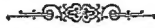

श्रीवप्पभट्टिसूरिवर्यविरचिता
पूर्वमुनिवर्यप्रणीतटीकायुता
चतुर्विंशतिका ।

श्रीवप्पभट्टिसूरिवरकृतश्रीशारदास्तोत्र-श्रीराजशेखरसूरीशविरचिन-
श्रीवप्पभट्टिसूरिवर्यचरितरूपपरिशिष्टद्वयसमलङ्कृता

कापडियेत्युपाह्वश्रीरसिकदासतनुजनुपा एम्. ए.
इत्युपाधिविभूषितेन हीरालालेन
गुर्जरभाषानुवाद-विचरणपरिष्कृता संशोधिता च ।

प्रकाशयित्री—

शाह वेणीचन्द्र सूरचन्द्रद्वारा श्रीआगमोदयसमितिः

मुद्रितं—

मोहमय्यां निर्णयसागरमुद्रणालये रा० रा० रामचन्द्र येसू शेडगेद्वारा ।

प्रथमसंस्करणे प्रतयः १२५० ।

विक्रमसंवत् १९८२]

वीरसंवत् २४५२

पण्यं रूप्यकपदकम् ।

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya Sagar
Press, 26-28 Kolbhat Lane, Bombay.

Published by Shah Venichand Surchand for S'ri Agamodaya Samiti
at the office of Sheth Devchand Lalbhai Jain Pustakoddhar
Fund, 114/116, Javeri Bazar, Bombay.

All rights are reserved by Prof H. R. Kapadia and the
Secretary of S'ri Agamodaya Samiti.

શ્રીઅમ્બલદ્વિસૂરિવર્યવિરચિત

ચતુર્વિંશતિકા

(સટીક)

તેમજ પરિશિષ્ટ તરીકે

શ્રીઅમ્બલદ્વિસૂરિકૃત શારદા-સ્તોત્ર અને શ્રીરાજશેખરસૂરિકૃત શ્રીઅમ્બલદ્વિસૂરિચરિત્ર.

સંશોધન, લાપાન્તર તથા વિવેચન કરનાર

મો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા, એમ. એ.,

ન્યાયકુસુમાંજલિ, શૃંગારચૈરાગ્યતરંગિણી વિગેરેના અનુવાદક.

પ્રસિદ્ધિકર્તા

શાહ વેણીચંદ સૂરચંદ,

સેક્રેટરી, શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ, મુબાઈ.

પ્રથમ આવૃત્તિ—પ્રત ૧૨૫૦.

વિક્રમ સંવત્ ૧૯૮૨.

વીર સંવત્ ૧૯૫૨.

ઈ. સ. ૧૯૨૬.

શાહુ વેણીચંદ સૂરચંદે શ્રીમતી આગમોદય સમિતિ માટે

નં. ૧૧૪/૧૧૬ જવેરી બજાર, મુંબાઈની શેઠ દેવચંદ

લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડની

ઓફીસમાંથી પ્રસિદ્ધ કર્યું.

સર્વ હુક્ક શ્રીઆગમોદયસમિતિના સેક્રેટરી અને
પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયાને આધીન છે.

વિષયાંક.	વિષય.	ટાંબો
૧	શ્રીવિજયમેધસૂરિજીનો અભિપ્રાય	૬
૨	આમુખ	૭-૧૦
૩	પ્રતિકૃતિસૂચી... ..	૧૧
૪	પ્રસ્તાવના	૧-૩
૫	ઉપોદ્ધાત-અપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત, કાવ્ય-મીમાંસા	૪-૫૬
૬	વિષય-સૂચી	૫૭-૫૯
૭	મૂળ અન્ય	૧-૨૨
૮	મૂળ કાવ્યનાં અન્વય, શબ્દાર્થ, ભાષાન્તર તથા સ્પષ્ટીકરણ	૧-૧૬૪
૯	શબ્દ-કોષ	૧૬૫-૧૭૮
૧૦	પદોનો અકારાદિ વર્ણુ-ક્રમ	૧૭૯-૧૮૦
૧૧	શારદા-સ્તોત્ર તેમજ તેનો અનુવાદ	૧૮૧-૧૮૫
૧૨	શ્રીરાજશેખરસૂરિપ્રણીત શ્રીઅપ્પભટ્ટિચરિત (સંસ્કૃતમાં)	૧૮૭-૨૧૨
૧૩	પાકાન્તરો	૨૧૩-૨૧૭
૧૪	સ્પષ્ટીકરણમાં સાધનરૂપ અન્યોની સૂચી	૨૧૮-૨૧૯
૧૫	સમાસ-વિગ્રહ	૨૨૦-૨૩૯
૧૬	શુદ્ધિ-પત્ર	૨૪૦-૨૪૨

શ્રીમદ્ વિજયસિદ્ધિસૂરીશ્વરના પદધર શ્રીવિજયમેધસૂચિનો

અભિપ્રાય.

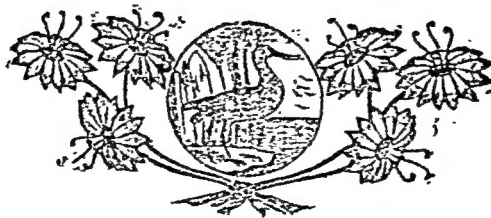
શોભન-સ્તુતિની માફક આ સ્તુતિમાં પણ છેક ભાષાંતર અને વિવેચન સુધીનાં સ્તુતિનાં પ્રત્યેક અંગો બહુ સારી રીતે ગોઠવવામાં આવ્યાં છે. આ પુસ્તક પણ જનતાને તેવુંજ ઉપકારક થઈ પડે એ સંભવિત છે.

આવા અણુમૂલા પ્રાચીન સાહિત્યના વિકાસ માટે આ સંસ્થાના ઉમંગી કાર્યવાહક ઝવેરી જીવણભાઈએ પ્રાચીન લંકારોમાંથી સ્તુતિઓની મૂળ ટીકા તેમજ અવ્યૂરિની પ્રતો એકઠી કરી જે પ્રયત્ન ઉઠાવ્યો છે તે પ્રશંસાપાત્ર છે તેમજ સ્તુતિનો અન્વય, શબ્દ-ઢાપ, ગુજરાતી ભાષાંતર અને વિવેચન વિગેરે તૈયાર કરવામાં તથા તેમનાં પ્રત્યેક અંગોને સુધટિત રીતે ગોઠવવામાં સાહિત્ય-રસિક શા. હીરાલાલ રસિકદાસનો પ્રયત્ન પણ પ્રશંસનીય છે.

શ્રીપુર
વિ. સં. ૧૯૮૨,
જ્યેષ્ઠ શુક્લ ૬.

}

લિં મેધવિજય.

શ્રીવીરપરમાત્મને નમઃ

આમુખ

શ્રીમહાવીર પ્રભુએ પ્રરૂપેલા જૈન સિદ્ધાંતોને લોકના હૃદયાણુર્થે પ્રખર પ્રતિભાશાલી ગણુ-
ધર મહારાજાઓએ આગમરૂપે ગુંથ્યા હતા અને તેને પૂર્વાચાર્યોએ બાળજીવોના બોધને માટે
સંસ્કૃત ભાષામાં ટીકા, ટિપ્પણ અને અવચૂરિ આદિથી વિભૂષિત કર્યા હતા.

આવા જૈન સાહિત્યને (૧) દ્રવ્યાનુયોગ, (૨) ચરણકરણાનુયોગ, (૩) ગણિતાનુયોગ
અને (૪) કથાનુયોગ એમ ચાર વિભાગમાં વિભક્ત કરવામાં આવ્યા છે, પરંતુ આ પ્રૌઢ
વિષયોના મહાન્ ગ્રન્થોનો અભ્યાસ કરવાનો સમય દરેક જીવને ઓછો રહેતો હોવાથી અ-
હંપાંશે પણ તેનો બોધ સામાન્ય જીવને થાય તેવા હેતુથી સ્તોત્રો, સ્તવનો અને સ્તુતિઓ
બૃદ્ધ બૃદ્ધા વિષયો યુક્ત મુનિવર્યોએ રચ્યાં છે.

આવા હેતુપૂર્વક શ્રીમદ્ બ્રહ્મપદ્ધિ સુરિરાજ આ ચતુર્વિંશતિકા સ્તુતિરૂપે રચી છે, જે
પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિસહિત જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ, મહેસાણા તરફથી પ્રસિદ્ધ થઇ હતી.
પરંતુ તેને આ રૂપે બહાર મૂકવાની પહેલી તક અમને મળી છે, તેથી અમોને આનંદ થાય
છે. આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં જૈન શ્રેયસ્કર મંડળ-મહેસાણાના સેક્રેટરી શેઠ વેણીચંદ
સુરચંદે પોતાના તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા પુસ્તકનો ઉપયોગ કરવા રજા આપી હતી તેથી
તેઓનો અત્રે ઉપકાર માનીએ છિયે. વળી જૈનાનન્દપુસ્તકાલય, સુરતના કાર્યવાહક
તરફથી મળેલી પ્રતિઓ બદલ તેમનો તથા અમદાવાદના હાલેલાના ઉપાધ્યયના ભંડારના
કાર્યવાહક તરફથી મળેલી પ્રતિ બદલ તેમનો પણ આભાર માનીએ છિયે. સંશોધનાદિ
કાર્યમાં મદદ કરવા માટે આગમોદ્ધારક શ્રીમદ્ આનંદસાગરસુરિના તથા પંન્યાસ
શ્રીક્ષાન્તિવિજયના તથા મુનિરાજ શ્રીમાણિક્યસાગરના અમો અત્યંત ઋણી છિયે.

અમે સોળ વિદ્યા-દેવીઓ તેમજ ચોવીસ શાસન-દેવીઓ તથા બ્રહ્મશાન્તિ યક્ષ વિગેરેની
પ્રતિકૃતિઓ ભગવાન્ શ્રીપાદસિમ્હસૂરીશ્વરપ્રણીત શ્રીનિર્વાણુ-કલિકાના આધારે આલેખા-
વવા પ્રયત્ન સેવ્યો છે. એમાંથી જેટલી પ્રતિકૃતિઓ આ ગ્રન્થમાં આપવાનું બની શક્યું છે
તેટલાનું એક સૂચી-પત્ર ૧૧મા પૃષ્ઠ ઉપર આપ્યું છે.

જે પ્રતિકૃતિઓ અત્ર આપવામાં આવી છે તે જૈનશાસનાનુશાળી દેવ-દેવીઓની હોવાથી
જૈનો તેઓ પ્રત્યે બહુમાન ધરાવે એ સ્વાભાવિક છે અને જૈનો આવી પ્રતિકૃતિની આશાવાન.

ન થવા દે એ પણ સ્વાભાવિક જ છે. પરંતુ અન્યમતાવલંબીઓને પણ અમારી એ વિજ્ઞાપિ છે કે તેઓ પણ આ પ્રતિકૃતિઓ તરફ યોગ્ય સહભાવ ધારણ કરશે, જેથી ભવિષ્યમાં આવી પ્રતિકૃતિઓ વગેરે પ્રસિદ્ધ કરતી વેલાએ અમારે સંકોચ રાખવો પડે નહિ.

આ સર્વ પ્રતિકૃતિઓને લગતો સર્વ પ્રકારનો હક્ક અમોએ આધીન રાખેલો છે તેથી વાંચક-વર્ગનું આ તરફ ફરીથી ધ્યાન ખેંચીએ છીએ.

આ અમૂલ્ય ગ્રંથનું સંશોધનાદિક કાર્ય સુરતવાસ્તવ્ય, પરમ જૈનધર્માવલંબી તેમજ સ્વર્ગસ્થ શ્રીમદ્ધ્વિજ્યાનન્દસૂરીશ્વર (આત્મારામજી મહારાજ) અને તેમના સ્વં પ્રશિષ્ય મુનિરાજ શ્રીહર્ષવિજયને ગુરૂ તરીકે પૂજનારા અને તેઓશ્રીના પાદસેવનથી જૈનધર્મના તીવ્ર અનુરાગી બનેલા સ્વર્ગસ્થ રા. રસિકદાસ વરજદાસ કાપડિયાના જ્યેષ્ઠ પુત્ર પ્રોફેસર હીરાલાલ રસિકદાસ એમ. એ. દ્વારા કરાવવામાં આવ્યું છે. એઓએ પ્રસ્તાવના અને ઉપોદ્ધાતમાં કર્તાના જીવન વગેરેના સંબંધમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો છે એટલે તત્સંબંધે અત્રે લખવું અમે ઉચિત ધારતા નથી.

આગમોદયસમિતિ દ્વારા અસાર સુધીમાં મોટે ભાગે મૂલ ગ્રંથો બહાર પડતા હતા. પરંતુ સં. ૧૯૭૮ ની રતલામની સભામાં ભાષાન્તર આદિ છપાવવાનો ઠરાવ થયેલો હોવાથી તદનુસાર અમે વિશેષાવશ્યક ભાષાન્તરનો ૧ લો ભાગ બહાર પાડ્યો હતો, જેનો ૨ જો ભાગ પણ અમે થોડા સમયમાં બહાર પાડવાના છીએ.

વિશેષાવશ્યકનું ભાષાન્તર માત્ર ભાષાન્તર તરીકે જ બહાર પાડવાનું બની શક્યું હતું, જ્યારે આ ગ્રંથ જૈન તેમજ જૈનેતર બંનેને અતિ ઉપયોગી થાય તેવી રીતે તૈયાર કરાવવામાં આવ્યો છે.

સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીઓને સુગમતા થઈ પડે તેટલા માટે અન્વય, શબ્દાર્થ અને સમાસ-વિગ્રહ તેમજ જનસિદ્ધાંતોથી અપરિચિત વર્ગને તે સમજવામાં સરલતા થાય તેટલા માટે સ્પષ્ટીકરણ બનતી કાળજી પૂર્વક તૈયાર કરાવ્યાં છે.

અમારા પ્રયાસની સફળતા પાઠક-વર્ગની પસંદગી ઉપર તેમજ આ ગ્રંથના લેવાતા લાભ ઉપર રહેલી હોવાથી આ સંબંધે વિશેષ નિવેદન કરવાનું બાકી રહેતું નથી. પરંતુ જો આ પદ્ધતિ વિશેષ ઉપયોગી માલૂમ પડશે તો ભવિષ્યમાં આવી પદ્ધતિથી જ ગ્રંથો બહાર પાડવા અમારી પ્રબળ ઇચ્છા છે.

આવા ગ્રંથો સંબંધે કાંઈ ન્યૂનતા આદિ માલૂમ પડે, તેમજ બીજી કાંઈ વિશેષ માહિતી દાખલ કરવાની રહી ગયેલી માલૂમ પડે તેમજ અન્ય પણ કાંઈ સૂચના કરવાની યોગ્ય ભાગે તે જો પાઠકવર્ગ તરફથી અમને જણાવવામાં આવશે તો ભવિષ્યના ગ્રંથોમાં તેવો સુધારો કરવા અવશ્ય બનતું કરીશું. વિશેષમાં આ અતુર્વિશતિકાની સહદેવકૃત ટીકાની પ્રતિ જમની પાસે હોય અગર ક્યાં છે તેની માહિતી હોય તે અમને જણાવવામાં આવેથી તે પણ પ્રસિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન સેવવામાં આવશે.

સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત ભાષામાં રચાયેલા આગમોદિ ગ્રંથોને સુપરરૉયલ સાઇઝમાં ૧૨ પૈજ પૌથી આકારે બહાર પાડવામાં આવે છે, બન્યારે વિચારસાર-પ્રકરણને કેમી ૮ પૈજ પુસ્તક આકારે અને વિશેષાવશ્યક ભાષાંતરને સુપરરૉયલ સાઇઝમાં ૮ પૈજ પુસ્તકાકારે અને અંગ્રેજી ગ્રંથો કાઉન ૧૬ પૈજ પુસ્તકાકારે બહાર પાડવામાં આવ્યા છે. આ ગ્રંથને કાઉન ૮ પૈજ સાઇઝમાં પુસ્તકાકારે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને એને માટે ૪૮ રતલી કોક્ષલી લાયન લેન્ડર (Croxley Lion Ledger) એકત્રીમાં કાગળો વાપરવામાં આવ્યા છે.

જ આગમોદય સમિતિ દ્વારા અપૂર્વ ગ્રંથો બહાર પડ્યા છે તેનો સામાન્ય ઇતિહાસ આપવો એ અસ્થાને લેખારો નહિ.

સ્થાપના—

આ સંસ્થાની સ્થાપના અમદાવાદ જિલ્લાનાં વિરમગાંમ તાલુકાનાં ભોયણી ગામમાં સંવત્ ૧૯૭૧ના મહા શુદ્ધ ૧૦ (ઇ. સ. ૧૯૧૫ ની ઝન્યુઆરીની ૨૫ મી તારીખ) ને સોમવારે કરવામાં આવી છે. આ ભોયણી ગામની ખ્યાતિ જૈનોના ઇતિહાસમાં ધણી મશહુર છે, કારણકે આ ગામ ૧૯મા તીર્થંકર શ્રીમલ્લિનાથની યાત્રાનું ધામ છે. પંન્યાસ શ્રીઆનંદસાગર (આગમોદયક શ્રીઆનંદસાગરસૂરીશ્વર)ની સૂચનાથી સ્વર્ગસ્થ પંન્યાસ શ્રીમણિવિજય, પંન્યાસ શ્રીમેધવિજય (આચાર્ય શ્રીવિજયમેધસરિ) અને બીજા પ્રસિદ્ધ જૈન સાધુઓ અને ગૃહસ્થોની હાજરીમાં આની સ્થાપના કરવામાં આવી હતી.

ઉદ્દેશ—

(૧) ગીતાંર્થ સુનિર્ણય પાસેથી અન્ય સુનિર્ણયો આગમોની વાચના લેઇ તેનો અભ્યાસ કરી યથાર્થ સદ્બોધ મેળવે તેમાં (૨) વિદ્વાન્ સુનિર્ણયોની દૃષ્ટિ દેહળ શોધાવીને એકત્રી સંખ્યામાં શુદ્ધ પ્રતો છપાવી તેનો પ્રચાર કરી શકાય એ ઉદ્દેશ લક્ષ્યમાં રાખીને આ સંસ્થા સ્થાપવામાં આવી છે.

કાર્ય-સિદ્ધિ—

પહેલા હેતુની પૂર્તિ કરવા માટે પાટણ (ઉત્તર ગુજરાત), (એકા જિલ્લામાં) કપડવંજ, અમદાવાદ, સુરત, પાલીતાણા અને (માળવામાં) રતલામ આગમોની વાચનાનો પ્રબંધ યોજવામાં આવ્યો હતો આનો લાભ ધણાં સાધુ-સાધ્વીઓએ લીધો હતો. બીજા હેતુની પૂર્ણતા માટે આ સંસ્થાએ આગમ વગેરે જૈન ધર્મનાં પુસ્તકો છપાવી બહાર પાડ્યાં છે, જેની વિષેસ અંતર્માં (અહેરતિમાં) રજુ કરવામાં આવી છે.

કાર્યવાહક મંડળ—

આ સંસ્થાના સર્વસાધારણ મંડળમાં ધણા સભાસદો છે, તેમાં કાર્યવાહક મંડળના સભાસદો નીચે મુજબ છે.

૧. શેઠ વેણીચંદ સુરચંદ	મેસાણા
૨. „ મણીલાલ સુરજમલ જવેરી	પાલણપુર
૩. „ હીરાલાલ ખંડેરદાસ	રાધનપુર
૪. „ ભોળીલાલ હાલાભાઈ	પાટણ
૫. „ કુંવરજી આણંદજી કાપડિયા	ભાવનગર
૬. „ ચુનીલાલ છગનલાલ શ્રૉફ	સુરત
૭. „ કમળશીલાઈ શુભાખચંદ	રાધનપુર
૮. „ જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી	મુંબાઈ

કાર્યાલય—

થોડા વખત સુધી આ સંસ્થાની ઑફીસ જ્યાં આગમ વાચનાનું કાર્ય થતું હતું ત્યાં રાખવામાં આવતી હતી ને જરૂર પ્રમાણે બીજે સ્થળે સંગવડ માટે ફેરવવામાં આવતી હતી. હમણાં આ સંસ્થાની મુખ્ય ઑફીસ મુંબાઈ જવેરી ખજાર નં. ૧૧૪/૧૧૬ના મકાનમાં રાખવામાં આવેલી છે, જ્યારે આ સંસ્થાની અન્યોના વેચાણ માટેની શાખા સુરત ગોપીપુરા શેઠ દેવચંદ લાલભાઈની ધર્મશાળામાં રાખેલી છે.

અક્ષયતુટીયા
વિક્રમ સંવત ૧૯૮૨.

જીવણચંદ સાકરચંદ જવેરી,
માનદ સેક્રેટરી.

૧ શ્રીયુત હીરાલાલ ખંડેરદાસના શ્રેયેલા અચાનક અવસાનની નોંધ લેતાં અમોને અત્યંત દિલગીરી થાય છે, અમે એઓશ્રીના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પરમ શાન્તિ અર્પે એવું ઇચ્છીએ છીએ.

પ્રતિકૃતિઓનું સૂચી-પત્ર

અંક	પ્રતિકૃતિ
૧	શ્રુત-દેવતા
૨	રોહિણી (વિધા-દેવી)
૩	પ્રજ્ઞાસિ "
૪	વજ્રશુંખલા "
૫	વજ્રકુંડલી "
૬	અપ્રતિચકા "
૭	કાલી "
૮	માનવી "
૯	પુરુષદત્તા "
૧૦	મહાકાલી "
૧૧	ગૌરી "
૧૨	ગાંધારી "
૧૩	માનસી "
૧૪	મહામાનસી "
૧૫	વૈરોચ્યા "
૧૬	અમ્બુસા "
૧૭	અમ્બા (શાસન-દેવી)

સમર્પણ.

શાન્તમૂર્તિ વયોવૃદ્ધ દક્ષિણવિહારી મુનિરાજ શ્રી ૧૦૮

શ્રીઅમરવિજયજી,

લડચ.

પ્રાચીન ગ્રંથોના સંશોધનાદિ કાર્યમાં આપ તરફથી જે અમૂલ્ય સહાયતા

મળતી રહી છે તેના યત્કિચિત્ સ્મરણ-ચિહ્ન તરીકે આ

ગ્રંથ-રત્ન આપની અતુજ્ઞા વિના આપના કરકમળમાં

સમર્પી અંશતઃ કૃતાર્થ થવા અવિલાપા

રાખીએ છિયે.

જ્ઞાનપંથમી, રવિવાર,
વિ. સં. ૧૯૮૪.
મુંબઈ,
તા. ૩૦-૧૦-૨૭. }

જીવાણુચંદ સાકરચંદ જવેરી

તથા

શ્રીઆગમોદય સમિતિના અન્ય માનદ મંત્રીઓ.

दक्षिणविहारी श्रीअमरविजयजी.

जन्म वि. सं. १९१९ फागण शुद्ध पूनम, डभोई.

दीक्षा वि. सं. १९३८ वैशाख शुद्ध त्रीज, लुधियाना (पंजाब).

समर्पणम् ।

सुगृहीतनामधेयाः शान्तमूर्त्तयः वयोवृद्धा दक्षिणविहारिणः श्री १०८-.

श्रीअमरविजयमुनिपुङ्गवाः !

प्राचीनग्रन्थसंशोधन-मुद्रणादिपुण्यकर्मणीह कृपापीयूषरसपेशलया

भवदीयदृशाऽनवरतं प्रापिताः स्मः साहाय्यताममूल्याम्, तदीय-

यत्किञ्चित्समृतिचिह्नरूपं ग्रन्थरत्नमिदं भवदीयाऽऽदेश-

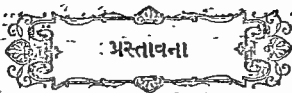
मन्तरेणाऽपि समर्प्य भवत्करकिशलयेऽंशतः

कृतार्थीभावमभिलषामो वयम् ।

सौभाग्यपञ्चन्याम्
१९८४ तमे विक्रमाब्दे.
मोहमयीनगर्याम्.

साकरचन्द्रात्मजजीवनचन्द्रादयः

श्रीआगमोदयसमितिकार्यवाहकाः.

પ્રસ્તાવના

શ્રીમાન્ બખ્ખલદ્વિસૂરિકૃત આ ચતુર્વિંશતિકાના લાખાન્તરાદિકનો પ્રારંભ છે. સ. ૧૯૨૩ ના ઉનાળાની રજા દરમિયાન કરવામાં આવ્યો હતો, જોકે એ કાર્ય એ રજા પૂરી થયા બાદ પણ ચાલુ રાખવામાં આવ્યું હતું. વિદ્વસન પાઠશાળામાં ગણિત શીખવવાને લગતું માફ કાર્ય કરવા ઉપરાંત જે સમય મને મળતો હતો, તેનો ઉપયોગ ઘણું ભાગે આવા કાર્ય પરત્વે કરવામાં આવતો હતો.

આ ગ્રંથમાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાની જેમ પદ્યછેદાત્મક અન્વય, શબ્દાર્થ, શ્લોકાર્થ અને શબ્દ-કોષ આપવામાં આવ્યા છે, તેથી તે વિદ્યાર્થી-વર્ગને અભ્યાસ કરવામાં અનુકૂળ થઇ પડશે એવી આશા રાખવામાં આવે છે. વિશેષમાં આ કાવ્યની ટીકાં પણ આ સાથે આપવામાં આવી છે, તેથી વિશેષ સુગમતા થવા સંભવ છે. આ ઉપરાંત જ્યાં જે વિષય સંબંધી સ્પષ્ટીકરણ કરવું ઉચિત લાગ્યું તેમ લાં કરવામાં આવ્યું છે, પરંતુ કેટલાક વિષયોનું વિવેચન સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકામાં કરેલું હોવાથી પુનઃકૃત થાય તેટલા માટે તે અત્ર આપવામાં આવ્યું નથી.

પ્રસંગાનુસાર શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત પાર્શ્વજિનસ્તોત્ર, ન્યાયાચાર્ય ન્યાયવિશારદ મહોપાધ્યાય શ્રીમાન્ યશોવિજયે રચેલ આદિજિનસ્તવન અને ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયે-વિજયે રચેલ મુખ્યજિનસ્તવન, પૂર્વસુનિવર્ણકૃત 'અમ્બિકા-દેવી-કલ્પ તેમજ શ્રીમદ્બખ્ખલદ્વિસૂરિકૃત 'સરસ્વતીસ્તોત્ર લાખાન્તર સહિત આપવામાં આવ્યાં છે. આ ઉપરાંત આ કંવીધરનું ગદ્યમાં રચાયેલું ચરિત્ર (શ્રીબખ્ખલદ્વિસૂરિચરિત) પણ આપવામાં આવ્યું છે, એ અત્ર વિશેષતા છે.

૧ આની સંસ્કૃત છાયા આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય સાગરાનંદસૂરિએ તૈયાર કરી આપી હતી.

૨ મેં આ સ્તોત્રની પ્રત મેળવવા બહુ પ્રયાસ કર્યો હતો. એની એક પ્રત સૌરાષ્ટ્ર સોસાયટી (જામને બ્રાન્ચ) ના પુસ્તકાલયમાં છે એવી ખબર મળતાં મેં લાં તપાસ કરી, પરંતુ તે પ્રત લાં છે એમ ઉલ્લેખ હોવા છતાં મળી નહિ. અહીં આ તપાસ કરી તે પૂર્વે પ્રત માટે એક વાર જૈનાનંદ-પુસ્તકાલય (સુરત) નાં કાર્યવાહક ઉપર શ્રીયુત જીવજીવંદ સાકરચંદ્ર એવેરી દ્વારા પત્ર લખાવી પૂછાવ્યું હતું, પરંતુ પ્રત જડતી નથી એનો લાંથી પ્રત્યુત્તર મળ્યો. આથી કરીને મેં ઉપર્યુક્ત સોસાયટીમાં ફરીથી તપાસ કરાવી અને સાથે સાથે એ સંબંધમાં આગમોદ્ધારક જૈનાચાર્ય શ્રીસાગરાનંદસૂરિને પૂછાવ્યું. તેમની સૂચનાનુસાર મેં જૈનાનંદપુસ્તકાલયના કાર્યવાહકને પત્ર લખ્યો એટલે તે પ્રત નિના વિલંબે મારા ઉપર તેમણે મોકલી આપી. આ પ્રત મળ્યા બાદ આ સ્તોત્ર વાંચતાં મને યાદ આવ્યું કે આ સ્તોત્ર તો મેં જૈનસ્તોત્ર-સંગ્રહના પ્રથમ ભાગમાં વાંચ્યું છે. લાં એ સ્તોત્રનું અનુભૂતિસિદ્ધસારસ્વતસ્તવ એવું નામ આપવામાં આવ્યું છે, પરંતુ લાં તેના કર્તાના નામનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો નથી એ વિચારણીય છે.

આ ચતુર્વિંશતિકા ઉપર ઢાઘએ અત્ર આપેલી કર્તાના નામ વિનાની ટીકા ઉપરાંત અન્ય ઢાઘ વૃત્તિ કે અવચૂરિ લખી છે કે નહિ એના ઉત્તર તરીકે નિવેદન કરવાનું કે આ કાવ્યને લગતી એક અવચૂરિનો પૂર્વાર્ધ મને અમદાવાદના ડહેલાના લંડારમાંથી વર્ષા ઋતુ બેઠી તેવામાં મળી આવ્યો હતો. પરંતુ ચોમાસા દરમ્યાન ઉત્તરાર્ધ નહિ મળી શકવાથી હું અહિંઆ આના કર્તાના નામનો ઉલ્લેખ કરી શકતો નથી.

આ કાવ્યને લગતી બીજી ઢાઘ અવચૂરિ હોય તો તે મારા જોવામાં આવી નથી. પરંતુ આ કાવ્ય ઉપર સહદેવે ૭૩૫ શ્લોક જેટલા પ્રમાણની એક વૃત્તિ રચી છે એમ જૈન-ગ્રન્થાવલી (પૃં ૨૮૪) ઉપરથી જોઈ શકાય છે. મેં આ પ્રત મેળવવા ઘણું સ્થલે તપાસ કરાવી, પરંતુ તેમાં મને સફળતા મળી નથી.

આ ગ્રન્થના સંશોધનાર્થે શ્રીજૈનશ્રેયસ્કર મંડળ (મહેસાણા) તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા સ્તુતિ-સંગ્રહનો તેમજ જૈનાનન્દપુસ્તકાલય તરફથી મળેલી હસ્ત-લિખિત 'પ્રતનો, સરસ્વતી-સ્તોત્રને સાડ જૈનાનન્દપુસ્તકાલયમાંથી મળેલી 'પ્રતનો, અનુયોગાચાર્ય (પંં) શ્રીક્ષાન્તિવિજયે ઢાઘ પ્રત ઉપરથી કરેલા 'ઉતારાનો અને 'જૈનસ્તોત્રસંગ્રહનો અને શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિચરિતને માટે અમદાવાદના ડહેલાના લંડારમાંથી મળેલી 'પ્રતનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે.

એ પણ નિવેદન કરવું આવશ્યક સમજાય છે કે મેં આ પુસ્તકની પ્રેસ-કૉપી તૈયાર કરીને મુનિરાજ માણિક્યસાગરજી ઉપર મોકલી આપી હતી. તેઓશ્રી આ સાધન-તપાસી ગયા હતા. આ કાર્ય માટે તેમનો તેમજ પહેલી વારનું મુદ્દ તપાસવામાં મને સહાય કરવા બદલ આનન્દસાગરસૂરિજીનો હું અત્ર ઉપકાર માનું છું. વળી બીજી વારનું મુદ્દ જોઈ આપવાની ઉદારતા પન્યાસ શ્રીક્ષાન્તિવિજયે દર્શાવી હતી, તદ્દર્શે હું તેમનો પણ ઋણી છું. વિશેષમાં, જોકે સમસ્ત મુદ્દે હું જાતે જાતો હતો છતાં છેવટનું મુદ્દ જોઈ જવાના કાર્યમાં મારા લઘુ બન્ધુ પ્રોં મણીલાલ તરફથી પણ મને મદદ મળતી.

૧ અત્ર એ ઉમેરવું આવશ્યક છે કે લગભગ આ પુસ્તક પૂરું થવા આવ્યું હતું તેવામાં આ પ્રત મને મળી હતી, તેથી શુદ્ધિપત્ર તૈયાર કરવામાં તેમજ પાઠાન્તરો આપવામાં મેં એનો ઉપયોગ કર્યો છે. આ ચાર પત્રવાળી પંચપાટી પ્રત છે અને તે સંં ૧૫૨૧ માં લખાયેલી છે, એમ તેની નીચે મુજબની—

“સંવત્ ૧૫૨૧ વર્ષે પ્રથમ વૈશાખ શુદ્ધ ૧૦ શનૌ બ્રીમળહલ્લુપુરપત્તનવાસ્તવ્યમં ધનાલિખિતમ્”

—પંક્તિ ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

૨-૪ આ ત્રણને સાડ અનુક્રમે વા, સ્વ અને ગા સંજ્ઞા રાખી છે.

૫ આ પ્રત જોઈએ તેવી શુદ્ધ નહિ હોવાથી તેની બીજી પ્રત લીંબડીના લંડારમાંથી મેળવવામાં મેં પ્રયાસ કર્યો, પરંતુ હજી સુધી તે મને મળી નથી. વિશેષમાં આ પ્રતમાં કેટલેક સ્થલે અક્ષરો પણ છેકાઈ ગયેલા હતા એટલે જો સાગરાનંદસૂરિજીએ પ્રેસ-કૉપીનું સંશોધન કરવામાં મને સહાય ન કરી હોત તો આ કાર્ય કરવું મુશ્કેલ થઈ પડત.

હતી. આ ઉપરાંત મારે એ પણ ઉમેરવું જોઈએ કે શ્રીમાન્ વિજયમેઘસૂરિએ આ ગ્રન્થનું મુદ્રિત તૈયાર કરવામાં મને સહાય કરી છે તે બદલ હું તેમનો પણ આભારી છું.

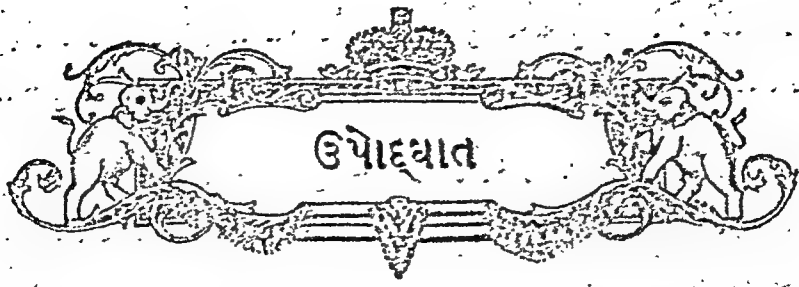
આ પ્રમાણે આ ગ્રન્થમાં જેમ અને તેમ અશુદ્ધિ આછી રહે તે સાફ તેમજ સંસ્કૃતના અદ્ય અભ્યાસીને તેમજ પાઠ્ય-પુસ્તક તરીકે આનો ઉપયોગ કરનારને પણ અનુકૂળતા કરી આપવા માટે મેં બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. આ કાર્યમાં હું કેટલે અંશે ક્ષણીભૂત થયો છું તે સૂચન કરવાનું કાર્ય મારું નથી. એથી કરીને મારા કાર્યમાં દૃષ્ટિ-દોષ કે મતિ-દોષને લક્ષને જે અપૂર્ણતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય, તેથી આ કવિરાજની કૃતિની કીમત આછી ન આંકવી એટલી પાઠક-વર્ગને અંતમાં વિનંતિ કરતો હું વિરમું છું.

શુભેશ્વર, મુંબઈ,
વીર સંવત ૨૪૫૧.
આપાઠ દુષ્ટ એકાદશી.

}

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

ચતુર્વિંશતિકાને લગતી થોડીક માહિતી પ્રસ્તાવનામાંથી મળી શકતી હોવાથી આ ઉપોદ્યાતના પ્રારંભમાં પ્રથમ શેનો ઉલ્લેખ કરવો વાસ્તવિક ગણાય એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં સરસ્વતીના વરદાનથી વિભૂષિત, વાદીરૂપ કુંજરને પરાસ્ત કરવામાં ઠસરીના સમાન તેમજ ખાસ કરીને આમ નૃપતિને પ્રતિબોધ પમાડનારા તથા મંગલ-મૂર્તિ એવા આ કાવ્યના કર્તા શ્રીખપ્પભટ્ટિસૂરિનું જીવન-વૃત્તાન્ત રજૂ કરવામાં આવે છે. આ સૂરિવરના ચરિત્ર ઉપર શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિકૃત પ્રભાવક-ચરિત્રમાંનો શ્રીખપ્પભટ્ટિ-પ્રબન્ધ, આ ગ્રંથના અન્તમાં આપેલું શ્રીખપ્પભટ્ટિસૂરિચરિત્ર, શ્રીવિજયલક્ષ્મી-સૂરિકૃત ઉપદેશ-પ્રાસાદનો પ્રથમ વિભાગ તેમજ શ્રીમુનિમુન્દરસૂરિકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકાથી અલંકૃત એવો ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫-૬૦) એ ગ્રંથો ગ્રાંથો વત્તો પ્રકાશ પાડે છે. શ્રીખપ્પભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત—

શ્રીખપ્પભટ્ટિના પિતાશ્રીનું નામ ખપ્પ હતું, જ્યારે તેમની માતૃશ્રીનું નામ ભટ્ટિ હતું. તેઓ જાતના ક્ષત્રિય હતા અને પંચાલ દેશમાં આવેલા 'દુર્યાધી' નગરમાં વસતા હતા. તેમનો જન્મ વિ. સં. ૮૦૦ માં થયો હતો. શ્રીખપ્પભટ્ટિસૂરિ ૭ વર્ષની ઉમરના થયા; ત્યારે એક એવો પ્રસંગ બન્યો કે તેઓ તેમના પિતાશ્રીના શત્રુઓને મારવા જવાને તૈયાર થયા; તે વખતે આ સૂરિજી કે જેમનું જન્મનામ સૂરપાલ હતું તેમને તેમના પિતાશ્રીએ વાત્સલ્યભાવને લઈને રોક્યા. મારા પિતાશ્રી પોતે પણ શત્રુનો સંહાર કરવા તૈયાર થતા નથી અને ઉલટા મને રોકે છે એમ વિચારી રીસાઈને ઠાઈને પણ કહ્યા કહાવ્યા વિના સૂરપાલ સાંથી ચાલી નીકળ્યા અને ઓઢેરક ગામમાં જૈનાલયમાં આવ્યા. સાં શ્રીવીર-સ્વામીને વાંદવાને પધારેલા શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની સાથે તેમનો સમાગમ થયો. આ સૂરીશ્વરે તેમને પૂછ્યું કે તું કાણ છે અને અહિં કેમ આવ્યો છે ? આના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે સત્ય હકીકત કહી સંભળાવી. તેમનો વૃત્તાન્ત સાંભળીને સૂરિજીને વિચાર આવ્યો કે ખરેખર મારા સ્વમાનુસાર આ કોઈ દિવ્ય મૂર્તિ છે અને તદ્દનુસાર તેમણે તેને પોતાની પાસે રહેવા સૂચવ્યું. આ વાત સૂરપાલે સ્વીકારી અને તેમણે સૂરિજી પાસે અભ્યાસ કરવો પણ શરૂ

૧ પ્રભાવક-ચરિત્ર (પૃ. ૧૨૬)માં આને બદલે 'દુવાતિધી' ગામનો ઉલ્લેખ છે, જ્યારે ઉપદેશ-રત્નાકર (પત્રાંક ૫૫)માં 'દુર્યાધી'નો ઉલ્લેખ છે.

૨ સૂરિજીએ રાત્રે યોગ-નિદ્રામાં એક સ્વપ્ન જોયું હતું. તેમાં તેમણે સિંહના બાળકને ચૈત્યના શિખર ઉપર ફાળ મારીને આડૂઢ થતો જોયો હતો.

કર્મો. તેઓ પ્રતિદિન એક હજાર શ્લોક કંઠે કરવા લાગ્યા. આવી તેમની તીવ્ર શુદ્ધિ જોઇને સૂરિજી બહુ પ્રસન્ન થયા.

કેટલાક સમય વીસા પાદ તેમની સાથે સૂરિજી વિહાર કરતા કરતા દ્રમ્યાંઉધી નગરે પધાર્યા અને સૂરપાલના ગાતા-પિતા પાસે આ તેમના પુત્રની માંગણી કરી. આ તેમનો એકનો એક પુત્ર હોવાથી પ્રથમ તો તેમણે ના પાડી; પરંતુ સૂરિજીએ તેમને સમજાવ્યા કે આ પુત્ર દ્વારા જૈનશાસનનો ઘણો પ્રભાવ વધશે અને તેમ યતાં તમારી કીર્તિ પણ અમર થશે. આ સાંભળીને તેઓએ હા પાડી, પરંતુ એટલી સૂચના કરી કે અમારા પુત્રને દીક્ષા આપો. સારે તેનું નામ અખ્ય-ભદ્રિ રાખશો. સૂરિજી વિહાર કરતાં પાછા મેઢેરક ગામમાં આવ્યા અને ત્યાં તેમણે સૂરપાલને વિં સં ૮૦૭ માં વૈશાખ શુક્લ તૃતીયાને દિને દીક્ષા આપી. તેમને શેઠા ભદ્રકીર્તિના નામથી જાળખવા લાગ્યા, પરંતુ તેમનું અખ્યભદ્રિ નામ પ્રસિદ્ધિમાં આવ્યું. સંઘની પ્રાર્થનાથી સૂરિજી ચતુર્માસ ત્યાં રહ્યા.

અખ્યભદ્રિની જોગ્યતા જોઇને એક દિવસે સૂરિજીએ તેમને સરસ્વતી દેવીનો મંત્ર આપ્યો. તેમણે આનો યથાવિધિ જાપ જાપ્યો, તેથી રાત્રિએ ગંગા નદીમાં નિર્વજ્રા સ્નાન કરતી દેવી તેમની સમીપ આવીને જાણી રહી. અને જોઇને તેમણે મુખ ફેરવી નાંખ્યું. એટલે સરસ્વતીએ કહ્યું કે તે મુખ કેમ ફેરવી નાંખ્યું? તારા જાપથી આકર્ષાઈને હું તને વરદાન આપવા આવી છું, વાસ્તે તું વર માંગ. એના પ્રત્યુત્તરમાં અખ્યભદ્રિજીએ કહ્યું કે હે માતા! તારું નિસદૃશ રૂપ હોવાથી તારી સામે હું કેવી રીતે જોઈ, તું વસ્ત્ર-રહિત છે તે તરફ નજર કર. સરસ્વતીએ પોતાને નિર્વજ્રા જોઈને કહ્યું કે તારા મન્ત્ર-જાપથી મને આકર્ષણ થતાં હું બીજી બધી વાત જાણી જઇ એકદમ તારી સમીપ આવી છું; તું વરદાન માંગવામાં પણ નિરપૃહ છે એ જાણી વધારે તુષ્ટ થઇ છું. વાસ્તે તારી ઇચ્છા યાચ સારે તું મને જોલાવજે, હું આવીશ એમ કહી તે આવી ગઇ.

‘ગૌડપતિ’ નામના પ્રાકૃત કાવ્યના કર્તા કવિ વાક્યપતિના સમકાલીન શ્રીઅખ્યભદ્રિ-સૂરિજીના જીવનને ‘કાવ્યપુષ્પ’ના અધિપતિ આમ રાજના અને તેમના સમસામાયિક ‘પાલ’ વંશીય ગૌડપતિ પ્રસિદ્ધ ધર્મ રાજના જીવન સાથે વિશેષ સંબંધ હોવાથી હવે તે દિશામાં પ્રયાણ કરવામાં આવે છે.

એક વખત મુનિરાજ શ્રીઅખ્યભદ્રિ ગામ જહાર ગયા હતા તેવામાં વરસાદ પડ્યો એટલે તેઓ દેવકુલ (દહેરા)માં ગયા; થોડીક વારમાં ગોપગિરિના પૃથ્વીપતિ યશોવર્માને

૧ ઉપદેશ-સ્નાનકરમાં પંચ આ પ્રમાણે લેખે છે.

૨ સરખાવો—

“સ્વાલ્યાત્રિકૈકાદશકાદ્, મદ્ધકીર્તિરિતિ શ્રુતમ્ ।

તત્પિત્રોઃ પ્રતિપક્ષેન, પર્વાલ્યા ॥ પ્રસિદ્ધમ્ ॥”

—અખ્યભદ્રિ-પ્રબંધ, શ્લોક ૨૬—૩૦.

પુત્ર સુયશાનો નન્દન આમ પોતાના પિતાશ્રીએ કહેલાં શીખામણનાં કડવાં વચનોથી કોપાયમાન થઈ રીસાઈને હાં આવી ચડ્યો. હાં તેને અપ્પભટ્ટિએ બોલાવ્યો અને પછી તે આ મુનિજની પાસે પ્રશસ્તિક કાવ્યો વાંચવા લાગ્યો. આમ કુમાર કાવ્ય-રસિક હોવાથી તેને મુનિજની સાથે મિત્રતા થઈ. ત્યાર પછી તે બંને જણા સિદ્ધસેન-સૂરિજની પાસે ઉપાશ્રયમાં આવ્યા. એટલે આમ કુમારને સૂરિજએ તેનો વૃત્તાંત પૂછ્યો. તેમાં તેને પોતાનું નામ કહેવાનો પ્રસંગ આવતાં તે ઉત્તમ પુરુષ હોવાને લીધે તેણે મુખથી પોતાના નામનો ઉચ્ચાર ન કરતાં ખડી વડે પોતાનું નામ લખી જણાવ્યું. આથી શ્રીસિદ્ધસેન સૂરિ તેમના ઉપર પ્રસન્ન થયા અને તેને પણ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરાવવા લાગ્યા અને ૭૨ કલાઓ પણ શીખવી.

આવી રીતે સમય વ્યતીત થતો હતો તેવામાં એક દિવસ એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ કુમાર પોતાના સહી અપ્પભટ્ટિને કહેવા લાગ્યો કે મને જ્યારે રાજ્ય મળશે ત્યારે તે હું તમને આપીશ. કેટલોક કાળ વીત્યા બાદ તેના પિતાશ્રી માંદા પડ્યા એટલે રાજ્યા-લિષેકને માટે આમ કુમારને બોલાવી લાવવા તેણે પ્રધાનોને મોકલ્યા. પ્રધાનોએ તેને તેના પિતાની હકીકત કહી સંભળાવી એટલે તદ્દનુસાર સૂરિજની રજા લઈને આમ પોતાના પિતા પાસે આવી પહોંચ્યો. હાં તેનો રાજ્યાલિષેક કરવામાં આવ્યો. થોડા દિવસ પછી તેના પિતાનો સ્વર્ગ-વાસ થયો તેની આમે ઉત્તર-ક્રિયા કરી. પોતાને રાજ્ય મળ્યું હોવાથી તેણે પોતાના મિત્ર અપ્પભટ્ટિને તે રાજ્ય-ગ્રહણ કરવા માટે તેડાવ્યા અને તેમના આગમન પછી તેમને સિંહાસન ઉપર આરૂઠ થવા વિજ્ઞપ્તિ કરી. આના ઉત્તર તરીકે તેમણે કહ્યું કે મને હજી સૂરિ-પદ મળ્યું નથી એટલે મારો સિંહાસન ઉપર બેસવાનો અધિકાર નથી. આ વાંત સાંભળીને તે નૃપતિએ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિની પાસે મોઢેરક ગામમાં અપ્પભટ્ટિને પ્રધાનો સહિત મોકલ્યા અને તેમને સૂરિ-પદ આપી પાછા મોકલવા વિનતિ કરી. તે વિનતિનો સ્વીકાર થવાથી અપ્પભટ્ટિ સૂરિ-પદથી અલંકૃત થયા. આ બનાવ વિં સં ૮૧૧ માં વૈશાખ માસમાં કૃષ્ણ પક્ષમાં અષ્ટમીને દિને બન્યો, એટલે કે ધણી નાની ઉમરમાં અપ્પભટ્ટિ આચાર્ય થયા. આ સમયે તેમના ગુરૂએ તેમને શીખામણ આપી કે તારો ધણો રાજસ-ત્કાર થતાર છે અને બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં યૌવન તેમજ રાજ-પૂજા એ બે અનર્થકારી છે, વાસ્તે તારે ખૂબ સંભાળીને વર્તવું. આ સાંભળીને શ્રીમાન અપ્પભટ્ટિએ એવો નિયમ લીધો કે જીવન પર્યંત હું ભક્ત લોકના ભક્ત (આહાર) નો અને સર્વ વિકૃતિનો આજથી

૧ પ્રબન્ધ-કોષમાં અપ્પભટ્ટિને સૂરિ-પદ વિં સં ૮૫૧માં અપાયાનો ઉલ્લેખ છે. જુઓ શત્રુંજય-તીર્થોદ્ધાર-પ્રબન્ધ (પૃ ૪૨).

૨ (૧) દ્વધ, (૨) દહીં, (૩) ઘી, (૪) તેલ, (૫) ગોળ, અને (૬) કડાવિગય (તાવડામાં તળાઈને ઉપર આવે તેવા પકવાણ) એ ઉપર્યુક્ત છ વિકૃતિ (વિગધ) છે. માંસ મદિરા, માખણ અને મધ એ ચાર મહાવિકૃતિઓ છે અને તેનો લાગ તો શ્રાવક પણ કરેજ.

સાગ કરું છું. સાર પેછી શુરની આજ્ઞાનુસાર વિહાર કરી તેઓ આમ રાજ પાસે આવી મહોંઆ. રાંભએ તેમનો ઘણો સત્કાર કર્યો અને તેમને સિંહાસન ઉપર બેસાડી પ્રાર્થના કરી કે આ મારું રાજ્ય આપ સ્વીકારો. સારે સૂરિજીએ કહ્યું કે દેહને વિષે પણ નિઃસ્પૃહ એવા સાધુને રાજ્યથી શું? આ સાંભળીને આમ રાજ આશ્ચર્યચકિત થયો. પછીથી તેણે સૂરિજીના ઉપદેશાનુસાર ૧૦૧ હાથ લેવો જૈન પ્રાસાદ કરાવ્યો અને તેમાં અઢાર ભાર સુવર્ણની મહા-વીર પ્રભુની મૂર્તિ પધરાવી. આની પ્રતિષ્ઠા અખ્યભટ્ટિજીને હાથે થઈ. આ મંદિરનો મૂલ મણુડપ રૂ૩ હાથ લેવો ખનાવવામાં આવ્યો અને તે તૈયાર કરવામાં સવા લાખ સૈનૈયા (-સુવર્ણ ટંક)નો ખર્ચ થયો.

રાજના હાથી ઉપર આરૂઢ થઈ છત્ર અને ચામરથી અલંકૃત બની રાજ-સભામાં આવતા એવા અખ્યભટ્ટિસૂરિજીને રાજ-સિંહાસન ઉપર બેસતા બેઠને ઢટલાક પ્રાણણો નારાજ થતા હતા. એક દિવસ તેમણે રાજને વિનંતિ કરી કે આ શૂદ્ર ચેતારખર આ સિંહાસનને લાયક નથી. વાસ્તે આ સિંહાસનથી નીચું એક ખીજું સિંહાસન ખનાવો કે જેના ઉપર એ બેસે. રાજએ ખીજે દિવસે એ પ્રમાણે કર્યું. આ બેઠને સૂરિજીએ અલિમાન કરવો યુક્ત નથી, એમ તેને નિમ્ન-લિખિત પદ્ય દ્વારા સમજાવ્યું પાડી.

“મર્દય માનમતઙ્ગજદર્પ, વિનયશરીરવિનાશનસર્પમ્ ।

ક્ષીણો દર્પાદ્ દશવદનોડપિ, ચસ્ય ન જુલ્યો મુવને કોડપિ ॥ ૧ ॥”

—માત્રાસમક.

અર્થાત્ વિનયરૂપ દેહનો વિનાશ કરવામાં સર્પરૂપ એવા અલિમાનરૂપી હાથીના મહત્ત્વ તું મર્દન કર. વિશ્વમાં જેની સમાન કોઈ હતો નહિ એવો દશમુખ (રાવણ) પણ અલિમાન (કરવા)થી નાશ પામી ગયો.

આ સાંભળીને તે લજ્જા પામી ગયો અને તેમની ક્ષમા થાયી.

એવાત તો આપણે ઉપર બેઠ ગયા છીએ કે આમ રાજને શ્રીઅખ્યભટ્ટિસૂરિની સાથે ઘણો ગાઢ સ્નેહ બંધાયો હતો. આથી કરીને તેઓ બંને વચ્ચે ઘણી ઘણી બતની વાતચિત થતી હતી. એકઠા એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ રાજએ પોતાની પત્નીને સ્નાન મુખવાળી બેઠ, તેથી તેણે તે વિષે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી:—

૧ સરખાવો—

“મત્તં મજ્જસ્ય લોકસ્ય, વિઠ્ઠીઘાલિલા બપિ ।

બાજન્મ નૈવ બોદ્યેઽહ-મમું નિયમમમહીત્ ॥”

—અખ્યભટ્ટિ-પ્રબંધ, સ્લોક ૧૧૩.

૨ સરખાવો શ્રીઅખ્યભટ્ટિ-પ્રબંધનો નિગ્ન-લિખિત ૧૪૨મો સ્લોક:—

“વૃક્ષમમ્યર્હિતો રાજા, ગચ્છત્ સપ્તરચામરઃ ।

રાજકુલરમારુઠો, મુલ્યસિંહાસનાસનઃ ॥”

“અર્જવિ સા પરિતપ્પઈ, કમલમુદી અત્તણો પમાણં ।”

અર્થાત્ તે કમલમુખી અઘાપિ પોતાના પ્રમાદને લીધે પરિતાપ પામે છે. આ સાંભળીને સિદ્ધસારસ્વત અપ્પભટ્ટિજીએ કહ્યું કે—

“પુન્નવિવુદ્ધેણ તણ, જા સે પચ્છાઈયં અંગં ॥ ૧ ॥”

એટલે કે હે રાજન્ ! આજે તું પ્રાતઃકાલે તારી પત્નીની પહેલાં જાગ્યો તે સમયે તેનું દાઢ અંગ ઉઘાડું હતું તે તે હાંક્યું, તેથી તે હજી સુધી મ્હાન મુખવાળી છે. આ સાંભળીને રાજા આશ્ચર્ય તેમજ લજ્જા પામ્યો.

વળી ફરીથી એક દિન પોતાની પત્નીને મન્દ મન્દ ચાલતી જોધને રાજાએ સૂરિજીને કહ્યું કે—

“વાલા ચંકમ્મંતી, પણ પણ કીસ કુણઈ મુહમંગં ? ॥”

અર્થાત્ હે મહાશય ! તે સ્ત્રી ચાલતી વખતે પગલે પગલે મુખ મરોડે છે તેનું શું કારણ છે વાંર ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે—

“નૂળં રમણપણ્ણે, મેહલિયા છિવઈ નહપંતી ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ હે નૃપ ! તેના રમણ-પ્રદેશને વિષે નખ-ક્ષત થયેલું છે અને તેની સાથે તેની કટિમેખલા (કંદારો) ધસાય છે, તેથી તે ચાલતી વખતે મોં મરોડે છે. આ વાત સાંભળતાં રાજાને દોષ ચઢ્યો અને સૂરિજી તરફ અરૂચિ થઈ. આ વાત સૂરિજી સમજી ગયા અને તેઓ ઉપાશ્રયે ચાલ્યા ગયા. પછી બહારના દ્વાર ઉપર નીચે મુજબનો એક શ્લોક લખી સંધની રજ લીધા વિના તેઓ અન્યત્ર વિહાર કરી ગયા.

“યામઃ સ્વસ્તિ તવાસ્તુ રોહણગિરે ! મત્તઃ સ્થિતિપ્રચ્યુતા

વર્તિષ્યન્ત-ઈમે કથં કથમિતિ-સ્વમેડપિ મૈવં કૃથાઃ ।

શ્રીમંસ્તે મણયો વયં યદિ ભવહ્રન્ધપ્રતિષ્ઠાસ્તદા

કે શ્રદ્ધારપરાયણાઃ ક્ષિતિમુજો મૌલૌ કરિષ્યન્તિ નઃ ॥ ૧ ॥”—શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ (હે આમ રાજન્ !) અમે જમીને છીએ, તારું કલ્યાણ થાઓ. મણિઓ રોહણગિરિને કહે છે કે—હે રોહણ પર્વત ! તારું કલ્યાણ થાઓ. મારાથી છૂટા પડેલા આ મણિઓનું શું થશે એમ તું સ્વમે પણ ખ્યાલ કરીશ નહિ, કેમકે હે શ્રીમાન્ ! જો તારા વડે અમે પ્રતિષ્ઠા પામેલા છીએ, તો પછી અલંકારને વિષે રક્ત એવા કેટલાયે નરેશ્વરો અમને મુકુટ ઉપર ધારણ કરશે.

૧ અઘાપિ સાં પરિતપ્યતે, કમલમુખી આત્મનઃ પ્રમાદેન ।

૨ પૂર્વે વિવુદ્ધેન ત્વંયા, યત્ તસ્યાઃ પ્રચ્છાદિતમજ્જમ્ ।

૩ વાલા ચઢકામ્યન્તી, પદે પદે કુતઃ કુસ્તે મુખમઙ્ગમ્ ? ।

૪ નૂળં રમણપ્રદેશે મેહલિકા સ્પૃશતિ નલપક્કીઃ ।

આ પ્રમાણેની અન્યોક્તિ દ્વારા અખ્યલદ્વિજીએ આમ નૃપતિને ઉદેશીને કહ્યું કે પહિડત-પ્રિય પૃથ્વીપતિ પહિડતને આવકાર આપશે અર્થાત્ અહિંઆથી અને અન્યત્ર જઈશું, તોપણ અન્ય નૃપતિ પણ અમારે સન્માન કરશે.

શ્રીઅખ્યલદ્વિ વિહાર કરતાં કરતા ગૌડ દેશમાં લક્ષણાવતી નગરીમાં ધર્મ રાજા રાજ્ય કરતો હતો, ત્યાં જઈ ચડ્યા. આ રાજાની સલામાં વાક્યપતિ નામે ગુણુજ કવિરાજ હતો. તેણે સ્મરિજીના આગમનની વાત રાજાને કહી સંભળાવી. તેથી અતિશય નમ્રતાપૂર્વક વિનંતિ કરીને ધામધૂમ કરવા પૂર્વક તે રાજા તેમને પોતાના નગરમાં લઈ ગયો. તે સમયે સ્મરિજીએ કહ્યું કે—

“રુચિરચરણારક્તાઃ સક્તાઃ સદૈવ હિ સદ્ગતૌ

પરમકલયઃ કામ્યાઃ સૌમ્યા વયં ધવલચ્છદાઃ ।

ગુણપરિચયોદ્ધર્ષાઃ સમ્યગ્ ગુણાતિશયસ્પૃશઃ

ક્ષિતિપ ! ભવતોઽમ્બર્ણ તૂર્ણ સુમાનસસંમિતાઃ ॥ ૧ ॥”—હરિણી

અર્થાત્ મનોહર ચરિત્રમાં અસંત લીન, (મુક્તિરૂપી) સદ્ગતિ (મેળવવાના વિચારમાં) સર્વદા આસક્ત, ઉત્તમ કાવ્ય રચનાર, ધૃજીવા લાયક, સૌમ્ય, શ્વેત વસ્ત્રવાળા [અથવા શુક્લપક્ષી], ગુણોનો પરિચય (કરવા)માં અતિશય આનન્દવાળા, સદ્ગુણોની તીવ્રતાનો સ્પર્શ કરનારા અને સારા મનવાળા એવા અમે-હે રાજા! તમારી પાસે જલદી આવ્યા છીએ.

સ્મરિજીએ અંત્ર એવી પ્રતિજ્ઞા કરી કે જ્યાં સુધી આમ રાજા પોતે બોલાવવા આવે નહિ, ત્યાં સુધી મારે અહિંથી વિહાર કરવો નહિ. એ કહેવું આવશ્યક છે કે આમ નૃપતિ અને ધર્મ નરેશ્વર વચ્ચે દુશ્મનાવટ હતી.

આ તરફ સ્મરિજી જ્યારે સવારના આમ રાજા પાસે આવ્યા નહિ, ત્યારે આ રાજાએ સર્વત્ર તપાસ કરાવી; પરંતુ તેમનો પત્તો મળ્યો નહિ. આથી રાજાને અત્યંત ખેદ થયો. એવામાં ‘યામઃ’ ઇલાદિ કાવ્ય તેના જોવામાં આવ્યું. રાજાએ અક્ષર ઓળખ્યા અને સ્મરિજી મને મુકીને અન્યત્ર આદ્યા-ગયા છે એમ તે સમજ્યો.

એક દિવસ આ આમ રાજા વનમાં ક્રીડા કરવા ગયો હતો, ત્યાં તેણે એક શ્યામ સર્પને જોયો. તે સર્પનું મુખ રાજાએ પકડી લીધું અને પછી તે સર્પને અંગરખાની ખાંચમાં ગોંપવીને તે સલામાં આવ્યો અને તેણે પહિડતોને નીચે મુજબની સમસ્યા પૂછી:—

“શસ્ત્રં શાસ્ત્રં કૃપિર્વિદ્યા-ડન્યદ્ વા યો યેન જીવતિ ।”

૧ આ કાવ્યમાં અખ્યલદ્વિજીએ પોતાની સ્થિતિને હંસની સાથે સરખાવી છે. એવી પરિસ્થિતિમાં ‘ચરણ’ શબ્દથી પગ, ‘આરકા’ શબ્દથી ચોડું રાઉં, ‘સદ્ગતિ’થી સુન્દર આવ, ‘કવિ’ શબ્દથી બોલનાર, ‘ધવલચ્છદ’થી સફેદ પાંખવાળો અને ‘માનસ’ શબ્દથી માનસ સરોવર-એમ અર્થ કરી શકાય છે.

અર્થાત્ શસ્ત્ર, શાસ્ત્ર, ખેતી, વિદ્યા અથવા ખીજું કંઈ કે જેના વડે જે જીવે છે (જે બધાને શું કરવું ?).

સભામાંનો ઢાઠ પણ પણિડત આ સમસ્યાને રાજના અભિપ્રાય પ્રમાણે પૂર્ણ કરી શક્યો નહિ, તેથી આ સમસ્યા પૂર્ણ કરનારને રાજ એક લાખ સુવર્ણ ટંક આપશે એવો તે રાજએ પટહ વગડાવ્યો. આનો લાભ એક જુગારી લેવા તૈયાર થયો. તે ધર્મ રાજના નગરમાં વસતા શ્રીખપ્પભટ્ટિ પાસે ગયો એટલે તે સૂરિજી કે જેના ઉપર સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન હતી તેમણે આ સમસ્યા નીચે મુજબ પૂર્ણ કરી આપી.

“સુગૃહીતં ચ કર્તવ્યં, કૃષ્ણસર્પમુખં યથા ॥”

અર્થાત્ જેમ (રાજએ) શ્યામ સર્પનું મુખ ગ્રહણ કર્યું છે તેમ તેનું દૃઢતાથી ગ્રહણ કરવું જોઈએ. વિશેષમાં સૂરિજીએ તે આમ રાજનું ‘નાગાવલોક’ એવું નામ પાડ્યું.^૧

પેલા જુગારીએ ગોપગિરિ આવીને આમ રાજ સમક્ષ સમસ્યા પૂર્ણ કરી બતાવી.

એક જુગારીએ આ પ્રમાણે યથેષ્ટ રીતે પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી તે જોઈને રાજને ધણો અચંપો થયો. તેણે એ જુગારીને ધમકી આપતાં કહ્યું કે આ સમસ્યા તું કેવી રીતે પૂરી શક્યો તે સાચે સાચું કહે એટલે તેણે લક્ષણાવતીમાં રહેલા ખપ્પભટ્ટિજીએ સમસ્યા પૂરી આપી એ સલ વાત કહી દીધી.

આ સાંભળીને રાજને વિચાર આવ્યો કે ગુફા ધણે દૂર હોવા છતાં તેમને કૃષ્ણ સર્પની ખબર પડી, તો પછી મેં તેમની તરફ જે શંકાની દૃષ્ટિએ જોયું તે ઠીક કર્યું નહિ; કેમકે એમનું બુદ્ધિ-બલ અપૂર્વ છે. આ પ્રમાણે રાજને ધણો પશ્ચાત્તાપ થયો.

અન્યદા રાજ પોતાના મિત્ર શ્રીખપ્પભટ્ટિના વિરહથી સંતપ્ત થયેલો વિનોદાર્થે નગરની બહાર ગયો. ત્યાં તેણે વડના વૃક્ષ નીચે એક મુસાફરનું મૃતક (મુડકું) તેમજ ડાળ ઉપરથી લટકતા કરપત્રમાંથી પડતાં જલનાં બિન્દુઓ તથા તેમજ વળી એક વિશિષ્ટ પત્થર ઉપર ખડીથી લખેલી નીચે મુજબની અડધી ગાથા જોયાં:—

“તૈઝ્યા મહ નિગમણે, પિયાઈ થોરંસુણિં જં રુજં”

આ સમસ્યા પૂરવાને સાફ તેણે અનેક પણિડતોને કહ્યું; પરંતુ તેમાંનો ઢાઠ પણ બરાબર રીતે તે સમસ્યા પૂરી શક્યો નહિ. આથી રાજએ તે જુગારીને ખપ્પભટ્ટિજી પાસે મોકલ્યો એટલે તેમણે નીચે મુજબ સમસ્યા પૂરી આપી:—

૧ સરખાવો શ્રીખપ્પભટ્ટિપ્રબન્ધનો નિઝ-લિખિત ૧૮૮મો શ્લોક:—

“નાગાવલોકે દ્વાલ્યાં, રાજે તત્ર પ્રમુદ્દૌ ।

તતઃ પ્રમુલ્યનેનાપિ, નાજ્ઞા વિહ્યાતિમાપ સઃ ॥”

૨ છાયા:—

તદા મમ નિર્ગમને, પ્રિયયા સ્થૂરાશ્ચુભિર્યદ્ રુદિતમ્ ।

“કેરપત્તયવિન્દુ દ્ય, નિવટ્ણેણ તં અજ્ઞ સંમરિયં”

આથી આમ રાત્રએ આતુરતાપૂર્વક ગુરૂજીને યોલાવવા માટે પોતાના પ્રધાનોને તેમની પાસે મોકલ્યા. સાથે સાથે એમ પણ કહેવડાવ્યું કે—

“છોયા કારણ કિર ધર્યાં, પત્તવિ મૂમિ પટંત
પત્તહ પદુ પટત્તણં, ઘરતરુ કાંડ કરંત.”

વળી—

“ન ગહ્ણાં ગાઢેયં સુયુગતિકપોલસ્યલગતં
ન વા શુકિં મુક્તામણિરુરસિજાસ્વાદરસિકાઃ ।
ન કોટીરાહુદઃ સ્મરતિ ચ સવિત્રીં મણિચય-
સ્તતો મન્યે વિશ્વં સ્વસુગનિરતં ક્ષેદિરતમ્ ॥ ૧ ॥”—શિખરિણી

અર્થાત્ સુન્દર સુન્દરીના ગણુલ-સ્થલ (ગાલ) ઉપર રહેલું સુવર્ણ (કુણુલ) ગંગાને યાદ કરતું નથી તેમજ રતનના સ્વાદનું રસિક એવું મુક્તામણિ શુકિ (છીપ)નું સ્મરણ કરતું નથી. વળી મુકુટ ઉપર આરૂઢ થયેલો મણિઓનો સમૃદ્ધ પોતાની માતાને સંભારતો નથી. તેથી કરીને હું એમ માનું છું કે જગત્ પોતાના મુખમાં આસક્ત બન્યું છે અને રેનેદગી વિરક્ત થયું છે.

તથા વળી—

“વાંસુમલિનાક્ષિજહ્નુઃ, કાર્પટિકો મ્હાનર્માલિમુરદ્દોભઃ ।

યદપિ ગુણરક્તનિધિ—સઘાપિ પથિકઃ પવિ ધરાકઃ ॥”—આર્યા

અર્થાત્ લેનાં ગરબો અને વંધાઓ પૂજા વડે મલિન બન્યાં છે એવો તેમજ લેનાં મરતક અને મુખની શોભા નિરતેજ બની છે એવો કાપડી શુભનો રલાકર હોય તો પણ માર્ગમાં તે બિગાડો મુસાફર છે.

પ્રધાનોએ પણ કહ્યું કે ને નાથ! આમ રાત્ર ગુરૂ શ્રેદપૂર્વક આપને વિવ્રમિ કરે છે કે આપે સત્તર ખપારીને આ દેશને વચન-લીલામાં મગ્ન કરેલો જોયો. વળી આપના વાગ્ય-રસના રસિક એવા અમને અન્ય કવિઓની વાલી રૂચતી નથી, કેમકે અન્યપર્લુને ખાનારા કરનૂરીમૂલો પાસ ખાતા નથી.

આના ઉત્તરમાં ગુરૂજીએ તે પ્રધાનોને કહ્યું કે આમ રાત્રને મારી તરફથી આ પત્ર આપ્યો. તેમાં તેમણે લખ્યું હતું કે—

૧ ૧.૫૧—

કારણકરિનૂનનિધિ, વિવ્રમયેવ દરશ મંદ્યમ્ ॥

૨. આનું અર્થ એ છે કે—ગુરૂ મુન્દ્યમને કાવઃ અને લેટલા માટે સિદ્ધ ૫૨ જતો મર્ગ. ને ૫૨૦ જમિ ૫૫૨ ખરી ૫૨, તો તેમાં ને ઉત્તમ વૃદ્ધ મું ૧૨૧.

“विन्द्रेण विणावि गया, नरिंदभवणेषु हुंति गारविया ।
 विंझो न होइ वंझो, गएहि बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आथां
 माणससरह सुहाइं, जइवि न लब्धंति रायहंसेहिं ।
 तहवि न तस्स तेण विणा, तीरुच्छंगा न सोहंति ॥ २ ॥—,
 परिसेसियहंसउलं—पि माणसं माणसं न संदेहो ।
 अन्नत्थवि जत्थ गया, हंसावि वया न भन्नंति ॥ ३ ॥—,
 हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।
 छेहउ ताह महासर—ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,
 मलयउ सचंदणुच्चिय, नइमुहहीरंतचंदणदुमोहो ।
 पव्वभट्टं पि हु मलया—उ चंदणं जाइ महयग्घं ॥ ५ ॥—,
 अग्घायंति महुररा—ऽविक्कं कमलायराण मयरंदं ।
 कमलायरोवि दिट्ठो, सुओवि किं महुरविहणो ? ॥ ६ ॥—,
 इक्केण कुच्छुहेणं, विणावि रयणायरुच्चिय समुद्धो ।
 कुच्छुहरयणं पि उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥—,
 खंडं विणावि अखंडमंडलोच्चेव पुण्णिमाचंदो ।
 हरसिरि गयं पि सोहइ, न नेइ विमलं ससिक्खंडं ॥ ८ ॥—,

१ छाया—

विन्ध्येन विनाऽपि गजा नरेन्द्रभुवनेषु भवन्ति गौरविताः ।
 विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गतेषु बहुकेष्वपि गजेषु ॥ १ ॥
 मानससरोवरस्य सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।
 तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥
 परिशेषितहंसकुलमपि मानसं मानसं न सन्देहः ।
 अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा अपि वगा न भण्यन्ते ॥ ३ ॥
 हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।
 छेदस्तेषां महासरसां याति हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥
 मलयः सचन्दन एव नदीमुखद्वियमाणचन्दनद्रुमौघः ।
 प्रअष्टमपि च मलयात् चन्दनं याति महार्घ्यम् ॥ ५ ॥
 आप्रायन्ति मधुकरा अप्येकं कमलकराणां मकरन्दम् ।
 कमलाकरोऽपि दृष्टः श्रुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥ ६ ॥
 एकेन कौस्तुभेन विनापि रत्नाकर एव समुद्रः ।
 कौस्तुभरत्नमपि उरसि यस्य स्थितं स एव महार्घः ॥ ७ ॥
 २ छाया— खण्डं विनाऽपि अखण्डमण्डल एव पूर्णिमाचन्द्रः ।
 शिरोगतमपि शोभते न नेति विमलं शशिखण्डम् ॥ ८ ॥

७५

भो. ३६

१ ५

२ छाया—

તદ્ મુક્ષાણવિ તરુવર !, ફિટ્ટદ્ પત્તત્તણં ન પત્તાણં ।
 તુહ પુણ છાયા જડ્ હો-ઈ કહવિ તા તેહિ પત્તેહિ ॥ ૧ ॥-,,
 જડ સવ્વત્થ અહચ્ચિય, ઉવરિં સુમણાણિ સવ્વરુક્ષાણં ।
 ચાવેવિ ચંદંતિ ગુણા પહુપત્તિય પાવણ કોહિં ॥ ૧૦ ॥-,,
 જે કેવિ પહ્ મહિમણ્ડલમ્મિ તે વચ્છુદેહસારિચ્છા ।
 સરસા જંડાણ મજ્જે, વિરસા પત્તેસું દીસંતિ ॥ ૧૧ ॥-,,
 સંપડ્ પહુણો પહુણો, પહુત્તણં કિં ચિરંતણપહ્ણં ? ।
 દોસગુણા ગુણદોસા, ઇહિં કયા ન હુ કયા તેહિં ॥ ૧૨ ॥-,,

અર્થાત્ વિન્ધ્ય(પર્વત) વિના પણ (એટલે તેના ઉપર નહિ) રહેલા હોવા છતાં પણ) હાથીઓ રાજાઓના ભુવનમાં ગૌરવયુક્ત હોય છે (એટલે તેઓનું સાં પણ સન્માન થાય છે) અને અનેક હાથીઓ જતા રહે છે તે પણ વિન્ધ્ય વન્ધ્ય બની જતો નથી.—૧

જે કે રાજહંસોને માનસ સરોવરનાં સુખો મળતાં નથી, છતાં પણ તેના વિના તે સરોવરનાં તીરો શોભતાં નથી એમ નથી.—૨

હંસના સમુદાયથી રહિત બનેલું એવું માનસ (સરોવર) તે માનસ છે એમાં કંઈ સંદેહ નથી. વળી ગમે સાં ગયેલા હંસો પણ બગલાઓ કહેવાતા નથી.—૩

હંસો જ્યાં ગયા હોય છે સાં ગયા છતાં પૃથ્વીના ભૂપણરૂપ બને છે. પરંતુ તેમાં છેદ તો તે મહાસરોવરોનો છે કે જ હંસો વિનાનાં બને છે.—૪

જેનાં ચન્દનનાં ઝાડો નદીના સુખથી હરાઈ ગયેલાં છે તે મલય (ગિરિ) ચન્દનથી યુક્તજ છે. તેમજ વળી મલયથી શ્રદ્ધ યથેલું ચન્દન મહામૂલ્યતાને પામે છે.—૫

અમરો પણ કમલાકરો (કમલોની ખાણ)માંના કૃત્ત મકરન્દને સુધે છે, પરંતુ યું કમલાકર મધુકર વિનાનો એવામાં કે સાંભળવામાં આવ્યો છે !—૬

એક કૌરતુભ (નામના) રત્ન વિના પણ સમુદ્ર રત્નાકરજ છે અને વળી જેની છાતી ઉપર કૌરતુભ રત્ન રહેલું છે તે પણ મહામૂલ્યવાન છે.—૭

અંબુડ વિના પણ પૂર્ણિમાનો ચન્દ્ર અખણ્ડિત મણ્ડળવાળો હોય છે અને મહાદેવના મરતક ઉપર રહેલો નિર્ભળ ચન્દ્રનો અંબુડ પણ અત્યંત શોભે છે.—૮

યવપા મુક્ષનામપિ તરુવર ! અસ્મિનિ પત્રત્વં મ પપ્રાણામ્ ।

તથ પુનરજાયાં यदि भवति क्वयमपि तावत् तैः पत्रैः ॥ १ ॥

जटा(जटाः) सर्वप्राप्य एव उपरि सुमनांसि सर्ववृक्षाणाम् ।

पात्रेष्वपि चरन्ति गुणाः प्रमुग्धनीत्वा प्रामुख्यंति कोटीम् ॥ १० ॥

ये केऽपि प्रमयो महीमण्डले ते ह्यુपदेहसदृशाः ।

सरसा जटानी (जटानी) मध्ये विरसाः पत्रेषु (पात्रेषु) द्रव्यन्ते ॥ ११ ॥

सगमिनि प्रमयः प्रमयः प्रमुग्धं किं चिरन्तनप्रभूणाम् । ।

दोसगुणा गुणदोषा पमिः कृता मेव हवास्तैः ॥ १२ ॥

હે ઉત્તમ વૃક્ષ ! તેં લજ્જા દીધેલાં પત્રોનું પત્રત્વ નષ્ટ થતું નથી. તે ઉપરાંત વળી જો તારી છાયા ઢાઢ પણ રીતે થઈ શકે, તો તે પત્રો વડે(જ) તેમ થઈ શકે તેમ છે.—૯

જટા બધે ઠેકાણે સર્વ વૃક્ષોની નીચેજ હોય છે, જ્યારે પુષ્પો તેની ઉપર હોય છે. ધનુષ્ય ઉપર દોરી ચડે છે અને તે પ્રભુની પ્રતીતિથી તેના અગ્ર ભાગને પામે છે.—૧૦

પૃથ્વી—મણ્ડળમાં જે દોઢ સ્વામીઓ શેરડીના સાંઠા (?)ના જેવા છે, તેઓ જન્મ શેરડીઓ જટાઓમાં સરસ અને પત્રોમાં વિરસ દેખાય છે, તેમ જડને વિષે રાગી અને પાત્રોને વિષે નીરાગી દેખાય છે.—૧૧

હાલ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સમર્થ છે, તો પછી ઘણા કાળના સ્વામીઓની પ્રભુતા(ની વાતજ) શી ? દોષોમાં ગુણો અને ગુણોમાં દોષો જન્મ એમણે સ્વીકાર્યા છે, તેમ પ્રાચીન રાજાઓએ કર્યું નથી.—૧૨

છેવટમાં સૂરિજીએ પ્રધાનો સાથે એમ પણ કહાવ્યું કે—

“अस्माभिर्यदि कार्यं व—स्तदा धर्मस्य भूपतेः ।

सभायां छन्नमागत्य, स्वयमापृच्छयतां द्रुतम् ॥ १ ॥

जाते प्रतिज्ञानिर्वाहे, यथाऽऽयामस्तवान्तिकम् ।

प्रधानाः प्रहिताः पूज्यै—रिति शिक्षापुरस्सरम् ॥ २ ॥”

અર્થાત્ હે રાજન્ ! જો તમારે અમારું કામ હોય, તો સત્તર ધર્મ રાજાની સભામાં ગુપ્ત રીતે આવીને અમને આમન્ત્રણ આપવું. તેમ થતાં અમારી પ્રતિજ્ઞાનો નિર્વાહ થશે એટલે અમે તમારી પાસે આવીશું. આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પ્રધાનોને પાછા મોકલ્યા. એટલે પ્રધાનોએ જઈને સર્વ હકીકત આમ રાજાને જણાવી અને તેને પત્ર પણ આપ્યો.

આ ઉપરથી સર્વ વૃત્તાન્ત જાણીને આમ રાજા સૂરિજીને મળવાને અધીરો બની ગયો અને ડેટલાક સારા મનુષ્યોને સાથે લઈને લક્ષણાવતી તરફ જવા નીકળી પડ્યો. માર્ગમાં ગોદાવરી નદીના તીરે એક ગામ આવ્યું; ત્યાં ખણ્ડ દેવકુલમાં તેણે રાત્રિએ નિવાસ કર્યો. તે રાત્રિએ ત્યાં તેની અધિષ્ઠાયિકા વ્યન્તરી આવી અને તે આ રાજાનું રૂપ જોઈ મોહિત બની ગઈ; તેથી ભરતે જન્મ ગંગા દેવીનો સ્વીકાર કર્યો હતો, તેમ આ રાજાએ તેની પ્રાર્થનાનુસાર તેનો સ્વીકાર કરી તેની સાથે ક્રીડા કરી. સવાર પડતાં તેની રજા લઈને ઊંટ ઉપર બેસીને તે સૂરિજી પાસે આવી પહોંચ્યો અને “હજી પણ તે સાંભરે છે; એક રાત્રિનો શો સ્નેહ” એ અર્થવાળી નીચે મુજબની અડધી ગાથા બોલ્યો.

“अञ्जलि सा सुमरिज्जइ को नेहो एगराईए ।”

આના પ્રત્યુત્તરમાં “ગોદાવરીના તીરે તે વાસ કર્યો તેથી” એવા અર્થવાળી સૂરિયે નીચે મુજબની અડધી ગાથા કહી:—

“ગોલાનદીતીરે સુવ્રદેહલંમિ જંસિ વાસમિઓ ॥ ૧ ॥”

આ પ્રમાણે વાતચિત થયા બાદ સૂરિયે અને રાજા એકબેકને ભેટી પડ્યા. સાર બાદ આમ રાજાએ ખડી વડે ગોમૂત્રિકા બંધમાં નીચે મુજબનો શ્લોક લખ્યો:—

“અતિ અતિ અન્મઅલં પ્રીચરચજજ્ઞ ।

મેલામેલા મેલમેલં ફસફસફસ ॥”

આ સૂરિયે સમજી ગયા એટલે તે નૃપતિએ તેમની નીચે મુજબ સ્તુતિ કરવા માંડી.

“અદ્ય મે સફલા પ્રીતિ-રદ્ય મે સફલા રતિઃ ।

અદ્ય મે સફલં જન્મ, અદ્ય મે સફલં ફલમ્ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ આજે મારી પ્રીતિ તેમજ રતિ સફળ થઇ છે. મારા જન્મ પણ કૃતાર્થ થયો છે અને આજે મારું (આગમનનું) ફળ પણ સફળ થયું છે.

આ પ્રમાણે રાત્રિ વિનોદ-ગોષ્ઠીમાં પસાર થઇ ગઇ. પ્રભાતે રાજાની સલા બરાંધ હતી હાં સૂરિયે પણ ગયા. પછીથી આમ રાજા પણ પોતાના માણસો સાથે સ્થગીધરના વેશમાં હાથમાં બીજેડે લઇને દાખલ થયા. આ પ્રમાણે આમ રાજાને સલામાં દાખલ થતાં જોઇને સૂરિયે દ્વિઅર્થી ભાષામાં ધર્મ રાજાને કહ્યું કે —“एते आमनृपन्तराः” અર્થાત્ આ આમ રાજાના મનુષ્યો અમને બોલાવવા આવ્યા છે. પછીથી જ્યારે આમ રાજા સમીપ આવી પહોંચ્યો એટલે શુરૂઆતે તેને કહ્યું કે—“आगच्छाम” અર્થાત્ અમે આવીએ? (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે હે આમ ! આવ.)

સ્થગીધરના વેશમાં આમ રાજા શુરૂ સમીપ બેઠો એટલે દૂતે તેમના હસ્તમાં વિજ્ઞાપિત્ર મુક્યો, તે શુરૂએ ધર્મ રાજાને બતાવ્યો. પછી ધર્મ નરેશ્વરે દૂતને પૂછ્યું કે તમારા આમ રાજાનું રૂપ કેવું છે? સારે તે દૂતે જવાબ આપ્યો કે તેઓ આ સ્થગીધરના જેવા છે. અથવા આજ આમ સમજો. સૂરિયે સ્થગીધરના સાચું જોઇને તેને પ્રશ્ન પૂછ્યો કે આ તમારા હાથમાં શું છે? તેણે ઉત્તર આપ્યો કે “બીજોરા” (અર્થાત્ હું બીજો રાજા છું). સાર બાદ દૂતે પોતાનાં હાથમાં રાખેલાં તુચ્છરનાં પાંદડાં બહાર કાઢ્યાં. તે જોઇને રાજાએ સૂરિયેને પૂછ્યું કે આ શું છે? તેના પ્રત્યુત્તરમાં શુરૂએ સ્થગીધર તરફ આંગળી કરીને કહ્યું કે “तुम्हिरिपत्र” (આનો ગૂઢ અર્થ એ હતો કે આ તારો શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે).

આ પ્રમાણેની દ્વિઅર્થી વાતચિત થઇ, પરંતુ સરળ હૃદયવાળા ધર્મ રાજાને તેની કંઇ ખુબર પડી નહિ. અંતમાં આમ રાજા સલા છોડી ચાલતો ગયો. તેણે સ્વદેશ જતાં

પહેલાં ધર્મ રાજની વેશ્યાને પોતાના નામવાળું એક કંકણ આપ્યું અને રાત્રે તે ત્યાં રહ્યો. પ્રાતઃકાલે રાજદ્વારના દ્વારપાળને બીજું કંકણ આપી તે પોતાને દેશ જવા નીકળી પડ્યો.

ખપોર થતાં સૂરિજીએ ધર્મ રાજને કહ્યું કે અમારી પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ થઈ છે, વાસ્તે અમે હવે વિહાર કરી આમ રાજ પાસે જઈશું. ત્યારે ધર્મ રાજએ કહ્યું કે આમ સ્વયં આપને આમન્ત્રણ આપવા આવ્યો નથી, તો પછી આપની પ્રતિજ્ઞા કેવી રીતે પૂર્ણ થઈ ગણાય? આના જવાબમાં ગુરૂજીએ ધર્મ રાજને સર્વ ગુણ વાક્યોનો દ્વિતીય અર્થ કહી સંભળાવ્યો. વળી એટલામાં વેશ્યાએ તેમજ દ્વારપાળે પણ આમ નરેશ્વરનાં નામવાળાં બે કંકણો રજુ કર્યાં. આથી ધર્મ રાજને ખાતરી થઈ કે આમ સ્વયં આવ્યો હતો. પછી ધર્મ રાજએ સૂરિજીને કહ્યું કે હું વાફ-છળથી છેતરાયો છું. ત્યાર પછી સૂરિજીએ તેની રજ લઈને વિહાર કર્યો અને આમ રાજને તેઓ રસ્તામાં મળ્યા.

માર્ગમાં આમ રાજએ એક પુલિન્દ (ભીલ)ને પશુની માફક તળાવમાં મોહું ધાલીને જળ પીતો જોયો એટલે તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબના પૂર્વાર્દ્ધ દ્વારા તેનું કારણ પૂછ્યું—

“પસુ જિમ પુલિન્દ પીઅઈ જલ પંથિડ કવણિહિ કારણિજ”

આ સાંભળીને સૂરિજીએ તત્કાળ તેના પ્રત્યુત્તરમાં નીચે મુજબનો ઉત્તરાર્દ્ધ કહ્યો:—

“કર વેવિ કરંવિય કજ્જલિનમુદ્દહિઅંસુનિવારણિજ”

અર્થાત્ કાજળથી મિશ્રિત અશ્રુના નિવારણથી (એટલે કે એવાં આંસુ લૂછવાથી) ખંને હાથ કાળા થયા છે.

આ વાતની ખાતરી કરવા માટે રાજએ તે પુલિન્દને પોતાની સમક્ષ બોલાવ્યો અને પોતાનું વૃત્તાન્ત રજુ કરવા કહ્યું. એટલે શરમથી નીચું મુખ રાખીને તે પુલિન્દે કહ્યું કે હે નાથ ! મુસાફરીમાં તમારી પુત્ર-વધૂને શાંત કરતો છતો તેનાં કાજળયુક્ત અશ્રુઓ વડે લીંબ-યેલા મારા હાથ કાળા બન્યા હતા.

આ વૃત્તાન્ત જાણીને રાજ ખુશી થયો અને સૂરિજી સાથે ગોપગિરિ પાસે આવી પહોંચ્યો. ત્યાર બાદ તેણે મહોત્સવપૂર્વક સૂરિજીનો ગામમાં પ્રવેશ કરાવ્યો.

વિનોદ-વાર્તામાં દિવસો પસાર થતા હતા તેવામાં વૃદ્ધાવસ્થાને પ્રાપ્ત થયેલા અને અનશન કરવાની અભિલાષા રાખતા એવા પોતાના ગુરૂ શ્રીસિદ્ધસેનસૂરિનો પત્ર લઈને બે ગીતાર્થ સાધુ અખ્યભટ્ટિજીની પાસે આવ્યા. આ પત્રમાં એમ લખ્યું હતું કે—

મેં તને લખાવ્યો છે તેમજ સૂરિપદ પણ આપ્યું છે, તો હે અખ્યભટ્ટિ ! તું હવે એવો પ્રયત્ન કર કે જથી કરીને હું અનશન અંગીકાર કરી સ્વર્ગે જાઉં.

પ્રભાવક—અરિત્રમાં તો આ સંબંધમાં એવો ઉદ્દેશ છે કે—

“સારીરં સયલં વલં વિગલિતં દિટ્ટીવિ કદ્દેણ મે
દદ્ધવ્વેસુ પયદ્ધૈ પરિગયપ્પાયં તદ્દા આહ્યમ્ ।

પાણા પાહુણયત્તગન્તુમહુણા વદ્ધંતિ વચ્છા । તુમં

મં દદ્ધું જહ અત્થિ તા લહુ લહુ ઇચ્છા હિ(ગ)મિસ્સં સયમ્ ॥”—શાર્દૂલ

અર્થાત્ આરં સમસ્ત શારીરિક બળ ક્ષીણ થઇ ગયું છે, મારાં નેત્રો પાંચુ બેવા લાયક પદાર્થોને વિષે કદે કરીને પ્રવર્તે છે, આયુષ્ય ગતપ્રાય બન્યું છે, પ્રાણ હમણા પ્રાધૂર્ણિકતા (પરેણાપણ)ને પ્રાપ્ત કરવાની તૈયારીમાં છે. વાસ્તે હે વત્સ ! જો તને મારા દર્શન કરવાની ઇચ્છા હોય, તો તું સત્વર આવજે.

આ પ્રમાણેનો પત્ર વાંચીને અખ્યલદ્વિશ પોતાના શુર પાસે જવાને તૈયાર થઇ ગયા અને વિહાર કરતા કરતા મોઢેરક ગામમાં પોતાના શુર સમીપ આવી પહોંચ્યા. શુરને વન્દન કરી તેઓ સ્વસ્થાનકે બેઠા એટલે શુરએ પોતાનું ચતુ સમીપ આપ્યું છે એમ કહ્યું અને તેથી કરીને અન્તિમ આરાધના, ચતુ:શરણનું શરણ, પાપનો પશ્ચાત્તાપ, સુકૃતની અનુ-મોદના, તીર્થોની વન્દના ઇત્યાદિ વિધિ વડે તેમનું શ્રેય થાય તેમ કરવા કહ્યું. આ બધું અખ્યલદ્વિશએ કર્યું. કાલાન્તરે તેમના શુર સુખેથી સ્વર્ગે સિધાવ્યા.

શોક શાંત થતાં ગોવિન્દસૂરિ તેમજ નમ્મસૂરિને ગમ્મનો ભાર સોંપીને તેઓ પાછા આમ રાજ પાસે આવ્યા અને પૂર્વની જેમ હાં તે બેની વચ્ચે વિનોદ-ગોષ્ઠી ચાલવા લાગી.

એક દિવસ સૂરિશ્ચ રાજ-સભામાં લાંબા વખત સુધી પુસ્તકમાં દૃષ્ટિ રાખીને બેઠા હતા. આ સમયે ઇન્દ્રની અપસરાઓને પણ લજ્જાસ્પદ કરનારી નર્તકી (નાચનારી) નાચ કરી રહી હતી. સૂરિશ્ચની આંખે આંખ બળી હતી. તે દૂર કરવાને સાડ તેમણે આ નાચનારીની પોપટના પીંછાના જેવી નીલવર્ણી કાંચળી તરફ દૃષ્ટિ ફેંકી. આ બેઠને આમ રાજએ મનમાં વિચાર કર્યો કે—

“સિદ્ધંતત્તપારં-ગયાણ જોગીણ જોગજુત્તાણં ।

જહ તાણંપિ મયંચ્છી, મણંમિ તા સચ્ચિય પમાણં ॥”—આયાં

૧ છાયા—

શારીરં સકલં વલં વિગલિતં દદ્ધેપિ કદ્દેણ મે

દ્દદ્ધવ્વેસુ પ્રવર્તે પરિગતપ્રાયં તથાસ્યુપ્પમ્ ।

પ્રાણા પ્રાધૂર્ણિકત્વં ગન્તુમપુના વત્તેન્તે વત્સ ! તથ

માં દદ્ધું યચ્ચિ તત્તો લહુ લહ્વિચ્છા ગમિપ્પસિ સયમ્ ॥

૨ છાયા—

સિદ્ધાન્તત્તપારંગતાનાં યોગિનાં યોગયુક્તાનામ્ ।

યદિ તેષામપિ શૃંગારી મનસિ તત્તઃ સૈવ પ્રમાણમ્ ॥

અર્થાત્ જો સિદ્ધાન્તનાં તત્ત્વોના પાર પામેલા તેમજ યોગયુક્ત એવા યોગીઓના મનમાં પણ મૃગાક્ષી વસે છે, તો પછી તે મૃગાક્ષીજ પ્રમાણ છે.

તે રાત્રે આમ રાજાએ સૂરિજીની પરીક્ષા કરવા માટે આ નર્તકીને પુરૂષના વેશમાં તેમની પાસે મોકલી. તેણે આવીને સૂરિજીને કર-સ્પર્શ કર્યો. સૂરિજી સમજી ગયા કે આ તો કોઈ યુવતિ છે અને પોતાને માથે આમ રાજાની ભૂર્જતાને લીધે આ ઉપસર્ગ આવી પડ્યો છે. તરતજ તેઓ તેની સામે થવાને સજ્જ થઈ ગયા અને તેમણે તે નર્તકીને ઉદ્દેશીને કહ્યું કે હે વરાહિ ! તું કોણ છે અને ક્યાંથી આવી છે ? અમારા જેવા બ્રહ્મચારી પાસે તારું શું વળવાતું છે ? શું પવન વડે મેરૂ ચલાયમાન થયો છે કે ?

આ સાંભળીને તે નર્તકીએ કહ્યું કે હું આપને એવો ઉપદેશ આપવા આવી છું કે—

“રાષ્ટ્રે સારં વસુધા, વસુધાયામપિ પુરં પુરે સૌધઃ ।

સૌધે તત્ત્વં તત્ત્વે, વરાહનાડનજ્ઞસર્વસ્વમ્ ॥”—આર્યા

અર્થાત્ રાજ્યમાં પૃથ્વી એ સાર છે અને પૃથ્વીમાં શહેર સાર છે; એવી રીતે શહેરમાં મહેલ અને મહેલમાં શય્યા અને શય્યામાં કંદર્પના ધનરૂપ સુન્દર સુન્દરી સાર છે.

વાસ્તે આમ રાજાએ ભક્તિપૂર્વક આપની સેવા કરવા માટે મોકલેલી એવી મને આપ સ્વીકારો. સૂરિજીએ એ વાત ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહિ એટલે તેણે હાવ-ભાવ, કટાક્ષપૂર્વક અવલોકન, ભુજાક્ષેપ ઇત્યાદિ સર્વ ઉપાયો યોજી જોયાં અને સ્ત્રી-હત્યાદિક ભય પણ બતાવ્યો પરંતુ પત્થર પીગળે તો સૂરિજી પીગળે. આખરે આ નર્તકી થાકી અને સવાર પડતાં તે રાજા પાસે ગઈ અને ત્યાં તેણે તેને સર્વ હકીકત કહી સંભળાવી. સૂરિજીનું અપૂર્વ બ્રહ્મચર્ય જાણીને રાજા અત્યંત પ્રસન્ન થયો અને તેનું ધ્યાન ધરતો કહેવા લાગ્યો કે—

“ન્યુજ્જને યામિ વાક્યાય, દગ્ધ્યાં યામ્યવતારણે ।

વલિર્વિધીયે સૌહાર્દ-હૃદાય હૃદયાય તે ॥”—અનુષ્ટુપ

અર્થાત્ હું તમારાં વાક્યો ઉપર વારી જાઉં છું, તમારી દૃષ્ટિનાં ઓવારણાં લઉં છું. સૌહાર્દથી મનોહર એવા તમારા હૃદયને હું એમ બલિ આપું.

—સવારના જ્યારે અપ્પભટિજી-રાજ-સભામાં આવ્યા, ત્યારે રાજા શરમનો માર્યો એક અક્ષર પણ બોલી શક્યો નહિ. ત્યારે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે શરમાવાની કંઈ જરૂર નથી, કેમકે મહર્ષિઓના દૂષણ અને ભૂષણની તપાસ કરવી એ રાજાઓનું કાર્ય છે. રાજાએ કહ્યું કે હે ગુરૂજી ! એ વાત સંભારશો નહિ. એમ કહીને તેણે પોતાનું મસ્તક તેમના ચરણમાં નમાવ્યું.

આપ બ્રહ્મરૂપ છો. તેમના આગળ હાથ જાગ્યા કરીને હું માન અને આશ્ચર્યપૂર્વક કહું છું કે—

“ધન્યાસ્ત એવ ધવલાયતલોચનાનાં
તારુણ્યદર્પધનપીનપયોધરાણામ્ ।

ક્ષામોદરોપરિલસન્નિવલીલતાનાં

દૃષ્ટાડકૃતિં વિકૃતિમેતિ મનો ન ચેપામ્ ॥”—વસન્તતિલકા

અર્થાત્ સુંદર તેમજ વિશાળ લોચનવાળી, યૌવનના ગર્વથી પરિપૂર્ણ પુષ્ટ પયોધરવાળી તેમજ ક્ષામ ઉદર ઉપર વળેલી ત્રિવલીની શોભાવાળી એવી સુંદરીઓની આકૃતિ જોઇને જમના મનમાં વિકાર ઉત્પન્ન થતો નથી, તેમને ધન્ય છે.

એક દિવસ રાજ-રાજ-માર્ગે યઇને જતો હતો. તેવામાં તેણે એરંડાનાં પાંચ આંગળ જવડાં ચોટાં પત્રો વડે ઢાંકેલ સ્તનવાળી હાલિક-પ્રિયા (હજ ખેડનારાની સ્ત્રી)ને એરંડાનાં પત્ર વીણતી જોઇ. તે વાતને ઉદ્દેશીને તેણે નીચે મુજબનો ગાથાર્થ જોડી કાઢ્યો.

“તંદુરિ વરનિગ્ગયદલો, ઇરણ્ડો સોહૃદ તરુગણાં ।”

અર્થાત્ સારે પણ ઉત્તમ પત્રથી રહિત અનેલો એરંડો વૃક્ષોના સંમૂહમાં શોભે છે.

પછીથી તેણે આ સમસ્યા સૂરિજીને પૂછી એટલે સિદ્ધસારસ્વત એવા તેમણે તરતજ કહ્યું કે—

“દૃત્ય ઘરે હલિયવહ, રૂદ્ધમિત્ત્યણી વસદ્ ॥ ૧ ॥”—આયાં

અર્થાત્ એ ઘેર એટલા પ્રમાણના પયોધરવાળી હાલિક-વધૂ વસે છે.

આ સાંભળીને રાજને અચંચો થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે અહો સારસ્વત પ્રભાવ કેવો છે !

અન્યથા રાજએ પ્રોપિતભર્તૃકાને (અર્થાત્ જેણે ધણી પરદેશ ગયો છે એવી કાઠ સ્ત્રીને) વાંકી ડોક રાખીને હાથમાં દીવો લઇને સાંજના વાસ-લવન તરફ જતી જોઇ. તેણે સાર ખાદ આ વાત સૂરિજીને નીચે મુજબ કહી સંભળાવી:—

“દિઢ્ઠા વંક ગીવા અ, દીવજ(દીવકરાય) પહિયજાયાણ ॥”

સૂરિજીએ આ ઉત્તરાર્થને બંધ બેસતો આવતો (અને ‘પ્રિયના સ્મરણથી ટપકતી આંસુઓની ધારાના પડવાના ભયવાળી’ એ મતલબને) નીચે મુજબનો પૂર્વાર્થ કહ્યો:—

“પિયેસંભરણપલુદ્ધન્ત-અંસુધારાનિવાયમીયાણ ॥ ૧ ॥”—આયાં

૧ છાયા—

તદાપિ વરનિગંતદલ ઇરણ્ડઃ શોભત એવ તરુગણેષુ ।

૨ છાયા—

અત્ર મૃદે હાલિકવધૂઃ પુતાવન્માત્રજ્ઞાના વસતિ ।

૩ છાયા—

દૃષ્ટા વક્ત્રા ગીવા અ દીવકરાયાઃ પવિકંજાયાયાઃ ।

૪ છાયા—

પિયસરણપલુદ્ધન્તધુધારાનિવાતમીતાયાઃ ।

છપાય છે.

- ૧ પંચવસ્તુક.
- ૨ ચૌસરણુપયના.
- ૩ કથાકોશ શ્રીરાજશેખરકૃત.
- ૪ અષ્ટલક્ષી (અર્થરત્નાવલી) શ્રીસમયસુન્દરઉપાધ્યાયકૃત,
સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૫ જિનપ્રભસૂરિકૃત સ્તોત્રાદિ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૬ લોકપ્રકાશ (ક્ષેત્ર લોક વગેરે).
- ૭ નવપદપ્રકરણ.
- ૮ નવપદલઘુવૃત્તિ.
- ૯ વિચારરત્નાકર.
- ૧૦ તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્ર, બીજા ભાગ, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૧ આનંદ કાવ્ય મહોદધિ બૌદ્ધિક ૮ મું (કુમારપાળરાસ).
- ૧૨ શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય સ્વોપજીવૃત્તિ.
- ૧૩ નવસ્મરણ સદીક, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૧૪ પ્રિયંકરનૃપકથા, સંશોધક પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—

લાયબ્રેરીઅન, શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ,
દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા,
બડેખા ચક્રો, ગોપીપુરા, સુરત.

રાજ્ય-કાર્યમાં આથી વિશ્વ થાય છે; વાસ્તે આપે વર્ધનકુંજરને સત્વર જીતવો જોઈએ. સૂરિ-જીએ તેના પ્રત્યુત્તરમાં કહ્યું કે કાલે સવારે એને હું જીતીશ.

સાર પછી તે રાત્રે સૂરિજીએ મન્ત્ર-શક્તિ વડે સરસ્વતી દેવીને બોલાવી. હાર, કુંડલક વિગેરે આભૂષણોથી અલંકૃત તેમજ દિવ્ય કુસુમના પરિમલથી સુવાસિત એવી ભગવતી સરસ્વતીનું પ્રસક્ષ દર્શન થતાં તેમણે તત્કાલ યૌદ્ધ શ્લોકો રચીને તે વડે તેની સ્તુતિ કરી. દેવીએ તેમને કહ્યું કે-હે વત્સ! તેં મને શું કરવા યાદ કરી છે? સૂરિજીએ કહ્યું કે આજે વાદ કરતાં છ મહિના પૂરા થઈ ગયા છે, તેથી કરીને હવે તું એમ કર કે જથી કરીને મને વિજય પ્રાપ્ત થાય. આના ઉત્તરમાં સરસ્વતી બોલી કે આ વર્ધનકુંજરે માફ સાત ભવ પર્યંત આરાધન કર્યું છે, તેથી આ ભવમાં મેં તેને અક્ષયવચનગુટિકા આપી છે. તેના પ્રભાવથી એ દુર્જય છે. આ સાંભળીને સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે શું તું જૈન શાસનની વિરોધિની છે કે મને જય અપાવતી નથી? સારે તે બોલી કે હું જયનો ઉપાય ખતાવું છું તે સાંભળ. કાલે સવારે વાદ-વિવાદ શરૂ કરવામાં આવે તે પૂર્વે સર્વ સલાસદોને સુખ-શૌચ કરવાનું કહેવું. તદનુસાર તે કાર્ય વર્ધનકુંજર કરવા જતાં તેના સુખમાંથી એ ગુટિકા મારી ઇચ્છાથી નીકળી જશે, એટલે પછી તારો વિજય થશે. પરંતુ મારી એક યાચના છે કે આ મારી સ્તુતિરૂપ યૌદ્ધ શ્લોકોનો તારે ઠાઠના આગળ પણ પ્રકાશ કરવો નહિ, કેમકે જ તેનું પઠન કરે તેની સમીપ મારે હાજર થવુંજ પડે એવો આનો પ્રભાવ છે અને હું ઠાની ઠાની આગળ હાજર થાઉં! એમ કહીને તે દેવી વીજળીના ચમકારાની-જેમ અંતર્ધાન થઈ ગઈ.

સાર બાદ સૂરિજીએ પોતાના એક ઉત્તમ શિષ્યને વાકપતિ પાસે મોકલવા વિચાર કર્યો અને તેને સમજણ પાડી કે તારે એની પાસે જઈ એમ કહેવું કે હે રાજન! તું વિધા-નિધિ છે. વળી લક્ષણાવતીપુરીમાં આપણી વચ્ચે ગાઠ પરિચય થયો હતો તે સમયે તેં કહ્યું હતું કે હે ભગવન! તમે નિઃસ્પૃહી છો, તો હું તમારી શી ભક્તિ કરું? આનો અર્થ ઉત્તર આપ્યો હતો કે સમય આવતા અમારી ભક્તિ કરવાનો તને અવકાશ આપીશું. તો આજે તેવો સમય આવી જાયો છે.

આ પ્રમાણેની શિક્ષા આપીને સૂરિજીએ પોતાના એક શિષ્યને વાકપતિ પાસે-મોકલ્યો. વાકપતિ સાથે ઉપર મુજબની વાતચીત થઈ રહેતાં તેણે તે શિષ્યને કહ્યું કે સૂરિજીનો શો દુકમ છે? તેઓ જેમ કહે તેમ કરવા હું તૈયાર છું. સારે શિષ્યે કહ્યું કે કાલે સવારે ધર્મ

૧ આ સ્તુતિરૂપ કાવ્ય તેજ આ પુસ્તકમાં પરિચિદરૂપે આપેલું શારદાસ્તોત્ર દ્વય એમ સંભવતું નથી, કેમકે તેમાં તો તેર શ્લોકો છે. વળી તેને પ્રકાશમાં ન લાવવા સારૂ તો સરસ્વતીએ બખ્ખ-લદ્વિજીને પ્રાર્થના કરી હતી, એટલે તેની યાચનાનું ઉત્તરન કરી સૂરિજીએ તે સ્તોત્ર દોઢને સુખેથી કહી સંભળાવ્યું હોય કે તેને લખી લીધું હોય એમ માની શકાય તેમ નથી.

૨ અત્ર-એ ઉમેરવું આવશ્યક સમભવ્ય છે કે ધર્મે રાત્ર વાદાયે આવ્યા સારે તેઓ પોતાના સેવક 'પરમાર'વંશી વાકપતિરાજને સાથે લાવ્યા હતા.

અને આમ રાજના સલાસદો હાજર થતાં તમારે એમ કહેવું કે મુખ-શૌચ કર્યા વિના સરસ્વતી પ્રસન્ન થતી નથી, વાસ્તે વાદીએ, પ્રતિવાદીએ, સભ્યોએ તેમજ સલાપતિએ પણ મુખ-શૌચ કરવો જોઈએ. આ પ્રમાણે કહ્યા બાદ તેઓ મુખ-શૌચ કરશે એટલે અમારી તમે સંપૂર્ણ ભક્તિ કરી એમ અમે માનીશું. વાક્યપતિએ આ વાત સ્વીકારી એટલે તે શિષ્યે ઉપાશ્રયે જઈને ગુરૂજને સર્વ વૃત્તાન્ત કહી સંભળાવ્યું.

સવાર પડતાં વાદ-સ્થલમાં સલાસદો આવવા લાગ્યા. બન્ને રાજઓ તેમજ વાદી અને પ્રતિવાદી પણ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. એટલે વાક્યપતિએ તેમને મુખ-શૌચ કરવાનું કહ્યું. તદનુસાર મુખ-શૌચ કરતાં વર્ધનકુંજરના મુખમાંથી ગુટિકા નીકળી પડી. તે બપ્પભટ્ટિજના શિષ્યોએ લઈને સૂરિજને આપી દીધી. સાર બાદ વાદ-વિવાદ ચાલતાં વર્ધનકુંજર હારી ગયો અને સૂરિજનો જય થયો. તેથી બન્ને પક્ષ તરફથી સૂરિજને વાદિકુંજર-કેસરીનું ખિરક આપવામાં આવ્યું.

આ તરફ સત્ય પ્રતિજ્ઞાવાળો ધર્મ રાજ આમ રાજને સપ્તાંગ રાજ્ય આપવા લાગ્યો. તે આમે ગ્રહણ કર્યું. એટલે સૂરિજએ આમને કહ્યું કે એ રાજ્ય ધર્મ રાજને પાછું આપો, કમકે તેમ કરવું તમને શોભાસ્પદ છે. તેમના વચનાનુસાર આમે તેમ કર્યું. સાર પછી સૌ સૌને સ્થાનકે જવા લાગ્યા. સૂરિજ વર્ધનકુંજરને ભેટ્યા અને તેને તેમજ આમ રાજને પણ સાથે લઈને તેઓ ગોપગિરિમાં મહાવીર પ્રભુની પ્રતિમાનું વંદન કરવા ગયા. ત્યાં સૂરિજએ “શાન્તો વેષઃ શમસુખફલી” ઇત્યાદિ કાવ્યવકે તેમની સ્તુતિ કરી. સાર બાદ તેણે વર્ધનકુંજરને પ્રતિબોધ પમાડી જૈન ધર્મી બનાવ્યો.

એક દિવસે વર્ધનકુંજરે બપ્પભટ્ટિજને રાતના પ્રત્યેક પ્રહરે (ત્રણ ત્રણ કલાકે) ‘૬૦’ ગોત્રે (૪૧૧૯૩), સર્વસ્ય દ્વે (૮૧૧૧), સ્ત્રી પુંવચ્ચ (૧૨૧૬૬) અને વૃદ્ધો યૂના (૧૨૧૬૫) એમ ચાર ચાર અક્ષરવાળી ચાર સમસ્યાઓ પૂછી. તેનો સૂરિજએ ઝટ જવાબ આપ્યો કે—

“एको गोत्रे स भवति पुमान् यः कुटुम्बं विभर्ति

सर्वस्य द्वे सुगतिकुगती पूर्वजन्मानुवज्जे ।

स्त्री पुंवच्च प्रभवति यदा तद्धि गेहं विनष्टं

वृद्धो यूना सह परिचयात् त्यज्यते कामिनीभिः ॥” —મન્દાકાન્તા

અર્થાત્ ગોત્રમાં તે એક પુરુષ છે કે જે કુટુમ્બનું પૂરું કરે છે. દરેક જીવને પૂર્વ જન્મમાં (આયુષ્ય કર્મ) બાંધ્યા મુજબની સુગતિ અને કુગતિ (સંભવે) છે. જે ગૃહમાં સ્ત્રી પુરુષની

૧ આ પુસ્તકના પરિશિષ્ટમાં આપેલા શ્રીબપ્પભટ્ટિચરિત્રમાં તેના કર્તાએ કરેલા ઉલ્લેખ મુજબ આ કાવ્યનું તેમના સમય સુધી સંઘમાં પઠન થતું હતું. અત્યારે આ કાવ્યનું અસ્તિત્વ હોવા વિષે શંકા રહે છે. કેટલેકે સ્થલે મેં એ બાબત તપાસ કરાવી, પરંતુ એ કાવ્યની પ્રતિ મેળવવા હું લાગ્યશાળી થયો નથી.

૨-૫ આ ચારે પાણિનીય વ્યાકરણનાં સૂત્રો છે. ૬ ‘મતિકુમતી’ इत्यपि पाठः ।

જેમ સ્વામી બને છે, તે ગૃહ નાશ પામે છે. યુવતિઓને યુવક સાથે પરિચય થવાથી તેઓ વૃદ્ધને લજ્જા દે છે.

અન્યદા સૂરિજીએ જૈન તેમજ જૈનેતર દર્શનોમાંનાં સુભાષિતો દ્વારા રાજાને પ્રતિબોધ પમાડ્યો અને તેની પાસે મદિરા, માંસ, બુગાર, વેશ્યા, શિકાર, ચોરી અને પરસ્ત્રીગમન એ સાત વ્યસનોનો નિયમ લેવડાવ્યો. વિશેષમાં તેની પાસે આવકના અગ્યાર વ્રતો પણ ગ્રહણ કરાવ્યાં. અતિથિસંવિભાગ નામના બારમા વ્રતનો પ્રથમ અને અન્તિમ તીર્થકરના શાસન-માંના નૃપતિઓને નિષેધ દેવાથી આમ રાજા પાસે તે વ્રત ગ્રહણ કરાવ્યું નહિ.

એક દિવસ વર્ધનકુંજરે ધર્મ રાજાને ગદ્ગદ સ્વરે કહ્યું કે શ્રીઅખ્યલદ્વિસ્રિજીએ મને હરાવ્યો તે કંઈ મને સાલતું નથી, કેમકે તેઓ તો સરસ્વતીના અવતારરૂપ છે; પરંતુ મને ખેદ તો એ થાય છે કે તમારા સેવક વાકપતિ દ્વારા તેમણે મારી શુદ્ધિ હરાવી લીધી.

આ પ્રમાણે કહી તેણે પોક મૂકી. રાજાએ તેને આશ્વાસન આપતાં કહ્યું કે વાકપતિ અમારો જૂનો સેવક છે. વળી તેણે અનેક સ્થલે યુદ્ધમાં જય પ્રાપ્ત કરી પ્રતિષ્ઠા મેળવેલી છે તેમજ તે પ્રખન્ધ-કર્તા કવિ છે. આથી તેનો પરાભવ કરવો યોગ્ય નથી. એનો આટલો અપરાધ ક્ષમા કરવો. આ સાંભળીને તે બૌદ્ધ મૌન રહ્યો.

સમય જતાં એક દિવસ લક્ષણાવતી નગરીની સમીપમાં રહેતા યશોધર્મ રાજાએ ધર્મ રાજાની લક્ષણાવતી નગરી ઉપર ચડાઇ કરી અને યુદ્ધમાં તેને મારી નાખ્યો. વળી વાકપતિને પણ તેણે દેહ કર્યો. દેહખાનામાં રહીને વાકપતિએ 'ગૌડવધ' એ નામનું પ્રાકૃત ભાષામાં એક કાવ્ય રચ્યું અને તે તેણે યશોધર્મને બતાવ્યું. એ જોઈને તે પ્રસન્ન થયો અને તેને કારાગૃહમાંથી મુક્ત કર્યો, કેમકે એ તો સુપ્રસિદ્ધ વાત છે કે "વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્યતે" (અર્થાત્ વિદ્વાન્ સર્વત્ર પૂજ્ય છે). દેહખાનામાંથી છૂટ્યા બાદ વાકપતિ અખ્યલદ્વિજીની પાસે ગયો.

સૂરિજી અને વાકપતિ એ બંને વચ્ચે આજે કંઈ નવીન મિત્રતા થઈ હતી નહિ, પરંતુ જુની મિત્રતા આજે વિશેષ ગાઢ બની. વાકપતિએ મહામહાવિજય (૧) નામનું એક મહા-કાવ્ય પ્રાકૃત ભાષામાં રચ્યું અને તે આમ રાજાને બતાવ્યું. તેથી ખુશી થઈને રાજાએ તેને એક લાખ સોનેયા આપ્યા.

૧ આ અગ્યાર વ્રતો નીચે મુજબ છે:—

- (૧) સ્વયં પ્રાણતિષ્ઠાતવિરમણ,
- (૨) સ્વયં મૃધાવાદવિરમણ,
- (૩) સ્વયં અદત્તાદાનવિરમણ,
- (૪) સ્વયં મૈથુનવિરમણ,
- (૫) પરિગ્રહ-પરિમાણ,
- (૬) દિવ-વ્રત,
- (૭) ભોગોપભોગપરિમાણ,
- (૮) અનમદંડવિરમણ,
- (૯) સામાયિક,
- (૧૦) દેશવકાશિક અને
- (૧૧) પોષધ.

આમાં અતિથિસંવિભાગ વ્રત ઉપરેતાં એ આવકોનાં બાર વ્રતો બને છે. એનું વર્ણન ઉપાસકદર્શાંગ નામના આગમમાં પણ આપ્યું છે.

૨ આ વાત વિચારણીય છે, કેમકે શ્રીહિમચન્દ્રચાર્યે કુમારપાલ રાજાને બારે વ્રતો ગ્રહણ કરાવ્યાં હતાં.

એક દિવસ આમ રાજ્યે સભામાં બેઠેલા અખલદ્વિસૂરિજીને પૂછ્યું કે આપના જવા વિદ્વાન અને તપસ્વી તો સ્વર્ગમાં પણ મળવા મુશ્કેલ છે, તો પછી આ ભૂમંડળની તો વાર્તા જ શી કરવી? પરંતુ આપની સાથે અદ્વપાંશે પણ બરાબરી કરી શકે એવો ટાઢ અત્યારે આ પૃથ્વી ઉપર છે? આનો પ્રત્યુત્તર આપતાં સૂરિજીએ કહ્યું કે પૂર્વે તો અનેક પ્રભાવશાળી વિદ્વાનો થઈ ગયા છે અને તેઓ તો એક પદ્મના સો, હજાર અને લાખ અર્થો પણ કરી શકતા હતા. અત્યારે પણ અનેક પ્રખર પહોંડતો છે કે જેની ચરણની રેણુસમાન પણ હું નથી. નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ એ બે મારા ગુરુભાઈ મારા કરતાં પણ ચડિયાતા છે. આ સાંભળીને રાજ્યે જવાબ આપ્યો કે બેકે મને આપના વચનમાં શ્રદ્ધા છે, છતાં પણ કૌતુકની ખાતર તેની તપાસ કરીશ.

આ પ્રમાણે કહીને રાજ રૂપ બદલીને ગુર્જર દેશમાં તે સૂરિઓ પાસે ગયો. ત્યાં તેણે નન્નસૂરિને વાત્સ્યાયને રચેલા કામ-શાસ્ત્રનું વ્યાખ્યાન કરતા બોલ્યો. આથી તેને ખેદ થયો અને તે વિચારવા લાગ્યો કે હું ભોગી હોવા છતાં આવા રાગ-ભાવો જાણતો નથી, તો પછી આ ભાગી તો કેમજ નાણે? વાસ્તે જરૂરજ આ સૂરિ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતા નહિ હોય. માટે આવા અબ્રહ્મચારીને પ્રણામ કરવાથી શું? આમ વિચારી તે રાજ પાછો ગોપ-ગિરિ આવ્યો. આમના આગમનની ખબર પડતાં અહો! આજે ઘણું દિવસે દેખાયા એમ કહેતા સૂરિજી તેની પાસે આવ્યા, પરંતુ આમે તેમનો સત્કાર કર્યો નહિ.

આ પ્રમાણે કેટલોક સમય વ્યતીત થતાં સૂરિજીએ આમને કહ્યું કે તું પહેલાં જેવો ભક્ત હતો, તેવો અત્યારે નથી તેનું શું કારણ છે? આમે જવાબ આપ્યો કે આપ જેવા પણ જ્યારે કુપાત્રની પ્રશંસા કરો છો, તો પછી કહેવુંજ શું? આપે પ્રશંસા કરેલા એવા નન્નસૂરિ તો કામ-શાસ્ત્ર ઉપર વ્યાખ્યાનો આપે છે અને વળી તેઓ તપશ્ચર્યા પણ કરતા નથી. લોહ-પ્રસ્તર જેવા તેઓ ડૂબશે અને અન્યને ડૂબાવશે.

આ સાંભળીને સૂરિજી મ્દાન વદને ઉપાશ્રયે આવ્યા અને તેમણે નન્નસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિની પાસે બે સાધુઓને મોકલ્યા અને કહાવ્યું કે આમ આપને પ્રણામ કર્યા વિના પાછો ફર્યો છે અને આપની નિન્દા કરે છે, તેથી આપે એવું ટાઢ કાર્ય કરવું બેઠાંજે કે જથી તે આપનો કે અન્ય સાધુનો પણ અનાદર કરે નહિ.

આ સાધુઓ પાસેથી આ પ્રમાણેની સર્વ હકીકત જાણીને નન્નસૂરિજી અને ગોવિન્દસૂરિજી એ બંને આમ રાજ પાસે આવવા તૈયાર થયા. ગુટિકા વડે રૂપ-પરિવર્તન કરીને નટનો વેષ ધારણ કરી તેઓ ગોપગિરિ આવ્યા અને તેમણે 'શ્રીઋષભદ્વજપ્રબંધ' નામનો નવીન નાટક રચ્યો. આમ રાજ પાસેથી આ નાટક ભજવી ખતાવવાની રજા મળતાં તેઓએ આ નાટક આમ રાજ તેમજ અન્ય રસજ્ઞ સભાસદો સમક્ષ ભજવવાનો પ્રારંભ કર્યો. એમ કરતાં ભરત અને આહુબલિના ચુકનો પ્રસંગ આવ્યો. આ વખતે તેમણે વ્યૂહ-રચના,

શસ્ત્રનો ચળકાટ, વીર-વર્ણના, શસ્ત્રનો કાલાહળ ઇત્યાદિ અભિનયો પૂર્વક અપૂર્વ રસ જમાવ્યો. આથી તો આમ રાજ તેમજ તેના મુલકો એકદમ તરવાર ખેંચી 'મારો' 'મારો' કરતા ઊભા થઇ ગયા.

આ સમયે બન્ને આચાર્યોએ પોતાનું અસલ રૂપ પ્રકટ કર્યું અને રાજને કહ્યું કે આ તો નાટક છે, કથા-યુદ્ધ છે. આથી સર્વે શરમિંદા પડી ગયા. સાર પછી તેમણે રાજને ઠપકાં આપતાં કહ્યું કે તમારી માન્યતા મુજબ અમે શૃંગારના અનુભવી છીએ, પરંતુ શું સાથે સાથે અમે યુદ્ધના પણ અનુભવી છીએ? અમે તો સાદું કહીએ છીએ કે જે શસ્ત્ર દેખીને હરણું કંપે, તેમ અમે ધ્રુજીએ છીએ; વળી અમે તો ખાદ્યા-વસ્ત્રાથી વ્રત ગ્રહણ કર્યું છે એટલે અમે તો શસ્ત્રથી વધારે બીજા છીએ. પરંતુ હે રાજનાં સરસ્વતી દેવીની સંહાયથી ગમે તે રસનું અમે એવી અપૂર્વ રીતે વર્ણન કરી શકીએ છીએ કે જાણે તે સાક્ષાત્ જીવતો હોય તેમ લાગે.

આ બનાવથી રાજ આભો બની ગયો અને શરમનો માર્યો નીચું મુખ ધાલીને ઊભો રહ્યો. તેણે બંને સૂરિજની ક્ષમા યાચી અને અપ્પભટ્ટિજીને પણ પ્રણામ કર્યો. વિશેષમાં તેણે બંને સૂરિજને કહ્યું કે મારા શુરૂ અપ્પભટ્ટિજીએ જેવા આપને વિદ્વાન અને ચારિત્રવાનું કલ્પા હતા તેવાજ આપ છો. સાર પછી નમ્મસૂરિજ અને ગોવિન્દસૂરિજ કેટલોક કાળ વીસા ખાદ્ય અપ્પભટ્ટિજીની રજ લઇને પાછા મોઢેરક ગામમાં ગયા.

એક વખત એવો પ્રસંગ બન્યો કે આમ રાજની પાસે એક ગાનારાનું ટાણું આવ્યું અને તે ટાળામાંની એક સુંદરી મધુર સ્વરે ગાવા લાગી. આ સુંદરીનું રૂપ જોઇને તેમજ તેના કિત્તરસમાન સ્વર સાંભળીને રાજ કામાતુર થઇ ગયો અને તે યોદ્ધા ઊઠ્યો કે—

“વક્ત્રં પૂર્ણશશી સુધાધરલતા દન્તા મણિશ્રેણયઃ

કાન્તિઃ શ્રીર્ગમનં ગજઃ પરિમલસ્તે પારિજાતકુમ્ભઃ ।

વાણી કામવુઘા કટાક્ષલહરી સા કાલકૂટચ્છટા

તત્ કિં ચન્દ્રમુક્તિ ! ત્વદર્શ્યમમરૈરામન્થિ દુઃખોદધિઃ ? ॥”-શાદ્ધૃવ

અર્થાત્ હે ચન્દ્રસમાન વદનવાળી વનિતા ! તારું મુખ પૂર્ણિમાના ચન્દ્ર જેવું છે, તારી અધર-લતા અમૃતમય છે, તારા દાંત મણિની શ્રેણિઓ જેવા છે, તારી કાન્તિ લક્ષ્મીના જેવી છે, તારી ચાલ કુંજરને મળતી આવે છે (એટલે કે તું ગજગામિની છે), તારા શ્વાસનો ગંધ પારિજાતકના વૃક્ષ જેવો છે, તારી વાણી કામધેનુ જેવી (ક્ષલદાયિકા) છે અને તારી કટાક્ષ-લહરી તો કાલકૂટ વિષની છટાસમાન છે. તો હે ચન્દ્ર-વદને ! શું તારી ખાતર દેવોએ ક્ષીર-સમુદ્રનું અંથન કર્યું હતું વા ?

આ ઉપરાંત રાજના મુખમાંથી એ ઉદ્ગારો પણ નીકળી ગયા છે—

“જન્મસ્થાનં ન खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो

दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति ।

विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारी

नो जानीमः परिमलगुणो कस्तु कस्तूरिकायाः ॥”-શિખરિણી

અર્થાત્ તાં જન્મ-સ્થાન ખરેખર નિર્મળ નથી તેમજ તારો વર્ણ પણ વર્ણન કરવા લાયક નથી. શોભા તો દૂર રહી, પરંતુ (ઉલટી) શરીર ઉપર લગાડેલી તું (કસ્તૂરી) કાઢ-વની શંકાનો વિસ્તાર કરે છે. જગત્ને પ્રાર્થના કરવા લાયક તથા સમસ્ત સુગંધી પદાર્થોના ગર્વને દૂર કરનારો એવો કયો સુવાસણી ગુણ કસ્તૂરીમાં છે તે અમે જાણતા નથી.

આ પ્રમાણે રાજના ઉદ્ગાર સાંભળીને સૂરિજી વિચારવા લાગ્યા છે અહો મહા-પુરુષને પણ મતિ-વિપર્યાસ સંભવે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“भस्त्रा काचन भूरिरन्ध्रविगलत्तन्मलक्लेदिनी

सा संस्कारशतैः क्षणार्धमधुरां बाह्यामुपैति द्युतिम् ।

अन्तस्तत्त्वरसोर्मिधौतमतयोऽप्येतां तु कान्ताधियाऽऽ—

श्लिष्यन्ति स्तुवते नमन्ति च पुरः कस्यात्र पूत्कुर्महे ? ॥”-શાર્દૂલ૦

અર્થાત્ અનેક છિદ્રમાંથી ગળતા વિવિધ મળથી ખરડાયેલી એવી કાઠક ધમણ સેંકડો સંસ્કાર કરવાથી અર્ધ ક્ષણ સુધી મધુર (દેખાય) એવી બાહ્ય શોભા પામે છે એમ જાણનારા તેમજ આન્તરિક તત્ત્વ-રસના કલ્પોલો વડે જેમની બુદ્ધિ સ્વચ્છ બની છે એવા જનો પણ કાન્તાની બુદ્ધિથી તેનો આશ્લેષ કરે છે, તેની સ્તુતિ કરે છે અને તેને નમે છે, તો હવે અમારે કાની આગળ પોકાર કરવો ?

સુંદરીનું ગાયન સમાપ્ત થતાં સભા વિસર્જન કરવામાં આવી. રાજનું ચિત્ત તો તે સુંદરીમાં જ લાગી ગયું હતું, તેથી તે માતંગીની સાથે એકાંતમાં રહેવાને માટે તેણે ત્રણ દિવસમાં ગામ બહાર એક મહેલ બંધાવ્યો. સૂરિજીને આ વાતની ખબર પડતાં તેમને લાગ્યું કે આવું કુર્કર્મ કરવાથી તો આ આમ નૃપતિ નરકે જશે. મારા સમાગમમાં આવ્યા છતાં પણ આમ થાય તે ઠીક નહિ, વારંતે કાંઈ પણ પ્રકારે મારે તે રાજને પ્રતિબોધ પમાડવો જોઈએ. આ પ્રમાણે વિચાર કર્યા બાદ સૂરિજી રાત્રે તે મહેલ આગળ ગયા અને તેમણે તેના ભારેટીઆ ઉપર નીચે મુજબનાં છ પદો લખ્યાં:—

“शैत्यं नाम गुणस्तवैव भवति स्वाभाविकी स्वच्छता

किं ब्रूमः शुचितां भ(व)जन्त्यशुचयस्त्वत्सङ्गतोऽन्ये यतः ।

किं चातः परमस्ति ते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां

त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥ ૧ ॥-શાર્દૂલ૦

સદૃષ્ટ ! સદુણ ! મહાર્ધ્ય ! મહાર્હ ! કાન્ત !

કાન્તાધનસ્તનતટોચિત્તચારુમૂર્તે ! !

આઃ પામરીકઠિનકણ્ઠવિલગ્નમગ્ન !

હા હાર ! હારિતમહો ભવતા ગુણિત્વમ્ ॥ ૨ ॥—પદ્યન્તતિલકા

મોયંગીસત્તમણસ-સ્ત મેઢીની તહ ય મુજ્જમાણસ્સ !

આમિહ(ઉજ્જ ?)હ તુજ્ઞ નાયા-વલોક [ય] કો મદ્ધધમ્મસ્સ ? ॥ ૩ ॥—આર્યા

ઉપ્પહજાયાહ અસો-હર્હ ય ફલપુપ્ફપત્તરહિયાપ !

ઘોરીહ પયં દિંતો, મો મો પામર ! હસિજ્જહસે ॥ ૪ ॥—આર્યા

જીયં જલવિન્દુસમં, સંપત્તીઓ તરંગલોલાઓ !

સુમિણયસમં ચ પિમ્મં, જં જાણસિ તં કરિજ્ઞાસિ ॥ ૫ ॥—આર્યા

લજ્જિજ્ઞહ જેણ જણે, મહ્લિજ્ઞહ નિઅકુલક્કમો જેણ !

કંઠઢિણિવિ જીણ, તં ન કુલીણેહિં કાયવ્વં ॥ ૬ ॥—આર્યા

અર્થાત્—હે બાળ ! શીતલતા ખરેખર તારો ગુણુ છે. વળી તારી સ્વચ્છતા સ્વાભા-
વિક છે. તારી નિર્ભળતાને સાફ અમે વધારે શું કહીએ ? દેખકે તારા સંગથી અન્ય
(અપવિત્ર વસ્તુઓ) પણ પવિત્ર બને છે તેમજ વળી તું પ્રાણીઓનું જીવન છે એટલે એથી
વધારે તારી શી સ્તુતિ દોષ શકે ? આમ છતાં પણ બે તું નીચ માર્ગે બપ, તો પછી તને
અટકાવવાને કાણુ સમર્થ છે ?—૧

હે શ્રેષ્ઠ વૃત્તવાળા ! હે ઉત્તમ ગુણુવાળા ! હે બહુ મૂલ્યવાળા ! હે અતિશય આદરણીય !
હે મનોહર ! હે પ્રિયાના પ્રુષ્ઠ પથોધરના તટને યોગ્ય એવી મનોહર આકૃતિવાળા ! અરે
પામરીના કઠોર કણ્ઠ (ગળા)ને વળગવાથી બસ બનેલા એવા હે હાર ! તું તારું ગુણી-
પણું હારી ગયો.—૨

૧ છાંયા—

માતન્નીસક્કમણસો મેઢિનીં તયા ચ મુજ્જમાણસ્ય !

આમ્મદયતે (આયુજ્યતે ?) તય ન્યાયાવલોકઃ કો મદ્ધધર્મેસ્ય ? ॥

ઉપ્પયજાતાયા બન્નોમન્સાશ્ચ ફલપુપ્પપત્તરહિતાયાઃ !

વદ્યાઃ પદં દદાનો મો મો પામર ! હસિપ્પસે ॥

જીયિતં જલવિન્દુસમં, સમ્પપ્પપત્તરલોલાઃ !

સુમ્મસમં ચ પેમ્મ યન્નાનાસિ તયા કુદ્ધ ॥

હજ્યતે યેન લને મણિનીકિયતે નિઅકુલક્કમો યેન !

કંઠસિત્તેપિ જીવે તથ્થ કુટ્ટીનેઃ ફત્તેવ્યમ્ ॥

૨ વૃત્તના આચરણુ બને જોળ એમ બે અર્થો થાય છે.

૩ ગુણુને બીએ અર્થ દોરો (૬૧૨૬) પણ થાય છે.

પૃથ્વીને લોગવનારા (હોઈ કરીને) માતંગીને વિષે આસક્ત ચિત્તવાળા (બનેલા અને એથી કરીને) બ્રહ્મધર્મવાળા (થયેલા એવા) તારા ન્યાય-દર્શનનું આ દેવું આચરણ છે ?—૩

ઉન્માર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલી, શોભા વિનાની તથા ક્ષણ, કુલ અને પત્રથી રહિત એવી ઘોરડીના ઉપર પદને અર્પણ કરતો (અર્થાત્ ચરણ મૂકતો) હે પામર ! તું હસાય છે.—૪

જીવિત જળના બિન્દુ જેવું છે, સંપત્તિઓ (જળના) કલ્પોલ જેવી ચપળ છે અને સ્નેહ સ્વપ્ન જેવો છે. વાસ્તે તું જમ જાણે છે તેમ કર.—૫

જ (કુર્કર્મ) કરવાથી લોકમાં શરમાવું પડે છે અને વળી જેને લીધે પોતાના કુળનો ક્રમ મલિન થાય છે, તે કાર્ય તો કંઈ પ્રાણ આવે તો પણ કુલીનોએ કરવું નહિ.—૬

સવારના પહોરમાં આમ રાજ ગામ બહાર મહેલ જેવા ગયો. ત્યાં તેણે આ પદો બોલ્યાં; તે તેણે વાંચ્યાં અને વિચાર્યાં. વિચાર કરતાં અક્ષર તથા કવિત્વ ઉપરથી માત્રુમ પડ્યું કે ખરેખર અપ્પભટ્ટિજીએજ આ લખેલાં હોવાં બેઠાં. અહો તેમની મારા ઉપર કેવી કૃપા છે ! હું કેવું કુર્કર્મ કરવાને તૈયાર થઈ ગયો છું. અરેરે મારા જીવિતને ધિક્કાર છે. હું ક્યાં જઈશ ? શું કરું ? ગુરુજીને શું મુખ બતાવું ? શું તપ આચરું કે તીર્થ સેવું ? કૂવે પડું કે શસ્ત્રથી આપઘાત કરું ? ના, ના, મને ઠીક યાદ આવ્યું. લોક સમક્ષ પાપ પ્રકટ કરી કાઢાવણ કરું. આ પ્રમાણે ટળવળતા તે રાજાએ પોતાના સેવકોને અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરવા આજ્ઞા કરી. આ જ્વાલની પ્રધાનોએ સૂરિજીને બખર આપી એટલે તેઓ ત્યાં આવ્યા. આમ રાજા જેવો અગ્નિમાં પ્રવેશ કરવા બંધ છે કે તેવોજ સૂરિજીએ તેનો હાથ પકડી તેને રોક્યો અને તેઓ કહેવા લાગ્યા કે આપઘાત કરવાથી શું ફાયદો છે ? વળી મનથી બાંધેલું પાપ તો મનથીજ નાશ પામે છે.

પ્રભાવક—ચરિત્રમાં આ સંબંધમાં નીચે મુજબની હકીકત નજરે પડે છે. સૂરિજીએ અગ્નિમાં પડવાને તૈયાર થયેલા રાજાને કહ્યું કે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત પણ છે. આ સંબંધમાં તારી ઇચ્છા હોય, તો તું સ્માર્ત બ્રાહ્મણોને બોલાવીને પૂછી જો.

રાજાએ તાબડતોળ બ્રાહ્મણો બોલાવ્યા અને પોતાના પાપનું શું પ્રાયશ્ચિત્ત છે તે પૂછ્યું. ત્યારે તેમણે કહ્યું કે—

“આયઃપુત્તલિકાં વહ્નિ-ધ્માતાં તદ્વર્ણરૂપિણીમ્ ।

આશ્લિખ્યન્ મુચ્યતે સઘઃ, પાપાચ્છાણ્ડાલીસમ્ભવાત્ ॥”—અનુષ્ટુપ

કહેવાની મતલબ એ છે કે લોઢાની પુતળીને અગ્નિમાં તપાવીને તેના જેવી લાલચોળ કર્યા બાદ તેને આલિંગન કરે, તો ચાણુડાલીથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપથી સત્વર મુક્ત થવાય છે.

આ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત લેવા રાજા તૈયાર થઈ ગયો એટલે સૂરિજીએ તેને કહ્યું કે હે રાજા ! તું તો સંકલ્પમાત્રથી પાપ કર્યું છે, તે કાંઈ શરીર વડે તેવું નીચ કર્મ કર્યું નથી એટલે

માત્ર પશ્ચાત્તાપ કરવાથી તે પાપ નષ્ટ થઈ જશે; વાસ્તે નકામો આ દેહનો શા સાર અંત લાવવા તું તૈયાર થઈ ગયો છે ? હવે તું દીર્ઘ કાળ પર્યંત જૈન ધર્મ પાળ અને તેમ કરીને તું તારા આત્માનું કલ્યાણ કર. રાજાએ આ વાત અંગીકાર કરી. આ પ્રમાણે શ્રીઅખ્ય-ભક્તિએ રાજાને કુકર્મ કરતાં તેમજ આત્મહત્યા કરતાં અટકાવ્યો.

આ પછી કેટલોક કાળ વીસા બાદ વાકુપતિરાજ મથુરા ગયો અને સાં તે શ્રીપાત ત્રિ-દંડી થઈ રહ્યો. એ વાત રાજાએ લોક પાસેથી જાણીને સૂરિજીને કહ્યું કે આપે મને પણ શ્રાવક બનાવ્યો, આપની વાણી પણ દિવ્ય છે અને આપની શક્તિ પણ અપરિમિત છે. પરંતુ એ બધું હું સારેજ સાચું માનું કે જ્યારે આપ વાકુપતિને જૈન બનાવો. સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે હું અસારે એવી પ્રતિજ્ઞા લઈ છું કે જ્યારે હું એને મારો શિષ્ય (ચેતામ્બર) બનાવું, સારેજ મારી વિધા સાચી; વાસ્તે વાકુપતિ ક્યાં છે તે મને કહે. રાજાએ કહ્યું કે તે મથુરામાં છે.

પછી આમ રાજાના કેટલાક આત્મ મનુષ્યોને સાથે લઈને સૂરિજી મથુરા જવા નીકળ્યા; સાં પહોંચ્યા બાદ તેમણે વરાહમિહિરના મંદિરમાં ધ્યાનસ્થ અવસ્થામાં વાકુપતિને જોયો. તેની પાછળ ઊભા રહીને સૂરિજીએ જાણે સ્વરે નીચે સુજબનો આશીર્વાદ દેવો શરૂ કર્યો:—

“સન્ધ્યાં ચત્ પ્રણિપત્ય લોકપુરતો વજ્રાઙ્ગલિર્વાચસે

ધત્તે યંચ પરં વિલજ્જ ! શિરસા તચ્ચાપિ સોઢં મયા ।

શ્રીર્જાતાઽમૃત(મ્બુધિ)મન્થનાદ્ યદિ હરેઃ કસ્માદ્ વિપં મક્ષિતં ?

મા સ્ત્રીલમ્પટ ! માં સ્પૃશેત્યભિહિતો ગૌર્યા હરઃ પાતુ વઃ ॥ ૧ ॥—શાદ્દલ૦

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः

પાર્વત્યા વિપુલે નિતમ્વફલકે શૃંગારભારાલસમ્ ।

अन्यद् दूरविकृष्टकामदहनक्रोधानलोद्दीपितं

શમ્ભોર્મિશ્વરસં સમાધિસમયે નેત્રત્રયં પાતુ વઃ ॥ ૨ ॥—શાદ્દલ૦

रामो नाम वभूव हुं तदवला सीतेति हुं तां पितु-

ર્વાંચા પશ્ચવટીવને વિચરતસ્તસ્યાહરદ્ રાવણઃ ।

निद्रार्थं जननीकथामिति हरेर्हुंकारिणः शृण्वतः

પૂર્વં સ્મર્તુરવન્તુ કોપકુટિલમ્ભજ્જુરા દૃષ્ટયઃ ॥ ૩ ॥—શાદ્દલ૦

उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन कृत्वा

ધૃત્વા ચાન્ધેન વાસો વિગલિતકવરીમારમંસે વહન્ત્યાઃ ।

सद्यस्तत्कायकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा वः

શય્યામાલિજ્ઞય નીતં વપુરલસલસદ્ગાહુ લક્ષ્મ્યાઃ પુનાતુ ॥ ૪ ॥”—અધરા

૧ સરખાનો—

“મનસા માનસં કર્મ, વચસા વાચિકં તથા ।

કાયેન કાયિકં કર્મ, નિસ્રાન્તિ મનીષિનઃ ॥”

૨ દ્વં કાર્યં નિદાનારાયણસેયુતેષ્ઠઃ સુમાપિતરત્તમાણ્ડાગારે ।

અર્થાત્—લોકોના દેખતાં તું સંધ્યાને હાથ જોડી નમન કરી તેની તું યાચના કરે છે. વળી હે બેશરમ ! (ગંગા રૂપી) બીજી સ્ત્રીને તું મસ્તક ઉપર ધારણ કરે છે તે પણ મેં સહન કર્યું. પરંતુ જે સમુદ્ર મન્યનથી હરિને લક્ષ્મી મળી, તો તેં એર કેમ ખાધું ? માટે હે સ્ત્રીલંપટ ! તું મને સ્પર્શ કરીશ નહિ એમ જને ગૌરી (પાર્વતી)એ કહ્યું તે હર (મહાદેવ) તમારૂં રક્ષણ કરે. —૧

જેનું એક લોચન ધ્યાનમાં (લીન થયેલું હોવાથી) મીચાયેલું છે, બીજું લોચન પાર્વતીના મોટા નિતમ્બ ઉપર શૃંગાર (રસના) ભારથી નમી પડેલું છે અને ત્રીજું લોચન દૂરથી (ધનુષ્ય) ચડાવતા કંઠર્પને બાળવાને ક્રોધાગ્નિથી પ્રજ્વલિત બન્યું છે, એવા સમાધિ વખતે શંભુ (મહાદેવ)ના સિન્ન રસવાળાં ત્રણે લોચનો તમારૂં પરિપાલન કરે. —૨

એક હતો રામ. હું. તેને સીતા (નામની) પત્ની હતી. હું. તેના પિતાના વચનથી તે પંચવટી વનમાં વિચરતો હતો તેવામાં તેની સ્ત્રીને રાવણ હરી ગયો. હું. નિદ્રાર્થે આ પ્રમાણેની જનની-કથાને હુંકારપૂર્વક શ્રવણ કરતા હરિની પૂર્વ સ્મરણ થવાથી ક્રોધથી કુટિલ બનેલ ભ્રમર વડે ભંગુર થયેલી દૃષ્ટિએ તમારૂં પાલન કરે. —૩

રતાન્તે એક હાથે શેષ(નાગ)ના ઉપર ભાર મૂકીને (એટલે કે વિષય-સેવન પછી થાકી જવાથી શેષ નાગના ઉપર એક હાથ ટેકવીને) અને બીજે હાથે વસ્ત્ર લઇને બેઠતી એવી તેમજ છુટી ગયેલા અંબોડાના ભારને ખસા ઉપર વહન કરતી એવી તથા જની કાયાની કાન્તિને જોતાં જ નામાં સુરત-રનેહ બમણો ઉત્પન્ન થયો છે એવા વિષયુએ જને આલિંગન કરી કરી શય્યામાં સુવાડી, તે લક્ષ્મીનું આગસથી કાંઈક મન્દ પડી ગયેલા હાથવાળુ શરીર તમને પવિત્ર કરે. —૪

આ પ્રમાણે તેઓ ધણું બોલ્યા એટલે વાક્યપતિ ધ્યાન મૂકીને તેમની સંમુખ આવી કહેવા લાગ્યો કે હે અપ્પભટ્ટિ મિત્ર ! તમે મારી સમક્ષ શૃંગાર અને રૌદ્ર રસથી યુક્ત એવા પદ્ય-પાઠ કેમ કરો છો ? સૂરિજીએ ઉત્તર આપ્યો કે તમે સાંખ્ય છો; તેમાં વળી કેટલાક સાંખ્યો ઈશ્વરને માનતા નથી, જ્યારે કેટલાક ઈશ્વરને માને છે; પરંતુ તે સર્વેને રૂપ તત્ત્વો સંમત છે. આ બધું ધ્યાનમાં લઇને અમે તમારી આગળ તમારા ઇષ્ટ દેવની સ્તુતિ કરીએ છીએ, કેમકે જેને જેવી રૂચિ હોય તેની આગળ સમયજ્ઞે તે પ્રમાણે કહેવું. વાક્યપતિએ કહ્યું કે એ વાત બરાબર છે, પરંતુ હું તો મોક્ષનો અર્થી છું. વિશેષમાં મારૂં મરણ પાસે આવેલું જાણી બ્રહ્મ-ધ્યાનમાં લીન થવા હું અહીં આવ્યો છું.

સૂરિજીએ આ સાંભળીને કહ્યું કે શું રૂદ્ર પ્રમુખ દેવો મુક્તિ-દાતા નથી ? જો તેઓ મુક્તિ-દાતા હોય, તો પછી આ પ્રમાણે તું ધ્યાન-મુક્ત થઇ બિન્ન કેમ થાય છે ? અને જો તેઓ તેવા નથી એમ માનતો હો, તો તેમને મૂકીને મુક્તિને આપનારાની સેવા કેમ કરતો નથી ?

વાક્યપ્રતિએ કહ્યું કે તેઓ મુક્તિ-દાતા નથી, પરંતુ મુક્તિ અર્પણ કરવામાં કયા દેવ સમર્થ છે તેની અને અખર નથી. અપ્પભક્ષિજીએ કહ્યું કે તેવા દેવ તો જિનજ છે, કેમકે દેવનું નીચે મુજબનું લક્ષણ તેમનામાંજ ધટી શકે છે:—

“અર્હન્ સર્વાયંવેદી યદુક્કુલતિલકઃ કેશવઃ શક્કરો વા
વિશ્વદ્ ગૌરીં શરીરે દધદનવરતં પદ્મજન્માડ્શ્વસૂત્રમ્ ।

વુદ્ધો વાડલં કૃપાલુઃ પ્રકટિતભવનો ભાસ્કરઃ પાવકો વા
રાગાદૈર્યો ન દોષૈઃ કલુપિતહૃદયસ્તં નમસ્યામિ દેવમ્ ॥ ૧ ॥—શ્લોક ૧

યત્ર તત્ર સમયે યથા તથા

યોડતિ સોડસ્યમિધયા યથા તથા ।

વીતદોષકલુપઃ સ ચેદ્ ભવા—

નેક એવ ભગવન્ ! નમોડસ્તુ તે ॥ ૨ ॥—શ્લોક ૨

મદેન માનેન મનોભવેન

ક્રોધેન લોભેન ચ સંમદેન ।

પરાજિતાનાં પ્રસન્નં સુરાણાં

વૃદ્ધૈવ સાધ્વાન્યરુજા પરેપામ્ ॥ ૩ ॥—ઉપનિષદ

—અધ્યાગમ્યવચ્છેદિકા દ્વાત્રિંશિકા, શ્લોક ૨૫

‘જં દિઢ્ઠી કરુણાતરંગિયપુઢા એયસ્સ સોમ્મં મુહં

આયારો પસમાયરો પરિયરો સન્તો પસન્ના તણૂ ।

તં મન્ને જરજમ્મમચ્છુહરણો દેવાહિદેવો જિણો

દેવાણં અવરાણ દીસઙ્ગ જાઓ નેયં સરૂવં જણ ॥ ૪ ॥”—શાદ્દલં

અર્થાત્—જેનું હૃદય રાગાદિક દોષોથી મક્ષિન થયેલું નથી, તે દેવને હું નમસ્કાર કરું છું. પછી ભલે તે દેવ સર્વ પદાર્થને બળુનારા અરિહંત હો કે યદુ વંશને વિષે તિલકસમાન

૧ શાસ્ત્રેર્નરહસી રથોદ્ધતા ।

૨ છાયા—

યદ્ દષ્ટિઃ કરુણાતરંગિયપુઢા પૃત્થસ સૌમ્યં મુશ્વમ્

ભાષારઃ પ્રદામાકરઃ પરિકરઃ શાન્તઃ પ્રસન્ના તનુઃ ।

તદ્ મન્યે જરાજન્મમચ્છુહરણો દેવાહિદેવો જિનો

દેયાનામપરેષાં દદ્યતે યતો નૈતલ્ સ્વરૂપં જગતિ ॥

૩ સરખાતો—

યદ્ દષ્ટિઃ કરુણાતરંગહરી ચૈતલ્ય સૌમ્યં મુરં

ભાષારઃ પ્રદામાકરઃ પરિકરઃ શાન્તઃ પ્રસન્ના તનુઃ ।

સમ્મન્યેડસિલજન્મમચ્છુહરણો દેવાહિદેવો જિનો

દેવેષ્વન્યતરેણુ રાજતિ યતો નૈદ્ સ્વરૂપં ક્ષિતી ॥

—જૈનધર્મવરસોત્રે

કેશવ (કૃષ્ણ) હો; શરીર ઉપર (ખોળામાં) ગૌરી (પાર્વતી)ને ધારણ કરનારા શંકર હો કે નિરંતર અક્ષ-સૂત્રને ધારણ કરનારા પદ્મજન્મા (બ્રહ્મા) હો; અત્યંત કૃપાળુ એવા બુદ્ધ હો કે જગતને પ્રકાશિત કરનારા સૂર્ય કે અગ્નિ હો.—૧

હે પ્રભુ ! જ્યાં, જે સમયે, જેવી રીતે, જે નામથી તું હો, ત્યાં, તે સમયે, તેવી રીતે તે નામથી પ્રખ્યાત એવો તું જો દોષરૂપ દૂષણથી રહિત હો, તો તેવા એકલા તને(જ) મારા પ્રણામ હોજો.—૨

મદથી, માનથી, મદનથી, દોષથી, લોભથી અને હર્ષથી એ બધાથી અત્યંત પરાજિત થયેલા એવા અન્ય દેવોની સામ્રાજ્ય-પીડા વ્યર્થજ છે.—૩

જથી કરીને (જિનની) દૃષ્ટિ કંઈપણી કલ્પોલથી યુક્ત પુટ (પુડિયા) જેવી છે, મુખ સૌમ્ય છે, આચાર પ્રશમની ખાણ છે, પરિકર શાન્ત છે અને દેહ પ્રસન્ન છે તેથી હું એમ માનું છું કે જરા (ધડપણ), જન્મ અને મરણનો નાશ કરનારા એવા દેવાધિદેવ જિન(જ) છે, કેમકે અન્ય દેવોનું આવું સ્વરૂપ વિશ્વમાં જોવામાં આવતું નથી.—૪

આ પ્રમાણે સૂરિજીએ કહ્યું એટલે વાક્યપતિએ પૂછ્યું કે તે જિન ક્યાં છે ? સૂરિજીએ કહ્યું કે સ્વરૂપથી તો તે મોક્ષમાં છે, પરંતુ મૂર્તિથી તે જિનાલયમાં છે. આ સાંભળીને વાક્યપતિએ તે મને બતાવો એમ સૂરિજીને કહ્યું. તેથી સૂરિજી તેને આમ નરેશ્વરે બનાવેલા જિનાલયમાં લઈ ગયા અને ત્યાં પોતેજ પ્રતિષ્ઠા કરેલી શ્રીપાર્શ્વનાથની મૂર્તિના દર્શન કરાવ્યા. શાન્ત, કાન્ત તથા નિરંજન એવા સ્વરૂપને જોઈને પ્રબુદ્ધ થયેલો વાક્યપતિ બોલી ઊઠ્યો કે આકાર જોતાંજ આ દેવ નિરંજન હોય એમ જણાય છે. સૂરિજીએ વિશેષમાં તેને દેવ, ગુરૂ અને ધર્મનું યથાર્થ સ્વરૂપ રૂઢી રીતે સમજાવ્યું તેથી તે પ્રસન્ન થયો અને મિથ્યાત્વ-રૂપી વિષને લજી દઈ તે શ્વેતામ્બર જૈનર્ષિ થયો. જિનને વન્દન કરતાં તે બોલ્યો કે—

“મયનાહિસુરહિણં, ઇમિણા કિંકરફલં નડાલે જં ।

इच्छामि अहं जिणवर !, पणाम किण कलुसियं काजं ? ॥ १ ॥—આર્થા

दोवि गिहत्था धडहड, वच्चइ को किर कस्सवि पत्त भणिज्जइ ? ।

सारंभे सारंभं पुज्जइ, कदम कदमेण किमु सुज्झइ ? ॥ २ ॥”—આર્થા

अर्थात् कस्तूरी वडे सुवासित एवा आथी ललाटमां सेवकुनुं क्षण छे. तेथी हे जिनेश्वर ! नमस्कारने मलिन करवाने हुं કેમ ઇચ્છું ?—૧

૧ છાયા—

मृगनाभिसुरभितेन अनेन किङ्करफलं ललाटे ।

इच्छामि अहं जिनवर ! प्रणामं कथं कलुषितं कर्तुम् ? ।

द्वावपि गृहस्थानुत्पथं व्रजतः कः किल कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।

सारम्भः सारम्भं पूजयति कर्दमः कर्दमेन किं शुष्यते ? ॥

ખત્રે ગૃહસ્થો ઉન્માર્ગે બચ છે, તો 'કાણુ કોનું' પાત્ર કહેવાય? આરમ્ભથી યુક્ત (જન) આરંભીને પૂજે છે, (પરંતુ) શું કાઢવ કાઢવથી શુદ્ધ થાય છે?—૨

કાલાન્તરે વાકપતિનું મરણ પાસે આવતાં મધુરાના ચારે વર્ણોની તેમજ આમ નૃપતિના આત્મ જનોની સમક્ષ સૂરિજીએ એને 'અકાર પાપ-સ્થાનનો ત્યાગ કરાવ્યો, 'પંચ-પરમેષ્ઠીરૂપ નમસ્કાર-મંત્ર સંભળાવ્યો, જીવોને ખમાવાવ્યા અને ચાર શરણોનું આલંબન લેવડાવ્યું. ચાર પછી સુખેથી શરીર તજીને વાકપતિ સ્વર્ગે ગયા.

આ સમયે સ્નેહથી વિકલ બનેલા સૂરિજીએ સામન્તો અને પહિડતો સાંભળે તેમ ગદ્ગદ સ્વરે નીચે યુજબના ઉદ્ગારો કાઢ્યા.

“પૈઙ્ગ સગગણ સામંતરાય ! અવરતેઓ ન ફિટિહ્દ !

પદમં ચિય વરિયપુરંદરાય સગસલ લચ્છીણ ॥ ૧ ॥”—આમાં

પછીથી સૂરિજી આ ગોકુલ-વાસ (મધુરા)માં આવેલા અને નંદ રાજ્યે તૈયાર કરાવેલા શ્રીશાન્તિનાથના મંદિરમાં ગયા. ત્યાં શ્રીશાન્તિ દેવીની પણ ભૂતિ હતી. તેમણે આ ખત્રેની “જંચતિ જગદ્રક્ષાકર” ઇલાદિ વચનપૂર્વક સ્તુતિ કરી. પછીથી સામન્તોની સાથે સૂરિજી ગોપગિરિ પાછા આવ્યા અને તેમણે વાકપતિના સંબંધમાં બનેલું સર્વ વૃત્તાન્ત રાજાને કહી સંભળાવ્યું. આથી રાજા આનંદ પામ્યો. આ સમયે તેણે સૂરિજીને કહ્યું કે—

“આલોકવન્તઃ સન્ત્યેવ, મૃયાંસો ભાસ્કરાદયઃ ।

કલાવાનેવ તુલ્લાદ્રા-વર્કકર્મણિ કર્મઠઃ ॥ ૧ ॥”—અનુકૃપ

અર્થાત્ સૂર્યાદિક અનેક (અહો) પ્રકાશયુક્ત તો છેજ, પરંતુ ઊંચા ગિરિ ઉપર પત્થરને પીગળાવવામાં સમર્થ એવો તો ચન્દ્રજ છે.

એક વાર રાજ્યે સૂરિજીને કહ્યું કે જૈન તત્ત્વ બાણુવા છતાં મને વચમાં વચમાં તાપસ-ધર્મ ઉપર પ્રીતિ ઉદ્ભવે છે, તેનું શું કારણ હશે ? તેમણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે હું આ વાતનો કાલે ઉત્તર આપીશ. તેઓ ઉપાશ્રયે આવ્યા અને રાત્રે સરસ્વતી દેવીને રાજના પૂર્વ ભવ સંબંધી હકીકત પૂછી લીધી. પછી બીજે દિવસે સવારમાં રાજાને કહી સંભળાવ્યું

૧ (૧) પ્રાણુતિપાત, (૨) શ્રુપાવાદ, (૩) અદત્તાદાન, (૪) મૈયુન, (૫) પરિચ્છેદ, (૬) ક્રોધ, (૭) માન, (૮) માયા, (૯) લોભ, (૧૦) રાગ, (૧૧) દ્વેષ, (૧૨) કલહ, (૧૩) અક્યાખ્યાન, (૧૪) પેશુ-ય, (૧૫) રતિ. અરતિ, (૧૬) પરપરિવાદ, (૧૭) માયાશ્રુપાવાદ અને (૧૮) મિથ્યાત્વશબ્દ એ અકાર પાપ-સ્થાનો છે.

૨ જુઓ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૮૬મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

૩ ળાયા—

દ્યયિ સ્વર્ગ ગતે સામન્તરાજ ! અવરતેઓ ન રફેટિપ્પતિ ।

મયમમેય વૃત્તપુરંદરાયાઃ સ્વર્ગસ્ય હદમ્યાઃ ॥

૪ “મયાનિ ધર્મો નિષ્કામિતકરં સર્વમયદ્દરણમ્” એમ આ સંબંધમાં પ્રભાવક-ચરિત્રમાં ઉલ્લેખ છે, પરંતુ આ સ્તોત્ર મારા ભોવામાં હજી સુધી આવ્યું નથી.

કે તું પૂર્વ લવમાં તાપસ હતો અને તે કાલિંજર નામના ગિરિ પાસે આવેલા શાલ વૃક્ષની નીચે એકાંતર ઉપવાસ કરવા વડે દોઢસો વર્ષ પર્યંત તપશ્ચર્યા કરી હતી. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં તું રાજા થયો છે. આ વાતની જો તારે પ્રતીતિ કરવી હોય, તો હજી તે વૃક્ષની નીચે તારી જટા લટકે છે તે મંગાવી જો. રાજાએ જટા મંગાવી. તે આવતાં રાજાને પ્રતીતિ થઈ. આથી તે ઉમંગભેર શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક જૈન ધર્મ પાળવા લાગ્યો.

એક વાર મહેલની ઉપર ફરતાં ફરતાં આમ રાજાએ એક ધરમાં સિક્ષા માટે મુનિને જતા જોયા. તેમાં એક કામિની હતી. તેણે કામાર્ત થઈ પરબ્રહ્મમાં એક ચિત્ત-વાળા એવા આ મુનિની સાથે ક્રીડા કરવાની ઇચ્છાથી દ્વાર ખંધ કર્યા; પરંતુ મુનિએ તેનો સ્વીકાર કરવા ના પાડી, ત્યારે દ્વાર પકડી રાખીને તેણે તેને લાત મારી. તેમ થતાં કાકતાલીય ન્યાયથી કે અંધવર્તિકા ન્યાયથી તેનું નૂપુર (ઝાંઝર) તે મુનિના ચરણમાં પેસી ગયું. તે જોઈ રાજાએ સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી:—

“કામાતુરાર્ણવઙ્ગ વરંગણા, અવમત્થિઓ જુવણગવિચાણ”

અર્થાત્ કામને વશ થયેલી તેમજ યૌવનને લીધે ગર્વિષ્ઠ બનેલી તે સુંદર સુંદરીએ તેની પ્રાર્થના કરી.

સૂરિજીએ તે સમસ્યા પૂર્ણ કરતાં કહ્યું કે—

“ન મન્નિયં તેજા જિહ્વિન્દ્રિયણં, સનેહરો પવઙ્ગઅસ્ત પાઓ ॥ ૧ ॥”—ઉપજાતિ

અર્થાત્ તે જિતેન્દ્રિયે માન્યું નહિ; તે દીક્ષા લીધેલાનો પગ નૂપુરથી યુક્ત થયો છે.

એક વાર કોઈ પ્રોષિત-ભર્તૃકાના ગૃહમાં સિક્ષા માટે કોઈ સિક્ષક દાખલ થયો. પેલી સ્ત્રી સિક્ષકને પારણું કરાવવા માટે અન્ન લાવી; પરંતુ તે સિક્ષકની દૃષ્ટિ તે સુંદરીની નાભિ ઉપર સ્થિર થઈ ગઈ, ત્યારે તે સ્ત્રીની દૃષ્ટિ તે સિક્ષકના મુખ-કમલ ઉપર લાગી રહી. એટલામાં કાગડાએ તે અન્ન ખાઈ ગયા. આ બધું દૃશ્ય રાજાએ મહેલ ઉપરથી જોયું અને તે સંબંધમાં તેણે સૂરિજીને નીચે મુજબની સમસ્યા કહી સંભળાવી:—

“મિલ્લાયરો પિચ્છઙ્ગ નાહિમંડલં સાવિ તસ્સ મુહકમલં”

અર્થાત્ સિક્ષક તે સ્ત્રીનું નાભિ-મણ्डલ જુએ છે અને તે (સ્ત્રી) પણ તેનું મુખ-કમલ જુએ છે. સૂરિજીએ કહ્યું કે—

૧ છાયા—

કામાતુરવાઙ્ગ વરાઙ્ગનયાઙ્ગ્યર્થિતો યૌવનગર્વિતયા ।

૨ છાયા—

ન મતં તેજા જિતેન્દ્રિયેણ, સનૂપુરઃ પ્રવ્રજિતસ્ય પાદઃ ॥

૩ જેનો પતિ પરદેશ ગયો છે એવી સ્ત્રી.

૪ છાયા—

મિક્ષાચરઃ પડ્યતિ નાભિમણ्डલં સાઙ્ગિ તસ્ય મુલકમલમ્ ।

“દુષ્ઠંપિ કવાલં ચઙ્ગયંપિ કાયા વિહુંપંતિ ॥ ૧ ॥”

અર્થાત્ ખંનેના કપાળ અને કડછીને કાગડાઓ ખગાડે છે.

આ સાંભળીને આમ રાજ અચંચો પાગી ગયો અને વિચારવા લાગ્યો કે ખરેખર આ સર્વજ્ઞપુત્ર છે.

એક દિવસ ચિત્રકળામાં અતિશય પ્રવીણ એવો એક ચિતારો રાજ પાસે આવ્યો. તેણે વિવિધ ચિત્રો આલેખ્યાં, પરંતુ રાજએ તે તરફ લક્ષ્ય આપ્યું નહિં. આથી તેણે આખરે મહાવીરસ્વામીનાં ચાર ચિત્રો કાઢીને સૂરિજીને બતાવ્યાં. સૂરિજીએ તેની કળાની પ્રશંસા કરી એટલે રાજએ તેને એક લાખ ટંક આપ્યા. પછીથી તેણે આ ચાર ચિત્રોને મોઢેરકર્મા, અણ્ણહિલ્લપુરમાં, ગોપગિરિમાં અને સતારક નામના પુરમાં મોકલી આપ્યાં. હાં તેણે પ્રતિષ્ઠા તથા પ્રભાવના પણ કરાવી અને વળી ખીજાં પણ ઘણાં બિંબ કરાવ્યાં.

કાલાન્તરે આમ રાજને હાં સુલક્ષણી પુત્રનો જન્મ થયો. રાજએ તેનો મહોત્સવ કર્યો અને તેનું દુન્દુક એવું નામ પાડ્યું. આ પણ યુવાન યતાં તેના પિતાની જેમ સર્વ શુણ્ણ પ્રાપ્ત કરી સારી પ્રસિદ્ધિ પામ્યો. એક વખત આમ જૂપાલે સમુદ્રસેન રાજના રાજગિરિ નામના દુર્ગ (કિલ્લા)ને રૂંધ્યો. અપરિમિત સૈન્ય, કુદાલકાદિક સામગ્રી, લૈરવાદિ યન્ત્ર-બેદા વિગેરે ઉપાયો રાજએ અજમાવી લેયા, પરંતુ તે દુર્ગ તે સર કરી શક્યો નહિ. આથી એક પામીને તે રાજએ સૂરિજીને પૂછ્યું કે આ ગગનસ્પર્શી દુર્ગ હું ક્યારે જીતી શકીશ ? સૂરિજીએ કહ્યું કે તારા પુત્ર દુન્દુકનો પુત્ર ભોજ આ દુર્ગને દૃષ્ટિમાત્રથી ચૂર્ણ કરી નાખશે; બાકી તેમાં ખીજાનું કંઈ વળવાનું નથી. આથી આમ રાજ હાં ખાર વર્ષ સુધી પડાવ નાખીને રહ્યો. તેવામાં દુન્દુકને ઘેર પુત્ર જન્મ્યો અને તેનું ભોજ એવું નામ પાડવામાં આવ્યું. તેનો જન્મ યતાંજ તેને નાના પલંગમાં સુવાડી દુર્ગ આગળ લાવવામાં આવ્યો. તેની આ દુર્ગ તરફ દૃષ્ટિ પડતાં એના કંઠે કંકડા થઈ ગયા. સમુદ્રસેન રાજ ધર્મે-દ્વારથી બહાર નીકળી ગયો. આમ રાજએ તે દુર્ગ હાથ કર્યો, પરંતુ તેણે પ્રજાને દોષ પણ રીતે પીડા કરી નહિ; કેમકે જૈન રાજર્ષિઓ દયાળુ હોય છે.

રાત્રિ સમયે હાંના અધિષ્ઠાયક વ્યન્તરે આમ રાજને કહ્યું કે હે રાજન્ ! જો તમે અહિં આ રહેશો, તો હું તમારા લોકોને હણી નાખીશ. આમે પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે લોકોને હણવાથી તમને શો લાભ છે ? જો તમારી હણવાની ઇચ્છા હોય, તો તમે મનેજ હણો. આ પ્રભાણેની રાજની નિર્ભયતા જોઈને વ્યન્તર ઘણો ખુશી થયો અને જ ઇચ્છા હોય

તે માગે એમ તેણે રાજને કહ્યું. રાજએ જવાબ આપ્યો કે મારે કાંઈ વાતની ખોટ નથી, પરંતુ માંડ મૃત્યુ ક્યારે થશે તે તમે કહો. ત્યારે વ્યંતરે કહ્યું કે આજથી છ મહિના પછી મકારથી શરૂ થતા નામવાળા ગામમાં તમારું મૃત્યુ થશે અને તે સમયે તમને જળમાંથી ધુમાડો નીકળતો જણાશે એ જાણજો; માટે હવે તમે પારલૌકિક સાધના કરો. એમ કહીને તે વ્યંતર ચાલ્યો ગયો.

સવાર પડતાં રાજ સૂરિજી પાસે આવ્યો એટલે તેમણે તેને કહ્યું કે વ્યંતરે તને જ વાત કહી છે તે સાચી છે, વાસ્તે તું પરલોક ગમનમાં સહાયભૂત એવું ધર્મરૂપી ભાથુ ગ્રહણ કરવા તૈયાર થા. સૂરિજીને રાત્રિ સંબંધી હકીકત ખબર પડી ગઈ એ જાણીને રાજ આશ્ચર્ય-કિત થયો, પરંતુ સાથે સાથે તેને એ વિચાર પણ આવ્યો કે સૂર્ય તેજસ્વી, ચન્દ્ર આનન્દ-દાયક, ગંગાજળ પવિત્ર અને જૈન જ્ઞાની હોય, એમાં શી નવાઈ ?

જે દિવસ પછી પ્રસંગ મળતાં સૂરિજીએ રાજની પાસે શ્રીનેમિનાથની સ્તુતિરૂપ નીચે મુજબનો આશીર્વાદ કહ્યો—

“લાવણ્યામૃતસારસારણિસમા સા ભોગભૂઃ સ્નેહલા

સા લક્ષ્મીઃ સ નવોદ્ગમસ્તરુણિમા સા દ્વારિકા તજ્જલમ્ ।

તે ગોવિન્દ-શિવા-સમુદ્રવિજયપ્રાયાઃ પ્રિયાઃ પ્રેરકા

યો જીવેષુ કૃપાનિધિર્વ્યધિત નોદ્ગ્રાહઃ સ નેમિઃ શ્રિયૈ ॥ ૧ ॥”—શાર્દૂલ

અર્થાત્ લાવણ્યરૂપ અમૃતના સારની સારણિ સમાન એવી તે સ્નેહવતી ભોગ-પુત્રી (રાજમતી), તે લક્ષ્મી, તે નવીન ઉદયવાળું યૌવન, તે દ્વારિકા, તે જળ, તે ગોવિન્દ (કૃષ્ણ), શિવા (રાણી) અને સમુદ્રવિજય (રાજ) પ્રમુખ પ્રિય જનો જના પ્રેરક હતા અને જે જીવોને વિષે કશ્ચાનિધિ હતા એવા જે નેમિ(નાથે) વિવાહ ન કર્યો, તે (તમને) કદ્યાણને માટે થાઓ.—

તથા વળી—

“મમ્નૈઃ કુદુમ્બજમ્બાલે, યૈર્મિથ્યાકાર્યજર્જરૈઃ ।

નોજ્જયન્તે નતો નેમિ-સ્તે ચેજીવન્તિ કે મૃતાઃ ? ॥ ૨ ॥”—અનુદ્યુપ

અર્થાત્ મિથ્યા કાર્યમાં જર્જરિત અનેલા અને કુટુંબરૂપી કાલવમાં મગ્ન થયેલા એવા જે જનો નેમિ(નાથ)ને ઉજ્જયન્ત (રૈવત) ગિરિ ઉપર નમ્યા નહિ, તેમને જો જીવતા જાણવામાં આવે, તો પછી મુએલા કાણ કહેવાય ?

આ પ્રમાણેનો રૈવત ગિરિનો સૂરિએ અપૂર્વ મહિમા કહ્યો. તે સાંભળીને રાજ ભૂમિ ઉપર પગ ઠેકીને કમર કરીને જો ભય થઈ ગયો અને તેણે એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી કે રૈવત ગિરિ ઉપર નેમિનાથના દર્શન કર્યા વિના હું ભોજન કરનાર નથી. લોકોએ તેને ઘણું

વાયોં અને કહ્યું કે આપ નરમ પ્રકૃતિવાળા છે અને આ પર્વત તો ધણી દુર છે, જાસ્તે ખોટી ખેંચતાણુ ન કરો. પરંતુ તે રાજ પોતાની પ્રતિજ્ઞામાં મક્કમ રહ્યો. સૂરિજીને સાથે લઇને સૈન્ય સહિત તે દૈવત ગિરિ-જવા નીકળ્યો.

પ્રયાણુ કરતો કરતો આમ રાજ સ્તમ્ભન તીર્થે આવી પહોંચ્યો એટલામાં તો ક્રુધાથી તે એવો પીડિત થઇ ગયો કે તેના પ્રાણ પ્રણ સંશયમાં આવી ગયા; પરંતુ તે પ્રતિજ્ઞાથી ચળ્યો નહિ. લોકો લયથીત બની ગયા અને સૂરિજી પણ ખેદ પામ્યા. તેમણે કૂખાણડી (અંબિકા) દેવીને મંત્ર-બળથી સાક્ષાત્ બોલાવી અને કહ્યું કે એવું કરો કે આ રાજ ભોજન કરે અને જીવે. તદનુસાર તે દેવી મસ્તક ઉપર એક બિંબને ધારણુ કરી ગગન-માર્ગે થઇને રાજ પ્રાસે આવી અને બોલી કે હે વત્સ ! હું અંબિકા દેવી છું અને તારા સત્ત્વથી પ્રસન્ન થઇ છું. તું મને ગગનથી આવતી ભેઝ છે. મેં દૈવત ગિરિ ઉપરથી આ નેમિનાથનું બિંબ આણુ્યું છે. તેને તું વંદના કરી પ્રારણુ કર. એટલે તારી પ્રતિજ્ઞા જળવાઇ રહેશે. સૂરિજીએ પણ એ વાતને ટેકા આપ્યો, તેથી રાજએ લાં ભોજન કર્યું અને પછીથી તે બિંબની લાં સ્થાપના કરાવી. તે બિંબ સ્તમ્ભન તીર્થમાં ઉજ્જયન્ત નામે ઓળખાય છે.

સાર બાદ આનન્દના વાદિત વગડાવતો આમ રાજ ત્રિમળાચળ (શત્રુંજય ગિરિ) ગયો અને વૃષભકવજ (ઋષભદેવ) ના દર્શન કરી પવિત્ર થયો. કાલાન્તરે તે દૈવત ગિરિ પહોંચ્યો તેવામાં તો તે તીર્થને દિગમ્બરોએ ડુંધી લીધું. દિગમ્બરોએ શ્વેતામ્બર સંધને લાં પ્રવેશ કરતાં અટકાવ્યો છે એવી ખબર આમ રાજને મળતાં તે તેમની સાથે યુદ્ધ કરવા તૈયાર થઇ ગયો. તેવામાં દિગમ્બર સંપ્રદાયના અચ્ચાર નૃપતિઓ પણ લાં ભેગા થઇ ગયા. યુદ્ધ કરવા સજ્જ થયેલા બને પક્ષોને સૂરિજીએ કહ્યું કે ધર્મ-કાર્યમાં યુદ્ધ કરવું તે ઉચિત નથી. તેમણે દિગમ્બરોને સમજાવ્યા કે સૌરાષ્ટ્રવાસી દિગમ્બર તેમજ શ્વેતામ્બર પક્ષની પ્રાંચ સાત વર્ષની સો સો કન્યાઓ બોલાવી સલા બોલાવવી અને તેમાં બે બધી શ્વેતામ્બર કન્યાઓ

“ઉજ્જિન્તસેલસિહરે, દિક્ષ્વા નાણં નિસીહિઆ જસ્સ ।

તં ધમ્મચક્કવટ્ઠીં, અરિદ્ધનેમિં નમંતામિ ॥ ૧ ॥”-આર્થ

આ પ્રમાણેની ગાથા બોલે તો આ તીર્થ શ્વેતામ્બરોનું બણવું, નહિ તો તે દિગમ્બરોનું છે એમ માનવું.

સલા મળતાં સમગ્ર શ્વેતામ્બરની કન્યાઓ ઉપલી ગાથા બોલી એટલે અંબિકાએ શ્વેતામ્બર સંધના ઉપર પુષ્પ-વૃષ્ટિ કરી. (આ પ્રમાણે આ તીર્થ શ્વેતામ્બરોનું સિદ્ધ થયું અને વળી તે દિવસથી આ ગાથાનો ઐસવંદનમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો.) રાજએ

લક્ષ્મીપૂર્વક રૈવત ગિર ઉપર ચડી નેમિનાથને પ્રણામ કરી પોતાની પ્રતિજ્ઞા પૂર્ણ કરી. ત્યાંથી પોતાને નગરે આવતાં માર્ગમાં તેણે પિંડતારકમાં દામોદર હરિની મૂર્તિને, દ્વારકામાં શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિને અને સોમેશ્વર પુરમાં સોમનાથની મૂર્તિને પ્રણામ કર્યા.^૧

આ પ્રમાણે યાત્રા કરીને આમ રાજ સૂરિજી સાથે પોતાને નગરે પાછા આવ્યો. તેણે સંધ-પૂજાદિ મહોત્સવો કર્યા. વિશેષમાં તેણે યોગ્ય સમયે દુન્દુકને રાજ્ય ઉપર બેસાડ્યો. કેટલોક કાળ વીત્યા પછી તેની રજા લઈ પ્રજા-વર્ગની ક્ષમા યાચી દેશને અનુભૂતિ કરી તે સૂરિજીને સાથે લઈ હોડીમાં બેસી ગંગાને કાંઠે આવેલા માગધ તીર્થમાં જવા નીકળ્યો. ત્યાં તેણે જળમાંથી ધૂમાડો નીકળતો જોયો. વળી પોતે મકારથી શરૂ થતા મગધ નગર આગળ આવી પહોંચ્યો છે એ વાત તરફ પણ તેનું લક્ષ્ય ખેંચાતાં તેને વ્યન્તરનું વચન યાદ આવ્યું. પોતાનું મરણ સમીપ જાણીને તે ધર્મ-ધ્યાન કરવામાં તત્પર થઈ ગયો. સૂરિજીએ તેને તેમાં પ્રોત્સાહન આપ્યું એટલે આમ રાજએ તેમની ક્ષમા યાચી અનશન વ્રત અંગીકાર કર્યું. અંતમાં પંચપરમેષ્ઠીનું ધ્યાન ધરતો સમાધિપૂર્વક મરણ પામીને તે દેવલોકમાં ઉત્પન્ન થયો. આ બનાવ વિ. સં. ૮૯૦માં ભાદ્રપદ (ભાદરવા)ની શુક્લ પંચમીને દિને બન્યો. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત પદ સાક્ષી પૂરે છે:—

“ મા ભૂત્ સંવત્સરોઽસૌ વસુશતનવતેર્મા ચ ક્ષેષુ ચિત્રા
ધિર્ માસં તં નભસ્યં ક્ષયમપિ સ ચલઃ શુક્લપક્ષોઽપિ યાતુ ।

સાઙ્ગાન્તિર્યા ચ સિંહે વિશતુ હુતભુજં પશ્ચમી યાતુ શુક્રે
ગઙ્ગાતોયાન્નિમચ્ચે ત્રિદિવમુપગતો યત્ર ‘નાગાવલોકઃ’ ॥”-સમ્બરા

આમ રાજનું મરણ થવાથી સૂરિજીનાં નેત્રમાં પણ અશ્રુ આવ્યાં, કેમકે લાંબા સમયનો સ્નેહ દુર્જય છે. સેવકો પણ આકન્દ કરવા લાગ્યા કે હે શરણે આવેલાનું રક્ષણ કરવામાં વજ્રકુમાર! રાજ્ય સ્થાપન કરવામાં રામ! ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરવામાં નળ! સત્ય વચન ઉચ્ચારવામાં યુધિષ્ઠિર! સુવર્ણનું દાન દેવામાં કર્ણ! શુદ્ધ જૈન તત્ત્વને અંગીકાર કર-

૧. સરખાવો—

“દામોદરહરિં તત્રા-મ્યર્ચ્યાગાત્ પિન્ડતારકે ।

તથા માધવદેવે ચ, શક્તોદ્ધારે ચ તં સ્થિતમ્ ॥

દ્વારકાયાં તતઃ શ્રીમાન્, કૃષ્ણમૂર્તિ પ્રણમ્ય ચ ।

તત્ર દાનાનિ દત્ત્વા શ્રી-સોમેશ્વરપુરં ગયૌ ॥

તતઃ શ્રીસોમનાથસ્ય, હેમપૂજાપુરસ્સરમ્ ।

તક્ષીકં પ્રીણયામાસ, વાસવો જીવનૈરિવ ॥”

—પ્રભાવકવચરિત્રાંતર્ગત શ્રીબખ્ષલદ્વિપ્રબંધ, શ્લો. ૭૦૬-૭૦૮.

વામાં ઁણિક ! આચાર્યોની સેવા કરવામાં સમ્મતિ ! દેશને અનુભવી કરવામાં વિક્રમાદિત્ય !
વીર-વિધાનો ઉપયોગ કરવામાં સાતવાહન ! અમને તજીને તમે ક્યાં ગયા ? એક વાર
અમને દર્શન દો, એકલા મૂંઝીને ન જાઓ.

આ પ્રમાણે વિલાપ કરતા સેવકોને સ્મરિજીએ બોધ આપતાં કહ્યું કે પરેષ્વર દુષ્ટ દૈવે

“આલંબ્યા કામધેનુઃ સરસકિસલયધ્વાન્દનશ્રૃંગિતો હા

છિન્નો મન્દારશાસ્ત્રી ફલકુસુમમૃતઃ સ્ખન્દિતઃ કલ્પવૃક્ષઃ ।

દમ્ભઃ કર્પૂરસ્વળ્લો ઘનહતિદલિતા મેઘમાણિક્યમાલા

મિત્રઃ કુમ્ભઃ સુધાયાઃ કમલકુચલયઃ કેલિહોમઃ કૃતોડયમ્ ॥ ૧ ॥”-અંબર

(અર્થાત્) કામધેનુનો દોમ કર્યો, સરસ પશ્ચવવાળા અન્દન વૃક્ષને ચૂર્ણ કર્યું, ક્ષણ
અને પ્રધોથી પરિપૂર્ણ મન્દાર વૃક્ષને છેદી નાખ્યું, કલ્પવૃક્ષ ખણ્ડિત કર્યું, કર્પૂરના ખણ્ડને
ખાળી નાખ્યો, મેઘરૂપી માણિક્ય-માલાને ધનના પ્રહાર વડે દળી નાખી, અમૃતના કુમ્ભને
ભાંગી નાખ્યો તેમજ કમળોના સમૂહ વડે કલિ-દોમ કર્યો.—૧

તથાપિ તમે શોક ન કરો, કેમકે જુઓ—

“પૂર્વાહ્ને પ્રતિવોધ્ય પદ્મજવનાન્યુત્સૃજ્ય નેશં તમઃ

કૃત્વા ચન્દ્રમસં પ્રકાશરહિતં નિસ્તેજસં તેજસા ।

મધ્યાહ્ને સરિતાં જલં પ્રસ્મરંરેરાપીય દીપ્તઃ કરૈઃ

સાયાહ્ને રવિરસ્તમેતિ વિવશઃ કિં નામ શોચ્યં ભવેત્ ? ॥ ૧ ॥”-શાહલ

અર્થાત્ સવારે રાત્રિના અંધકારને દૂર કરી, કમલ-વનોને વિકસિત કરી, પ્રકાશ વિનાના
(બનેલા એવા) અન્દ્રને (પોતાના) તેજ વડે નિસ્તેજ કરી, મધ્યાહ્ને પ્રસરણશીલ તેમજ
પ્રકાશિત કરો (કિરણો) વડે નદીઓનાં જળનું પાન કરીને સૂર્ય સાંજના પરંવશ થઇ અરત
પામે છે; તો હવે શોક શાનો કરવો ?—૧

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી લોકોને શોક મૂકાવીને તેમની સાથે સ્મરિજી ગોપ-ગિરિ
આગ્યા. આમ નૃપતિના નન્દન દુન્દુકને પિતાના શોકથી મુક્તાક્ષ જેવાં અશ્રુ પાડતો,
હિમથી મ્લાન થઇ ગયેલા કમળ જેવા મુખને ધારણ કરતો તેમજ ચિંતાથી ચિત્તમાં સંતપ્ત
થતો જોઇને સ્મરિજીએ તેને કહ્યું કે દે રાજન્ ! તું આટલો બધો શોક કેમ કરે છે ?
તારા પિતાથી તો ધર્મોદિક ચાર વર્ગને સાધીને કૃતકૃલ થઇ ગયા છે. વળી દીર્ઘિન્ન વેદ વડે
તો યાવચ્ચન્દ્રદિવાકરૈ જીવતાજ છે; કેમકે ઉપકારી પુરૂષની પુણ્ય-લક્ષ્મી અને દીર્ઘિ-લક્ષ્મી
એમ બે પ્રિયાઓ છે. તેમાંની પહેલી તેની સાથે જાય છે, બીયારે બીજી અર્હાજ રહે છે. બી-
જીઓ પણ આમ રાજ-જેવાજ થશે.

આ પ્રમાણે કહીને સૂરિજીએ દુન્દુકને શાંત કર્યો. દુન્દુક ધીમે ધીમે ઉત્તમ શ્રાવક થયો અને ત્રિવર્ગને સાધવા લાગ્યો.

એ પ્રમાણે સમય વ્યતીત થતાં એક દિવસ દુન્દુક ચતુષ્પથમાં (ચૌટામાં) ફરવા નીકળ્યો. ત્યાં તેણે ઉદાર રૂપવાળી, યુવકરૂપી મૃગને સપડાવવામાં જળ જવી અને મદન અને માયાની મૂર્તિરૂપ એવી કણ્ઠિકા નામની ગણિકાને જોઈ. એથી તે મોહિત થઈ ગયો અને તેણે તેને રણવાસમાં બેસાડી. આ ગણિકાએ દુન્દુકને ધીરે ધીરે એવો વશ કરી લીધો કે તે તેને પૂછ્યા વિના પાણી પણ પીતો નહિ. કામણગારાં વચનોથી તેણે જમ હિમ વૃક્ષને ખાઈ જાય તેમ સમગ્ર રાજ્યને ખાવા માંડ્યું. ગણિકાને આધીન બનેલો રાજા પોતાની પદ્મા રાણીને તેમજ અન્ય કુલશીલસંપન્ન રાણીઓને પણ તણવત્ ગણવા લાગ્યો.

એક દિવસે કલાકેલિ નામના જ્યોતિષીએ રાત્રે એકાન્તમાં રાજાને કહ્યું કે તમારો પુત્ર ભોજ મહાભાગ્યશાળી થશે, પરંતુ તે તમને મારીને રાજ્ય ઉપર બેસશે. આ સાંભળીને વજ્રપાતથી હણાયો હોય તેમ તે રાજા મૌન રહ્યો. તેણે તે જ્યોતિષીને રજા આપી.

જ્યોતિષીને વિદાય કરી રાજા કણ્ઠિકા પાસે ગયો. રાજાને ચિંતાતુર જોઈને તેણે કહ્યું કે હૈ દેવ ! આજે આપનું વદન-કમલ કેમ કરમાઈ ગયું છે ? રાજાએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો કે શું કંઈ ? દૈવજ કાપ પામ્યો છે. જ્ઞાનીએ કહ્યું કે મારા પુત્રને હાથે માંડ મરણ છે અને એ વાત ખોટી પડે તેમ નથી. કણ્ઠિકાએ જવાબ આપ્યો કે એમાં શી ચિન્તા કરવી ? પુત્રને મારી નાખો. જે રાજ્ય-લુપ્થ હોય તે પુત્રને પણ ગણતા નથી. વળી આવો પુત્ર તે પુત્ર નહિ પણ શત્રુ કહેવાય. આથી દુન્દુક પોતાના પુત્રનો ધાટ ધડવા તૈયાર થઈ ગયો. ભોજની માતા પદ્માની એક દાસી થાંભલા પછાડી સંતાઈને જાણી હતી તેના સાંભળવામાં આ વાત આવી. તેણે જઈને પોતાની સ્વામિનીને તે વાત નિવેદન કરી. પુત્રના વધની વાત સાંભળતાં પદ્મા ગભરાઈ ગઈ.

પુત્ર-વધની રાજા યોજના કરતો હતો તેવામાં પાટલીપુરમાં જણે સ્વયંવર-મણ્ડપ આરંભ્યો હતો અને જે સ્નેહ-પૂર્ણ, ધર્મિષ્ઠ તેમજ શૂરવીર હતો એવા પોતાના ભાઈ ઉપર પદ્મા રાણીએ છૂપો પત્ર મોકલ્યો. તેમાં તેણે એમ લખ્યું હતું કે રાજા ક્રોધે ભરાયો છે અને તેથી તે તમારા ભાણેજનો જન લેવા તૈયાર થઈ ગયો છે, વાસ્તે તમે અહીં આવી એને લઈ જાઓ. જીવની પેટે તમે એને જાળવજો, નહિ તો હું છતે પુત્રે પુત્ર વિનાની બની જઈશ.

આ પ્રમાણેનો પત્ર મળતાં ભોજનો મામે પોતાના બંનેવી દુન્દુકના નગરમાં આવી તેને નમસ્કાર કરી પોતાને ત્યાં સ્વયંવર-મહોત્સવ છે એમ કહી ભોજને લઈ ગયો. પોતાના નગરમાં રાખીને ભણાવી ગણાવીને તેણે તેને શસ્ત્ર-વિદ્યામાં પણ કુશળ બનાવ્યો.

એમ કરતાં ભોજ ભોસાળ (માટશાલ)માં રહીને લગલગ પાંચ વર્ષનો થયો. હારે કણિકાએ દુન્દુકને કહ્યું કે તમારો પુત્રરૂપ શત્રુ ભોસાળમાં વૃદ્ધિ પામે છે. નખ-છેદને પરશુ-છેદ ન થવા દો. એને અહીં લાવીને છાનામાનાં ચમરાજને સ્વાધીન કરો. રાજાએ તેની વાત અંગીકાર કરી અને ભોજને તેના મામા પાસેથી બોલાવી લાવવા દૂતો મોકલ્યા. ભોજના મામાએ તે દૂતોને કહ્યું કે હું તમારા રાજાનો મનોભાવ જાણું છું, માટે મારા ભાણેજને હું મોકલનાર નથી. સત્રિયનો એ ઉત્તમ ધર્મ છે કે શરણાગતનું રક્ષણ કરવું; વળી આ તો મારો ભાણેજ છે, તો પછી તેમાં શું કહેવું? તેમ છતાં બળ વાપરવાની તમારા રાજાની મરજી હોય, તો તમે તેને કહેજો કે તે સત્વર આવે. હું પણ બનેલીને માફ બળ બતાવીશ.

આ પ્રમાણેની વાતચિત થયા બાદ દૂતો દુન્દુક પાસે પાછા આવ્યા અને રાજાને સર્વ વાત કહી. આથી તેને બહુ ગુસ્સો ચડ્યો; પરંતુ તે કંઈ કરી શક્યો નહિ. ભોજ પણ પોતાના પિતાના આશયથી વક્રિક્ષાર હોવાથી તે બંને પણ સાં જવા તૈયાર થયો નહિ. આથી દુન્દુકે અધ્યભક્તિજીને ભોજને બોલાવી લાવવા કહ્યું. સૂરિજીએ અનિશ્ચયે તે વાત કબૂલ કરી અને કેટલાક માણસોને સાથે લઈને તેઓ પાટલીપુર જવા નીકળ્યા. અર્ધ માર્ગે ગયા બાદ સૂરિજીએ જ્ઞાન-દૃષ્ટિપૂર્વક વિચાર કર્યો કે જો હું ભોજને સમજાવીને લાવીશ, તો તેનો પિતા તેને જરૂર મારી નાખશે અને જો તેને નહિ લાવીશ તો એ સજા મને મારી નાખશે. વાસ્તે આ તો એક તરફ દુસ્તર કિનારો અને એક તરફ વાઘ એવો યોગ આવ્યો. વળી માફ હવે આયુષ્ય પણ પૂર્ણ થવા આવ્યું છે, ફક્ત બે દિવસ બાકી છે; વાસ્તે મારે અનશન મહણ કરવું એજ કલ્યાણકારી છે.

આ પ્રમાણેના નિશ્ચય કરી તેમણે પોતાની સાથે રહેલાં યતિઓને કહ્યું કે 'નમ્રસૂરિ અને ગોવિન્દસૂરિ પ્રતિ હિતકારી વચન બોલજો, આવકાને મિથ્યા કુઠ્ઠૃત (મિશ્ચામિ કુઠ્ઠક) કહેજો, પરસ્પર અમત્સરતા રાખજો, શુદ્ધ ક્રિયા પાળજો, બાલ-વૃદ્ધનું પાલન કરજો; અમે તમારા નથી, તમે અમારા નથી, આ સર્વ સંબંધ કૃત્રિમ છે.

આ પ્રમાણે ઉપદેશ આપી ત્રિભુવનને પૂજનીય એવા તીર્થંકરનું, અષ્ટકર્મના બન્ધનથી મુક્ત એવા સિદ્ધનું, ગૌતમ પ્રમુખ સુનિવરનું અને સર્વજ્ઞભાષિત જૈન ધર્મનું મન, વચન અને કાયાથી શરણ અંગીકાર કરી પાંચ મહાવ્રતને અને છઠ્ઠા રાત્રિભોજનના નિયમને અંગે જે વિશધના થઇ હોય તેનું મિથ્યા કુઠ્ઠૃત હોજો એમ કહીને બેઠા બેઠા અદીનપણે સમાધિ-પૂર્વક તેઓએ કાળ કર્યો.

શ્રીવિક્રમાદિત્ય પછી ૮૦૦ વર્ષે ભાદ્રપદ શુક્લ તૃતીયાને રવિવારે હસ્ત નક્ષત્રમાં જન્મેલા અને છ વર્ષની ઉમ્મરે દીક્ષા લઇ અગ્યાર વર્ષની નાની વયમાં સૂરિ-પદથી અલંકૃત થયેલા સૂરિજી આ પ્રમાણે ૮૫ વર્ષની ઉમ્મરે શ્રાવણ શુક્લ અષ્ટમીને દિને સ્વાતિ નક્ષત્રમાં કાળ કરી ઈશાન દેવલોકમાં દેવપણે ઉત્પન્ન થયા.

આ વાતની સરસ્વતી દેવીએ મોઢેરક ગામમાં જઈને નન્નસૂરિજીને તત્કાળ ખખર આપી. આથી તેમને ઘણો શોક થયો અને તેઓ બોલી બઠ્યા કે—

“શાસ્ત્રજ્ઞાઃ સુવચોઽન્વિતા વહુજનસ્યાધારતામાગતાઃ

સદ્વૃત્તાઃ સ્વપરોપકારનિરતા દાક્ષિણ્યરત્નાકરાઃ ।

સર્વસ્યામિમતા ગુણૈઃ પરિવૃત્તા ભૂમણ્ડનાઃ સજ્જના

ઘાતઃ ! કિં ન કૃતાસ્ત્વયા ગતધિયા કલ્પાન્તદીર્ઘાયુષઃ ? ॥ ૧ ॥”—શાદ્દલ

અર્થાત્ શાસ્ત્રોના બળુકાર, સુંદર વયનોથી અલંકૃત, ઘણા મનુષ્યોના આધારભૂત, શુદ્ધ ચારિત્રવાળા, સ્વ-પર ઉપર ઉપકાર કરવામાં તત્પર, દાક્ષિણ્યના સમુદ્ર, સર્વને વલ્લભ, ગુણોથી યુક્ત તથા પૃથ્વીના ભૂપણુરૂપ એવા સન્નજનોને હે વિધાતા ! તે મૂઢમતિએ કલ્પાન્ત પર્યંત દીર્ઘાયુષ્યવાળા કેમ ન કર્યા ?

સૂરિજીની સાથે આવેલા મનુષ્યોએ જઈને દુન્દુકને સૂરિજીના દેહોત્સર્ગની વાત કહી. આથી તેને બહુ ખેદ થયો. ભોજને પણ પોતાની ખાતર સૂરિજીએ પ્રાણ અર્પણ કર્યા એ વાતની ખખર પડતાં વજાઘાત કરતાં પણ વિશેષ આઘાત થયો.

આ પ્રમાણે જોકે અત્ર શ્રીબખ્ષભટ્ટિસૂરિજીનું જીવન-વૃત્તાન્ત પૂર્ણ થાય છે, પરંતુ ચાલુ હકીકત અધુરી રહેતી હોવાથી તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે.

એક વાર આમ રાજનો એક માળી વિદેશમાં ફરતો ફરતો પાટલીપુરમાં ભોજ રાજ પાસે આવી પહોંચ્યો. તેણે કહ્યું કે મેં સદ્ગુરૂ પાસેથી માતુલિંગી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી છે. એ માથી અભિમન્ત્રણ કરીને માતુલિંગ (ખીજેરા) દાઈને માર્યા હોય, તો તે મરી જાય. આપ તે વિદ્યા લો. ભોજે તે વિદ્યા લીધી અને તેની ખાતરી કરી બેઠો. માળીને દાનાદિકથી સંતોષી તેને રજૂ આપી ભોજે પોતાના મામાને વિદ્યા-શક્તિ બતાવી. આથી તે ખુશી થયો. તેણે ભોજને કહ્યું કે હવે તને આવી શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ છે, તો પછી ભેટણા તરીકે માતુલિંગ લઈને તું તારા પિતા પાસે જ અને તેને મારીને રાજ્ય લઈ લે.

આ વાતને અંગીકાર કરી ભોજ ગોપગિરિ આવ્યો. તેણે રાજદ્વાર આગળ જઈ પ્રતિહારી દ્વારા પોતાના પિતાને કહાવ્યું કે આપ પૂજ્ય છો, હું બાળક છું; આપને હાથે માંડે મરણ થાય કે મને રાજ્ય મળે એ બંધું મારે મન સરખું છે. આ સાંભળીને રાજાને સંતોષ થયો. તેણે આવા વિનીત પુત્રને પોતાની પાસે આવવા રજૂ આપી. રાજા ગણિકા સાથે એકાસને

બેઠા હતાં ત્યાં ભોજ માતુલિંગ લઈને આવ્યો અને તેણે પોતાના વિદ્યા-બળથી તે બંનેને મારી નાખ્યા. આથી તેની માતા પદ્મા તેમજ તેના મામા ખુશી થયા. પ્રભ-વર્ગ પણ આનન્દ પામ્યો.

એકદા ભોજ રાજાએ કૃતજ્ઞતાને લીધે નમ્મસૂરિજીની પ્રાસે એક વિનંતિ-પત્ર આપીને મનુષ્યોને મોકલ્યા. આ પત્રમાં તેણે આ સૂરિજીને પોતાનું નગર પાંવન કરવા વિનંતિ કરી હતી. આ પત્ર વાંચીને ગોવિન્દસૂરિજીની રજા લઈ નમ્મસૂરિજી ગોપગિરિ આવ્યા. રાજાએ સાંભળી જઈ તેમનો અતિશય આદર-સત્કાર કર્યો. તેમને સિંહાસને બેસાડી તે તેમની આજ્ઞા-રૂપ થઈ રહ્યો. તેમના ઉપદેશાનુસાર તેણે અગ્યાર વ્રતો ગ્રહણ કર્યાં તેમજ શત્રુંજયાદિક તીર્થની યાત્રા કરી તથા આંખી પૃથ્વીને જિન-ચૈલથી મણિહત કરી. આ પ્રમાણે ધર્મનું પાલન કરતો ભોજ રાજા ગોપગિરિમાં રાજ કરવા લાગ્યો. આયુષ્ય પૂર્ણ થતાં પોતાનો યશસ્વી દેહ અહીં સજ્જ થઈ તે દેવલોક પામ્યો.

સૂરીશ્વરનો શિષ્ય-સમુદાય—

આ સૂરીશ્વરને દેટલા શિષ્યો હતા તે જાણવામાં આવ્યું નથી. પરંતુ વાકપતિરાજ ઉપરાંત તેમને ખીજ શિષ્યો હોવા બેઠાએ એમ તેમના શ્રીરાજશેખરસૂરિએ રચેલા ચરિત્ર ઉપરથી તેમજ પ્રભાવકચરિત્ર (પૃં ૧૭૯) ઉપરથી પણ બેઠા શકાય છે. વિશેષમાં તેમને વિનયચન્દ્ર નામના એક શિષ્ય હતાં એમ જૈન ગ્રન્થાવલી (પૃં ૩૧૫) ઉપરથી બેઠા શકાય છે. આ શિષ્યે કવિશિક્ષા નામનો ગ્રન્થ રચ્યો છે એવો લાં ઉલ્લેખ છે.

કવીશ્વરની કૃતિઓ—

કવીશ્વર અખ્યભટ્ટિસૂરિજીએ કઈ કઈ ભાષામાં કથા કથા ગ્રન્થો રચ્યા છે એ પ્રશ્નના સંબંધમાં નિવેદન કરવાનું કે સંસ્કૃત ભાષા સિવાય અન્ય ભાષામાં તેમણે કોઈ ગ્રન્થ રચ્યો હોય એવો ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી. વિશેષમાં સંસ્કૃત ભાષામાં પણ આ અતુલિશતિકા નામનું કાવ્ય, ૧૩ શ્લોકપ્રમાણુક સરસ્વતી-સ્તોત્ર અને શ્રીઅખ્યભટ્ટિ-ચરિત્રમાં સૂચવ્યા મુજબ વીર-સ્તવ અને શાન્તિ-સ્તોત્ર તથા પ્રાસંગિક શ્લોકો ઉપરાંત તેમની કોઈ અન્ય કૃતિ જાણવામાં આવી નથી. છતાં પણ એ ભૂલવા જેવું નથી કે તેમની મળી આવતી પ્રથમ કૃતિ ઉપરથી પણ તે એક પ્રભાવશાળી કવિરાજ હતા એ સ્પષ્ટ રીતે બેઠા શકાય છે.

કવીશ્વર સંબંધી ઉલ્લેખ—

કવીશ્વર આખ્યભટ્ટિસૂરિના સંબંધમાં વિલાસવર્ધ કહ્યા (વિલાસવતી કથા), આચાર-દિનકર (પત્રાંક ૨૭૦), ઉપદેશ-તરંગિણી ઇલાદિ ગ્રન્થોમાં ઉલ્લેખો છે. તેમાં વિલાસવતીમાં અન્તમાં જે ઉલ્લેખ છે તે નીચે મુજબ છે:—

“વાણિજ્યમૂલકૂલે કૌટિયગણવિપુલવજ્રસાહાય ।
 વિમલંમિ ય ચંદ્રકુલે વંસંમિ ય સર્વકલ્યાણે ॥ ૧ ॥
 સંતાને રાયસદસિ હરિસિરિવપ્પભ(હ)દ્વિસૂરિસ્ત ।
 જસ્તમદ્દસૂરિગચ્છે મહુરાદેસે સિરોહાય ॥ ૨ ॥”

ઉપર નિવેદન કર્યા મુજબની હકીકત આપવા પૂર્વે સૂરિજીનું જીવન-ચરિત્ર પૂર્ણ થયે ગયું છે, તો હવે પ્રજાશ્રી ગંગાને વિસ્તાર કરનારા હિમાલય, સર્વ સામાયારીશ્રી મુન્દરીના સૌભાગ્યને વધારનારા મદન, રાજ-સભાશ્રી કુમુદિનીને વિકસ્વર કરનારા ચન્દ્ર તથા સરસ્વતીના ધર્મ-પુત્ર તેમજ ભદ્રકીર્તિ, વાદિકુંજરકેસરી, બ્રહ્મચારી, ગજવર, રાજપૂજિત ઇત્યાદિ બિરુદોથી વિખ્યાત એવા આ સૂરીશ્વરને પ્રણામ કરતો તેમજ તેમના અપૂર્વ જીવન-વૃત્તાન્તની રૂપરેખા આલેખવામાં જે ન્યૂનતા રહી ગઈ હોય તે બદલ સુજ્ઞ-સમૂહની ક્ષમા પામતો હું આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરું છું.

૧ ધ્યા—

વાણિજ્યમૂલકૂલે કૌટિયગણવિપુલવજ્રસાહાયમ્ ।
 વિમલે ચ ચન્દ્રકુલે વંશે ચ સર્વકલ્યાણે ॥ ૧ ॥
 સન્તાને રાયસદસિ હરિશ્રીવપ્પભદ્વિસૂરેઃ ।
 યશોમદ્દસૂરિગચ્છે મહુરાદેશે સિરોહાયમ્ ॥ ૨ ॥

કાવ્ય-મીમાંસા

વસ્તુ—

આ ૯૬ પંચના કાવ્યના ચોવીસ વિભાગો પડી શકે છે, કેમકે તે મુખ્યત્વે કરીને ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિરૂપ છે અર્થાત્ આ કાવ્યમાં ચોવીસ 'સ્તુતિ-કદમ્બજો' છે. પ્રત્યેક કદમ્બજમાં અમુક એક જિનેશ્વરની, સમસ્ત જિનેશ્વરોની, આગમની અને શાસનાતુરાગી 'દેવ-દેવીની એમ ચારની સ્તુતિ કરવાના નિયમને અનુસરીને આ કદમ્બજો રચાયા છે.

આવાં કદમ્બજો પ્રતિક્રમણ કરતી વખતે અને ચૈલવન્દન-દેવવન્દન કરતી વેળાએ પણ બોલાય છે, વાસ્તે તેમજ તેનો આ પૂર્વે એ તૈયાર કરેલી સ્તુતિ-અતુલિશતિકા તેમજ અતુલિશતિજિનાનન્દસ્તુતિ સાથે પણ સંબંધ હોવાથી આ સંબંધમાં વિશેષ વિચાર કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

સ્તુતિ-વિચાર—

'સ્તુતિ' શબ્દનો અર્થ 'પરમેશ્વર-તીર્થંકર આદિ સદ્ગુણસંપન્નોના સદ્ભૂત ગુણોનું કીર્તન કરવું' એવો થાય છે. આને પ્રાકૃત ભાષામાં 'યુધ' કહેવામાં આવે છે. આ સ્તુતિના બે ભેદ પાડી શકાય તેમ છે. ચૈલમાં પ્રજ્ઞની મૂર્તિ સન્મુખ જોવા રહીને ઓછામાં ઓછા એક શ્લોક બોલીને અને વધારેમાં વધારે ૧૦૮ શ્લોકો બોલીને તેમના ગુણ ગાવા તે એક પ્રકારની સ્તુતિ છે. એક શ્લોકની પણ સ્તુતિ કહી શકાય છે એ વાત વાદિવેતાલ શ્રીશાન્તિ-સૂરિએ રચેલી ઉત્તરાધ્યયનસૂત્ર (પત્રાંક ૫૮૧)ની ટીકામાંના નિત્ર-ક્ષિપ્તિ. ઉલ્લેખ ઉપરથી ભેદ શકાય છે.

૧ પંચાશકમાં આને 'સ્તુતિયુગલ' તરીકે જીણખાવેલ છે.

૨ જિન-ગૃહ રચવાના કાર્યમાં તેમજ જિનેશ્વરની પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠાદિકમાં અન્ય દેવોથી થતા ઉપ-સર્ગોને દૂર કરવામાં અને સમ્યક્દૃષ્ટિ સંવેન સુખી કરવામાં તેમજ તેને શાન્તિ અર્પણ કરવામાં સાધાર્મિક દેવ-દેવી સમર્થ છે, તેથી તેના સન્માનાર્થે તેની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે; કેમકે જૈન શાસનમાં તો વાસ્તવિક રીતે અદ્વગુણી પણ પ્રસંસાને આત્ર છે.

૩ સ્તુતિઓ ચાર છે એ વાતની શ્રીમદ્ધર્મસૂરિકૃત વિચારસાર-અકરણની નીચે સુજળની ૬૬૨મી ગાથા સાક્ષી પૂરે છે:—

“અરિહંતા મુવ સિદ્ધા, તિજ્ઞેવ ય હોતિ મંદગિજ્ઞાઠ ।

જિજ પૂગ સમ્મ પવવળ, વેવાવધગર મુદ્ધં પઢો ॥”

[અરિહંત: શુભં સિદ્ધાસ્થય દૃષ્ય ચ મવન્તિ મન્દગિજ્ઞા: ।

જિન પુઠ: સર્વે પ્રવવળં વૈવાદસકર: સ્તુતયન્નતલ: ॥]

૪ યોગશાસ્ત્ર, પંચાશક, ધર્મસંબંધ વિગેરે ગ્રન્થોમાં આ નિયમ આપેલો છે.

“એગદુગતિસિલોગા, (થુઈઓ) અન્નેસિં જાવ હંતિ સત્તેવ ।
દેવિંદત્થવમાઈ, તેણ પરં થુત્તયા હોંતિ ॥”-આર્યા

[એકદ્વિત્રિશ્લોકાઃ (સ્તુતયઃ) અન્યેષાં યાવદ્ ભવન્તિ સઘૈવ ।
દેવેન્દ્રસ્તવાદ્યાસ્તતઃ પરં સ્તવા ભવન્તિ ॥]

આ ઉપરથી ગુણોત્કીર્તનના શ્લોકોની સંખ્યા જે સાતથી વધારે હોય તો તે ‘સ્તવ’ કહેવાય અને જે તે સંખ્યા ઓછામાં ઓછી એકની અને વધારેમાં વધારે સાતની હોય તો તે ‘સ્તુતિ’ કહેવાય એમ જોઈ શકાય છે.

વધારેમાં વધારે સ્તવમાં ૧૦૮ શ્લોકો હોઈ શકે એ વાતની જમ્બૂદ્વીપપ્રજ્ઞપિ, રાજપ્રશ્નીયસૂત્ર વિગેરે અન્યો સાક્ષી પૂરે છે.

આ પ્રમાણે આપણે સ્તુતિનો એક પ્રકાર જોયો. હવે તેના બીજા પ્રકારનો વિચાર કરીએ.

ચૈત્યવન્દનમાં કાઉસગ્ગ (કાયોત્સર્ગ) કર્યા બાદ એકેક શ્લોક દ્વારા જે પ્રભુનું ગુણ-ગાન કરવામાં આવે છે તે સ્તુતિનો બીજો પ્રકાર છે. આને ‘થુઈ’ નામથી ઓળખવાની રૂઢિ પણ છે. આ સંબંધમાં શ્રીમધુમ્મસૂરિએ રચેલા વિચારસાર-પ્રકરણ (પૃ. ૧૩૩) માં આપેલી ગાથા વિચારી લઈએ. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“અરિહંતદંડગાર્હણ, કાઉસ્સગ્ગાણ જા હ અંતંમિ ।

દિજ્જંતિ તા થુઈઓ, મણિયં વવહારચુત્તીણ ॥ ૧ ॥”-આર્યા

અર્હત-દણ્ડકાદિકમાંના કાયોત્સર્ગોને અન્તે જે બોલાય છે, તેને ઓંવહાર-ચૂર્ણિમાં થુઈ (સ્તુતિ) કહી છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે બીજા પ્રકારની સ્તુતિરૂપ આ કાવ્ય છે. સ્તુતિ-કદમ્બકનો ક્રમ—

હવે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તેનું શું કારણ છે તે વિચારી લઈએ.

ચૈત્યવન્દન પ્રસંગે ‘નમુથથુણું’ કહી ઊભા થઈ જે જિન-ચૈત્યમાં ચૈત્યવન્દન કરાતું હોય ત્યાં વિરાજમાન મૂળ નાયકને ઉદ્દેશીને ‘અરિહંતચેઈઆણું’ સૂત્રપૂર્વક કાયોત્સર્ગ કરવામાં તે જિનેશ્વરની પ્રથમ સ્તુતિ બોલાય એ સ્વાભાવિક છે. આ ઉપરથી સ્તુતિ-કદમ્બકમાં પ્રથમ અમુક તીર્થંકરની સ્તુતિ કહેવાનું શું કારણ છે તે સમજી શકાય છે. સ્માર પછી ‘લોગસ’ સૂત્ર કે જે સમસ્ત-ચોવીસે તીર્થંકરોની સ્તુતિરૂપ છે અને ‘સંવલોએ’ એ

સમસ્ત લોકનાં ચેલ માટે છે તેનો પાઠ આવવાથી સમસ્ત તીર્થંકરોનીં સ્તુતિ કરવામાં આવે છે તે બ્યાજબી છે. તેવી રીતે ‘સુઅસ્સ’ના કાયોત્સર્ગ કરતી વેળાએ કરેલી પ્રતિજ્ઞાનુસાર શ્રુતની યાને આગમની સ્તુતિ કરવામાં આવે છે અને ‘વૈયાવચ્ચ’ના કાઉસગ્ગ પછી જિને-શ્વરનું વૈયાવૃલ્લ કરનાર દેવ-દેવીની સ્તુતિ કરાય છે તે પણ ચોખ્ખું છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે સ્તુતિ-કદમ્બકમાં જે ક્રમ રાખ્યો છે તે સકારણ છે. તીર્થંકરોનાં નામો સંબંધી વિચાર—

આપણે જોઈ ગયા તેમ આ કાવ્યના પ્રત્યેક સ્તુતિ-કદમ્બકના પ્રથમ પદમાં આ અવસર્પિણીમાં થઈ ગયેલા ચોવીસ તીર્થંકરો પૈકી એકેકની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તેમનાં નામોનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ થઈ શકે છે. સામાન્ય અર્થ તો સમસ્ત તીર્થંકરોમાં પડી શકે છે, તેથી વિશેષ અર્થ પણ વિચારવો આવશ્યક સમજાય છે. તેમાં પ્રથમ તીર્થંકરના વૃષભ નામનો સામાન્ય અર્થ તો ‘વૃષ ઉદ્ગ્રહને’ ઉપરથી સમગ્ર સંયમના ભારને વહન કરનાર તે વૃષભ એમ થાય છે. આ વાત તો ઠાઠ પણ તીર્થંકરને ઉદ્દેશીને પડી શકે છે, તેથી આનો વિશેષ અર્થ વિચારીએ. પ્રથમ તીર્થંકરની બંને બાજુમાં વૃષભ (બળદ)નું હાંછન હોવાથી તેમજ તેમની માતાએજ પ્રથમ સ્વપ્નમાં વૃષભ જોયેલો હોવાથી (અન્ય તીર્થંકરોની માતાએ તો પ્રથમ સિંહ જોયેલો હોવાથી) તેમને વૃષભ કહેવામાં આવે છે.

બીજા તીર્થંકરના અજિત નામનો સામાન્ય અર્થ પરીપક્ષ, ઉપસર્ગ ઇલાદિથી નહિ જીતાંયેલા એવો થાય છે. આ ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા તે પૂર્વે તેમના માતા-પિતા બ્યારે ધૂત રમતા, ત્યારે તેમના પિતાજી જીતાતા, પરંતુ તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમના માતાં કદી પણ હાર્યા નહિ. આ કારણને લઈને તેમને અજિત કહેવામાં આવે છે.

ત્રીજા તીર્થંકરનું નામ સંભવ છે. ચોત્રીસ અતિશયાદિક ગુણોથી યુક્ત હોય તે ‘સંભવ’ કહેવાય એ સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં દેશમાં ધાન્યાદિકનો સુકાળ થયો તેથી તેઓ ‘સંભવ’ કહેવાય છે એ વિશેષ અર્થ છે.

દેવેન્દ્રાદિક વડે વન્ધ હોય તે ‘અભિનન્દન’ કહેવાય એ ચોથા તીર્થંકરના અભિનન્દન નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી શક (સૌખ્યેન્દ્ર) વારંવાર તેમની માતાની સ્તુતિ કરવા આવતા હતા તે વાત ધ્યાનમાં લેતાં આ નામનો વિશેષ અર્થ જોઈ શકાય છે.

ચુલ છે મતિ જેની તે ‘સુમતિ’ એ પાંચમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતાએ વિપવા ત્રીજાના કલહનો નિર્ણય કરવામાં ત્રીજા બુદ્ધિશાળી બની, વાસ્તે તેઓને સુમતિ કહેવામાં આવે છે એ અન્ય વિશેષતા છે.

આ કલહના નિર્ણયની હકીકત એ છે કે પ્રભુના ગામમાં બે વણિક-સ્રીઓ વસતી હતી. તેમાં નાનીને પુત્ર હતો, જ્યારે મોટી વન્ધ્યા (વાંઝણી) હતી. પરંતુ પુત્રનું પાલન તો બંને સ્રીઓ કરતી હતી. એવામાં તેમનો પતિ મરી ગયો એટલે ધનની લાલચે મોટી કહેવા લાગી કે આ પુત્ર તો મારો છે, વાસ્તે બધું ધન મને મળવું જોઈએ. વળી નાનીનો તો આ પુત્ર હોવાથી તે પણ તેમ કહેવા લાગી. એ પ્રમાણે આ બે સ્રીઓ વચ્ચે ઠંડા થયો, તેથી તેઓ વઢતી વઢતી રાજ-દરબારમાં ગઈ. તે વખતે ગર્ભના મહિમાથી રાણીને ચુકાદો આપવાની શુભ મતિ ઉત્પન્ન થઈ. તેથી તેણે તે બંનેને કહ્યું કે તમે બંને ધનને અડધો અડધ વહેંચી લો તેમજ પુત્રના પણ બે ભાગ કરી એક એક લઈ લો. આ સાંભળતાંજ નાની સ્રી બોલી ઊઠી કે મારે ધન જોઈતું નથી. વળી પુત્રના કંઈ બે ભાગ થાય નહિ, વાસ્તે એ પુત્ર આ મોટી સ્રીનો હોય તો પણ તે મારોજ છે. તે સાંભળીને રાણીએ ચુકાદો આપ્યો કે આ છોકરો નાની સ્રીનો છે, કેમકે પુત્રનું મરણ થવાનો પ્રસંગ આવી પહોંચતાં પણ મોટી ચૂપ રહી. વાસ્તે આ છોકરો તેમજ તમામ ધન એને હવાલે કરવું અને મોટીને ધરમાંથી કાઢી મૂકવી.

પદ્મના જેવી પ્રભા છે જેની તે પદ્મપ્રભ એવો 'પદ્મપ્રભ'નો સામાન્ય અર્થ દરેક તીર્થંકર પરત્વે ધટી શકે છે, વાસ્તે તેનો વિશેષ અર્થ જોઈ લઈએ. ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા બાદ તેમની માતાને પદ્મની શય્યામાં સુવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો (આ દોહદ દેવોએ પૂર્ણ કર્યો) તેથી તેમજ આ છઠ્ઠા તીર્થંકર પદ્મવર્ણી હોવાથી તેમને પદ્મપ્રભ કહેવામાં આવે છે.

સાંતમા તીર્થંકરનું નામ સુપાર્શ્વ છે. આનો ઔષધિક (સામાન્ય) અર્થ તો એ છે કે જેની બન્ને બાજુઓ સુંદર હોય તે 'સુપાર્શ્વ' કહેવાય. એમની માતાના બન્ને પડખાં રોગ-ત્રસ્ત હતાં, પરંતુ ભગવાન ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમના પ્રભાવથી તે સારાં થઈ ગયાં એથી કરીને આ પ્રભુને સુપાર્શ્વ કહેવામાં આવે છે.

ચન્દ્રના જેવી (સૌમ્ય) પ્રભા છે જેની તે ચન્દ્રપ્રભ એ આઠમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. ભગવાન ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાને ચન્દ્રનું પાન કરવાનો દોહદ ઉત્પન્ન થયો, તેથી તેમજ તેમનો વર્ણ ચન્દ્રના જેવો હોવાથી તેમના સંબંધમાં આ નામ વિશેષતઃ ચરિતાર્થ થાય છે.

સુંદર છે વિધિ (કૌશલ્ય) જેનું તે 'સુવિધિ' કહેવાય એ વ્યાખ્યા તો સમસ્ત જિનવરોના સંબંધમાં ધટી શકે છે. પરંતુ આ નવમા તીર્થંકરના નામની વિશેષતા તો એ છે કે તેઓ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતા દરેક કાર્યને વિષે વિશેષ કુશળ બની.

જે દોસ્તદાર તેમજ દુરમન પ્રતિ શીતલ ગૃહ જેવા હોય તે 'શીતલ' કહેવાય એ દશમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. અત્ર વિશેષતા તો એ છે કે એમના પિતાને

દાહ-જ્વર થયો હતો તે ઔષધથી મટ્યો નહિ, પરંતુ પ્રભુ ગર્ભમાં આપ્યા પછી તેમની માતાએ તેમના શરીર ઉપર હાથ ફેરવ્યો એટલે તે શાંત થઈ ગયો.

જ ત્રેલોક્યને હિતકર હોય તે 'ત્રેયાન્-ત્રેયાંસ' કહેવાય એ અગ્યારમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આપ્યા તે પૂર્વે તેમના પિતાની કોઈક દેવ-ગૃહ (દેશાસર)માં રહેલી અને દેવાધિષ્ઠિત શય્યાની પૂજા થતી હતી. તે શય્યા ઉપર કોઈ જેસે કે સુવે, તો તેને તે દેવ ઉપદ્રવ કરતો હતો. પ્રભુ ગર્ભમાં આપ્યા બાદ તેમની માતાને એવો વિચાર થયો કે શય્યાની પૂજા તો કોઈ સ્થળે સાંભળી નથી, તેથી શય્યા-રક્ષક વાર્યા છતાં પણ તે તેના ઉપર ગેઠા તથા મુતા. પરંતુ ગર્ભના પ્રભાવથી તેનો અધિષ્ઠાયક દેવ તેમને કંઈ પણ ઉપદ્રવ કરી શક્યો નહિ અને તે શય્યા છોડી ચાલ્યો ગયો અને સાર પછી તે શય્યા રાત્રદિકે વપરાશમાં લીધી. આ પ્રમાણેનો ગર્ભનો મહિમા જાણી અગ્યારમા તીર્થંકરનું ત્રેયાંસ નામ પાડવામાં આવ્યું.

જ દેવાદિકનો પૂજ્ય હોય તે 'વાસુપૂજ્ય' કહેવાય, એ ઉપરથી આ નામનો સામાન્ય અર્થ બેઠ શકાય છે. ખારમા તીર્થંકર ગર્ભમાં આપ્યા બાદ ધન્દ્ર વારંવાર તેમના માતા-પિતાનું પૂજન કરવા લાગ્યો તેથી તેમજ કુબેર પણ ધણીખરી વાર તેમના રાજ-કુલમાં રક્ષની વૃદ્ધિ કરવા લાગ્યો તેથી આ પ્રભુનું વાસુપૂજ્ય એવું નામ ચરિતાર્થ થાય છે.

તેરમા તીર્થંકરનું નામ વિમલ છે. જેનાં જ્ઞાન અને દર્શન તેમજ શરીર વિમલ (નિર્મળ) હોય તે 'વિમલ' કહેવાય એ આ નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આપ્યા પછીથી તેમની માતાનો દેહ તેમજ તેમની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાં એ આ નામની વિશેષતા સૂચવે છે. તેમની માતાની મતિ વધારે નિર્મળ બન્યાના સંબંધમાં નીચે મુજબની કથા રજૂ કરવામાં આવે છે:—

એક વાર કોઈ દમ્પતી (વર-વહુ) દેવ-ગૃહમાં આવી ઉતર્યા. સાં કોઈ વ્યંતર નિકા-યની દેવી રહેતી હતી. તે આ પ્રુરૂપનું સુન્દર રૂપ બેઠ કામાસક્ત બની ગઈ, તેથી તે તેની પત્નીના જેવું પોતાનું રૂપ વિકુર્વો તેની સમીપ સુતી. પ્રભાતમાં તે પ્રુરૂપ બેઠો, સારે તેણે પોતાની સમીપ જે સમાન સ્ત્રીને બેઠ. પરંતુ તેમાં તેની ખરી પત્ની દાણ છે તેનો તે નિર્ભય કરી શક્યો નહિ. આથી તે રાજ-દરબારમાં ગયો. સાં પણ રાજ અને મંત્રીની મતિ કામ લાગી નહિ. પરંતુ આ પ્રભુની માતાએ તે પ્રુરૂપથી બને સ્ત્રીઓને દૂર જાણી રાખીને તે બંનેને કહ્યું કે આ દૂર જાણેલા પ્રુરૂપને જે પોતાના પ્રભાવથી સ્પર્શ કરી શકે તેનો આ પ્રુરૂપ પતિ ગણાય. આ સાંભળીને વ્યંતરીએ દિવ્ય શક્તિ વડે હાથ લંબાવી તે કાર્ય કર્યું. એટલે તરતજ રાણીએ તેનો હાથ પકડી લીધો અને કહ્યું કે તું તો વ્યંતરી છે, વારતે તું તારે સ્થાનકે જા. એવી રીતે ન્યાય આપવાથી આ રાણીને લોકા વિમલ મતિવાળી કહેવા લાગ્યા.

અનન્ત કર્માશીને જે જીતે તે અથવા જે અનન્ત જ્ઞાનાદિકથી યુક્ત હોય તે અનન્ત કહેવાય એ ચૌદમા ત્રિનેશ્વરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં તેમની

માતાએ આકાશમાં જેનો અંત ન આવે એવડા મોટા ચક્રને ભમતું જોયું તથા અનેક રત્નોની માળા જેઈ. વળી તેણે અનંત ગાંઠના દોરા કરી બાંધ્યા અને એમ કરીને લોહાનો તાવ કાઢ્યો. આ બધો ગર્ભનો પ્રભાવ જોતાં 'અનન્ત' નામનો વિશેષ અર્થ જોઈ શકાય છે.

દુર્ગતિમાં પડતા જીવોને જે ધારણ કરે—બચાવે તે ધર્મ કહેવાય એ પંદરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. આ પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી તેમની માતા દાનાદિક ધાર્મિક ક્રિયામાં વિશેષ ભાગ લેવા લાગી એ વાતને ધ્યાનમાં લેતાં ધર્મનાથનું નામ ચરિતાર્થ થાય છે.

જે શાન્તિસ્વરૂપી હોય અથવા જે શાન્તિદાયક હોય તે શાન્તિ કહેવાય એ સોળમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના પ્રભાવથી તેના નગરમાંથી મરદીનો ઉપદ્રવ શાન્ત થયો એ એના નામની વિશેષતા છે.

પૃથ્વી ઉપર જે રહે તે કુન્થુ એ સત્તરમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. એનો વિશેષ અર્થ એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નોનો સ્તૂપ પૃથ્વીને વિષે દીઠો તથા વળી ગર્ભના પ્રભાવથી તેના પિતાના શત્રુઓ કુન્થુના જેવા નાના બની ગયા. આ ઉપરાંત દેશમાં કુન્થુ જેવા નાના જીવોની પણ જયણા (યતના) થવા લાગી. આથી પ્રભુના નામની વિશેષતા જોઈ શકાય છે.

જે સર્વોત્તમ મહાસત્ત્વવાળા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ તેની અભિવૃદ્ધિ કરે તે અર કહેવાય એ અઠારમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવતાં તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં રત્નોનો મનોમોહક તેમજ વિશાળ અર (આરો) જોયો તે ઉપરથી પ્રભુના નામની વિશેષતા સૂચવાય છે.

પરીષદ તેમજ રાગ-દ્રેષરૂપી મલ્લોને જીતનાર તે મલ્લિ કહેવાય એ ઉપરથી ઓગણીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે. પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યારે તેમની માતાને છએ ઋતુનાં પુષ્પોની માળાની શય્યામાં સુવાનો દોહદ થયો. દેવોએ તેમનો આ મનોરથ પૂર્ણ કર્યો. આ પ્રકારનો ગર્ભનો પ્રભાવ જાણીને તેમનું 'મલ્લિ' એવું નામ પાડવામાં આવ્યું એ તેની વિશેષતા છે.

જગત્ની ત્રિકાલ અવસ્થાનું મનન કરે તે 'મુનિ' અને જેનાં વ્રતો સુંદર હોય તે 'સુવ્રત' કહેવાય એ બે ઉપરથી વીસમા તીર્થંકરના મુનિસુવ્રત નામનો સામાન્ય અર્થ સૂચિત થાય છે. અત્ર વિશેષતા એ છે કે તેમની માતા તેઓ ગર્ભમાં આવ્યા ત્યાર પછી વિશેષતઃ વ્રતનું પાલન કરવા લાગ્યા.

પરીષદો તેમજ ઉપસર્ગોને નમાવી દેનારા નમિ કહેવાય એથી એકવીસમા તીર્થંકરનો સામાન્ય અર્થ જોઈ શકાય છે. વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા પછી તેમના પિતાના વૈરી રાજાઓએ તેમના નગરને ઘેરા ઘાલ્યો. આ વખતે તેમના પિતા ભયભીત બની

ગયા, પરંતુ તેમની માતાએ ક્રિદ્વા ઉપર ચડીને શત્રુઓ તરફ વાંકી દૃષ્ટિએ જોયું એટલે તેઓ ક્ષોભ પામી ગયા અને તેમને શરણે આવી તેમને 'પગે' લાગ્યા.

ધર્મચક્રની નેમિરૂપ હોય તે નેમિ કહેવાય એ ઉપરથી બાવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ સમજી શકાય છે. અત્ર વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સારે તેમની માતાએ સ્વપ્નમાં અરિષ્ટ રતનું ચક્ર આકાશમાં ઉછળતું દીઠું.

સર્વ ભાવને જ જુએ તે પાર્શ્વ કહેવાય એ ત્રેવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. તેની વિશેષતા એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સાર પછી એક દિવસ રાત્રે અંધારામાં તેમની માતાએ પોતાની પાસે થઇને જતો સર્પ જોયો. 'સર્પના માર્ગમાં પતિનો હાથ છે એ જોતાં તેણે તેનો હાથ જાંચકી લીધો. આથી જગીને તેણે કહ્યું કે હે દેવી ! મારો હાથ તમે કેમ જોયો કર્યો ? સારે રાત્રીએ જવાબ આપ્યો કે અહિં આ થઇને સર્પ જતો હતો. રાત્રીએ દીવો મંગાવી તપાસ કરી તો તે વાત સાચી નીકળી. આથી રાત્રીએ વિચાર્યું કે આ ગર્ભનો પ્રભાવ છે.

જ્ઞાનાદિક શુણે કરીને વૃદ્ધિ પામે તે વર્ધમાન કહેવાય એ ચોવીસમા તીર્થંકરના નામનો સામાન્ય અર્થ છે. વિશેષતા તો એ છે કે પ્રભુ ગર્ભમાં આવ્યા સાર પછી તેમના માતાપિતાની ઋક્ષિની-વૃદ્ધિ થઇ.

આ પ્રમાણેના ચોવીસે તીર્થંકરોનાં નામનો સામાન્ય તેમજ વિશેષ અર્થ છે. તેમાં ઉપસંહારરૂપે વિશેષ અર્થ ઉપર પ્રકાશ પાડનારી આવશ્યકસૂત્રની નીચે મુજબની ૧૦૮૦ થી ૧૦૮૧ સુધીની ગાથાઓ અત્ર આપવી અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

“ ઉરુસુ ઉસમલંછણ ઉસમં સુમિણંમિ તેણ ઉસમજિણો ।
 અક્લેસુ જેણ અજિઆ જણી અજિઓ જિણો તમ્હા ॥
 અમિસંભૂઆ સાસત્તિ સંભવો તેણ બુચ્છઈ મયવં ।
 અમિણંદઈ અમિક્લં સક્કો અમિણંદણો જેણ ॥
 જણી સવ્વત્થ વિણિચ્છણસુ સુમહિત્તિ તેણ સુમહિજિણો ।
 પડમંસયણંમિ જણીઈ ડોહલો તેણ પડમામ્હો ॥
 ગમ્મગણ જં જણી જાય સુપાસા તમ્હો સુપાસજિણો ।
 જણીઈ ચંદપિયણંમિ ડોહલો તેણ ચંદામ્હો ॥
 સવ્વવિહીસુ અ કુસલં ગમ્મગણ તેણ હોઈ સુવિહિજિણો ।
 પિટ્ઠણો દાહોવસમો ગમ્મગણંસીયલો તેણં ॥
 મહરિહસિજ્ઞારુહણંમિ ડોહલો તેણ હોઈ સિજ્ઞંસો ।
 પૂણ્ણ વાસવો જં અમિક્લણં તેણ વસુપુજ્જો ॥

વિમલતણુબુદ્ધિ જળણી ગઘ્ભગણ તેણ હોઈ વિમલજિણો ।
 રયણવિચિત્તમણંતં દામં સુમિણે તઓડણંતો ॥
 ગઘ્ભગણ જં જળણી જાય સુધમ્મત્તિ તેણ ધમ્મજિણો ।
 જાઓ અસિવોવસમો ગઘ્ભગણ તેણ સંતિજિણો ॥
 થૂહં રયણવિચિત્તં કુંથું સુમિણંમિ તેણ કુંથુજિણો ।
 સુમિણે અરં મહરિહં પાસડ્ જળણી અરો તમ્હા ॥
 વરસુરહિમલ્લસયણંમિ ડોહલો તેણ હોઈ મલ્હિજિણો ।
 જાયા જળણી જં સુબ્બયત્તિ મુણિસુબ્બઓ તમ્હા ॥
 પળયા પચ્ચંતનિવ્વા દંસિયમિત્તે જિણંમિ તેણ નમી ।
 રિદ્ધરયણં ચ નેમિં ઉપ્પયમાણં તઓ નેમી ॥
 સપ્પં સયણે જળણી તં પાસડ્ તમસિ તેણ પાસજિણો ।
 વહ્હુડ્ નાયકુલંતિ અ તેણ જિણો વદ્ધમાણુત્તિ ॥ ”

વ્યાકરણ-વિચાર—

આ ૯૬ પદના કાવ્યમાં ઠાઠ પણુ સ્થળે વ્યાકરણનો નિયમ ન સચવાયો હોય એમ જોવામાં આવતું નથી. જોકે ૬૭ માં પદમાં વાપરેલ વજ્રાશની માં અને ૭૫ માં પદમાં વાપરેલ ઘનાશની માં ‘અશની’ શબ્દ ઈકારાન્ત હોઈ શકે કે કેમ એ શંકા રહે છે. પરંતુ તે પણુ વ્યાકરણ-સિદ્ધ છે, કેમકે ‘અશનિ’ શબ્દ પુંલ્લીલિંગ હોવાથી -હસ્વ ઈકારને દ્વીર્ધ ઈકારમાં લઈ જવાય છે.

વિશેષમાં આ કાવ્યમાંના ૭૨ માં પદમાં ‘આરમ્મે’ અને ‘એવ’ની સંધિ ‘આરમ્મ-એવ’ કરવામાં આવી છે તે ધ્યાનમાં રાખવા જેવી હકીકત છે, કેમકે ઘણે ભાગે આવી સંધિના ભાગ્યેજ દર્શન થાય છે. વળી શ્રીશોભન મુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના છઠા પદમાં જેમ ‘વેણવઃ’ અને ‘સ્તુવન્તિ’ની સંધિ કરતાં વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે, તેમ આ કાવ્યના ૫૯ માં પદમાં ‘રતાઃ’ અને ‘સ્ત’ની સંધિ કરતાં પણુ વિસર્ગનો લોપ કર્યો છે. આ વાત વ્યાકરણના નિયમ અનુસાર છે (જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું ૩૭ મું પૃષ્ઠ).

શબ્દાલંકાર-સમીક્ષા—

આ કાવ્યમાં પાદાન્તમાં અમુક અક્ષરોની સમાનતાથી શબ્દાલંકાર પ્રધાન પદ ભાગવે છે. તેમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતાથી અલંકારથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૨૮ ની છે (જુઓ પદો ૨૫-૨૮, ૬૯-૮૨). ૫૫મા પદમાં પ્રથમનાં બે ચરણોની અંતમાં આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરો સમાન છે. આવું પદ આ કાવ્યમાં એક જ છે. પાદાંતસમસપ્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિથી અલંકારથી શોભતાં પદોની સંખ્યા ચારની છે (પદો ૫૭-૬૦). પ્રથમનાં બે

ચરણોમાં છેવટના સાત અક્ષરો સમાન અને ખાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ અક્ષરો સમાન હોય એવું દ્રક્ત એકજ ૫૬ સું પદ છે. પાદાન્તસમપદક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભતાં એવાં ચાર પદો છે (પદો ૩૧, ૬૨-૬૪). વળી પ્રથમ બે ચરણો પરત્વે આ વાતને મળતાં આવતાં પરંતુ ખાકીનાં બે ચરણોમાં તે પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતાથી શોભતાં એવાં પદોની સંખ્યા પણ ચારની છે (જુઓ પદો ૧, ૩૮, ૪૦, ૬૭). આથી વિપરીત લક્ષણવાળાં અર્થાત્ પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય એવાં અને ખાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન હોય એવાં ૨૦ મા અને ૨૨ મા એમ બે પદો છે. પાદાન્તસમપદ્યાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૧૨ ની છે (જુઓ પદો ૨, ૪, ૧૭-૧૯, ૨૧, ૨૩, ૨૯, ૩૦, ૩૭, ૫૪, ૬૧). પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય, જ્યારે ખાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન હોય એવાં સાત પદો છે (જુઓ પદો ૩, ૫, ૧૨, ૨૪, ૩૨, ૪૬, ૬૫). જે પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરોની સમાનતા હોય અને ખાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરોની સમાનતા હોય એવાં ચાર પદો છે (જુઓ પદો ૧૧, ૧૩, ૩૯, ૪૩). પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન હોય અને ખાકીનાં બે ચરણોમાં ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવું દ્રક્ત એકજ ૪૧ સું પદ છે. પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત પદોની સંખ્યા ૧૪ ની છે (જુઓ પદો ૬-૮, ૧૪-૧૬, ૪૨, ૪૪, ૫૦-૫૩, ૬૬, ૬૮). જે પદનાં પહેલાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સરખા હોય અને ખાકીનાં ચરણોમાં છેવટના ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન હોય એવાં નવમા અને દશમા એમ બે પદો છે.

આ સિવાયના અન્ય પ્રકારના યમકથી પણ અલંકૃત ખીળં પદો છે. જેમકે ૩૩ મા અને ૩૬ મા પદમાં પ્રત્યેક ચરણમાં ખીળ, ત્રીળ અને ચોથા અક્ષરોની, જ્યારે ૩૪ મા અને ૩૫ મા પદમાં પ્રથમ સિવાયના પ્રત્યેક ચરણમાં આ પ્રમાણેની અને પ્રથમ ચરણમાં ત્રીળ, ચોથા અને પાંચમા અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને ૯૩ થી ૯૬ સુધીનાં ચાર પદોમાં આનાથી ચડિયાતી પુનરાવૃત્તિ અર્થાત્ પ્રત્યેક ચરણમાં પ્રથમના બે અક્ષરોની અને સાથે છેવટના ત્રણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ ઉપરાંત પાદાન્તાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી વિભૂષિત એટલે કે પ્રથમ ચરણના અન્તના અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ અને દ્વિતીય ચરણના અન્તના અક્ષરોથી તૃતીય ચરણનો પ્રારંભ અને તેના અન્તના અક્ષરોથી ચોથા ચરણનો પ્રારંભ થતો હોય એવાં ચાર પદો છે (જુઓ પદો ૪૫-૪૮).

આ ઉપરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે બે ચરણોની સદૃશતારૂપી યમક પ્રધાન પદ લોગવે છે, કેમકે તેનાં પદોની સંખ્યા ૨૮ ની છે. એવી રીતે પાદાન્તામુકાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકમાં પાદાન્તસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમક વિશેષતઃ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, કેમકે તેનાં પદો બધાં મળીને ચૌદ છે.

છંદ સંબંધી વિચાર—

કવીશ્વર શ્રીમદ્ધ્વલકિશ્નુચરિત્રે આ અતુવિંશતિકાંડી કાવ્ય વિવિધ પ્રકારના છંદોમાં રચીને પોતાનું છંદઃશાસ્ત્રનું પ્રાવીણ્ય સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. આ કાવ્યમાં 'વૃત્ત' તેમજ 'જતિ' એમ બન્ને જાતનાં પદો જોઈ શકાય છે. ઘણાંખરાં પદો તો વૃત્તમાંજ રચાયેલાં છે. આઠ આઠ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા અનુષ્ટુપ્ જેવા નાના વૃત્તથી માંડીને તે સત્તાવીસ અક્ષરવાળા પ્રત્યેક ચરણથી યુક્ત એવા સ્તગ્ધરા જેવા મોટા વૃત્તથી આ કાવ્ય વિશેષ શોભે છે. એકંદર રીતે આ કાવ્યમાં બાર જાતના છંદો છે:—(૧) અનુષ્ટુપ્, (૨) આર્યા-ગીતિ, (૩) ઇન્દ્રવજ્રા, (૪) ઉપજતિ, (૫) ગીતિ, (૬) દ્રુતવિલમ્બિત, (૭) પૃથ્વી, (૮) પ્રમાણિકા, (૯) માલિની, (૧૦) વસંતતિલકા, (૧૧) વૈતાલીય અને (૧૨) સ્તગ્ધરા. આ બધા છંદોમાં અનુષ્ટુપ્ અને પૃથ્વી વૃત્તમાં ઘણાં પદો રચાયેલાં છે. આ વાત નીચેના કોષક ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

છંદનું નામ	પદ્યાંક	સંખ્યા	છંદોનુશાસન પ્રમાણે લક્ષણ
અનુષ્ટુપ્	૨૫-૨૮, ૧૪૫-૪૮, ૨૬૬-૭૪, ૭૬	૧૫	ચૌ લગાવનુષ્ટુપ્
આર્યાગીતિ	૪૧-૪૪, ૪૬-૫૨	૮	ચેડપ્રમે સ્કન્ધકમ્
ઇન્દ્રવજ્રા	૬૫	૧	તૌ જો ગાવિન્દ્રવજ્રા
ઉપજતિ	૪૬૬-૬૮	૩	જતજા ગાવુપેન્દ્રવજ્રા, પતયો:પર- યોશ્ચ સઙ્કર ઉપજાતિશ્ચતુર્દ-
ગીતિ	૮૧-૮૪	૪	દ્વિ: પૂર્વાર્થ ગીતિ: [શધા
દ્રુતવિલમ્બિત	૫-૮, ૩૩-૩૬, ૭૭-૮૦	૧૨	નમમ્ના દ્રુતવિલમ્બિતમ્
પૃથ્વી	૯-૧૨, ૨૬-૩૨, ૫૩-૫૬, ૮૬-૯૨	૧૬	ઉસજસ્યલા: પૃથ્વી જૈ:
પ્રમાણિકા	૭૫	૧	ઝૌ લૌ પ્રમાણી
માલિની	૩૭-૪૦, ૫૭-૬૦, ૮૫-૮૮	૧૨	નૌ મ્યૌ યૌ માલિની
વસંતતિલકા	૧-૪, ૨૧-૨૪, ૬૧-૬૪	૧૨	ત્મૌ જૌ ગૌ વસંતતિલકા
વૈતાલીય	૧૬-૨૦	૮	ઓજે પળમાત્રા લંગન્તા યુજ્યઘૌ ન યુજિ પદ્ સન્તતં લા ન સમ: પરેણ ગૌ વૈતાલીયમ્
સ્તગ્ધરા	૯૩-૯૬	૪	પ્રકૃતૌ ઝૌ ઝૌ યિ: સ્તગ્ધરા છઠ્ઠૈ:

૧-૨ ૪૬ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી, ૪૮ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ હોવાથી, ૬૬ મા પદના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ તથા છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી, ૭૩ મા પદના પ્રથમ ચરણમાં આ પ્રમાણે હકીકત હોવાથી અને તેના તૃતીય ચરણમાં પાંચમો અક્ષર ગુરુ હોવાથી તેમજ ૭૪ મા પદના તૃતીય ચરણમાં છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો લઘુ હોવાથી આ પદોમાં 'અનુષ્ટુપ્'નાં સામાન્ય રીતે અપાતા (જુઓ ૪૬ મું પૃષ્ઠ) લક્ષણનો લંગ થતો જોવાય છે. છતાં પણ તેના વિતાનાદિક બહુ પ્રકારો હોવાથી આ પદો દૂષિતજ છે એમ કહી શકાય નહિ.

૩ આ છંદનું ખીન્ડું નામ 'સ્કન્ધક' છે.

૪ આ ત્રણ પદો ત્રણ જુદી જુદી જાતના 'ઉપજતિ' વૃત્તમાં રચાયેલાં છે.

અતુર્વિશતિકાની અન્ય સ્તુતિઓ સાથે સરખામણી—

ચોવીસ તીર્થકરોની સ્તુતિરૂપ અનેક કાવ્યો છે. એમ જૈન ગ્રન્થાવલી (૫૦ ૨૭૬-૨૭૭) ઉપરથી જોઈ શકાય છે, કેમકે હાં આ શ્રીખંધલદ્વિસૂરિકૃત અતુર્વિશતિકા ઉપરાંત ધર્મધોષ, સિદ્ધાન્તસાગર, જિનેશ્વર, સોમદેવ, પદ્મવિજય, મેરુવિજય, હેમવિજય, યશોવિજય, શોભન પ્રમુખ મહર્ષિઓએ રચેલી સ્તુતિઓ સંબંધી ઉલ્લેખ છે. આ બધી સ્તુતિઓના દર્શન કરવાને તો હું ભાગ્યશાળી થયો નથી, પરંતુ આમાંની મેરુવિજયજીએ, શોભનમુનિજીએ, 'યશોવિજયજીએ તેમજ ધર્મધોષસૂરિજીએ રચેલી સ્તુતિઓના સદર્શનથી મારા આત્માને હું પવિત્ર કરવા પામ્યો છું. તેમાં વળી મેરુવિજયજીકૃત 'અતુર્વિશતિજિનાનન્દસ્તુતિ' અને શોભનમુનીશ્વરકૃત 'સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા'નું તો અધ્યયનાર્થે ભાષાન્તર કરવાનું સદ્ભાગ્ય પણ મને પ્રાપ્ત થયું છે.

અત્ર સમસ્ત સ્તુતિઓ સંબંધી વિચાર ન કરતાં પ્રસ્તુતમાં સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા, અતુર્વિશતિજિનાનન્દસ્તુતિ અને અતુર્વિશતિકા પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે, કેમકે આ 'ત્રણ સ્તુતિઓમાં કથંચિત્ સદૃશતા-વિસદૃશતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

પ્રથમ તો એ સહજ જોઈ શકાય છે કે આ ત્રણ સ્તુતિઓનો ત્રિપદ સમાન છે. અર્થાત્ જેમ સ્તુતિ-કદમ્બક (ચોઈ-જોડા)માં પ્રથમ સ્તુતિ અમુક એક તીર્થ-કરની, બીજી સમસ્ત તીર્થકરોની, ત્રીજી આગમની અને ચોથી શાસનાનુરાગી દેવ-દેવીની હોય છે તેમ આ ત્રણ સ્તુતિઓમાં ચોવીસ સ્તુતિ-કદમ્બકો છે. વિશેષમાં આ પ્રત્યેક સ્તુતિમાં મુખ્યતઃ ભરતક્ષેત્રમાં આ અવસર્પિણી કાળમાં થઈ ગયેલા ઋષભસ્વામી પ્રમુખ ચોવીસ જિનેશ્વરોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. બીજું, દરેક સ્તુતિમાં ૯૬ પદો છે અને તે યમકથી અલંકૃત છે. ત્રીજું આ પ્રત્યેક સ્તુતિ સંસ્કૃત ભાષામાં રચવામાં આવી છે.

હવે આપણે ઉપર્યુક્ત ત્રણ સ્તુતિઓમાં જે અસ્પર્શ વિશિષ્ટતા રહેલી છે તે જોઈ લઈએ. પ્રથમ તો ઉપલેક્ષ દૃષ્ટિએ વિચાર કરતાં એ જોઈ શકાય છે કે સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા અને અતુર્વિશતિકા વિવિધ જાતનાં છંદોમાં રચવામાં આવી છે, જ્યારે અતુર્વિશતિજિનાનન્દસ્તુતિ તો ફક્ત એક જ જાતના વૃત્તમાં રચાયેલી છે. વિશેષમાં અતુર્વિશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં ફક્ત ચરણ-સદૃશતારૂપ યમક છે, જ્યારે બીજી બે સ્તુતિઓમાં આ ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ નજરે પડે છે. ત્રીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકામાં બે સ્થળે યક્ષોની અને અતુર્વિશતિકામાં એક સ્થળે યક્ષોની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે અતુર્વિશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં તો દેવીઓની જ સ્તુતિ કરેલી છે. ચોથી વિશિષ્ટતા એ છે કે અતુર્વિશતિજિનાનન્દસ્તુતિ સ્વોપજ્ઞ દીકાથી અલંકૃત છે, જ્યારે બાકીની બે સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકા અને અતુર્વિશતિકા તેવી નથી.

૧ એમણે સ્વોપજ્ઞ દીકાથી વિભૂષિત ઐન્દ્રસ્તુતિ રચી છે.

૨ ઐન્દ્ર-સ્તુતિ સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકાની પ્રતિકૃતિરૂપ હોવાથી જે જાણત સ્તુતિ-અતુર્વિશતિકાને લાગુ પડે છે, તે વાત તેને પણ લાગુ પડે છે એ વાત ધ્યાનમાં રાખીને અત્ર 'ત્રણ' શબ્દનો ઉલ્લેખ કર્યો છે.

આ બાબતોનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરવાથી નીચે મુજબની બાબતો ધ્યાનમાં આવે છે.

(૧) સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૮ જાતના છંદો છે, જ્યારે ચતુર્વિંશતિકામાં ૧૨ જાતના છંદો છે અને ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં એકજાત જાતનો 'વસંતતિલકા' નામનો છંદ છે.

(૨) શોભનસ્તુતિમાં ચરણ—સદૃશતારૂપી યમક પ્રધાન પદ ભોગવે છે (જ્યારે ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિમાં તે એજ યમક છે). ત્યાં આ યમક ઉપરાંત બીજા બે પ્રકારના યમકો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે (જુઓ પદો ૧૭-૨૦, ૮૯-૯૨). ચતુર્વિંશતિકામાં અમુક અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ અને કટલીક વાર ચરણોની સદૃશતારૂપી યમક વિશેષતઃ જોવામાં આવે છે. આ યમક ઉપરાંત અન્ય પ્રકારના યમકો પણ ત્યાં નજરે પડે છે (જુઓ પદો ૪૫-૪૮, ૯૩-૯૬). ખાસ કરીને ૪૫ માથી તે ૪૮ મા સુધીનાં પદોમાં જે યમક—વિશેષ છે તે આ સિવાયની બીજી બે સ્તુતિઓમાં જોવામાં આવતો નથી.

(૩) સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકામાં તેમજ ચતુર્વિંશતિકામાં પ્રથમ સ્તુતિ—કદમ્બકમાં શ્રુત—દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, જ્યારે આ વાત મેરુવિજયજીકૃત સ્તુતિને લાગૂ પડતી નથી. વિશેષમાં શોભનમુનીશ્વરે એકની એક દેવીની બે વાર (જમકે રોહિણી, કાલી અને અંબા દેવીની) અને અખ્યભટ્ટિસૂરિજીએ શ્રુત—દેવતાની ત્રણ વાર અને વળી કાલી, મહાકાલી અને અંબા, દેવીઓની બધી વાર સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરુવિજયજીએ તેા ફક્ત કાલી દેવીની બીજી વાર સ્તુતિ કરી છે. વળી શોભન મુનીશ્વરે તેમજ 'અખ્યભટ્ટિ આચાર્યે' મોટા ભાગે વિદ્યા—દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, જ્યારે મેરુવિજયજીએ શાસન—દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે. વિશેષમાં, સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકા સિવાયની બે સ્તુતિઓમાં દેવીઓની સ્તુતિ કરવામાં જે ક્રમ સાચવ્યો છે તે પ્રાયઃ સકારણ છે એમ સહજ સમજી શકાય છે, જ્યારે સ્તુતિ—ચતુર્વિંશતિકામાં કયા નિયમ અનુસાર એ કાર્ય કરવામાં આવ્યું છે તે વાત ધ્યાનમાં આવતી નથી.

આ પ્રમાણેના વિવેચન ઉપરથી આ કાવ્યના સંબંધમાં પાઠક મહાશયે અમુક પ્રકારનો અભિપ્રાય બાંધ્યો હશે. તે અભિપ્રાય અનુસાર જે તેને આ કાવ્ય—મન્દિરમાં પ્રવેશ કરવાની તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા થઈ હોય તો તેને સ્પષ્ટિત કરવી યોગ્ય નહિ ગણાય એમ માની હું અહીંથી તેની રજા લઉં છું એટલે હવે આ કાવ્ય—મન્દિરની સમીપ રહેલી વિષય—સૂચીરૂપી વાટિકામાં થઈને કાવ્ય—મન્દિરમાં સુખેથી પ્રવેશ કરવામાં તેને વિલંબ થશે નહિ.

લગતવાડી, ભુલેશ્વર, મુંબઈ }
વીર સંવત ૨૪૫૨ }
માઘ શુકલ સપ્તમી.

હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા.

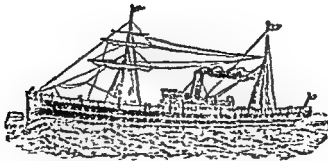
૧ આ કવીશ્વરે સોળ વિદ્યા—દેવીઓમાંથી પંદર વિદ્યા—દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે. આ સંબંધમાં વધારે વિચારણીય હકીકત તો એ છે કે કાલી અને મહાકાલી નામની વિદ્યા—દેવીઓની (તેમજ આ કાવ્યના આઠમા પદમાં ધરણેન્દ્રની અગ્ર મહિષીથી વૈરોદ્ધ્યા સમજવામાં આવે તો તેની પણ) બધી વાર સ્તુતિ કરી, પરંતુ સર્વોચ્ચ મહાજ્વાલા વિદ્યા—દેવીની તો એક વાર પણ તેમણે સ્તુતિ કરી નહિ તેનું શું કારણ હશે ?

વિષય-સૂચી.

વિષય	પાનાંક.	વિષય	પાનાંક.
શ્રીનાશિનન્દનની સ્તુતિ	૧	જિન-વાણીને પ્રણામ	૧૯
[પદ-મીમાંસા, પદ-ચમત્કાર.]		વજ્રશૃંગલા દેવીની સ્તુતિ	૨૦
જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના	૨	[પદ-ચમત્કાર, વજ્રશૃંગલા દેવીનું સ્વરૂપ]	
[સાંત્વરિક દાન, ચુવલુંનો સિલ્લો, પદ-ચમત્કાર.]		શ્રીપદપ્રભાની સ્તુતિ	૨૧
જૈન સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા.	૩	[પદ-ચમત્કાર]	
[પદ-ચમત્કાર]		સમસ્ત જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૨૨
શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ	૪	[પદ-ચમત્કાર]	
[પદ-ચમત્કાર, શ્રુત-દેવતાનું સ્વરૂપ]		જિન-મતનો વિચાર	૨૩
શ્રીઅજિતનાથની સ્તુતિ	૫	[પદ-ચમત્કાર]	
[પદ-મીમાંસા]		વજ્રાકૃષ્ણી દેવીની સ્તુતિ	૨૪
જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૬	[પદ-ચમત્કાર, વજ્રાકૃષ્ણી દેવીનું સ્વરૂપ]	
[પદ-ચમત્કાર, શ્રીજિનપ્રભસુરિકૃત શ્રીપાર્થ-		શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સંકીર્તન	૨૫
જિનસ્તોત્ર તેમજ તેનું લાપાન્તર.]		[પદ-મીમાંસા]	
જિન-વાણીની પ્રશંસા	૭	જિનેશ્વરોનું કીર્તન	૨૬
ધરણેન્દ્રની પટરાણીની સ્તુતિ	૮	જિન-વાણીનો વિચાર	૨૭
[ધરણેન્દ્ર]		અપ્રતિચક્ષા દેવીને પ્રાર્થના	૨૮
શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ	૯	[અપ્રતિચક્ષા દેવીનું સ્વરૂપ]	
[પદ-મીમાંસા, પદ-ચમત્કાર]		શ્રીચન્દ્રપ્રભાની સ્તુતિ	૨૯
સકલ જિનેશ્વરોનો જન્માભિષેક	૧૦	[જિનેશ્વરનાં પ્રાતિહાર્યો]	
શ્રીસિદ્ધાન્તનો પરિચય	૧૧	જિનેશ્વરોનું સ્વરૂપ	૩૦
[પદ-ચમત્કાર]		[પર્વદા-વિચાર.]	
રોહિણી દેવીની સ્તુતિ	૧૨	જિનાગમનું સ્મરણ	૩૧
[પદ-ચમત્કાર, શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ,		[પદ-ચમત્કાર]	
સોળ વિદ્યા-દેવીઓનાં નામો.]		કાલી દેવીની સ્તુતિ	૩૨
શ્રીઅજિનન્દનનાથની સ્તુતિ.	૧૩	[પદ-ચમત્કાર, કાલી દેવીનું સ્વરૂપ]	
[પદ-મીમાંસા]		શ્રીસુવિધિનાથને પ્રણામ	૩૩
તીર્થંકરોની સ્તુતિ	૧૪	[રાજદાલકાર-વિચાર]	
[પદ-ચમત્કાર]		જિનેશ્વરોને વિરૂપિણી	૩૪
જિનવાણીની મનોમોહકતા	૧૫	[પદ-ચમત્કાર, તીર્થંકરનાં દેહગત વશ્તુઓ,	
મરણ દેવીની સ્તુતિ	૧૬	કંદર્પ-મર્દન]	
[મરણ દેવીનું સ્વરૂપ]		જિન-મતને પ્રણામ	૩૫
શ્રીસુમતિનાથની સ્તુતિ	૧૭	માનવી દેવીની સ્તુતિ	૩૬
[પદ-ચમત્કાર]		[પદ-ચમત્કાર, માનવી દેવીનું સ્વરૂપ]	
જિન-સમુદાયને પ્રાર્થના	૧૮		

વિપય	પદાંક.	વિપય	પદાંક.
શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ	૩૭	જિનેશ્વરોનો વિજય	૫૪
[પદ્ય-મીમાંસા, રાગ-રહિતથી શું સમજવું. કોપ-કદર્થના, મદ-વિહંગના]		[પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રુત-જ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા, જિનેશ્વરના દેહનું વર્ણન]	
જિનેશ્વરોની સેવા.	૩૮	જિન-વાણીનું પ્રાધાન્ય	૫૫
[પદ્ય-ચમત્કાર]		[પદ્ય-ચમત્કાર]	
સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ	૩૯	માનસી દેવીની સ્તુતિ	૫૬
[પદ્ય-ચમત્કાર]		[પદ્ય-ચમત્કાર, માનસી દેવીનું સ્વરૂપ]	
પુરૂષદત્તા દેવીની સ્તુતિ	૪૦	શ્રીધર્મનાથની સ્તુતિ	૫૭
[પદ્ય-ચમત્કાર, પુરૂષદત્તા દેવીનું સ્વરૂપ]		[પદ્ય-ચમત્કાર]	
શ્રીત્રેયાસનાથને વન્દન	૪૧	જિનેશ્વરોને વિજ્ઞપ્તિ	૫૮
[પદ્ય-વિચાર, પદ્ય-ચમત્કાર]		જિન-વચનની પ્રશંસા	૫૯
જિન-પતિઓને પ્રણામ	૪૨	મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ	૬૦
[પદ્ય-ચમત્કાર]		[મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ]	
જિન-વાણીને નમન	૪૩	શ્રીશાન્તિનાથને નમસ્કાર	૬૧
[પદ્ય-ચમત્કાર]		[પદ્ય-ચમત્કાર]	
મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ	૪૪	જિનોનો ઉત્કર્ષ	૬૨
[મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ, વાહન-વિચાર, પદ્ય-ચમત્કાર]		[પદ્ય-ચમત્કાર]	
શ્રીવાસુપૂજ્યનો મહિમા	૪૫	જૈન વચનની પ્રધાનતા	૬૩
[પદ્ય-ચમત્કાર, ઉપાધ્યાયશ્રીયશોવિજયકૃત શ્રીઆદિનાથ-સ્તવન, ઉપાધ્યાયશ્રીવિનયવિજય- રચિત શ્રીવૃષભ-સ્તવન તથા તેનાં લાપાંતરો]		કાલી દેવીની પ્રાર્થના	૬૪
તીર્થંકરોને વિનંતિ	૪૬	[કાલી દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર]	
[પદ્ય-ચમત્કાર]		શ્રીકુન્થુનાથની સ્તુતિ	૬૫
જિન-વાણી સંબંધી વિચાર	૪૭	[પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર]	
[પદ્ય-ચમત્કાર, શ્રીજિનપ્રભસૂરિકૃત શ્રીપાર્શ્વ જિનસ્તોત્ર તથા તેનો અનુવાદ]		જિનેશ્વરોના દર્શનનો પ્રભાવ	૬૬
ગૌરી દેવીની સ્તુતિ	૪૮	[પદ્ય-મીમાંસા]	
[પદ્ય-ચમત્કાર, ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ]		જિન-વાણીનું માહાત્મ્ય	૬૭
શ્રીવિમલનાથનું સંસ્તવન	૪૯	[પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર]	
[પદ્ય-ચમત્કાર]		મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ	૬૮
જિન-સેવા	૫૦	[પદ્ય-મીમાંસા, પદ્ય-ચમત્કાર, ઉપજાતિના ચૌદ પ્રકારો]	
[પદ્ય-ચમત્કાર]		શ્રીઆરનાથની સ્તુતિ	૬૯
જિન-વાણીની સ્તુતિ	૫૧	[પદ્ય-ચમત્કાર]	
ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ	૫૨	જિન-સમુદાયની સ્તુતિ	૭૦
[ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ]		જિન-વાણીની સ્તુતિ	૭૧
શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ	૫૩	વૈરોચ્છા દેવીની સ્તુતિ	૭૨
[તીર્થંકરના નામ સંબંધી વિચાર]		[વૈરોચ્છા દેવીનું સ્વરૂપ]	
		શ્રીમલ્લિનાથની સ્તુતિ	૭૩
		જિનેશ્વરોનો જન્મ-મહિમા	૭૪
		જિન-વાણીનો સ્વીકાર	૭૫
		[પદ્ય-વિચાર]	

વિષય	પાનાંક.	વિષય	પાનાંક.
શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ		જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૮૬
[શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ સંબંધી વિચાર]		જિન-સિદ્ધાન્તનું સમરણ	૮૭
શ્રીમુનિમુનતનાથની સ્તુતિ		અગ્નિ દેવીની સ્તુતિ	૮૮
સમગ્ર જિનેશ્વરોની સ્તુતિ		[અગ્નિ દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર, અગ્નિ	
જિન-મતની પ્રશંસા		દેવીનું સ્વરૂપ, અગ્નિકાદેવીકલ્પ તેની	
[મત-વિચાર]		છાયા તથા અનુવાદ]	
શ્રુતદેવતાની સ્તુતિ		૮૦ શ્રીપાર્શ્વનાથને પ્રભાગ	૮૯
શ્રીનમિનાથની સ્તુતિ		૮૧ જિનપતિઓને પ્રાર્થના	૯૦
[પદ-મીમાંસા]		જૈન સિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ	૯૧
જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના		૮૨ યક્ષરાજની સ્તુતિ	૯૨
[ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત એટલે શું ?		[યક્ષરાજનું સ્વરૂપ].	
મહાદેવનું સ્વરૂપ]		શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિ	૯૩
જિન-શાસનનો વિજય		[પદ-મીમાંસા, મહિન જ્ઞાન]	
[શા અને પ્રભામાં તફાવત]		જિનેશ્વરોની સ્તુતિ	૯૪
અવધુક્ષા દેવીની સ્તુતિ		૮૪ જિન-વચનનો વિચાર	૯૫
[અવધુક્ષા દેવીનું સ્વરૂપ]		અગ્નિ દેવીની સ્તુતિ	૯૬
શ્રીનેમિનાથને પ્રાર્થના		૮૫ [મનુષ્યોનું વર્ગીકરણ]	

श्रीवप्पभट्टिसूरिविरचिता

॥ चतुर्विंशतिका ॥

१ श्रीऋषभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभेयस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-

मालार्चितक्रम! भवन्तमपारिजात! ।

‘नाभेय!’ नौमि भुवनत्रिकपापवर्ग-

दायिन्! जिनास्तमदनादिकपापवर्ग! ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

जिनवराणां प्रार्थना—

दारिद्र्यमद्रिसमविग्रहतापनीय-

राशिप्रदानविधिना महताऽपनीय ।

यैर्दुःखशत्रुरिह जन्मवतामघानि

निघ्नन्तु ते जिनवरा भवतामघानि ॥ २ ॥—वसन्त०

जैनसिद्धान्तप्रशंसा—

यद् दोषदारुदहनेषु रतः कृशानुः

स्यादापदुर्व्यपि हि यत् स्मरतः कृशा नुः ।

यद् वृष्टिरेव परिदाहिषु मेघजाऽलं

जैनं मतं हरतु तद् गुरु मेऽघजालम् ॥ ३ ॥—वसन्त०

श्रुतदेवतासंकीर्तनम्—

यां द्रागू भवन्ति सुरमन्त्रिसमा नमन्तः

सन्त्यज्य मोहमधियोऽप्यसमानमन्तः ।

वाग्देवता हतकुवादिकुला भवर्णात्

सा पातु कुन्दविकसन्मुकुलाभवर्णा ॥ ४ ॥ १ ॥-वसन्त०

ॐ ॐ ॐ ॐ
२ श्रीअजितजिनस्तुतयः

अथ श्रीअजितनाथस्य स्तुतिः—

कुसुमवाणचमूभिरपीडित-

स्त्रिभिरतीव जगद्भिरपीडितः ।

सकललोकमवन् वृजिनाजितः

शमयताद् दुरितानि जि'नाजितः' ॥ १ ॥

—दुतविलम्बितम्

जिनेश्वराणां नुतिः—

कृतवतोऽसुमतां शरणान्वयं

सकलतीर्थकृतां चरणान् वयम् ।

सुरकृताम्बुजगर्भनिशान्तकान्

रविसमान् प्रणुमोऽघनिशान्तकान् ॥ २ ॥-दुत०

जिनवाणीप्रशंसा—

कृतसमस्तजगच्छुभवस्तुता

जितकुवादिगणास्तभवस्तुता ।

अवतु वः परिपूर्णनभा रती-

नृमरुते ददती जिनभारती ॥ ३ ॥-दुत०

धरणपट्टमहिलायाः स्तुतिः—

सुफणरत्नसरीसृपराजितां

रिपुबलप्रहतावपराजिताम् ।

स्मरत तां धरणाग्रिमयोषितं

जिनगृहेषु ययाऽश्रमयोषितम् ॥ ४ ॥ २ ॥-दुत०

ॐ ॐ ॐ ॐ

३ श्रीशम्भवजिनस्तुतयः

अथ श्रीशम्भयनाथस्य स्तुतिः—

नमो भुवनशेखरं दधति ! देवि ! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपराऽगमत् त्रिदशपावली वन्दिता ।
यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भवं
'निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शम्भवम्' ॥ १ ॥
—पृथ्वी (८, ९)

सकलजिनेश्वराणां जन्माभिपेकः—

सुमेरुगिरिमूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
सुरैः कृतमवेक्ष्य यं मुमुदिरेऽतिभव्या न के ।
जगद्व्रितयपावनो जिनवराभिपेको मलं
सदा स विधुनोतु नोऽशुभमयं घनाकोमलम् ॥ २ ॥—पृथ्वी

श्रीसिद्धान्तपरिचयः—

अपेतनिधनं धनं वुधजनस्य शान्तापदं
प्रमाणनयसङ्कुलं भृशमसद्दृशां तापदम् ।
जना ! जिनवरागमं भजत तं महासम्पदं
यदीप्सथ सुखात्मकं विगतकामहासं पदम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

रोहिणीदेव्याः स्तुतिः—

शराक्षधनुशङ्खभृन्निजयशोवलक्षा मता
कृताखिलजगज्जनाहितमहावलक्षामता ।
विनीतजनताविपद्द्विपसमृद्ध्यभिद्रोहिणी
ममास्तु सुरभिस्थिता रिपुमहीध्रभिद् 'रोहिणी' ॥ ४ ॥ ३ ॥—पृथ्वी

४ श्रीअभिनन्दनजिनस्तुतयः

अथ श्रीअभिनन्दननाथस्य स्तुतिः—

अभयीकृतभीतिमजनः

सुरपकृतातुलभूतिमजनः ।

यो भव्यमनोऽभिनन्दनः

शिवदः सोऽस्तु जिनो 'ऽभिनन्दनः' ॥ १ ॥

—वैतालीयम्

तीर्थपतीनां नुतिः—

रक्षन्त्यचरं त्रसं च ये

कृतचरणाः शतपत्रसञ्चये ।

अपवर्गोपायशोधनाः

ते वः पान्तु जिना यशोधनाः ॥ २ ॥—वैता०

जिनवाणीविलासः—

व्याप्ताखिलविष्टपत्रया

पदचम्वा नयपुष्टपत्रया ।

या मुनिभिरभाजि नो दिता

सा वागस्तु मुदे जिनोदिता ॥ ३ ॥—वैता०

प्रज्ञसिदेव्याः स्तुतिः—

तन्वाऽब्जमहादलाभया

सह शक्त्याऽतुलमोदलाभया ।

मम भवतु महाशिखण्डिका

'प्रज्ञप्ती' रिपुराशिखण्डिका ॥ ४ ॥ ४ ॥—वैता०

५ श्रीसुमतिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुमतिनाथस्य स्तुतिः—

कुर्वन्तमुरुप्रभं जनं
नम्रमनङ्गतुरुप्रभञ्जनम् ।
भक्त्या नुत सन्महोदयं
'सुमति'जिनं विकसन्महोदयम् ॥ १ ॥

—वैतालीयम्

जिनसमूहस्य प्रार्थना—

पोतत्वं वै भवोदधौ
पततां यो गुरुवैभवो दधौ ।
वितरतु सोऽतामसं वरं
निवहस्तीर्थकृतामसंवरम् ॥ २ ॥—वैता०

जिनवाण्यै प्रणामः—

छिन्ते भववासदाम या
जिनवाक् साऽतिशिवा सदा मया ।
विनताऽभ्यधिकामसङ्गतां
यच्छतु च च्युतकामसङ्गताम् ॥ ३ ॥—वैता०

वज्रशृङ्खलादेव्याः स्तुतिः—

संस्मरत रतां कुशेशये
केनकच्छविं दुरिताङ्कुशे शये ।
अहिताद्रिहवज्रशृङ्खलां
धरमाणामिह वज्रशृङ्खलाम् ॥ ४ ॥ ५ ॥—वैता०

५ ५ ५ ५

६ श्रीपद्मप्रभजिनस्तुतयः

अथ श्रीपद्मप्रभनाथस्य स्तुतिः—

वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विद्रुमाणां
 पुष्पोत्करैः सुरगणेन दिवि द्रुमाणाम् ।
 अभ्यर्चिते प्रमदगर्भमजे यशस्ये
 'पद्मप्रभे' कुरुत भक्तिमजेयशस्ये ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

समस्तजिनेश्वराणां स्तुतिः—

ये मज्जनोदकपवित्रितमन्दरागा-
 स्तोषेण यानलमुपासत मन्दरागाः ।
 घर्मोदयाब्धिपतने वनराजिनाव-
 स्ते पान्तु नन्दितसदेवनरा जिना वः ॥ २ ॥—वसन्त०

जिनमतविचारः—

शच्यादिदिव्यवनितौघधवस्तुत ! त्व-
 मव्याहतोदितयथाविधवस्तुतत्त्व ! ।
 स्थानं जिनेन्द्रमत ! नित्यमकम्प्रदेहि
 जन्माद्यनन्तविपदां शमकं प्रदेहि ॥ ३ ॥—वसन्त०

वज्राङ्कुशीदेव्याः स्तुतिः—

अध्यास्त या कनकरुक् सितवारणेशं
 'वज्राङ्कुशी' पटुतराऽहितवारणे शम् ।
 न ह्येकधैव विजये बहुधा तु सारं
 वज्राङ्कुशं धृतवती विदधातु साऽरम् ॥ ४ ॥ ६ ॥—वसन्त०

७ श्रीसुपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुपार्श्वनाथस्य संकीर्तनम्—

आशास्ते यः स्तवै युष्मा-नित्यसौ ख्यातिभाजनः ।

श्री'सुपार्श्व' भवत्येव, नित्यसौख्यातिभा जनः ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

जिनकदम्बककीर्तनम्—

जिनांही नौमि यौ जुष्टा-वानतामरसंसदा ।

आरूढौ दिव्यसौवर्णा-वानतामरसं सदा ॥ २ ॥—अनु०

जिनवाणीविचारः—

यशो धत्ते न जातारि-शमना विलसन् न या ।

साऽऽर्हती भारती दत्तां, शमनाविलसन्नया ॥ ३ ॥—अनु०

अप्रतिचक्रादेव्याः प्रार्थना—

आरूढा गरुडं हेमा-भाऽसमा नाशितारिभिः ।

पाया'दप्रतिचक्रा' वो, भासमाना शितारिभिः ॥४॥७॥—अनु०

ॐ ॐ ॐ ॐ

८ श्रीचन्द्रप्रभस्तुतयः

अथ श्रीचन्द्रप्रभस्य स्तुतिः—

भवोद्भवतृपां भृशं कृतशिवप्रपं चामरैः

सहर्षमुपवीजितं वरवपुःप्रपञ्चामरैः ।

प्रभावलयकान्ततापहसितोरुचन्द्रप्रभं

प्रणौमि परमेश्वरं विनयचारु 'चन्द्रप्रभम्' ॥ १ ॥

—पृथ्वी (८, ९)

जिनस्वरूपम्—

अवन्तु भवतो भवात् कलुषवासकादर्पकाः

सुखातिशयसम्पदां भुवनभासकादर्पकाः ।

विलीनमलकेवलातुलविकासभारा जिना

मुदं विदधतः सदा सुवचसा सभाराजिना ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनागमस्मरणम्—

समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्जनानापदः

प्रमोचयति यः स्मृतः सपदि सज्जनानापदः ।

समुल्लसितभङ्गकं तममलं भजै नागमं

स्फुरन्नयनिवारितासदुपलम्भजैनागमम् ॥ ३ ॥—पृथ्वी

कालीदेव्याः स्तुतिः—

अशिथ्रियत याऽम्बुजं धृतगदाक्षमालाऽघवान्

यया वत विपूयते भयशमक्षमाऽलाघवा ।

घनाञ्जनसमप्रभा विहतघातकालीहितं

ममातुलमसौ सदा प्रविदधातु 'काली' हितम् ॥ ८ ॥—पृथ्वी

ॐ ॐ ॐ ॐ
९ श्रीसुविधिजिनस्तुतयः

अथ श्रीसुविधिनाथाय प्रणामः—

विमलकोमलकोकनदच्छद-

च्छविहराविह राजभिरामरैः ।

सततनूततनू 'सुविधेः' क्रमौ

नमत हेऽमतहेठनलालसाः ! ॥ १ ॥

—दुतविलम्बितम्

जिनेश्वरेभ्यो विज्ञप्तिः—

कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कित-

क्रमतला मतलाभकरा नृणाम् ।

विगतरागतरा वितरन्तु नो

हितमनन्तमनङ्गजितो जिनाः ॥ २ ॥—दुत०

जिनमताय प्रणामः—

अवमसन्तमसं ततमानयत्
प्रलयमालयभागमरोचिषाम् ।
भुवनपावनपालनमर्कवज्-
जिनमतं नम तन्नयवन्नहो ! ॥ ३ ॥—द्व०

मानवीदेव्याः स्तुतिः—

जयति सायतिसामकृदन्विता
सुतरुणा तरुणाब्जसमद्युतिः ।
कजगता जगता समुदा नुता
नतिमताऽतिमता भुवि 'मानवी' ॥ ४ ॥ १ ॥—द्व०

१० श्रीशीतलजिनस्तुतयः

अथ श्रीशीतलनाथस्य स्तुतिः—

विहरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
समजनि नरलोकः 'शीतलो'ऽकोपमानः ।
ऋजिमसलिलधाराधौतमायापरागः
स भवतु भवभीतेः संशमायापरागः ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनवराणामुपासना—

यमभिनवितुमुच्चैर्दिव्यराजीववार-
स्थितचरणसरोजं भव्यराजी ववार ।
जिनवरविसरं तं पापविध्वंसदक्षं
शरणमित विदन्तो मा स्म विद्वध्वं सदक्षम् ॥ २ ॥—मालिनी

सिद्धान्तस्य स्तुतिः—

पटुररितिमिरौघव्याहतावर्यमेव
प्रवितरति जनेभ्यो यः सदा वर्यमेव ।

स हि बहुविधजन्मव्रातजैनः कृतान्तः

कृतकुमतविधातः पातु जैनः कृतान्तः ॥ ३ ॥—मालिनी

पुरुषदत्तादेव्याः स्तुतिः—

भ्रमति भुवि महिष्या याऽऽमहासिन्धु नाना-

कृतजिनगृहमालासन्महाऽसिं धुनाना ।

कनकनिभवपुःश्रीरञ्जसा साधिताया

रुजतु 'पुरुषदत्ता'ऽस्मासु सा साधितायाः ॥४॥१०॥—मालिनी

ॐ ॐ ॐ ॐ

११ श्रीश्रेयांसजिनस्तुतयः

अथ श्रीश्रेयांसनाथाय वन्दनम्—

विमलितबहुतमसमलं

स्फुरत्प्रभामण्डलास्तसन्तमसमलम् ।

सकलश्रीश्रेयांसं

प्रणमत भक्त्या जिनेश्वरं 'श्रेयांसम्' ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः (स्कन्धकम्)

जिनपतिभ्यः प्रणामः—

आनन्दितभव्यजनं

घनाघघर्मार्तशिशिरशुभव्यजनम् ।

अभिवन्दे जिनदेव-

क्रमयुगलं सद्गुणैः सदाऽजिनदेव ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाण्यै नमः—

जैनमुपमानरहितं

वचो जगन्नाणकारि नो पुनरहितम् ।

प्रणमत सन्महिमकरं

भव्यमहाकुमुदबोधजन्महिमकरम् ॥ ३ ॥—आर्या०

महाकालीदेव्याः स्तुतिः—

या द्युतिविजिततमाला
पविफलघण्टाक्षभृलसत्तमाला ।

नृस्था सुपमं तनुता-

दसौ 'महाकाल्य'मर्त्यसामन्तनुता ॥ ४ ॥ ११ ॥—आर्या०

ॐ ॐ ॐ ॐ

१२ श्रीवासुपूज्यजिनस्तुतयः

अथ श्रीवासुपूज्यस्य महिमा—

श्रीमते 'वासुपूज्याय', ज्यायसे जगतां नमन् ।

न मन्दोऽपि क्षणादेव, देवपूज्यो न जायते ? ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

तीर्थङ्कराणामभ्यर्थना—

ये स्नापिताः सुरुचितै—रुचितैर्दानवारिभिः ।

वारिभिर्वितते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्त्वघम् ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाणीविचारः—

अनादिनिधनाऽदीना, धनादीनामतिप्रदा ।

मतिप्रदानमादेया—ऽनमा देयाजिनेन्द्रवाक् ॥ ३ ॥—अनुष्टुप्

गौरीदेव्याः स्तुतिः—

सौवर्णपट्टा श्रीगौरी, श्री'गौरी' पद्महस्तिका ।

हस्तिकाया महागोधा—ऽऽगोधामध्वस्तयेऽस्तु वः ॥ ४ ॥ १२ ॥—अनुष्टुप्

ॐ ॐ ॐ ॐ

१३ श्रीविमलजिनस्तुतयः

अथ श्रीविमलनाथस्य संस्तवनम्—

निजमहिमविजितकमलं

प्रमदभरानम्रदेवपूजितकमलम् ।

विमलस्य धामयुगलं—

घनीयगुणसम्पदभिनुत क्रमयुगलम् ॥ १ ॥

—आर्यागीतिः

जिनसेवा—

शमिताखिलरुजि नानां—

भोजोदरलालितेऽतिचारु जिनानाम् ।

चरणयुगे दिविजनते

भक्तिं कुरु दुर्लभे भुवि जनते ! ॥ २ ॥—आर्या०

जिनवाणीस्तुतिः—

विजितवती सुरवं द्या-

मापूरितवन्तमम्बुदं सुरवन्द्या ।

वीरस्य भवादवताद्

वाणी केनापि न विजिता वादवता ॥ ३ ॥—आर्या०

गान्धारीदेव्याः स्तुतिः—

पविमुशलकरा लाभं

शुभं क्रियादधिवसन्त्यतिकरालाभम् ।

कमलं रागान्धारी-

रणकृन्नीलप्रभोत्करा 'गान्धारी' ॥ ४ ॥ १३ ॥—आर्या०

ॐ ॐ ॐ ॐ

१४ श्रीअनन्तजिनस्तुतयः

—०५०—

अथ श्रीअनन्तनाथस्य स्तुतिः—

निरेति गदवल्लरीगुपिलजन्मकान्तारतः

प्रणम्य यमनीप्सितोपनतदिव्यकान्तारतः ।

अनन्तजिदसौ जयत्यभिमतायदो घस्मरः

समस्तजगदंहसां हतकृतापदोघस्मरः ॥ १ ॥

—पृथ्वी(८,९)

जिनानां विजयः—

भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः

श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः ।

प्रपञ्चितजगद्दृष्टुरितकूपतारा जिना

जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनवाण्याः प्राधान्यम्—

अवन्त्यखिलविष्टपाश्रितसभाजनासूनृता

जयत्यमरयोगिभिः कृतसभाजना सूनृता ।

जिनेन्द्रगदिता नयादिवसुपाऽत्र गीर्वाणता-

मिता रिपुविभेदने कृतसुपात्रगीर्वाणता ॥ ३ ॥—पृथ्वी

मानसीदेव्याः स्तुतिः—

निजाङ्गलतयोज्ज्वला विशदवन्धुजीवाभया

सिताङ्गविहगा हतानमदवन्धुजीवाऽभया ।

ज्वलज्वलनहेतिका हरतु 'मानसी' तापदं

शुभातिशयधान्यवृद्ध्यनुपमानसीता पदम् ॥४॥१४॥—पृथ्वी

१५ श्रीधर्मजिनस्तुतयः

अथ श्रीधर्मनाथस्य स्तुतिः—

समवसरणभूमौ सज्जितार्चोदयायां

नियतमभिदधौ यः सज्जितार्चो दयायाम् ।

जनयतु मुदमुद्यद्रागसौधर्मनामा-

र्चितहरिपरिपूज्यो द्रागसौ 'धर्म'नामा ॥ १ ॥

—मालिनी (८, ७)

जिनवराणां विज्ञप्तिः—

यदुदयमधिगम्य व्यापदानन्दमञ्च-

ज्जगदुपरतर्हिसं व्याप दानं दमं च ।

ददतु पदमुरुश्रीतेजि नानाशयं तु

प्रतिभयमिह नोऽयं ते जिना नाशयन्तु ॥ २ ॥—मालिनी

जिनवचनप्रशंसा—

परसमयरिपूणां संसदो दारहेतौ

विहितविततमोहासं सदोदारहेतौ ।

जिनवचसि रता स्तापद्धतौ सत्यनीतौ

दिविजमनुजलक्ष्मीपद्धतौ सत्यनीतौ ॥ ३ ॥—मालिनी

महामानसीदेव्याः स्तुतिः—

असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं

प्रवलरिपुवनानां कुण्डिका हस्तिकालम् ।

मृगपतिमधिरूढा सा 'महामानसी' मा-

मवतु सुतडिदाभाऽसामहा मानसीमा ॥ ४ ॥ १५ ॥—मालिनी

ॐ ॐ ॐ ॐ

१६ श्रीशान्तिजिनस्तुतयः

अथ श्रीशान्तिनाथाय नमः—

भव्यैः कथञ्चिदतिदुःखगभीरवापे-

रुत्तारको जगति सम्यगभीरवापे ।

यस्तं नमामि विहितावमहानिशान्तं

'शान्तिं' जिनं परमशान्तिमहानिशान्तम् ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका

जिनानामुत्कर्षः—

यद्वाहवो वरपुरीपरमार्गलाभाः

प्राप्ता यतश्च जगता परमार्गलाभाः ।

नत्वा च यांस्तुलितवैबुधराजि नाऽऽस्ते

सिद्धौ जयन्त्यघदवाम्बुधरा जिनास्ते ॥ २ ॥—वसन्त०

जैनवचसः प्रधानता—

यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽं

बुद्धिर्भवत्यनुपतापि समाधिकारम् ।

तत् पावकं जयति जैनवचो रसादि-

भोगातिलोलकरणानवचोरसादि ॥ ३ ॥—वसन्त०

कालीदेव्याः प्रार्थना—

धत्ते गदाक्षमिह दृक्पतिताञ्जनस्य

कान्तिं च या गतवती पतितां जनस्य ।

आमोदलोलमुखरोपरिपातुकाली

पद्मो यदासनमसौ परिपातु 'काली' ॥ ४ ॥ १६ ॥—वसन्त०

१७ श्रीकुन्धुजिनस्तुतयः

अथ श्रीकुन्धुनाथस्य स्तुतिः—

हन्तुं महामोहतमोऽक्षमाणा-

मोजो नृणां योऽकृत मोक्षमाणा ।

यं चातिकृच्छ्राज्जनताऽऽप देवः

स्थाप्यात् स 'कुन्धुः' शिवतापदे वः ॥ १ ॥

—इन्द्रवज्रा

जिनदर्शनस्य प्रभावः—

संसाररूपः सुवृहद्बुदन्वा-

नलङ्घि पीडानिवहं नुदन् वा ।

यद्दर्शनात् प्रापि जनेन नाकः

स्तूयाजिनांस्तान् भुवने न ना कः ? ॥ २ ॥—उपजातिः

जिनवाणीमाहात्म्यम्—

वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां

निर्वाणदानात् कृतपर्वतानाम् ।

जिनेन्द्रवाणीमवदातनिष्ठां

समाश्रयध्वं स्ववदातनिष्ठाम् ॥ ३ ॥-उप०

महाकालीदेव्याः स्तुतिः—

घण्टेन्द्रशस्त्रं सफलाक्षमालं

नृस्था वहन्ती विमला क्षमाऽलम् ।

वरेषु वः पातु तमालकान्ता

देवी 'महाकाल्य'समालकान्ता ॥ ४ ॥ १७ ॥-उप०

ॐ ॐ ॐ ॐ

१८ श्रीअरजिनस्तुतयः

अथ श्रीअरनाथस्य स्तुतिः—

स्तुत तं येन निर्वृत्या-मरञ्जि नवरञ्जनाः ।

विहाय लक्ष्मीर्जगता-'मरं' जिनवरं जनाः! ॥ १ ॥

-अनुष्टुप्

जिनकदम्बकस्य स्तुतिः—

त्रिलोकीं फलयन् पातु, सद्भनःपादपां स वः ।

जिनौघो यस्य वन्द्याः श्री-सद्भनः पादपांसवः ॥ २ ॥-अनुष्टुप्

जिनवाक्स्तुतिः—

जैन्यव्याद् वाक् सतां दत्त-माननन्दा न वादिभिः ।

जय्या स्तुता च नीतीना-माननं दानवादिभिः ॥ ३ ॥-अनुष्टुप्

वैरोद्यादेव्याः स्तुतिः—

श्यामा नागास्त्रपत्रा वो, 'वैरोद्या'ऽरं भयेऽवतु ।

शान्तोऽरातिर्ययाऽत्युग्र-वैरोऽव्यारम्भयेव तु ॥ ४ ॥ १८ ॥-अनुष्टुप्

ॐ ॐ ॐ ॐ

१९ श्रीमल्लिजिनस्तुतयः

अथ श्रीमल्लिनाथस्य स्तुतिः—

करोतु नो 'मल्लि'जिनः, प्रियं गुरु चिरं हतिम् ।
द्विषां च तन्यात् सिद्धेश्च, प्रियङ्गुरुचिरंहतिम् ॥ १ ॥

—अनुष्टुप्

जिनजन्ममहिमा—

जैनं जन्म श्रियं स्वर्ग-समग्रामं दधातु नः ।
क्षणदं मेरुशिरसः, समग्रामन्दधातुनः ॥ २ ॥—अनुष्टुप्

जिनवाण्याः स्वीकारः—

जिनस्य भारतीं तमो-वनागसङ्घनाशनीम् ।
उपेत हेतुमुन्नता-वनागसं घनाशनीम् ॥ ३ ॥—प्रमाणिका

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

वाग्देवी वरदीभूत-पुस्तिकाऽऽपन्नलक्षितौ ।
आपोऽव्याद् विभ्रती हस्तौ, पुस्तिकापन्नलक्षितौ ॥ ४ ॥—अनुष्टुप्

२० श्रीमुनिसुव्रतजिनस्तुतयः

श्रीमुनिसुव्रतनाथस्य स्तुतिः—

जयसि 'सुव्रत !' भव्यशिखण्डिना-
मरहितापघनाञ्जननीलताम् ।
दधदलं फलयंश्च समं भुवा-
ऽमरहितापघनां जननीलताम् ॥ १ ॥

—द्वुतविलम्बितम्

समग्रजिनवराणां स्तुतिः—

प्रतिजिनं क्रमवारिरुहाणि नः
सुखचितानि हितानि नवानि शम् ।

दधति रान्तु पदानि नखप्रभा-

सुखचितानि हि तानि नवानिशम् ॥ २ ॥-हुत०

जिनमतप्रशंसा—

जयति तत् समुदायमयं दृशा-

मतिकवी रमतै परमे धने ।

महति यत्र विशालवलप्रभा-

मतिकवीरमतै परमेधने ॥ ३ ॥-हुत०

श्रुतदेवतायाः स्तुतिः—

श्रुतनिधीशिनि ! बुद्धिवनावली-

द्वमनुत्तमसारचिता पदम् ।

भवभियां मम देवि ! हरादरा-

द्वमनुत् तमसा रचितापदम् ॥ ४ ॥ २० ॥-हुत०

ॐ ॐ ॐ ॐ

२१ श्रीनमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनमिनाथस्य स्तुतिः—

विपदां शमनं शरणं

यामि 'नमिं' दूयमानमनुजनतम् ।

सुखकुमुदौघविकाशे

यामिनमिन्दूयमानमनुजनतम् ॥ १ ॥

—गीतिः

जिनेश्वराणां प्रार्थना—

यैर्भव्यजनं त्रातुं

येते भवतोऽजिनास्थिरहिता ये ।

ईशा निदधतु सुस्था-

ये ते भवतो जिना स्थिरहिताये ॥ २ ॥ —गीतिः

जिनशासनस्य विजयः—

जिनशासनं विजयते

विशदप्रतिभानवप्रभङ्गमवत् ।

त्रिजगद् भवकान्तारं

विशदप्रतिभानवप्रभं गमवत् ॥ ३ ॥—गीतिः

अच्छुसादेव्याः स्तुतिः—

सा 'अच्छुसा' ऽव्याद् गौरी-

ह वाजिना याति या नमस्यन्ती ।

द्वैपमसिकामुक्जिता-

ऽऽहवा जिनायातियानमस्यन्ती ॥ ४ ॥ २१ ॥—गीतिः

ॐ ॐ ॐ ॐ

२२ श्रीनेमिजिनस्तुतयः

अथ श्रीनेमिनाथायाभ्यर्थना—

चिरपरिचितलक्ष्मीं प्रोज्झ्य सिद्धौ रतारा-

दमरसदृशमर्त्यावर्जितां देहि 'नेमे !' ।

भवजलधिनिमज्जन्तुनिर्व्याजवन्धो !

दमरसदृशमर्त्या वर्जितां देहिने मे ॥ १ ॥

—मालिनी

जिनवराणां स्तुतिः—

विदधदिह यदाज्ञां निर्वृतौ शंमणीनां

सुखनिरतनुतानोऽनुत्तमास्तेऽमहान्तः ।

ददतु विपुलभद्रां द्राग् जिनेन्द्राः श्रियं स्वः—

सुखनिरतनुता नोऽनुत्तमास्ते महान्तः ॥ २ ॥ —मालिनी

जिनसिद्धान्तस्मरणम्—

कृतसुमतिबलर्द्धिध्वस्तरुमृत्युदोषं

परममृतसमानं मानसं पातकान्तम् ।

प्रति दृढरुचि कृत्वा शासनं जैनचन्द्रं

परममृतसमानं मानसं पात कान्तम् ॥ ३ ॥—मालिनी

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

जिनवचसि कृतास्था संश्रिता कम्प्रमात्रं

समुदितसुमनस्कं दिव्यसौदामनीरूक् ।

दिशतु सतत'मम्बा' भूतिपुष्पात्मकं नः

समुदितसुमनस्कं दिव्यसौ दाम नीरूक् ॥४॥२२॥—मालिनी

ॐ ॐ ॐ ॐ

२३ श्रीपार्श्वजिनस्तुतयः

अथ श्रीपार्श्वनाथाय प्रणामः—

नमामि जिन'पार्श्व' ! ते शमितविग्रहं विग्रहं

महानिघनमेरुके वरद ! शान्त ! कृत्स्नापितम् ।

शुभैस्त्रिभुवनश्रियाः सुरवरैरनीचैस्तरा-

महानिघनमेरुकेऽवरदशान्तकृत् ! स्नापितम् ॥ १ ॥

—पृथ्वी

जिनपतिभ्यः प्रार्थना—

सुखौघजलमण्डपां दुरितघर्मभृद्भ्यो हितां

शुभव्यजनकामिताङ्कुशलसत्पताकारिणः ।

जिनेन्द्रचरणेन्दवः प्रवितरन्तु लक्ष्मीं सदाऽऽ-

शु भव्यजनकामितां कुशलसत्पताकारिणः ॥ २ ॥—पृथ्वी

जिनमतस्वरूपम्—

अशक्यनुतिकं हरेरपि भवाद्विनिर्दारणे

स्वरूपममलङ्घनं मनसि किन्नरैरश्वितम् ।

नयैर्जिनपतेर्मतं जन ! शिवस्पृहश्चेदिति-

स्वरूपममलं घनं मनसि किं न रैरं चितम् ? ॥ ३ ॥—पृथ्वी

यक्षराजस्य स्तुतिः—

जिनीर्चनरतः श्रितो मदकलं न तुल्यस्यदं

द्विपं न मेनसा धनै रतिसमानयक्षीजनः ।

जयत्यखिलयक्षराट् प्रथितकीर्तिरत्युन्नमद्-

विपन्नमनसाधनैरतिसमानयक्षीजनः ॥ ४ ॥ २३ ॥—पृष्ठी

✽ ✽ ✽ ✽

२४ श्रीवीरजिनेस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणवातमुद्भूतमुद् भू-

रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।

नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यमनघं भासुराणां सुराणां

पाता पातातु स 'वीरः' कृतततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥ १ ॥

—सप्तम्या (७, ७, ७)

जिनेश्वराणां स्तुतिः—

येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः

सत्तुः सत्तुत्यजीर्यद्रूपदि सुरजलैः प्रास्तमोहास्तमोहाः ।

जातौ जातौजसस्ते द्युतिचित्तिजितसत्कुन्ददन्ता ददन्ता-

मध्यामध्यानगम्याः प्रशममिह जिनाः पापदानां पदानाम् ॥—सप्त०

जिनवचनविचारः—

दोपो दोपोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु न्यायशस्या यशस्याः

प्रादुः प्रादुष्कृतार्थाः कृतनतिषु जयं सम्पराये परा ये ।

ते शान्तेशां नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजिनानाजिनाना-

मारामा राद्धिलक्ष्म्या वचनविधिलवा वो दिशन्तां दिशं ताम् ॥३॥

—सप्त०

अम्बादेव्याः स्तुतिः—

सिंहेऽसिं हेलयाऽलं जयति खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे

शुक्ले शुक्लेशनाशं दिशति शुभकृतौ पण्डितेऽखण्डिते खम् ।

याते या तेजसाऽऽद्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा-

पत्याऽपत्यापनीयान्मुदितसमपराङ्म्याधमं बाध'मम्बा' ॥४॥२४॥

—सग०

॥ इति चतुर्विंशतिका समाप्ता ॥

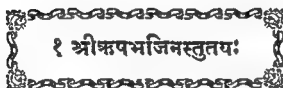

॥ श्रीवप्पभट्टिसूरिविरचिता ॥

॥ चतुर्विंशतिका ॥

(सटीका)

१ श्रीकृष्णभजिनस्तुतयः

अथ श्रीनाभेयस्य स्तुतिः—

नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-

मालार्चितकम् । भवन्तमपारिजात । ।

‘नाभेय’ । नौमि भुवनत्रिकपापवर्ग-

दायिन् । जिनास्तमदनादिकपापवर्ग । ॥ १ ॥

—वसन्ततिलका (८, ६)

टीका

पारिजाताः—कल्पद्रुमास्तेषां मालास्तामिरर्चितौ क्रमौ यस्य तस्य संबोधनं हे पा० ।
अपगतमरिजातं यस्य तस्यामन्त्रणे । भुवनत्रिकं पातीति “क्वचित् डः” (सिद्ध-हेमे०
अ० ५, पा० १, सू० १७१) “डित्यन्त्यस्वरादेः” (सिद्ध० अ० २, पा० १, सू० ११४)
इत्यनेनान्त्यस्य लोपः तस्यामन्त्रणम् । हे मोक्षदायिन् ! अस्तः कन्दर्पादिकः पापवर्गो येन
तस्यामन्त्रणे ॥ १ ॥

अन्वयः

नम्रेन्द्र-मौलि-गलित-उत्तम-पारिजात-माला-अर्चित-क्रम ! अप-अरि-जात ! भुवन-
त्रिक-प ! अपवर्ग-दायिन् ! जिन ! अस्त-मदन-आदिक-पाप-वर्ग ! ‘नाभेय’ ! भवन्तं नौमि ।

શબ્દાર્થ

નમ્ર=નમસ્કાર કરનારા.

ઇન્દ્ર=સુરપતિ, ઇન્દ્ર.

મૌલિ=(૧) મસ્તક; (૨) મુકુટ.

ગલિત (ધાં ગલ્)=પડેલી.

ઉત્તમ=શ્રેષ્ઠ.

પારિજાત=પારિજાતક, કલ્પવૃક્ષ.

માલા=માળા.

અર્ચિત (ધાં અર્ચ્)=પૂજાયેલાં.

ક્રમ=ચરણ.

નમ્રેન્દ્રમૌલિગલિતોત્તમપારિજાતમાલાર્ચિતક્રમ !=

હે નમસ્કાર કરનારા ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ)

ઉપરથી પડેલી શ્રેષ્ઠ પારિજાતકની માલાઓ વડે

પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા! (સં.)

મવન્તં (મૂં મવત્)=તમને, આપ સાહેબને.

અપ=દૂરવાચક અન્યથ.

અરિ=શત્રુ, દુશ્મન.

જાત=સમૂહ.

અપારિજાત !=દૂર થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા! (સં.)

નામેય ! (મૂં નામેય)=હે નાભિ (નરેશ)ના નન્દન,

હે ઋષભદેવ !

નૌમિ (ધાં નુ)=હું સ્તવું છું.

ભુવન=લોક, જગત્.

ત્રિક=ત્રણનો સમુદાય.

પા=રક્ષણ કરવું.

ભુવનત્રિકપ !=હે ત્રેલોક્યના રક્ષક !

અપવર્ગ=મોક્ષ, નિર્વાણ.

દા=આપવું.

અપવર્ગદાયિન્ !=હે મોક્ષના દાતાર !

જિન ! (મૂં જિન્)=હે વીતરાગ, હે જિનેશ્વર !

અસ્ત (ધાં અસ્)=ફેંટી દીધેલ, પરાસ્ત કરેલ.

મદન=મદન, કામદેવ.

આદિ=શરૂઆત.

પાપ=પાપ.

વર્ગ=સમુદાય.

અસ્તમદનાદિકપાપવર્ગ !=પરાસ્ત કર્યો છે કામ-દેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા! (સં.)

શ્લોકાર્થ

શ્રીનાભિનન્દનની સ્તુતિ—

“ નમસ્કાર કરનારા ઇન્દ્રોના મસ્તક (અથવા મુકુટ) ઉપરથી પડેલી એવી ઉત્તમ પારિજાતક (નામનાં પુષ્પો)ની માલાઓ વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા હે (નાથ) ! નષ્ઠ થયો છે શત્રુ-સમૂહ જેનો એવા હે (ઈશ) ! હે (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાળરૂપી અથવા અધો-લોક, તિર્યગ્-લોક અને ઊર્ધ્વ-લોકરૂપી) ત્રણ ભુવનના પાલક ! હે મોક્ષના દાતાર ! હે વીતરાગ ! પરાસ્ત કર્યો છે કામદેવાદિક પાપ-સમુદાયને જેણે એવા હે (પરમેશ્વર) ! હે નાભિ (નરેશ)ના નન્દન (અર્થાત્ ઋષભદેવ) ! હું આપને સ્તવું છું.”—૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

છન્દઃશાસ્ત્રમાં ‘પદ્ય’ શબ્દથી આર ‘પદ્’ યાને ‘ચરણ’વાળો છન્દ સમજવામાં આવે છે, આ પદ્યના વર્ણુ અને માત્રાના લેહને ધ્યાનમાં લઈને છુટા અને જાતિ એમ બે પ્રકારે પાડેલા

૧ જેન શાસ્ત્રમાં સૌધર્મપ્રમુખ ૬૪ ઇન્દ્રો માનવામાં આવ્યા છે. આની માહિતી સાર જુઓ શ્રીશોભનમુનીશ્વરકૃત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં. ૩૧).

૨ કામદેવના સ્વરૂપ સાર જુઓ ઉપર્યુક્ત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં. ૨૪-૨૫).

૩-૪ નાભિ નરેશ અને તેમના પુત્ર શ્રીઋષભદેવ ઉપર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાનું વિવેચન (પૃં. ૮, ૯) પ્રકાશ પાડે છે.

છે. અર્થાત્ જે પદનાં ચરણો 'વર્ણ'ના નિયમને અનુસરીને રચાયાં હોય, તેને 'વૃત્ત' કહેવામાં આવે છે, જ્યારે જેનાં ચરણો 'માત્રા'ને ધ્યાનમાં લઈને રચવામાં આવ્યાં હોય, તેને 'જાતિ' કહેવામાં આવે છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“પદ્યં ચતુષ્પદૈઃ પ્રોક્તં, તદ્ દ્વિધા પરિકીર્તિતમ્ ।

માત્રયા જાયતે જાતિ-વર્ણનો વૃત્તસંજ્ઞકમ્ ॥” —અનુશૂબ્.

વિશેષમાં વૃત્તના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) સમવૃત્ત, (૨) અર્ધસમવૃત્ત અને (૩) વિપમવૃત્ત. તેમાં 'સમવૃત્ત'નું લક્ષણ એ છે કે—

“અદ્વયો યસ્ય ચત્વારસ્તુલ્પલક્ષણલક્ષિતાઃ ।

તદ્છન્દઃશાસ્ત્રતત્ત્વજ્ઞાઃ, ‘સમવૃત્તં’ પ્રચક્ષતે ॥”

—વૃત્તરત્નાકર, શ્લોક ૧૪.

અર્થાત્ જે વૃત્તનાં ચારે ચરણો સમાન લક્ષણવાળાં હોય (અર્થાત્ જેનાં ચારે ચરણોને એકજ નિયમ લાગૂ પડતો હોય), તેને છન્દઃશાસ્ત્રના જાણકારો 'સમવૃત્ત' કહે છે.

‘અર્ધસમવૃત્ત’નું લક્ષણ નીચે મુજબ છે:—

“પ્રથમાદ્વિસમો યસ્ય, તૃતીયચ્ચરણો મથેત્ ।

દ્વિતીયસ્તુર્યપદ્ વૃત્તં, તદર્ધસમં મુચ્યતે ॥”

—વૃત્તઃ શ્લો. ૧૫.

એટલે કે જે વૃત્તનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણો સમાન હોય તેમજ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો પણ સમાન લક્ષણથી લક્ષિત હોય, તે વૃત્ત 'અર્ધસમવૃત્ત' કહેવાય છે.

‘વિપમવૃત્ત’ના સંબંધમાં સમજાવું કે—

“યસ્ય પાદચતુષ્કેડપિ, લક્ષ્મ મિત્રં પરસ્પરમ્ ।

તદ્દ્વાદ્વિપમં વૃત્તં, છન્દઃશાસ્ત્રવિશારદ્ધાઃ ॥”

—વૃત્તઃ શ્લો. ૧૬.

અર્થાત્ જેનાં ચારે ચરણોનાં લક્ષણો એક જીજ્ઞાસી ભિન્ન હોય, તે વૃત્તને છન્દઃશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ પુરૂષો 'વિપમવૃત્ત' કહે છે.

હવે પ્રથમ તો આપણે આ કાવ્યનું પ્રાથમિક પદ 'વૃત્ત' છે કે 'જાતિ' છે તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ અને તે માટે 'વર્ણ' અને 'માત્રા' પરત્વે વિચાર કરવો જોઈએ. તેમાં વર્ણના ધ્રુવ અને દીર્ઘ એમ બે પ્રકારો છે. (ધ્રુવ વર્ણની એક માત્રા અને શુરૂ વર્ણની બે માત્રા ગણવામાં આવે છે.) વિશેષમાં અ, ઇ, ઉ, ઋ અને ૠ એ ધ્રુવ અક્ષરો યાને વર્ણો છે, જ્યારે બાકીના આ, ઈ, ઊ, ઋ, ઋ, ઋ અને ઋ એ સ્વરોને દીર્ઘ વર્ણો કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરાંત ધ્રુવ સ્વર પછી નેશાક્ષર કે અનુસ્વાર કે વિસર્ગ હોય, તો તે દીર્ઘ ગણાય છે. વળી પાદને અન્તે જો ધ્રુવ સ્વર હોય તો તેને વિકલ્પે દીર્ઘ ગણવામાં આવે છે. આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે.

“સાનુસ્વારો વિસર્ગાન્તો, દીર્ઘો યુક્તપરચ્ચ સઃ ।

પા પાદાન્તે સ્વસો ગ્યજ્ઞો, જેયોઽપ્યો માત્રિકો લઘુઃ ॥”

—વૃત્તઃ શ્લો. ૬.

અર્થાત્ અનુસ્વાર સહિતનો વર્ણ તેમજ જેના અન્તમાં વિસર્ગ હોય તે, તથા દીર્ઘ તેમજ વળી જેની પાછળ સંયુક્ત વ્યંજન હોય, તે વર્ણ ‘શુર’ બાબુવો. પાદાન્તાત્મક વર્ણ માત્રામાં વિકલ્પે શુર ગણાય અને સ્થાપનામાં વક્ર સ્થપાય, જ્યારે બાકીનો એક માત્રિક વર્ણ લઘુ તેમજ સરલ ગણાય.

ક્વચિત્ શુર વર્ણ લઘુ પણ ગણાય છે અને તે માટે વૃત્તરત્નાકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

“પાદાદાવિહ વર્ણસ્ય, સંયોગઃ ક્રમસંજ્ઞકઃ ।

પુરઃસ્થિતેન તેન સ્યાત્, લઘુતાઽપિ ક્વચિદ્ ગુરોઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૧૦.

અર્થાત્—ચરણની આદિમાં રહેલા વર્ણનો સંયોગ ક્રમ-સંજ્ઞક છે અને તે વર્ણ આગળ રહેતાં પાછળનો વર્ણ શુર અને છે તોપણ તેને ક્વચિત્ લઘુ ગણાય.

હવે ત્રણ વર્ણોના સમૂહને ‘ગણ’ કહેવામાં આવે છે અને વર્ણની હ્રસ્વતા અને દીર્ઘતાનો વિચાર કરતાં તેના જે આઠ પ્રકારો પડે છે, તે તરફ દૃષ્ટિપાત કરીએ.

જે ગણમાં ત્રણ વર્ણો દીર્ઘ હોય, તેને મ (ડડડ) ગણ કહેવામાં આવે છે; જેનો પ્રથમ વર્ણ લઘુ ચાને હ્રસ્વ અને બાકીના બે શુર ચાને દીર્ઘ હોય, તે ય (ડડ) ગણ કહેવાય છે; જેનો એકલો મધ્ય વર્ણ હ્રસ્વ હોય, તે ર (ડાડ) ગણ છે; જેનો બાકી છેવટનોજ વર્ણ શુર હોય, તે સ (ડાડ) ગણ છે; જેનો છેવટનોજ વર્ણ લઘુ હોય તે ત (ડડા) ગણ છે; જેનો મધ્યમજ વર્ણ શુર હોય, તે જ (ડાડા) ગણ છે; જેનો આદ્ય વર્ણ એકલોજ શુર હોય, તે મ (ડા) ગણ છે; અને જેના ત્રણ વર્ણો લઘુ હોય, તે ન (ડા) ગણ છે. આ હકીકત નીચેના શ્લોક ઉપરથી બોધ શકાય છે:—

“સર્વગુર્મો મુખાન્તર્લૌ, યરાવન્તગલૌ સતૌ ।

ગ્મધ્યાદ્યૌ જ્ઞૌ ત્રિલો નોઽપૌ, ભવન્ત્યન્ન ગણાશ્ચિકાઃ ॥”

—વૃત્ત૦ શ્લો૦ ૭.

આ ઉપરથી તાત્પર્ય એ નીકળે છે કે બધું મળીને મ, ય, ર, સ, ત, જ, મ અને ન એમ આઠ ગણો છે.

વિશેષમાં અમુક વર્ણ હ્રસ્વ છે કે દીર્ઘ છે તે દર્શાવવા લ અને ગ એમ અક્ષરોનો અથવા તો ‘૧’ ‘૨’ (અથવા ‘-’ ‘-’) ચિહ્નોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

એ વાત પણ સાથોસાથ ધ્યાનમાં રાખવી જરૂરી છે કે દરેક છંદમાં ‘યતિ’ એટલે વિશ્રામ-સ્થાન હોય છે, અર્થાત્ અમુક અક્ષરો સાથે બોલ્યા બાદ વિરામ લઈ શકાય છે.

આ વિવેચન ઉપરથી બોધ શકાય છે કે આ કાવ્યનું પ્રથમ પદ ‘સમવૃત્ત’માં રચાયેલું છે અને તેમાં એકંદર ૧૪ વર્ણો છે. વળી તેમાં ત, મ, જ અને જ એમ ચાર ગણો છે અને પહેલા આઠ અક્ષરો બોલ્યા પછી તેમજ ત્યાર પછીના બીજા છ અક્ષરો ઉચ્ચાર્યા બાદ અટકવાનું આવે છે. અર્થાત્ આ વૃત્તમાં બે ‘યતિ’ છે. આથી વૃત્તરત્નાકરમાં આપેલા—

“ઉક્તા ‘વસંતતિલકા’ તમજા જગૌ ગઃ”

—લક્ષણ મુજબ આ વૃત્ત વસંતતિલકા સિદ્ધ થાય છે. આ વાત સ્પષ્ટ સમજાય તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ પાદ વિચારીએ.

નમ્ રેન્દ્રે । મૌ લિં ગં । લિં તોત્તવં । મ્ પો રિં । જો સ્
ત મ જ જ ગ લ

આ પદ્યમાં પાદાન્ત અક્ષર ને કે હ્રસ્વ છે, છતાં ઉપર્યુક્ત નિયમાનુસાર તેને દીર્ઘ ગણી શકાય છે અને એથી કરીને વસંતતિલકાના ઉપર આધેલા લક્ષણ સાથે વિરોધ આવતો નથી.

કેટલાકને ગણના આધારે આંધવામાં આવેલાં લક્ષણો ઝટ ગળે ઉતરતાં નથી, તો તેમને સારૂ 'નામ તેવું કામ' એ વાક્યને ચરિતાર્થ કરનારા 'શ્રુતબોધ નામના છન્દઃશાસ્ત્રને આધારે, આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પદ્યોનાં લક્ષણો વિચારવામાં આવે છે. તેમાં વસંતતિલકાના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“જાત્રં દ્વિતીયમપિ ચેદ્ ગુરુ તચ્ચતુર્થં

યત્રાષ્ટમં ચ દશમાન્ત્યમુપાન્ત્યમન્ત્યમ્ ।

સપ્તામિરિન્દુષદને ! વિરતિશ્ચ પદ્મિઃ^૧

કાન્તે । ‘વસન્તતિલકા’ કિલ તાં વદન્તિ ॥”

—શ્રુત ૦ સ્થો ૦ ૩૬.

અર્થાત્ હે ચન્દ્રમુખી (ચતુરા) ! જે પદ્યમાં પહેલા, બીજા, ચોથા, આઠમા, અગ્યારમા, તેરમા તેમજ ચૌદમા અક્ષરો યાને વર્ણો દીર્ઘ હોય અને ત્યાં આઠમે અને છઠ્ઠે અક્ષરે વિરામ હોવાતો હોય, તેને હે કાન્તા ! (પણિતી) ખચિત ‘વસન્તતિલકા’ કહે છે.

આ પદ્ય-મીમાંસાનું પ્રકરણ સમાપ્ત કરીએ તે પૂર્વે આ વસંતતિલકાનાં અન્ય નામો તરફ ઉઠતી નજર ફેંકી લઈએ. આ નામો તે બીજાં કોઈ નહિ પણ સિંહોદ્ગતા, ઉદ્ધર્ષિણી, મધુમાધવી તેમજ ઇન્દુવદના છે.^૨

પદ્ય-અમરકાર—

શ્રીમદ્ધ-ભટ્ટિસૂત્રિએ વિવિધ ભાતના શબ્દાલંકારથી સુક્ત પદ્ય રચેલાં છે. તેમાં આ પ્રથમ પદ્ય ચમક-વિશેષથી શોભી રહ્યું છે. આ પદ્ય તરફ દષ્ટિપાત કરતાં ભેદ શકાય છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણના છેવટના છ અક્ષરો અને તૃતીય અને ચતુર્થ ચરણના છેવટના

૧ આ અન્ય મહાકવિ કાલિદાસે રચ્યો છે એમ કહેવામાં આવે છે. એમાં છન્દોનાં લક્ષણો એટલાં સરસ આખ્યાં છે કે શ્રવણમાનથી તેનો બોધ થઈ જાય. વિશેષમાં આ ગ્રંથ ગુંગાર રસને પુષ્ટ કરે છે, કેમકે દરેક છંદનું લક્ષણ કાલિદાસે ચોતાની પ્રિયાને ઉદ્દેશીને આંધ્યું છે.

૨ ‘કામાલુદાહ્યશિકામિમત્તજેન્દ્રે !’ इति पाठान्तरम् ।

૩ સરખાનો—“उक्ता ‘वसन्ततिलका’ तमजा जगौ गः

‘सिंहोदते’ यमुदिता मुनिकादयपेन ।

‘उद्धर्षिणी’ ति गदिता मुनिसैतयेन

भीषिङ्गलेन कविता ‘मधुमाधवी’ ति ॥”

—વૃત્ત ૦ સમવૃત્તપ્રકરણ.

પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી આ પદ પાદાંતસમર્પણાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકેથી અલંકૃત છે એમ કહેવું સર્વથા ખોટું નહિ ગણાય.

ૐ ૐ ૐ ૐ

જિનવરાણાં પ્રાર્થના—

દારિદ્ર્યમદ્રિસમવિગ્રહતાપનીય-

રાશિપ્રદાનવિધિના મહતાપનીય ।

યૈર્દુઃસ્વશત્રુરિહ જન્મવતામઘાનિ

નિમ્નન્તુ તે જિનવરા ભવતામઘાનિ ॥ ૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યૈર્જિનવરૈર્દારિદ્ર્યં અપનીય-તિરસ્કૃત્ય દુઃસ્વશત્રુરિહ લોકે અઘાનિ-હતઃ । કેન ? અદ્રિસમો વિગ્રહો-દેહો યસ્ય તાપનીયરાશેસ્તસ્ય પ્રદાનવિધિસ્તેન । કિંવિશિષ્ટેન ? મહતા વર્ષપ્રમાણેન ॥ ૨ ॥

અન્વયઃ

યૈઃ મહતા અદ્રિ-સમ-વિગ્રહ-તાપનીય-રાશિ-પ્રદાન-વિધિના જન્મવતાં દારિદ્ર્યં અપનીય દુઃસ્વ-શત્રુઃ इह અઘાનિ, તે જિન-વરાઃ ભવતાં અઘાનિ નિમ્નન્તુ ।

શબ્દાર્થ

દારિદ્ર્યં (મૂં દારિદ્ર્ય)=દરિદ્રતા, ગરીબાઈ.

અદ્રિ=પર્વત.

સમ=સમાન.

વિગ્રહ=દેહ, શરીર.

તાપનીય=સુવર્ણ, સોનું.

રાશિ=ઢગલો.

પ્રદાન=લાગ, દાન.

વિધિ=વિધાન, કરવું તે.

અદ્રિસમવિગ્રહતાપનીયરાશિપ્રદાનવિધિના=પર્વત-સમાન દેહ છે જેનો એવા સોનાના ઢગલાનું દાન દેવા વડે.

મહતા (મૂં મહત્)=વિશાળ.

યૈઃ (મૂં યદ્)=જે વડે.

દુઃસ્વ=દુઃખ, પીડા.

શત્રુ=દુશ્મન, વૈરી.

દુઃસ્વશત્રુઃ=દુઃખરૂપ દુશ્મન.

इह=આ જગતમાં.

જન્મવતાં (મૂં જન્મવત્)=પ્રાણીઓના.

અઘાનિ (ધાં હન્)=નષ્ટ થતો હવો.

નિમ્નન્તુ (ધાં હન્)=નાશ કરો.

તે (મૂં તદ્)=તે.

જિન=વીતરાગ.

વર=શ્રેષ્ઠ.

જિનવરાઃ (મૂં જિનવર)=જિનેશ્વરો, તીર્થંકરો.

ભવતાં (મૂં ભવત્)=તમારાં.

અઘાનિ (મૂં અઘ)=પાપો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરને પ્રાર્થના—

“પર્વતના સમાન શરીર છે જનું એવા સુવર્ણનાં શશિનું વિસ્તીર્ણું (અર્થાત્ એક વર્ષ પર્યંત) દાન દેવા વડે કરીને જમણે પ્રાણીઓના દારિદ્ર્યને દૂર કરીને તેમના (તે) દુઃખરૂપ દુરમનનો આ જગતમાં નાશ કર્યો, તે જિનેશ્વર (હે ‘લગ્ન્યો’) તમારાં પાપોને સુતરાં નષ્ટ કરેા.”—૨

સ્પષ્ટીકરણ

સાંવત્સરિક દાન—

દરેક તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે અર્થાત્ ગૃહ-વાસનો ત્યાગ કરે તે પહેલાં એક વર્ષ પર્યંત દાન દે છે. આ દાન કરતાં એવી ઉદ્દયોષણા કરાવવામાં આવે છે કે જે જેનો અર્થાં હોય, તેણે આવીને તે ગ્રહણ કરવું. આ પ્રમાણેની ઉદ્દયોષણાનું શ્રવણ કર્યા બાદ યાત્રકો પ્રભુ પાસે દાન લેવા આવે છે. ઇન્દ્રના આદેશથી કુબેરે પ્રેરેલા જુન્ભક દેવતાઓ ઘણા સમયથી બ્રહ્મ થયેલું, સ્મશાનાદિક ગૃહ સ્થલમાં રહેલું, માલિકી વિનાનું એવું રૂપ્ય (રૂપું), સુવર્ણ, સ્નાદિક દ્રવ્ય અનેક સ્થલેથી લાવીને પ્રભુ સમક્ષ હાજર કરે છે. પ્રભુ જરોજર એક વર્ષ સુધી સૂર્યોદયથી માંડીને તે લોજનના સમય સુધી દાન દે છે અને તેમાં પણ યાત્રકની પ્રાર્થનાનુસાર તેને દાન દેવામાં આવે છે. છતાં પણ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે પ્રભુના અતિશયને લીધે કોઇ પણ યાત્રક અસંભવિત વસ્તુની કે અમર્યાદિત દાનની યાચના કરી શકતો નથી. દિન-પ્રતિદિન એક કોડ અને આઠ લાખ સુવર્ણનું દાન દેવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે ૩૬૦ દિવસ લેખે વર્ષ ગણતાં એક વર્ષમાં તીર્થંકર દીક્ષા લે તે પૂર્વે તે ત્રણસે અઠ્યાસી કોડ અને એસી લાખ (૩૮૮,૮૦૦૦૦૦) સુવર્ણનું દાન દે છે.

૧ દારિદ્ર્ય અને તેનાથી થતી અવનતિ એ સંબંધમાં જુઓ શ્રીચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૧૨ મા પદ ઉપરનું માર્ગ સ્પષ્ટીકરણ (૫૦ ૨૫-૨૬).

૨ લગ્નના સ્વરૂપ સાર જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪-૫).

૩-૪ કુબેર અને જુન્ભક સંબંધી માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૩૨).

૫ ‘સુવર્ણ’ એ સોનાનો સિક્કો છે. (જુઓ મૃચ્છકટિક.) વિશેષમાં આશરે ૧૭૫ ગ્રેઇન (દ્રોણ) નેટલા સોનાના વજનનું નામ પણ ‘સુવર્ણ’ છે. અભિધાન-ચિન્તામણિ (કાં ૩, શ્લો ૫૪૮) માં પણ કહ્યું છે કે—

“માપો વતાર્થગુજઃ, પોદ્દામાપો નિગમતે કવઃ ।

સસુવર્ણસ્ય સુવર્ણસેરેવ પદં ચતુર્મિથ ॥” —આર્થાં.

અર્થાત્ ૮૦ રતી યાને ૧૬ માપ અથવા ૧ કર્ષ નેટલા સોનાના વજનને ‘સુવર્ણ’ કહેવામાં આવે છે. આ ઉપરથી એમ પણ માની શકાય કે સુવર્ણ નામના સિક્કાનું વજન પણ ઉપર જણાવ્યા મુજબ હોય. વળી એચ. એચ. વિલ્સન (H. H. Wilson) ની ૧૧મી કૃતિ (૧૯૦૧) ના ૪૭મા પૃષ્ઠ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે આ સિક્કાની ક્રીમત ઓછામાં ઓછી આશરે ૯ રૂપિયા નેટલી હોવી જોઇએ.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આથી કરીને આ પદ્ય પદ્યાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમત્કથી અલંકૃત છે એમ જોઈ શકાય છે.

૪ ૪ ૪ ૪

જૈનસિદ્ધાન્તપ્રશંસા—

યદ્ દોષદારુદહનેષુ રતઃ કૃશાનુઃ

સ્યાદાપદુર્વ્યપિ હિ યત્ સ્મરતઃ કૃશા નુઃ ।

યદ્ વૃષ્ટિરેવ પરિદાહિષુ મેઘજાડલં

જૈનં મતં હરતુ તદ્ ગુરુ મેઘજાલમ્ ॥ ૩ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યન્મતં દોષદારુદહનેષુ રતઃ કૃશાનુઃ સ્યાત્-ભવેત્ । નુઃ-પુરુષસ્ય । કિંવિશિષ્ટસ્ય ? સ્મરતઃ । કિં ? યત્ । ઉર્વી અપિ આપત્ કૃશા-તન્વી ભવતિ । યન્મતં વૃષ્ટિરેવ પરિદહન-શીલેષુ । કિંભૂતા ? મેઘજાડલં, તન્મતં, ગુરુ-વિસ્તીર્ણં, મે-મમ ॥ ૩ ॥

અન્વયઃ

યદ્ દોષ-દારુ-દહનેષુ રતઃ કૃશાનુઃ, યદ્ સ્મરતઃ નુઃ ઉર્વી અપિ આપત્ હિ કૃશા સ્યાત્, યદ્ પરિદાહિષુ અલં મેઘ-જા વૃષ્ટિઃ એવ તદ્ જૈનં મતં મે ગુરુ અઘ-જાલં હરતુ ।

શીબદાર્થ

યદ્ (મૂં યદ્)=જે.

દોષ=દોષ, દૂષણ.

દારુ=કાષ, લાકડું.

દહન=ખાળવું તે.

દોષદારુદહનેષુ=દોષરૂપી કાષને ખાળવામાં.

રતઃ (મૂં રત)=અનુરક્ત, આસક્ત.

કૃશાનુઃ (મૂં કૃશાનુ)=અશિ.

સ્યાત્ (ધાં અસ્)=થાય.

આપદ્=આપત્તિ, વિપત્તિ.

ઉર્વી (મૂં ઉર્વ)=મોટી.

અપિ=પણ.

હિ=નિશ્ચયાત્મક અવ્યય.

૧ આ પ્રકારના ચમત્કથી વિભૂષિત કાવ્ય જોવું હોય, તો સ્તોત્ર-રત્નાકરના દ્વિતીય ભાગના પત્રાંક ૮૫-૮૪ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો. ત્યાં જે વિહરમાણ-વિંશતિ-જિનસ્તવ નામનું કાવ્ય આપેલું છે, તેનું પ્રથમ પદ્ય અત્ર ઉદાહરણ તરીકે આપવામાં આવે છે.

“સીમંધરાવીશ ! મહાવિદેહ—

ક્ષોણીવતંસઃ સુમહા વિદેહ ! ।

મવાન્ મવત્તાવિષ ! વૈ નતેઽય—

શ્રીદોઽસ્તુ મે રુગિવપૈવનતેય ! ॥” —ઉપજાતિ.

યદ્ (મૂં યદ્) = જેને.

સુરતઃ (મૂં સુરત) = પાદ કરનારા.

હ્રસા (મૂં હ્રસ) = અહ્ય.

ત્રુઃ (મૂં ત્રુ) = મનુષ્યની.

વૃષ્ટિઃ (મૂં વૃષ્ટિ) = વૃષ્ટિ, વરસાદ.

પયઃ = જ.

પરિદાહિષ્ણ (મૂં પરિદાહિષ્ણ) = સંતપ્તને વિષે.

મેઘ = મેઘ, જળનું વાદળું.

જન = ઉત્પન્ન થવું.

મેઘજા = મેઘથી ઉત્પન્ન થનારી.

અલં = અત્યંત.

જૈન (મૂં જૈન) = જૈન, જિન-વિષયક.

મતં (મૂં મત) = મત, દર્શન, સિદ્ધાન્ત.

હરતુ (ધાં હ) = હરો, નાશ કરો.

તદ્ (મૂં તદ્) = તે.

ગુરુ = વિસ્તીર્ણ.

મે (મૂં મસ્યદ્) = મારા.

અઘ = પાપ.

જાલ = સમૂહ.

અઘજાલં = પાપના સમૂહને.

સ્તોત્રાર્થ

જૈન સિદ્ધાન્તની પ્રશંસા—

“જે (સિદ્ધાન્ત) દુષણરૂપ કાષ્ટને બાળી નાંખવામાં અતુરકત અશિના સમાન હોય, તેમજ જોનું સ્મરણ કરનારા માનવની મોટી આપત્તિઓ પણ ખચિત અહ્ય થઈ જાય (અર્થાત્ તેને અંત આવે) તથા જે (સંસારના સંતાપથી) દુઃખ થયેલાઓને વિષે (શાંતિ અર્પણ કરવામાં) મેઘથી ઉત્પન્ન થયેલી અત્યંત વૃષ્ટિ છે, તે જૈન શાસન મારા વિસ્તીર્ણ પાપ-સમૂહનો નાશ કરે.”—૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અનુકર—

આ પદમાં ચરણો તરફ દૃષ્ટિપાત કરતાં બેઠ શકાય છે કે તેનાં પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો અને બાકીનાં બે ચરણોના છેવટના ચાર અક્ષરો સમાન છે.

અ અ અ અ

શ્રુતદેવતા-સંકીર્તનમ્—

યાં દ્રાગ્ ભવન્તિ સુરમન્નિસમા નમન્તઃ

સંત્યજ્ય મોહમધિયોઽપ્યસમાનમન્તઃ ।

વાગ્દેવતા હતકુવાદિકુલા ભવર્ણાત્

સા પાતુ કુન્દવિકસન્મુકુલાભવર્ણા ॥ ૪ ॥ ૧ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

સા વાગ્દેવતા ભવર્ણાત્ પાતુ । યાં અધિયોઽપિ જના નમન્તઃ સુરમન્નિસમા ભવન્તિ । મોહ-અજ્ઞાનં સંત્યજ્ય । કિંવિશિષ્ટં ? અસમાનં, અન્તઃ-મધ્યવર્તિનં ચ । કુન્દ-વિકસન્મુકુલાનાં આભા-છાયાં यस્ય વર્ણસ્ય એવંવિધો વર્ણો યસ્યાઃ સા ॥ ૪ ॥

અન્વય:

અ-સમાનં, અન્તર્ મોહં સંત્યજ્ય યાં નમન્તઃ અ-ધિયઃ અપિ દ્રાક્ સુર-મન્નિ[ન્]-સમાઃ ભવન્તિ સા હત-કુ-વાદિન્-કુલા, કુન્દ-વિકસત્-મુકુલ-આભ-વર્ણા ઘાત્-દેવતા ભવ-ક્રણાત્ (ઘઃ) પાતુ ।

શીખ-દાર્થ

યાં (મૂં યદ્)=જેને.

દ્રાક્=સત્વર, ઝટ.

ભવન્તિ (ધાં મૂ)=થાય છે.

સુર=દેવતા.

મન્નિ[ન્]=પ્રધાન.

સુરમન્નિસમાઃ=દેવગુરુ(બૃહસ્પતિ)ના સમાન.

નમન્તઃ (મૂં નમત્)=નમસ્કાર કરનારા.

સંત્યજ્ય (ધાં ત્યજ્)=ત્યાગ કરીને, ત્યાગ દહને.

મોહં (મૂં મોહ)=મોહને, અજ્ઞાનને.

ધી=બુદ્ધિ, મતિ.

અધિયઃ=અવિદ્યમાન છે બુદ્ધિ જેને વિષે એવા, જડ.

સમાન=તુલ્ય.

અસમાનં=નિરૂપમ, અસાધારણ.

અન્તર્=મધ્યવર્તી, આંતરિક.

ઘાત્=વાણી.

દેવતા=દેવતા.

વાગ્દેવતા=સરસ્વતી, શ્રુત-દેવતા.

હત (ધાં હત્)=નષ્ટ કરેલ.

કુ=અનિષ્ટવાચક શબ્દ.

વાદિન્=વાદી.

કુલ=સમૂહ, સમુદાય.

હતકુવાદિકુલા=નાશ કર્યો છે કુવાદીના સમુદાયને જેણે એવી.

ભવ=સંસાર.

ક્રણ=ઝણ, દેવું, કરજ.

ભવર્ણાત્=સંસારરૂપી કરજમાંથી.

સા (મૂં તદ્)=તે.

પાતુ (ધાં પા)=રક્ષણ કરો, બચાવો.

કુન્દ=મોગરાનું ફૂલ.

વિકસત્ (ધાં કત્)=વિકાસ પામતી, બીજતી.

મુકુલ=કળી, કલિકા.

આભા=છાયા, કાન્તિ.

વર્ણ=વર્ણ, રંગ.

કુન્દવિકસન્મુકુલાભવર્ણા=કુન્દની વિકસ્વર થતી કલિકાની છાયા જેવો વર્ણ છે જેનો એવી.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“અસાધારણ તેમજ આંતરિક એવા અજ્ઞાનને ત્યાગ દહને, જેને નમસ્કાર કરનારા જડ (મનુષ્યો) પણ બૃહસ્પતિસમાન બને છે, તે શ્રુત-દેવતા કે જેણે કુવાદીઓના કુલનો સંહાર કર્યો છે તેમજ વળી જેનો વર્ણ કુન્દ(કુસુમ)ની વિકસ્વર થતી કલિકાની કાન્તિના જેવો છે, તે સરસ્વતી (હે ભગ્ય જનો! તમને) ભવરૂપી કરજમાંથી બચાવો.”—૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અર્થકાર—

આ પદનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ અક્ષરો સમાન છે. આથી કરીને આ પદ પણ દ્વિતીય પદની સાફક પાદાંતસમર્પચાક્ષર્યુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકથી અલંકૃત છે.

૧ ખોટા તર્ક ઉઠાવનાર.

૨ આ કાવ્યના ૭૬મા તેમજ ૮૦મા શ્લોકમાં પણ શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે.

શ્રુત-દેવતાત્વં ૨૪૩૫—

શ્રુત-દેવતાના સંબંધમાં જોવો ઉદ્દેશ છે કે તે શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા છે. વળી તેનો વર્ણ અન્દ્ર, ક્ષીર, હિમ ધ્યાદિના જેવો ધવલ છે અને તે કમલના ઉપર આરૂઢ થાય છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ પુસ્તક અને માતા વડે અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ વીણા અને કમલથી વિભૂષિત છે. આ દેવીના સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક પણ વિચારવા જેવો છે.

“મકટપાણિતલે જપમાલિકા

કમલપુસ્તકવેણુવરાધરા ।

ધવલહંસસમા શ્રુતધાદિની

દ્વરતુ મે દુરિતં મુચિ ભારતી ॥” -કૃતવિંશતિ.

૨ શ્રીઅજિતજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅજિતનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

કુસુમવાણચમૂભિરપીડિત-

સ્ત્રિભિરતીવ જગદ્ધિરપીડિતઃ ।

સકલલોકમવન્ વૃજિનાજિતઃ

શમયતાદ્ દુરિતાનિ જિનાજિતઃ ॥ ૫ ॥

—દ્રુતવિલમ્બિતમ્

ટીકા

જિનશ્વાસાવજિતશ્ચ સ જિનાજિતો દુરિતાનિ શમયતાત્ । કિં ? કુસુમવાણસ્ય-
કન્દર્પસ્ય ચમ્વઃ શબ્દાઘાસ્તાભિઃ અપીડિતઃ । ત્રિજગદ્ધિઃ ર્પીડિતઃ-સ્તુતઃ । કિં કુર્વન્ ?
અવન્-રક્ષન્, (કં ?) સકલલોકં, (કસ્માત્ ?) વૃજિનં-પાપં તદેવાજિઃ-સંગ્રામસ્તતઃ ॥ ૫ ॥

અન્વયઃ

કુસુમ-વાણ-ચમૂભિઃ અ-પીડિતઃ, ત્રિભિઃ જગદ્ધિઃ અપિ અતીવ ર્પીડિતઃ, વૃજિન-આજિ-તઃ
સકલ-લોકં અવન્ જિન-‘અજિતઃ’ દુરિતાનિ શમયતાત્ ।

શબ્દાર્થ

કુસુમ=પુષ્પ, ફૂલ.

વાણ=આણ.

કુસુમવાણ=પુષ્પ છે આણ જેનું તે, કામદેવ.

ચમૂ=૬૨૩૨, સેના, દ્યોત.

કુસુમવાણચમૂભિઃ=કામદેવની સેનાઓ વડે.

પીડિત (ધાં પીડ્)=દુઃખી થયેલ.

અપીડિતઃ=નહિ પીડાયેલ.

ત્રિભિઃ (મૂં ત્રિ)=ત્રણ વડે.

અતીવ=અત્યંત.

જગદ્ધિઃ (મૂં જગત્)=જગતો વડે.

ર્પીડિતઃ (મૂં ર્પીડિત)=સ્તુતિ કરાયેલ.

સકલ=સમસ્ત.

લોક=જગત્, દુનિયા, વિશ્વ.

સકલલોકં=સમસ્ત જગતને.

અવન્ (મૂં અવત્)=પાળનારા, રક્ષણ કરનારા.

વૃજિન=પાપ.

આજિ=સંગ્રામ, લડાઇ.

વૃજિનાજિતઃ=પાપરૂપ સંગ્રામથી.

શમયતાત્ (ધાં શમ્)=શાંત કરો, નષ્ટ કરો.

દુરિતાનિ (મૂં દુરિત)=પાપોને.

અજિત=અજિતનાથ, ખીલ તીર્થંકર.

જિનાજિતઃ=અજિત જિન.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅઙ્ગિતનાથની સ્તુતિ—

“કંદર્પના સૈન્ય વડે નહિ પીડાયેલા એવા, તથા ત્રણે જગત્ વડે પણ અત્યંત સ્તુતિ કરાયેલા, તેમજ પાપરૂપ સંસારથી સંમત વિશ્વનું રક્ષણ કરનારા એવા ‘અઙ્ગિત જિનેશ્વર (હે ‘ભગ્ય-ગન’ તમારાં) પાપોને નષ્ટ કરો.”—૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

“પદ્ય-અમતકારમાં આ કાવ્યમાંના તૃતીય પદ્યને મળતું આવતું આ પદ્ય (તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો) ‘દ્વતવિલંબિત’ છંદમાં રચાયેલ છે. આ છંદનું લક્ષણ એ છે કે—

“અયિ દુશોદરિ ! યત્ર ચતુર્યેકં
શુભ ચ સત્તમકં દશમં તથા ।
વિરતિજં ચ તથૈવ વિચક્ષણૈ-
દ્વતવિલંબિતમિત્યુપદિદ્યતે ॥”

—શ્લોક ૩૦.

અર્થાત્ હે ‘સૂક્ષ્મ અંગવાણી ! જે સમવૃત્તના ચોથા, સાતમા, દશમા અને અંત્ય અર્થાત્ બારમા અક્ષરો દીર્ઘ-હ્રસ્વ છે, તે વૃત્તને પરિહતો ‘દ્વતવિલંબિત’ કહે છે.

આ વૃત્તમાં ન, મ, મ અને ર એમ ચાર ગણો છે. આથી કરીને એનું લક્ષણ એમ પણ બાંધવામાં આવે છે કે—

“દ્વતવિલંબિતમાહ નમો મરૈ”

આ વાત ધ્યાનમાં લીધે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ પ્રતિ દૃષ્ટિ-પાત કરીએ,

કુ સુ મ । યો ન ચ । મૂ મિ ર । પી દિ તઃ
ન મ મ ર

૫ ૫ ૫ ૫

જિનેશ્વરાણાં સ્તુતિ!—

કૃતવત્તોઽસુમતાં શરણાન્વયં

સકલતીર્થકૃતાં ચરણાન્ વયમ્ ।

સુરકૃતામ્બુજગર્ભનિશાન્તકાન્

રવિસમાન્ પ્રણુમોઽધનિશાન્તકાન્ ॥ ૬ ॥

—દ્વવ૦

૧ આ દ્વિતીય જિનેશ્વર અઙ્ગિતનાથના ચરિત્રનું દિવ્ય-દર્શન કરતું હોય, તો સ્તુતિ-અતુલિશતિકા (૫૦-૩૪) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

टीका

सकलतीर्थकृतां चरणान् वयं प्रणुमः । किंविधान् ? कृतवतः । किं ! शरणान्वयं-
शरणप्रवाहं असुमतां । सुरकृतान्मुजगर्भमेव निशान्त-गृहं येषां ते सुर० । “शेषाद्विभाषा
(द्वा)” (सिद्ध० अ० ७, पा० ३, सू० १७५) इति क (च्) प्रत्ययः । रविसमान्-सूर्यसमान् ।
अतः अयमेव निशा तस्या अन्तका-विनाशकाः ॥ ६ ॥

अन्वयः

वयं सकल-तीर्थकृतां असु-मतां शरण-अन्वयं कृतवतः, सुर-कृत-अम्बुज-गर्भ-निशान्तकान्,
रवि-समान्, अय-निशा-अन्तकान् चरणान् प्रणुमः ।

शब्दार्थः

कृतवतः (सू० कृतवत्) = करेवा ।

असु = प्राणु ।

असुमतां (सू० असुमत्) = प्राणुजीना ।

शरण = शरण, पयाव ।

अन्वय = संतति, प्रवाह ।

शरणान्वय = शरणनी संततिने ।

तीर्थ = (१) अनुविध संघ; (२) द्वादशांगी; (३) प्र-

मम शरणम् ।

कृत = कृतवत् ।

तीर्थकृत = तीर्थकृत, तीर्थपति ।

सकलतीर्थकृतां = सर्व तीर्थकृता ।

चरणान् (सू० चरण) = पादौ, शरणौ ।

वयं (सू० वयम्) = अमे ।

कृत (पा० कृ) = करेवा, रवेवा ।

अम्बु = जल ।

अम्बुज = जलमां उत्पन्न धाय ते, कमल ।

गर्भ = मध्य भाग ।

निशान्त = शून्य ।

सुरकृतान्मुजगर्भनिशान्तकान् = देव-रचित कमलतो
मध्य भाग छे शून्य मनुं जेवा ।

रवि = सूर्य, सूर्य ।

रविसमान् = सूर्यसमान ।

प्रणुमः (पा० णु) = स्तुति करीजे छीजे ।

निशा = रात्रि, रात ।

अन्तक = अन्त आधुनारा, विनाश करनारा ।

अयनिशान्तकान् = पापशुभी रात्रिनो अन्त आधुनारा ।

श्लोकार्थः

विशेषार्थः स्तुति—

“प्राणुजीना शरणनी संततिने करेवा (अर्थात् अनेक पापशुभी वटे आश्रय
सेवासेवा) जेवां, तथा देव-रचित कमलतो मध्य भाग छे शून्य मनुं जेवां, वणी सूर्य-
समान अने (अतमेव) पापशुभी रात्रिनो अन्त आधुनारा जेवां ‘सगरत तीर्थपति-
जेवां शरणौ अमे स्तुतीजे छीजे ।’—६

१ विमलेश्वर शरणनी संततिने देवतासेवा

तीर्थकृतान्मुजगर्भनिशान्तकान् (श्लो० ३२) पृष्ठ

(सू० १७५) इति अन्तक ५० से ।

२ अम्बुजगर्भनिशान्तकान् श्लो० ३३

इति अन्तक ५० से ।

इति अन्तक ५० से ।

इति

इति

इति

इति

इति

इति

इति अन्तक ५० से ।

इति अन्तक ५० से ।

इति अन्तक ५० से ।

इति अन्तक ५० से ।

इति अन्तक ५० से ।

इति अन्तक ५० से ।

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમાકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં જે પદો પણ પાદાંતસમચતુરશ્વરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભે છે, કેમકે તેનાં આરે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

✽ ✽ ✽ ✽

૧ આ પ્રકારના યમકથી વિભૂષિત એવું એક આઠ પદનું શ્રીપાર્શ્વજિન-સ્તોત્ર શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચેલું છે. તે નીચે મુજબ છે:—

“શ્રીપાર્શ્વ! પાદાનતમાગરાજ!

મોત્સર્વદેવઃકલ્પમાગરાજ!”

સર્તાં હતાસત્પરિણામરાણં

ત્વાં સંસ્તુમઃ કૌર્વેગુણાસરાગમ્” ॥ ૧ ॥—ઉપન્યાસિ.

“હે શ્રીપાર્શ્વ! જેનાં ચરણોને પ્રણામ કર્યો છે નાગરાજે (ધરણેન્દ્રે) એવા હે નાથ! વધતા જતા એવા પ્રાપ્તરૂપી કંઈ પ્રતિ (તેનો વિનાશ કરવામાં) શુંક સમાન! હે જન્મ-રહિત (જિનેશ્વર)! નાશ કર્યો છે સંન્યસોના કુદ પરિણતિવાળા રાગનો જેણે એવા તથા સ્થિરતારૂપી ગુણમાં મેરૂસમાન એવા તને અમે સ્તાવીએ છીએ.”—૧

“એ માર્વદેવાસુરમાનનીયં

પદ્યન્તિ તે શ્રીમદમાનનીયમ્!

સપન્નિહોક્તીતિલકામિતાનિ

સ્તિષ્ઠન્તિ તેપામિહ કામિતાનિ” ॥ ૨ ॥—ઉપન્યાસિ.

“હે ત્રેલોક્યને વિષે તિલકસમાન (તીર્થશ્વર)! માનવ, દેવ અને દાનવને માનનીય એવું તેમજ વળી શોભાથી ભરપૂર એવા તારા મુખને જેઓ જુએ છે, તેમના અપરિમિત મનોરથો અત્ર સત્વર ફેલીશૂત થાય છે.”—૨

“કતોદ્દયં પદ્મદલાનુકારં

નાશિમવપ્ તે કમલાનુકારમ્” ૧

કુતોન્મથા સ્વપ્નતિદીક્ષિતેષુ

સર્વેભિર્ધા મેઘ સદીક્ષિતેષુ” ॥ ૩ ॥—ઉપન્યાસિ.

“પદના પત્રનું અનુકરણ કરનારા એવા તારા નેત્ર-મુગલ શું લક્ષ્મીનું અનુકરણ નથી કરતા! એમ નહિ હોય તો તારા પ્રણામને વિષે દીક્ષિત તેમજ તારા નેત્ર-મુગલ વડે એવાએવા (અર્થાત્ તારા કૃપા-પાત્ર) એવા (મનુષ્યો) ને વિષે સમસ્ત સંપત્તિઓ પ્રેમ કર્યાંથી (હોય)?”—૩

“અમ્યર્હિતં મધ્યકલ્પકાન્તો

હર્ષપ્રકર્ષાહસવલ્લકાનામ્” ૪

સેવન્તિ યે ત્વાં વિધિવલ્લમન્તે

સ્તિર્વાળસીલ્યં કુચવલ્લમં તે” ॥ ૪ ॥—ઉપન્યાસિ.

“હર્ષના પ્રદર્શને લક્ષ્મી દેદીપ્યમાન છે નેનો જેનાં એવા લવ્ય-સમુદાયોને પૂજ્ય (તેમજ પરિણતોને પ્રિય) એવા તને જેઓ વિધિપૂર્વક સળે છે, તેઓ પરિણતોને પ્રિય એવું શોષણું મુખ પામે છે.”—૪

જિનવાણી-પ્રશંસા—

કૃતસમસ્તજગચ્છુભવસ્તુતા

જિતકુવાદિગણાઽસ્તભવસ્તુતા ।

અવતુ વઃ પરિપૂર્ણનભા રતી-

નૃમસુતે દદતી જિનભારતી ॥ ૭ ॥

—કૃત૦

“સ્તેરહંકૃત્યપનાયિકાભિ-

વંધુઃશ્રિયા તે સુરનાયિકાભિઃ ।

નાક્ષોભિ ચેતઃ પરમાવલીન-

મચિન્ત્યવિસ્તારિશુભાવલીનમ્” ॥ ૫ ॥—ઉપભતિ.

“(કંદર્પની પત્ની) રતિના ગર્વને દૂર કરનારી એવી સુરાંગનાઓ પોતાનાં દેહની સંપત્તિદ્વારા, ઉત્તમ લાવને વિષે લીન એવા, તેમજ અચિન્ત્ય, વિસ્તીર્ણ અને શુભ એવી શ્રેણિઓના સ્વામી એવા તારા ચિત્તને અલિત કરી શકી નહિ.”—૫

“પ્રભો ! તવાઽસ્તસરરાજમાને

નલાંશુજાલેન વિરાજમાને ।

ક્રમાસ્ત્રુજે લક્ષ્મિગૃહે રસેન—

શકાર્ચનીય ! સ્તુમહે રસેન” ॥ ૬ ॥—ઉપભતિ.

“હે નાથ ! હે પૃથ્વી-પતિઓના તેમજ ઇન્દ્રોના પૂજ્ય ! લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ એવાં, વળી નખનાં કિરણોના સમૂહ વડે શોભતાં, તેમજ વળી દળી નાખ્યો છે કંદર્પરાજના ગર્વને જેણે એવાં તારાં અરણ્યોની અમે પ્રેમપૂર્વક સ્તુતિ કરીએ છીએ.”—૬

“આકાક્ષિતા बहुविधं जनताभिरामा-

સ્પૃષ્ટા મહોદયપુરી ધ્રુવતાભિરામા ।

અપ્યધ્વરશ્રુતિતપઃસવનાદતે ન

સુંસાઽપ્યતે જિન ! તવ સ્તવનાદતેન ?” ॥ ૭ ॥—વસન્તતિલકા.

“લોકો વડે બહુ પ્રકારે આકાંક્ષા (ઇચ્છા) રખાયેલી એવી, વ્યાધિ વડે નહિ સ્પર્શ કરાયેલી (અર્થાત્ અવ્યાબાધ) એવી, તેમજ નિશ્ચયતા વડે મનોહર એવી મહોદય-નગરી (સુક્તિ-પુરી) ને (પણ) યજ્ઞ, શ્રુતિ, તપ અને જ્ઞાન કર્યા વિના પણ હે વીતરાગ ! તારા સ્તવનને વિષે આદરવાળો મનુષ્ય શું પામતો નથી કે !”—૭

“इत्थं फणीन्द्रसत्ततश्चित्पार्श्व ! नास्थ

સ્ત્રી વાં સ્તવં પઠતિ યસ્તવ પાર્શ્વનાથ ! ।

તસ્યૈ સ્પૃહામવૃજિનપ્રભવાય ! નવ્યા

લક્ષ્મીર્વિમર્તિ સુમનઃસમવાયનવ્યા” ॥ ૮ ॥—વસન્તતિલકા.

“હે નાગેન્દ્ર વડે નિરંતર આશ્રય લેવાયેલો છે જેની બાજુનો એવા હે (નાથ) ! હે પાર્શ્વનાથ ! પુણ્યની ઉત્પત્તિનો લાભ છે જેના દ્વારા એવા હે (ઇશ્વર) ! જે નર કે નારી તારા (આ) સ્તોત્રનું પઠન કરે છે, તેવાની, નવીન (અર્થાત્ તરુણ) એવી તેમજ દેવોના સંમુદાયને નવ્ય (સ્તુતિ કરવા લાયક) એવી લક્ષ્મી ઇચ્છા રાખે છે.”—૮

દીકા

જિનભારતી-વાગ્ અવતુ । ઘઃ-યુષ્માન્ । શુભવસ્તૂનાં ભાવઃ શુભવસ્તુતા, કૃતા સમ-
સ્તજગતઃ શુભવસ્તુતા યયા સા તથાવિધા । જિતઃ કુવાદિગણો યયા સા । અસ્તો-વિક્ષિતો
ભવઃ-સંસારો યૈઃ ઇતાવતા સાધવસ્તૈઃ સ્તુતા इत्यर्थः । ગામ્ભીર્યશબ્દેન પરિપૂર્ણ નમો યયા ।
નરશ્ચ મરુતશ્ચ નૃમરુત્ તસૈ નૃમરુતે । રતીઃ-સુલાનિ । દદતી-પ્રયચ્છન્તી । યા વાગ્ ॥૭॥

અન્વયઃ

કૃત-સમસ્ત-જગત્-શુભ-વસ્તુતા, જિત-કુ-વાદિન્-ગણા, અસ્ત-ભવ-સ્તુતા, પરિપૂર્ણ-નમાઃ,
નૃ-મરુતે રતીઃ દદતી જિન-ભારતી ઘઃ અવતુ ।

શીખદાર્થ

સમસ્ત=અખિલ, સંપૂર્ણ.

જગત્=દુનિયા.

શુભ=શુભ.

વસ્તુ=પદાર્થ.

કૃતસમસ્તજગત્શુભવસ્તુતા=કર્તૃ છે અખિલ વિશ્વને

શુભ વસ્તુના ભાવવાળું જેણે એવી.

જિત (ધા० જિ)=જીતેલા, પરાજિત કરેલા.

ગણ=સમુદાય, સમૂહ.

જિતકુવાદિગણા=પરાજય કર્યો છે કુવાદીઓના

સમુદાયનો જેણે એવી.

સ્તુત (ધા० સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલી.

અસ્તમવસ્તુતા=પરાસ્ત કર્યો છે સંસાર જેમણે એવા

વડે સ્તુતિ કરાયેલી.

અવતુ (ધા० અવ)=અથાવો, રક્ષણ કરો.

ઘઃ (મૂ० યુષ્મદ્)=તમને.

પરિપૂર્ણ (ધા० પૂ)=પૂરી દીધેલ.

નમસ્=આકાશ, ગગન.

પરિપૂર્ણનમાઃ=પૂરી નાંખ્યું છે ગગન જેણે એવી.

રતીઃ (મૂ० રતિ)=સુખોને.

નૃ=મનુષ્ય, માનવ.

મરુત્=દેવ, અમર.

નૃમરુતે=માનવ અને અમરને.

દદતી (ધા० દા)=આપનારી.

ભારતી=વાણી, દેશના.

જિનભારતી=જિન-વાણી, જિનેશ્વરની દેશના.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની પ્રશંસા—

“ કર્તૃ છે અખિલ વિશ્વને શુભ વસ્તુના ભાવમય જેણે એવી, તેમજ જીત્યો છે
કુવાદીઓના સમુદાયને જેણે એવી, તથા વળી નષ્ટ કર્યો છે (ચોર્યોરી લાખ ચોનિરૂપ)
સંસાર જેણે એવા (મુનિવર) વડે સ્તુતિ કરાયેલી, અને વળી (ગાંધીયાદિક શુણ્ણ
કરીને) પૂરી નાંખ્યું છે ગગન જેણે એવી, તેમજ માનવ તથા દેવને સુખો અર્પણ
કરનારી એવી જિન-વાણી (હે ભગ્યો!) તમારું રક્ષણ કરો.”—૭

૫ ૫ ૫ ૫

ધરણપદ્મહિલાયાઃ સ્તુતિઃ—

સુફળરત્નસરીસ્ટપરાજિતાં

રિપુવલપ્રહતાવપરાજિતામ્ ।

સ્મરત તાં ધરણાગ્રિમયોષિતં

જિનગૃહેષુ યયાઽશ્રમયોષિતમ્ ॥ ૮ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

ધરણાગ્રિમયોષિતં-પદ્મહિલાં સ્મરત । કિંમૂતાં ? સુફળેષુ રત્નાનિ યેષાં તે તથા-
વિધાઃ સરીસ્ટપાઃ-સર્પાસ્તૈ રાજિતામ્ । રિપુવલપ્રહતૌ અપરાજિતામ્ । જિનાલયેષુ યયા
શ્રમ-રહિતયા ડપિતં-નિવસિતમ્ ॥ ૮ ॥

અન્વયઃ

યયા અ-શ્રમયા જિન-ગૃહેષુ ડપિતં, તાં સુ-ફળ-રત્ન-સરીસ્ટપ-રાજિતાં, રિપુ-વલ-પ્રહતૌ
અ-પરાજિતાં (અથવા અપર-અજિતાં) 'ધરણ'-અગ્રિમ-યોષિતં સ્મરત ।

શીખરાર્થ

સુ=શ્રેષ્ઠતાવાચક અન્વય.

ફળ=ફેણ.

રત્ન=રત્ન, મણિ.

સરીસ્ટપ=સર્પ, સાપ.

રાજિત (ધા૦ રાજ્)=શોભાયમાન, સુશોભિત.

સુફળરત્નસરીસ્ટપરાજિતાં=જેની સારી ફેણોમાં રત્ન
છે એવા સર્પો વડે સુશોભિત.

રિપુ=શત્રુ, દુશ્મન.

વલ=સૈન્ય.

પ્રહતિ=નાશ.

રિપુવલપ્રહતૌ=શત્રુના સૈન્યનો નાશ કરવામાં.

પરાજિત (ધા૦ જિ)=હારી ગયેલ.

અપર=અન્ય.

અજિત=નહિ હતાયેલ.

અપરાજિતાં=(૧) નહિ હતાયેલી; (૨) અન્ય કોઈથી
નહિ હતાયેલી.

સ્મરત (ધા૦ સ્મૃ)=તમે સ્મરણ કરો.

તાં (મૂ૦ તદ્)=તેને.

ધરણ=ધરણેન્દ્ર, નાગ-પતિ.

અગ્રિમ=પ્રથમ, મુખ્ય.

યોષિત્=સ્ત્રી, પત્ની.

ધરણાગ્રિમયોષિતં=ધરણેન્દ્રની પદ્મશ્ણીને.

ગૃહ=ઘર.

જિનગૃહેષુ=જિનાલયોને વિષે.

યયા (મૂ૦ યદ્)=જેના વડે.

શ્રમ=પરિશ્રમ, શાક.

અશ્રમયા=અવિધમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવી,

શાક-રહિત.

ડપિતં (ધા૦ વસ્)=રહેવાયું, નિવાસ કરાયો.

શ્લોકાર્થ

ધરણેન્દ્રની પદ્મશ્ણીની સ્તુતિ—

“અવિધમાન છે પરિશ્રમ જેને વિષે એવા જેનાથી જિનાલયોમાં નિવાસ કરાયો,

તે, રત છે જની સારી ફેણોમાં એવા સર્પો વડે સુશોભિત એવી, તેમજ વળી શત્રુ-
ઓના સૈન્યનો સંહાર કરવામાં ઠાઠથી પણ ગાંઝ ન જાય એવી (તે) ધરણેન્દ્રની
અગ્ર-મહિપીને (હે અમુશ્ચ જનો!) તમે સ્મરો.”—૮

સ્પષ્ટીકરણ

ધરણેન્દ્ર—

જૈન શાસ્ત્રમાં દેવોના (૧) ભુવનપતિ, (૨) વ્યંતર, (૩) જ્યોતિષ્ઠ અને (૪) વૈમા-
નિક એમ ચાર પ્રકારો બતાવ્યા છે. તેમાં વળી ભુવનપતિના (૧) અમુર-કુમાર, (૨) નાગ-
કુમાર, (૩) વિદ્યુત-કુમાર, (૪) સુપર્ણ-કુમાર, (૫) અગ્નિ-કુમાર, (૬) વાયુ-કુમાર, (૭) એધ-
કુમાર, (૮) ઉદધિ-કુમાર, (૯) દ્રીપ-કુમાર અને (૧૦) દિક્-કુમાર એમ દશ લેદો છે. આ
લેદોમાંના નાગકુમાર દેવોના બે ઇન્દ્રો છે અને તેમને ધરણુ અને ભૂતાનંદના નામથી
ઓળખવામાં આવે છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ધરણેન્દ્ર એ નાગકુમાર દેવોના ઇન્દ્રનું
નામ છે. આ ઇન્દ્ર દશિણ દિશાનો સ્વામી છે. આ ઇન્દ્રને છ અગ્ર-મહિપીઓ છે. તેનાં
નામોના સંબંધમાં સ્થાનાંગ-સ્મૃતિ (પત્રાંક ૩૬૧)માં કહ્યું છે કે—

“ ધૈરણસ્ત ણં નાગકુમારિદસ્ત નાગકુમારરત્નો છ અગ્ગમહિસીઓ પં૦ તં૦—(૧) જલા, (૨) લક્ષ્મી, (૩) સતેરા, (૪) સોતામણી, (૫) દંવા, (૬) ઘનવિજયા ”

અર્થાત્ નાગકુમારના ઇન્દ્ર ધરણેન્દ્રની (૧) જલા, (૨) શકા, (૩) સતેરા, (૪) સૌદામિની,
(૫) ઇન્દ્રા અને (૬) ઘનવિદ્યુતા એમ છ પટરાણીઓ છે.

૧ “ ધૈરણસ્ત નાગકુમારેન્દસ્ત નાગકુમારરત્નઃ પદ અગ્ગમહિવ્યઃ પ્રજ્ઞસાસ્ત્રધયા—(૧) જલા, (૨) લક્ષ્મી,
(૩) સતેરા, (૪) સૌદામિની, (૫) દંવા, (૬) ઘનવિદ્યુતા ” ।

३ श्रीशंभवजिनस्तुतयः

अथ श्रीशंभवनाथस्य स्तुतिः—

नमो भुवनशेखरं दधति ! देवि ! ते वन्दिता-
मितिस्तुतिपराऽगमत् त्रिदशपावली वन्दिता ।

यदीयजननीं प्रति प्रणुत तं जिनेशं भवं

निहन्तुमनसः सदाऽनुपमवैभवं 'शंभवम्' ॥ ९ ॥

—पृथ्वी (८,९)

टीका

यदीयजननीं प्रति त्रिदशपावली-इन्द्रावली वन्देर्भावो-वन्दिता तां वन्दितां
अगमत्-गतवती इतिस्तुतिपरा सती हे भुवनमुकुटं पुत्रं दधति-धारयमाणे ! हे देवि !
ते-तुभ्यं नमोऽस्तु । इन्द्रावली किंभूता ? वन्दिता । कैः ? देवादिभिः इति गम्यते । तं
जिनेशं भवं निहन्तुमनसः सन्तः प्रणुत यूयं निरुपमभूतिम् ॥ ९ ॥

अन्वयः

(हे) भुवन-शेखरं दधति ! देवि ! ते नमः इति-स्तुति-परा, वन्दिता त्रिदश-प-आवली यदीय-
जननीं प्रति वन्दितां अगमत्, तं अनुपम-वैभवं जिन-ईशं 'शंभवं' भवं निहन्तु-मनसः प्रणुत ।

शब्दार्थ

नमस्=नमस्कार डोणे.

शेखर=मुकुट.

भुवनशेखरं=त्रैलोक्यना मुकुटसमानने.

दधति ! (मू० दधती)=डे धारणु करनारी !

देवि ! (मू० देवी)=डे देवी !

ते (मू० युष्मद्)=तने.

वन्दितां (मू० वन्दिता)=अ-दीपणाने.

इति=आ प्रमाणे.

स्तुति=स्तुति, स्तवन.

पर=तत्पर.

इतिस्तुतिपरां=अे प्रमाणेनी स्तुतिमां तत्पर.

अगमत् (धा० गम्)=प्राप्त यती डवी.

त्रिदश=देव, सुर.

त्रिदशप=देवेन्द्र, सुरपति.

आवली=श्रेणि.

त्रिदशपावली=सुरेन्द्रनी श्रेणि.

વન્દિતા (ધાં વન્દ)=વન્દન કરાયેલી.
 યદીય=જેની.
 જનની=માતા.
 યદીયજનની=જેની માતાને.
 પ્રતિ=ને.
 પ્રણુત (ધાં જુ)=તમે સ્તુતિ કરો.
 તં (ધૂં તદ્)=તેને.
 ફંશ=સ્વામી, પ્રભુ.
 જિનેશં=તીર્થપતિને, જિનેશ્વરને.

મવં (ધૂં મવ)=સંસારને.
 નિહન્તું (ધાં હન્)=નાશ કરવાને.
 મનસ્=મન.
 નિહન્તુમનસઃ=નાશ કરવાના મનવાળા.
 સદા=સર્વદા, હંમેશાં.
 અનુપમ=અસાધારણ, નિરૂપમ.
 વૈમવ=સંપત્તિ.
 અનુપમવૈમવ=નિરૂપમ છે સંપત્તિ જેની એવાને.
 શંમવં (ધૂં શંમવ)=શંભવ(નાથ)ને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશંભવનાથની સ્તુતિ—

“ ‘હે ત્રૈલોક્યના સુકુટ(સમાન પુત્ર)ને (કુક્ષિમાં) ધારણ કરનારી દેવી! તને નમસ્કાર હોએ’ એવી સ્તુતિ કરવામાં તત્પર એવી, તેમજ (દેવ અને દાનવ વડે) વન્દન કરાયેલી એવી સુરપતિઓની શ્રેણિ જેની માતા પ્રતિ બન્દિ-ભાવને ધારણ કરતી હવી, તે અસાધારણ સંપત્તિવાળા (તૃતીય) જિનેશ્વર ‘શંભવ(નાથ)ની (હે ભગ્ય-જનો!) સંસારનો નાશ કરવાના મનવાળા (યથા થકા) તમે સ્તુતિ કરો.’ ”—૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ કાવ્યની પદ્ધતિ-અનુસાર આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પછુ ‘પૃથ્વી’ નામના સમવૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે. એનું લક્ષણ નીચે સુબળ છે:—

“ દ્વિતીયમલિકુન્તલે । યદિ પદ્યદમં દ્વાદશં
 ચતુર્દશમય પ્રિયે । ગુરુ ગમીરન્નામિદ્દે । ।

સપચ્ચદશમાન્તિકં તદ્નુ યત્ર કાન્તે । યતિ—
 ગિંરીન્દ્રફણિમૃત્કુલૈર્મૈવતિ સુચ્ચુ । ‘પૃથ્વી’ હિ સા ॥”

—શ્રુત ૧ શ્લોક ૪૦.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે હે-શ્રમરના સમાન (કૃષ્ણ) કૈશવાળી (કામિની)! જે વૃત્તનો છીનો અક્ષર તેમજ હે પ્રિયા! જેના છક્ર, આઠમા, બારમા તથા ચૌદમા અક્ષરો પછુ દીર્ઘ હોય અને વળી હે બહી નાભિરૂપ હૃદયાળી (લલના)! આ ઉપરાંત જેના પંદરમા અને છેવટના અર્થાત્ સત્તરમા અક્ષરો પછુ દીર્ઘ હોય અને હે કાન્તા! જે વૃત્તમાં આઠમા અને ત્યાર પછીના નવ અક્ષરો બાદ વિરામ-સ્થાન હોય, તે વૃત્ત હે સુચ્ચુ! ‘પૃથ્વી’ છે.

આ સત્તર અક્ષરના વૃત્તમાં જ, સ, જ, સ અને ય એમ પાંચ ગણો છે, ત્યારે છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ છે. આ વાત લક્ષ્યમાં આવે એટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ પાદ પ્રતિ નજર કરીએ.

૧ શ્રીશંભવનાથનું દ્વંક ચરિત્ર સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪૮-૪૯) ઉપરથી ભેદ શકાયે.

ન મો મું। વ ન શો। સ રં દં। ધ તિ દે। વિ તે વન્। દિ તો
જ સ જ સ ય લ ગ

આથી કરીને તો ‘પૃથ્વી’ નું નીચે મુજબનું લક્ષણ ચરિતાર્થ થાય છે—

“જસૌ જસયલા વસુગ્રહયતિશ્ચ પૃથ્વી ગુરુઃ”

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટનાં ત્રણ ત્રણ અક્ષરો સમાન છે (કેમકે યમકમય પદ્યમાં બકાર અને વકાર એક ગણાય છે^૧). આ પછીનું પદ્ય પણ આવી જાતના ચમત્કથી વિભૂષિત છે.

અ અ અ અ

સકલજિનેશ્વરાણાં જન્માભિષેકઃ—

સુમેરુગિરિમૂર્ધનિ ધ્વનદનેકદિવ્યાનકે

સુરૈઃ કૃતમવેક્ષ્ય ચં સુસુદિરેડતિભવ્યા ન કે ।

જગત્રિતયપાવનો જિનવરાભિષેકો મલં

સદા સ વિધુનોતુ નોડશુભમયં ઘનાકોમલમ્ ॥ ૧૦ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

ધ્વનન્તઃ—શબ્દયન્તઃ અનેક(કે) દિવ્યાનકા—દિવ્યપદ્ધતિ યસ્મિન્ । અતીવ ભવ્યાઃ કે ન પ્રમુદિતાઃ ? । નઃ—અસ્માકં મલં—અષ્ટપ્રકારં કર્મ વિધુનોતુ—અપનયતુ । ઘનં ચ તત્ અકોમલં ચ કઠિનમિત્યર્થઃ ॥ ૧૦ ॥

અન્વયઃ

ધ્વનત્—અનેક—દિવ્ય—આનકે સુમેરુ—ગિરિ—મૂર્ધનિ સુરૈઃ કૃતં ચં (જિન—અભિષેકં) અવેક્ષ્ય કે અતિ—ભવ્યાઃ ન સુસુદિરે? સઃ જગત્—ત્રિતય—પાવનઃ જિન—વર—અભિષેકઃ નઃ અ—શુભ—મયં, ઘન—અ—કોમલં મલં સદા વિધુનોતુ ।

શબ્દાર્થ

સુમેરુ=મેરુ.

ગિરિ=પર્વત.

મૂર્ધન=શિખર, શિખર.

સુમેરુગિરિમૂર્ધનિ=મેરુ પર્વતની શિખર ઉપર.

ધ્વનન્ત (ધાન્ ધ્વન્)=શબ્દાર્થમાન.

અનેક=અનંક.

દિવ્ય=દિવ્ય, સ્વર્ગીય.

આનક=દુંદુભિ, વાદ્ય—વિશેષ.

ધ્વનદનેકદિવ્યાનકે=વાગી રહી છે અનેક દિવ્ય

દુંદુભિઓ જ્યાં એવા.

૧ સરખાવો—

“રલયોર્ડલયોશ્ચૈવ, શસયોર્વવયોસ્તથા ।

વેદન્ત્યેપાં ચ સાવર્ણ્ય—મલક્કારવિદો જનાઃ ॥ ”

સુરેઃ (મૂં સુર) = દેવો વડે.
 કૃતં (મૂં કૃત) = કરેલ.
 અવેદ્ય (પાં દૈય) = નોંધે.
 યં (મૂં યદ) = જેને.
 સુમુદિરે (પાં મુદ) = દર્શિત થયા, દર્પ પામ્યા.
 અતિ = અતિશય.
 મવ્ય = મવ્ય, મોક્ષે જનાર.
 અતિમવ્યા = અતિશય મવ્ય, અલપસંસારી.
 ન = નહિ.
 કે (મૂં કિમ્) = કોણ.
 પ્રિતય = પ્રાપ્તો સમુદાય.
 પાવન = પવિત્ર કરનાર.

જગત્ત્રિવ્રતપાવન = મણે લોકને પવિત્ર કરનાર.
 અભિષેક = અભિષેક.
 જિનવરામિષેક = જિનેશ્વરેનો અભિષેક.
 મલં (મૂં મલ) = મલને.
 તઃ (મૂં તદ્) = તે.
 વિઘ્નુનોતુ (પાં વા) = નષ્ટ કરે, દૂર કરે.
 મય = પ્રચુરતાવાચક શબ્દ.
 અગ્રમમયં (મૂં અગ્રમનય) = અગ્રચિથી જરૂર.
 ઘન = નિભિડ, ગદન.
 કોમલ = મૃદુ, કોમળ.
 ઘનાકોમલં = નિભિડ તેમજ કઠણ.

શ્લોકાર્થ

સકલ જિનેશ્વરેનો જન્મભિષેક—

“વાગી રહી છે અનેક દિવ્ય દુંદુભિઓ જ્યાં એવા મેરૂ ગિરિરાજના શિખર ઉપર દેવતાઓ દ્વારા કરાયેલ જે (અભિષેક) ને બેઠને કયા સુભવ્ય છવેા ખુશી ન થયા ! (અર્થાત્ સર્વે પ્રમુદિત થયા) તે ત્રેલોક્યને પવિત્ર કરનારો જિનેશ્વરેનો અભિષેક આપણા અગ્રચિથી જરૂર, ગદન તેમજ કઠણ એવા (અષ્ટ કર્મરૂપી) મલનો સદા નાશ કરેા.”—૧૦

શ્રીસિદ્ધાન્તપરિષયઃ—

અપેતનિધનં ધનં બુધજનસ્ય શાન્તાપદં

પ્રમાણનયસંકુલં મૃશમસદૃશાં તાપદમ્ ।

જના ! જિનવરાગમં ભજત તં મહાસમ્પદં

યદીપ્સય સુખાત્મકં વિગતકામહાસં પદમ્ ॥ ૧૧ ॥

—ટૂપ્પી

૧ મેરૂ પર્વતની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૩૩).

૨ જન્મ-અભિષેક એ તીર્થકરના પાંચ કલ્યાણકો પૈકી ‘જન્મ-કલ્યાણક’ સાથે સંબંધ ધરાવે છે. એની રમૂય દર્શના સાથે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૩૦-૩૩).

૩ ડાંખું વળિચિત્ત સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૬-૭) માં જાણીએ છીએ.

ટીકા

જિનવરાગમં ભજત યૂયમ્ । અપેતં-ગતં નિધનં-પર્યન્તો યસ્ય । શાન્તા આપદો યેન તમ્ । પ્રમાણાનિ-પ્રત્યક્ષાદીનિ નયા-નૈગમાદયઃ તૈઃ સંકુલમ્ । અસત્યઃ-અશોભના દૃષ્ટ્યો યેષાં તે તથાવિધાનાં તાપદમ્ । મહત્યઃ સમ્પદો યસ્મિન્નાગમે તમ્ । યદિ ર્દ્વિપ્સથ સુખરૂપં પદમ્ । કિંભૂતં ? વિગતઃ કામહાસો યસ્મિન્ પદે તત્ ॥ ૧૧ ॥

અન્વયઃ

(હે) જનાઃ ! યદિ સુખ-આત્મકં વિગત-કામ-હાસં પદં ર્દ્વિપ્સથ, (તર્હિ) અપેત-નિધનં, બુધ-જનસ્ય ધનં, શાન્ત-આપદં, પ્રમાણ-નય-સંકુલં, અસત્-દૃશાં ભૃશં તાપ-દં, મહત્-સમ્પદં તં જિન-વર-આગમં ભજત ।

શીખરાર્થ

અપેત (ધા० ૬)=દૂર થયેલ, નષ્ટ થયેલ.
 નિધન=અંત, નાશ.
 અપેતનિધનં=દૂર થયો છે અંત જેનો એવા.
 ધનં (મૂ० ધન)=ધન, દોલત.
 બુધ=ડાહ્યો માણસ, પણિડત.
 જન=ગ્રોહ.
 બુધજનસ્ય=પણિડત પુરૂષોના.
 શાન્ત (ધા० શમ્)=શાન્ત થયેલ, નાશ પામેલ.
 આપદ=કષ્ટ.
 શાન્તાપદં=શાન્ત થઈ છે આપત્તિઓ જે દ્વારા એવા,
 નષ્ટ થયાં છે કષ્ટો જેથી એવા.
 પ્રમાણ=પ્રમાણ, યથાર્થ જ્ઞાન.
 નય=ખરેખરો અભિપ્રાય, નય.
 સંકુલ=મિશ્રિત, વ્યાપ્ત.
 પ્રમાણનયસંકુલં=પ્રમાણ અને નયો વડે વ્યાપ્ત.
 ભૃશં=અત્યંત.
 અસત્=દુષ્ટ.
 દૃશ્=દૃષ્ટિ.
 અસદૃશાં=મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના.
 તાપ=સંતાપ.

દા=આપવું.
 તાપદં (મૂ० તાપદ)=સંતાપ કરનારા.
 જનાઃ ! (મૂ० જન)=હે મનુષ્યો !
 આગમ=સિદ્ધાન્ત.
 જિનવરાગમં=જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને.
 ભજત (ધા० ભજ)=ભજો.
 મહત્=મહા, ઘણી.
 સમ્પદ=સંપત્તિ, સંપદા.
 મહાસંપદં=મહાસંપત્તિ છે જેને વિષે એવા.
 યદિ=જો.
 ર્દ્વિપ્સથ (ધા० આપ)=તમે મેળવવા ઇચ્છો છો.
 સુખ=સુખ.
 આત્મન્=આત્મા, સ્વરૂપ.
 સુખાત્મકં=સુખરૂપ.
 વિગત (ધા० ગમ્)=નષ્ટ થયેલ.
 કામ=કંદર્પ, કામદેવ, અનંગ.
 હાસ=હાસ્ય.
 વિગતકામહાસં=નષ્ટ થયાં છે કામ અને હાસ્ય
 જ્યાં એવા.
 પદં (મૂ० પદ)=સ્થાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીસિદ્ધાન્તનો પરિચય—

“ હે માનવો ! જો તમે સુખરૂપ તેમજ વિશેષતઃ ગયેલાં છે અનંગ અને હાસ્ય જ્યાંથી એવા (અર્થાત્ વિષય-વાસના અને હાસ્યથી વિમુખ એવા) (ભોક્ષી)

પદની અસિદ્ધાપા રાખતા હો, તો તો નષ્ટ થયો છે નાશ જેનો (અર્થાત્ અવિનાશી) જોવા, વળી પહિડત પુરુષોના ધનરૂપ, તથા વળી શાન્ત થઇ છે આપત્તિઓ જે દ્વારા જોવા, તેમજ (પ્રલક્ષાદિક) 'પ્રમાણો અને (નૈગમાદિ) 'નયો વડે વ્યાપ્ત જોવા, તેમજ વળી 'મિથ્યાદૃષ્ટિઓને અત્યંત સંતાપ-કારક અને સમ્યક્દૃષ્ટિઓને મહાસંપત્તિયુક્ત જોવાં તે નિનેશ્વરના સિદ્ધાન્તને તમે સજો."—૧૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમરકાર—

આ પદનાં પ્રથમનાં બે અરણ્યોમાંના છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે, બ્યારે છાંદોનાં બે અરણ્યોમાં તો છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે. તેરમું પદ પણ આવા પ્રકારના યમકથી વિભૂષિત છે, પરંતુ અત્ર વિશેષતા એ છે કે આ પદનાં ચારે અરણ્યોમાં છેવટના બે બે અક્ષરો સમાન છે.

૫ ૫ ૫ ૫

રોહિણીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

શરાક્ષધનુશઙ્ખમૃન્નિજયશોવલક્ષા મતા

કૃતાચિલજગજ્જનાહિતમહાવલક્ષામતા ।

વિનીતજનતાવિપદ્વિપસમૃદ્ધિભિદ્રોહિણી

મમાસ્તુ સુરમિસ્થિતા રિપુમહીધ્રમિદ્ 'રોહિણી' ॥૧૨॥૩॥

—દૃષ્ટી

ટીકા

સુરમિસ્થિતા રોહિણી દેવતા રિપુપર્વતવિદારિકા મમાસ્તુ । કિંચિદ્દિષ્ટા ? શરાક્ષં ધનુશઙ્ક ઉકારાન્તોઽધ્વસિ શઙ્ખાન્ વિમર્તાંતિ । નિજયશઙ્ક ચલક્ષા । મતા-અમીષ્ટા । સમસ્તજગતાં અહિતા-વૈરિણઃ તેષાં મહાવલ્લાનિ તેષાં કૃતા ક્ષામતા યયા સા । વિનીતજન-તાયા વિપદ એવ હસ્તિનસ્તેષાં સમૃદ્ધિઘાતકા ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

શર-અક્ષ-ધનુ-શઙ્ક-મૃત્, નિજ-યશસ્-ચલક્ષા, મતા, કૃત-અચિલ-જગત્-જન-અહિત-મહત્-ચલ-ક્ષામતા, વિનીત-જનતા-વિપદ્-વિપ-સમૃદ્ધિ-અમિદ્રોહિણી સુરમિ-સ્થિતા 'રોહિણી' મમ રિપુ-મહીધ્ર-મિદ્ અસ્તુ ।

૧ પ્રમાણસંબંધી સ્વૂપ માટેની ન્યાયવિત્તારઃ ન્યાયતીર્થ મુનિશ્રી ન્યાયનિગયછટ્ટા ન્યાયપદ્મ-ભાંજલિના તૃતીય સ્તંભકમાંથી મળી શકશે.

૨ આ નયોના હુંક સ્વરૂપ આર લુઓ સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૮-૨૨).

૩ મિથ્યા-દૃષ્ટિઓના બલ્ય અને બલ્યજ રોગ લે મુખ્ય કોટો છે. આ સંબંધમાં વિશેષ માહિતી માટે લુઓ તરતાર્થાધિગમમૂલના ૩૨ મા સૂત્ર ઉપરની ટીકા.

શબ્દાર્થ

કાર=કારણ.

અદર=જપ-માલા.

ધનુ=ધનુષ્ય.

શાશ્વ=શંખ.

મૃ=ધારણ કરતું.

કારાસચનુકાત્મક=કારણ, જપ-માલા, ધનુષ્ય અને શંખને ધારણ કરનારી.

નિજ્ઞ=પોતાની.

ચક્રાન્=કીર્તિ.

વલ્લહ=ધવલ, શ્વેતવર્ણી.

નિજયજોવલક્ષા=પોતાની કીર્તિના જેવી ધવલ.

મતા (મૂં મત)=અભીષ્ટ.

અસ્તિત્વ=સમસ્ત.

અદિત=શવ, વેરી.

દામના=હીરુખંડ, દુર્ભંગના.

છતાગિલજગજ્ઞનાદિતમદાવલક્ષામતા=સમસ્ત

જગતના મનુષ્યોના શત્રુઓના મહાર્ષિ-પને હીરુ
કર્તુ છે જેણે એની.

ચિનીત=વિનયયુક્ત.

જનતા=જન-સમૂહ.

વિપદ્=વિપત્તિ, આપત્તિ.

દ્વિપ=દુંગર, દાશી.

સમૃદ્ધિ=અત્યંત સંપત્તિ.

અભિદ્રોહિણી (મૂં અભિદ્રોહિન્) દ્રોહ કરનારી, ક્ષય
કરનારી.ચિનીતજનતાવિપદ્દ્વિપસમૃદ્ધ્યાભિદ્રોહિણી=વિનય-
શીલ જન-સમૂહની વિપત્તિનો ક્ષય કરનારી.

મમ (મૂં મલદ્)=મારા.

અસ્તુ (ધાં અસ્)=ધાઓ.

સુરમિ=ગાય.

સ્થિતા (મૂં સ્થિત) બેઠેલી.

સુરમિસ્થિતા=ગાય ઉપર બેઠેલી.

મહીઘ્ર=મહીધર, પર્વત.

મિદ્=ગાંગતું, તોડી નાંખતું.

રિપુમહીઘ્રમિદ્=શત્રુરૂપી પર્વતને બેઠનારી.

રોહિણી=રોહિણી (દેવી).

શ્લોકાર્થ

રોહિણી દેવીની સ્તુતિ—

“જાણ, જપ-માલા, ધનુષ્ય અને શંખને ધારણ કરનારી, પોતાની કીર્તિના જેવી ધવલ, વળી દુર્ભંગ બનાવ્યું છે સમસ્ત વિશ્વના માનવોના મહાર્ષિ-પને જેણે એવી, તથા વળી વિનયશીલ જન-સમૂહના કષ્ટરૂપી દુંગરની અત્યંત સંપત્તિનો ક્ષય કરનારી, તેમજ ગાય ઉપર આદર થયેલી એવી રોહિણી (દેવી) મારા દુરમનરૂપી પર્વતોને બેઠનારી ધાઓ.”—૧૨

સ્પર્ષીકરણ

પદ્ય-સમસાર—

આ પદ્યના પદ્ય-સમસારના સંજોગમાં ચૈત્રલોચ ઉલ્લેખ કરવો બાધ થયે છે તે ત્રીજા અને પંચમ પદ્યને ગણતું આવે છે. પરંતુ તેમ માનવામાં વકાર અને બધારને કોઈ ગણવા પડે છે તેમ જ તેઓ પ્રથમ ઉપસ્થિત ગાય છે. આના સમાપનાયે કરેવાનું છે આ વાત તો અત્યંત સ્પષ્ટ થઈ શકે. સ્પર્ષીકરણ (પૂં ૨૨)માં વિચારી ગયા છીએ. છતાં પણ એમ વિચાર કરતું આવડતું નહિ લગાય છે—

“મમત્વેનગિજેષુ. પદ્યોર્લેખ્યોર્ન મિત્ત.”

એ જગ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦-૬૧) માં પણ વિચારવામાં આવી છે.

શ્રીરોહિણીનું સ્વરૂપ—

‘પુણ્ય બીજને ઉત્પન્ન કરે તે રોહિણી’ એ રોહિણી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. રોહિણી દેવી એ સોળ ‘વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે. તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ણાણથી અલંકૃત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ શંખ અને ધનુષ્યથી શોભે છે. વળી તે ક્રન્દ, પુષ્પ, હિમ ઇત્યાદિકના જેવી ચેતવણી છે અને ગાય એ એનું વાહન છે. આ હકીકત નિર્વાણુ-કલિકા ઉપરથી ભેદ શક્ય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તત્રાયાં રોહિણીં ધવલવર્ણાં સુરમિવાહનાં ચતુર્મુજામક્ષસુત્રવાણાન્વિતદક્ષિણપાણિં શક્તધનુર્યુ-ક્તયામપાણિં ચેતિ.”

આ વાતની નિમ્ન-લિખિત શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“શક્તાક્ષમાલાશરવાપશાલિ-

ચતુષ્કરણુન્દતુપાર્ણગૌરા ।

ગોગામિની ગીતવરપ્રભાવા

શ્રી‘રોહિણી’ સિદ્ધિસિમાં વદાતુ ॥”

—આચાર-દિનકર, પત્રિક ૧૧૧.

૧ જે દેવીમાં વિદ્યાની પ્રધાનતા હોય તેને વિદ્યાદેવી કહેવામાં આવે છે. આવી વિદ્યાદેવીઓ એક-દર સોળ છે—(૧) રોહિણી, (૨) મજ્જિમિ, (૩) વજ્રચુંબલા, (૪) વલ્લંકુશી, (૫) ચક્રેશ્વરી, (૬) નરદત્તા, (૭) કાલી, (૮) મહાકાલી, (૯) ગૌરી, (૧૦) ગાંધારી, (૧૧) મહાજ્યાલા, (૧૨) માનવી, (૧૩) વૈરોચ્યા, (૧૪) અચ્યુષ્મા, (૧૫) માનસી અને (૧૬) મહામાનસી.

૪ શ્રીઅમિનન્દનજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅમિનન્દનનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

અભયીકૃતભીતિમજ્જનઃ

સુરપકૃતાતુલભૂતિમજ્જનઃ ।

યો ભવ્યમનોઽમિનન્દનઃ

શિવદઃ સોઽસ્તુ જિનોઽમિનન્દનઃ' ॥ ૧૩ ॥

—વૈતાલીયમ્

ટીકા

અભયીકૃતો ભીતિમજ્જનો યેન સઃ । સુરપૈઃ-ઇન્દ્રૈઃ કૃતં અતુલભૂત્યા મજ્જનં યસ્ય સ તથાવિધઃ ॥ ૧૩ ॥

અન્વયઃ

યઃ ભવ્ય-મનસ્-અમિનન્દનઃ, સઃ અભયીકૃત-ભીતિમત્-જનઃ, સુર-પ-કૃત-અતુલ-ભૂતિ-મજ્જનઃ 'અમિનન્દનઃ' જિનઃ શિવ-દઃ અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

ભય=ભીક.

અભયીકૃત=નિર્ભય કરેલ.

ભીતિ=ભય.

ભીતિમત્=ભયભીત, બીધેલ.

અભયીકૃતભીતિમજ્જનઃ=નિર્ભય કર્યા છે ભયભીત મનુષ્યોને જેણે એવા.

સુરપ=સુરપતિ, ઇન્દ્ર.

અતુલ=અનુપમ.

ભૂતિ=સંપત્તિ.

મજ્જન=જલાભિષેક, સ્નાન.

સુરપકૃતાતુલભૂતિમજ્જનઃ=સુરપતિઓએ કર્યો છે અસાધારણ સંપત્તિપૂર્વક જલાભિષેક જેનો એવા.

યઃ (મૂં યદ્)=જે.

અમિનન્દન=આનંદ આપનારા.

ભવ્યમનોઽમિનન્દનઃ=ભવ્ય (શ્રવો)ના ચિત્તને રંજન કરનારા.

શિવ=(૧) સુક્તિ, નિર્વાણ; (૨) કલ્યાણ, સુખ.

શિવદઃ=(૧) સુક્તિ આપનારા; (૨) કલ્યાણકારી.

જિનઃ (મૂં જિન)=તીર્થંકર.

અમિનન્દનઃ (મૂં અમિનન્દન)=અભિનન્દન (નાથ), ચતુર્થ તીર્થંકર.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅભિનન્દનનાથની સ્તુતિ—

“જે લબ્ય (જીવો)ના ચિંતને આનંદ આપનારા છે, તે ‘અભિનન્દન’ જિન કે જોણે લયલીત મનુષ્યોને નિર્ભય કર્યા છે, તેમજ જેનો, સુરપતિઓએ અપૂર્વ સંપત્તિ-પૂર્વક જલાલિપેક કર્યો હતો, તે (જિનેશ્વર) મોક્ષદાયક [અથવા સુખકારી] થાઓ.”—૧૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય—અમલકારમાં ૧૧મા પદ્યને મળતું આવતું તેમજ ચારે ચરણોના અંત્ય અક્ષરની સમાનતારૂપ વિશિષ્ટતાથી યુક્ત આ પદ્ય (તેમજ ત્યાર પછીનાં સાત પદ્યો પણ) વૈતાલીય નામના છંદમાં રચાયેલ છે. આ છંદનું લક્ષણ વૃત્તરત્નાકરમાં નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“પદ્ વિપમેડઘૌ સમે ફલાસ્તાથ્થ સમે સ્યુનોં નિરન્તરા: ।

ન સમાડ્ય પરાશ્રિતા ફલા વૈતાલીયેડન્તે રલૌ શુદ્ધ: ॥”

અર્થાત્ જે પદ્યનાં પ્રથમ અને તૃતીય ચરણોમાં છ છ માત્રા હોવા ઉપરાંત ત્યાર પછી રગણ અને ત્યાર પછીના બે અક્ષરો અનુક્રમે હ્રસ્વ અને દીર્ઘ હોય અને બાકીનાં બે ચરણોમાં આઠ આઠ માત્રા હોવા ઉપરાંત ઉપર કહ્યા મુજબ રગણ અને હ્રસ્વ અને દીર્ઘ જોવા ઉપાન્ય અને અન્ય અક્ષરો હોય, તે પદ્ય ‘વૈતાલીય’ છંદમાં રચાયેલું સમજવું. વિશેષમાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોમાં સમસ્ત અક્ષરો લઘુ હોવા ન જોઈએ તેમજ સમ સંખ્યાવાદી જોટલે બીજી, ચોથી, છઠી અને આઠમી કલા ત્રીજી, પાંચમી અને સાતમીની સાથે મળેલ ન જોઈએ. વૈતાલીય છંદનું લક્ષણ યથાર્થ રીતે સમબંધ તેટલા માટે આ પદ્યનાં પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણો તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરીએ.

પ્રથમ ચરણ. ૧ ૧ ૨ ૧ ૧ ૨ ૭ ૬
જ મ યી કૃ ત । મી તિ મજ । જ ન:

દ્વિતીય ચરણ. ૧ ૧ ૧ ૧ ૨ ૧ ૧ ૨ ૭ ૬
સુ ર પ કૃ વા તુ લ । મૂ તિ મજ । જ ન:

ઋ ઋ ઋ ઋ

તીર્થપતીનાં નુતિ:—

રક્ષન્ત્યચરં ત્રસં ચ યે

કૃત્તચરણા: શતપત્રસન્નયે ।

અપવર્ગોપાયશોધના:

તે વ: પાન્તુ જિના યશોધના: ॥ ૧૪ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

યે જિના રક્ષન્તિ । અચરં-સ્થાવરં ત્રસં ચ પ્રાણિનમ્ । કમલસન્નયે કૃતાશ્ચરણા યૈસ્તે
તથાવિધાઃ । મોક્ષોપાયશોધનાઃ । યશ્ચ એવ ધનં યેષાં તે યશોધનાઃ ॥ ૧૪ ॥

અન્વય:

યે અ-ચરં ત્રસં ચ રક્ષન્તિ, તે શત-પત્ર-સન્નયે કૃત-ચરણાઃ, અપવર્ગ-ઉપાય-શોધનાઃ,
યશસ્-ધનાઃ, જિનાઃ વઃ પાન્તુ ।

શબ્દાર્થ

રક્ષન્તિ (ધાં રક્)=રક્ષણું કરે છે.

ચર=હાલતું ચાલતું.

અચરં (મૂં અચર)=સ્થાવર, એકેન્દ્રિય.

ત્રસં=(મૂં ત્રસ)=ત્રસ, હાલી ચાલી શકે તે, દ્વીન્દ્રિ-
યાદિક.

ચ=અને, તથા.

યે (મૂં યદ્)=જેઓ.

ચરણ=પાદ, પગ.

કૃતચરણાઃ=સ્થાપન કર્યાં છે ચરણોને જેમણે એવા.

શત=સો.

પત્ર=પત્ર, પાંખડી.

શત્રપત્ર=સો પાંખડીવાળું કમળ, શતપત્ર.

સન્નય=સમૂહ.

શતપત્રસન્નયે=શતપત્રના સમૂહ ઉપર.

ઉપાય=સાધન.

શોધન=શોધ કરનાર.

અપવર્ગોપાયશોધનાઃ=મોક્ષનાં સાધનની શોધ કરનાર.

પાન્તુ (ધાં પા)=રક્ષણું કરો, અચાવો.

જિનાઃ (મૂં જિન)=તીર્થકરો.

ધન=પૈસો.

યશોધનાઃ=કીર્તિ છે ધન જેમનું એવા.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકરોની સ્તુતિ—

“જેઓ ‘સ્થાવર તેમજ ત્રસ (જીવો)ની રક્ષા કરે છે, તે, શતપત્રના સમૂહ
ઉપર ચરણને સ્થાપન કરનારા, મોક્ષ (માર્ગ)નાં સાધનની શોધ કરનારા તેમજ કીર્તિરૂપી
ધનવાળા એવા તીર્થકરો (હે ભગ્ય-લોક !) તમારૂં પરિપાલન કરો.”—૧૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અર્થકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં બે પદો પણ છઠ્ઠા, સાતમા અને આઠમા પદની માફક પાદાંત-
સમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકથી શોભે છે.

૫ ૫ ૫ ૫

૧-૨ એકલી સ્પર્શન ઇન્દ્રિયવાળા એકેન્દ્રિય જીવને ‘સ્થાવર’ કહેવામાં આવે છે, જ્યારે બેથી પાંચ
ઇન્દ્રિયવાળા જીવોને ‘ત્રસ’ સંબોધવામાં આવે છે. આ સંબંધમાં વિચારો ન્યાયકુસુમાંજલિનો પંચમ સ્તબક.

જિનવાળીવિલાસઃ—

વ્યાસાઁલિલવિષ્ટપત્રયા

પદચમ્વા નયપુષ્ટપત્રયા ।

યા મુનિભિરભાજિ નો દિતા

સા વાગસ્તુ મુદે જિનોદિતા ॥ ૧૫ ॥

—ત્રૈતા૦

ટીકા

યા યતિમિઃ અભાજિ-સેવિતા । કિંભૂતા ? વ્યાસં અલિલં વિષ્ટપત્રયં યયા સા તથા-
ભૂતા । કયા વ્યાસં ? પદચમ્વા । કિંભૂતયા ? નયા એવ પુષ્ટાનિ પત્રાણિ-વાહનાનિ યસ્યાઃ
સા તયા । નો દિતા-અલ્પિન્દિતા ॥ ૧૫ ॥

અન્વયઃ

નય-પુષ્ટ-પત્રયા પદ-ચમ્વા વ્યાસ-અલિલ-વિષ્ટપ-ત્રયા યા મુનિભિઃ અભાજિ, સા જિન-ઉદિ-
તા નો દિતા વાગ્ય મુદે અસ્તુ ।

શીલ્પાર્થ

વ્યાસ (ધા૦ જાપ) = આપેલું, પૂરું.

વિષ્ટપ = મુવન.

ત્રય = ત્રણનો સમૂહ.

વ્યાસાલિલવિષ્ટપત્રયા = વ્યાસ કંઈ છે સમસ્ત ત્રે-

લોક્યને જેણે એવા.

પદ = ૫૬, વાક્યનો એક ભાગ.

પદચમ્વા = પદોના સૈન્ય વડે.

પુષ્ટ (ધા૦ પ્રપ) = પોષેલું.

પત્ર = વાહન.

નયપુષ્ટપત્રયા = નયોરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવા.

યા (મૂ૦ યદ) = તે.

મુનિભિઃ (મૂ૦ મુને) = મુનિઓ વડે.

અભાજિ (ધા૦ મજ) = સેવાતી હવી.

નો = નહિ.

દિતા (મૂ૦ દિત) = અર્પિત.

વાગ્ય (મૂ૦ વાચ) = વાણી.

મુદે (મૂ૦ મુદ) = હર્ષને માટે.

ઉદિત (ધા૦ વદ) = પ્રરૂપેલ, ઉચ્ચારેલ.

જિનોદિતા = જિનેશ્વરે પ્રરૂપેલી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની મનોમોહકતા—

“નયરૂપી પુષ્ટ વાહનો છે જેમાં એવાં પદોના સૈન્ય વડે વ્યાસ કંઈ છે સમસ્ત
ત્રેલોક્યને જેણે એવી જ (જિન-વાણી) મુનિઓ વડે (પણ) સેવાતી હવી (અર્થાત્
જેનો મુનિવશેષે પણ આશ્રય લીધો), તે જિનેશ્વરે ઉચ્ચારેલી તેમજ અર્પિત એવી
વાણી (દે સંન્ય-જન ! તમારા) હર્ષને માટે થાઓ.”—૧૫

પ્રજ્ઞસિદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

તન્વાઽવ્જમહાદલાભયા

સહ શક્ત્યાઽતુલમોદલાભયા ।

મમ ભવતુ મહાશિખણ્ડિકા

‘પ્રજ્ઞતી’ રિપુરાશિખણ્ડિકા ॥ ૧૬ ॥ ૪ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

પ્રજ્ઞસિદેવતા મમ રિપુરાશિખણ્ડિકા ભવતુ । કિંવિધા ? તન્વા-શરીરેણોપલક્ષિતા । કિંવિશિષ્ટયા ? અવ્જસ્ય મહત્ત્વં તદ્ દલં ચ તદ્ આભા-છાયા યસ્યાઃ સા તથા । તથા સહ શક્ત્યા-સાયુધેન । કીદૃશા શક્ત્યા ? અતુલમોદસ્ય લાભો યસ્યાઃ સકાશાત્ સા તથા । મહાન્ શિખણ્ડી-મયૂરો વાહનં યસ્યાઃ સા ॥ ૧૬ ॥

અન્વયઃ

અવ્જ-મહત્-દલ-આભયા તન્વા, અતુલ-મોદ-લાભયા (ચ) શક્ત્યા સહ (ઉપલક્ષિતા) મહત્-શિખણ્ડિકા ‘પ્રજ્ઞતિઃ’ મમ રિપુ-રાશિ-ખણ્ડિકા ભવતુ ।

શબ્દાર્થ

તન્વા (મૂં તનુ) = દેહ વડે.

અપ્ = ૪૯.

અવ્જ = ૪૯માં ઉત્પન્ન થાય તે, કમલ.

દલ = પત્ર.

અવ્જમહાદલાભયા = કમલના મહાપત્ર જેવી કાંતિ છે જેની એવા.

સહ = સહિત.

શક્ત્યા (મૂં શક્તિ) = શક્તિ (આયુધ-વિશેષ) વડે, એક જાતના અસ્ત્રથી.

મોદ = હર્ષ.

લાભ = લાભ, ફાયદો.

અતુલમોદલાભયા = અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા.

ભવતુ (વાં મૂ) = થાઓ.

શિખણ્ડિન્ = મયૂર, મોર.

મહાશિખણ્ડિકા = મોટો મોર છે (વાહન) જેનું એવી.

પ્રજ્ઞતિઃ (મૂં પ્રજ્ઞતિ) = પ્રજ્ઞાપ્તિ (દેવી).

ખણ્ડિકા = ખણ્ડન કરનારી, નાશ કરનારી.

રિપુરાશિખણ્ડિકા = શત્રુ-સમૂહનો નાશ કરનારી.

શ્લોકાર્થ

પ્રજ્ઞાપ્તિ દેવીની સ્તુતિ—

“કમલના મહાપત્રના જેવી કાંતિ છે જેની એવા દેહ વડે તેમજ અનુપમ હર્ષનો લાભ છે જે દ્વારા એવા શક્તિ (નામના અસ્ત્ર) વડે ઉપલક્ષિત તથા વળી મહાન્ મયૂર છે (વાહન) જેનું એવી પ્રજ્ઞાપ્તિ (દેવી) મારા વૈરિ-વર્ગનો વિનાશ કરનારી થાઓ.”—૧૬

निर्वाणकलिकायाम्—

“प्रज्ञप्तिं श्वेतवर्णां मयूरवाहनां चतुर्भुजां वरदशक्तियुक्तदक्षिणकरां
मातुलिङ्गशक्तियुक्तवाहमस्तां चेति ।”

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રજ્ઞસિ દેવીનું સ્વરૂપ—

‘પ્રકૃષ્ટ છે જ્ઞાન જેને વિષે તે પ્રજ્ઞસિ’ એમ પ્રજ્ઞસિ શબ્દ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ પ્રજ્ઞસિ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેને બે હાથ છે. તે એક હાથમાં શક્તિ નામનું આયુધ રાખે છે, બીજા પીઠા હાથમાં તે કમલ રાખે છે. એની કાંતિ પણ કમલ-સમાન છે. વિશેષમાં એને મોરનું વાહન છે. વિચારો આ હકીકતને આર નીચેનો શ્લોકઃ—

“શક્તિરોદહદસ્તા, મયૂરહૃતયાનલીલયા કલિતા ।

પ્રજ્ઞસિર્વિજ્ઞસિ, શૃણોતુ નઃ કમલપદમા ॥” —આર્યા

—આચાર્ય પનાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીને ચાર હાથવાળી વર્ણવી છે. એને લગતો ઉદ્દેશ નીચે મુજબ છે:—

“તથા પ્રજ્ઞસિ શ્વેતવર્ણા મયૂરપાદનાં ચતુર્મુખાં વરદશકિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિદ્વશકિયુક્ત-
ધામહસ્તાં જેતિ”

અર્થાત્—પ્રજ્ઞસિ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને મોર એ એનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શક્તિથી વિભૂષિત છે, બીજા બે હાથ પીઠાના અને શક્તિથી અલંકૃત છે.

૧ શ્રીસુમતિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુમતિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

કુર્વન્તસુરુપ્રભં જનં

નમ્રમનજ્ઞતરુપ્રમજ્જનમ્ ।

મક્ત્યા નુત સન્મહોદયં

‘સુમતિ’જિનં વિકસન્મહોદયમ્ ॥ ૧૭ ॥

—વૈતાં

ટીકા

મક્ત્યા નુત-સ્તુત સુમતિજિનમ્ । કિંવિધં ? કુર્વન્તં જનં ઉરુપ્રભં નમ્રં સન્તમ્ ।
જિનં કિંવિધં ? અનજ્ઞતરોઃ પ્રમજ્જનં-સમીરમ્, સત્યૌ-શોભને મહંશ્ચ પૂજા દયા ચ મહોદયે
યસ્ય તં સન્મહોદયમ્, વિકસન્ મહાન્ ઉદયઃ—પ્રાદુર્ભાવો યસ્ય તમ્ ॥ ૧૭ ॥

અન્વયઃ

નમ્રં જનં ઉરુ-પ્રભં કુર્વન્તં, અનજ્ઞ-તરુ-પ્રમજ્જનં, સત્-મહસ્-દયં, વિકસત્-મહત્-ઉદયં
‘સુમતિ’-જિનં મક્ત્યા નુત ।

શબ્દાર્થ

કુર્વન્તં (મૂં કુર્વત્)=કરનારા.

ઉરુ=વિસ્તીર્ણ, વિશાળ.

પ્રભા=કાન્તિ, તેજ.

ઉરુપ્રભં=મહાતેજસ્વી.

જનં (મૂં જન)=મનુષ્યને.

નમ્રં (મૂં નમ્ર)=પ્રણામશીલ.

અનજ્ઞ=કામદેવ, કંદર્પ.

તરુ=વૃક્ષ, ઝાડ.

પ્રમજ્જન=પવન.

અનજ્ઞતરુપ્રમજ્જનં=કંદર્પ૩૫ વૃક્ષ પ્રતિ પવન (સમાન).

મક્ત્યા (મૂં મક્તિ)=ભક્તિ વડે, શ્રદ્ધાપૂર્વક.

નુત (ધાં નુ)=તમે સ્તુતિ કરો.

સત્=શોભનીય, પ્રશંસનીય.

મહસ્=પૂલ, અર્થન.

દયા=દયા, કૃપા.

સન્મહોદયં=પ્રશંસનીય છે પૂલ અને દયા જેની એવા.

સુમતિ=સુમતિનાથ, પંચમ તીર્થેકર.

સુમતિજિનં=સુમતિ જિનને.

ઉદય=ઉદય.

વિકસન્મહોદયં=વિકાસ પામતો છે મહાનુ ઉદય
જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુખતિનાથની સ્તુતિ—

“નમનશીલ નરોને મહાતેજસ્વી કરનારા એવા, વળી પ્રશંસનીય છે પૂજા અને દયા જેની એવા, તેમજ વિકાસ પામતો છે મહોદય જેનો એવા 'મુખતિ' જિનને (દે ભગ્યો!) તમે ભક્તિપૂર્વક સ્તવો.”—૧૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અનુકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો પંથુ દ્વિતીય પદ્યની માફક પાદાંતસમપંચાક્ષરપુતરા-વૃત્તિરૂપ યમકથી અલંકૃત છે.

૪૪ ૪૪ . ૪૪ . ૪૪ .

જિનસમૂહસ્ય પ્રાર્થના—

પોતત્વં વૈ ભવોદધૌ

પતતાં યો ગુરુવૈભવો દધૌ ।

વિતરતુ સોઽતામસં વરં

નિવહસ્તીર્યકૃતામસંવરમ્ ॥ ૧૮ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

યો નિવહઃ । વૈ પૂરણે । ભવોદધૌ પતતાં—નિમજ્જતાં પોતત્વં દધૌ—ધૃતવાન્ । ગુરુ-વૃહત્પ્રમાણં વૈભવં ચલ્ય સઃ । સ નિવહઃ અતામસં—અજ્ઞાનાભાવં વરં અસંવરં—નિષ્પ્રમાણં વિતરતુ ॥ ૧૮ ॥

અન્વયઃ.

યઃ ગુરુ-વૈભવઃ ભવ-ઉદધૌ પતતાં પોતત્વં વૈ દધૌ, સઃ તીર્થ-કૃતાં નિવહઃ અ-તામસં વરં અ-સંવરં વિતરતુ ।

શીર્ષકાર્થ

પોત=નોકા, હોઠી.

પોતત્વં (મૂં પોતત્વ)=નોકાપટ્ટાને.

વૈ=(૧) નિશ્ચયવાચક અન્વયઃ; (૨) પાદ-પૂર્તિના અર્થમાં.

ઉદધિ=સમુદ્ર.

ભવોદધૌ=સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે.

પતતાં (મૂં પતત્)=પડતાં.

ગુરુવૈભવઃ=વિસ્તીર્ણ છે સંપત્તિ જેની એવા.

દધૌ (ધાં ધા)=ધારણ કર્યું.

વિતરતુ (ધાં તૃ)=અર્પણ કરો.

તામસં=અસાંનવિષયક.

અતામસં=અસાનના અભાવરૂપ.

વરં (મૂં વર)=વરદાન.

નિવહઃ (મૂં નિવહ)=સમુદાય.

તીર્થકૃતાં (મૂં તીર્થકૃત્)=તીર્થકરોનો.

સંવર=રોકાણ, અટકાયત.

અસંવરં=રોકાણ વિના, અવિચ્છિન્નપણે.

૧-આ પંચમ તીર્થકર મુખતિનાથના ચરિત્ર પરત્વે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા. (૧૦૭૮)માં વિદે ગાવલોકેન કરાવવામાં આવ્યું છે.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીને પ્રણામ—

“જ (જિન-વાણી) સંસાર-વાસણી દારકાને છેદી નાંખે છે (અર્થાત્ જ સંસારમાંની રખડપટ્ટીનો અંત લાવે છે), તે અતિશય કલ્યાણકારી એવી જિન-વાણી મારા વડે વન્દિત થાઓ (એટલુંજ નહિ પણ) નષ્ટ થઈ છે રતિ-પતિની સંગતિ જ્યાં એવી સર્વાંગ નિઃસંગતા (પણ) (મને) સમર્પો.”—૧૯

* * * *

વજ્રશૃંગ્લાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સંસરત રતાં કુરોશયે

કનકચ્છર્વિં દુરિતાહ્ણશે શયે ।

અહિતાદ્રિહવજ્રશૃંગ્લાં

ધરમાણામિહ વજ્રશૃંગ્લામ્ ॥ ૨૦ ॥ ૫ ॥

—વૈતા૦

ટીકા

વજ્રશૃંગ્લાં દેવતાં સંસરત । આસક્તાં કુરોશયે-કમલે । અહિતાઃ-શત્રવસ્ત્વ ઇવા-
દ્રયસ્તાન્ હન્તિ યા સા અહિતાદ્રિઘ્ની, સા ચાસૌ વજ્રશૃંગ્લા ચ તામ્ । ધરમાણાં-દધા-
નામ્ । ક ? શયે-હસ્તે । દુરિતાનામ્કુશભૂતે ॥ ૨૦ ॥

અન્વયઃ

કુરોશયે રતાં, કનક-છર્વિં, દુરિત-અહ્ણશે શયે અહિત-અદ્રિ-હન્-વજ્રશૃંગ્લાં ધરમાણાં ‘વજ્ર-
શૃંગ્લાં’ રૂપ સંસરત ।

શીઘ્રાર્થ

સંસરત (ધા० સ્વ)=તમે માદ કરો, રમરણ કરો.

રતાં (મૂ० રતા)=આસક્ત, રાગી.

કુશ=શુભ.

શી=શુભ.

કુરોશયે (મૂ० કુરોશય)=કમલને વિષે.

કનક=કાંચન, સુવર્ણ.

છર્વિ=શોભા.

કનકચ્છર્વિ=કાંચનના સમાન શોભા છે તેની એવી.

દુરિત=પાપ.

અહ્ણશે=અંકુશ, હાથીને હીક ચલાવવાની આંકડ.

દુરિતાહ્ણશે=પાપના અંકુશરૂપ.

શયે (મૂ० શય)=હસ્તને વિષે.

હન્=હણવું, નાશ કરવો, બેદરું.

વજ્ર=વજ્ર.

શૃંગ્લા=સાંકળ.

અહિતાદ્રિહવજ્રશૃંગ્લાં=દુરમનરૂપી પર્વતને બેદ-
નારી વજ્રની સાંકળને.

ધરમાણાં (મૂ० ધરમાણ)=ધારણ કરનારીને.

વજ્રશૃંગ્લાં (મૂ० વજ્રશૃંગ્લા)=વજ્રશૃંગ્લા (દિવી)ને.

શ્લોકાર્થ

વજ્રશૃંખલા દેવીની સ્તુતિ—

“કમલને વિષે આસક્તિ ધરાવનારી તથા કાંચનના જેવી શોભાવાળી તેમજ પાપને (કાષ્ટમાં રાખવામાં) અંકુશસમાન એવા હસ્તમાં શત્રુરૂપી પર્વતોને લેદનારી વજ્રની સાંકળને ધારણ કરનારી એવી વજ્રશૃંખલા (દેવી)નું આ જગત્માં (હે ભવ્યો!) તમે સ્મરણ કરો.”—૨૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્યનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે અત્ર પ્રથમ પદ્યથી ઉલટી હકીકત છે.

વજ્રશૃંખલા દેવીનું સ્વરૂપ—

દુષ્ટ જનોનું દમન કરવાને માટે વજ્ર જેવી દુર્ભેદ શૃંખલાને જે હસ્તમાં ધારણ કરે છે, તે ‘વજ્રશૃંખલા’ એ વજ્રશૃંખલાનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી એક હાથમાં શૃંખલાને ધારણ કરે છે અને બીજા હાથમાં ગદા રાખે છે. વળી તે કનકસમાન પીતલવર્ણી છે અને પદ્મ એ એનું આસન છે. આ વાતની નીચેનો શ્લોક પણ સાક્ષી પૂરે છે:—

“સશૃંગલગદાહસ્તા, કનકપ્રભવિગ્રહા ।

પદ્માસનસ્થા શ્રીવજ્ર-શૃંગલા હન્તુ નઃ સ્થલાન્ ॥”

—આચાર-દિનકર, પત્રાંક ૧૬૧.

નિર્વાણ-કલિકામાં તો આ દેવીના સંબંધમાં જૂદો ઉલ્લેખ છે. ત્યાં તો કહ્યું છે કે “તથા વજ્રશૃંગલાં શૃંગાવદાતાં પદ્મવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદશૃંગલાન્વિતદક્ષિણકરાં પદ્મશૃંગલાધિ-ષ્ઠિતવામકરાં ચેતિ” અર્થાત્ વજ્રશૃંખલા દેવી શંખના જેવી શુદ્ધ છે અને તેને પદ્મનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને શૃંખલાથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ પદ્મ અને શૃંખલાથી અલંકૃત છે.

૬ શ્રીપદ્મપ્રભજિનંસ્તુતયઃ

અથ શ્રીપદ્મપ્રભનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વર્ણેન તુલ્યરુચિસમ્પદિ વિદ્રુમાણાં
પુષ્પોત્કરૈઃ સુરગણેન દિવિ દ્રુમાણામ્ ।
અભ્યર્ચિતે પ્રમદગર્ભમજે યશસ્યે
'પદ્મપ્રભે' કુરુત ભક્તિમજેયશસ્યે ॥ ૨૧ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

પદ્મપ્રભે ભક્તિ કુરુત । પ્રમદગર્ભં યથા સ્યાત્ । 'કિંભૂતે જિતે ? તુલ્યાં રુચીનાં સંપદ્
યસ્ય તસ્મિન્ । કેન સમં ? વર્ણેન । કેપાં ? વિદ્રુમાણાં—પ્રવાલાનામ્ । પુનઃ કિં ? અભ્ય-
ર્ચિતે । કૈઃ ? પુષ્પોત્કરૈઃ । કેપાં ? દેવલોકદ્રુમાણાં (તરુણામ્) । સંસારે ન જાયતે इत्यજઃ,
તસ્મિન્ અજે । યશસિ હિતો યશસ્યસ્તસ્મિન્ । અજેયશ્ચ ('શંસુ સ્તુતૌ' શંસનીયઃ શસ્યઃ)
શસ્યશ્ચ તસ્મિન્ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

વિદ્રુમાણાં વર્ણેન તુલ્ય-રુચિ-સમ્પદિ, દિવિ દ્રુમાણાં પુષ્પ-ઉત્કરૈઃ સુર-ગણેન અભ્યર્ચિતે,
અજે, યશસ્યે, અજેય-શસ્યે 'પદ્મપ્રભે' ભક્તિ પ્રમદ-ગર્ભે કુરુત ।

૨૧૦૬ાર્થ

વર્ણેન (મૂ० વર્ણ)=વર્ણવડે, રંગવડે.

તુલ્ય=સમાન.

રુચિ=કાંતિ.

તુલ્યરુચિસમ્પદિ=સમાન છે શોભાની સંપત્તિ બેની
એવા વિષે.

વિદ્રુમાણાં (મૂ० વિદ્રમ)=પરવાળાના.

પુષ્પ=કેસુમ, ફૂલ.

ઉત્કર=દગલો, સમૂહ.

પુષ્પોત્કરૈઃ=ફૂલના ઢગલાઓ વડે.

સુરગણેન=દેવોના સમુદાય દ્વારા.

દિવિ (મૂ० દિવ)=સ્વર્ગમાં.

દ્રુમાણાં (મૂ० દ્રુમ)=વૃક્ષોના.

અભ્યર્ચિતે (મૂ० અભ્યર્ચિત)=પૂજાયેલા.

પ્રમદ=હર્ષ, આનંદ.

પ્રમદગર્ભે=હૃદયની અંદર આનંદ રહે તેમ.

અજે (મૂ० અજ)=નહિ જન્મ લેનારા.

યશસ્યે (મૂં યશસ્ય)=યશસ્વી, કીર્તિમાન.
 પદ્મપ્રભે (મૂં પદ્મપ્રભ)=પદ્મપ્રભને વિષે.
 કુસ્ત (ધાં કુ)=તમે કરો.
 ભક્તિ (મૂં ભક્તિ)=ભક્તિ, સેવા.

જેય (ધાં જિ)=જીતી શકાય તેવા.
 અજેય=કોઈથી પણ નહિ જીતાયેલા.
 શસ્ય (ધાં શંસ)=પ્રશંસાપાત્ર, પ્રશંસનીય.
 અજેયશસ્યે=અજેય તેમજ પ્રશંસનીય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીપદ્મપ્રભની સ્તુતિ—

“પરવાણાના વર્ણના સમાન છે કાંતિની સંપત્તિ જેની એવા, વળી સ્વર્ગમાંનાં વૃક્ષોનાં (અર્થાત્ પારિજાતકનાં) પુષ્પના સમૂહો વડે દેવતાઓના સમુદાય દ્વારા પૂજાયેલા એવા, તેમજ વળી જન્મ-રહિત તથા યશસ્વી એવા, તથા અજેય અને પ્રશંસા-પાત્ર એવા ‘પદ્મપ્રભ (પ્રભુ)ની હર્ષપૂર્વક (હે ભગ્યો!) તમે ભક્તિ કરો.”—૨૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાંત-સમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમત્કથી ગૂઢી રહ્યું છે.

ૐ ૐ ૐ ૐ

સમસ્તજિનેશ્વરાણાં સ્તુતિ:—

યે મજ્જનોદકપવિત્રિતમન્દરાગા-

સ્તોષેણ યાનલમુપાસત મન્દરાગા: ।

ઘર્મોદયાબ્ધિપતને વનરાજિનાવ-

સ્તે પાન્તુ નન્દિતસદેવનરા જિના વ: ॥ ૨૨ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

તે જિના વ: પાન્તુ । યે જિના મજ્જનોદકેન પવિત્રીકૃતો મન્દરાગો-મેરુચૈસ્તે । તો-
 પેણ-હર્ષેણ । યાન્ જિનાન્ ઉપાસત-સેવિતવન્ત: । કે? મન્દો રાગો યેષાં તે, ઇતાવતા
 સાધવ: । ઘર્મોદય:-કષાયોદય: । અબ્ધિપતનં-સંસારપતનમ્ । ઘર્મોદયશ્ચ સંસાર(અબ્ધિ)-
 પતનં ચ, અત્ર સમાહારદ્વન્દ્વો વિધેય: । ઘર્મોદયે વનરાજિતુલ્યા:, અબ્ધિપતને નાવ:(નૌ)-
 કલ્પા: । નન્દિતા:-સમૃદ્ધિં નીતા: સદેવનરા:-સામરપુરુષા ચૈસ્તે ॥ ૨૨ ॥

અન્વય:

યે મજ્જન-ઉદક-પવિત્રિત-મન્દર-અગા:, યાન્ ચ મન્દ-રાગા: તોષેણ અલં ઉપાસત, તે ધર્મ-
 ઉદય-અબ્ધિ-પતને વન-રાજિ-નાવ:, નન્દિત-સ-દેવ-નરા: જિના: વ: પાન્તુ ।

૧ આ છઠ્ઠા તીર્થંકર શ્રીપદ્મપ્રભના સંબંધી હુંક હકીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦૮)માં આપવામાં આવી છે.

શબ્દાર્થ

ઉદક=જલ, પાણી.
 પવિત્રિત=પાવન કરેલ.
 મમ્દર=મેરૂ.
 અગ=પર્વત, ગિરિ.
 મજ્જનોદકપવિત્રિતમમ્દરાગાઃ=સ્નાન-જલ વડે પાવન
 કર્યો છે મેરૂ ગિરિને જેમણે એવા.
 તોષેણ (મૂં તોષ) =હર્ષભેર.
 યાત્ (યૂં યદ્) =જેમને.
 ઉપાસત (ધાં જાત્) =સેવા કરતા હવા.
 મન્દ=મન્દ, કમજોર.
 રાગ=રાગ.
 મન્દરાગાઃ=મન્દ પડી ગયો છે રાગ જેમનો એવા.
 જ્ઞાન=તાપ, આશિ.
 અગ્નિ=સમુદ્ર.

પતન=પતન, પડ્યું તે.
 વર્મોદયાચ્ચિપતને=તાપના ઉદય અને સમુદ્રમાંના
 પતનને વિષે.
 વન=જલ.
 રાજિ=પંડિત.
 નૌ=નાવ.
 ઘનરાજિનાવઃ=જલની વૃદ્ધિ અને નૌકા (સમાન).
 નન્દિત (ધાં નન્દ)=૧) સમૃદ્ધ બનાવેલ; ૨) આનંદ
 પમાડેલ.
 સદ્=સહિત.
 નર=મનુષ્ય.
 નન્દિતસદેવનરાઃ=(૧) સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે દેવો
 અને મનુષ્યોને જેમણે એવા; ૨) આનંદ પમાડ્યો
 છે અમરો અને માનવોને જેમણે એવા.

શ્લોકાર્થ

સમસ્ત જિનેશ્વરાની સ્તુતિ—

“જે (જિનવશે) (સ્નાન-) જલ વડે મેરૂ ગિરિને પાવન કર્યો છે તેમજ
 વળી શાન્ત થઇ ગયો છે રાગ જેમનો એવા (મુનિવશે) જેમની હર્ષભેર અત્યંત સેવા
 બજાવતા હવા, તે (કપાયકૃષી) તાપને (નષ્ટ કરવામાં) જલની વૃદ્ધિસમાન અને
 સમુદ્ર-નિમજ્જનથી (રક્ષણ કરવામાં) નૌકાસમાન એવા, તેમજ સમૃદ્ધ બનાવ્યા છે
 [અથવા આનંદ પમાડ્યો છે] દેવોને અને મનુષ્યોને જેમણે એવા જિનો (હે ભગ્ય
 જનો!) તમારૂં રક્ષણ કરો.”—૨૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

પદ્ય-અમત્કારના સંજ્ઞામાં આ પદ્ય વીસમા પદ્યને મળતું આવે છે; કેમકે યમકાદિકથી.
 અલંકૃત પદ્યમાં વિસર્ગને લીધે થતી ભિન્નતા લેખે ગણાતી નથી. કહ્યું પણ છે કે—

“યમક-શ્લેષ-ચિત્રેષુ, વયર્થોર્ડલયોર્ન મિત્ત.
 નાનુસ્વારવિસર્ગો ચ ચિત્રમદ્ભાષ્ય સમ્મતૌ ॥”

—વાગ્ધયલંકાર.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ આ પર્વતનાં શાસ્ત્રમાં સોળ નામો આપ્યાં છે તે પૈકી ‘મન્દાર’ એ એક છે. આ વાતની
 જમ્બૂદ્વીપ-પ્રકાશિ (ચતુર્થ વક્ષસ્કાર). સાક્ષી પૂરે છે.

જિનમતવિચાર:—

શચ્યાદિદિવ્યવનિતૌઘધવસ્તુત ! ત્વ-

મવ્યાહતોદિતયથાવિધવસ્તુતત્ત્વ ! ।

સ્થાનં જિનેન્દ્રમત ! નિત્યમકમ્પ્રદેહિ

જન્માદ્યનન્તવિપદાં શમકં પ્રદેહિ ॥ ૨૩ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

હે જિનેન્દ્રમત ! ત્વં પ્રકર્ષેણ દેહિ સ્થાનમ્ । હે શચ્યાદે:—ઇન્દ્રાણ્યાદે: દિવ્યવનિતૌઘસ્ય ધવા-ભર્તારસૈ: સ્તુત ! । અવ્યાહતં-અનાહતં ઉદિતં યથાવિધં વસ્તુતત્ત્વં યેન તસ્યામન્ત્રણે । કિંવિધં સ્થાનં ? નિત્યં અકમ્પ્રા દેહિનો યસ્મિન્સત્ । જન્માદ્યશ્ચ તા અનન્તા વિપદશ્ચ તાસાં શમકમ્ ॥ ૨૩ ॥

અન્વય:

શચી-આદિ-દિવ્ય-વનિતા-ઓઘ-ધવ-સ્તુત ! અવ્યાહત-ઉદિત-યથાવિધ-વસ્તુ-તત્ત્વ ! જિન-ઇન્દ્ર-મત ! ત્વં નિત્યં અ-કમ્પ્ર-દેહિ, જન્મ-આદિ-અનન્ત-વિપદાં શમકં સ્થાનં પ્રદેહિ ।

શીખ-દાર્થ

શચી=ઇન્દ્રાણી.

વનિતા=લલના, અંગના, નારી.

ઓઘ=સમૂહ.

ધવ=પતિ, ધણી.

શચ્યાદિદિવ્યવનિતૌઘધવસ્તુત !=હે ઇન્દ્રાણી પ્ર-
મુખ દિવ્યાંગનાઓના સમૂહના પતિઓ વડે
સ્તુતિ કરાયેલ !

ત્વં (મૂં ચુષ્મદ્)=તું.

અવ્યાહત (ધાં હન્)=અખંડિત, નિર્ખાધિત.

ઉદિત (ધાં ઇ)=ઉદય પામેલ, ઉદયમાં આવેલ.

યથા=જેમ.

વિધ=પ્રકાર.

યથાવિધ=જેમ જેમ જેમ તેમ.

તત્ત્વ=તત્ત્વ, સાર.

અવ્યાહતોદિતયથાવિધવસ્તુતત્ત્વ !=નિર્ખાધિત છે

તેમજ ઉદયમાં આવેલ છે યથાવિધ પદાર્થ-તત્ત્વ-
જેમાં એવા । (સં.)

સ્થાનં (મૂં સ્થાન)=સ્થાનને, પદને.

ઇન્દ્ર=મુખ્ય.

જિનેન્દ્રમત !=હે જિનેશ્વરના સિદ્ધાન્ત !

નિત્યં=સર્વદા.

કમ્પ્ર=ધ્રુવનારા.

અકમ્પ્ર=નહિ ધ્રુવનારા.

દેહિન્=પ્રાણી, જીવ.

અકમ્પ્રદેહિ=ધ્રુવતા નથી જીવો જેને વિષે એવા.

જન્મ (મૂં જન્મન્)=જન્મ, ઉત્પત્તિ.

અનન્ત=અન્ત-રહિત, નિ:સીમ.

જન્માદ્યનન્તવિપદાં=જન્માદિક અનન્ત આપત્તિઓના.

શમકં (મૂં શમક)=નાશ કરનારા, શાંત કરનારા.

પ્રદેહિ (ધાં દા)=આપ.

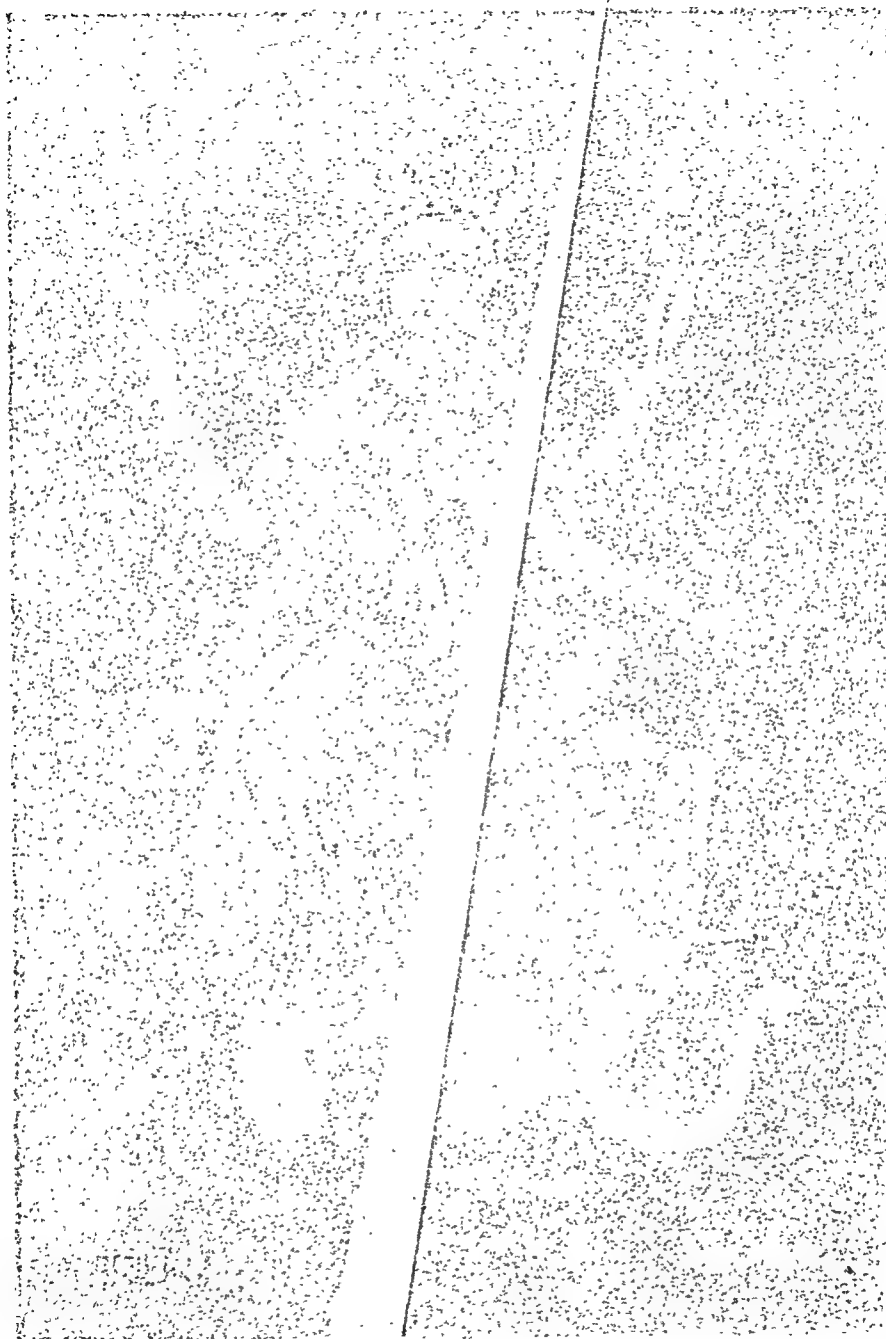
શ્લોકાર્થ

જિન-મતનો વિચાર—

“હે ઇન્દ્રાણી પ્રમુખ દિવ્યાંગનાઓના સમુદાયના પતિઓ વડે (અર્થાત્ ઇન્દ્રો દ્વારા)
સ્તુતિ કરાયેલ (જેન આગમ) । (કુવાલીઓની યુક્તિઓથી) અખંડિત છે તેમજ વળી

4

1

निर्वाणकलिकाशम्—

“यथाकुर्यात् कलिका
 यथा स्याद्विज्ञानमनुसृतम्”

विज्ञानमनुसृतम् यथाकुर्यात् कलिका
 यथा स्याद्विज्ञानमनुसृतम्

नि. मा. प्रेम.

ઉદયમાં આવેલ છે યથાર્થ વસ્તુ-તત્ત્વ જેને વિષે એવા હે (જૈન શાસન) ! હે જિને-શ્વરના સિદ્ધાન્ત ! કદાપિ ધ્રુવતા નથી જીવે જ્યાં એવા તેમજ જન્માદિક અનન્ત આપત્તિઓનો અંત આણનારા એવા (મુક્તિ-૩૫) સ્થાનને તું આપ.”—૨૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અભાસકાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોના છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે અર્થાત્ આ પદ્ય પાદાંત-સમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ યમકથી શોભી રહ્યું છે.

૪ ૪ ૪ ૪

વજ્રાક્ષુશીવેન્ધ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અધ્યાસ્ત યા કનકરુક્ સિતવારણેશં

‘વજ્રાક્ષુશી’ પટ્ટતરાઽહિતવારણે શમ્ ।

ન હોકધૈવ વિજયે વહુધા તુ સારં

વજ્રાક્ષુશં ધૃતવતી વિદધાતુ સાઽરમ્ ॥ ૨૪ ॥ ૬ ॥

—વસન્ત ૦

ટીકા

શં-સૌલ્યં વજ્રાક્ષુશી વિદધાતુ । યા અધ્યાસ્ત સિતવારણેશં-ગજેન્દ્રમ્ । યા કનક-રુક્ । અહિતા-ચૈરિણસ્તેષાં નિવારણે ન હોકધૈવ વિજયે કર્તવ્યે વજ્રાક્ષુશં ધૃતવતી, કિન્તુ વહુમકારૈઃ । શં કિંમૂતં ? સારમ્ । સા અરં-શીઘ્રમ્ ॥ ૨૪ ॥

અન્વયઃ

યા કનક-રુક્, અહિત-વારણે પટ્ટ-તરા ‘વજ્રાક્ષુશી’ સિત-વારણ-ઈશં અધ્યાસ્ત, વિજયે નહિ પ્તકથા તુ એવ વહુધા વજ્ર-અક્ષુશં ધૃતવતી, સા સારં શં અરં વિદધાતુ ।

શીખ-દાર્થ

અધ્યાસ્ત (યા ० શાસ્)=એસતી હવી, આરોહણ કરતી

હવી.

રુક્=કાંતિ.

કનકરુક્=કાંચન જેવી કાંતિ છે જેની એની.

સિત=ચેત.

વારણ=હાથી, ગજ.

સિતવારણેશં=ચેત ગજરાજના ઉપર.

વજ્રાક્ષુશી=વજ્રાંકુશી (દેવી).

પટ્ટ=આવાક, દોંથીગાર.

પટ્ટતરા=વિશેષ આવાક.

વારણ=નિવારણ, રોકી રાખવું તે.

અહિતવારણે=શત્રુઓના નિવારણને વિષે.

શં=મુખવાચક અન્વય.

૧ જન્માદિક આપત્તિને સાડ જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૦૫).

૨ ‘જૈન દૃષ્ટિએ મુક્તિનું સ્વરૂપ’ એ વાત ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ મુનિરાજ શ્રીન્યાયવિજયપ્રકાશ ‘ન્યાયકુસુમાંજલિ’ના પંચમ સ્તબકમાં અને તદ્દગત સ્ત્રોતો ઉપરના મારા સ્પષ્ટીકરણમાં વિચારવામાં આવી છે. વળી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪૨-૪૩)માં પણ આ સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

નહિ=નહિ.

ઘકધા=એક પ્રકારે.

વિજયે (મૂં વિજય)=જયને વિષે, ફતોહમાં.

વહુધા=અનેક પ્રકારે.

તુ=કિન્તુ, પણ.

સારં (મૂં સારં)=સારભૂત.

વજ્રાહ્નશં=વજ્ર તથા અંકુશને.

ધૃતવતી (ધાં ધૃ)=ધારણ કર્યાં.

વિદધાતુ (ધાં ધા)=કરો.

અરં=શીઘ્ર, જલદી.

શ્લોકાર્થ

વજ્રાંકુશી દેવીની સ્તુતિ—

“કાંચનના સમાન કાંતિવાળી તેમજ શત્રુઓનું નિવારણ કરવામાં અતિશય ચતુર એવી જે વજ્રાંકુશી (દેવી) શ્વેત ગજરાજ ઉપર બેસતી હવી તેમજ જણે વિજયમાં એકજ રીતે નહિ કિન્તુ અનેક પ્રકારે વજ્ર અને અંકુશને ધારણ કર્યાં, તે (દેવી) (હે ભગ્યો! તમને) સત્વર સારભૂત સુખ સમર્પો.”—૨૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારમાં પાંચમા અને ધારમા પદ્યને મળતું આવે છે; કેમકે તેનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

વજ્રાંકુશી દેવીનું સ્વરૂપ—

વજ્ર અને અંકુશને જે ધારણ કરે તે ‘વજ્રાંકુશી’ એ વજ્રાંકુશી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ વિદ્યા-દેવીની કાંચનવર્ણી કાયા છે અને તેને હાથીનું વાહન છે. વિશેષમાં તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો માતુલિંગ (ળીળેરૂં) અને અંકુશથી અલંકૃત છે. આ પ્રમાણેનો ઉદ્દેશ્ય નિર્વાણ-કલ્પનામાં છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા વજ્રાહ્નશીં કનકવર્ણીં ગજવાહનાં ચતુર્ભુજાં વરદવજ્રયુતદક્ષિણકરં માતુલિંગાહ્નશયુ-ક્તવામહસ્તાં ચેતિ”

આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારી લઈએ.

“નિર્લિંગશવજ્રફલકોત્તમકુન્તયુક્ત-

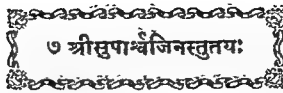
હસ્તા સુતપ્તવિલસત્કલધૌતકાન્તિઃ ।

ઉન્મત્તદન્તિગમના મુવનસ્ય વિદ્મં

‘વજ્રાહ્નશી’ હરતુ વજ્રસમાનશક્તિઃ ॥”

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨.

૭ શ્રીસુપાર્શ્વજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુપાર્શ્વનાથસ્ય સંકીર્તનમ્—

આશાસ્તે યઃ સ્તવૈ યુષ્માનિત્યસૌ ક્ષ્યાતિભાજનઃ ।

શ્રી‘સુપાર્શ્વ’! ભવત્યેવ, નિત્યસૌક્ષ્યાતિભા જનઃ ॥ ૨૫ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

હે નિત્યે સૌલ્યં યસ્ય સઃ । યઃ પુમાન્ આશાસ્તે—ઈચ્છતિ । કથં? इति अहं स्तवै
યુષ્માન્ । असौ सः । अतीव भा—दीप्तिर्यस्यासौ अतिभा जनो—लोकः । अत्र समासा-
न्तविभक्तिः । स क्ષ्यातिभाजनो भवत्येव चेति ॥ ૨૫ ॥

અન્વયઃ

શ્રી-‘સુપાર્શ્વ’! નિત્ય-સૌલ્ય! યઃ યુષ્માન્ સ્તવૈ इति આશાસ્તે, અસૌ જનઃ અતિ-ભાઃ
ક્ષ્યાતિ-ભાજનઃ (ચ) ભવતિ એવ ।

શીઘ્રાર્થ

આશાસ્તે (ધા० શાસ્)=ઈચ્છે છે.

સ્તવૈ (ધા० સ્ત)=હું સ્તવું.

યુષ્માન્ (મૂ० યુષ્મદ્)=તમને.

અસૌ (મૂ० અદૃષ્ટ)=તે.

ક્ષ્યાતિ=કીર્તિ, આખરૂ.

ભાજન=પાત્ર.

ક્ષ્યાતિભાજનઃ=કીર્તિ-પાત્ર.

શ્રી=માનાથેવાચક શીઘ્ર.

સુપાર્શ્વ=સુપાર્શ્વ (નાથ), યસ્ય તીર્થકર.

શ્રીસુપાર્શ્વે! =હે શ્રીસુપાર્શ્વે (નાથ)!

ભવતિ (ધા० ભૂ)=થાય છે.

સૌલ્ય=સુખ.

નિત્યસૌલ્ય! =સર્વદા સુખ છે જેને એવા (ઈશ્વર) । (સંક)

અતિભાઃ=અતિશય કાન્તિ છે જેની એવા.

જનઃ (મૂ० જન)=લોક, મનુષ્ય.

સંસાર્થ

શ્રીસુપાર્શ્વનાથનું સંકીર્તન—

“હે ‘શ્રીસુપાર્શ્વ’ (નાથ)! હે સર્વદા સુખ છે જેને એવા (ઈશ્વર)! હું તમને
સ્તવું એ પ્રકારની જ ઇચ્છા રાખે છે, તે મનુષ્ય અતિશય કાન્તિવાળો તેમજ કીર્તિ-પાત્ર
બને છે.”—૨૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં પણ ત્રણ પદ્યો ‘શ્લોક’ યાને ‘અનુષ્ટુપ’ વૃત્તમાં રચાયેલા છે. આનું લક્ષણ એમ આપવામાં આવે છે કે—

“શ્લોકે પદ્યં ગુરુ જ્ઞેયં, સર્વત્ર લઘુ પञ्चमम् ।

द्विचतुष्पादयोर्ह्रस्वं, सप्तमं दीर्घमन्ययोः ॥”—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૧૦.

અર્થાત્ ‘શ્લોક’ નામના છંદનાં ચારે ચરણોમાં છઠ્ઠો અક્ષર દીર્ઘ અને પાંચમો સર્વત્ર હ્રસ્વ બાણવો, જ્યારે બીજા અને ત્રીજા ચરણનો સાતમો અક્ષર હ્રસ્વ અને બાકીનાં બે ચરણોનો તે અક્ષર દીર્ઘ સમજવો.

પદ્ય-યમકાર—

અત્યાર સુધીમાં આપણે જે જે પદ્યો જોઈ ગયા તેમાં તો પાદાંતમાં અમુક અક્ષરો સમાન હતા. અત્ર તો આખું બીજું ચરણ ત્રીજા ચરણની સાથે મળતું આવે છે એ વાત યમકની દૃષ્ટિએ વિશિષ્ટતા સૂચવે છે. આ પછીનાં ત્રણ પદ્યો પણ આ પ્રકારના યમકથી શોભી રહ્યાં છે.

૪ ૪ ૪ ૪

જિનકદમ્બકકીર્તનમ્—

जिनांही नौमि यौ जुष्टावानतामरसंसदा ।

आरूढौ दिव्यसौवर्णावानतामरसं सदा ॥ २६ ॥

—અનુ૦

ટીકા

यौ जुष्टौ-सेवितौ । अवान-अम्लानम् ॥ २६ ॥

અન્વયઃ

યૌ આનત-અમર-સંસદા જુષ્ટૌ, દિવ્ય-સૌવર્ણ-અવાન-તામરસં સદા આરૂઢૌ, (તૌ) જિન-અંહી નૌમિ ।

શબ્દાર્થ

અંહિ=ચરણ.

જિનાંહી=જિનોનાં એ ચરણોને.

યૌ (મૂં યદ્)=જે એ.

જુષ્ટૌ (મૂં જુષ્ટ)=સેવન કરાએલ.

આનત (ધાં નમ્)=અત્યંત પ્રણામ કરેલ.

અમર=દેવતા, સુર.

સંસદ્=સભા, પરિષદ.

आनतामरसंसदा=अत्यंत नम्र એવી સુરોની સભા વડે.

आरूढौ (मू० आरूढ)=આરૂઢ થયેલ.

सौवर्ण=કનકમય.

अवान=અમ્લાન, નહિ કરમાઈ ગયેલ.

तामरस=રક્ત કમલ.

दिव्यसौवर्णावानतामरसं=दिव्य, सुवर्णमय તેમજ અમ્લાન એવાં રક્ત કમલના ઉપર.

૧ શ્રીમેદ્ વિજયકૃત ‘જિનાનન્દસ્તુતિ’નાં સમસ્ત પદ્યો આવા યમકથી શોભે છે, જ્યારે શ્રીશોભન-સૂરીશ્વરકૃત સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકામાંનાં ઘણાં ખરાં પદ્યો આવા યમકથી અલંકૃત છે.

શ્લોકાર્થ

જિનશ્વરેશ્વરું દીર્ઘન—

“જ (બે ચરણો) અત્યંત નમ્ર એવા મુરેશની સલા વડે સેવાએલાં છે, તેમજ વળી જો દિવ્ય, સુવર્ણમય તેમજ અમ્બાન એવાં રક્ત કમલોના ઉપર સદા આરૂઢ થયેલાં છે, તે જિનનાં ચરણોને હું રતવું છું.”—૨૬

✽ ✽ ✽ ✽

જિનવાણીવિચાર:—

યશો-ધત્તે ન જાતારિ-શમના વિલસન્ ન યા ।

સાઽઽર્હતી ભારતી દત્તાં, શમનાવિલસન્નયા ॥ ૨૭ ॥

—અનુ૦

ટીકા

સા ભારતી શં દદાતુ । યા ભારતી યશો ન ધત્તે ? કિન્તુ ધત્ત એવ । સૈવ વિશિષ્યતે—જાતમરિશમનં યસ્યા: સા । કિંમૂતં યદા: ? વિલસદ્-વિજૃમ્ભમાણમ્ । અનાવિલા-અનાકુલા: શોભના નયા યસ્યાં સા ॥ ૨૭ ॥

અન્યથા:

યા જાત-અરિ-શમના વિલસત્ યદા: ન ધત્તે ન, સા અનાવિલ-સત્-નયા આર્હતી ભારતી શં દત્તામ્ ।

શ્લોકાર્થ

યદા: (મૂં યદામ્)=પ્રીતિને.

ધત્તે (ધાં ધા)=ધારણ કરે છે.

જાત (ધાં જન્)=કરેલ.

શમન=રથ, નાશ.

જાતારિશમના=શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી.

વિલસત્ (ધાં ભણ)=વિલાસ કરતું, ઉદ્વાસ પામતું.

આર્હતી=તીર્થંકરસંબંધી.

દત્તામ્ (ધાં દા)=અર્પો.

ભારતી (મૂં ભારતી)=વાણી.

અનાવિલ્=નિર્મલ.

અનાવિલસન્નયા=નિર્મલ તેમજ શોભનીય છે નયો જેમાં એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીના વિચાર—

“શાંત કરી દીધા છે શત્રુઓને જેણે એવી જો (જિન-વાણી) દીર્ઘિને ધારણ કરતી નથી એમ નહિ (પરંતુ કરે છેજ), તે નિર્મલ તથા શોભનીય (નૈગમાદિક) નયોથી વ્યાપ્ત એવી અર્હત-સંબંધિની વાણી (ભવ્ય-જનોને) મુખ્ય અર્પો.”—૨૭

અપ્રતિચક્રાદેવ્યાઃ પ્રાર્થના—

આરુઢા ગરુડં હેમા-ભાસમા નાશિતારિભિઃ ।

પાયાદપ્રતિચક્રા વો, ભાસમાના શિતારિભિઃ ॥ ૨૮ ॥ ૭ ॥

—અનુ०

ટીકા

હેન્ન ઇવ આભા યસ્યાઃ સા । નાશિતા અરયો યૈસ્તૈઃ । શિતારિભિઃ—તીક્ષ્ણચક્રૈર્ભાસ-
માના-દીપ્યમાના ॥ ૨૮ ॥

અન્વયઃ

ગરુડં આરુઢા, હેમ[ન]-આભા, અ-સમા, નાશિત-અરિભિઃ શિત-અરિભિઃ ભાસમાના
'અપ્રતિચક્રા' વઃ પાયાત્ ।

શબ્દાર્થ

આરુઢા (મૂં આરુઢ)=આરૂઠ થયેલી.

ગરુડં (મૂં ગરુડ)=ગરુડના ઉપર.

હેમ[ન]=સુવર્ણ.

હેમાભા=સુવર્ણસમાન પ્રભા છે જેની એવી.

અસમા (મૂં અસમા)=નિરૂપમ, અનુપમ.

નાશિત (ધાં નશ્)=નાશ કરેલ.

નાશિતારિભિઃ=નાશ કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવા.

પાયાત્ (ધાં પા)=રક્ષણ કરો.

અપ્રતિચક્રા=અપ્રતિચક્રા (દેવી).

ભાસમાના (ધાં ભાસ્)=દેદીપ્યમાન, પ્રકાશતી.

શિત=તીક્ષ્ણ.

અરિ=ચક્ર.

શિતારિભિઃ=તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે.

શ્લોકાર્થ

અપ્રતિચક્રા દેવીની પ્રાર્થના—

“ ગરુડના ઉપર આરૂઠ થયેલી, તથા કનકના જેવી કાંતિ વાળી તેમજ વળી
સંહાર કર્યો છે શત્રુઓનો જેણે એવાં તીક્ષ્ણ ચક્રો વડે દીપતી એવી અપ્રતિચક્રા
(દેવી) (હે ભગ્યો!) તમારૂં પરિપાલન કરો. ”—૨૮

સ્પષ્ટીકરણ

અપ્રતિચક્રા દેવીનું સ્વરૂપ—

આ દેવીને ગરુડનું વાહન છે. તે દરેક હાથમાં ચક્ર રાખે છે અને તેનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે.
આનું બીજું નામ ચક્રધરા હોય એમ લાગે છે. આ પણ સોળ વિદ્યા-દેવીઓ પૈકી એક છે.
આના સંબંધમાં આચાર-દિનકરમાં કહ્યું પણ છે કે—

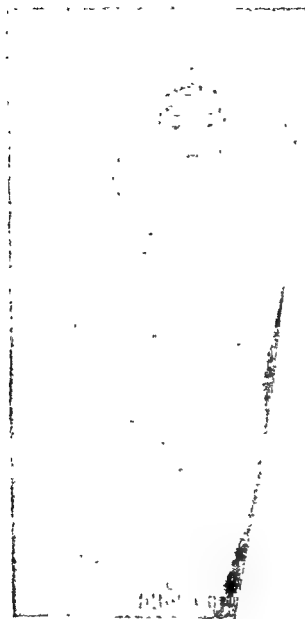
“ગરુત્મત્પૃષ્ઠ આસીના, કાર્ત્તસ્વરસમચ્છવિઃ ।

ભૂયાદપ્રતિચક્રા નઃ, સિદ્ધયે ચક્રધારિણી ॥”

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ એવોજ ઉલ્લેખ છે અને તે બીજો કોઈ નહિ પણ—

“તથા અપ્રતિચક્રાં તદ્વિદ્વર્ણાં ગરુડવાહનાં ચતુર્ભુજાં ચક્રચતુષ્ટયભૂષિતકરાં ચેતિ ।”

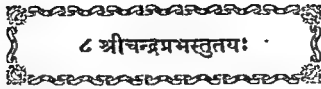
विशेष विवरण —

प्रतिपक्षी अथवा पक्षी
अथवा पक्षी

अथवा पक्षी

अथवा पक्षी

अथवा पक्षी

અથ શ્રીચન્દ્રપ્રભસ્ય સ્તુતિઃ—

ભવોદ્ભવતૃપાં મૃશં કૃતશિવપ્રપં ચામરૈઃ

સહર્ષમુપવીજિતં વરવપુઃપ્રપન્ચામરૈઃ ।

પ્રભાવલયકાન્તતાપહસિતોરુચન્દ્રપ્રભં

પ્રણૌમિ પરમેશ્વરં વિનયચારુ 'ચન્દ્રપ્રભમ્' ॥ ૨૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

ભવાદુદ્ભવા તૃહ વિચિતે ચેપાં (તેપાં) । કૃતા શિવમેવ પ્રપા યેન સ તમ્ । ચામરૈઃ સહર્ષમુપવીજિતમ્ । કેઃ ? વરો વપુઃપ્રપન્ચો-વિસ્તારો ચેપાં તે તથાવિધાશ્ચ (તે અમરાશ્ચ) તૈઃ । પ્રભાવલયસ્ય કાન્તતા-કમનીયતા તથાપહસિતા ઉર્વો-વિસ્તીર્ણા ચન્દ્રપ્રભા યેન સઃ (તં) । વિનયેન ચારુ-શોભનં યથા સ્યાત્ તથા પ્રણૌમિ ॥ ૨૧ ॥

અન્વયઃ

ભવ-ઉદ્ભવ-તૃપાં કૃત-શિવ-પ્રપં, વર-વપુસ્-પ્રપન્ચ-અમરૈઃ ચામરૈઃ સહ-હર્ષં મૃશં ઉપવીજિતં, પ્રમા-વલય-કાન્તતા-અપહસિત-ઉરુ-ચન્દ્ર-પ્રભં પરમેશ્વરં 'ચન્દ્રપ્રભં' વિનય-ચારુ પ્રણૌમિ ।

૨૧૦-૬૧થ

ઉદ્ભવ=ઉત્પતિ.

તૃપ=તૃપ્તા, તૃપ્ત.

મયોદ્ભવતૃપાં=અવ (—શ્રમણ) શ્રી ઉત્પન્ન મધ છે તૃપા જેમને એવાને માટે.

પ્રપા=જ્ઞાપય, પ્રમ.

કૃતશિવપ્રપં=(તૈયાર) કરી છે મુકિત્તી પ્રપા જેણે એવાને.

ચામરૈઃ (મૂં ચામર)=આમરો વડે.

સહર્ષ=આનન્દપૂર્વક.

ઉપવીજિતં (મૂં ઉપવીજિત)=વીજયેથ.

વપુસ્=દેહ, શરીર.

પ્રપન્ચ=વિસ્તાર.

વરવપુઃપ્રપન્ચામરૈઃ=ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા દેવો વડે.

પ્રમા=કાન્તિ, તેજ.

૭

વલય=મંડળ.

પ્રમાવલય=ભામંડળ.

કાન્તતા=મનોહરતા, મુન્દરતા.

અપહસિત (વાં હમ્)=હસી કાઢેલ.

ચન્દ્ર=ચન્દ્ર.

ચન્દ્રપ્રમા=ચન્દ્રનું તેજ, ચાંદરણી.

પ્રમાવલયકાન્તતાપહસિતોરુચન્દ્રપ્રભં=ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે વિસ્તીર્ણ ચન્દ્ર-પ્રભાને જેણે એવાને.

પ્રણૌમિ (વાં જુ)=હું સ્તુતિ કરું છું, સ્તનું છું.

પરમેશ્વરં (મૂં પરમેશ્વર)=પ્રભુને.

વિનય=વિનય.

ચારુ=દર્શનીય, મનોહર.

વિનય=વિનય વડે શોભે તેમ.

ચન્દ્ર (ચન્દ્રપ્રભ)=ચન્દ્રપ્રભાને, આકાશાતીર્થકરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીચન્દ્રપ્રભની સ્તુતિ—

“ભવ (—બ્રમણ)થી ઉત્પન્ન થઈ છે તૃષા જેમને એવા (જીવો)ને માટે (તૈયાર) કરી રાખી છે મુક્તિરૂપી પ્રપા જેણે એવા, વળી ઉત્તમ છે દેહનો વિસ્તાર જેમનો એવા વિષ્ણુધો વડે ચામરો દ્વારા હર્ષપૂર્વક અત્યંત વીંબાયેલા એવા, તથા વળી ભામંડળની મનોહરતા વડે હસી કાઢી છે (અર્થાત્ પરાસ્ત કરી છે) વિસ્તીર્ણ ચન્દ્રપ્રભાને જેણે એવા પરમેશ્વર ચન્દ્રપ્રભને વિનય વડે શોભે તેમ હું સ્તવું છું.”—૨૯

સ્પષ્ટીકરણ

જિનેશ્વરનાં પ્રાતિહાર્યો—

આ ‘પૃથ્વી’ વૃત્તમાં રચાયેલા પાદાંતસમપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમકાલંકારથી અલંકૃત પદ દ્વારા ચન્દ્રપ્રભ પ્રભુના ચામર અને ભામંડળરૂપી પ્રાતિહાર્યો વિષે સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. એ કહેવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે દરેક તીર્થંકર આઠ પ્રાતિહાર્યો વડે શોભે છે અને તે આઠ પ્રાતિહાર્યો અન્ય કોઈ નહિ પણ નિમ્ન-લિખિત શ્લોકમાં ગણાવેલાં—

“અશોકવૃક્ષઃ સુરપુષ્પવૃષ્ટિ-
દિવ્યધ્વનિશ્ચામરમાસનં ચ ।

ભામણ્ડલં દુન્દુભિરાતપત્રં

સત્પ્રાતિહાર્યાણિ જિનેશ્વરાણામ્ ॥” —ઉપનતિ

—(૧) અશોક વૃક્ષ, (૨) દેવકૃત કુસુમની વૃષ્ટિ, (૩) દિવ્ય ધ્વનિ, (૪) ચામર, (૫) સિંહાસન, (૬) ભામણ્ડળ, (૭) દુન્દુભિ અને (૮) છત્ર છે. આ આઠ વસ્તુઓનો સંબંધ તીર્થંકરની સાથે પ્રાતિહારીના જેવો હોવાથી તે ‘પ્રાતિહાર્ય’ કહેવાય છે. એનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ પ્રવચન-સારોદ્ધારના ૩૯મા દ્વારમાંથી તથા વિચાર-સારના ૧૧૭મા દ્વારમાંથી જોઈ શકાશે. આ સંબંધમાં થોડી ઘણી હકીકત તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૯૪મા પદ ઉપરના સ્પષ્ટીકરણ ઉપરથી પણ મળી શકશે.

અ અ અ અ

જિન-સ્વરૂપ—

અવન્તુ ભવતો ભવાત્ કલુષવાસકાદર્પકાઃ

સુખાતિશયસમ્પદાં ભુવનભાસકાદર્પકાઃ ।

વિલીનમલકેવલાતુલવિકાસમારા જિના

મુદં વિદધતઃ સદા સુવચસા સમારાજિના ॥ ૩૦ ॥

—પૃથ્વી

૧ આ અષ્ટમ તીર્થંકર શ્રીચન્દ્રપ્રભનું ચર્ચિત સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃ. ૧૧૧) ઉપરથી જોઈ શકાશે.

ટીકા

જિના મુદં વિદધતઃ-કુર્વન્તઃ । કેન ? શોભનવચસા । કિંભૂતેન ? સમાં રાજિતું શીલં યસ્ય તત્ સમારાજિ તેન સમારાજિના । અવન્તુ-રક્ષન્તુ । ભવતઃ-સંસારાત્ । પાપસ્ય નિવાસો ય(સિં) સ્તસ્માત્ । ભુવનોદ્યોતકાઃ, ન વિદ્યતે દર્પકઃ-કામો યેપાં તે । ભુવન-માસકાશ્ચ તેઽદર્પકાશ્ચ ભુવન૦ । વિલીનો મલો યસ્માત્ તત્ ઇવંવિધસ્ય કેવલસ્યાતુલવિકાસં વિભ્રતિ-ધારયન્તિ યે તે તથાવિધાઃ, મારા ધારકા इत्यर्थः ॥ ૩૦ ॥

અન્વયઃ

સુહ-અતિશય-સમ્પદાં અર્પકાઃ, ભુવન-માસક-અ-દર્પકાઃ, વિલીન-મલ-કેવલ-અતુલ-વિકાસ-મારાઃ, સમા-રાજિના સુ-વચસા સદા મુદં વિદધતઃ જિનાઃ ભવતઃ કલુપ-વાસકાત્ ભવાત્ અવન્તુ ।

શીખરાર્થ

અવન્તુ (ધા૦ અવ) = રક્ષણ કરો, બચાવો.
ભવતઃ (મૂ૦ ભવત્) = તમને.
ભવાત્ (મૂ૦ ભવ) = સંસારથી.
કલુપ = પાપ.
વાસક = નિવાસ, રહેઠાણ.
કલુપવાસકાત્ = ત્યાં પાપનો નિવાસ છે ત્યાંથી.
અર્પકાઃ (મૂ૦ અર્પક) = અર્પણ કરનારા, આપનારા.
અતિશય = અધિકપણ.
સુહાતિશયસમ્પદાં = સુખના અધિકપણાં સંપત્તિ-ઓનાં.
માસક = વોતક, પ્રકાશ કરનારા.
દર્પક = મદન.
અદર્પક = અવિદ્યમાન છે મદન જેનેવિશે એવા.
ભુવનમાસકાદર્પકાઃ = નૈશ્વર્યને પ્રકાશિત કરનારા તેમજ વીતરાગ.

વિલીન (ધા૦ લી) = સર્વથા નષ્ટ થયેલ.
મલ = મેલ.
કેવલ = કેવલજ્ઞાન, સર્વજ્ઞતા.
વિકાસ = વિકાસ, ખીલવેલી.
માર (ધા૦ મ) = ધારણ કરનાર.
વિલીનમલકેવલાતુલવિકાસમારાઃ = સર્વથા નષ્ટ થયો છે મલ જેમથી અર્થાત્ અત્યંત નિર્મલ એવા કેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા.
વિદધતઃ (મૂ૦ વિદધત) = કરનારા.
વચસ્ = વચન.
સુવચસા = સુવચન વડે.
સમા = સશા, પર્વદા.
રાજિન્ = દીપાવનાર.
સમારાજિના = સશાને દીપાવનાર.

શ્લોકાર્થ

નિનર્થેશોનું સ્વરૂપ—

“ સુખના અતિશયરૂપ સંપત્તિઓને અર્પણ કરનારા, ત્રૈલોક્યને (જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વડે) પ્રકાશિત કરનારા અને વળી વીતરાગ [અથવા નિરસિમાની] એવા, વળી અત્યંત

૧ જ્યાં મુખી જે બ્રહ્મિમાં રાજ હોય (શબ્દ ને તે પ્રશસ્ત હોય તો પણ), ત્યાં મુખી તો સર્વજ્ઞતા તેનાથી દશ દગર ગાઉ દૂર રહે છે એ વાત જુલવા જેવી નથી. એ વાતના ઉપર શ્રીમાન ગૌતમસ્વામીનું દુશાન્ત દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

નિર્મલ દેવલજ્ઞાનના અપૂર્વ વિકાસને ધારણ કરનારા, તેમજ વળી પર્યદાને દીપાવનારા એવા સુવચન વડે આનંદ પમાડનારા એવા તીર્થંકરે - (હે ભગ્યો !) તમને પાપના નિવાસ-સ્થાનરૂપ સંસારથી બચાવો. ”—૩૦

સ્પષ્ટીકરણ

પર્યદા-વિચાર—

સમવસરણમાં જે મનુષ્યો અને દેવો તીર્થંકરની દેશનાતું શ્રવણ કરવા આવે છે, તેના બાર વિભાગો કલ્પવામાં આવ્યા છે. આ દરેક વિભાગને ‘પર્યદા’ કહેવામાં આવે છે. આથી કરીને એકંદર રીતે બાર પર્યદા છે—(૧) ગણધરો વગેરે સાધુઓની, (૨) વૈમાનિક દેવીઓની, (૩) સાધવીઓની (આ ત્રણ પર્યદાઓ અગ્નિ કોણમાં હોય છે); (૪) ન્યોતિષ્ઠ દેવીની, (૫) વ્યંતર દેવીની, (૬) ભુવનપતિ દેવીની (આ ત્રણ પર્યદાઓ નૈઋત્ય કોણમાં હોય છે); (૭) ન્યોતિષ્ઠ દેવોની, (૮) વ્યંતર દેવોની, (૯) ભુવનપતિ દેવોની (આ ત્રણ વાયવ્ય કોણમાં બેસે છે); (૧૦) વૈમાનિક દેવોની, (૧૧) પુરૂષોની (મનુષ્યો)ની, (૧૨) મનુષ્યની સ્ત્રીઓની (આ ત્રણ ઇશાન કોણમાં હોય છે).

૫ ૫ ૫ ૫

જિનાગમ-સ્મરણમ્—

સમસ્તભુવનત્રયપ્રથનસજ્જનાનાપદઃ

પ્રમોચયતિ યઃ સ્મૃતઃ સપદિ સજ્જનાનાપદઃ ।

સમુલ્લસિતભક્તકં તમમલં ભજૈ નાગમં

સ્ફુરન્નયનિવારિતાસદુપલમ્ભજૈનાગમમ્ ॥ ૩૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સમસ્તભુવનત્રયસ્ય પ્રકટને સજ્જાનિ-પ્રહ્લાણિ નાના પદાનિ યસ્મિન્ સઃ । યઃ સ્મૃતઃ સન્ પ્રમોચયતિ । કાન્ ? સજ્જનાન્ । કસ્યાઃ ? આપદઃ । સમુલ્લસિતા ભક્ત્યાદિકા યસ્મિન્ । ન અગમં, કિન્તુ સુગમમ્ । સ્ફુરન્નયૈર્નિવારિતા અશોભના ઉપલમ્ભાઃ-પ્રતિભાસાઃ-પરસિદ્ધાન્તા યેન સ તતઃ કર્મધારયઃ । જૈનાગમં ભજૈ-સેવાં કરવાણિ ॥ ૩૧ ॥

અન્વયઃ

સમસ્ત-ભુવન-ત્રય-પ્રથન-સજ્જ-નાના-પદઃ યઃ સ્મૃતઃ (સન્) સત્-જનાન્ આપદઃ સપદિ પ્રમોચયતિ, તં સમુલ્લસિત-ભક્તકં, અમલં, ન અ-ગમં, સ્ફુરત્-નય-નિવારિત-અસત્-ઉપલમ્ભ-જૈન-આગમં ભજૈ ।

શીખદાર્થ

પ્રયન=પ્રકટન, પ્રસિદ્ધ કરેલું તે.

સજ્જ=તૈયાર.

નાના=વિવિધ.

સમસ્તભુવનત્રયપ્રથનસજ્જનાનાપદ્=અખિલ ત્રિભુવનના પ્રકટનમાં તૈયાર છે વિવિધ પદો જેમાં એવા.

પ્રમોચયતિ (ધાં મુચ)=મુક્ત કરાવે છે.

સ્મૃતઃ (મૂં સ્મૃત)=યાદ કરેલ.

સપદિ=એકદમ.

સજ્જનાન્ (મૂં સજ્જન)=સત્પુરુષોને, સારા મનુષ્યોને.

આપદ્ઃ (મૂં આપદ્)=આપત્તિમાંથી.

સમુહસિત (ધાં હ્)=ઉદ્ધાસ પામેલ.

મજ્ઞ=પ્રકાર, ભાંગ.

સમુહસિતમજ્ઞકં=ઉદ્ધાસ પામેલ છે ભાંગાઓ જેમાં એવા.

અમલં (મૂં અમલ)=નિર્મલ.

મજૈ (ધાં મજ)=દુર્લભ.

અગમં (મૂં અગમ)=દુર્ગમ, દુઃખે કરીને સમજાય તેવા.

સ્ફુરત્ (ધાં સ્ફુર)=સ્ફુરાયમાન.

નિવારિત (ધાં વાર)=નિવારણ કરેલ, દૂર કરેલ.

અસત્=દુષ્ટ, અસલ.

ઉપલમ્ભ=આશ્રય.

જૈન=જિનસંબંધી.

સ્ફુરત્રયનિવારિતાસદુપલમ્ભજૈનાગમં=સ્ફુરાયમાન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસલ આશ્રયોનું જેમાં એવા જૈન સિદ્ધાન્તને.

શ્લોકાર્થ

જિનાગમનું સ્મરણ—

“અખિલ ત્રિભુવન ઉપર પ્રકાશ પાડવામાં તૈયાર છે વિવિધ પદો જેનાં એવો જે (આગમ) સ્મરણ કરાતાં (અર્થાત્ જેનું સ્મરણ) સજ્જનોને આપત્તિમાંથી સત્વર મુક્ત કરે છે, તે સ્ફુરાયમાન છે (સપ્ત-ભંગી વિગેરે) ભંગો જેમાં એવા, તથા નિર્મલ તેમજ સુગમ, અને વળી સ્ફુરાયમાન નયો વડે નિવારણ કર્યું છે અસલ પ્રતિભાસોનું જેમાં એવા જૈન આગમને હું ભજું.”—૩૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-ચમત્કાર—

આ પદનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના છ છ અક્ષરો સમાન છે. અર્થાત્ આ પદ પાદાંત-સમપદ્ધારપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમત્કૃતી શીલી રહ્યું છે. વિશેષમાં આ કાવ્યમાં આ પ્રકારનો પદ-ચમત્કાર તો અત્રજ પ્રથમ દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ આ સપ્ત-ભંગી સંબંધી સૂચ માહિતી તો ન્યાય-કુસુમાંજલિ (૫૦ ૧૮૫-૧૮૨) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવાથી મળી શકશે. એથી વિશેષ માહિતી ન્યાયતીર્થ ન્યાયવિશારદ ઉપાધ્યાય શ્રીમંગલવિજયકૃત સપ્તભંગી-પ્રદીપમાંથી મળશે. વિશેષમાં આ વિષયના અત્યંત જિજ્ઞાસુએ તો નય-રદુરૂપ, પ્રમાણનય-તત્વાડોકાલંકાર (ચતુર્થ અને સપ્તમ પરિચ્છેદ) સપ્તભંગી-પ્રકરણ તેમજ સપ્તભંગી-તરંગિણી એ મંથો લેવા.

કાલીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અશિશ્રિયત યાઽમ્બુજં ધૃતગદાક્ષમાલાઽઘવાન્

યયા વત વિપૂયતે ભયશમક્ષમાઽલાઘવા ।

ઘનાજ્ઞનસમપ્રભા વિહતઘાતકાલીહિતં

મમાતુલમસૌ સદા પ્રવિદધાતુ ‘કાલી’ હિતમ્ ॥૩૨॥૮॥

—પૃથ્વી

ટીકા

કાલી દેવતા હિતં પ્રવિદધાતુ । યાઽશિશ્રિયત-શ્રિતવતી પદ્મમ્ । અઘવાન્-પાપવાન્ પુરુષો યયા વિપૂયતે-પવિત્રીક્રિયતે । ભયાનાં શમને ક્ષમા-સમર્થા । વિહતં ઘાતકાનાં-હનનશીલાનાં આલ્યા ઈહિતં-ચેષ્ટિતં યસ્મિન્ । પ્રવિદધાને एतत् ક્રિયા-વિશેષણમ્ ॥ ૩૨ ॥

અન્વયઃ

યા ધૃત-ગદા-અક્ષ-માલા અમ્બુજં અશિશ્રિયત, યયા (ચ) અઘવાન્ વત વિપૂયતે, અસૌ ભય-શમ-ક્ષમા, અ-લાઘવા, ઘન-અજ્ઞન-સમ-પ્રભા ‘કાલી’ મમ અ-તુલં હિતં વિહત-ઘાતક-આલિ (આલી વા.)-ઈહિતં સદા પ્રવિદધાતુ ।

શીબ્દાર્થ

અશિશ્રિયત (ધાં ૦ શ્રિ)=આશ્રય લેતી હવી.

અમ્બુજં (મૂં ૦ અમ્બુજ)=કમલને.

ધૃત (ધાં ૦ ધૃ)=ધારણ કરેલ.

ગદા=ગદા.

અક્ષમાલા=જ્વપમાલા.

ધૃતગદાક્ષમાલા=ધારણ કરી છે ગદા અને જ્વપ-માલા જેણે એવી.

અઘવાન્ (મૂં ૦ અઘવત્)=પાપી.

વત=સંતોષવાયક અવ્યય.

વિપૂયતે (ધાં ૦ પૂ)=પવિત્ર કરાય છે.

શમ=શાન્તિ, નાશ.

ક્ષમ=સમર્થ, શક્તિમાન.

ભયશમક્ષમા=ભયનો નાશ કરવામાં સમર્થ.

લાઘવ=લઘુતા.

અલાઘવા=લઘુતાથી રહિત.

ઘન=ભેદ.

અજ્ઞન=કાળજી.

ઘનાજ્ઞનસમપ્રભા=ભેદ અને કાળજીના જેવી કાન્તિ છે જેની એવી.

વિહત (ધાં ૦ હન્)=નાશ કરેલ.

ઘાતક=હણનાર.

આલિ [લી]=પંક્તિ, શ્રેણિ.

ઈહિત=ચેષ્ટિત.

વિહતઘાતકાલીહિતં=નાશ કર્યો છે હણનારાની શ્રેણિના ચેષ્ટિતનો જેમાં તેવી રીતે.

પ્રવિદધાતુ (ધાં ૦ ધા)=કરો.

કાલી=કાલી (દેવી).

હિતં (મૂં ૦ હિત)=હિતને, કલ્યાણને.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીની સ્તુતિ—

“ ધારણ કરી છે ગદા અને જ્વપમાલા જેણે એવી જ (દેવી) કમલનો આશ્રય

निर्वाणकलिकायाम्—

“कालीं देवीं कृष्णवर्णां पद्मासनां चतुर्भुजां अक्षसूत्रगदा-
लङ्कृतदक्षिणकरां वज्राभययुनवामहस्तां चेति ।”

લેતી હવી, તેમજ વળી જે દ્વારા પાપી (પણ) પવિત્ર થાય છે, તે, ક્ષયનો નાશ કરવામાં સમર્થ એવી, વળી લઘુતા-રહિત તેમજ મેઘ અને કાળક્ષના જેવી ક્ષાન્તિવાળી એવી કાલી (દેવી) નાશ કર્યો છે હણનારાની શ્રેણિના ચેદિતનો જેમાં એવું માંડે સર્વદા અનુપમ કલ્યાણ કરે. ”—૩૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં તૃતીય પદ્યની જેમ પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, ત્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે.

કાલી-દેવીતું સ્વરૂપ—

‘દુશ્મનો પ્રતિ જે કાળ (ચમરાજ) જેવી છે, તેમજ જે કૃષ્ણવર્ણી છે’ તે ‘કાલી’ એ કાલી શબ્દનો વ્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. તેનો વર્ણ શ્યામ છે અને તે હાથમાં ગદા રાખે છે. વિશેષમાં વિકસ્વર કમલ એ એવું વાહન છે. આ વાતના ઉપર નીચેનો શ્લોક પ્રકાશ પાડે છે:—

“શરદન્ધુષરપ્રમુલચન્દ્રગગનતલામતનુચુતિર્દયાભ્યા”

વિકચકમલવાહના ગદામૃત્ કુદાલમલક્રુતાત્ સદૈવ ‘કાલી’ ॥”

—આચાર્ય પત્રાક ૧૬૨.

પરંતુ એથી વિશેષ માહિતી તો નિર્વાણ-કલ્પિકા ઉપરથી મળે છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—
“તયા કાલિકાદેવીઃ કૃષ્ણવર્ણીઃ પદ્માસનાઃ ચતુર્ભુજામસચ્ચન્દ્રગદાલક્ષ્મીતદક્ષિણકર્ણં ઘજ્જામયયુતવામ-
હસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે; તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને ગદાથી વિભૂષિત છે, ત્યારે ડાબા બે હાથ વજ્ર અને અભયથી અલંકૃત છે.

૧ ચરણગતના બાકી નિવારણ કરવું, તેને કહેવું, કે બીવાળું કંઈ કારણ નથી. નિર્ભય રહે એવું સૂચન કરવા માટે સામા મનુષ્યની તરફ દાઢ નમાવી સીધા આંગળા રાખવા તે ‘અભય’ શબ્દ કહેવાય છે.

૧ શ્રીસુવિધિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીસુવિધિનાથાય પ્રણામઃ—

વિમલકોમલકોકનદચ્છદ-
ચ્છવિહરાવિહ રાજભિરામરૈઃ ।
સતતનૂતનૂ 'સુવિધેઃ' ક્રમૌ
નમત હેઽમતહેઠનલારસાઃ ! ॥ ૩૩ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

વિમલં કોમલં ચ તત્ કોકનદં-રક્તામ્બુજં ચ તસ્યચ્છદસ્ય-પત્રસ્યચ્છવિસ્તસ્યા હરૌ-મુષ્ણન્તૌ । રાજભિઃ-સ્વામિભિઃ । કૈઃ? અમરાણાં ઇમે આમરાઃ, તૈઃ આમરૈઃ । સતતં નૂતા-સ્તુતા તનુઃ-શરીરં યયોસ્તૌ । અમતં-પાપં તસ્ય હેઠનં-પાતનં તસ્મિન્ લાલસા-ગૃહ્ણિપરાઃ । સુવિધેઃ ક્રમૌ નમત ॥ ૩૩ ॥

અન્વયઃ

હે અમત-હેઠન-લાલસાઃ ! 'સુવિધેઃ' વિમલ-કોમલ-કોકનદ-છદ-છવિ-હરૌ, ઇહ આમરૈઃ રાજભિઃ સતત-નૂત-તનૂ ક્રમૌ નમત ।

શીર્ષકાર્થ

વિમલ=નિર્મલ.

કોકનદ=રક્ત કમલ.

છદ=પત્ર.

હરહ (ધા૦)=હરી લેનાર.

વિમલકોમલકોકનદચ્છદચ્છવિહરૌ=નિર્મલ તેમજ

કોમલ એવાં રક્ત કમલોનાં પત્રની શોભાને હરનારાં.

રાજભિઃ (મૂ૦ રાજન્)=સ્વામીઓ વડે.

આમરૈઃ (મૂ૦ આમર)=દેવ-સંબંધી.

સતત=પ્રતિક્ષણ, નિરંતર.

નૂત (ધા૦ નૂ)=સ્તુતિ કરાયેલ.

તનુ=દેહ, શરીર.

સતતનૂતનૂ=હમેશાં સ્તુતિ કરાયેલી છે જેના દેહની એવાં.

સુવિધેઃ (મૂ૦ સુવિધિ)=સુવિધિ(નાથ)ના.

ક્રમૌ (મૂ૦ ક્રમ)=ચરણોને.

નમત (ધા૦ નમ્)=તમે નમન કરો, નમસ્કાર કરો.

હે=સંજોધનવાચક અન્વય.

અમત=(૧) રોગ; (૨) મૃત્યુ; (૩) પાપ.

હેઠન=(૧) આધા, પીડા; (૨) પાતન.

લાલસા=અભિલાષા, ધર્યા.

અમતહેઠનલાલસાઃ !=રોગ કે પાપ અથવા મૃત્યુને આધા કરવાની ધર્યા છે જેમને એવાં!-(સંજો).

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુવિધિનાથને પ્રણામ—

“હે અનિષ્ટને બાધા કરવાની ઇચ્છા રાખનારા (અર્થાત્ રોગ કે પાપ કે મૃત્યુનો નાશ કરવાની અભિલાષા ધરાવનારા લગ્ય જનો) ! નિર્મલ તેમજ કામલ એવા રક્ત પત્રોનાં પત્રની શોભાને હરનારા તથા વળી આ જગત્માં અમરોના અધિપતિઓ વડે (અર્થાત્ ઇન્દ્રો દ્વારા) સ્તુતિ કરાયેલી છે દેહની જેના એવા 'મુવિધિ(નાથ)નાં ચરણોને તમે નમસ્કાર કરો.”—૩૩

સ્પષ્ટીકરણ

શબ્દાલંકાર-વિચાર—

આ પદમાં વળી કંઈ નવીન પ્રકારનોજ શબ્દાલંકાર દ્રષ્ટિ-ગોચર થાય છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા આટલે આ પદ નીચે મુજબ લખવામાં આવે છે.

ધિ । મલકો । મલકો । કન । દ્વચ્છ । દ્ । વ્ચ્છ । વિહરા । વિહરા । જમિરામરૈઃ ।
સ । તતનૂ । તતનૂ । મુવિધેઃ । ક્રમૌ । ન । મતહે । મતહે । ઠનલાલસાઃ ॥

આ પદ તરફ હવે દ્રષ્ટિ-પાત કરતાં બેઠાં શકાય છે કે તેના અત્યેક ચરણમાં દ્વિતીય, તૃતીય અને ચતુર્થ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ છે. અર્થાત્ આ પદ ‘લાટાનુપ્રાસ’નામક અલંકારથી શોભે છે. આ અલંકારનું અપૂર્વ ચિત્ર તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૧૭ થી ૨૦ સુધીનાં પદોમાં દ્રષ્ટિગોચર થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

જિનેશ્વરેશ્વો વિજ્ઞસિઃ—

કલશકુન્તશકુન્તવરાક્ષિત-

ક્રમતલા મતલામકરા નૃણામ્ ।

વિગતરાગતરા વિતરન્તુ નો

હિતમનન્તમનઙ્ગજિતો જિનાઃ ॥ ૩૪ ॥

—કૃત૦

ટીકા

શકુન્તલવરો-રાજહંસઃ । મતં-મુખં તસ્ય લામકરાઃ । નઃ-અસ્મભ્યમ્ ॥ ૩૪ ॥

અન્વયઃ

કલશ-કુન્ત-શકુન્ત-ચર-અક્ષિત-ક્રમ-તલાઃ, નૃણાં મત-લામ-કરાઃ, વિગત-રાગ-તરાઃ, અનઙ્ગ-જિતાઃ જિનાઃ નઃ અનન્તં હિતં વિતરન્તુ ।

૧ નવમા તીર્થકર શ્રીમુવિધિનાથનું ચરિત્ર હુંકમાં લલણું હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૫૦ ૧૨૫ તરફ દૃષ્ટિપાત કરો.

—धर्म-उद्‌पद्‌भ, पत्रांक ७.

અર્થાત્—(૧) પ્રાસાદ, (૨) પર્વત, (૩) પોષ્ટ, (૪) અંકુશ, (૫) સુપ્રતિષ્ઠ, (૬) પદ્માભિષેક, (૭) યવ, (૮) દર્પણ, (૯) ચામર, (૧૦) કુમ્ભ, (૧૧) અક્ષ, (૧૨) મત્સ્ય, (૧૩) મગર, (૧૪) હાથી, (૧૫) સુંદર પતાકા, (૧૬) સુંદર માળા, (૧૭) પૃથ્વી, (૧૮) રથ, (૧૯) તોરણ, (૨૦) છત્ર, (૨૧) ધ્વજ, (૨૨) સ્વસ્તિક, (૨૩) યજ્ઞ-સ્તમ્ભ, (૨૪) વાવ, (૨૫) કમણ્ડલુ, (૨૬) સ્તૂપ, (૨૭) મોર, (૨૮) કાચળી, (૨૯) આષ્ટપદ, (૩૦) સ્થાલ (થાળી), (૩૧) સમુદ્ર અને (૩૨) સિંહ એ ઉત્તમ પુરૂષનાં બીસ લક્ષણો છે.

શ્રીભદ્રબાહુસ્વામિવિરચિત કદપસૂત્રની ઉપાધ્યાય શ્રીવિનયવિજયકૃત ‘સુબોધિકા’માં આ બીસ લક્ષણોના સંબંધમાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“છત્રં તામરસં ધનૂ રંયવરો દેમ્મોલિ-કૂર્માદ્દેશાઃ

ચાપી-સ્વસ્તિક-તોરણાણિ ચ સેરઃ પંચાનનઃ પૌંદપઃ ।

ચેષ્ઠં શૈલ્લ-મેંજા સંમુદ્ર-કેલદૌ પ્રાસાદ-મેંત્સ્યો યંથો

યુગ્મ-સ્તૂપ-કેમણ્ડલુરંયવનિમૃત્ સંચામરો દેવેષ્ણઃ ॥—શાર્દૂલ

વૈદ્યા પંતાકા કેમલાભિષેક । સુદામ કેંકી ઘનપુણ્યભાજામ્ ॥”

અર્થાત્—(૧) છત્ર, (૨) કમળ, (૩) ધનુષ્ય, (૪) ઉત્તમ રથ, (૫) વજ્ર, (૬) કાચળી, (૭) અંકુશ, (૮) વાવ, (૯) સાધિયો, (૧૦) તોરણ, (૧૧) સરોવર, (૧૨) સિંહ, (૧૩) વૃક્ષ, (૧૪) ચક્ર, (૧૫) શંખ, (૧૬) હાથી, (૧૭) સમુદ્ર, (૧૮) કળશ, (૧૯) મહેલ, (૨૦) માછલું, (૨૧) યવ, (૨૨) યજ્ઞ-સ્તમ્ભ, (૨૩) સ્તૂપ, (૨૪) કમણ્ડલુ, (૨૫) રાજ, (૨૬) સુંદર ચામર, (૨૭) દર્પણ, (૨૮) બળદ, (૨૯) પતાકા, (૩૦) પદ્માભિષેક, (૩૧) સુંદર માળા અને (૩૨) મોર એ અતિશય પુરુષથાળીનાં બીસ લક્ષણો છે.^૧

૧. કંદર્પ-મર્દન—

કંદર્પના સંબંધી આ કાવ્યમાં ધારંવાર ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો હોવાથી એને વિષે વિચારં કરવો આવશ્યક સમભવ છે.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં કંદર્પને રતિના પતિ તરીકે તેમજ વસન્તના મિત્ર તરીકે ઓળખાવ્યો છે. વળી હાં એને અરવિન્દ, અશોક, આમ્ર, નવમલિકા અને નીલ કમલ એ પાંચ બાણવાળો તેમજ પુરૂષના ધનુષ્યવાળો તેમજ મકરના ચિહ્નથી અંકિત ધ્વજવાળો આલેખ્યો છે. હુંકમાં એ શાસ્ત્રમાં કંદર્પના સંબંધમાં તે જીવતી લગતિ વ્યક્તિ છે એવો ઉલ્લેખ છે. વળી તેણે મહાદેવની પછુ બગર લેવામાં પાછી પાની કરી નથી એમ એ શાસ્ત્ર ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આ વાતની નીચેનો પ્રલોક પછુ સાક્ષી પૂરે છે.

૧ આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે બીસ લક્ષણો પૈકી મત-બેદ છે. વિશેષમાં ભાલો તેમજ રાજ-દંડરૂપી લક્ષણોનો તો અત્ર ઉલ્લેખજ નથી, એ વિચારણીય છે; પરંતુ તેનો ૧૦૦૮ લક્ષણોમાં સમાવેશ થતો હોવો જોઇએ.

૨ પદેલા, પાંચમા, અચારમા તથા ઓગટ્ટીસમા પદોમાં ઉલ્લેખ છે.

“સર્વેપામેવ દેવાનાં, કન્દર્પો વલવત્તરઃ ।

યેન નાટ્યં ‘શિવો’ દેવો, દર્ગધેનાપિ હિ કારિતઃ ॥”

અર્થાત્ સમસ્ત સુરોમાં કંદર્પ વધારે શૂરવીર છે, કેમકે મહાદેવે તેને ખાળી મૂક્યો છતાં પણ તેણે તેની પાસે વિવિધ વેપો ભજવાવ્યાં.

વળી આ સંબંધમાં મહર્ષિ ભર્તૃહરિકૃત શૃંગાર-શતકનો વસન્તતિલકા વૃત્તમાં રચા-યેલો નિમ્ન-લિખિત આઘ શ્લોક પણ વિચારી લઈએ.

“શમ્ભુસ્વયમ્ભુહરયો હરિણેક્ષણાનાં

યેનાક્રિયન્ત સતતં ગૃહકર્મદાસાઃ ।

વાન્નામગોચરચરિત્રવિચિત્રિતાય

તસ્મૈ નમો ભગવતે કુસુમાયુધાય ॥”

અર્થાત્—જેણે શંભુ (મહાદેવ), સ્વયંભુ (બ્રહ્મા) અને વિળણુને ગૃહિણીઓનું ગૃહ-કાર્ય કરનારા કિંકરો બનાવ્યા, તે વાળીથી અગોચર ચરિત્રવાળા વિચિત્ર કંદર્પને મારા પ્રણામ હોજો.

આ ઉપરથી કંદર્પે જૈનેતર દેવોની દુર્દશા કરવામાં કેવો અગ્ર ભાગ ભજવ્યો છે તે જોઈ શકાય છે.

આ કંદર્પે જૈન મુનિવરોની પણ ખબર લીધી છે. દાખલા તરીકે, તેજ ભવમાં મોક્ષે જનારા એવા રથનેમિને પણ આ કંદર્પેટ્ટી સેતાને સપડાવ્યા હતા. એ વાતના ઉપર નીચેની યાથા દિવ્ય પ્રકાશ પાડે છે.

“જડનન્દનો મહાપ્પા જિણમાયા વયધરો ચરમદેહો ।

રહનેમી રાયમઈ રાયમઈ કાસો હી ! વિસયા ॥”

અર્થાત્—યદુ-નન્દન, મહાત્મા, બાવીસમા તીર્થંકર શ્રીનેમનાથના બાંધવ, પંચમહાવ્રતધારી અને ચરમશરીરી એવા રથનેમિ રાજમતી ઉપર રાગ બુદ્ધિવાળા થયા. આથી કરીને અગ્રે-ખર વિષય તિરસ્કારને પાત્ર છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે કંદર્પનું મુખ્ય ગળ અબલા છે અને પાંચે ઇન્દ્રિયોના અને ખાસ કરીને સ્પર્શનેન્દ્રિયના વિષયો એ એનો પૌષ્ટિક આહાર છે. આ કંદર્પના પંજમાં સપડાયેલો

૧ આની માહિતી માટે જુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૨૪-૨૫).

૨ સંરખાવો—

“હરિહરચતુરાણ્ણચંદસૂરસ્વંદાહ્નો વિ જે દેવા ।

નારીણ કિંકરત્તં કુણંતિ ધી ધી વિસયતિંહા ॥”

[હરિહરચતુરાણનચન્દ્રસૂર્યસ્કન્દાદયોઽપિ યે દેવાઃ ।

નારીણાં કિંકરત્વં કુર્વન્તિ ધિગ્ ધિગ્ વિષયવૃણામ્ ॥]

૩ સંસ્કૃત-છાયા—

યદુનન્દનો મહાત્મા જિનબ્રાતા વ્રતધરશ્વરમદેહી ।

રથનેમી રાજીમતીરાગમતિઃ કટં (?) હી વિપયાઃ ॥

પ્રાણી મૃત્યુને પણ શરણ થાય છે. આ સંબંધમાં રાજાપિ ભર્તૃહરિએ નીચેના પદ દ્વારા આબેહુબ ચિતાર રજુ કર્યો છે.

“ક્રુદાઃ કાળઃ સ્વપ્નઃ ધ્રુવણરહિતઃ પુચ્છવિકલો

મૃણી પૂયક્ષિપ્તઃ કુમિશ્કુલશતૈરાચિતતનુઃ ।

હુષાક્ષામો જીર્ણઃ પિટરકકપાલાવૃત્તગલઃ

શુનીમન્વેતિ ધ્યા હતમપિ નિહન્ત્યેવ મદનઃ ॥”-શિખરિણી.

અર્થાત્-મૃત્યુ, કાણો, ખોડો, કાન વિનાનો, પૂંછડા વગરનો, શ્રેણાવાળો, પડ્ધી બ્યાસ; સ્કેંકડો મૃમિઓના સમૂહથી બ્યાસ દેહવાળો, હુષાથી પીડિત, છલ્લું, ગળામાં કાંકડો ઘાલેલો એવો કુતરો કુતરીની પાછળ ભાય છે. ખરે, કામદેવ હણાયેલાને પણ હણે છે.

પરંતુ એ ધ્યાનમાં રાખવું કે આ ગદ્યો મોહનો મહિમા છે. એ વાતની પુષ્ટિમાં દેહવાળું કે—

“અજાનન્ દાહાત્મ્યં પતનુ શલમસ્તીવદ્દહને

ક્ષ મીનોઽપ્યશનાદ્ વહિશયુતમદનાનુ પિશિતમ્ ।

વિજાનન્તોઽપ્યેતે વયમિહ વિપજ્જાલજદિલાન્

ન મુચ્ચામઃ કામાનહહ । ગહનો મોહમહિમા ॥”-શિખરિણી.

—વૈરાગ્ય-શતક

અર્થાત્—દહન-સ્વભાવને નહિ બાણનારો પતંગીઓ તીન અગ્નિમાં પડે અને અજાનવશાત્ મત્સ્ય પણ બાળમાંનું માંસ ખાવા ભાય (એ બનવા ભેગ છે); પરંતુ કામ-વાસનાઓ વિપત્તિ-ઓની બાળથી પથરાયેલી છે એમ બાણવા છતાં પણ આપણે તેને છોડતા નથી. અહા ! મોહનો મહિમા કેવો ગહન છે ! !

ઉપર્યુક્ત ‘અનંગના સ્વરૂપ ઉપરથી તેની કુદિલતા સમજી શકાય છે. આવી પરિસ્થિતિમાં

૧ વિદ્સન પાશરાળા તરફથી પ્રસિદ્ધ થતા હમાચિકમાં મેં એક વેળા રસિક-નન્દનના ઉપનામથી આ અનંગનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ આલેખ્યું હતું.

અનન્દસ્વરૂપમ્

દેદો યદપિ નાસિ તે રતિપતે ! વીરમ્પ્રાપ્ત્યદ્મુત-

ચૈલોજયે તવ નીંદગયાગમદ્દને કસ્યાસિ શાકિયેતઃ ? ।

યઃ પુષ્પેપુમદત્ત તે તિથિરદાઽસૌ ધન્યવાદાસ્વદ્

યન્ તુમ્વં કિલ યદદાસત્ત પર્વિ પ્રાપ્ત્વ ક્વ રક્ષાં જનઃ ? ॥ ૧ ॥

જાતરૂપં મદન ! ત્રિલોકવિજયી પ્રાપ્ત્યાઽલ્લાનો થલં

પ્રાપ્તરૂપં મુપરાક્રમં ચલત્તામાસત્ તદ્વા કા દના ? ।

ત્વાં નેતું મહિ ક્વે થતં ધ્રુવમલં સર્વે જિતા દિ સ્વયા

નૈશુર્યમ્ થલં દ્રુતં સ્વપથનાઃ પ્રાપ્તેપિ રે નિર્દય ! ॥ ૨ ॥

સ્વં કન્દર્વ ! સ્યાઽસિ દરવરિપયો બાજાઽથવા સાવકાઃ

કૃત્યાઽધુરુદ્ધનં વિનિવ તિરિંગાઃ પ્રાગ્ન દિ મુદ્ગન્તિ તે ।

આદર્શોઽનુપમોઽસિ યદપિ જગત્પ્રેન્દ્રપંસારામનો

મા પાપં દ્વિપુષં યદાપિ કુરતે તપ્રાનુમાવધન ॥ ૩ ॥

એમ જરૂર કહેવું પડશે કે જે પ્રાણી આ કંદર્પને વશ કરવામાં ફળીભૂત થાય તેજ સાચો શૂરવીર છે, તેજ યોગીશ્વર છે, તેજ મહાદેવ છે, તેજ પરમાત્મા છે અને તેજ પરમ પ્રશંસાને પાત્ર છે. કહું પણ છે કે—

“સુચ્ચિય સૂરો સો ચૈવ પંડિતો તં પસંસિમો નિચ્ચં ।

ઇન્દિયચોરેહિં સયા ન લુંટિઝં જસ્સ ચરણઘણં ॥”

કહેવાની મતલબ એ છે કે—કામિનીના કટાક્ષ રૂપી ણાણવડે જે હુણાયો નથી તેજ શૂરવીર છે અને સાચો પણ્ડિત તેજ છે કે જે સ્ત્રીઓના ગહન ચરિત્રરૂપી જળમાં સપડાયો નથી. વળી ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર પણ તેજ છે કે સંસારરૂપી કાદવમાં વસવા છતાં કમલની માફક નિર્લેપ રહે છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો જેણે ચારિત્રરૂપી ધનનું ઇન્દ્રિયરૂપી ચોરથી રક્ષણ કર્યું છે, તેજ શૂર છે, તેજ પણ્ડિત છે અને તેનીજ આપણે પ્રતિદિન પ્રશંસા કરવી જોઈએ.

આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે જીવનની સફળતા કામને વશ કરવામાંજ છે અને એક વખત કામદેવના ઉપર વિનય મેળવ્યો કે તરતજ અપૂર્વ સુખની પ્રાપ્તિ થાય છે. અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે જે અપૂર્વ સુખ કહું છે તે કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. કહું પણ છે કે—

“જં ચ કામસુહં લોણ, જં ચ દિવ્યં મહાસુહં ।

વીયરાયસુહસ્સેયં, ણંતભાગમપિ ણ ગ્યઈ ॥”

અર્થાત્ વિષય-વાસનાને તૃપ્ત કરવાથી આ લોકમાં જે સુખ મળે છે તે, તેમજ સ્વર્ગનું સુખ પણ વીતરાગના સુખના અનન્તમે લાગે પણ નથી. આવું અપૂર્વ સુખ પાઠક-વર્ગ પ્રાપ્ત કરવા સદ્ભાગ્યશાળી થાય એટલી અભિલાષા પ્રદર્શિત કરી આ પ્રકરણ પૂર્ણ કરવામાં આવે છે.

૨૨ ૨૨ ૨૨ ૨૨

યઃ સેવાં વિવ્રુધેતરસ્ય ક્રુસ્તે લક્ષ્મીસ્તમાશ્રિપ્યતિ

વ્યાધિસ્તં ન કદાપિ પશ્યતિ યશો મૃત્યાયતે સર્વદા ।

દૃષ્ટ્વા કિન્તુ ચમત્કૃતિં તવ યદા દાસો ભવેત્ કશ્ચન

પ્રાગ્ નાશં સમુપૈતિ તસ્ય વિભવઃ શૌર્યં ચ કીર્તિસ્તથા ॥ ૪ ॥

રામેપુર્વલવત્તરઃ સ્મરશરાદિત્યુક્તિરસ્તિ શ્રમઃ

સાકારાદધિકં બલં કિલ નિરાકારે યતો વર્તેતે ।

વૈદેહીપતિસાયકો નિરજયલક્ષ્માં ચ લક્ષ્મીપતિ

પૌલસ્ત્યેન સહ સ્ત્રિયૈ સ્મરધનૂ રામં સમાયોધયત્ ॥ ૫ ॥

તસ્મૈ કિં ન દદાસિ કષ્ટમનિશં ત્વં યેન મસીકૃત-

સ્ત્વં ગૃહ્ણન્ પરતઃ સદા પ્રતિકૃતિં હાસાસ્પદં નૈપિ કિમ્ ? ।

યદ્દુઃસ્થાનુભવઃ પ્રદાહસમયે તેઽભૂત્ તં વ્યસારો

મૃત્વા યેન નિરજ્જ્વલો શ્રમસિ રે નિર્લજ્જ્વલામણે ! ॥ ૬ ॥

૧ સંસ્કૃત-છાયા—

સ એવ શૂરઃ સ ચૈવ પણ્ડિતસ્તં પ્રશંસામો નિત્યમ્ ।

ઇન્દ્રિયચૌરૈઃ સદા ન લુણ્ઠિતં યસ્ય ચરણઘનમ્ ॥

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

યચ્ચ કામસુખં લોકે, યચ્ચ દિવ્યં મહાસુખમ્ ।

વીતરાગસુખસ્યેદમનન્તભાગમપિ નાર્હતિ ॥

૩ કંદર્પ-વિનયની સ્થૂલ રૂપરેખા સ્તુતિ-અતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૪૨)માં આલેખવામાં આવી છે.

જિનમતાય પ્રણામઃ—

અવમસંતમસં તતમાનયત્

પ્રલયમાલયમાગમરોચિપામ્ ।

ભુવનપાવનપાલનમર્કવજ્ઞ-

જિનમતં નમ તદ્વચવન્નહો ! ॥ ૩૫ ॥

—હૃત૦

ટીકા

અહો નયવન્ ! ત્વં નમ તજ્જિનમતમ્ । અવમાન્યેવ સંતમસં—અન્ધકારમ્ । તત—
વિસ્તીર્ણમ્ । પ્રલયં—ક્ષયં આનયત્ । ભુવનસ્ય પાવનં ચ તત્ પાલનં ચ । અર્કતુલ્યમ્ ॥૩૫॥

અન્યયઃ

અહો નયવન્ ! અર્ક-વત્ તતે અવમ-સંતમસં પ્રલયં આનયત્, આગમ-રોચિષાં આલયં, ભુવન-
પાવન-પાલનં તદ્ જિન-મતં નમ ।

શબ્દાર્થ

અવમ=પાપ.

સંતમસ=ગાઠ અંધકાર, ઘણું અંધારું.

અવમસંતમસ=પાપરૂપી ગાઠ અંધકારને.

તત (મૂ० તત)=વિસ્તીર્ણ.

આનયત્ (ધા० ની)=આણનારું.

પ્રલયં (મૂ० પ્રલય)=નાશ પ્રતિ.

આલયં (મૂ० આલય)=ગૃહ.

રોચિષ્=પ્રકાશ, તેજ.

આગમરોચિષાં=સિદ્ધાન્તોના તેજના.

પાલન=પરિપાવન, રક્ષણ.

ભુવનપાવનપાલન=ત્રૈલોક્યની પવિત્રતા અને પરિપા-

વનરૂપ.

અર્ક=સૂર્ય.

અર્કવત્=સૂર્યની માફક.

જિનમત=જૈન સિદ્ધાન્તને.

નમ (ધા० નમ)=તું પ્રણામ કર.

તદ્ (મૂ० તદ્)=તે.

નય=નીતિ.

નયવન્ ! =હે નીતિમાન !

અહો=સંજોધનવાચક અન્યથ, હે !

શ્લોકાર્થ.

જિન-મતને પ્રણામ—

" સૂર્યની માફક સિદ્ધાન્તોના પ્રકાશોના નિવાસ-સ્થાનરૂપ, વળી વિસ્તીર્ણ એવા
પાપરૂપી ગાઠ અંધકારનો અંત આણનારા, તેમજ ત્રિશુવનને પવિત્ર કરનારા તથા તેનું
સંરક્ષણ કરનારા એવા તે જૈન મતને હે નીતિમાન ! તું વન્દન કર "—૩૫

निर्वाणकलिकायाम्—

“मानवीं श्यामवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदपाशात्कृतदक्षिणकरां
अशमूषयितृपालकृतवामहस्तां चेति ।”

સ્વપ્રીકરણ

પદ્ય-અમતકાર—

આ પદ્ય પદ્ય-અમતકારના સંબંધમાં ડરમાં પદ્યની સાથે મળતું આવે છે એટલુંજ અત્ર નિવેદન કરવું થસ છે.

માનવી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘મનુષ્યની માતા તુલ્ય તે માનવી’ એમ માનવી શબ્દથી સૂચિત થાય છે. આ પદ્ય એક વિદ્યા-દેવી છે. એનો નીલ વર્ણ છે અને એનો હાથ વૃક્ષ વડે શોભે છે. વિશેષમાં કમલ એ એનું વાહન છે. આના સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવો અનુચિત નહિ ગણાય. તેમાં કહ્યું છે કે—

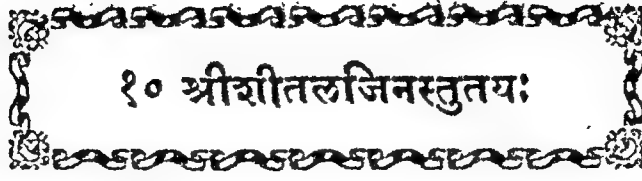
“નીલાન્ગી નીલસરોજવાદના વૃક્ષમાસમાનકરા ।

માનવગણસ્ય સર્વેસ્ય મજ્જલં ‘માનવી’ દયાત્ ॥” —આર્યા

—આચાર્ય ૨૦ પત્રિક ૧૬૨.

આ દેવીનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી જોઈ શકાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—“તથા માનવીં દયામયર્ણી કમલાસનાં ચતુર્ભુજાં વરદપાશાલક્રુતદક્ષિણકરામક્ષત્ર-વિદ્યાપાલક્રુતવામહસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ આ દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને પાશ વડે શોભે છે, બાકી ડાબા બે હાથ તો જપ-માલા અને વૃક્ષની શાખા વડે શોભે છે.

૧૦ શ્રીશીતલજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશીતલનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વિહરતિ ભુવિ યસિન્ દેવલોકોપમાનઃ

સમજનિ નરલોકઃ ‘શીતલો’કોપમાનઃ ।

ઋજિમસલિલધારાધૌતમાયાપરાગઃ

સ ભવતુ ભવભીતેઃ સંશમાયાપરાગઃ ॥ ૩૭ ॥

—માલિની (૮, ૭)

ટીકા

ન વિદ્યતે કોપો માનો(નશ્વ) યસ્ય સઃ । ઋજિમા-ઋજુત્વં ઋજિમૈવ સલિલધારા તયા ધૌતઃ—પ્રક્ષાલિતો માયાત્મકઃ પરાગો-ધૂલિર્યેન સઃ । સંશમાય-ઉપશમાય ભવતુ ॥૩૭॥

અન્વયઃ

યસિન્ ભુવિ વિહરતિ નર-લોકઃ દેવ-લોક-ઉપમાનઃ સમજનિ, સઃ અ-કોપ-માનઃ, ઋજિમન્-સલિલ-ધારા-ધૌત-માયા-પરાગઃ, અપ-રાગઃ ‘શીતલઃ’ ભવ-ભીતેઃ સંશમાય ભવતુ ।

શબ્દાર્થ

વિહરતિ (મૂ० વિહરત્)=વિહાર કરતે છતે.

યસિન્ (મૂ० યદ્)=જે.

દેવ=દેવ, સુર.

ઉપમાન=ઉપમા.

દેવલોકોપમાનઃ=સ્વર્ગ-સમાન.

સમજનિ (ધા० જન્)=અન્યો.

શીતલઃ (મૂ० શીતલ)=શીતલ(નાથ).

કોપ=ક્રોધ, ગુસ્સો.

માન=અભિમાન, અહંકાર.

અકોપમાનઃ=અવિદ્યમાન છે ક્રોધ અને અભિમાન જેને વિષે એવા.

ઋજિમન્=સરલતા, નિષ્કપટીયણું.

સલિલ=જલ.

ધારા=ધારા.

ધૌત (ધા० ધાવ)=પ્રક્ષાલન કરેલ, ધોધ નાંખેલ.

માયા=માયા, કપટ.

પરાગ=ધૂળ.

ઋજિમસલિલધારાધૌતમાયાપરાગઃ=સરલતાથી જલની ધારા વડે ધોધ નાંખી છે માયાથી ધૂળ જેણે એવા.

ભવભીતેઃ=સંસારની ઓકની.

સંશમાય (મૂ० સંશમ)=શાંતિને માટે.

અપરાગઃ (મૂ० અપરાગ)=દૂર થયો છે રાગ જેનો એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશીતલનાથની સ્તુતિ—

“જે જિનપતિ પૃથ્વી ઉપર વિહરતા હતા ત્યારે મનુષ્ય-લૌક-સ્વર્ગ-લૌકની ઉપમાને પ્રાપ્ત કરતો હવે, તે, ક્રોધ અને અભિમાનથી મુક્ત તેમજ સરસતાથી જલની ધારા વડે માયાથી ધૂળનું પ્રક્ષાલન કરનારા એવા તેમજ રાગ-રહિત એવા (દશમા તીર્થંકર) શીતલ (નાથ) (હે સન્ધ્યા! તમારા) ક્ષવ-ક્ષયના વિનાશને માટે થાઓ.”—૩૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

પદ્ય—અમત્કારના વિષયમાં દ્વિતીય પદ્યને મળતું આવતું આ પદ્ય ‘માલિની’ છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે અને આ વાત ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યોને પણ લાગૂ પડે છે. ‘માલિની’નું લક્ષણ એ છે કે—

“પ્રથમમસુરુપદ્મકં, વિદ્યતે યત્ર કાન્તે !

તદ્વત્તુ ચ દ્વદશમં ચેદ્, અક્ષરં દ્વાદશાન્ત્યમ્ !

કરિમિરથ તુરજ્જૈર્યત્ર કાન્તે ! વિરામઃ

સુકવિજનમનોદ્ધા, માલિની સા પ્રસિદ્ધા ॥”

—મુત૦ શ્લો. ૩૭.

અર્થાત્—હે કાન્તા ! જે વૃત્તના પહેલા છ અક્ષરો તેમજ ત્યાર પછી દશમા અને તેરમા અક્ષરો રૂપ હોય અને જે તે વૃત્તમાં હે કાન્તા ! આઠમા અને ત્યાર પછીના સાતમા અક્ષરો ઉપર વિશ્રામ લેવાતો હોય, તો તે વૃત્ત સુકવિઓના ચિત્તને મનોહર ‘માલિની’ તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

આ માલિની છંદનું લક્ષણ “નનમયયુતેયં માલિની મોગિલોકૈઃ” એમ પણ આપવામાં આવે છે. એ વાત ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ ચરણ તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરીએ.

વિ હ રા તિ મુ વિ । યસ મિત્ત્વ દે । વ હો કો । પ મા નઃ ।
ન ન મ ય ય

રાગ-રહિતથી શું સમજવું?—

આ પદ્યમાં શીતલનાથને ક્રોધ, માન અને માયાથી મુક્ત વર્ણવ્યા બાદ તેઓ રાગ-રહિત છે એમ જે કહ્યું છે તેમાં ‘રાગ’ શબ્દથી શું સમજવું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. સાધારણ રીતે વિચારતાં ક્રોધ અને માનનો ‘દ્વેષ’માં અંતર્ભાવ થાય છે, જ્યારે માયા અને લોભનો ‘રાગ’માં સમાવેશ થાય છે. આથી કરીને ‘રાગ-રહિત’ એટલે ‘લોભ-રહિત’ એવો અર્થ સ્ફુરે છે, પરંતુ ‘રાગ’ શબ્દથી માયા અને લોભ ઉપરાંત (૧) હાસ્ય, (૨) રતિ, (૩) અરતિ, (૪) શોક, (૫) લય, (૬) ભુચુષ્સા, (૭) પુરૂષ-વેદ, (૮) સ્ત્રી-વેદ અને (૯) નયુંસક-વેદ એ નવ નોકધાય પૈકી પ્રથમના એ અને છેવટના ત્રણ નોકધાય પણ સમજી શકાય.

૧ આ દશમા તીર્થંકર શ્રીશીતલનાથનું સ્થૂલ સ્વરૂપ. સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૩૩)માં આલેખવામાં આવ્યું છે.

કોપ-કર્થના—

ધર્મરૂપી વૃક્ષને ખાળી નાંખવામાં દાવાનલની ગરજ સારનાર, નીતિરૂપી લતાને ઉખેડી નાંખવામાં કુંજરસમાન, કીર્તિરૂપી ચન્દ્ર-કલાને પરાસ્ત કરવામાં રાહુની ધરોળરી કરનાર, સ્વાર્થરૂપી મેઘને વિખેરી નાંખવામાં વાયુના જેવો અને આપત્તિરૂપી તૃણાને વધારવામાં તાપ-સમાન એવા કોપને કોણ ચાહે વાડ? છતાં પણ એ પણ વળી આ સંસારની વિચિત્રતા છે કે કારણ વિના પણ કોપ કરનારા અસ્તિત્વ ધરાવે છે. કહ્યું પણ છે કે—

“તં નતિથિ ઘરં તં નતિથિ રાડલં દેડલં પિ તં નતિથિ ।

જત્ય અકારણકુવિઆ દો તિન્નિ ચલા ન દીસંતિ ॥”

અર્થાત્—એવું કોઈ ઘર નથી, તેમજ એવું કોઈ રાજકુલ કે દેવકુલ નથી, કે જ્યાં કારણ વિના કોપ કરનારા એ ત્રણ દુર્જનો દૃષ્ટિગોચર નહિ થાય.

અરે આવા દુર્જનોની વાત તો ખાબુ ઉપર રહી, પરંતુ હોઠને કંપાવનાર, નેત્રને લાલચોળ બનાવનાર અને મુખ-કમલને પ્રસ્વેદ (પસીના)થી આર્દ્ર કરનારા એવા કોપ-જ્વરના સપાટામાં સજ્જનો પણ સપડાઈ જાય છે. વધુ વિચાર કરતાં એ પણ વાત ધ્યાન-બહાર નહિ રહે કે ઉઘ તપસ્યા કરનારા મુનિવરોની પણ કોપ દુર્દશા કરે છે. આ સંબંધમાં નીચેનો શ્લોક વિચારવા જેવો છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

“હરત્યેકદિનેનૈવ, તેજઃ પાળમાસિકં જ્વરઃ ।

ક્રોધઃ પુનઃ ક્ષણેનાપિ, પૂર્વકોદ્યાઽર્જિતં તપઃ ॥”

અર્થાત્—એક દિવસ તાપ આવવાથી તો છ મહિનાનું શરીરનું તેજ નાશ પામે છે, જ્યારે ક્રોધ તો એક ક્ષણ-માત્રમાં પૂર્વકોટિ વર્ષો વડે ઉપાર્જન કરેલી તપસ્યાનો વિનાશ કરે છે.

અરે, આટલેથી પણ ક્રોધ સંતૃપ્ત થતો હોય, તો ઠીક છે. પરંતુ તે તો વળી આનાથી પણ એક પગલું આગળ વધે છે અને ક્રોધ ક્રોધ વાર મહાતપસ્વી મુનિઓને નરકના અતિથિ બનાવે છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં કહેવાનું કે—

“તપોભિર્ભૂશમુત્કૃષ્ટૈ-રાવર્જિતસુરૌ મુની ।

કરદ્યોત્કરદૌ કોપાત્, પ્રયાતૌ નરકાવનીમ્ ॥”

૧ સરખાવો શ્રીસોમપ્રભસૂરિકૃત નિમ્ન-લિખિત પદઃ—

“યો ધર્મં દ્રહતિ દ્રુમં દવ ઇવોન્મજ્ઞાતિ નીતિં લતાં

દન્તીવેન્દુકલાં વિધુન્તુદ ઇવ ક્લિન્નાતિ કીર્તિં નૃણામ્ ।

સ્વાર્થં વાયુરિવામ્બુદં વિઘટયત્યુલ્લાસયત્યાપદં

નૃણાં ધર્મં ઇવોચિતઃ કૃતકૃપાલોપઃ સ કોપઃ કથમ્ ? ॥”-શાદ્દલ૦

—સિન્દૂર-પ્રકર, પદ્યાંક ૪૮.

૨ સંસ્કૃત-છાયા—

તન્નાસ્તિ ગૃહં તન્નાસ્તિ રાજકુલં દેવકુલમપિ તન્નાસ્તિ ।

યત્રાકારણકુપિતા દ્વિત્રાઃ ચલા ન દ્રશ્યન્તે ॥

૩ ‘પૂર્વ’ એ સંખ્યા-વિશેષ છે. ૧ પૂર્વ=૭૦૫૬૦,૦૦૦,૦૦૦,૦૦૦.

અર્થાત્-અત્યંત ઘોર તપશ્ચર્યા કરીને જેણે સુરોને પણ વશ કર્યા હતા તેવા કર્કટ અને ઉત્કર્કટ નામના જે સુનિઓ કોપને વશ થવાથી નરકે સિધાવ્યા.

હિંદુ શાસ્ત્રમાં પણ કોપને વશ થવાથી સુનિવરોથી પણ અનર્થકારી કાર્યો થઈ ગયાનાં અનેક દષ્ટાન્તો મળી આવે છે; તેમાંનાં અત્ર જે ચાર વિચારી લઈએ. (૧) નારદઃ ઋષિએ કોપને વશ થઈ વિષ્ણુને નારી બનાવી; (૨) ગૌતમ ઋષિએ ક્રોધાતુર બની પોતાની પત્ની અહલ્યાને શિલા બનાવી; (૩) દુર્વાસા ઋષિએ સરસ્વતીને શાપ આપી તેને માતૃપી બનાવી અને (૪) વસિષ્ઠ મહર્ષિએ ક્રોધી બની ત્રિશંકુ નૃપતિને આજ્ઞાળ કરી નાખ્યો.

આ પ્રમાણે ક્રોધાતુર થવાથી ન્યાયે સુનિવરો પણ અનર્થના લાજન થઈ પડ્યા, તો પછી ઇતર મનુષ્યની તો વાતજ શી? આ ઉપરથી સાર એ નીકળે છે કે ક્રોધ લાલકાયક નથી અને એથી કરીને જેમ બને તેમ કોપના આંકમણથી બચવાને માટે 'ક્ષમારૂપી બખ્તરથી સજ્જ રહેવું ઇષ્ટ છે.

મદ-વિરખના—

જેમ કોપ અનર્થકારી છે, તેમ તેનો લાઇ મદ પણ તેવોજ છે. મદથી પણ અનેક જનોની ખુવારી થયેલી છે એ વાતની ઇતિહાસ સાક્ષી પૂરે છે. વળી એ પણ નિવેદન કરવું વધારે પડતું નહિ ગણાય કે મદરૂપી જ્વાલાસુખીમાંથી ક્રોધરૂપી લલકતો અગ્નિ બહાર પડે છે અને એથી કરીને આ મહીધરથી દશ હબાર ગાઉ દૂર રહેવું શ્રેયસ્કર છે.^૧

આ મદના શાસ્ત્રમાં આઠ પ્રકારો પાઠવામાં આવ્યા છે. તેનું સ્થૂલ સ્વરૂપ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ પૃ-૫૪) માં આલેખેલું હોવાથી તે સંબંધમાં અત્ર ફરી ઉલ્લેખ કરવામાં આવતો નથી.^૨

જ જ જ જ

જિનવરાણામુપાસના—

યમમિનવિતુમુચૈર્દિવ્યરાજીવવાર-

સ્થિતચરણસરોજં મન્યરાજી વવાર ।

જિનવરવિસરં તં પાપવિધ્વંસદક્ષં

શરણમિત-વિદન્તો મા સ્મ વિદ્ધ્વં-સદક્ષમ્ ॥ ૩૮ ॥

—માહિતી

૧ ક્ષમાના સંબંધમાં ચોટુંક વિવેચન સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૬૧-૧૬૩) માં કરવામાં આવ્યું છે.

૨ સરખાવો—

"યસાદાવિર્મવતિ વિતતિતુંદ્રાપદ્મદીનાં

યસ્મિન્નિષ્ઠામિરુચિતગુણપ્રાપ્તમામાઽપિ નાસ્તિ ।

યશ્ચ જ્યાસં વહતિ વચપીપ્પમ્યયા ક્રોધદાવં

તં માનાદ્વિ પરિહર દુરાસોહમૌચિલ્લવૃત્તેઃ ॥"—મન્દાકાના.

—સિન્દૂર-પ્રકર, પઘાંક ૪૯.

૩ કપાય-મીમાંસાનું સ્થૂલ સ્વરૂપ વીર-લક્ષ્મીમરના ૧૪મા પઘના સ્પષ્ટીકરણમાં આલેખેલું છે.

ટીકા

જિનવરવિસરં શરણં ઇત-ગચ્છત । યં અભિનવિતું-સ્તોતું ભવ્યરાજી વવાર-વૃતવતી ।
‘વૃંગદ્ર વરણે’ પરોક્ષા ણવ્ । દિવ્યરાજીવાનાં-પદ્માનાં વારે સ્થિતં ચરણસરોજં યસ્ય સ તમ્ ।
પાપવિધ્વંસે દક્ષમ્ । જાનન્તઃ સન્તઃ । મા સ્મ વિદ્ધ્વં-મા સ્મ વિચારયત । ‘વિદ્ વિચારણે’
इत्यस्य धातोर्लुटि मध्यमपुरुषात्मनेपदम् । सन्ति-शोभनानि अक्षाणि-इन्द्रियाणि यस्य
स तम् ॥ ૩૮ ॥

અન્વય:

દિવ્ય-રાજીવ-વાર-સ્થિત-ચરણ-સરોજં યં ઉચ્ચૈઃ અભિનવિતું ભવ્ય-રાજી વવાર, તં પાપ-
વિધ્વંસ-દક્ષં, સત્-અક્ષં જિન-વર-વિસરં શરણં ઇત, (ઇતિ) વિદન્તઃ મા સ્મ વિદ્ધ્વમ્ ।

શબ્દાર્થ

અભિનવિતુમ્ (ધા० ણ)=સ્તુતિ કરવાને માટે.

ઉચ્ચૈઃ=ઉચ્ચ પ્રકારે.

સ્થિત (ધા० સ્થા)=રહેલ.

રાજીવ=કમલ.

વાર=સમૂહ.

સરોજ=કમલ.

દિવ્યરાજીવવારસ્થિતચરણસરોજં=દિવ્ય કમલોના
સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા.

રાજી=શ્રેણિ.

ભવ્યરાજી=ભવ્ય (જીવો)ની શ્રેણિ.

વવાર (ધા० વૃ)=પસંદ કર્યું.

વિસર=સમૂહ, સમુદાય.

જિનવરવિસરં=જિનેશ્વરોના સમુદાયને.

વિધ્વંસ=નાશ.

દક્ષ=ચતુર, હોશિયાર.

પાપવિધ્વંસદક્ષં=પાપના વિનાશ પ્રતિ ચતુર.

શરણં=શરણે, આશ્રયે.

ઇત (ધા० ઇ)=તમે જાઓ.

વિદન્તઃ (મૂ० વિદત્)=જાણતાં.

મા સ્મ=નહિ, ના.

વિદ્ધ્વમ્ (ધા० વિદ્)=વિચારો.

અક્ષ=ઇન્દ્રિય.

સદક્ષં=શોભનીય છે ઇન્દ્રિયો જેમની એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સેવા—

“ દેવ-રચિત કમલોના સમૂહ ઉપર રહેલાં છે ચરણ-કમલ જેમનાં એવા જે
(જિન-સમૂહ) ની ઉચ્ચ પ્રકારે સ્તુતિ કરવાનું ભવ્ય-શ્રેણિએ પસંદ કર્યું, તે, પાપનો
વિનાશ કરવામાં ચતુર તેમજ વળી પ્રશંસનીય ઇન્દ્રિયોવાળા એવા જિનેશ્વરના સમુ-
દાયના શરણે જાઓ, એમ જાણતા છતાં (હે ભવ્યો !) તમે વિચાર ન કરો. ”—૩૮

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આપણે પ્રથમ પદ્યમાં જે શબ્દાલંકારના દર્શન કર્યા હતા, ત્યાર પછી તેના બીજી વાર
દર્શન કરવાનો પ્રસંગ અત્ર ઉપસ્થિત થયો છે એટલેજ અત્રે ઉદ્દેશ કરવો જણે છે.

સિદ્ધાન્તસ્ય સ્તુતિઃ—

પદુરરિતિમિરૌઘંઘ્યાહતાવર્યમેવ

પ્રવિતરતિ જનેભ્યો યઃ સદા વર્યમેવ ।

સ હિ વહુવિધજન્મત્રાતજૈનઃકૃતાન્તઃ

કૃતકુમતવિઘાતઃ પાતુ જૈનઃ કૃતાન્તઃ ॥ ૩૯ ॥

—માલિની

ટીકા

અન્તરારિતિમિરસમૂહવિનાશે પદુઃ સૂર્ય ઇવ । વર્ય—પ્રધાનમ્ । સ જૈનઃ કૃતાન્તઃ—
સિદ્ધાન્તઃ પાતુ । વહુવિધજન્મત્રાતાર્જ—જાર્ત (જાર્ત વર્જ) એન—પાર્પ તસ્ય કૃતોડન્તો
યૈન સઃ ॥ ૩૯ ॥

અન્વયઃ

અર્યમા ઇવ અરિ—તિમિર—ઓઘ—ઘ્યાહતૌ પદુઃ યઃ જનેભ્યઃ વર્યે એવ સદા હિ પ્રવિતરતિ, સઃ
વહુ—વિધ—જન્મ [જ]—ત્રાત—જ—એનસ—કૃત—અન્તઃ, કૃત—કુમત—વિઘાતઃ જૈનઃ કૃતાન્તઃ પાતુ ।

શીખરાર્થ

પદુઃ (મૂ. પદ) = નિપુણ.

તિમિર = અંધકાર.

ઘ્યાહતિ = નાશ.

અરિતિમિરૌઘઘ્યાહતૌ = શત્રુરૂપ અંધકારના સમૂહના
નાશને વિષે.

અર્યમા (મૂ. અર્યમન્) = સૂર્ય.

ઇવ = જેમ.

પ્રવિતરતિ (પા. વૃ) = અર્પે છે.

જનેભ્યઃ (મૂ. જન) = મનુષ્યોને.

વર્યે (મૂ. વર્ય) = પ્રધાનને.

વહુ = વણ, અનેક.

વિધ = પ્રકારના, ભતના.

જન્મ [જ] = જન્મ.

ત્રાત = સમૂહ, શ્રેણિ.

એનસ = પાતક, પાપ.

અન્ત = અન્ત, નાશ.

વહુવિધજન્મત્રાતજૈનઃકૃતાન્તઃ = વણ પ્રકારના જ-
નોના સમૂહથી ઉત્પન્ન થયેલા પાપનો કયાં છે
નાશ જેણે એવા.

કુમત = કૃષ્ટ સિદ્ધાન્ત, કૃશાસન.

વિઘાત = વિનાશ.

કૃતકુમતવિઘાતઃ = કયાં છે કૃશાસનનો નાશ જેણે
એવા.

જૈનઃ (મૂ. જૈન) = જિનસંબંધી.

કૃતાન્તઃ (મૂ. કૃતાન્ત) = સિદ્ધાન્ત.

શ્લોકાર્થ

સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ—

“ (આન્તરિક) શત્રુરૂપ અંધકારનો નાશ કરવામાં સૂર્યસમાન પ્રવીણ એવો જ
(સિદ્ધાન્ત) મનુષ્યોને પ્રધાનજ (અર્થાત્ મોક્ષજ) સર્વદા આપે છે, તે જૈન સિદ્ધાન્ત
કે જેણે અનેક ભતનાં જનોની શ્રેણિથી ઉત્પન્ન થયેલાં પાપોને નષ્ટ કર્યાં છે તેમજ
જેણે કૃશાસનનો વિનાશ કર્યો છે, તે સિદ્ધાન્ત (હે ભગ્યો ! તમારું ભવ—ભયથી) રક્ષણ
કરો. ”—૩૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં એટલું જ નિવેદન કરવું ખસ થશે કે આ પદ્ય ૧૧મા અને ૧૩મા પદ્યમાં દર્શાવેલા શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત છે.

૨૨ ૨૨ ૨૨ ૨૨

પુરુષદત્તાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અમતિ ભુવિ મહિષ્યા યાઽમહાસિન્ધુ નાના-

કૃતજિનગૃહમાલાસન્મહાઽસિં ધુનાના ।

કનકનિભવપુઃશ્રીરજ્જસા સાધિતાયા

રુજતુ 'પુરુષદત્તા'ઽસ્માસુ સા સાધિતાયાઃ ॥ ૪૦ ॥ ૧૦ ॥

-માલિની

ટીકા

યા દેવતા મહિષ્યા વાહનીકૃતયા પૃથિવ્યાં અમતિ । આમહાસિન્ધુ-સ્વયંભૂરમણોદધિં યાવત્ । નાનાકૃતા જિનગૃહમાલાસુ સન્મહાઃ-શોભનોત્સવા યયા સા । અસિં-સ્વદ્ધં ધુનાના-કમ્પયન્તી । અજ્ઞસા-સાકલ્યેન વશીકૃતા આયા-લાભા યયા સા । સા પુરુષદત્તા દેવી સાધિતાયા-મનઃપીડાયા રુજતુ-ભંગં કરોતુ ॥ ૪૦ ॥

અન્વયઃ

યા મહિષ્યાં આ-મહત્-સિન્ધુ ભુવિ અમતિ, સા નાના-કૃત-જિન-ગૃહ-માલા-સત્-મહા, અસિં ધુનાના, કનક-નિભ-વપુસ્-શ્રીઃ અજ્ઞસા સાધિત-આયા 'પુરુષદત્તા' અસ્માસુ સ-આધિતાયાઃ રુજતુ ।

શબ્દાર્થ

અમતિ (ધા० અમ્)=અભે છે.

મહિષ્યા (મૂ० મહિષી)=મહિષી દ્વારા, બેસ વડે.

આ=મર્યાદાવાચક અવ્યય.

સિન્ધુ=સમુદ્ર, સાગર.

આમહાસિન્ધુ=મહાસાગર પર્યંત.

માલા=શ્રેણિ.

મહ=ઉત્સવ.

નાનાકૃતજિનગૃહમાલાસન્મહા=વિવિધ જાતના કૃત્યા છે. જિનાલયોની શ્રેણિને વિષે શોભન ઉત્સવો જેણે એવી.

અસિં (મૂ० અસિ)=ખડ્ગને, તરવારને.

ધુનાના (ધા० ધુ)=કંપાવતી.

નિભ=સમાન.

શ્રી=લક્ષ્મી.

કનકનિભવપુઃશ્રીઃ=સુવર્ણસંમાન છે દેહની લક્ષ્મી જેની એવી.

અજ્ઞસા=(૧) જલદીથી; (૨) સમસ્ત પ્રકારે.

સાધિત (ધા० સાધ્)=સિદ્ધ કરેલ, સાધેલ.

આય=લાભ.

સાધિતાયા=સાધ્યા છે લાભો જેણે એવી.

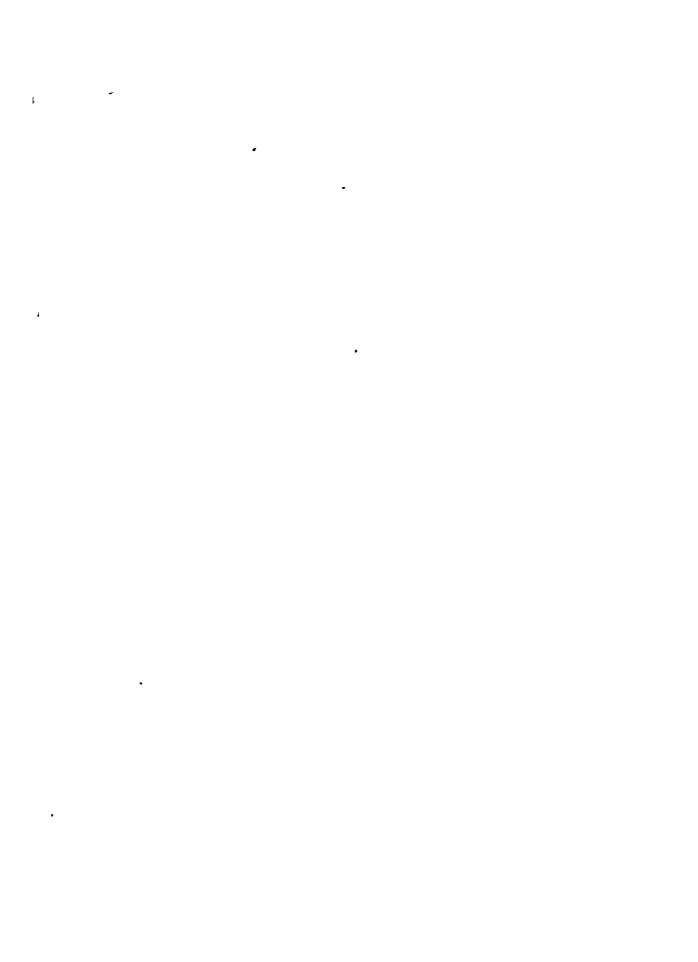
રુજતુ (ધા०)=લાંછી નાંખો.

પુરુષદત્તા=પુરુષદત્તા (દેવી).

અસ્માસુ (મૂ० અસ્મદ્)=આપણને વિષે.

આધિતા=માનસિક દુઃખતા.

સાધિતાયાઃ=માનસિક પીડાને (સામાન્ય પદ્ધતિ).

निर्वाणकलिकायाम्—

“पुरुषदत्तां कनकावदातां सहिषीवाहनां चतुर्भुजां वरदासियुक्तदक्षिणकरां
मातुलिङ्गखेटकयुतवामहस्तां चेति ।”

શ્લોકાર્થ

પુરૂષદત્તા દેવીની સ્તુતિ—

“જે મહિષી (રૂપી વાહન વડે) મહાસાગર પર્યંત (અર્થાત્ 'સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્ર સુધી) પૃથ્વી ઉપર ભગે છે, તે પુરૂષદત્તા (દેવી) કે જેણે ગિનાલયોની શ્રેણિને વિષે જાત જાતના સુસોશિત ઉત્સવો કર્યા છે, તથા વળી જે ખડ્ગને કંપાવે છે, તેમજ જેના દેહની લક્ષ્મી સુવર્ણ-સમાન છે, તેમજ વળી જેણે સત્ત્વર [અથવા એક સામટા] લાભોને સાધ્યા છે તે (દેવી) આપણી માનસિક પીડાનો નાશ કરે (અર્થાત્ તેનો અંત આણે).” —૪૦

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્યના પદ્ય-અમરકાર વિષે કંઈ નવીન લાણવા જેવું નથી; એટલુંજ કહેવું બસ થયે કે આ પદ્ય પણ એ બાબતમાં પ્રથમ પદ્યને મળતું આવે છે.

પુરૂષદત્તા દેવીતું સ્વરૂપ—

‘મનુષ્યને વરદાન દેનારી દેવી’ તે પુરૂષ-દત્તા એમ એ નામ ઉપરથી સૂચન થાય છે. આ પુરૂષ-દત્તા એક વિદ્યા-દેવી છે. એને નરદત્તા તેમજ પુરૂષાગ્રદત્તા એ નામથી પણ ઓળખવામાં આવે છે. એનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. એને ચાર હાથ છે. જમણા બે હાથમાં એ વરદ અને ખડ્ગ રાખે છે, ત્યારે ડાબા બે હાથમાં એ બીજોડું અને ખેટક રાખે છે. એને ભેંસતું વાહન છે. આ વાત નિર્વાણ-કલિકા ઉપરથી ભેધ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા પુરુષદત્તાં કનકાપદતાં મહિષીવાહનાં ચતુર્મુજાં ચરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં માતુલિંગ-સેટકયુતપામણ્ણાં ચેતિ.”

સાથે સાથે આચાર-દિનકરનો નીચે લખેલો શ્લોક પણ ભેધ લઈએ.

“રાત્રસ્પરાદ્વિતકરહયદાસમાના

મેઘામસૈરિમપટ્ટસ્થિતિમાસમાના ।

જાત્યાહુનમ્રમતનુઃ પુરુષામ્રદત્તા

મદ્રં પ્રયચ્છતુ સતાં પુરુષામ્રદત્તા ॥” —વસન્ત-૦

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૧૨.

૧ આ પૃથ્વી ઉપર અનેક (અર્થાંખ્યાન) દીપો તેમજ સમુદ્રો આવેલા છે. તેમાં સૌથી મધ્યમાં જમણી દીપ છે અને તેની સાયપાસ લવણ સમુદ્ર છે. આ સમુદ્રની સાયપાસ એનાકારે રહેલો માતલી દીપ છે. તેની સાયપાસ પશુ વનુલાકારે સમુદ્ર રહેલો છે. આ પ્રમાણે સેક્રે દીપો અને સમુદ્રો છે. પરંતુ આ જમાને મનુષ્યે જલ્લો સ્વયંભૂરમણુ સમુદ્ર છે. જાના પછી દીપ જમ-દીપ કે સમુદ્ર નથી, કદાચ આ સમુદ્ર છોડી એણે તેમજ અંતિમ છે.

૧૧ શ્રીશ્રેયાંસજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશ્રેયાંસનાથસ્ય વન્દનમ્—

વિમલિતવહુતમસમલં

સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલાસ્તસંતમસમલમ્ ।

સકલશ્રીશ્રેયાંસં

પ્રણમત ભક્ત્યા જિનેશ્વરં 'શ્રેયાંસમ્' ॥ ૪૧ ॥

—આર્યાગીતિઃ

ટીકા

વિમલિતા વહુતમાઃ સમલા યેન સ તમ્ । સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલેન વિક્ષિપ્તં સંતમસં—
અન્ધકારં યેન સ તમ્ । અલં-પર્યાસમ્ । સકલા ચાસૌ શ્રીશ્ચ તયા શ્રેયૌ-આશ્રયણીયૌ
અંસૌ-સ્કન્ધૌ યસ્ય સ તમ્ ॥ ૪૧ ॥

અન્વયઃ

વિમલિત-વહુતમ-સહ-મલં, સ્ફુરત્-પ્રભા-મણ્ડલ-અસ્ત-સંતમસં, સકલ-શ્રી-શ્રેય-અંસં
જિન-ઈશ્વરં 'શ્રેયાંસં' ભક્ત્યા અલં પ્રણમત ।

શીખરાર્થ

વિમલિત=નિર્મલ કરેલ.

વહુતમ (મૂં વહુ)=ઘણાજ.

મલ=મલ.

વિમલિતવહુતમસમલં=નિર્મલ કર્યા છે ઘણાજ મલ-
યુક્તને જેણે એવા.

મણ્ડલ=ચક્ર.

સ્ફુરત્પ્રભામણ્ડલાસ્તસંતમસં=સ્ફુરાયમાન એવા

ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે અન્ધકાર જેણે એવા.

શ્રેય (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરવા યોગ્ય.

અંસ=ખલો.

સકલશ્રીશ્રેયાંસં=સમસ્ત લક્ષ્મી વડે આશ્રય કરવા
યોગ્ય છે ખલાઓ જેના એવા.

પ્રણમત (ધાં નમ્)=તમે પ્રણામ કરો.

ઈશ્વર=નાથ.

જિનેશ્વરં=જિનરાજને.

શ્રેયાંસં (મૂં શ્રેયાંસ)=શ્રેયાંસ(નાથ)ને, અગ્યારમા
તીર્થકરને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશ્રેયાંસનાથને વન્દન—

“નિર્મલ કર્યા છે ઘણાજ મલ-યુક્ત (ખલો)ને જેણે એવા, વળી સ્ફુરાય-
માન એવા ભામણ્ડલ વડે દૂર કર્યો છે (અજ્ઞાનરૂપી) ગાઢ અંધકાર જેણે એવા

महाकाली

८
१६

निर्वाणकलिकायाम्—

“तथा महाकालीं देवीं तमालवर्णां पुरुषवाहनां चतुर्भुजां अक्षस्त्र-
वज्रान्वितदक्षिणकरां अमयघण्टालङ्कृतवामभुजां चेति ।”

શીખ-દર્શ

રહિત=રહિત.

ઉપમાનરહિત=ઉપમાથી યુક્ત, નિરૂપમ.

વચઃ (વચસ) = વચનને, વાણીને.

ગ્રાણ=રક્ષણ, પરિપાલન.

કારિન્=કરનાર.

જગત્રાણકારિ=દુનિયાનું રક્ષણ કરનારા.

પુનર્=વળી.

અહિતં=અહિતકારી, કલ્યાણકારી નહિ એવું.

મહિમન્=(૧) મહિમા, ઓટાપણ; (૨) એક પ્રકારની 'સિદ્ધિ'.

સન્મહિમકરં=શુભ મહિમાને કરનાર.

કુમુદં=ચન્દ્ર-કમલ.

વોધ=વિકાસ, ઉદ્ધાસ.

હિમ=શીતલ.

ફર=કિરણ.

હિમકર=શીતલ છે કિરણો જેનાં તે, ચન્દ્ર.

મધ્યમહાકુમુદવોધજન્મહિમકરં=ભગવાન મહાકુમુદનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્ર-સમાન.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીને નમન—

“ઉપમા-રહિત (અર્થાત્ નિરૂપમ), વળી જગત્નું પરિપાલન કરનારા, તેમજ વળી અહિતકારી નહિ એવા (અર્થાત્ કલ્યાણકારી), શુભ મહિમાને કરનારા તથા વળી ભગ્ય (શુભ)રૂપી મહાકમલનો વિકાસ કરવામાં ચન્દ્રના સમાન એવા જિન-વચનને (હે ભગ્યો!) તમે પ્રણામ કરો.”—૪૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અર્થતકાર—

આ પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર અક્ષરોની સમાનતા દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની સમાનતા નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ પદ-અર્થતકારના વિષયમાં ૧૧મા પદને મળતું આવે છે.

મહાકાલીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

યા દ્યુતિવિજિતતમાલા

પવિફલઘણ્ટાક્ષમૃદ્ધસત્તતમાલા ।

નૃસ્યા સુપમં તનુતા—

દસૌ મહાકાલ્યમર્લ્યસામન્તનુતા ॥ ૪૪ ॥ ૧૧ ॥

—આર્યાં

ટીકા

દ્યુત્યા વિજિતઃ તમાલો વૃક્ષો યયા સા । પવિઃ-વર્ણ, ફલં-માતુલિજ્ઞાદિ, ઘણ્ટા,

૧ આ સંબંધમાં જુઓ ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિના ૩૭મા પદનું સ્પષ્ટીકરણ.

અક્ષ:-જપમાલા, તાન્ વિભતીંતિ-ધારયતીતિ । લસન્તી તતા માલા યસ્યાઃ સા । મનુ-
પ્યારુઢા । સુષમં-સુખમ્ । તનુતાત્ । મહાકાલી દેવતા । અમર્ત્યા-દેવાસ્તેષાં સામન્તા-
અધિપતયસ્તૈઃ સ્તુતા ॥ ૪૪ ॥

અન્વયઃ

યા દ્યુતિ-વિજિત-તમાલા, પવિ-ફલ-ઘણ્ટા-અક્ષ-ભૃત્, લસત્-તત-માલા, અસૌ નૃ-સ્થા,
અમર્ત્ય-સામન્ત-નુતા 'મહાકાલી' સુષમં તનુતાત્ ।

શબ્દાર્થ

વિજિત (ધા० જિ)=હરાવેલ.

તમાલ=તમાલ (વૃક્ષ).

દ્યુતિવિજિતતમાલા=કાન્તિ વડે પરાજિત કર્યું છે
તમાલ વૃક્ષને જેણે એવી.

પવિ=વજ્ર.

ફલ=ફળ.

ઘણ્ટા=ઘંટ.

ભૃત્ (ધા० ભૃ)=ધારણ કરનાર.

પવિફલઘણ્ટાક્ષભૃત્=વજ્ર, ફળ, ઘંટ અને જપ-
માલાને ધારણ કરનારી.

લસત્ (ધા० લસ)=દેદીપ્યમાન.

તત (ધા० તન્)=વિસ્તીર્ણ.

લસત્તમાલા=દેદીપ્યમાન તેમજ વિસ્તીર્ણ છે
માલા જેની એવી.

સ્થા=રહેવું.

નૃસ્થા=મનુષ્યના ઉપર આરોહણ કરનારી.

સુષમં (મૂ० સુષમ)=સુખને.

મહાકાલી=મહાકાલી (દેવી).

અમર્ત્ય=દેવ, અમર.

સામન્ત=અધિપતિ, નાયક.

અમર્ત્યસામન્તનુતા=સુરપતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી.

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

“જે (દેવીએ પોતાના) તેજ વડે તમાલ વૃક્ષને પરાજિત કર્યું છે (અર્થાત્ જે
અતિશય શ્યામવર્ણી છે), તથા વળી જે (પોતાના ચાર હાથમાં અનુક્રમે) વજ્ર, (બિજેરા
પ્રમુખ) ફળ, ઘંટ અને જપ-માલાને ધારણ કરે છે તથા જેની માલા દેદીપ્યમાન તેમજ
વિસ્તીર્ણ છે, તે, મનુષ્યના ઉપર આરોહ થનારી તેમજ સુર-પતિઓ વડે સ્તુતિ કરાયેલી
એવી મહાકાલી (દેવી) (હે ભગ્યો ! તમારા) સુખનો વિસ્તાર કરે.”—૪૪

સ્પષ્ટીકરણ

મહાકાલી દેવીનું સ્વરૂપ—

અતિશય શ્યામવર્ણી અને શત્રુઓને મહાકાળરૂપ એવી જે દેવી તે મહાકાલી એમ
એના નામ ઉપરથી સૂચિત થાય છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એને ચાર હાથ છે. તે
એક હાથમાં જપ-માલા, બીજા હાથમાં ફળ, ત્રીજા હાથમાં ઘંટ અને ચોથા હાથમાં વજ્ર
રાખે છે. એને માનવનું વાહન છે. આ હકીકતના ઉપસંહારરૂપ નીચલો શ્લોક વિચારવા
જેવો છે.

“નરવાહના શશધરોપલોજ્જ્વલા

રુચિરાક્ષસૂત્રફલવિસ્ફુરત્કરા ।

શુભઘણ્ટિકાપવિવરેણ્યધારિણી

મુવિ કાલિકા શુભકરા મહાપરા ॥” -^૧મંજુશાધિષ્ઠી.

-આચાર્ય ૨૦ પત્રાંક ૧૬૨.

નિર્ધોણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિશે ઉલ્લેખ છે. પરંતુ વર્ણ અને વાહન સિવાયની હકીકતમાં ભિન્નતા જણાય છે. કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા મહાકાલીદેવી તમાલવર્ણા પુરુષવાહનાં ચતુર્મુજાં અક્ષસૂત્રવન્નાન્વિતદક્ષિણકારામમય-ઘણ્ટાલક્ષ્મીતયામમુજાં ચેતિ” અર્થાત્-મહાકાલી દેવીનો વર્ણ તમાલ વૃક્ષના સમાન છે અને તેને પુરૂષનું વાહન છે. વિશેષમાં તેના જમણા બે હાથ જપ-માલા અને વજ્રથી અલંકૃત છે, જ્યારે તેના ડાબા બે હાથ તો અભય અને ઘણ્ટથી વિભૂષિત છે.

વાહન-વિચાર—

ઉપર્યુક્ત મહાકાલી નામની વિદ્યા-દેવીનું સ્વરૂપ વિચારતાં એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે શું સ્વર્ગમાં માનવનો સદ્ભાવ સંભવી શકે છે? આ પ્રશ્નની સાથે અન્ય પ્રશ્નનો પણ વિચાર કરી લઈએ અને તે પ્રશ્ન એ છે કે શું સ્વર્ગમાં ઉદર, બિલાડી, સિંહ ઇત્યાદિ જનાવરો તેમજ મોર, ગરૂડ ઇત્યાદિ પક્ષીઓ પણ છે ખરાં કે? કેમકે દેવ-દેવીઓનાં વાહનો તરીકે તો આ પ્રાણીઓનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે.

આ પ્રશ્નના સમાધાનમાં સમજવું કે જો કે સ્વર્ગમાં યાને જીર્ધ્વ-લોકમાં એકેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવો (નહિ કે બાકીના જીવો)નો સદ્ભાવ છે અને તેમાં પણ પંચેન્દ્રિયના નારક, તિર્યચ, મનુષ્ય અને દેવ એમ ચાર ભેદો પૈકી કૃત દેવોજ સ્વર્ગમાં વસે છે, છતાં પણ ઉપર્યુક્ત હકીકત નીચે સુજળ વિચાર કરતાં સત્ય સમજાય છે.

દેવોના ભવનપતિ, વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એમ ચાર ભેદો છે. તેમાં વળી ભવનપતિ અને વૈમાનિકના (૧) ઇન્દ્ર, (૨) સામાનિક, (૩) ત્રાયસ્થિશ, (૪) પારિપથ, (૫) આત્મરક્ષક, (૬) લોકપાલ, (૭) અનીક, (૮) પ્રકીર્ણક, (૯) આભિયોગ્ય અને (૧૦) કિલ્લિષિક એમ દશ અવાન્તર ભેદો છે, જ્યારે વ્યન્તર અને જ્યોતિષ્કના ત્રાયસ્થિશ અને લોકપાલ સિવાયના આઠ ભેદો છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આભિયોગ્ય એ ચાર પ્રકારના દેવોના એક પેટા-વિભાગનું નામ છે. આ દેવો ક્રિકરના સમાન છે અને તેથી કરીને તેમને તેમના સ્વામીની સૂચનાનુસાર કાર્ય કરવું પડે છે. અર્થાત્ આ દેવોને તેમના સ્વામીને પોતાની ખીંક ઉપર વહન કરવાનું કાર્ય પણ કરવું પડે છે અને તેમાં પણ તે કાર્ય કરતી વેળાએ સ્વામી જે પ્રકારનું રૂપ તેમને ગ્રહણ કરવાનું કહે, તે રૂપ તેઓને ગ્રહણ કરવું પડે છે. કોઈક દેવ ગાયનું રૂપ લે છે, તો કોઈક મોરનું, તો કોઈક માનવનું ઇત્યાદિ અનેક રૂપ લે છે.

આ ઉપરથી સમજી શકાય છે કે આ કંઈ દેવોનું મૂળ રૂપ નથી. પારિભાષિક શબ્દોમાં કહીએ તો આ તો તેમનું ઉત્તર વૈકલ્ય સ્વરૂપ છે. આકી તેનું મૂળ રૂપ તો આપણા જેવું—મનુષ્ય જેવું છે. અર્થાત્ આપણી માફક તેને પણ બે હાથ, બે પગ ઇત્યાદિ છે. આથી સમજી

શકાય છે કે દેવ-દેવીના સંબંધમાં જે ચાર હાથ ઇત્યાદિનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવે છે, તે તેનું ઉત્તર વૈક્રિય રૂપ છે. પરંતુ એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે (૧) તેમનો દેહ આપણી માફક ઔદારિક નથી, પરંતુ વૈક્રિય છે; (૨) તેમનો જન્મ આપણી જેમ ગર્ભજ નથી, કિન્તુ તે ઔપપાતિક છે; (૩) તેમનો આહાર આપણી માફક કાવલિક નથી, પણ તેઓ મનોભક્ષી હોવાથી તે લોભજ છે; (૪) તેમની ભાષા સંસ્કૃત છે એમ લોકો માને છે, પણ ખરી રીતે તે ભાષા અર્ધમાગધી (અહાર દેશી ભાષામિશ્રિત) છે (આ ભાષામાં બોલવાથી અહિંના યાલ, વૃદ્ધ, સ્ત્રી વગેરે સમજી શકે); (૫) તેઓ નિર્નિમેષ છે અર્થાત્ તેમની આંખો આપણી માફક પલકારા મારતી નથી; (૬) તેઓ જ્યારે આ મર્ત્ય લોકમાં આવે છે, ત્યારે તેઓ પ્રાયઃ ઉત્તર રૂપ ગ્રહણ કરે છે અને જમીનથી કંઈક ઊંચા-અદ્ધર રહે છે; (૭) તેમનું દર્શન અમોઘ છે; અને (૮) તેમનું વર્ણન પગથી શરૂ કરવામાં આવે છે, જ્યારે માનવનું મસ્તકથી કરવામાં આવે છે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય છઠ્ઠા પદ્યની જેમ પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ નામના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે; કેમકે તેના પ્રત્યેક ચરણમાં છેવટના ચાર અક્ષરની સમાનતા જોવામાં આવે છે.

૧ દેવતાઓ અમૃતનું લોભન કરે છે એ કથન લૌકિક છે, પરંતુ તે શાસ્ત્રોક્ત નથી; છતાં પણ તેઓ શુભ પુદ્ગલો ગ્રહણ કરતા હોવાથી તે પુદ્ગલોને અમૃત ગણવામાં આવે તો તે હરકત જેવું નથી.

૨ સૂર્ય અને ચંદ્ર મૂળ રૂપે મહાવીર પ્રભુને વન્દન કરવા આવ્યા હતા; એ વાતનું સૂચન કરવાને માટે અત્ર ‘પ્રાયઃ’ શબ્દનો અયોગ કર્યો છે.

૩ સરખાનો—“માનવા મૌલિતો વર્ણ્યા, દેવાશ્ચરણંતઃ પુનઃ”

૧૨ શ્રીવાસુપૂજ્યજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીવાસુપૂજ્યસ્ય મહિમા—

શ્રીમતે વાસુપૂજ્યાય, જ્યાયસે જગતાં નમન્ ।

ન મન્દોઽપિ ક્ષણાદેવ, દેવપૂજ્યો ન જાયતે ? ॥ ૪૫ ॥

—અનુક્રુવ્

ટીકા

જ્યાયસે-પ્રશસ્યતરાય જગતાં નમન્ સન્ મન્દોઽપિ-જહધીરપિ દેવપૂજ્યઃ-ત્રિદશ-
પૂજ્યો ન ન જાયતે ? કિન્તુ જાયત એવ ॥ ૪૫ ॥

અન્વયઃ

જગતાં જ્યાયસે શ્રીમતે વાસુપૂજ્યાય નમન્ મન્દઃ અપિ ક્ષણાત્ એવ દેવ-પૂજ્યઃ ન ન જાયતે ? ।

શીલ્પદાર્થ

શ્રીમતે (મૂં શ્રીમત્)=શ્રીમાન.
વાસુપૂજ્યાય (મૂં વાસુપૂજ્ય) =વાસુપૂજ્યને, બારમા
તીથિકરને.
જ્યાયસે (મૂં વ્યાયસ) =અત્યંત ઉત્તમ.
જગતાં (મૂં જગત્)=શુવનોના, દુનિયાઓના.

મન્દઃ (મૂં મન્દ) =મન્દશુદ્ધિવાળો, બડ.
ક્ષણાત્=એક પળમાં.
પૂજ્ય (વાં પૂજ્)=પૂજવા યોગ્ય.
દેવપૂજ્યઃ=દેવોને પૂજનીય.
જાયતે (વાં જન્)=જને છે.

શ્લોકાર્થ

શ્રીવાસુપૂજ્યનો મહિમા—

“ (ત્રણે) જીવનોને વિષે અત્યંત ઉત્તમ (અર્થાત્ ત્રેલોક્યતારાની જીવોની પ્રશંસાને
પાત્ર) એવા શ્રીવાસુપૂજ્ય (સ્વામી)ને નમસ્કાર કરનારો મન્દમતિ પણ શું કાણ
વારમાજ દેવ-પૂજ્ય નથી નથી બની જતો ? (અર્થાત્ તે બની બપ છે) ”—૪૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-અમરકાર—

આ પદ તો એક જોરજ્જીવતાના યમકથી શોધી રહ્યું છે. કેમકે આ પદમાં તો પ્રથમ
ચરણના અન્તમાં આવેલા બે અક્ષરોથી બીજું ચરણ શરૂ થાય છે અને વળી તેના અન્તમાં

૧ આ બારમા તીથિકર શ્રીવાસુપૂજ્યસ્વામીના ચરિત્રનું દિવદર્શન કરવું હોય, તો સ્તુતિ-ચતુર્વિ-
શતિકા (૫૦ ૧૫૩) તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરો.

આવેલા એ અક્ષરોથી ત્રીજાનો પ્રારંભ થાય છે અને એના અન્તમાં આવેલા એ અક્ષરોથી ચોથું ચરણ શરૂ થાય છે. આ યમક-વિશેષના આ કાવ્યમાં અત્રજ પ્રથમ દર્શન થાય છે એ ભૂલવા જેવું નથી. આની પછીનાં ત્રણ પદો પણ આવા યમક-વિશેષથી ઝળકી રહેલાં છે. આ પદના યમક-વિશેષને ‘પ્રતિપાદાન્તદ્વયક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ યમકના નામથી ઓળખી શકાય. આવા યમક-વિશેષથી વિશેષતઃ શોભતું એક છ પદનું કાવ્ય ત્યાય-વિશારદ ત્યાયાચાર્ય ઉપાધ્યાયશ્રી યશોવિજયજીએ રચેલું છે. તેમાં પ્રથમ જિનેશ્વર શ્રીઋષભદેવની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે. તે સંપૂર્ણ કાવ્ય નીચે મુજબ છે:—

શ્રીઆદિનાથસ્તવનમ્

આદિજિનં વન્દે ગુણસદનં, સદનન્તામલવોધમ્ ।
વોધકતાગુણવિસ્તૃતકીર્તિં, કીર્તિતપથમવિરોધમ્ ॥ ૧ ॥
રોધરહિતવિસ્ફુરદુપયોગં, યોગં દધતમમજ્ઞમ્ ।
મજ્ઞનયત્રજપેશલવાચં, વાચંયમસુખસજ્ઞમ્ ॥ ૨ ॥
સજ્ઞતપદશુચિવચનત્રજં, રજં જગતિ દદાનમ્ ।
દાનસુરદ્રુમમજ્જુલહૃદયં, હૃદયંગમગુણમાનમ્ ॥ ૩ ॥
માનન્દિતસુરવરપુન્નાગં, નાગરમાનસહંસમ્ ।
હંસગતિં પન્નમગતિવાસં, વાસવવિહિતાશંસમ્ ॥ ૪ ॥
શંસન્તં નયવચનમનવમં, નવમજ્જલદાતારમ્ ।
તારસ્વરમવઘનપવમાનં, માનસુભટજેતારમ્ ॥ ૫ ॥ પન્નમિઃ કુંલકમ્

इत्थं स्तुतः प्रथमतीर्थपतिः प्रमोदात्

श्रीमद्‘यशोविजय’वाचकपुङ्गवेन ।

श्रीपुण्डरीकगिरिराजविराजमानो

मानोन्मुखानि वितनोतु सतां सुखानि ॥ ६ ॥ -वसन्ततिलका

આ શબ્દ-લાલિત્ય તેમજ અર્થ-ગૌરવથી વિભૂષિત કાવ્યનો અત્ર અનુવાદ આપવો અનુચિત નહિ ગણાય એમ માનીને તે નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

“શુણોના મહેલરૂપ, વળી શોભનીય, અનન્ત તેમજ નિર્મલ છે જ્ઞાન જેનું એવા, બોધકતા (અર્થાત્ અદ્વિતીય ઉપદેશશૈલી) રૂપી શુણથી વિસ્તાર પામી છે કીર્તિ જેની એવા, કહ્યો છે (અર્થાત્ ખતાવ્યો છે) (વિરોધરહિત મોક્ષનો) માર્ગ જેણે એવા, જેમાં વિરોધ નથી એવા, સ્ખલનારહિત (અર્થાત્ નિરંતર) અને સ્ફુરાયમાન છે ઉપયોગ જેનો એવા, ભંગાણુ-રહિત એવા યોગને ધારણ કરનારા, (સસ ભંગીનાં) ભંગો તેમજ (નૈગમાદિ) નયના સમૂહે કરીને સુંદર છે વાણી જેની એવા, સુનિઓને સુખકારી છે સંગમ જેનો એવા, બંધખેસતાં પદો વડે યવિત્ર છે વચનના કહ્યોલો જેના એવા, જગત્માં રંગને એટલે આનંદને અર્પણ કરનારા, દાનરૂપી કલ્પવૃક્ષથી સુંદર છે હૃદય જેનું એવા, મનોરંજક શુણોએ કરીને શોભતા, પ્રભા વડે આનન્દ પમાડ્યો છે ઇન્દ્રોને અને ઉત્તમ મનુષ્યોને જેણે એવા, વળી નગરના મનુષ્યોના માનસ (સરોવર)ને વિષે હંસસમાન એવા,

૧ કુલકસ્ય લક્ષણમ્—

“દ્વાભ્યાં યુગમમિતિ પ્રોક્તં, ત્રિમિઃ શ્લોકૈર્વિશેષકમ્ ।

કલાપકં ચતુર્મિઃ સ્વાત્, તદ્ધર્વં ‘કુલકં’ સ્મૃતમ્ ॥”

હંસના જેવી ચાલ છે જેની એવા, પંચમ ગતિ (મુક્તિ) માં નિવાસ કર્યો છે જેણે એવા, ઇન્દ્રોએ કરી છે પ્રશંસા જેની એવા, પાપ-રહિત એવા નયનાં વચ્ચનોતું કથન કરનારા, નવ મંગલોને અર્પણ કરનારા, મનોહર છે સ્વર જેનો એવા, પાપરૂપી વાદળને વિજેરી નાંખવામાં પવનસમાન તેમજ અભિમાનરૂપી સુલટને છતનારા એવા પ્રથમ તીર્થકર (સ્વપણદેવ) ને હું વનું છું. ”—૧-૫

“ આ પ્રમાણે શ્રીમાન્ વાચકવર્ય યશોવિજયજી દ્વારા હર્ષપૂર્વક સ્તુતિ કરાયેલા તથા શ્રીપુત્રકરીકે ગિરિરાજ ઉપર વિરાજતા એવા પ્રથમ જિનેશ્વર સંતોને માનસહિત સુખો સમર્પો. ”—૬.

મહોપાધ્યાય યશોવિજયજીના સમકાલીન ઉપાધ્યાયશ્રી વિનયવિજયજીએ આ કાવ્યગત શબ્દાલંકારને મળતું આવતું તેની પ્રતિકૃતિરૂપ એક છ પદ્યનું કાવ્ય રચ્યું છે તે હવે આપવામાં આવે છે. [આ ણંને કાવ્યોની પ્રત્યેક કડીના અન્તમાં ‘ રે ’ લગાડી આ કાવ્યો ગાયનરૂપે ગાઇ શકાય છે. આવાં ગેય પદ્યો શ્રીમદ્વિનયવિજયવિરચિત શાન્ત-મુધારમ્ભના પ્રત્યેક પ્રકાશમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે અને ખાસ કરીને આના અન્તિમ (સોળમા) પ્રકાશમાં તો આ હંદમાંજ રચાયેલું ગેય પદ્યાષ્ટક નજરે પડે છે.]

શ્રીઘૃપમસ્તવનમ્

“ શ્રીમદ્દેવાતનુજન્માનં, માનવરત્નમુદારમ્ ।

દારૈઃ સહ હરિભિઃ છતસેયં, સેવકજનસુખકારમ્ ॥ ૧ ॥

કારણગન્ધમૃતેઽપિ જનાનાં, નાનાસુલ્લદાતારમ્ ।

તારસ્વરસજિતપરપુરં, પુષ્ટદામાકૂપારમ્ ॥ ૨ ॥

પારં ગતમિદ્ જન્મપયોધે-યોંધેહિતગુણધીરમ્ ।

ધીરસમૃદ્ધૈઃ સંસ્તુતચરણં, ચરણમહીરુહકીરમ્ ॥ ૩ ॥

કીરનસં યદાસા જિતચન્દ્રં, ચન્દ્રામલગુણયાસમ્ ।

યાસવદ્દયકજાહિમપાદં, પાદપમિવ સચ્છાયમ્ ॥ ૪ ॥

સચ્છાયકચ્ચ (શ્વ ?) વરપુરધરણી-ધરણીધવસિવ કામમ્ ।

કામં નમત સુલક્ષણનામિં, નામિતનુજમુદારમમ્ ॥ ૫ ॥ પદ્મભિઃ ફુલકમ્

શ્વયં તીર્થપતિઃ સ્તુતઃ શતમલ્લથેષીધિતઃ થીનદી-

જીમૂતોઽદ્ભુતમાગ્યસેવધિરધિક્ષિતઃ સમપ્રેરુણેઃ ।

શ્રીમત્રામિનરેન્દ્રવંશકમલકેતુર્ભવામ્મોનિધી

સેતુઃ શ્રીઘૃપમો દદાતુ વિનયં સ્વીયં સદા વાન્હિતમ્ ” ॥ ૬ ॥ —શાર્દૂલ

અર્થાત્—“ શ્રીમદ્દેવાના પુત્ર, મનુષ્યોમાં રત્નસમાન, ઉદાર, ઇન્દ્રો તેમજ તેમની પત્નીઓ (ઇન્દ્રાણીઓ) દ્વારા સેવિત, સેવકજનને સુખકારી, કારણની ગન્ધ વિના પશુ માનવોને વિવિધ સુખ અર્પણ કરનારા, મનોહર સ્વરના રસે કરીને વિજય મેળવ્યો છે કોકિલાના ઉપર જેણે એવા (અર્થાત્ દિવ્ય ધ્વનિવાળા), પુષ્ટ ઉપશમના સમુદ્રસમાન એવા, આ સંસારમાં જન્મ-સમુદ્રનો પાર પામેલા, સુલટોએ વાંછેલા શુભો વડે ધીર, બુદ્ધિશાળીઓના સમુદાય વડે પૂજાયેલાં છે ચરણો જેનાં એવા, ચારિત્રરૂપી વૃક્ષ પ્રતિ પોપટસમાન, પોપટના જેવી

નાસિકાવાળા, યશ વડે જીત્યો છે ચન્દ્રને જેણે એવા, ચન્દ્રના જેવા નિર્મલ ગુણોના સ્થાનરૂપ, ઇન્દ્રના હૃદયરૂપી કમલ પ્રતિ સૂર્યસમાન, (સુ)વૃક્ષની જેમ સુંદર છાયાવાળા, સુલક્ષણોથી અંકિત નાભિવાળા, નાભિ (નૃપતિ)ના નન્દન તેમજ પરાક્રમી એવા (ઋષભદેવ)ને (હે ભવ્યો!) સુખમોજમાં રહેલો મનુષ્ય જેમ શ્રેષ્ઠ નગરોની પાલના કરનારા પૃથ્વીપતિને નમે તેમ તમે પ્રણામ કરો.”—૧-૫

“આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરાયેલા, ઇન્દ્રોની શ્રેણિ વડે આશ્રિત, લક્ષ્મીરૂપી નદી પ્રતિ મેઘ-સમાન, અદ્ભુત લાગ્યના ભંડારરૂપ, સમસ્ત ગુણો વડે સમન્વિત, શ્રીમાન્ નાભિ નરેશના વંશરૂપી લક્ષ્મીની ધ્વજસમાન તથા સંસારરૂપી સમુદ્રને વિષે સેતુ (પૂલ)સમાન એવા તીર્થરાજ શ્રીવૃષભ (પ્રભુ) સર્વદા ઇષ્ટ એવા યોતાના વિનયને (આત્માની નિર્મલતાને) અર્પો (‘વિનય’ શબ્દ દ્વારા કવીશ્વરે યોતાના નામનો નિર્દેશ કર્યો છે).”—૬

૫ ૫ ૫ ૫

તીર્થકરાણામભ્યર્થના—

ये स्नापिताः सुरुचितैः, रुचितैर्दानवारिभिः ।

वारिभिर्वितते मेरौ, ते मे रौद्रं हरन्त्वघम् ॥ ૪૬ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

ये स्नापिताः मेरौ । कैः ? सुरुचितैः—सुष्ठु शोभितैः दानवानामरयो—देवास्तैः ।
उचितैः—योग्यैर्वारिभिः—नीरैः । ते मे—मम रौद्रमघं हरन्तु ॥ ૪૬ ॥

અન્વય:

ये वितते मेरौ सुरुचितैः दानव-अरिभिः उचितैः वारिभिः स्नापिताः, ते मे रौद्रं अघं हरन्तु ।

શબ્દાર્થ

स्नापिताः (घा० स्ना)=સ્નાન કરાવ્યું હતું.
सुरुचितैः (मू० सुरुचित)=અત્યંત શોભતા, સુશોભિત.
उचितैः (मू० उचित)=યોગ્ય, યથોચિત.
दानव=દાનવ, અસુર.
दानवारिभिः=દાનવોના દુશ્મનો વડે.
वारिभिः (मू० वारि)=જલ વડે.

वितते (मू० वितत)=વિશાળ.
मेरौ (मू० मेरु)=મેરૂ ઉપર.
रौद्रं (मू० रौद्र)=ઘોર, ભયંકર.
अघं (मू० अघ)=પાપને.
हरन्तु (घा० ह)=હરો, નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

તીર્થકરેને વિનતિ—

“ વિશાળ મેરૂ (પર્વત) ઉપર સુશોભિત એવા દાનવોના દુશ્મનો (અર્થાત્ દેવો)

દ્વારા 'યોગ્ય જલ વડે જમને જ્ઞાન દેશવતારમાં આપ્યું હતું (અર્થાત્ જમનો જલા-
સિપેક થયો હતો), તે (જિનેશ્વર) મારા ઘેર પાપનો નાશ કરે. "—૪૬

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રથમ-અમરકાર—

આ પદ્ય 'પ્રતિપાદાન્ત્યક્ષરપુનરાવૃત્તિ' નામના યમકથી વિભૂષિત છે, કેમકે દરેક પાદના
છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી અન્ય પાદનો પ્રારંભ થાય છે.

જિનવાણીવિચાર:—

અનાદિનિધનાડીના, ધનાદીનામતિપ્રદા ।

મતિપ્રદાનમાદેયા-જનમા દેયાજિનેન્દ્રવાક્ ॥ ૪૭ ॥

—અનુકુલ

ટીકા

ન વિચેતે આદિનિધને યસ્યા: સા, एतावताऽनादिपर्यन्तेत्यर्थ: । અદીના-વૈકુ-
ચ્ચરહિતા । ધનાદીનાં અતિ-પ્રકર્ષેણ પ્રદા । અતિશબ્દોડતિશયત્યાપક: । આદેયા-પ્રાહ્યા ।
ન નમતીત્યનમા । જિનવાક્ બુદ્ધિપ્રદાનં દેયાત્ ॥ ૪૭ ॥

અન્વય:

અન્-આદિ-નિધના, અ-દીના, ધન-આદીનાં અતિ-પ્રદા, આદેયા, અ-નમા જિન-શબ્દ-વાક્
મતિ-પ્રદાનં દેયાત્ ।

શ્લોકાર્થ

અનાદિનિધના=અવિદ્યમાન છે આદિ અને અંત બેનાં | મતિપ્રદાનં=શુદ્ધિનું દાન.

એવી, આદિ અને અંતથી રહિત.

અદીના=અવિદ્યમાન છે દીનતા બેને વિષે એવી.

ધનાદીનાં=ધનાદિકના.

અતિપ્રદા=અત્યંત દેનારી.

મતિ=શુદ્ધિ, અધ્યય.

આદેયા (યા- દા)=આણ, મહત્વ કરવા લાયક.

અનમા=નહિ નમનારી.

દેયાત્ (ધા- દા)=અર્પો.

જિનેન્દ્રવાક્=જિનેશ્વરની વાણી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણી સંબંધી વિચાર—

"આદિ તેમજ અંતથી રહિત, વળી દીનતાથી વિમુખ, ધન વિગેરે (અમીદ

૧ જે જે પવિત્ર તીર્થ, નદી વિગેરેનું જલ જન્માભિષેકમાં એકએ, તે તે જલ તે યોગ્ય જલ છે.
આ સંબંધમાં જુઓ ત્રિપદિ-શલાકા-પુરૂષ-અરિત્રનું પ્રથમ પદ.

૨ જિન-વાણીને અજ જે આનાદિ-અનન્ત વર્ણવી છે તે યુક્ત છે, કેમકે ગત કાલમાં અનંત તીર્થ-
કરો મધ ગયા છે તેમજ આમામિ કાલમાં અનન્ત યનાર છે અને વળી તે સર્વેની દેશના અર્થેતઃ એકજ છે.

અર્થોને) અત્યંત આપનારી, અહણુ કરવા યોગ્ય તેમજ (દાદને પણ) નહિ નમનારી એવી જિનેશ્વરની વાણી (હે મુક્તિ-રમણીના રાણી ! તમને) મતિનું દાન દો.”—૪૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્ય ‘પ્રતિપાદાન્તચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના ચમક-અલંકારથી વિશેષતઃ શોભી રહ્યું છે, કેમકે તેના દરેક પાદના અન્તના આર અક્ષરોથી અન્ય પાદ શરૂ થાય છે.

૨ ૨ ૨ ૨

૧ આ પ્રમાણે આપણે પ્રત્યેક પાદે અક્ષરની પુનરાવૃત્તિમાં ચડિયાતા એક પછી એક ત્રણ પદો લેયાં. આ શબ્દાલંકારને થોડે ઘણે અંશે મૂળતો આવતો પ્રથમતૃતીયપાદાન્તપંચાક્ષરપુનરાવૃત્તિરૂપ ચમક-અલંકાર શ્રીજિનપ્રભસૂરિએ રચેલા શ્રીપાર્થજિનસ્તોત્રનાં આઠે પદોમાં લેવાય છે. તે સ્તોત્ર નીચે મુજબ છે:—

“પાર્થ પ્રભું શશ્વદકોપમાનં
દકોપમાનં ભવવહ્નિશાન્તૌ ।

આરાધતાં દત્તનિરન્તરાયં

નિરન્તરાયં પદમાન્તુમીડે” ॥ ૧ ॥—ઉપજાતિ.

“હમેશને માટે નાશ પામ્યા છે ક્રોધ અને ગર્વ જેના એવા, તથા લવરૂપી અગ્નિને શાંત કરવામાં જલસમાન તથા આરાધકો (પૂજકો)ને આપ્યા છે નિરન્તર લાભો જેણે એવા પાર્થ પ્રભુને હું અન્તરાયરહિત એવા (મુક્તિ) પદને પ્રાપ્ત કરવાને માટે સ્તવું છું.”—૧

“વીક્ષે જગન્નેત્ર ! મહામ ! યત્ર

મહામયત્રય તવાંહિયુગ્મમ્ ।

પુણ્યઃ સ પુવાવસરોઽમરાલી

સરો મરાલીવ નિપેવતે ચત્ર” ॥ ૨ ॥—ઉપજાતિ.

“હે જગતના નેત્ર ! હે મહાતેજસ્વી (નાથ) ! મહાભયમાંથી રક્ષણ કરનારા એવા તારા ચરણ-યુગલ કે જેને જેમ હંસી સરોવરને સેવે છે તેવી રીતે સુરોની શ્રેણી સેવે છે, તે ચરણ-યુગલને જે (સમય) દરમ્યાન હું જોઉં છું તેજ સમય પવિત્ર છે.”—૨

“પ્રણેમુપાં પૂર્ણસમસ્તકામં

સમસ્તકામં સકૃદપ્યધીશ ! ।

ભવન્તમાનસ્ય વિમાનમાયા

વિમાનમાયાઃ પ્રભવો ભવન્તિ” ॥ ૩ ॥—ઉપેન્દ્રવંશ.

“હે ઈશ્વર ! પ્રણામ કરનારાઓની પૂર્ણ કરી છે સમસ્ત અભિલાષાઓ જેણે એવા તેમજ સમન્તતઃ નાશ કર્યો છે કામદેવનો જેણે એવા આપને એકજ વાર નમસ્કાર કરીને (લવ્ય જનો) માન અને માયાથી મુક્ત બની વિમાનની લક્ષ્મીનાં પ્રભુઓ બને છે.”—૩

“નયાલ્યમુદ્ગદ્ગમમહાગમાલ-

મમજ્ઞમાલક્ષિતસર્વભાવમ્ ।

કૈર્નામ ધીમદ્ધિરમાનિ શાન્તં

રમાનિશાન્તં ન વચસ્વદીયમ્” ॥ ૪ ॥—ઉપજાતિ.

“(નૈગમાદિક) નયોથી વ્યાપ્ત એવા, વળી ઉદયમાં આવી છે આલાપકો તેમજ (સપ્તલંગી પ્રમુખ) લંગોની શ્રેણી જેને વિષે એવા, તેમજ નાશરહિતપણે (અર્થાત કોઈ પણ કુવાદીથી લંગ યાને આધ ન કરી શકાય એવી રીતે) દેખાયા છે સર્વ પદાર્થો જેને વિષે એવા, વળી શાન્તિમય અને લક્ષ્મીના મંદિરરૂપ એવા તારા વચનને કયા સુદ્ધિશાળીઓએ પૂજ્યું નથી અથવા માન્યું નથી ?”—૪

ગૌરીદેવ્યા: સ્તુતિ:—

સૌવર્ણપદ્મા શ્રીગૌરી, શ્રી‘ગૌરી’ પદ્મહસ્તિકા ।

હસ્તિકાયા મહાગોધા—ઽઽર્ગોધામધ્વસ્તયેઽસ્તુ વઃ ॥ ૪૮ ॥ ૧૨ ॥

—અનુદ્યુ

દીકા

શ્રીગૌરી દેવતા । આગસ:—પાપસ્ય ધામ—સદનં તસ્ય ધ્વસ્તયે । વો—યુષ્માકં ભવતુ ।
સૌવર્ણ: પદ્મો યસ્યા: સા । શ્રીવદ્ ગૌરી—પીતવર્ણેત્યર્થ: । હસ્તિકાય ઇવ કાંયો યસ્યા: સા
હસ્તિકાયા । મહતી ગોધા વાહનં યસ્યા: સા । પદ્મં હસ્તે યસ્યા: સા ॥ ૪૮ ॥

“ નિલં પ્રમાદેન વિના રિતામં
વિનાશિતામન્નજમન્નમાજામ્ ।
ત્વન્નામ ધન્યઃ સ્મરતીશ્ચ । સારં

સ્તીતસારદ્વદ્વગ્નદ્વનાદમ્ ” ॥ ૫ ॥—ઉપભતિ.

“ નહ ક્યાં છે રોગને જેલે એવા, તથા વિનાશ ક્યાં છે પ્રાણીઓના અમંગલોનો જેલે એવા તેમજ
સારભૂત અને (વળી) કામદેવરૂપી સારંગને (નસાડી મૂકવામાં) સિદ્ધતાદે જેવા એવા તારા નામને
દે નાથ । પ્રમાદ વિના ધન્ય પુરૂષ સર્વેદા રમશે છે. ”—૫

“ મૃત્યોઽપિ યોઽગ્રાણ્નિનપ્રમાયે
ત્રિન ! પ્રમાયેકસસત્યયિ સ્યાત્ ।
સ રૂપવાન્ નીરુગજાચ્છેને !

ગજાચ્છેનેશ્વરતામુપૈતિ ” ॥ ૬ ॥—ઉપભતિ.

“ દે વીતરાગ ! દે રોગ—રહિત । દે જન્મ—રહિત । દે અપૃથક્કેન (નૃપતિ)ના નન્દન । નિર્મળ છે પ્રભાવ
જેનો એવા તારે વિષે જે (અનુષ્ઠ) કિંકર દોષ કરીને પણ તારા પ્રભાવમાં એકરસ અને છે, તે સ્વરૂપ
વાન્ થવા ઉપરાંત હાથી, ઘોડા અને ધેન્યની પ્રશુતાને પામે છે. ”—૬

“ મૃયાદ્વમો નીલતમાલકાય
તમાલકાયપ્રમ ! તુમ્યમેવ ।

મયાત્ ત્વદન્યઃ કવત્તમોઽવિતા મ

ત્તમોવિતાનમ્હિદુરોર્ઠકં દ્યુવ ” ॥ ૭ ॥—ઉપભતિ.

“ તમાક વૃક્ષના જેવી જેની કાયાની કાન્તિ છે એવા દે (નિરોધર) અત્યન્ત નીલ (કૃષ્ણ) કેશવાળા
જેવા તનેજ (મારો) નમસ્કાર દોલો. જેમ અંધકારના સમૂહનો નાશ કરવામાં સૂર્યજ (સમર્થ) છે, તેમ
(અમને સંસારરૂપી કેદખાતામાંથી) બચાવનાર તારા સિવાય અન્ય કોઇ નથી. ”—૭

“ ત્વદુષ્ટકૃત્યેષ્વિરામવામે
વિરામ ! પામેય ! મયિ પ્રસીદ ।

મમ્યાન્ મ્રાવઃ પાતુ ત્રિનપ્રમોઽયં

ત્રિનપ્રમો યં વિદ્યેષ્યતીન્દ્રઃ ” ॥ ૮ ॥—ઉપભતિ.

“ દે વિરોધતા: રમણીય (નિરોધર) ! દે વામા (રાત્રી)ના પુત્ર । તો કથન કરેલાં કૃત્યો પ્રતિ નિરંતર
પ્રતિકૂળ રદેનારા એવા મારા (જેવા પ્રમાદી) ઉપર તું પ્રસન્ન થા. જે (આ) સ્તવનને આ નિનપ્રમા
મુનીશ્વરે (આચાર્ય) બનાવ્યું છે, તે આ સ્તવન કે જેમાં વીતરાગની પ્રમા (મુક્તો) છે તે બધા (શરો)નું
રક્ષણ કરો. ”—૮

અન્વય:

સૌવર્ણ-પટ્ટા, શ્રી-ગૌરી પદ્મ-હસ્તિકા, હસ્તિન્-કાયા, મહત્-ગોધા શ્રી-‘ગૌરી’ વઃ આગસ્-ધામન્-ધ્વસ્ત્યે અસ્તુ ।

શબ્દાર્થ

પટ્ટ=(૧) પીઠ; (૨) રાજ-સિંહાસન; (૩) હાથ; (૪)

હસ્તિન્=કુંજર, હાથી.

કાયા=શરીર, દેહ.

ઉત્તરીય વસ્ત્ર.

સૌવર્ણપટ્ટા=સુવર્ણનો પટ્ટ છે જેનો એવી.

હસ્તિકાયા=હાથીના જેવું શરીર છે જેનું એવી.

ગૌરી=પીતવર્ણી.

ગોધા=એક જાતનો સાપ, ઘો.

શ્રીગૌરી=લક્ષ્મી (દેવી)ના સમાન પીતવર્ણી.

મહાગોધા=મોટી ગોધા છે વાહન જેનું એવી.

ગૌરી=ગૌરી (દેવી.)

આગસ્=પાપ.

શ્રીગૌરી=શ્રીગૌરી (દેવી).

ધામન્=ગૃહ.

પદ્મ=કમળ.

ધ્વસ્તિ=ધ્વંસ, નાશ.

હસ્ત=હાથ.

આગોધામધ્વસ્ત્યે=પાપના ગૃહના નાશને અર્થે.

પદ્મહસ્તિકા=પદ્મ છે હાથમાં જેના એવી.

વઃ (મૂં વુષ્મદ્)=તમારા.

શ્લોકાર્થ

ગૌરી દેવીની સ્તુતિ—

“ સુવર્ણના પટ્ટવાળી, લક્ષ્મીના જેવી પીતવર્ણી, પદ્મ છે હસ્તમાં જેના એવી, કુંજરના જેવા (પ્રૌઠ) દેહવાળી તથા મોટી ગોધા છે વાહન જેનું એવી શ્રીગૌરી (દેવી) (હે મુક્તિ-યોગ્ય પ્રાણીઓ!) તમારા પાપરૂપી ધામના ધ્વંસને માટે થાઓ. ”—૪૮

સ્વપ્રીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આ પદ્ય પણ એક પ્રકારના અમત્કથી શોભે છે એ દેખીતી વાત છે. આ પદ્યના પ્રથમ ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી દ્વિતીય ચરણનો પ્રારંભ થયો છે અને એવીજ રીતે દ્વિતીય ચરણના છેવટના ત્રણ અક્ષરોથી તૃતીય ચરણ શરૂ થાય છે. પરંતુ તૃતીય ચરણના છેવટના બે અક્ષરોથી અતુર્થ ચરણનો પ્રારંભ થાય છે, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી.

ગૌરી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ગૌરવર્ણી હોય તે ગૌરી’ એમ ગૌરી શબ્દ સૂચવે છે. આ ગૌરી દેવી પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એ ગૌરવર્ણી છે અને ગોધિકા એ એનું વાહન છે. વિશેષમાં એ હસ્તમાં સહસ્ર-પત્રી કમલ રાખે છે. એના સંબંધમાં કહ્યું પણ છે કે—

“ ગોધાસનસમાસીના, કુન્દકર્પૂરનિર્મલા ।

સહસ્રપત્રસંયુક્ત-પાણિગૌરી શ્રિયેઽસ્તુ નઃ ॥ ”

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨.

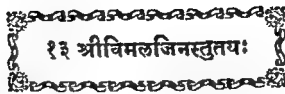
આ દેવીના સ્વરૂપ ઉપર વિશિષ્ટ પ્રકાશ તો નિર્વાણ-કલિકા પાડે છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“ તથા ગૌરીદેવી કનકગૌરી ગોધાવાહનાં ચતુર્મુજાં વરદમુશલયુતદક્ષિણકરામક્ષમાલાકુવ-લયાલક્રુતવામહસ્તાં ચેતિ ” અર્થાત્ ગૌરી દેવીને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી વિભૂષિત છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ જપ-માલા અને કમલથી અલંકૃત છે.

निर्वाणकलिकायाम्—

“गौरीं देवीं कनकगौरीं गोधावाहनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुतदक्षिण-
करां अक्षमालाकुवलयालङ्कृतवामहस्तां चेति ।”

૧૩ શ્રીવિમલજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીવિમલનાથસ્ય સંસ્તવનમ્—

નિજમહિમવિજિતકમલં

પ્રમદભરાનમ્રદેવપૂજિતકમલમ્ ।

વિમલસ્ય ધામયુગલં—

ઘનીયગુણસમ્પદમિનુત ક્રમયુગલમ્ ॥ ૪૯ ॥

—આર્યાગીતિઃ

ટીકા

નિજમહિન્ના વિજિતં કમલં યેનં તત્ । હર્ષભરેણ આનંદાશ્ચ તે દેવાશ્ચ તૈઃ પૂજિતમ્ ।
ધામ-તેજઃ તત્ યુનક્ષીતિ ધામયુક્ । અલહ્વનીયા ગુણાનાં સમ્પદ્ યસ્ય તત્ । અમિનુત-
અમિદ્રુત ॥ ૪૯ ॥

અન્વયઃ

વિમલસ્ય નિજ-મહિમન્-વિજિત-કમલં, પ્રમદ-મ્ર-આનન્દ-દેવ-પૂજિતકં અલં ધામન્-યુક્,
અ-લહ્વનીય-ગુણ-સમ્પદ્ ક્રમ-યુગલં અમિનુત ।

૨૧૫-૬૧૪

કમલ=કમળ.

નિજમહિમવિજિતકમલં=પોતાના મહિમા વડે વિજય
મેળવ્યો છે કમલના ઉપર જેણે એવા.

મ્ર=સમૃદ્ધ.

પૂજિત (ધામ પૂજ)=પૂજેલ.

પ્રમદભરાનમ્રદેવપૂજિતકં=હર્ષના સમૃદ્ધપૂર્વક પ્રણામ
કરનારા દેવો વડે પૂજાયેલ.

વિમલસ્ય (મૂળ વિમલ)=વિમલ(નાથ)ના.

ધામન્=તેજ.

યુક્=એકવું.

ધામયુક્=તેજને એકનાર, તેજસ્વી.

અલહ્વનીય (ધામ લહ)=જેનો પરાસવ ન થઇ શકે
તેવા.

ગુણ=ગુણ.

અલહ્વનીયગુણસમ્પદ્=અલંપનીય છે ગુણોની સંપત્તિ
જેની એવા.

અમિનુત (ધામ મુ)=તમે સ્તવો.

ક્રમયુગલં=ચરણ-યુગલને.

અંતોદાર્થ

શ્રીવિમલનાથનું સંસ્તવન—

“ પોતાના મહિમા વડે પ્રજાગિત કર્યું છે કમલને જેણે એવા, તથા વળી હર્ષના
સમૃદ્ધપૂર્વક નમસ્કાર કરનારા અમરો વડે પૂજાયેલા એવા, તેમજ વળી અત્યંત તેજસ્વી

તથા અલંધનીય છે શુણોની સંપત્તિ જેની એવા વિમલ(નાથ)ના ચરણ-યુગલને (હે લગ્ય જનો!) તમે (અત્યંત) સ્તવો. ”—૪૯

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-ચમત્કાર—

આ પદ પદ-ચમત્કારના સંબંધમાં તૃતીય પદને મળતું આવે છે, કેમકે આનાં પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના પાંચ પાંચ અક્ષરો સમાન છે, જ્યારે બાકીનાં બે ચરણોમાં છેવટના ચાર ચાર અક્ષરો સમાન છે. આ ઉપરથી બેઠ શકાય છે કે આ કાવ્યમાં બે ચમક પ્રધાન પદ લોગવે છે, તે ચમકનો આ પદથી પુનઃ પ્રારંભ થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

જિન-સેવા—

શમિતાખિલરુજિ નાનાં—

ભોજોદરલાલિતેઽતિચારુ જિનાનામ્ ।

ચરણયુગે દિવિજનતે

ભક્તિં કુરુ દુર્લભે ભુવિ જનતે ! ॥ ૫૦ ॥

—આર્યાં

ટીકા

હે જનતે ! ભક્તિં કુરુ । ચરણયુગે । શમિતા અખિલા રુજો-રોગા યેન તત્ તસ્મિન્ । નાનામ્ભોજાનામુદરં તસ્મિન્ લાલિતે-વૃદ્ધિં નીતે । અતિચારુ લાલિતક્રિયાવિશેષણં ઇતત્ । દિવિજા-દેવાસ્તૈર્નતં તસ્મિન્ । દુઃખેન લભ્યં તસ્મિન્ ॥ ૫૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) જનતે ! જિનાનાં શમિત-અખિલ-રુજિ, અતિ-ચારુ નાના-અમ્ભોજ-ઉદર-લાલિતે, દિવિજ-નતે ભુવિ દુર્લભે ચરણ-યુગે ભક્તિં કુરુ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

શમિતં (ધા० શમ્)=શાંત કરાયેલ.

રુજ્=રોગ, વ્યાધિ.

શમિતાખિલરુજિ=શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જેના વડે એવા.

અમ્ભોજ=કમળ.

ઉદર=મધ્ય ભાગ.

લાલિત (ધા० લલ્)=વૃદ્ધિને પામેલ.

નાનામ્ભોજોદરલાલિતે=વિવિધ કમલોના મધ્ય ભાગને વિષે વૃદ્ધિ પામેલ.

અતિચારુ=અત્યંત મનોહર રીતે.

જિનાનાં (મૂ० જિન)=તીર્થંકરોના.

યુગ=યુગલ, બેનું બેડકું.

ચરણયુગે=પાદ-યુગલને વિષે.

દિવિજ=દેવતા.

નત (ધા० નમ્)=પ્રણામ કરેલ.

દિવિજનતે=દેવતાઓ વડે પ્રણામ કરાયેલા.

કુરુ (ધા० કૃ)=કર.

દુર્લભે (મૂ० દુર્લભ)=દુર્લભ.

જનતે ! (મૂ० જનતા)=હે જન-સમૂહ !

શ્લોકાર્થ.

નિન-સેવા—

“શાંત કરાયા છે સમસ્ત રોગો જનાથી એવા, વળી વિવિધ ક્રમલોના મધ્ય ભાગને વિષે અત્યંત સ્નોહર રીતે વૃદ્ધિ પામેલા, તેમજ દેવતાઓ વડે પ્રણામ કરાયેલા તથા વળી પૃથ્વીને વિષે દુર્લભ એવા જિનોના ચરણ-યુગલને વિષે હે જન-સમૂહ ! તું ભક્તિ કર.”—૫૦

રૂપકીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો પછી ‘પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના શબ્દાલંકારથી શોભે છે અને તેમ હોવાને લીધે આ પદ્યો છઠ્ઠા પદ્યને ચમકના વિષયમાં મળતાં આવે છે.

જિનવાણીસ્તુતિ:—

વિજિતવતી સુરવં ધ્યા-

માપૂરિતવન્તમમ્બુદં સુરવન્ધ્યા ।

વીરસ્ય ભવાદવતાદ્

વાણી કેનાપિ ન વિજિતા વાદવતા ॥ ૫૧ ॥

—આર્યા૦

ટીકા

વીરસ્ય જિનસ્ય વાણી ભવાત્ અવતાત્-રક્ષતાત્ । વિજિતવતી-તિરસ્કૃતવતી અમ્બુદમ્ । શોભનો રવઃ-શ્વદો यस્ય તમ્ । ધ્યાં-આકાશં આપૂરિતવન્તમ્ । ફિંભૂતા વાક્ ? સુરવન્ધ્યા । તથા કેનાપિ વાદવતા-વાદિના ન વિજિતા ॥ ૫૧ ॥

અન્યયઃ

ધ્યાં આપૂરિતવન્તં, સુ-રવં અમ્બુદં વિજિતવતી, સુર-વન્ધ્યા, કેન અપિ વાદવતા ન વિજિતા વીરસ્ય વાણી મવાત્ અવતાત્ ।

શબ્દાર્થ

વિજિતવતી (પા० જિ)=વિજય મેળવેલી.
રવઃ=રવિ, અવાજ.
સુરવં=સુન્દર વાનિ છે જેનો એવા.
ધ્યાં (મૂ० ધિ)=આકાશને.
આપૂરિતવન્તં (પા० પૂર)=પૂરી દીધેલ.
અમ્બુદં (મૂ० અમ્બુદ)=મેષને.
વન્ધ્યા (પા० વન્દ)=વન્દન કરવા લાયક.

સુરવન્ધ્યા=દેવોને વન્દન કરવા લાયક.
વીરસ્ય (મૂ० વીર)=વીરની.
અવતાત્ (પા० અવ)=અચાનો.
વાણી=વાણી, દેશના.
કેન (મૂ० કિમ્)=કોઈથી.
વિજિતા (પા० જિ)=જીતાયેલી.
વાદવતા (મૂ० વાદવત)=વાદી વડે.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

“આકાશને પૂરી નાખનારો તથા વળી શોભાયમાન ગર્જનાથી યુક્ત એવા મેઘ ઉપર વિજય મેળવનારી તેમજ ક્રોધ પણ વાદીથી નહિ જીતાયેલી એવી વીરની વાણી (હે ભગ્યો!) (તમને) ભવ(-ભ્રમણ)થી બચાવો.”—૫૧

૫ ૫ ૫ ૫

ગાન્ધારીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

પવિમુશલકરા લાભં

શુભં ક્રિયાદધિવસન્ત્યતિકરાલાભમ્ ।

કમલં રાગાન્ધારી-

રણકૃત્નીલપ્રભોત્કરા ‘ગાન્ધારી’ ॥ ૫૨ ॥ ૧૩ ॥

—આર્યા૦

ટીકા

પવિશ્ચ મુશલં ચ પવિમુશલે તે કરયોર્યસ્યાઃ સા । કમલં અધિવસન્તી । “ઉપાન્વ-ધ્યાન્વસઃ” (સિ૦ અ૦ ૨, પા૦ ૨, સૂ૦ ૨૧) इत्यनेनाधारस्य कर्मता । कमले स्थिते-त्यर्थः । किंविधं पद्मं ? अतीव कराला-अभङ्गुरा (आभा) च्छाया यस्य तत् । रागेणा-न्धाश्च तेऽस्यश्च तेषां ईरणं-प्रेरणं करोतीति कृत् । नीलप्रभाणामुत्करो यस्याः सा ॥ ५२ ॥

અન્વયઃ

પવિ-મુશલ-કરા; અતિ-કરલ-આભં કમલં અધિવસન્તી; રાગ-અન્ધ-અર્ધ-ઈરણ-કૃત્, નીલ-પ્રભા-ઉત્કરા ‘ગાન્ધારી’ શુભં લાભં ક્રિયાત્ ।

શબ્દાર્થ

મુશલ=મુસળું, સાંભેલું.

કર=હાથ.

પવિમુશલકરા=વજ્ર અને મુસળું છે હાથમાં લેના એવી.

લાભં (મૂં લાભ)=લાભને.

શુભં (મૂં શુભ)=શુભ.

ક્રિયાત્ (ધા૦ કૃ)=કરો.

અધિવસન્તી (ધા૦ વસ)=વસનારી.

કરાલ=ઉચ્ચ.

અતિકરાલાભં=અતિશય કરાલ છે કાન્તિ લેની એવા.

કમલં (મૂં કમલ)=કમલ ઉપર.

અન્ધ=આંધળા.

ઈરણ=પ્રેરણ.

રાગાન્ધારીરણકૃત્=રાગાંધ દુશ્મનોને પ્રેરણ કરનારી.

નીલ=શ્યામ.

નીલપ્રભોત્કરા=શ્યામ છે પ્રભાનો સમૂહ લેનો એવી.

ગાન્ધારી=ગાન્ધારી (દેવી).

निर्वाणकलिकायाम्—

“गान्धारीं देवीं नीलवर्णां कमलासनां चतुर्भुजां वरदमुसलयुत-
दक्षिणकरां अमयकुलिशयुतवामहस्तां चेति ।”

શ્લોકાર્થ

ગાન્ધારી દેવીની સ્તુતિ—

“વજ્ર અને મુશળ છે હાથમાં જેના એવી, વળી અતિશય ઉચ્ચ (અર્થાત્ અલંકાર) છે કાન્તિ જેની એવા કમલ ઉપર નિવાસ કરનારી, તથા વળી રાગાધિ દુરમનોને પ્રેરણા કરનારી તેમજ નીલ છે પ્રભાનો સમૂહ જેનો એવી ગાન્ધારી (દેવી) (હે બળ્યો! તમને) શુભ લાભ કરે.”—પર

સ્પષ્ટીકરણ

ગાન્ધારી દેવીનું સ્વરૂપ—

આ પણ એકે વિદ્યા-દેવી છે. એને આદ્ય હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને મુશલથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ અભય અને વજ્રથી વિભૂષિત છે, વળી તે નીલવર્ણી છે અને કમલ એ એનું આસન છે. આ વાતની નિર્વાણ-કલિકા સાક્ષી પૂરે છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા ગાન્ધારીદેવીં નીલવર્ણીં કમલાસનાં ચતુર્મુજાં વરદમુશલયુતદક્ષિણકરામમયકુલિશ-યુતવામહસ્તાં ચેતિ.”

આચાર્ય-દિનકર પણ આ વાતનું સમર્થન કરે છે, કેમકે તેમાં કહ્યું છે કે—

“દ્વાતપ્રસિયતચરણા, મુસલં વર્જં ચ હસ્તયોર્ધૃતીં ।

કમનીયાલનકાન્તિ-ગન્ધારીં ગાં શુભાં દયાત્ ॥”—આપાં

આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨.

૧૪ શ્રીઅનન્તજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅનન્તનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

નિરેતિ ગદવહ્લરીગુપિલજન્મકાન્તારતઃ

પ્રણમ્ય ચમનીપ્સિતોપનતદિવ્યકાન્તારતઃ ।

અનન્તજિદસૌ જયત્યભિમતાયદો ઘસ્રરઃ

સમસ્તજગદંહસાં હતકૃતાપદોઘસ્રરઃ ॥ ૫૩ ॥

—પૃથ્વી (૮,૧)

ટીકા

અસૌ અનન્તજિત્ તીર્થકરો જયતિ । યં પ્રણમ્ય જીવો નિરેતિ—નિર્ગચ્છતિ । કસ્માત્ ? ગદા—રોગા એવ વહ્લર્યો—લતાસ્તાભિર્ગુપિલં—ગહનં જન્મ એવ કાન્તારં—વનં તસ્માત્ । કિંભૂતઃ સન્ નિરેતિ ? અનીપ્સિતમેવ—અનાદ્યુમિષ્ટમેવ ઉપનતં—આગતં દિવ્યકાન્તાનાં રતં—સુખં યસ્ય સઃ । અભિમતં સુખં તસ્ય આયઃ—પ્રાપ્તિસ્તં દદાતીતિ અન્દઃ, જિનવિશેષણમ્ । ઘસ્રરો—વિનાશકઃ । સમસ્તજગતાં અંહાંસિ—પાપાનિ તेषામ્ । કૃત આપદાં ઓઘો યેન સ્મરેણ સ (તતઃ) કર્મધારયઃ । હતઃ કૃતાપદોઘસ્રરો યેન સઃ ॥ ૫૩ ॥

અન્વયઃ

યં પ્રણમ્ય અન્—ઈપ્સિત—ઉપનત—દિવ્ય—કાન્તા—રતઃ (સન્ જીવઃ) ગદવહ્લરી—ગુપિલ—જન્મન્—કાન્તાર—તઃ નિરેતિ, અસૌ અભિમત—આય—દઃ, સમસ્ત—જગત્—અંહસાં ઘસ્રરઃ, હત—કૃત—આપદ્—ઓઘ—સ્રરઃ ‘અનન્તજિત્’ જયતિ ।

શીખરાર્થ

નિરેતિ (ધા૦ ૬)=અહાર નીકળી બાય છે.

ગદ=રોગ.

વહ્લરી=વેલ, લતા.

ગુપિલ=ગહન.

કાન્તાર=વન, જંગલ.

ગદવહ્લરીગુપિલજન્મકાન્તારતઃ=રોગરૂપી લતાઓ વડે ગહન એવા જન્મરૂપી વનમાંથી.

પ્રણમ્ય (ધા૦ નમ્)=પ્રણામ કરીને.

અનીપ્સિત=વગર ધૃષ્ટાએ.

ઉપનત (ધા૦ નમ્)=ઉપસ્થિત, પામેલ.

કાન્તા=લલના, શ્રી.

રત=સુખ.

અનીપ્સિતોપનતદિવ્યકાન્તારતઃ=વગર ધૃષ્ટાએ પ્રાપ્ત થયું છે દિવ્યાંગિનાનું સુખ જેને એવો.

અનન્તજિત્=અનન્તજિત્, અનન્તનાથ.
અમિમત (ધાં મન્)=અલીપ્ત, વાંછિત.
અમિમતાયદઃ=અલીપ્ત લાભને દેનારા.
ઘસ્રઃ (મૂં ઘસ્ર) =વિનાશક, નાશ કરનારા.
અહસ=પાપ.

સમસ્તજગદંહસાં=સમસ્ત જગતનાં પાપોના.
સ્રઃ=કામદેવ, મદન.
હત્કૃતાપદોઘસ્રઃ=કયો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે
એવા કામદેવને હણ્યો છે જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રીઅનન્તનાથની સ્તુતિ—

જ (તીર્થંકર)ને પ્રણામ કરીને, ઇચ્છતો નથી છતાં પણ પ્રાપ્ત થયું છે દિવ્યાંગનાનું
સુખ જેને એવો થયો થકા (જીવ) વ્યાધિરૂપી વેલોથી ગહન એવા જન્મ (—મરણ)
રૂપ જંગલમાંથી બહાર નીકળી જાય છે, તે, અલીપ્ત લાભોને દેનારા, સમસ્ત જગતનાં
પાપોના સંહાર કરનારા તથા વળી (ઉત્પન્ન) કયો છે આપત્તિનો સમૂહ જેણે એવા મદનને
(પણ) હણ્યો છે જેણે એવા 'અનન્તજિત્ (તીર્થંકર) જયવંતા વર્તે છે.'—૫૩

તીર્થંકરના નામ સંબંધી વિચાર—

ચૌદમા તીર્થંકરનું પ્રચલિત નામ 'અનન્ત' છે, પરંતુ આ પદમાં 'અનન્તજિત્' એમ
આપ્યું છે તે શું યોગ્ય છે એવો પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. આ પ્રશ્નના સંબંધમાં વિચાર કરીએ તે પૂર્વે
એ પણ વાત ધ્યાનમાં લેવી આવશ્યક છે કે જામા પદમાં તો વીસમા તીર્થંકરના 'મુનિસુવત'
નામને બદલે 'સુવત'નો ઉલ્લેખ છે તેનું કેમ વાડું? આ તો વધારે અયોગ્ય વાત છે એમ
ઉપલેક દૃષ્ટિએ વિચારનારને લાગે, પરંતુ તેમ નથી. એ વાતની કલિકાલસર્વજ્ઞ શ્રીહિમચન્દ્ર-
સુવિકૃત અભિધાન-ચિન્તામણિ સાક્ષી પૂરે છે. ત્યાં તીર્થંકરોનાં નામાન્તરો વિષે ઉલ્લેખ
કરતાં કહ્યું છે કે—

“ક્રપભો વૃષભઃ શ્રેયાન્, શ્રેયાંસઃ સ્યાદનન્તજિદનન્તઃ ।

સુવિધિસ્તુ પુષ્પદન્તો, મુનિસુવત્સુવતૌ તુલ્યૌ ॥—આયાં

અરિષ્ટનેમિસ્તુ નેમિ-ચીરશ્ચરમતીર્થંકૃત્ ।

મહાવીરો વર્ષમાનો, દેવાર્ચો જ્ઞાતનન્દનઃ ॥”—અતુષુધ્

—પ્રથમ કાણ્ડ, પદ્યક ૨૯-૩૦.

અર્થાત્ 'ક્રપભ' અને 'વૃષભ', 'શ્રેયાન્' અને 'શ્રેયાંસ', 'અનન્તજિત્' અને
'અનન્ત', 'મુવિધિ' અને 'પુષ્પદન્ત' તેમજ 'મુનિસુવત' અને 'સુવત' એ સમાન છે. એવીજ
રીતે 'અરિષ્ટનેમિ' અને 'નેમિ' પણ સમાન છે. અન્તિમ તીર્થંકરનાં વીર, મહાવીર, વર્ધમાન,
દેવાર્ચ અને જ્ઞાતનન્દન એ નામાન્તરો છે.

૫ ૫ ૫ ૫

૧ 'અનન્તજિત્' શબ્દસ્ય શ્યુલ્પયર્થઃ—

“અનન્તકર્માદાન્ જયતિ અનન્તૈર્જ્ઞાનાદિભિર્વાં જયસ્યનન્તજિત્, યદ્વા ગર્ભસ્થિતે જનન્યા અનન્તરજ્ઞદામ દદં
જયતિ ચ ત્રિમુવનેઽપિ હ્યનન્તજિત્”

—અભિધાનચિન્તામણિસ્તોત્રપદ્યકાવ્યામ્

૨ આ ચૌદમા તીર્થંકરની સ્તુતિ રૂપરેખા સ્તુતિ-ચંતુર્વિંશતિકા (૫૦-૧૭૫)માં આલેખવામાં
આવી છે.

જિનાનાં વિજય:—

भवन्ति न यदानता वरविधावलीकाननाः

श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतभवावलीकाननाः ।

प्रपञ्चितजगद्बृहदुरितकूपतारा जिना

जयन्ति वपुषेह तेऽनुपमरूपताराजिना ॥ ૫૪ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

પ્રપન્ચિતાનિ જગતિ બૃહદુરિતાન્યેવ કૂપસ્તં તરન્તીતિ તારાઃ । શ્રુતમેવ જ્વલનસ્તેન ભસ્મસાત્કૃતં ભવાવલીકાનનાં-વનં યૈસ્તે । જિના વપુષા જયન્તિ । યદાનતાઃ સન્તો વરકર્તવ્યે અલીકમુખા ન-ભવન્તિ । વપુષા કિંમૂતેન ? અનુપમરૂપતયા રાજિના-શોભિતેન ॥ ૫૪ ॥

અન્વયઃ

યદ્-આનતાઃ (પ્રાણિનઃ) વર-વિધૌ અલીક-આનનાઃ ન ભવન્તિ, તે શ્રુત-જ્વલન-ભસ્મ-સાત્-કૃત-ભવ-આવલી-કાનનાઃ, પ્રપન્ચિત-જગત્-બૃહત્-દુરિત-કૂપ-તારાઃ જિનાઃ અનુપમ-રૂપતા-રાજિના વપુષા ઇહ જયન્તિ ।

શબ્દાર્થ

આનત (ધા० નમ્)=નમેલા, પ્રણામ કરેલા.
યદાનતાઃ=જેને પ્રણામ કરેલા.
વરવિધૌ=ઉત્તમ કાર્યને વિષે.
અલીક=અસલ, ભૂઠું.
આનન=મુખ, વદન.
અલીકાનનાઃ=અસલ છે મુખ જેમનું એવા.
શ્રુત=શ્રુત-જ્ઞાન.
જ્વલન્=અગ્નિ, આગ.
ભસ્મ=રાખ, રાખોડી.
સાત્=એક જાતનો પ્રસય.
કાનન=વન, અરણ્ય.
શ્રુતજ્વલનભસ્મસાત્કૃતભવાવલીકાનનાઃ=શ્રુતરૂપ

અગ્નિ વડે લસભીભૂત કર્યું છે લગ્નની શ્રેણિરૂપ વનને જેમણે એવા.
પ્રપન્ચિત=ફેલાવેલ, વિસ્તીર્ણ.
બૃહત્=મોટું.
કૂપ=કુપો.
તાર (ધા० તૃ)=તરી જનારા.
પ્રપન્ચિતજગદ્બૃહદુરિતકૂપતારાઃ=જગતને વિષે વિસ્તાર પામેલા મહાપાપરૂપ કૂપને તરી જનારા.
જયન્તિ (ધા० જિ)=જય પામે છે.
વપુષા (ધા० વપુઃ)=શરીર વડે.
રૂપતા=સૌન્દર્ય.
અનુપમરૂપતારાજિના=અસાધારણ સૌન્દર્ય વડે શોભતા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોનાં વિજય:—

જેમને પ્રણામ કરેલા (જીવો) ઉત્તમ કાર્યને-વિષે અસલ-મુખ વાળા થતા નથી (અર્થાત્ એક વખત ઉચિત કાર્ય કરેલા હા પાડ્યા પછી તેવું કાર્ય જરૂરજ કરે છે), તેઓ

કે જમણે શ્રુતરૂપ અગ્નિ વડે ભવ-ત્રેણિ રૂપ વનોને બાળીને ભસ્મીભૂત કર્યા છે તથા જગ્યા જગત્માં વિસ્તાર પામેલા એવા મહાપાતકરૂપ કૂપને તરી બચ છે, તે જિનેા અલૌકિક સૌન્દર્યથી શોભતા દેહ વડે અત્ર જય પામે છે. ”—૫૪

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમતાર—

આ પદ્યનાં ચારે ચરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની સમાનતા દૃષ્ટિગોચર થાય છે, એથી કદીને આ પદ્ય ‘પાદાંતસમપંચાક્ષરચુનરાવૃત્તિ’ નામના શબ્દાલંકારથી શોભી રહ્યું છે.

શ્રુત-જ્ઞાન—

જૈન શાસ્ત્રમાં જ્ઞાનના પાંચ પ્રકારો પાડ્યા છે—(૧) મતિ, (૨) શ્રુત, (૩) અવધિ, (૪) મનઃપર્યય અને (૫) કેવલ. આ પાંચ પ્રકારો પૈકી પરોક્ષ પ્રમાણરૂપ, મતિપૂર્વક, શાસ્ત્ર-શ્રવણ અથવા તેના પકન ઉપર આધાર રાખનારું, ત્રિકાલવિપયક તેમજ અંગણાદ્ય અને અંગપ્રતિષ્ઠ એમ બે મુખ્ય લેદોવાળું જ્ઞાન શ્રુત-જ્ઞાન છે. શબ્દ-શ્રવણથી ઉપજતો બોધ યાને શબ્દ-બોધ તે શ્રુત-જ્ઞાન છે, જ્યારે શબ્દજનિત અર્થ-બોધથી અતિરિક્ત, ઇન્દ્રિયાર્થસંબંધજન્ય બોધ તે મતિજ્ઞાન છે. ઉપર્યુક્ત પાંચ જ્ઞાનોની સ્થૂળ માહિતી અધ્યાત્મ-તત્ત્વાલોકમાંથી મળી શકશે, જ્યારે તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ તો વિશેષાવશ્યક, નંદીસૂત્ર વિગેરે પ્રૌઢ અંગોમાંથી મળશે.

શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા—

આ પદ્યમાં જે એમ સૂચન કરવામાં આવ્યું છે કે શ્રુતજ્ઞાન દ્વારા ભવરૂપી વનો ભસ્મીભૂત બને છે (અને તેમ થતાં સુક્ષિત મળે છે) તે કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. કેમકે એ વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે ચૌદપૂર્વધર યાને શ્રુત-કેવલી જે આહાર લાવે તે આહાર કેવલ-જ્ઞાનીને પણ કલ્પે છે. વળી જો કે શ્રુત-જ્ઞાન સ્વપર્યાયથી કે પરપર્યાયથી કેવલજ્ઞાનના સમાન નથી, પરંતુ સ્વ-પર ઉભય પર્યાય વડે તો તે તેના સમાન છે. કહ્યું પણ છે કે—

“સંયપજ્ઞાપદિ ઉ કેવલેણ તુલં ન હોજ્જ ન પરેહિં ।

સયપરપજ્ઞાપદિ તુ તુલં તે કેવલેણેવ ॥

—વિશેષાવશ્યક, ગાથાંક ૪૯૩.

વિશેષમાં જેણે પૂરેપૂરા દશ પૂર્વનું અધ્યયન કર્યું હોય, તે જીવ પણ કદી પણ અભયરૂપી અસરથ સલાનો સરથ બનતો નથી. અર્થાત્ તે જીવને નિર્વાણ-નગરે જવાનો પરવાનો મળી બચ છે. આ ઉપરથી શ્રુત-જ્ઞાનનો મહિમા સમજી શકાય છે.

જિનેશ્વરના દેહનું વર્ણન—

જોકે જિનેશ્વરના દેહનું યથોચિત વર્ણન કરવું તો અશક્ય છે, છતાં પણ કલ્પ-સૂત્રની શ્રીવિનયવિજયજીએ રચેલી મુખોધિકા નામની (સૂ. ૧૦૮ ની) વૃત્તિમાં આપેલાં નિઝ-લિખિત પદો તરફ દૃષ્ટિ-પાત કરવો અસ્થાને નહિ ગણાય.

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-લાક્ષ્મીભરના રજમા પદ્યનું સ્પષ્ટીકરણ.

૨ સંસ્કૃત-શાયા—

સ્વરૂપવાંચેતુ કેવલેન તુલ્યં ન મવતિ ન પરી ।

સ્વરૂપવાંચેતુ તુલ્યમેવ તત્ કેવલેન ॥

“ દ્વિજરાજમુખો ગજરાજગતિ-
 રરુણોષ્ઠપુટઃ સિતદન્તતતિઃ ।
 શિતિકેશભરોઽમ્બુજમજ્જુકરઃ
 સુરમિશ્વસિતઃ પ્રમયોહસિતઃ ॥ ૧ ॥—તોટકચ્છન્દઃ
 મતિમાન્ શ્રુતવાન્ પ્રથિતાવધિયુક્
 પૃથુપૂર્વભવસ્મરણો ગતસ્ક્ર ।
 મતિકાન્તિધૃતિપ્રભૃતિસ્વગુણૈ-
 જંગતોઽપ્યધિકો જગતીતિલકઃ ॥ ૨ ॥”—યુગ્મમ્

અર્થાત્—જેમનું વદન ચંદ્ર જેવું છે, જેમની ચાલ ઐરાવત હાથીના જેવી છે, જેમના હોઠ રાતા છે, વળી જેમના દાંતની પંક્તિ દૂધ જેવી સફેદ છે, જેમના કેશનો સમૂહ કાળો છે, જેમના હાથ કમલના જેવા નાળૂક છે, જેમનો શ્વાસ સુગંધથી ભરપૂર છે તથા વળી જેઓ કાંતિથી દીપી રહ્યા છે, તેમજ મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાનના ધારક હોવા ઉપરાંત જેમનું અવધિજ્ઞાન અતિશય વિસ્તૃત છે, વળી જેમનું પૂર્વભવ-સ્મરણ વિસ્તારવાળું છે, જેઓ રોગ-રહિત છે તેમજ મતિ, કાન્તિ, ધૃતિ, ઇત્યાદિ ગુણોએ કરીને જે જગત્થી અઢિયાતા છે, તે જિનેશ્વર જગત્ના તિલકસમાન છે.

કહેવાની મતલબ એ છે કે અનુત્તર વિમાનવાસી દેવોનું સૌન્દર્ય-લાવણ્ય પણ તીર્થંકરના દેહ-લાવણ્ય આગળ તો કશી ગણતરીમાં નથી, તો પછી આવા ‘અપૂર્વ દેહનું વર્ણન તો મારા જેવો ક્યાંથીજ કરી શકે ?

❖ ❖ ❖ ❖

જિન-વાળ્યાઃ પ્રાધાન્યમ્—

અવન્ત્યશ્ચિલવિષ્ટપાશ્રિતસભાજનાસૂનૃતા

જયત્યમરયોગિભિઃ કૃતસભાજના સૂનૃતા ।

જિનેન્દ્રગદિતા નયાદિવસુપાઽન્ત્ર ગીર્વાણતા-

મિતા રિપુવિભેદને કૃતસુપાત્રગીર્વાણતા ॥ ૫૫ ॥

—પૃથ્વી

૧ સરખાવો—

“ સર્વસુરા જહ્નુ રૂવં, અંગુઠપ્રમાણયં વિરુદ્ધેજ્ઞા ।

જિણપાયંગુઠં પદ્મ, ણ સોહણ તં જહ્નિગાલો ॥ ”

—આવશ્યક-નિર્ણયિત, ગાથાંક ૫૬૯.

[સર્વસુરા યદિ રૂપમજ્જુપ્રમાણં વિકુર્વીરન્ ।

જિનપાદાજ્જુઘં પ્રતિ ન શોભતે તદ્ યથાજ્ઞારઃ ॥]

અર્થાત્—જો સમસ્ત દેવો અંગુઠા જેવડું રૂપ દિવ્ય શક્તિ વડે વિકુર્વે, તો પણ તે સૂર્યની સંખ્યા અંગારાની જેમ તે જિનેશ્વરના અંગુઠા આગળ શોભા પામે નહિ.

૨ તીર્થંકરનો દેહ અનુપમ હોવાથી તો ‘ઔદારિક’ શબ્દનો અર્થ વિચારતાં ‘ઉદ્ગતારં-ઉદારં’ એમ ઉલ્લેખ કરી શકાય છે.

ટીકા

જિનેન્દ્રગદિતા ગીઃ-વાણી જયતિ । કિં કુર્વન્તી ? અવન્તી-રક્ષન્તી । અખિલવિષ્ટપે આશ્રિતા ચાસૌ સભા ચ તત્ત્વાં જનાસ્તેષાં અસૂન્-પ્રાણાન્ । ક્રતા-અધ્યાપનીયા । અમરાશ્ચ યોગિનશ્ચ તૈઃ કૃતં સમાજનં-આતિથ્યં યસ્યાઃ સા । સુનૃતા-સત્યા । નયાદય એવસૂનિ-નિધાનાનિ પાતીતિ યા । અત્ર રિપુમેદને વાળતાં इता-પ્રાપ્તા । કૃતા શોભનપાત્રાણાં ગીર્વાણતા-દેવત્વં યયા ॥ ૫૫ ॥

અન્વયઃ

અખિલ-વિષ્ટપ-આશ્રિત-સભા-જન-અસૂન્ અવન્તી, ક્રતા, અમર-યોગિનિઃ કૃત-સમાજના, સુનૃતા, નય-આદિ-એસુ-પા, રિપુ-વિમેદને વાળતાં इता, કૃત-સુપાત્ર-ગીર્વાણતા, જિન-દન્દ્ર-ગદિતા ગીઃ અત્ર જયતિ ।

શબ્દાર્થ

અવન્તી (વા० અવ) = રક્ષણ કરનારી.
આશ્રિત (વા० શ્રિ) = આશ્રય લીધેલ.
સમાજન = સભ્ય.
અખિલવિષ્ટપાશ્રિતસમાજનાસૂન્ = સમસ્ત બ્રહ્માણુને આશ્રીને રહેલા સભ્યોના પ્રાણોને.
ક્રતા (મૂ० ક્રત) = અભ્યાસ કરવા લાયક.
યોગિન્ = યોગી, યુનિવર.
અમરયોગિનિઃ = દેવી અને યુનિવરે. વરે.
સમાજન = આતિથ્ય, પરોપકાર.
કૃતસમાજના = કર્યું છે આતિથ્ય જેનું એવી.
સુનૃતા (મૂ० સુનૃત) = સત્ય, સાચી.
ગદિત (વા० ગદ) = કહેલી.
જિનેન્દ્રગદિતા = જિનવરે કહેલી.

ઘસુ = નિધાન.
નયાદિઘસુપા = નય આદિ નિધાનનું રક્ષણ કરનારી.
અત્ર = અહિંઆ.
ગીઃ (મૂ० ગિર) = વાણી.
વાળતાં (મૂ० વાળતા) = ખાણપણને.
इता (મૂ० इत) = પ્રાપ્ત થયેલી.
વિમેદન = સંહાર, નાશ.
રિપુવિમેદને = શત્રુનો સંહાર કરવામાં.
સુપાત્ર = યોગ્ય પાત્ર.
ગીર્વાણતા = દેવપણું.
કૃતસુપાત્રગીર્વાણતા = કર્યું છે સુપાત્રોનું દેવપણું જેણે એવી.

શ્લોકાર્થ

જિનવાણીનું પ્રાધાન્ય—

“સમસ્ત બ્રહ્માણુને આશ્રીને રહેલા એવા સભ્ય જનોના (અર્થાત્ સર્વ પ્રાણી-જોના) પ્રાણનું રક્ષણ કરનારી, વળી અભ્યાસ કરવા લાયક, તથા દેવોએ અને યુનિવરોએ કર્યું છે આતિથ્ય જેનું એવી (અર્થાત્ વિશુદ્ધાદિકથી સેવાયેલી), સાચી, નયાદિક નિધાનનું પરિપાલન કરનારી, (કામાદિક) શત્રુનો સંહાર કરવામાં ખાણપણને પ્રાપ્ત થયેલી (અર્થાત્ ખાણી ગરજ સારનારી), વળી કર્યા છે સુપાત્રોને દેવરૂપ જેણે એવી તેમજ જિનવરે કહેલી એવી વાણી અત્ર જય પામે છે.”—૫૫

સ્પષ્ટીકરણ.

પદ-અર્થકાર—

આ પદમાં પ્રથમનાં બે અક્ષરોમાં છેવટના આઠ આઠ અક્ષરો સમાન છે, જ્યાંદે. બાકીનાં

જે ચરણોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરો સમાન છે. આ પ્રકારના શબ્દાલંકારથી વિભૂષિત પદ આ સમસ્ત કાવ્યમાં એક જ છે, એ એની વિશેષતામાં વધારો કરે છે.

૪ ૪ ૪ ૪

માનસીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

નિજાઙ્ગલતયોજ્વલા વિશદવન્ધુજીવાભયા

સિતાઙ્ગવિહગા હતાનમદવન્ધુજીવાભયા ।

જ્વલજ્વલનહેતિકા હરતુ 'માનસી' તાપદં

શુભાતિશયધાન્યવૃદ્ધિઅનુપમાનસીતા પદમ્ ॥ ૫૬ ॥ ૧૪ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

સા માનસી દેવતા તાપદં પદં હરતુ । નિજાઙ્ગમેવ લતા તયા ઉજ્જ્વલા । વિશદ-વન્ધુજીવસ્ય-વિમ્વજીવસ્યેવ આભા યસ્યાઃ સા તયા । સિતાઙ્ગવિહગો-રાજહંસો વાહનં યસ્યાઃ સા । હતા અનમન્તઃ-અનન્નશીલા અવન્ધુજીવાઃ-શત્રુજીવા યયા સા । જ્વલંશ્વાસૌ જ્વલ-નશ્ચ સ એવ હેતિઃ-પ્રહરણં યસ્યાઃ સા । શુભાતિશય એવ ધાન્યં તસ્ય વૃદ્ધિઃ તસ્યાં નિરુપમાના સીતા-ક્ષેત્રદેવતા ॥ ૫૬ ॥

અન્વયઃ

વિશદ-વન્ધુ-જીવ-આભયા, નિજ-ઙ્ગ-લતયા ઉજ્જ્વલા, સિત-ઙ્ગ-વિહગા, હત-અનમન્ત-અવન્ધુ-જીવા, અ-ભયા, જ્વલત્-જ્વલન-હેતિકા, શુભ-અતિશય-ધાન્ય-વૃદ્ધિ-અનુપમાન-સીતા 'માનસી' તાપદં પદં હરતુ ।

શબ્દાર્થ

ઙ્ગ=શરીર, દેહ.

લતા=વેલ.

નિજાઙ્ગલતયા=પોતાની દેહરૂપી વેલ વડે.

ઉજ્જ્વલા (મૂં રજ્જ્વલ)=ઉજ્જ્વલ.

વિશદ=નિર્મલ.

વન્ધુજીવઃ=અપોરીયું, પુષ્પ-વિશેષ.

વિશદવન્ધુજીવાભયા=નિર્મલ અન્ધુજીવના સમાન ક્રાંતિ છે જેની એવી.

વિહગ=પક્ષી.

સિતાઙ્ગવિહગ=શ્વેત શરીરવાળું પક્ષી, રાજહંસ.

સિતાઙ્ગવિહગા=રાજહંસ છે જેની પાસે એવી.

નમત્ (ધાં નમ)=નમનારા.

વન્ધુ=મિત્ર.

જીવ=જીવ, પ્રાણી.

હતાનમદવન્ધુજીવા=હણી નાખ્યા છે નહિ નમનારા શત્રુ-જનોને જેણે એવી.

અભયા (મૂં અભય)=નિર્ભય.

જ્વલત્ (ધાં જ્વલ)=અળતો, જાળવલ્યમાન.

હેતિ=શસ્ત્ર, હથિયાર.

જ્વલજ્વલનહેતિકા=જાળવલ્યમાન અગ્નિ છે શસ્ત્ર જેનું એવી.

માનસી=માનસી (દેવી).

અતિશય=અતિશય, ઉત્કૃષ્ટતા.

ધાન્ય=અનાજ.

વૃદ્ધિ=વૃદ્ધિ.

અનુપમાન=ઉપમા-રહિત, નિરૂપમ.

સીતા=ક્ષેત્ર-દેવતા.

શુભાતિશયધાન્યવૃદ્ધિઅનુપમાનસીતા=શુભ અતિશય-રૂપી ધાન્યની વૃદ્ધિ પ્રતિ નિરૂપમ ક્ષેત્ર-દેવતા (જેવી).

मानसी १६

निर्घाणकलिकायाम्—

“मानसीं ध्रुववर्णां हंसवाहनां चतुर्भुजां चरद्वज्रालङ्कृतदक्षिणकरां
अश्ववलयारातनियुक्तवामकरां वेति ।”

શ્લોકાર્થ

માનસી દેવીની સ્તુતિ—

“નિર્મલ યન્ધુલવ (નામના પુષ્પ)ના સન્માન કાંતિ છે જેની એવી પોતાની દેહ-લતા વડે ઉન્નત, વળી રાગહંસ છે (વાહન) જેની પાસે એવી, વળી હણી નાંખ્યાં છે નહિ નમનારા શત્રુ-જનોને જેણે એવી, નિર્ભય, તથા વળી જાનવદ્યમાન અગ્નિ છે શસ્ત્ર જેનું એવી તેમજ વળી શુભ અતિશયરૂપી ધાન્યની વૃદ્ધિ કરવામાં નિરૂપમ ક્ષેત્ર-દેવતાના સમાન એવી માનસી (દેવી) (હે ભવ્યો ! તમારા) સંતાપકારક પદને હરો.”—૫૬

સ્પષ્ટીકરણ

પ્રથમ-અમત્કાર—

આ પ્રથમાં પ્રથમનાં બે અર્થોમાં છેવટના સાત સાત અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે, જ્યારે બાકીનાં બે અર્થોમાં છેવટના છ છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવાય છે.

માનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ધ્યાન ધરનારાનાં મનને સાન્નિધ્ય કરે તે માનસી’ એ માનસી શબ્દનો ઇત્યુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ એક વિદ્યા-દેવી છે. આ દેવી હંસના ઉપર આરૂઢ થાય છે. એ દેવીને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને વજ્રથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ તો વપ-માલા અને વજ્રથી શોભે છે. વિશેષમાં તે ધવલવર્ણી છે. આ વાત નિર્વાણ-કેલિકા ઉપરથી જોઇ શકાય છે, કેમકે ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તયાં માનસીં ધવલવર્ણીં હંસવાહનાં ચતુર્ભુજાં ચરદવજ્રાલકૂતદક્ષિણકંઠમક્ષવલયાશનિયુ-
કપામકરાં ચેતિ ।”

આચાર-દિનકરમાં પણ આ પ્રમાણે આ દેવીનું સ્વરૂપ વર્ણવ્યું છે, પરંતુ ત્યાં એનો વર્ણ કનકસમાન બતાવ્યો છે. આ રજો તે શ્લોક—

“હંસાસનસમાસીના, ચરદેન્દ્રાયુધાન્વિતા ।

માનસી માનસીં પીઢાં, હન્તુ જામ્બૂનદછયિઃ ॥”

—આચાર્ય પત્રાંક ૧૬૨.

૧૫ શ્રીધર્મજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીધર્મનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

સમવસરણભૂમૌ સજ્જિતાર્ચોદયાયાં
નિયતમભિદધૌ યઃ સજ્જિતાર્ચો દયાયામ્ ।
જનયતુ મુદમુદ્યદ્રાગસૌધર્મનામા-
ર્ચિત્તહરિપરિપૂજ્યો દ્રાગસૌ 'ધર્મ'નામા ॥ ૫૭ ॥

—માલિની (૮, ૭)

ટીકા

અસૌ ધર્મનામા મુદં જનયતુ । સમવસરણપૃથ્વ્યાં સજ્જિતઃ—પ્રહીકૃતઃ પૂજાયા ઉદયઃ—
પ્રાદુર્ભાવો યસ્યાં સા તસ્યામ્ । નિયતં—નિશ્ચિતં અભિદધૌ—રક્ષિતવાન્ । યઃ સત્તા—શોભ-
નેન જિતાઽર્ચા—શરીરં યેન સઃ । કસ્યામભિદધૌ ? દયાયામ્ । ઉદ્યદ્રાગો યસ્મિન્ સ ઉદ્ય-
દ્રાગશ્ચાસૌ સૌધર્મશ્ચ—આદ્યકલ્પસ્તસ્ય નામઃ—પ્રણામઃ । “તાત્સ્થ્યાત્ તદ્વ્યપદેશ” ઇતિ
ન્યાયાત્ સૌધર્મદેવાનાં નામસ્તેન અર્ચિતશ્ચાસૌ હરિશ્ચ તસ્ય પરિપૂજ્યઃ ॥ ૫૭ ॥

અન્વયઃ

યઃ સત્—જિત—અર્ચઃ સજ્જિત—અર્ચા—ઉદયાયાં સમવસરણ—ભૂમૌ દયાયાં નિયતં અભિદધૌ, અસૌ
ઉદ્યત્—રાગ—સૌધર્મ—નામ—અર્ચિત—હરિ—પરિપૂજ્યઃ ‘ધર્મ’—નામા દ્રાક્ મુદં જનયતુ ।

૨૧૦-હાર્થ

સમવસરણ=ધર્મ—દેશનાનું સ્થાન, સમવસરણુ.

ભૂમિ=સ્થલ, જગ્યા.

સમવસરણભૂમૌ=સમવસરણની ભૂમિમાં.

સજ્જિત=તૈયાર થયેલ.

અર્ચા=પૂજા.

સજ્જિતાર્ચોદયાયાં=તૈયાર થયો છે પૂજાનો ઉદય
જેને વિષે એવા.

નિયતં=ખરેખર.

અભિદધૌ (ધાં ધા)=કહેતા હતા.

અર્ચા=શરીર.

સજ્જિતાર્ચઃ=શોભન વડે જીત્યું છે શરીર જેણે એવા.

દયાયાં (મૂં દયા)=દયાને વિષે.

જનયતુ (ધાં જન્)=ઉત્પન્ન કરો.

મુદં (મૂં મુદ્)=હર્ષને.

ઉદ્યત્ (ધાં હ)=ઉદય પામતો.

સૌધર્મ=સૌધર્મ દેવલોક, પ્રથમ દેવલોક.

નામ=પ્રણામ.

હરિ=ધન્વન્તરી.

પરિપૂજ્ય=પૂજનીય.

ઉદ્યદ્રાગસૌધર્મનામાર્ચિત્તહરિપરિપૂજ્યઃ=ઉદય પા-
મતો છે સ્નેહ જેને વિષે એવા સૌધર્મ (વાસી દેવો)-
ના પ્રણામ વડે પૂજાયેલ એવા ધન્વન્તરી પૂજનીય.

ધર્મ=ધર્મ(નાથ), પંદરમા તીર્થંકર.

નામન્=નામ, અભિધાન.

ધર્મનામા=ધર્મ(નાથ) છે નામ જેનું તે.

સૌકાર્ય

શ્રીધર્મનાથની સ્તુતિ—

“ સંયમ વડે વશ કર્યું છે શરીરને જેણે એવા જેણે, સજ્જ કરવામાં આવ્યો છે પૂજનો પ્રાદુર્ભાવ જેને વિષે એવી સમવસરણુ-ભૂમિમાં કયા વિષે હમેશાં કથન કર્યું છે— દેશના દીધી છે, તે, ઉદય પામતો છે એહ જેને વિષે એવા સૌધર્મ (વાસી દેવો)ના પ્રણામ વડે પૂજયેલ એવા (શક) ઇન્દ્રને પૂજનીય 'ધર્મ' નામના (તીર્થંકર) (આપણને) સત્વર આનંદ અર્પો.”—૫૭

રૂપટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

આમાં તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યોમાં પણ એકજ પ્રકારનો શબ્દાલંકાર દ્વિ-ગો-ચર થાય છે અને તે એ છે કે પ્રથમ અને દ્વિતીય ચરણમાં તેમજ ષાકીનાં બે ચરણોમાં પણ સાત સાત અક્ષરની પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. અર્થાત્ આ પદ્ય ‘પાદાંતસમસાક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના યમક-વિશેષથી ઝળકી ઉઠે છે. આવા પ્રકારના યમક-વિશેષના દર્શન આ પદ્ય-માંજ પ્રથમ થાય છે અને વળી આ યમક-વિશેષથી વિભૂષિત પદ્યોની સંખ્યા ચારનીજ છે.

જિનવરાણાં વિજ્ઞપ્તિઃ—

યદુદયમધિગમ્ય વ્યાપદાનન્દમન્ન-

જગદુપરતર્હિસં વ્યાપ દાનં દમં ચ ।

દદતુ પદ્મુરુશ્રીતેજિ નાનાશયં તુ

પ્રતિભયમિહ નોઽયં તે જિના નાશયન્તુ ॥ ૫૮ ॥

—માલિની

ટીકા

તે જિનાઃ પદં-અવસ્થાનં પ્રયચ્છન્તુ । કિંવિધં ? ઉરુશ્રિયા તેજયતિ ચત્, ચેપામુદયમ-ધિગમ્ય-પ્રાપ્ય જગદેવંવિધં ભવતિ । વ્યાપત્-વિગતા આપદ્ યસ્માત્ તત્ । આનન્દં-હર્ષં અશ્વત્-ગચ્છત્ । ઉપરતા-ગતા હિંસા યસ્માત્ તત્ એવંવિધં સત્ વ્યાપ-વ્યાસવત્ । કિં ? દાનં દમં ચ (એતદુક્તં ભવતિ) । નાનાપ્રકારા આશયાઃ-ચિત્તવિશેષા યસિંસત્ । તુશબ્દશ્ચાર્થં । પ્રતિભયં-ભયદં રૂઢ-લોકે નાશયન્તુ-અપનયન્તુ ॥ ૫૮ ॥

અન્વયઃ

યત્-ઉદયં અધિગમ્ય જગત્ વિ-આપત્, આનન્દં અશ્વત્, ઉપરત-હિંસં (સત્) દાનં દમં ચ વ્યાપ, તે જિનાઃ ઉચ-શ્રી-તેજિ, નાના-આશયં પદં તુ દદતુ, નઃ રૂઢ પ્રતિભયં અયં નાશયન્તુ ।

૧ આ પંદરમા તીર્થંકરની સ્તૂત્ય રૂપે આ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦-૧૮૩) માં આવેખવામાં આવી છે.

૨ અર્થ ધનુષિદ્ધિતો આગશ્ચિન્તનીયઃ ।

શાળદાર્થ

ચતુર્દય=જેમના ઉદયને.
 અધિગમ્ય (ધાં ગમ્)=પ્રાપ્ત કરીને.
 ત્રિ=વિયોગસૂચક ઉપસર્ગ.
 વ્યાપત્=જાતી રહી છે આપદા જેમાંથી એવું,
 વિપત્તિથી મુક્ત.
 આનન્દ (મૂં આનન્દ)=હર્ષને.
 અઞ્ચત્ (ધાં અઞ્ચ)=પ્રાપ્ત થનાર.
 જગત્ (મૂં જગત્)=દુનિયા.
 ઉપરત્ (ધાં રમ્)=નષ્ટ થયેલી.
 હિંસા=હિંસા, ખીડા.
 ઉપરત્તહિંસં=નષ્ટ થઇ છે હિંસા જેનાથી એવું.
 વ્યાપ (ધાં આપ્)=વિસ્તાર કર્યો, વિસ્તાર્યો.

દાનં (મૂં દાન)=દાનને.
 દમં (મૂં દમ્)=ઉપશમને, શમને.
 દદતુ (ધાં દા)=અર્પો.
 તેજિન્=શોભાવાળું.
 ઉરુશ્રીતેજિ=વિશાળ લક્ષ્મી વડે શોભતું.
 આશય=આશય.
 નાનાશયં=વિવિધ આશયો છે જેને વિષે એવા.
 તુ=વિશેષતાસૂચક અન્યથા.
 પ્રતિભયં (મૂં પ્રતિભય)=ભયંકર, ભય ઉત્પન્ન કરનારા.
 નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમારા.
 નાશયન્તુ (ધાં નશ્)=નાશ કરો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેને વિજ્ઞપ્તિ—

“જેમનો ઉદય થતાં જગત્ વિપત્તિથી મુક્ત અને છે તથા આનન્દ પામે છે તેમજ હિંસાથી રહિત અને છે અને વળી દાન અને ઉપશમનો વિસ્તાર થાય છે, તે તીર્થંકરો (આપણને) વિશાળ લક્ષ્મી વડે સુશોભિત તેમજ વિવિધ જાતના આશયોથી યુક્ત એવું પદ અર્પો તેમજ આપણા આં સંસારને વિષે ભયંકર પાપનો નાશ કરે.”—૫૮

❖ ❖ ❖ ❖

જિનવચનપ્રશંસા—

પરસમયરિપૂણાં સંસદો દારહેતૌ

વિહિતવિતતમોહાસં સદોદારહેતૌ ।

જિનવચસિ રતા સ્તાપદ્ધતૌ સત્યનીતૌ

દિવિજમનુજલક્ષ્મીપદ્ધતૌ સત્યનીતૌ ॥ ૫૯ ॥

—માલિની

ટીકા

જિનવચસિ રતાઃ સ્ત-રતા ભવત । કિંમૂતે વચસિ ? પરાશ્ચ તે સમયાશ્ચ એવ રિપવ-સ્તેષામ્ । સંસત્-પરિષત્ તસ્યાઃ સંસદઃ । દારણં-વિદારણં તસ્મિન્ હેતિઃ-શસ્ત્રં યદ્વચઃ તસ્મિન્ । વિહિતઃ-કૃતો વિતતમોહસ્ય અસઃ-ક્ષેપો યસ્મિન્સત્ ક્રિયાવિશેષણમ્ । ઉદારા-ગુ-રવો હેતવો યસ્મિન્ । આપદાં હતિઃ-વિનાશસ્તસ્મિન્ । સત્યા-અવિતથા નીતિર્યદ્વચસઃ તત્ સત્યનીતિ તસ્મિન્ સત્યનીતૌ । દિવિજા-દેવા મનુજા-મનુષ્યાસ્તેષાં લક્ષ્મ્યાઃ પદ્ધતિઃ-માર્ગો યત્ તસ્મિન્ । ન વિદ્યન્તે ર્જતયો યસ્મિન્ તત્ તસ્મિન્ । સતિ-શોભને વિદ્યમાને વા ॥૫૯॥

અન્વયઃ

પર-સમય-રિપૂર્ણાં સંસદઃ દાર-હેતૌ, વિહિત-વિતત-મોહ-અસં સદા ઉદાર-હેતૌ, આપત્-દતૌ સત્ય-નીતૌ દિવિજ-મનુજ-લક્ષ્મી-પદ્ધતૌ, સતિ, અન્-ઈતૌ જિન-વચસિ રતાઃ સ્ત ।

શીખદાર્થ.

પર=અન્ય.

સમય=સિદ્ધાન્ત, આગમ.

પરસમયરિપૂર્ણાં=પર સિદ્ધાન્તરૂપ શત્રુઓની.

સંસદઃ (મૂં સંસદ્)=સભાના.

દાર=વિદારણ.

દારહેતૌ=વિદારણ કારવામાં શસ્ત્ર અથવા સાધનના સમાન એવા.

વિહિત (યાં યા)=કરેલ.

વિતત (યાં તત્)=વિસ્તીર્ણ.

મોહ=મોહ, અજ્ઞાન.

અસં=સેપ, દૂર દેખી દેવું તે.

વિહિતવિતતમોહાસં=કયાં છે વિસ્તીર્ણ મોહનો સેપ જેમાં તેની આક્રમ.

ઉદાર=પ્રધાન, મુખ્ય.

દેતુ=કારણ.

ઉદારહેતૌ=પ્રધાન છે યુક્તિઓ જેમાં એવા.

જિનવચસિ=જિનના વચનમાં.

રતાઃ (મૂં રત)=રાગી, અનુરાગી.

સ્ત (યાં જસ્)=થાઓ.

હતિ=વિનાશ.

આપદતૌ=વિપત્તિના વિનાશક.

નીતિ=નીતિ.

સત્યનીતૌ=સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા.

મનુજ=માનવ.

લક્ષ્મી=ધન, સંપત્તિ.

પદ્ધતિ=માર્ગ.

દિવિજમનુજલક્ષ્મીપદ્ધતૌ=દેવ અને માનવની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ.

સતિ (મૂં સત્)=(૧) શોભનીય; (૨) વિદ્યમાન.

ઈતિ=ધતિ, ઉપદ્રવ.

અનીતૌ=અવિદ્યમાન છે ધતિઓ જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનની પ્રશંસા—

“પર સિદ્ધાન્ત (અર્થાત્ જૈનેતર આગમ)રૂપી શત્રુઓની સમાપ્તિ વિદારણ કારવામાં શસ્ત્રસમાન (અથવા કારણભૂત), વિસ્તીર્ણ અજ્ઞાનનો નાશ થઈ શકે તેવી રીતે સર્વદા ઉત્તમ યુક્તિઓથી યુક્ત, વળી વિપત્તિના વિનાશક, તથા વળી સત્ય છે નીતિ જેને વિષે એવા, તેમજ દેવ અને માનવોની લક્ષ્મીના માર્ગરૂપ, શોભાયમાન અને ઈતિથી રહિત એવા જિન-વચનના (દે વીતરાગ માર્ગના સાચા સેવકા!) તમે રાગી થાઓ.”—૫૮

જ જ જ જ

૧ ધતિ છ છે:—(૧) અતિવૃદ્ધિ, (૨) અનાવૃદ્ધિ, (૩) ઉદર, (૪) તીડ, (૫) પોપટ અને (૬) પર-રાજ્યના આક્રમણો. કદ્યું પલ્લુ છે કે—

“અતિવૃદ્ધિનાવૃદ્ધિ-મૂંષકાઃ કાલમાઃ શુકાઃ ।

મલ્લાસપ્તાશ્વ રાજાનઃ, પદેતા ઈંતયઃ સ્મૃતાઃ ॥”

મહામાનસીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાહસ્તિકાઽલં

પ્રવલરિપુવનાનાં કુણ્ડિકા હસ્તિકાલમ્ ।

મૃગપતિમધિરૂઢાં સા 'મહામાનસી' મા-

મવતુ સુતડિદાભાઽસામહા માનસીમા ॥ ૬૦ ॥ ૧૫ ॥

—માલિની

ટીકા

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાઃ હસ્તે યસ્યાઃ સા । પ્રવલાશ્ચ તે રિપવશ્ચ ત એવ વનાનિ તેષાં કુણ્ડિકા-દાહિકા । યા હસ્તિનાં કાલં-કૃતાન્તં મૃગપતિં-સિંહમધિરૂઢા । (મહા)માનસી દેવી । સુતડિતઃ-વિદ્યુત્ત ઇવ આભા-દીક્ષિર્યસ્યાઃ સા । ન વિદ્યતે સામ-રાજધર્મો યેષાં તેઽસામાનો-વૈરિણસ્તાન્ હન્તીતિ અંહા । સા માનસ્ય સીમા ॥ ૬૦ ॥

અન્વયઃ

(યા) અસિ-ફલક-મણિ-શ્રી-કુણ્ડિકા-હસ્તિકા, પ્રવલ-રિપુ-વનાનાં કુણ્ડિકા, હસ્તિ-કાલં મૃગ-પતિ અધિરૂઢા, સા અ-સામન્-હા, સુ-તડિત્-આભા, માન-સીમા 'મહામાનસી' માં અલં અવતુ ।

શીખંદાર્થ

અસિ=ખડ્ગ, તરવાર.

ફલક=ઢાલ.

મણિ=રત્ન.

કુણ્ડિકા=કમળ, સંન્યાસી વિગેરેનું જલ-પાત્ર.

અસિફલકમણિશ્રીકુણ્ડિકાહસ્તિકા=તરવાર, ઢાલ,

રત્ન અને શ્રીકમળ છે હાથમાં જેના એવી.

પ્રવલ=ખલવાન, પરાક્રમી.

વન=જંગલ.

પ્રવલરિપુવનાનાં=પરાક્રમી શત્રુરૂપ વનોની.

કુણ્ડિકા=ઢાલ કરનારી.

કાલ=ચમરાજ.

હસ્તિકાલં=હાથી પ્રતિ ચમસમાન.

મૃગ=પશુ.

મૃગપતિ (મૂં મૃગપતિ)=સિંહના ઉપર.

અધિરૂઢા (ધાં રૂઢ)=આરૂઢ થયેલી, સ્વાર થયેલી.

મહામાનસી=મહામાનસી (દેવી).

માં (મૂં અસદ્)=મને.

તડિત્=સૌદામિની, વીજળી.

સુતડિદામા=સૌદામિનીના જેવો પ્રકાશ છે જેનો એવી.

સામન્=શત્રુને વશ કરવાનો એક ભતનો ઉપાય.

અસામહા=અવિદ્યમાન છે સામ (નીતિ) જેને વિષે એવાને હણનારી.

માન=સન્માન.

સીમન્=મર્યાદા, હદ.

માનસીમા=સન્માનની હદરૂપ.

૧ 'ંહાઽસામહા માનસી મા-' इत्यपि पाठः ।

૨ 'ંમા સા મહામાનસીમા' इत्यपि पाठः ।

महामानसी १६

— श्रीगणेशाय नमः —

निर्वाणकलिकायाम्—

“महामानसीं धवलवर्णां सिंहवाहनां चतुर्भुजां चरदासिपुक्ता-
दक्षिणधरां कुण्डिकाफलकयुतवामहस्तां चेति ।”

શ્લોકાર્થ

મહામાનસી દેવીની સ્તુતિ—

“જે (દેવી) ખડ્ગ, ઢાલ, રત્ન અને શ્રીકમણ્ડલુને હાથમાં ધારણ કરે છે, વળી જે પરાક્રમી શત્રુરૂપી વનોને બાળનારી છે, તેમજ કુંજર પ્રતિ ચમરાવરૂપી એવા સિંહના ઉપર સ્વારી કરનારી છે, તે, ‘સામ (નીતિ)નો નહિ સ્વીકાર કરનારા એવા (શત્રુઓ) નો સંહાર કરનારી, તથા સૌદામિનીના જેવી પ્રકાશમાન, તેમજ માનની મર્યાદારૂપ (અર્થાત્ સૌથી વધારે માન પામેલી) એવી મહામાનસી (દેવી) મારી ખૂબ સંભાળ લેો.”—૬૦

સ્પષ્ટીકરણ

મહામાનસી દેવીનું સ્વરૂપ—

‘ધ્યાનારૂઢ મનુષ્યોના મનને વિશેષતઃ સાન્નિધ્ય કરે તે મહામાનસી’ એ મહામાનસી શબ્દનો ંયુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યાદેવી છે. એનું સ્વરૂપ નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે સુજળ આપ્યું છે:—

“તથા મહામાનસીં ધ્વચલવર્ણીં સિંહચાહતાં ચતુર્મુજાં ચરદાસિયુક્તદક્ષિણકરાં કુષ્ઠિકાફલક-ચુત્તવામહસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્-ત્યાં કહ્યું છે કે આ દેવીનો વર્ણ શ્વેત છે અને એને સિંહનું વાહન છે. વળી એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ વરદ અને તરવારથી શોભે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથ કુષ્ઠિકા અને ફલક (ઢાલ)થી શોભે છે.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે મહામાનસી દેવીને સિંહનું વાહન છે તેમજ તે એક હસ્તમાં તરવાર ધારણ કરે છે એ વાતને નિર્વાણ-કલિકા પણ ટેકો આપે છે. પરંતુ તે બીજા હસ્તમાં રત્ન ધારણ કરે છે, એ વાત નિર્વાણ-કલિકામાં નજરે પડતી નથી એ વિશેષતા છે, જોકે સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (પદ્યાંક ૨૮) તથા આચાર-દિનકર એ વાતની આશી પૂરે છે, કિન્તુ આચાર-દિનકર (પદ્યાંક ૧૬૨)માં આ દેવીનું વાહન મકર છે એમ કહ્યું છે. આ રહ્યું તે પદ્ય.

“કર(ફલક?)લક્ષ્મરત્નવરદા-ચપાણિમુલ્લસિનિભા મકરગમના ।

સક્લસ રક્ષણકરી, જયતિ મહામાનસી દેવી ॥”—આપાં

૧ શાસ્ત્રમાં નીતિના (૧) સામ, (૨) દાંગ, (૩) દંડ અને (૪) ભેદ એમ ચાર પ્રકારો જતાવ્યા છે, તે પૈકી આ એક છે. વિશેષમાં જન્ય જનને સમજાવવાનો-તેની પ્રતિક્રિયા દૂર કરવાનો આ પ્રાથમિક તેમજ સર્વોત્તમ ઉપાય છે. આ વાતની પુષ્ટિમાં ઉપાધ્યાય ધ્રીપરોનિજયચરૂ પણ ધ્રીવિનયનિજયચરૂત શ્રીપાદ સગતના રાસના અનુર્ય ખંડની દ્વિતીય ઢાલ પછીના દોહરામાં કહે છે કે—“સામ લેય તો દંડ રયો, સાકરે પણ પિત્ત લય.”

૧૬ શ્રીશાન્તિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીશાન્તિનાથાય નમઃ—

ભવ્યૈઃ કથશ્ચિદતિદુઃખગમીરવાપે-

રુત્તારકો જગતિ સમ્યગમીરવાપે ।

યસ્તં નમામિ વિહિતાવમહાનિશાન્તં

‘શાન્તિં’ જિનં પરમશાન્તિમહાનિશાન્તમ્ ॥ ૬૧ ॥

—વસન્તતિલકા

ટીકા

કથશ્ચિદ્-દુઃખેન ભવ્યૈર્યઃ અવાપે-પ્રાપ્તઃ વિશ્વે સમ્યક્ યથા સ્યાત્ (તથા) ક્રિયાવિશેષણમ્ । (અતિ) દુઃખાન્યેવ ગમીરવાપિસ્તસ્યા ઉત્તારકઃ । વિહિતાઽવમસ્ય-પાપસ્ય હાનિર્યેન સ ચાસૌ શાન્તશ્ચ, અયં કર્મધારયઃ । પરમા શાન્તિઃ-મોક્ષસ્તસ્યાં મહાનિશાન્તં-મહાગૃહં યસ્ય સ તત્ ॥ ૬૧ ॥

અન્વયઃ

યઃ અ-મીઃ અતિ-દુઃખ-ગમીર-વાપેઃ ઉત્તારકઃ કથશ્ચિત્ ભવ્યૈઃ જગતિ સમ્યક્ અવાપે, તં વિહિત-અવમન્-હાનિ-શાન્તં, પરમ-શાન્તિ-મહત્-નિશાન્તં ‘શાન્તિં’ જિનં નમામિ ।

૨૧૦-૬૧થ

ભવ્યૈઃ (મૂં ભવ્ય) = ભંયો વડે.

કથશ્ચિત્ = મહા મહેનતે.

ગમીર = ઊંડી.

વાપે = વાવ.

અતિદુઃખગમીરવાપેઃ = અતિશય દુઃખરૂપી ઊંડી વાવમાંથી.

ઉત્તારકઃ (મૂં ઉત્તારક) = તારનારા.

જગતિ (મૂં જગત્) = દુનિયામાં.

સમ્યચ્ = રીતે, યથાર્થપણે.

મી = ભય.

અમીઃ = અવિઘ્નમાન છે ભય બેને વિષે એવા, નિર્ભય.

અવાપે (ધાં આપ્) = પ્રાપ્ત થયા.

નમામિ (ધાં નમ્) = હું નમું છું.

હાનિ = નાશ.

શાન્ત = શાન્ત, ડોપ-રહિત.

વિહિતાવમહાનિશાન્તં = કયો છે પાપનો વિનાશ બેણે એવા તેમજ શાન્ત એવા.

શાન્તિં (મૂં શાન્તિ) = શાન્તિ(નાથ)ને.

જિનં (મૂં જિન) = જિનને.

પરમ = ઉત્કૃષ્ટ, ઉત્તમ.

શાન્તિ = શાન્તિ, મોક્ષ.

પરમશાન્તિમહાનિશાન્તં = ઉત્કૃષ્ટ મોક્ષને વિષે મહા મંદિરરૂપ.

શ્લોકાર્થ

શ્રીશાન્તિનાથને નમસ્કાર—

“જે નિર્લેય (જિન) જગત્માં લગ્ય (જનો)ને અતિશય પીડાણી ઊડી વાવમાંથી તારનારા તરીકે દાઘ પ્રકારે (અર્થાત્ મહા મહેનતે) યથાર્થપણે પ્રાપ્ત થયા, તે પાપના વિનાશક તેમજ શાન્ત તથા વળી ઉત્તમ મોક્ષને વિગે મહામંદિરના સમાન એવા શાન્તિજિનને હું નમું છું.”—૬૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાંનાં ચારે અરણોમાં છેવટના પાંચ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ એવામાં આવે છે, આથી કરીને આ પદ્ય પદ્ય-ચમત્કારના વિષયમાં દ્વિતીય પદ્યને મળતું આવે છે. વિશેષમાં હવે મધ્ય આ કાવ્યમાં આ પદ્યાંતસમખંડાક્ષરપુનરાવૃત્તિ નામના ચમત્કારી અલંકૃત પદ્ય કોષ રચવામાં આવ્યું નથી, અર્થાત્ આ જાતના ચમત્કાર અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે, એ ધ્યાનમાં રાખવું.

જિનાનામુત્કર્પઃ—

યદ્વાહવો વરપુરીપરમાર્ગલાભાઃ

પ્રાપ્તા યતશ્ચ જગતા પરમાર્ગલાભાઃ ।

નત્વા ચ યાંસ્તુલિતવૈવુધરાજિ નાઽસ્તે

સિદ્ધૌ જયન્ત્યધદવામ્બુધરા જિનાસ્તે ॥ ૬૨ ॥

—વસન્તઃ

ટીકા

યેપાં વાહવો વરપુર્યા અર્ગલાતુલ્યાઃ । યતશ્ચ-યેભ્યો જગતા પ્રાપ્તાઃ । કે ? પરમાર્ગસ્ય-મોક્ષસ્ય લાભા-આયાઃ । નત્વા ચ યાન્ જિનાન્ ના-પુરુષઃ સિદ્ધૌ આસ્તે-તિષ્ઠતિ । તુલિતઃ-તિરસ્કૃતો વૈવુધરાદ્-ઇન્દ્રો યયા સિદ્ધ્યા સા તસ્યામ્ । અધમેવ દવસ્તસ્મિન્ અમ્બુધરા-મેઘાઃ । તે જિના જયન્તિ ॥ ૬૨ ॥

અન્વયઃ

યદ્-વાહવઃ વર-પુરી-પરમ-અર્ગલા-આમાઃ, યતઃ ચ પર-માર્ગ-લાભાઃ જગતા પ્રાપ્તાઃ યાન્ ચ નત્વા ના તુલિત-વૈવુધ-રાજિ સિદ્ધૌ આસ્તે, તે અધ-દધ-અમ્બુધરાઃ જિનાઃ જયન્તિ ।

૧ સર્વથા નિર્લયતા પણ સર્વજ્ઞતાનું લક્ષણ છે, એ વાત શ્રવણે જાણી નથી. આ સંબંધમાં ભુઓ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ પૃ. ૫૨).

૨ આ સોળમા તીથકર શ્રીશાન્તિનાથના જીવન પરત્વે હુંકે દર્શીકત સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૧૮૮) ઉપરથી મળી શકશે.

શબ્દાર્થ

વાહુ=હસ્ત, હાથ.

યદ્વાહવઃ=જેનાં હસ્તો.

પુરી=નગરી.

અર્ગલ=આગળીઓ, લોગળ.

આમા=ઉપમા.

વરપુરીપરમાર્ગલામાઃ=ઉત્તમ નગરીના લોગળની

ઉપમા (ઘટે) છે જેને એવા.

પ્રાપ્તાઃ (મૂં પ્રાપ્ત)=પામેલ.

યતઃ (મૂં યદ્)=જેનાં તરફથી.

પર=ઉત્તમ.

માર્ગ=રસ્તો.

પરમાર્ગલામાઃ=ઉત્તમ માર્ગના લાલો.

નત્વા (ધાં નમ્)=પ્રણામ કરીને.

તુલિત (ધાં તુલ્)=તિરસ્કાર કરેલ.

વૈવુધ્ઘ=દેવસંબંધી.

રાજ્=રાજા.

વૈવુધરાજ્=મુર-પતિ, ઇન્દ્ર.

તુલિતવૈવુધરાજિઃ=તિરસ્કાર કર્યો છે ઇન્દ્રનો જેણે એવી.

ના (મૂં નૃ)=મનુષ્ય.

આસ્તે (ધાં આસ્)=સ્થિતિ કરે છે, વસે છે.

સિદ્ધૌ (મૂં સિદ્ધિ)=મુક્તિને વિષે.

દ્વ=દાવાનલ.

અમ્બુધર=મેઘ.

અઘદવામ્બુધરાઃ=પાપરૂપી દાવાનલ પ્રતિ મેઘસમાન.

શ્લોકાર્થ

જિતોનો ઉત્કર્ષ—

“ જેમના હાથ ઉત્તમ નગરના લોગળના સમાન છે, વળી જેમની પાસેથી દુનિયાએ સર્વોત્કૃષ્ટ માર્ગના (અર્થાત્ મોક્ષના) લાલો મેળવ્યા છે તેમજ વળી જેમને પ્રણામ કરીને (અર્થાત્ કરવાથી) મનુષ્ય તિરસ્કાર કર્યો છે ઇન્દ્રની (સુખ-સંપત્તિનો) જેણે એવી મુક્તિમાં વસે છે, તે પાપરૂપ દાવાનલને (શાંત કરવામાં) મેઘસમાન જિતો જયવંતા વર્તે છે. ”—૬૨

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમરકાર—

આ પદ્યમાં જેમ પ્રથમનાં બે ચરણોમાં છેવટના છ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ જોવામાં આવે છે, તેમ બાકીનાં બે ચરણોમાં પણ તેવી પુનરાવૃત્તિ નજરે પડે છે. વિશેષમાં આ પદ્યનાં બીજાં બે પદ્યો પણ ઉપર્યુક્ત યમક-વિશેષથી અલંકૃત છે. વળી ૩૧મા પદ્યમાં આ પ્રકારના શબ્દાલંકારનું પ્રથમ દર્શન થયું હતું અને તેનું અંતિમ દર્શન આ પદ્યના ૬૪મા પદ્યમાં થશે એટલું નિવેદન કરવું અત્ર ઉચિત સમજાય છે.

ૐ ૐ ૐ ૐ

જૈનવચસઃ પ્રધાનતા—

યચ્છૃણ્વતોઽન્ન જગતોઽપિ સમાઽધિકાઽન્

બુદ્ધિર્ભવત્યનુપતાપિ સમાધિકારમ્ ।

તત્ પાવકં જયતિ જૈનવચો રસાદિ-

ભોગાતિલોલકરણાનવચોરસાદિ ॥ ૬૩ ॥

ટીકા

યદ્ વચઃ શૃણ્વતઃ—આકર્ણયતો જગતઃ સમાડપિ—અનુકૃષ્ટાડપિ બુદ્ધિઃ અધિકા અરં ભવતિ । તદ્ વચઃ અનુપતાપિ—અપતાપસ્ય અકારિ । સમાધેઃ કર્તૃ । પાવકં—પવિત્રમ્ । જયતિ જૈનવચઃ । રસાદયો યે ભોગા—વિષયાસ્તેષ્વતિલમ્પટાનિ કરણાનિ—ઇન્દ્રિયાણિ તાન્યેવ અનવાઃ—ચિરંતનાશ્ચોરાસ્તાન્ સાદિતું—વિધ્વંસિતું શીલં યસ્ય તત્ ॥ ૬૩ ॥

અન્વયઃ

યદ્ અજ શૃણ્વતઃ જગતઃ સમા અપિ બુદ્ધિઃ અધિકા અરં ભવતિ, તદ્ અન્—અપતાપિ, સમાધિ—કારં, પાવકં, રસ—આદિ—ભોગ—અતિ—લોલ—કરણ—અ—નવ—ચોર—સાદિ જૈન—વચઃ જયતિ ।

શીખદાર્થ

શૃણ્વતઃ (મૂ. શૃણ્વત્) = શ્રવણ કરનાર, સાંશળનાર.

જગતઃ (મૂ. જગત્) = દુનિયાની.

સમા (મૂ. સમ) = સાધારણ.

અધિકા = અધિક.

બુદ્ધિઃ (મૂ. બુદ્ધિ) = મતિ.

અપતાપ = સંતાપ.

અનુપતાપિ = નહિ સંતાપ કરાવનાર.

સમાધિ = ઇન્દ્રિયોનો નિરોધ, સમાધિ.

સમાધિકારં = સમાધિ કરનાર.

પાવકં (મૂ. પાવક) = પવિત્ર કરનાર.

જૈનવચઃ = જિનનું વચન, જૈન આગમ.

રસ = રસ.

ભોગ = વિષય.

લોલ = તૃષ્ણાવાળું, લંપટ.

કરણ = ઇન્દ્રિય.

નવ = નવીન.

ચોર = ચોર, છૂટારો.

સાદ્ = નાશ.

રસાદિભોગાતિલોલકરણાનવચોરસાદિ = રસ, વિ.

ચેરે વિષયોને વિષે અત્યંત લંપટ એવી ઇન્દ્રિયો.

૩૫ જૂના ચોરોનો નાશ કરનાર.

શ્લોકાર્થ

જૈન વચનની પ્રધાનતા—

“ જે (વચન) નું શ્રવણ કરનારા જગતની સાધારણ બુદ્ધિ પણ સત્તર અધિક (ઉત્કૃષ્ટ) બને છે (અર્થાત્ જે વચનનું શ્રવણ કરવાથી દુનિયાના મતિમન્દ મનુષ્યો પણ એકદમ બુદ્ધિશાળી બની જાય છે), તે, સંતાપ નહિ કરાવનાર, સમાધિ આપનાર, પવિત્ર કરનાર તથા રસાદિક વિષયોને વિષે અતિશય લંપટ એવી ઇન્દ્રિયોથી લાંબા સમયના ચોરોનો નાશ કરનાર જિન-વચન જય પામે છે.” — ૬૩

કાલીદેવ્યાઃ પ્રાર્થના—

ધત્તે ગદાક્ષમિહ દૃક્પતિતાઞ્જનસ્ય

કાન્તિ ચ યા ગતવતી પતિતાં જનસ્ય ।

આમોદલોલમુલ્લોપરિપાતુકાલી

પદ્મો યદાસનમસૌ પરિપાતુ ‘કાલી’ ॥ ૬૪ ॥ ૧૬ ॥

—વસન્ત૦

ટીકા

યા ધત્તે ગદાક્ષં દશ્-દૃષ્ટિસ્તસ્યાં પતિતં ચ તદજ્ઞનં ચ તસ્ય કાન્તિં ચ યા ધત્તે । ગત-
વતી-પ્રાપ્તવતી । કાં ? પતિતાં-સ્વામિતાં જનસ્ય । પદ્મઃ-કમલં યદાસનં વર્તતે । આમો-
દલોલાશ્ચ તે મુખરા-ધ્વનન્તશ્ચ ઉપરિ પતનશીલા-ઉપરિપાતુકા અલિનો-ભ્રમરા યત્ર
પદ્મે સઃ ॥ ૬૪ ॥

અન્વયઃ

યા ગદા-અક્ષં દશ્-પતિત-અજ્ઞનસ્ય કાન્તિં ચ ધત્તે, ઇહ જનસ્ય પતિતાં (ચ) ગતવતી, યદ્-
આસનં આમોદ-લોલ-મુખર-ઉપરિ-પાતુક-અલી પદ્મઃ, અસૌ 'કાલી' પરિપાતુ ।

શબ્દાર્થ

ગદાક્ષં=ગદા અને જપ-માલાને.
દશ્=નેત્ર, દૃષ્ટિ.
પતિત (ધાં પત્)=પડેલા.
દકૂપતિતાજ્ઞનસ્ય=પડેલ કાજલની.
કાન્તિ (મૂં કાન્તિ)=પ્રસાને.
ગતવતી (ધાં ગમ્)=પ્રાપ્ત કર્યું.
પતિતાં=સ્વામિત્વને, સ્વામીપણાને.
જનસ્ય (મૂં જન)=લોકના.
આમોદ=સુવાસ, સુગંધ.
મુખર=શબ્દાયમાન, ગુંબરવ કરનારા.

ઉપરિ=ઉપર.

પત્=પડવું.

અલિન્=ભ્રમર, ભમરો.

આમોદલોલમુખરોપરિપાતુકાલી=સુવાસને વિષે લં-
પટ તેમજ ગુંબરવ કરનારા તથા વળી ઉપર
પડવાના સ્વભાવવાળા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવા.

પદ્મઃ (મૂં પદ્મ)=કમલ.

યદાસનં=જેનું આસન.

અસૌ (મૂં અદ્)=એ.

પરિપાતુ (ધાં પા)=પરિપાલન કરો.

શ્લોકાર્થ

કાલી દેવીને પ્રાર્થના—

“ જ (દેવી) ગદા અને જપ-માલાને (હસ્તમાં) રાખે છે તથા નેત્રમાં પડેલા
(અર્થાત્ આંજેલા) કાજલની કાન્તિને ધારણ કરે છે (અર્થાત્ જ કાજલસમાન શ્યામ
છે) તેમજ વળી જણે આ જગત્માં મનુષ્યનું સ્વામિત્વ પ્રાપ્ત કર્યું, તથા વળી સુવાસને
વિષે આસક્ત તેમજ (એથી કરીને તો) ગુંબરવ કરનારા તથા વળી (એક એકના)
ઉપર પડવાના સ્વભાવવાળા એવા ભ્રમરો છે જેને વિષે એવું કમલ જેનું આસન છે,
તે કાલી (દેવી) (હે મોક્ષાભિલાષી જનો ! તમારું) પરિપાલન કરો. ”—૬૪

સ્પષ્ટીકરણ

કાલી દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

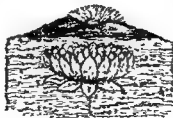
આ દેવીનું સ્વરૂપ તો આપણે ઊરમા પદ્મના સ્પષ્ટીકરણમાં જોઈ ગયા છીએ, એટલે એ
સંગંધી ફરી ઉદ્દેશ કરવાનો બાકી રહેતો નથી. પરંતુ એકની એક દેવીની ફરીથી કેમ સ્તુતિ
કરી એ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. ફક્ત આ કવિરાજે તેમ કર્યું છે એમ નથી, પરંતુ તેમના
પછી થયેલા શ્રીશોભન મુનીશ્વરે તેમજ મુનિ શ્રીએરૂવજય કવિરાજે તથા વળી ઉપાધ્યાય શ્રી-
ચશોવિજય કવીશ્વરે પણ તેમ કર્યું છે (આ વાતની તેમણે રચેલી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશ-

તિકાનાં, ચતુર્વિંશતિજિનાનન્દસ્તુતિનાં અને ઐન્દ્ર-સ્તુતિનાં ૨૦મા અને ૮૪મા પદો સાક્ષી પૂરે છે). આથી કરીને શું એમ માનવું કે આ ગતાનુગતિક પ્રથા છે કે એમાં કંઈ સળખ કારણ રહેલું છે ?

આ સંબંધમાં એમ નિવેદન કરવામાં આવે કે કેટલીક વાર વિદ્યા-દેવીઓનાં તેમજ શાસન-દેવીઓનાં નામો એક હોય છે (જેમકે કાલી, મહાકાલી, ગાન્ધારી, વૈરોટ્યા અને અચ્છુસા), તેમ અત્ર યનવાભેગ છે, તો તે વાત પણ યુક્તિ-યુક્ત નથી. એનું કારણ એ છે કે આઠમા તેમજ સોળમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનાં નામ તો જવાહરા-ભ્રમુટી અને નિર્વાણી છે (એવીજ રીતે એકવીસમા જિનેશ્વરની શાસન-દેવીનું નામ ગાન્ધારી છે). આ સંબંધમાં એમ પણ કહી શકાય તેમ નથી કે જેમ આ કવિરાજે વિદ્યા-દેવીની સ્તુતિ ક્રમ વાર કરી નથી, તેમ શાસન-દેવીના સંબંધમાં પણ બન્યું હોય; કારણ કે જે જિનેશ્વરની જે શાસન-દેવી હોય, તે દેવીની સ્તુતિને તેજ જિનેશ્વરના સ્તુતિ-કલ્પક્રમમાં સ્થાન મળી શકે એ દેખીતી વાત છે.

બીજી એકજ દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરવારૂપ અપવાદ આ કાવ્યમાં ચતુર્વિંશતિ-જિનાનન્દ-સ્તુતિની જેમ એકજ વાર દક્ષિણેચર થતો હોત, તો તે પ્રમાદને લીધે એમ બન્યું હોય એમ કદાચ મનાત. પરંતુ હવે પછીના ૬૮મા પદમાં મહાકાલીની બીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની અને શ્રુત-દેવતાની ૭૬મા અને ૮૦મા પદમાં બીજી અને ત્રીજી વાર સ્તુતિ કર્યાની તેમજ અંબા દેવીની ૮૮મા અને ૯૬મા પદમાં એમ બે વાર સ્તુતિ કર્યાની વાત પણ ભૂલી જવા જેવી નથી.

આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે આ કંઈ પ્રમાદને લીધે બન્યું હોય એમ નથી, ભારે શું એમ માનવું કે કાલી અને મહાકાલી એ બે વિદ્યા-દેવીઓ કવિરાજની ઇંછ દેવીઓ કે પરમ ઉપકારક હશે તેથી એમ બન્યું હોય ? પરંતુ એમ વાત અંગીકાર કરવામાં આવે તો પણ શ્રીશંકરન સૂરિહો, શ્રીમેદ્ધવિજય સુનિહો તેમજ શ્રીચશાવિજય ઉપાધ્યાયહો પણ કાલી દેવીની ફરીથી સ્તુતિ કરી છે તેનું કેમ એ પ્રશ્ન ઉભો રહે છે. સાથે સાથે આ ત્રણે વિદ્વદ્-રત્નોએ કારણ વિના આ પ્રમાણે સ્તુતિ કરી એમ પણ માનવું સહેલું નથી. અત્ર એમ નિવેદન કરવામાં આવે કે ‘સૂરિ-મંત્ર’માં કાલી અને મહાકાલી એ બે દેવીઓના સંબંધમાં વધારે વાર ઉદ્દેખ આવતી હોવાથી એ દેવીઓની બીજી વાર સ્તુતિ કરવામાં આવી છે તો કેમ ? આ પ્રશ્નો ખુલાસો પાઠક-મહાશયને પૂછતો હું વિરચું છું.

૧૭ શ્રીકુન્થુજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીકુન્થુનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

હન્તું મહામોહતમોઽક્ષમાણા—

મોજો નૃણાં યોઽકૃત મોક્ષમાણા ।

યં ચાતિકૃચ્છ્રાજ્જનતાઽપ દેવઃ

સ્થાપ્યાત્ સ 'કુન્થુઃ' શિવતાપદે વઃ ॥ ૬૫ ॥

—ઇન્દ્રવજ્રા

ટીકા

મહામોહ એવ તમસ્તત્ હન્તું અક્ષમાણાં—અસમર્થાનામોજો—વલં યોઽકૃત—કૃતવાન્ ।
મોક્ષમાણા—મોક્ષકામા જનતા યં કુન્થું આપ—પ્રાપ્તવતી અતિકૃચ્છ્રાત્—અતિદુઃખાત્ । સ
સ્થાપ્યાત્ શિવતાયાઃ પદે ॥ ૬૫ ॥

અન્વયઃ

યઃ મહત્-મોહ-તમઃ હન્તું અ-ક્ષમાણાં નૃણાં ઓજઃ અકૃત, મોક્ષમાણા જનતા યં ચ અતિ-
કૃચ્છ્રાત્ આપ, સ 'કુન્થુઃ' દેવઃ શિવતા-પદે વઃ સ્થાપ્યાત્ ।

શીખરાર્થ

હન્તું (ધા० હન્)=હણવાને, નાશ કરવાને.

તમસ્=અંધકાર.

મહામોહતમઃ=મહામોહરૂપ અંધકારને.

અક્ષમાણાં (મૂ० અક્ષમ)=અસમર્થ.

ઓજસ્=બલ, જોર.

અકૃત (ધા० કૃ)=કરતા હવા.

મોક્ષમાણા=મોક્ષની અભિલાષા રાખનારી, મુમુક્ષુ.

કૃચ્છ્ર=સંકટ, કષ્ટ.

અતિકૃચ્છ્રાત્=મહા મહેનતે.

આપ (ધા० આપ્)=પ્રાપ્ત કર્યા.

દેવઃ (મૂ० દેવ)=ઈશ્વર.

સ્થાપ્યાત્ (ધા० સ્થા)=સ્થાપો.

કુન્થુઃ (મૂ० કુન્થુ)=કુન્થુ (નાથ).

શિવતા=કલ્યાણ.

પદ=સ્થાન.

શિવતાપદે=કલ્યાણના સ્થાનમાં.

શ્લોકાર્થ

શ્રીકુન્થુનાથની સ્તુતિ—

“જે મહામોહરૂપી અંધકારનો નાશ કરવામાં અસમર્થ એવા જનોને બલ આપતા હવા, તેમજ મુમુક્ષુ લોકને મહા મહેનતે જનો મેળાપ થયો, તે 'કુન્થુ(નાથ)' (હે ભાવિક જનો!) તમને કલ્યાણના સ્થાનમાં સ્થાપો.”—૬૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ પદ્ય ‘ધન્વન્તર’ વૃત્તમાં રચાયેલું છે અને એનું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવે છે:—

“યસ્યાં ત્રિપદસત્તમમક્ષરં સ્યાદ્
હ્રસ્વં સુજહે ! નવમં ચ તદ્વત્ ।
ગત્યા વિલક્ષીકૃતહંસકાન્તે !

તામિન્દ્રવજ્રાં વ્યવતે કવીન્દ્રાઃ ॥”—શ્રુત૦ શ્લો० ૨૦

આનો અર્થ એ છે કે—હે સુન્દર જંઘાવાળી (પ્રમદા)! જે વૃત્તમાં ત્રીજા, છઠ્ઠા અને સાતમા અક્ષરો હ્રસ્વ હોય અને તેની માફક નવમો અક્ષર પણ હ્રસ્વ હોય, તેને હે ગતિ વડે લક્ષ્યસ્પદ કરી છે હંસની પ્રભાને જેણે એવી (પદ્મિની)! કવીશ્વરો ‘ધન્વન્તર’ કહે છે. આ વૃત્તના દરેક ચરણમાં ૧૧ અક્ષરો હોય છે અને વળી તેના પાંચમા તેમજ ત્યાર પછીના છઠ્ઠા અક્ષર ઉપર વિશ્રામ લઈ શકાય છે. એમાં ત, ત અને જ એમ ત્રણ ગણો હોય છે અને છેવટના બે અક્ષરો દીર્ઘ હોય છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

હન્ તુમ્ મ । હા મો હ । ત મોઽક્ષ પ । મા ના
ત ત જ ન ગ

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાં કંઈ નવીન પ્રકારના ચમત્કના દર્શન થતા નથી. પરંતુ તૃતીય પદ્યમાં જે ચમત્કનો આરંભ કરવામાં આવ્યો હતો, તેના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

જિનદર્શનસ્ય પ્રભાવઃ—

સંસારરૂપઃ સુવૃહશ્ચુદન્વા-

નલક્ષિ પીઠાનિવહં નુદન્ વા ।

યદર્શનાત્ પ્રાપિ જનેન નાકઃ

સ્તૂયાજિનાંસ્તાન્ મુવને ન ના કઃ ? ॥ ૬૬ ॥

—ઉપજાતિઃ

ટીકા

સંસારો રૂપં યસ્ય સ સંસારરૂપઃ સુવૃહન્-સુમહાન્ ચદન્વાન્-સમુદ્રોઽલક્ષિ ।
યદર્શનાત્ પીઠૌષં નુદન્-પ્રેરયન્ । વા ચશ્ચ્ચાર્થે । નુદન્ સ્વર્ગવિશેષણમ્ ।
[સન્] નાકઃ-સ્વર્ગઃ પ્રાપિ-પ્રાપ્તવાન્ (સઃ) જનેન । તાન્ જિનાન્ કો ના-પુરુષો ન
સ્તૂયાત્ ? કિન્તુ સ્તૂયાદેવ ॥ ૬૬ ॥

અન્વય:

યદ્-દર્શનાત્ જનેન સંસાર-રૂપઃ સુ-વૃહન્ ઉદન્વાન્ અલક્ષિઃ, પીઢા-નિવહં નુદન્ નાકઃ ધા પ્રાપિ, તાન્ જિનાન્ ભુવને કઃ ના ન સ્તૂયાત્ ? ।

શબ્દાર્થ

સંસાર=(૧) ચોર્યાસી લાખ જીવ-યોનિમાં પરિભ્ર-
મણ કરવું તે; (૨) ચોર્યાસી લાખ જીવ-યોનિ;
(૩) કર્મબદ્ધ અવસ્થા.

રૂપ=રૂપ.

સંસારરૂપઃ=સંસારરૂપી.

સુવૃહન્ (મૂં સુવૃહત્)=અતિશય મોટો.

ઉદન્વાન્ (મૂં ઉદન્વત્)=દરિયો, સાગર.

અલક્ષિ (ધાં લક્ષ્) =ઉલ્લંઘન કરાયો.

પીઢા=દુઃખ.

નિવહ=સમૂહ.

પીઢાનિવહં=સંતાપના સમૂહને.

નુદન્ (મૂં નુદત્)=પ્રેરણા કરતો, નાશ કરતો.

વા=અને.

દર્શન=દર્શન, જોવું તે.

યદ્દર્શનાત્=જેના દર્શનથી.

પ્રાપિ (ધાં આપ્)=પ્રાપ્ત કરાયું.

જનેન (મૂં જન)=મનુષ્યથી.

નાકઃ (મૂં નાક)=સ્વર્ગ.

સ્તૂયાત્ (ધાં સ્તુ)=સ્તવે, સ્તુતિ કરે.

જિનાન્ (મૂં જિન)=તીર્થંકરોને.

તાન્ (મૂં તદ્)=તેમને.

ભુવને (મૂં ભુવન)=જગતને વિષે.

કઃ (મૂં કિમ્)=કયો.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોના દર્શનનો પ્રભાવ—

“ જેના દર્શન (માત્ર)થી મનુષ્ય સંસારરૂપી ‘મહાસાગર ઓળંગી જતા હવા તેમજ સંતાપના સમૂહને દૂર કરનારા એવા સ્વર્ગને (પણ) પ્રાપ્ત કરતા હવા, તે તીર્થંકરોની જગત્માં કયો માનવ સ્તુતિ નહિ કરે ? (અર્થાત્ સર્વ જન કરેજ.) ”—૬૬

રૂપાકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

‘પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામના ચમકથી વિભૂષિત એવા આ પદ્યનાં દ્વિતીય સિવાયનાં સમસ્ત ચરણો ‘ધન્દ્રવજ્ર’માં રચાયેલાં છે, જ્યારે દ્વિતીય ચરણ ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’માં રચવામાં આવ્યું છે. આવા સંમિશ્રિત વૃત્તને ‘ઉપજાતિ’ તરીકે ઓળખાવવામાં આવે છે. ‘ધન્દ્રવજ્ર’નું લક્ષણ તો આપણે ગત શ્લોકમાં જોઈ ગયા છીએ. વાસ્તે અત્ર ઉપેન્દ્રવજ્ર અને ઉપજાતિ પરત્વે વિચાર કરવામાં આવે છે.

“યદીન્દ્રવજ્રાચરણેષુ પૂર્વે

ભવન્તિ વર્ણા લઘવઃ સુવર્ણે ! ।

અમન્દમાદ્યન્મદને ! તદાની-

સુપેન્દ્રવજ્રા કથિતા કવીન્દ્રે : ॥”—શ્રુત૦ શ્લો૦ ૨૧

અર્થાત્-હે સુન્દર વર્ણવાળી (વનિતા) ! જો ઇન્દ્રવજ્રનાં ચારે ચરણોનો પ્રથમ વર્ણ હ્રસ્વ હોય, તો તે વૃત્તને, ત્રિપુલ તેમજ હર્યકારી છે કંદર્પ જેનો એવી હે (યુવતિ) ! ઠવીશરો 'ઉપેન્દ્રવજ્ર' કહે છે.

ઉપભતિના સંબંધમાં એમ કહેવામાં આવે છે કે—

“યત્ર દ્વયોરપ્યનયોસ્તુ પાદા

ભવન્તિ સીમન્તિનિ ! ચન્દ્રકાન્તે ! !

વિદ્વદ્ગિપાયૈઃ પરિકીર્તિતા સા

પ્રયુજ્યતામિત્યુપજાતિરેવા ॥”—શુત૦ શ્લો૦ ૨૨

અર્થાત્-“હે સીમન્તિની (ઉત્તમ સેંથાવાળી સુન્દરી) ! જે વૃત્તમાં ઇન્દ્રવજ્રનાં તેમજ ઉપેન્દ્રવજ્રનાં ચરણો હોય, તેને હે ચન્દ્રના જેવી પ્રભાવાળી (પ્રભા) ! પ્રાચીન વિદ્વાનોએ 'ઉપભતિ' તરીકે ઓળખાવેલ છે, એમ હું બાણ.”

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે 'ઇન્દ્રવજ્ર' અને 'ઉપેન્દ્રવજ્ર' મળીને 'ઉપભતિ' હંદ થાય છે. 'ઇન્દ્રવજ્ર'માં કયા કયા ગણો છે, તે વાત આપણે ગત પ્રલોકમાં વિચારી ગયા છીએ, એટલે અત્ર 'ઉપેન્દ્રવજ્ર' સંબંધી વિચાર કરવો બાકી રહે છે. 'ઉપેન્દ્રવજ્ર'ના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“ઉપેન્દ્રવજ્રા જતજાસ્તતો ગૌ”

અર્થાત્-'ઉપેન્દ્રવજ્ર' હંદમાં જ, જ અને જ એમ ત્રણ ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો હીરં છે. આ વાત સ્પષ્ટ રીતે ધ્યાનમાં આવે એટલા માટે આ પદ્યનું દ્વિતીય ચરણ વિચારીએ.

અ લઙ્ગ યિ । પી ઢા નિ । વ હં હુ । વ વ્ વા ।
જ ત જ ગ ગ

જ જ જ જ

જિનવાણીમાહાત્મ્યમ્—

વજ્રાશનીં દુષ્કૃતપર્વતાનાં

નિર્વાણદાનાત્ કૃતપર્વતાનામ્ ।

જિનેન્દ્રવાણીમવદાતનિષાં

સમાશ્રયધ્વં સ્વવદાતનિષામ્ ॥ ૬૭ ॥

—૩૫૦

ટીકા

દુષ્કૃતાન્યેવ પર્વતાસ્તેષાં વિદારણે વજ્રાશનીમ્ । નિર્વાણદાનાત્-મોક્ષદાનાત્ કૃતં પર્વણાં-ગુરુત્સવાનાં તાનો-વિસ્તારો-યયા સા તામ્ । નાસ્યાં વદન્તિ પરવાદિન इत्यवदा,

અવદા ચાસૌ અતનિષ્ઠા-વૃહત્પ્રમાણા ચ । સુષ્ટુ અવદાતઃ-શોભનો નિષ્ઠઃ-પર્યન્તો યસ્યાઃ
સા ॥ ૬૭ ॥

અન્વયઃ

દુષ્કૃત-પર્વતાનાં વજ્ર-અશનીં, નિર્વાણ-દાનાત્ કૃત-પર્વ-તાનાં અ-વદ-અ-તનિષ્ઠાં સુ-અવ-
દાત-નિષ્ઠાં જિન-ઇન્દ્ર-વાણીં સમાશ્રયધ્વમ્ ।

શબ્દાર્થ

વજ્રાશનીં (મૂં વજ્રાશની) = ઇન્દ્રના વજ્ર (તુલ્ય).

દુષ્કૃત = પાપ.

પર્વત = પર્વત, પહાડ.

દુષ્કૃતપર્વતાનાં = પાપરૂપ પર્વતોના.

નિર્વાણ = મોક્ષ, મુક્તિ.

દાન = આપવું તે.

નિર્વાણદાનાત્ = મોક્ષના દાનથી.

પર્વન્ = મહોત્સવ.

તાન = વિસ્તાર.

કૃતપર્વતાનાં = કયોં છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જેણે
એવી.

વાણી = દેશના.

જિનેન્દ્રવાણીં = જિનવરની વાણીને.

અવદ = નહિ બોલનારા છે (વાદીઓ) જેને વિષે
એવી.

અતનિષ્ઠ = અનલપ, અતિશય વિસ્તારયુક્ત.

અવદાતનિષ્ઠાં = (વાદીઓને) મૌન ધારણ કરાવનારી
તેમજ અતિશય વિસ્તારવાળી.

સમાશ્રયધ્વમ્ (ધા° શ્રિ) = તમે આશ્રય કરો.

અવદાત = નિર્મલ.

નિષ્ઠા = અન્ત, છેવટ.

સ્વવદાતનિષ્ઠાં = મુનિર્મલ છે અન્ત જેનો એવી.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીનું માહાત્મ્ય—

“ પાપરૂપ પર્વતોનું (વિદારણ કરવામાં) ઇન્દ્રના વજ્રતુલ્ય એવી, તથા વળી
મુક્તિનું દાન દઇને કયોં છે મહોત્સવોનો વિસ્તાર જેણે એવી, (વાદીઓને) મૌન
ધારણ કરાવનારી તેમજ અતિશય પ્રમાણવાળી તેમજ વળી સુનિર્મલ છે અન્ત જેનો
એવી જિનવરની વાણીનો (હે સન્તો!) તમે આશ્રય લો. ”—૬૭

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-મીમાંસા—

આ પદનાં પ્રથમનાં બે ચરણો ‘ઇન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં રચાયેલાં છે, જ્યારે અંતિમ બે ચરણો
તો ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે. આથી કરીને આ પદ પણ ‘ઉપજાતિ’ વૃત્તમાં
રચાયેલું છે, એમ કહી શકાય.

પદ-અમત્કાર—

આ પદમાં પ્રથમ દ્વિ-ગોચર થતો ચમક નજરે પડે છે. વિશેષમાં હવે પછી આ પ્રકારના
ચમકના આ કાવ્યમાં દર્શન થતા નથી, એ વાતનો અન્ન ઉલ્લેખ કરવો અનાવશ્યક નહિ ગણાય.

મહાકાલીદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

ઘण्टेन्द्रशखं सफलाक्षमालं

नृस्या वहन्ती विमला क्षमाऽलम् ।

वरेषु वः पातु तमालकान्ता

देवी 'महाकाल्य'समालकान्ता ॥ ૬૮ ॥ ૧૭ ॥

—૪૫૦

ટીકા

ઘण્ટા ચ ઇન્દ્રશાખં-ચક્ષં ચ તતઃ સમાહારઃ । ફલં ચ, અક્ષમાલા ચ તાભ્યાં સહ-
સહિતં યત્ ઘણ્ટેન્દ્રશાખં (તત્) વહન્તી-ધારયન્તી । મનુષ્યે સ્થિતા । વિગતમલા ।
ક્ષમા-સમર્થા । વરેષુ કર્તવ્યેષુ । તમાલસ્યેવ કાન્તા-મનોજ્ઞા । અલકાઃ-કેશાઃ ॥ ૬૮ ॥

અન્વયઃ

સહ-ફલ-અક્ષ-માલં ઘણ્ટ-ઇન્દ્ર-શાખં વહન્તી, નૃ-સ્યા, વિ-મલા, વરેષુ અલં ક્ષમા, તમાલ-
કાન્તા, અ-સમ-અલક-અન્તા 'મહાકાલી' દેવી વા પાતુ ।

શબ્દાર્થ

શાખ=આયુધ, હથિયાર.

ઇન્દ્રશાખ=ઇન્દ્રનું આયુધ, વજ્ર.

ઘણ્ટેન્દ્રશાખ=ઘણ્ટ અને વજ્રને.

સફલાક્ષમાલ=ફલ અને લપ-માલાથી યુક્ત.

વહન્તી (વા. વહ)=વહન કરનારી, ધારણ કરનારી.

વિમલા (મૂ. વિમલ)=મનો રશો છે મળ જેમાંથી
એવી, નિર્મલ.

ક્ષમા (મૂ. ક્ષમ)=સમર્થ.

વરેષુ (મૂ. વર)=ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે).

કાન્ત=મનોહર, મનોહર.

તમાલકાન્તા=તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર.

દેવી=દેવતા.

અસમ=(૧) સરખા નહિ તે, વક્ષઃ (૨) અસાધારણ.

અલક=કેશ, વાળ.

અન્ત=છેડે.

અસમાલકાન્તા=વક્ષ અથવા અસાધારણ છે કેશના
અન્ત જેના એવી.

શ્લોકાર્થ

મહાકાલી દેવીની સ્તુતિ—

" ક્ષમ તેમજ લપ-માલાથી યુક્ત એવાં ઘણ્ટ અને વજ્રને ધારણ કરનારી, મનુ-
ષ્યના ઉપર આરુઢ થનારી, નિર્મલ, તથા વળી ઉત્તમ (કાર્યોને વિષે) સર્વથા સમર્થ,
તમાલ (વૃક્ષ)ના જેવી મનોહર અને વક્ષ [અથવા અનુપમ] છે કેશના અન્ત જેના
એવી મહાકાલી દેવી (દે વાળો) । તમારૂં રક્ષણ કરો. " —૬૮

સ્પષ્ટીકરણ

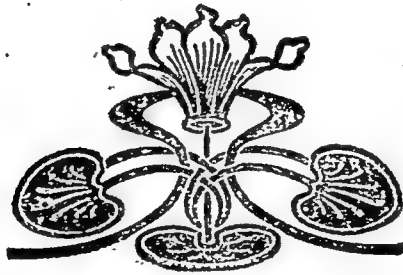
પદ્ય-મીમાંસા—

આપણે જોઈ ગયા તેમ દ્વપમું પદ્ય ‘ધન્દ્રવજ્ર’ વૃત્તમાં અને ત્યાર પછીનાં બે પદ્યો ‘ઉપજ્ઞતિ’ વૃત્તમાં રચવામાં આવ્યાં છે, પરંતુ તેમાં કંઈક ફરક છે. એવીજ રીતે આ પદ્યના સંબંધમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ આ પદ્યનાં પ્રથમ, દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણો ‘ધન્દ્રવજ્ર’માં અને તૃતીય ચરણ ‘ઉપેન્દ્રવજ્ર’માં રચાયેલ છે. આથી કરીને આ પદ્ય પણ ‘ઉપજ્ઞતિ’ વૃત્તમાં રચાયેલું છે એમ કહેવું ખોટું નહિ ગણાય.

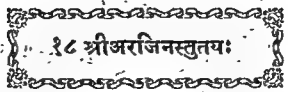
અત્ર એ ધ્યાનમાં રાખવું કે એકંદર રીતે ‘ઉપજ્ઞતિ’ના ચૌદ પ્રકારો છે. આ પ્રકારો ધન્દ્રવજ્ર કે ઉપેન્દ્રવજ્રના એકજ વૃત્તમાં કેટલાં ચરણો છે અને તે પ્રથમ, દ્વિતીય, તૃતીય કે ચતુર્થ ચરણરૂપ છે તેને લક્ષ્યમાં રાખી પાઠવામાં આવ્યા છે. આ ચૌદ પ્રકારોમાંના ત્રણ પ્રકારો તો આ તેમજ તેની પૂર્વેનાં બે પદ્યો ઉપરથી જોઈ શકાય છે.

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યના પદ્ય-ચમત્કારના સંબંધમાં એટલુંજ નિવેદન કરવું બસ છે કે છઠ્ઠા પદ્યમાં જે ‘પાદાંતસમચતુરક્ષરપુનરાવૃત્તિ’ નામનો ચમત્કાર પ્રથમતઃ દષ્ટિ-ગોચર થયો હતો, તેના અત્ર અન્તિમ દર્શન થાય છે.

૧ ત્રણ ચરણો ધન્દ્રવજ્રનાં હોય અને એક ચરણ ઉપેન્દ્રવજ્રનું હોય એવા ઉપજ્ઞતિ છંદના તેમજ ત્રણ ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રનાં હોય અને બાકીનું એક ચરણ ધન્દ્રવજ્રનું હોય એવા પણ ઉપજ્ઞતિ છંદના ચાર પ્રકારો પડે છે. બે ચરણો ધન્દ્રવજ્રનાં અને બે ચરણો ઉપેન્દ્રવજ્રનાં હોય એવા ઉપજ્ઞતિ છંદના છ પ્રકારો પડે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે ઉપજ્ઞતિના બધા મળીને $4+4+6=14$ પ્રકારો પડે છે.

૩૮ શ્રીઅરજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીઅરનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

સ્તુત તં યેન નિર્વૃત્યા-મરંજિ નેવરજ્જનાઃ ।

વિહાય લક્ષ્મીર્જગતા-‘મરં’ જિનવરં જનાઃ । ॥ ૬૯ ॥

—અનુદ્રુપ

ટીકા

‘સ્તુત તમ્ । યેન નિર્વૃત્યા-મોક્ષેઽરજિ-રક્તમ્ । નવં-વિવિધપ્રકારં રજ્જનં-ચિત્તાકર્ષણં યાસાં તાઃ । વિહાય-હિત્વા । કાઃ ? લક્ષ્મીઃ જગતામ્ ॥ ૬૯ ॥

અન્વયઃ

જગતાં નવ-રજ્જનાઃ લક્ષ્મી-વિહાય યેન નિર્વૃત્યાં અરજિ, તં ‘અરં’ જિનવરં (દે) જનાઃ । સ્તુત ।

શબ્દાર્થ

સ્તુત (ધાં છુ)=તમે સ્તુતિ કરો, સ્તવો.
યેન (મૂં યદ્)=જે.
નિર્વૃત્યાં (મૂં નિર્વૃત્તિ)=મુક્તિમાં, સિદ્ધિમાં.
અરજિ (ધાં રજ્)=રજા બન્યા, રાગી થયા.
નવ=નવતન, નવનવા.
રજ્જન=પ્રીતિ, ઉત્પલ કરનાર, ચિત્તાકર્ષણ.

નવરજ્જનાઃ=નવનવાં જે ચિત્તાકર્ષણો જેમાં એવી.
વિહાય (ધાં હા)=સથ દધને.
લક્ષ્મીઃ (મૂં લક્ષ્મી)=ધનને, દોષતને.
જગતાં (મૂં જગત્)=દુનિયાઓની.
અરં (મૂં અર)=અર (નાથ)ને.
જિનવરં (મૂં જિનવર)=જિનેશ્વરને.

સ્ત્રોકાર્થ

શ્રીઅરનાથની સ્તુતિ—

“ નવનવાં ચિત્ત-આકર્ષણો જેમાં એવી દુનિયાઓની સંપત્તિઓનો ભાગ કરીને (અર્થાત્ ચક્રવર્તીની લક્ષ્મીને પણ બધાંબધિ આપીને) જે સુક્તિ (કૃપી રમણી)ના રાગી બન્યા, તે અર (નામના) જિનેશ્વરને હે અનુબો । તમે સ્તવોઃ ”—૬૯

૧ ચક્રવર્તીની સ્થૂક રૂપરેખા સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦ ૧૯૨-૨૦૦, ૨૦૬-૨૧૭)માં આલેખવામાં આવી છે. એ ચંદ્રાંશી વિશિષ્ટ માહિતી માટે તો જુઓ જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞાસિ, પૃત્તીય પદ્યસ્કંદ.

૨ આ અધ્યારમાં ત્રીયકર શ્રીઅરનાથ કે જેઓ સૌજન્ય અને સત્તરમાં ત્રીયકરોની જેમ ચક્રવર્તીની લક્ષ્મી પણ પ્રાપ્ત કરવાને બાંચશાળી બન્યા હતા, તેમના જીવનની કંઈક રૂપરેખા સ્તુતિ-અનુવિંશતિકા (૫૦ ૨૦૮) ઉપરથી જોઈ શકાય.

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-અમત્કાર—

૨૫મા પદ્યમાં જેમ દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોની સમાનતા દ્રષ્ટિ-ગોચર થઈ હતી, તેમ આ પદ્યમાં તેમજ ત્યાર પછી પણ છેક ૯૨મા પદ્ય પર્યંત ચરણોની સમાનતારૂપી પદ્ય-અમત્કાર નજરે પડે છે. આ સંપૂર્ણ કાવ્યમાં આ પ્રકારનો પદ્ય-અમત્કાર પ્રધાન પદ લોગવે છે; કેમકે આવા અમત્કારથી અલંકૃત પદ્યોની સંખ્યા ૨૮ની છે, જ્યારે અન્ય પ્રકારના અમત્કારથી વિભૂષિત પદ્યોની સંખ્યા વધારેમાં વધારે ૧૨ની જોવામાં આવે છે.

જિનકદમ્બકસ્ય સ્તુતિ:—

ત્રિલોકીં ફલયન્ પાતુ, સન્નન:પાદપાં સ વ: ।

જિનૌઘો યસ્ય વન્ધ્યા: શ્રી-સન્નન: પાદપાંસવ: ॥ ૭૦ ॥

-અનુષ્ટુપ્

ટીકા

સ જિનૌઘો વ: પાતુ । ત્રિલોકીં ય: ફલયન્-ફલવર્તીં કુર્વન્ સન્તિ-શોભનાનિ મનાંસિ યેષાં ત એવ પાદપા-વૃક્ષા યસ્યાં સા, ત્રિલોકીવિશેષણમ્ । તથા યસ્ય પાદાનાં પાંસવો-રેણવ: । વન્ધ્યા-વન્દનીયા: । શ્રીસન્નન:-શ્રીગૃહસ્ય, યસ્ય(સ્યેત્યસ્ય) વિશેષણમ્ ॥૭૦॥

અર્થ:

યસ્ય શ્રી-સન્નન: પાદ-પાંસવ: વન્ધ્યા:, સ જિન-ઓઘ: સત્-મનસ-પાદપાં ત્રિ-લોકીં ફલયન્ વ: પાતુ ।

શબ્દાર્થ

ત્રિલોકીં (મૂં ત્રિલોકી) = ત્રૈલોક્યને.

ફલયન્ = ફળવાન્ કરતો થકો.

પાદપ = વૃક્ષ, ઝાડ.

સન્નન:પાદપાં = સારા મન(વાળા મનુષ્યો)રૂપી વૃક્ષો

છે જેને વિષે એવા.

જિનૌઘ: (મૂં જિનૌઘ) = જિનોનો સમુદાય.

યસ્ય (મૂં યદ્) = જેના.

વન્ધ્યા: (મૂં વન્ધ) = પૂજનીય, વન્દનીય.

સન્નન = ગૃહ.

શ્રીસન્નન: = લક્ષ્મી છે ગૃહ જેનું એવાના.

પાદ = ચરણ.

પાંસુ = રજ.

પાદપાંસવ: = ચરણની રજો.

શ્લોકાર્થ

જિન-સમુદાયની સ્તુતિ—

“ લક્ષ્મી છે ગૃહ જેનું એવા જે (જિન-સમૂહ)નાં ચરણની રજો (રાજરાજેશ્વરોને પણ) વન્દનીય છે, તે, શુભ ચિત્ત(વાળા મનુષ્યો)રૂપ વૃક્ષો છે જેને વિષે એ ત્રૈલોક્યને ફળવાન્ કરતો થકો જિનોનો સમુદાય (હે ભવિકા !) તમારું પરિપાલ કરે. ” — ૭૦

निर्माणकालिकायास्—

विरोध्यां श्यामवर्णां अजगरवाचनं । सुतुषां न-
करां वेदकादियुतवानकरां वेति ॥

જિનવાકસ્તુતિ:—

જૈન્યઠ્યાદ્ વાક્ સતાં દત્ત-માનનન્દા ન વાદિભિઃ ।

જય્યા સ્તુતા ચ નીતીના-માનનં દાનવાદિભિઃ ॥ ૭૧ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

જૈની વાક્ અવ્યાત્-રક્ષતાત્ । સતાં દત્તો માનનન્દો-પૂજાસમૃદ્ધી યયા સા । ન વાદિભિઃ જય્યા-જેતું શક્યા । દાનવપ્રમુખેર્દેવેઃ સ્તુતા ચ । નીતીનાં આનનં-મુખં યા ॥ ૭૧ ॥

અન્વયઃ

સતાં દત્ત-માન-નન્દા, વાદિભિઃ ન જય્યા, દાનવ-આદિભિઃ સ્તુતા, નીતીનાં ચ આનનં જૈની વાગ્ અવ્યાત્ ।

શીઘ્ર-દાર્થ

જૈની=જિન-વિષયક.

અવ્યાત્ (વાં અવ્)=રક્ષણ કરો.

સતાં (મૂં સત્)=સંખ્યનોને.

દત્ત (વાં દા)=અર્પણ કરેલ.

માન=પૂજા.

નન્દ=(૧) હર્ષ, (૨) સમૃદ્ધિ.

દાનમાનનન્દા=અર્પણ કર્યો છે પૂજા અને આનન્દ બેણે એવી.

વાદિભિઃ (મૂં વાદિન્)=વાદીઓ વડે.

જય્યા (મૂં જય્)=જીતી શકાય તેવી.

સ્તુતા (વાં સ્તુ)=સ્તુતિ કરાયેલી.

નીતીનાં (મૂં નીતિ)=નીતિઓના.

આનનં (મૂં આનન)=મુખ.

દાનવાદિભિઃ=દાનવ વિશેષ દ્વારા.

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીની સ્તુતિ—

“સંખ્યનોને અર્પણ કર્યો છે પૂજા અને આનન્દ બેણે એવી, વાદીઓ વડે નહિ જીતી શકાય તેવી, દાનવ (માનવ, સુર) ઇલાહિક વડે સ્તુતિ કરાયેલી તેમજ નીતિ-ઓના મુખરૂપ એવી જિનેશ્વર-વિષયક વાણી (દે અંગ્યો ! તમારું) રક્ષણ કરે.”—૭૧

વૈરોઢ્યાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

શ્યામા નાગાશ્વપત્રા વો, વૈરોઢ્યાઃ સં ભયેજ્વલુ ।

શાન્તોઽરાતિર્યયાઽત્યુગ્મ-વૈરોઢ્યાસ્મભયેવ તુ ॥ ૭૨ ॥ ૧૮ ॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

શ્યામવર્ણા યા । નાગાઃ-સર્પા એવ અશ્વ પત્ર-વાહનં ચ યસ્યાઃ સા । વૈરોઢ્યા દેવી ।

મયે ઉત્પન્ને અવતુ વઃ । શાન્તઃ-પ્રશાન્તોડરાતિઃ-વૈરી યયા સા । અત્યુગ્રં વૈરં યસ્ય સઃ ।
અઢ્યા-ગમનં તસ્યા આરમ્ભસ્તસ્મિન્ । ઇવઃ અવધારણે । અત્ર સન્ધિરસ્તિ ॥ ૭૨ ॥

અન્વયઃ

યયા અતિ-ઉગ્ર-વૈરઃ અરાતિઃ અઢ્યા-આરમ્ભે ઇવ તુ શાન્તઃ, (સા) શ્યામા, નાગ-અસ્ત્ર-પત્રા
'વૈરોઢ્યા' મયે વઃ અરં અવતુ ।

શીઠ-દાર્થ

શ્યામા (મૂં શ્યામ)=કૃષ્ણવર્ણી.

નાગ=સર્પ, સાપ.

અસ્ત્ર=અસ્ત્ર.

નાગાસ્ત્રપત્રા=સર્પ છે અસ્ત્ર તેમજ વાહન જેનાં એવી.

વૈરોઢ્યા=વૈરોઢ્યા (દેવી).

મયે (મૂં મય)=સંયમે વિષે.

શાન્તઃ (મૂં શાન્ત)=શાંત કરેલ.

અરાતિઃ (મૂં અરાતિ)=શત્રુ.

ઉગ્ર=તીવ્ર.

વૈર=દુશ્મનાવટ, અદાવત.

અત્યુગ્રવૈરઃ=અત્યંત તીવ્ર વૈર છે જેને વિષે એવો.

અઢ્યા=ગમન.

આરમ્ભ=શરૂઆત.

અઢ્યારમ્ભે=ગમનની શરૂઆતમાં.

તુ=વિશેષતાવાચક અન્યથા.

શ્લોકાર્થ

વૈરોઢ્યા દેવીની સ્તુતિ—

“અત્યંત તીવ્ર વૈરને ધારણ કરનારો એવો દુશ્મન (પણ) જેના વડે ગમનની શરૂઆતમાં (અર્થાત્ જેને આવતી બેઠેનેજ) શાંત થઈ ગયો, તે શ્યામવર્ણી તેમજ વર્ણી સર્પ છે આયુધ તેમજ વાહન જેનાં એવી વૈરોઢ્યા (દેવી) (હે ભગ્યો!) તમારું ભયમાંથી સત્વર રક્ષણ કરો.”—૭૨

સ્પષ્ટીકરણ

વૈરોઢ્યા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘અન્યોન્યના વૈરની શાન્તિ માટે આગમન છે જેનું તે વૈરોઢ્યા’ એ વૈરોઢ્યા શબ્દનો અનુત્પત્તિ-અર્થ છે. આ પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. એના સંબંધમાં નિર્વાણ-કલિકામાં નીચે મુજબ ઉલ્લેખ છે:—

“તથા વૈરોઢ્યાં શ્યામવર્ણામજગરવાહનાં ચતુર્ભુજાં સ્ફોરગાલઙ્કૃતદક્ષિણકરાં સ્વેદકાહિયુતવા-
મકરાં ચેતિ” અર્થાત્-વૈરોઢ્યા દેવીનો વર્ણ શ્યામ છે અને અજગર એ એનું વાહન છે. વર્ણી તેને ચાર હાથ છે. તેના જમણા બે હાથો ખડ્ગ અને સર્પથી વિભૂષિત છે, ન્યારે તેના ડાબા બે હાથ હાલ અને સર્પથી અતંકૃત છે.

આચાર-દિનકરમાં તો આ દેવીનું સ્વરૂપ નીચે મુજબ આપ્યું છે:—

“સ્રજસ્ફુરત્સ્ફુરિતવીર્યવદૂર્ધ્વહસ્તા

સદ્વન્દશકવરદાપરહસ્તયુગ્મા ।

સિંહાસનાડ્ઝમુદતારતુષારગૌરા

વૈરોઢ્યાયાડ્ઞમિધ્યાડ્ઞસ્તુ શિવાય દેવી ॥-વસન્તતિલકા

—પત્રાંક ૧૬૩

૧૧ શ્રીમહિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીમહિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

કરોતુ નો 'મહિ'જિનઃ, પ્રિયં ગુરુ ચિરં હતિમ્ ।

દ્વિપાં ચ તન્યાત્ સિદ્ધેશ્ચ, પ્રિયદ્ગુરુચિરંહતિમ્ ॥ ૭૩ ॥

—અનુદ્યુ

ટીકા

કરોતુ નઃ—અસ્માકમ્ । પ્રિયમ્—દ્વિપમ્ । ગુરુ—બૃહત્ । ચિરં—પ્રભૂતકાલમ્ । દ્વિપાં
હતિં—વિનાશં ચ કરોતુ । સિદ્ધેશ્ચ—અંહતિં—દાનં તન્યાત્ । પ્રિયદ્ગોરિય રુચિઃ—કા-
ન્તિર્યસ્ય સઃ ॥ ૭૩ ॥

અન્યથા:

પ્રિયદ્ગુ-રુચિઃ 'મહિ'-જિનઃ નઃ ગુરુ ચિરં પ્રિયં કરોતુ, દ્વિપાં હતિં ચ સિદ્ધેઃ અંહતિં ચ તન્યાત્ ।

શીખરાર્થ

કરોતુ (પાં. ક) = કરો.

જિન = તીર્થકર.

મહિજિનઃ = મહિ જિન.

પ્રિયં (મૂ. પ્રિય) = દીપ.

ચિરં (મૂ. ચિર) = વધુ લાંબા સમય પર્યંતનું.

હતિં (મૂ. હતિ) = વિનાશને.

દ્વિપાં (મૂ. દ્વિપ) = સમુદ્ધાના.

તન્યાત્ (પાં. તન્) = કરો.

સિદ્ધેઃ (મૂ. સિદ્ધિ) = અર્થાનું.

પ્રિયદ્ગુ = વૃક્ષ-વિશેષ.

પ્રિયદ્ગુ-રુચિઃ = પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની.

અંહતિં (મૂ. અંહતિ) = દાનને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમહિનાથની સ્તુતિ—

“પ્રિયંગુના જેવી છે કાન્તિ જેની એવા 'મહિ જિન' અમારૂં લાંબા-કાલ પર્યંત
અતિશય અભીષ્ટ કરે, અમારા દુઃખનોનો વિનાશ કરે અને અમને મુક્તિનું
દાન દો.”—૭૩

જિનજન્મમહિમા—

જૈનં જન્મ શ્રિયં સ્વર્ગ-સમગ્રામં દધાતુ નઃ ।

ક્ષણદં મેરુશિરસઃ, સમગ્રામન્દધાતુનઃ ॥ ૭૪ ॥

—અનુષ્ટુપ્

ટીકા

જૈનં જન્મ શ્રિયં દધાતુ નઃ । સ્વર્ગસ્ય સમા ગ્રામા યસ્મિન્ જન્મન્તિ તત્ । ક્ષણદમ્-
ઉત્સવદમ્ । મેરુશિરસઃ । સમગ્રાઃ—સંપૂર્ણા અમન્દાઃ—સ્પષ્ટા ધાતવો—હિંગુલાદયો યસ્મિન્,
મેરુ(શિરસઃ)વિશેષણમ્ ॥ ૭૪ ॥

અન્વયઃ

સમગ્ર-અ-મન્દ-ધાતુનઃ મેરુ-શિરસઃ ક્ષણ-દં, સ્વર્ગ-સમ-ગ્રામં જૈનં જન્મ નઃ શ્રિયં દધાતુ ।

શબ્દાર્થ

જન્મ (મૂં જન્મન્) = જન્મ, ઉત્પત્તિ.

શ્રિયં (મૂં શ્રી) = લક્ષ્મીને.

સ્વર્ગ = સ્વર્ગ.

ગ્રામ = ગામ.

સ્વર્ગસમગ્રામં = સ્વર્ગસમાન થાય છે ગામો જેને વિષે
એવા.

દધાતુ (ધાં ધા) = ધારણ કરો.

ક્ષણ = મહોત્સવ.

ક્ષણદં (મૂં ક્ષણદ) = મહોત્સવ-દાયક.

શિરસઃ = શિખર.

મેરુ = મેરુ (પર્વત).

મેરુશિરસઃ = મેરુના શિખરના.

સમગ્ર = સંપૂર્ણ.

અમન્દ = સ્પષ્ટ.

ધાતુ = ધાતુ.

સમગ્રામન્દધાતુનઃ = સંપૂર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ છે ધાતુઓ
જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરેના જન્મ-મહિમા—

“ સંપૂર્ણ તેમજ સ્પષ્ટ (હિંગુલ વિગેરે) ધાતુઓ છે જેને વિષે એવા મેરુ-શિખરને
ઉત્સવ-દાયક એવો તેમજ સ્વર્ગસમાન બને છે ગામો જેને વિષે (અર્થાત્ જેનો ઉદય
થતાં) એવો જિન-વિષયક જન્મ અમારું કલ્યાણ કરો. ”—૭૪

✽ ✽ ✽ ✽

જિનવાણ્યાઃ સ્વીકારઃ—

જિનસ્ય ભારતીં તમો-વનાગસઙ્ગનાશનીમ્ ।

ઉપેત હેતુમુન્નતા-વનાગસંઘનાશનીમ્ ॥ ૭૫ ॥

—પ્રમાણિકા

ટીકા

ભારતીં ઉપેત-ગચ્છત । તમ એવ વનં તમોવનમેવ અગાઃ-પર્વતાસ્તેપાં સહ્-સમુ-
દાયસ્તસ્ય નાશનીમ્ । ઉન્નતિઃ-સમૃદ્ધિસ્તસ્યાં હેતુ-કારણમ્ । ન વિદ્યતે આગઃ-અપરાધો
યસ્યાઃ સા, વાગ્વિશેષણમ્ । તમોવનાગનાશકત્વાત્ ઘનાશનીમ્ ॥ ૭૫ ॥

અન્વયઃ

જિનસ્ય તમસ્-ઘન-અગ-સહ-નાશનીં, (અત એવ.) ઘન-અશનીં, ઉન્નતી હેતું અન્-આગસં
ભારતીં ઉપેત ।

શબ્દાર્થ

જિનસ્ય (મૂં જિન)=તીર્થંકરની.

ભારતીં (મૂં ભારતી)=વાણીને.

તમસ્=અશન.

સહ=સમુદાય.

નાશની (મૂં નાશન)=નાશ કરનારી.

તમોવનાગસહનાશનીં=અશનરૂપી વન તે રૂપી

પર્વતોના સમુદાયનો વિનાશ કરનારી.

ઉપેત (વાં ૬)=તમે પ્રાપ્ત કરો.

હેતું (મૂં હેતુ)=કારણ (૬૫).

ઉન્નતી (મૂં ઉન્નતિ)=સમૃદ્ધિને વિષે.

અનાગસં=અવિદ્યમાન છે પાપ જેને વિષે એવી,

દોષ-રહિત.

ઘનાશનીં (મૂં ઘનાશની)=(૧) વજ્ર(સમાન); (૨)

એવામિ(સમાન).

શ્લોકાર્થ

જિન-વાણીના સ્વીકાર—

"અંધકારરૂપી વન તે રૂપી પર્વતોના [અથવા અંધકારરૂપ વનો] છે જેમાં
એવા પર્વતોના] સમુદાયનો વિનાશ કરનારી, અને (એથી કરીને તો) વજ્રના સમાન,
વળી ઉન્નતિના કારણભૂત તથા વળી દોષ-રહિત એવી તીર્થંકરની વાણીનો (હે
સખો!) તમે સ્વીકાર કરો."—૭૫

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-વિચાર—

આ પદ્ય 'પ્રમાણિકા' છંદમાં રચવામાં આવ્યું છે. છૂટ્તરજાકર પ્રમાણે એનું લક્ષણ
નીચે મુજબ છે:—

"પ્રમાણિકા જરૌ લગી"

અર્થાત્ આ પદ્યમાં જ અને ૨ એમ બે ગણો છે અને છેવટના બે અક્ષરો અનુક્રમે
લઘુ અને શુદ્ધ છે. આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યનું પ્રથમ ચરણ વિચારીએ.

જિ ન સ્ ય । મ્ ભારતીં । ત મો ।

જ ર લ ગ

જ જ જ જ

શ્રુતદેવતાયાઃ સ્તુતિઃ—

વાગ્દેવી વરદીભૂત-પુસ્તિકાઽપદ્મલક્ષિતૌ ।

આપોઽવ્યાદ્ વિભ્રતી હસ્તૌ, પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ ॥૭૬ ॥૧૧॥

—અનુષ્ટુપ

ટીકા

વરદીભૂતં પુસ્તકં-લેખ્યં પ્રતિમા યસ્યાઃ સા । આપદેવ મલં તસ્ય ક્ષિતૌ-વિનાશે
આપઃ-પાનીયં યા । પુસ્તિકા ચ પદ્મં ચ તાભ્યાં લક્ષિતૌ હસ્તૌ વિભ્રતી યા ॥ ૭૬ ॥

અન્વયઃ

વરદીભૂત-પુસ્તિકા આપદ્-મલ-ક્ષિતૌ આપઃ, પુસ્તિકા-પદ્મ-લક્ષિતૌ હસ્તૌ વિભ્રતી વાચ્-દેવી
અવ્યાત્ ।

શબ્દાર્થ

વાગ્દેવી=શ્રુત-દેવતા, સરસ્વતી,

વર=વરદાન.

વરદીભૂત=વરદાન દેવું એ છે સ્વરૂપ જેનું તે.

પુસ્તિકા=ધાતુ, કાષ્ટ વિગેરેની બનાવેલી વસ્તુ, લેખ્ય,
પ્રતિમા.

વરદીભૂતપુસ્તિકા=વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની
એવી.

ક્ષિતિ=નાશ.

આપદ્મલક્ષિતૌ=વિપત્તિરૂપ મલનો નાશ કરવામાં.

આપઃ (મૂ० આપસ)=જલ.

વિભ્રતી (ઘા० મૃ)=ધારણ કરનારી.

હસ્તૌ (મૂ० હસ્ત)=હાથને.

પુસ્તિકા=પોથી, પુસ્તક.

લક્ષિત=ચિહ્નિત.

પુસ્તિકાપદ્મલક્ષિતૌ=પુસ્તક અને પદ્મ વડે લક્ષિત.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“વરદાન દેનારી છે પ્રતિમા જેની એવી, વળી વિપત્તિરૂપ મલનો નાશ કરવામાં
(અર્થાત્ તેનું પ્રક્ષાલન કરવામાં) જલસમાન તથા વળી પુસ્તક અને પદ્મ વડે લક્ષિત
એવા હાથને ધારણ કરનારી શ્રુત-દેવતા (હે ભવ્યો ! તમારું) રક્ષણ કરો.”—૭૬

સ્પષ્ટીકરણ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ સંબંધી વિચાર—

જેમ ચોથા પદ્યમાં શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ કરવામાં આવી હતી તેમ આ પદ્યમાં પણ
(તેમજ વળી હવે પછીના ૮૦મા પદ્યમાં પણ) તેની કવિરાજે સ્તુતિ કરી છે, એ વાત
ધ્યાનમાં લેવા જેવી છે. આ પ્રમાણે એક કાવ્યમાં ત્રણ વાર શા માટે શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ
કરવામાં આવી હશે, એવો અત્ર પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે. એના ઉત્તર તરીકે એમ નિવેદન કરી શકાય
કે જૂદા જૂદા તીર્થકરોની દ્વાદશાંગીરૂપ શ્રુતની અધિષ્ઠાયિકા દેવી એક ન હોવાથી આમ વારંવાર
સ્તુતિ કરવામાં આવી હશે.

૨૦ શ્રીમુનિસુવ્રતજિનસ્તુતયઃ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

જયસિ 'સુવ્રત !' મહ્યશિશ્વરિણિના-

મરહિતાપઘનાઞ્જનનીલતામ્ ।

દધદલં ફલયંશ્ચ સમં ભુવા-

ઽમરહિતાપઘનાં ઞનનીલતામ્ ॥ ૭૭ ॥

—દ્રુતવિલમ્બિતમ્

ટીકા

મહ્યા એવ શિશ્વરિણિનો—મયૂરાસ્તેપામ્ । અરહિતાપશ્ચાસૌ ઘનશ્ચ તસ્યામન્ત્રણમ્ ।
અઞ્જનમિવ નીલતાં દધત્ ત્વં જયસિ । ભુવા—પૃથ્વીયા સમમ્ । ઞનનીલતાં ફલવર્તી કુર્વન્ ।
અમરેન્દ્રો હિતાનિ અપઘનાનિ—અઙ્ગાનિ યસ્યાઃ સા તામ્ ॥ ૭૭ ॥

અન્વયઃ

(હે) 'સુવ્રત !' મહ્ય-શિશ્વરિણિનાં અ-રહિત-આપ-ઘન ! અઞ્જન-નીલતાં દધત્, ભુવાં સમં
અમર-હિત-અપઘનાં ઞનની-લતાં અલં ફલયન્ ચ (ત્વં) જયસિ ।

શબ્દાર્થ

જયસિ (પા० જિ)=હું જય પામે છું.

સુવ્રત ! (મૂ० સુવ્રત)=હે સુવ્રત (નાથ), હે 'મુનિ-
સુવ્રત !

મહ્યશિશ્વરિણિનાં=મહ્ય૩પી મયૂરોના.

આપ=જલનો સમૂહ.

અરહિતાપઘન ! =નથી રહિત જલના સમૂહથી એવા
વેધસમાન ! (સં०)

નીલતા=કૃષ્ણતા, કાળાશ.

અઞ્જનનીલતાં=કાજલના શ્રેણી કાળાશને.

દધત્ (ધા० ધા)=ધારણ કરતો થકો.

સમં=સાથે સાથે, એકજ વખતે.

ભુવા (મૂ० મૃ)=પૃથ્વીથી.

અપઘન=અવધન.

હિત=કલ્યાણકારી.

અમરહિતાપઘનાં=દેવોને હિતકારી ૭ અવધને શ્રેનાં
એવી.

અનનીલતાં=માતા૩પી વેદને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીમુનિસુવ્રતનાથની સ્તુતિ—

“ હે સુવ્રત (નાથ) ! હે લઘ્ય (જીવ) રૂપ મયૂરને (આનંદ આપવામાં) જલથી પરિપૂર્ણ એવા મેઘસમાન ! કાજલના જેવી કૃષ્ણતાને ધારણ કરતો તેમજ પૃથ્વી (ઉપરના જીવો)ની સાથે સાથે દેવોને (પણ) હિતકારી છે અવયવો જેનાં એવી માતાફી વેલને અત્યંત ફલવતી કરતો થકો તું જય પામે છે. ”—૭૭

૫ ૫ ૫ ૫

સમગ્રજિનવરાણાં સ્તુતિ:—

પ્રતિજિનં ક્રમવારિરુહાણિ ન:

સુખચિતાનિ હિતાનિ નવાનિ શમ્ ।

દધતિ રાન્તુ પદાનિ નલ્પ્રભા-

સુખચિતાનિ હિ તાનિ નવાનિશમ્ ॥ ૭૮ ॥

—દ્રુત૦

ટીકા

જિનં જિનં પ્રતિ ક્રમાણામધો વારિરુહાણિ અનિશં શં-સુખં રાન્તુ-દદતુ । સુખેન ચિતાનિ હિતાનિ-પથ્યાનિ નવાનિ-પ્રત્યગ્રાણિ દધતિ-ધારયમાણાનિ । કાનિ ? પદાનિ । કિંમૂતાનિ ? નલ્પ્રભા પ્રભયા સુષ્ટુ-અતીવ સુખચિતાનિ-રજ્જિતાનિ । હિઃ પૂરણે । તાનિ કિયત્પ્રમાણાનિ ? નવ ॥ ૭૮ ॥

અન્વય:

સુખ-ચિતાનિ હિતાનિ નલ્પ્ર-ભા-સુ-સુખચિતાનિ પદાનિ દધતિ-તાનિ નવાનિ નવ-પ્રતિ-જિનં ક્રમ-વારિરુહાણિ નઃ હિ અનિશં શં રાન્તુ ।

શબ્દાર્થ

પ્રતિજિનં=પ્રત્યેક જિન પ્રતિ, દરેક તીર્થંકર પ્રતિ.

વારિ=જલ.

રુહ=ઉગવું.

વારિરુહ=કમલ.

ક્રમવારિરુહાણિ=ચરણોની (નીચે મૂકેલાં) કમલો.

ધિત (ધાં ચિં)=ગોઠવેલ.

સુખચિતાનિ=સુખે ગોઠવેલાં.

હિતાનિ (મૂં હિત)=હિતકારક.

નવાનિ (મૂં નવ)=પ્રત્યય, તાજાં.

દધતિ (મૂં દધત)=ધારણ કરનારાં.

રાન્તુ (ધાં રા)=આપો.

પદાનિ (મૂં પદ)=પગલાં.

નલ્પ્ર=નર્ણ.

સુખચિત=આસ.

નલ્પ્રભાસુખચિતાનિ=નર્ણની કાન્તિવડે અત્યંત આસ.

હિ=પાદપૂર્તિવાચક અવ્યય.

તાનિ (મૂં તદ્)=તે.

નવ (મૂં નવન્)=નવ.

અનિશં=પ્રતિદિન, સર્વદા.

૧-આ વીસમા તીર્થંકરની સ્તુતિ ચતુર્વિંશતિકા (પૃં ૨૩૬)માં આલેખવામાં આવી છે.

श्लोकार्थः

समग्र जितेयवेदानी स्तुति—

“सुप्ते गोष्ठवेक्षां, तथा हितकारकं तेभ्यः नभनी कान्तिवडे अत्यंत- व्याप्तं ज्ञेयां
पशुधाने पारणु करनारां ते दरेकं जिननां अरणुनी नीचे (स्थापन करतां) नवीन नव
कभवे-आपणुने सर्वदा सुप्ते-समर्पणं.”—७८

५ ५ ५ ५

जिनमतप्रशंसा—

जयति तत् समुदायमयं दृशा-

मतिकवी रमते परमे धने ।

महति यत्र विशालचलप्रभा-

मतिकवीरमते परमेधने ॥ ७९ ॥

-हुत०

टीका

तन्मतं जयति सर्वमतानां निपातात् समु० । अतिकविः रमते । मतमेव धनं
तस्मिन् । विशाला चलप्रभामतयो यस्य एवंविधश्चासां वीरश्च तस्य मते । परम्-अत्यर्थं
पथने-वर्धने ज्ञानादिभिः ॥ ७९ ॥

अन्वयः

यत्र परमे धने महति परं पथने विशाल-चल-प्रभा-मति-क-वीर-मते अति-कविः रमते,
तद् दृशां समुदाय-मयं (मतं) जयति ।

श्लोकार्थः

समुदाय=यं ३४.

समुदायप्रमयं=यं ३४३५.

दृशां (मू० दृ) = दृष्टिः, दृष्टेयः, भवेत्.

कविः=(१) इति, ज्ञानं देयः, (२) पण्डितः.

अतिकविः=(१) महाकवि, कवीश्वरः (२) महाप-

ण्डितः.

रमते (मू० रम) = रमेते.

परमे (मू० परम) = उत्तम.

धने (मू० धन) = धनं, धनं.

महति (मू० मह) = महिमानं, महिमा.

यत्र=यथा, जेने तिथे.

विशाल=विस्तीर्ण.

चल=चलित.

मति=अति.

मत=मत.

विशालचलप्रभामतिकवीरमते=विशाल च ५३३५,

देव कवे इति जेनां जेनां जिनना भवने तिथे.

परं=परम.

पथने (मू० पथन) = पथने.

महति (मू० मह) = महिमानं.

रमते (मू० रम) = रमेते.

શ્લોકાર્થ

જિન-મતની પ્રશંસા—

“ઉત્કૃષ્ટ લક્ષ્મીરૂપ તથા મહાન્ એવા, તથા વળી (જ્ઞાનાદિક વડે) અત્યંત વૃદ્ધિ પામવારૂપ તેમજ વળી વિશાળ છે પરાક્રમ, તેજ અને બુદ્ધિ જેનાં એવા જે જિનના મતને વિષે કવિરાજ રમે છે, તે (વિવિધ) મતોના સંગ્રહરૂપ મત જયવંતો વર્તે છે.”—૭૯

સ્પષ્ટીકરણ

મત-વિચાર—

આ પદમાં પણ ૫૧મા પદની જેમ વીર-મતનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. આથી એ પ્રશ્ન ઉદ્ભવે છે કે સાધારણ રીતે સિદ્ધાન્તની સ્તુતિ કરતી વેળાએ અમુક તીર્થંકરનો સિદ્ધાન્ત (મત કે વચન) એવો નિર્દેશ કરવામાં આવતો નથી અને કદાચ તેમ થતું હોય તો પણ જે તીર્થંકરવિષયક સ્તુતિ-કદમ્બક હોય તે તીર્થંકરનું નામ આપવું જોઈએ અને નહિ કે અન્યનું; તો અત્ર શું કારણ છે? આના સમાધાનમાં નિર્વેદન કરવાનું કે અત્ર તેમજ ૫૧મા પદમાં ‘વીર’ શબ્દનો ‘ચોવીસમા તીર્થંકર’ એવો અર્થ ન કરતાં તે શબ્દની ‘વિદારયતિ ચત્ કર્મ’ ઇત્યાદિ નિરૂક્ત વિચારી તેનો તીર્થંકર, જિન એવો અર્થ કરવો. આવો અર્થ ૫૧મા પદની ટીકામાં પણ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે.

૫ ૫ ૫ ૫

શ્રુતદેવતાયાઃ સ્તુતિઃ—

શ્રુતનિધીશિનિ! બુદ્ધિવનાવલી-

દવમનુત્તમસારચિતા પદમ્ ।

ભવમિયાં મમ દેવિ ! હરાદરા-

દવમનુત્ તમસા રચિતાપદમ્ ॥ ૮૦ ॥ ૨૦ ॥

-દ્રુત૦

ટીકા

તમસા-અજ્ઞાનેન રચિતાપદમ્ । ભવમિયાં પદમ્ । બુદ્ધય એવ વનં તસ્ય આવલી તસ્યાં દવં ચત્ । અનુત્તમં-પ્રધાનં સારં-ઉત્કર્ષસ્તામ્યાં ચિતા-વ્યાપ્તા સતી । અવમં-પાપં નુદતીતિ-નુત્ ॥ ૮૦ ॥

અન્વયઃ

(હે) શ્રુત-નિધિ-ઈશિનિ ! દેવિ ! અનુત્તમ-સાર-ચિતા અવમ-નુત્ બુદ્ધિ-વન-આવલી-દવં, તમસા રચિત-આપદં ભવ-મિયાં પદં આદરાત્ હર ।

શીખદાર્થ

નિષિ=ભંડાર.

ફંશિની=સ્વામિની.

શ્રુતનિષીશિનિ [=હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની !

શુદ્ધિ=મતિ.

શુદ્ધિવનાવલીદવં=મતિરૂપી વનની શ્રેણિ પ્રતિ

દાવાનશ્વ(સમાન).

અનુત્તમ=જેનાથી કોઇ શ્રેષ્ઠ નથી તે, સર્વોત્તમ.

સાર=સાર, ઉત્કર્ષ.

અનુત્તમસારચિતા=સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત.

મવમિયાં=ભવ (-ભ્રમણ)ના ભયોના.

હર (વા० હ)=હરી લે, નાશ કર.

આદરાત્ (મૂ० આદર)=ખંતથી.

નુદ્=પ્રેરણા કરવી.

અવમનુત્=પાપને દૂર કરનારી.

તમસા (મૂ० તમસ્)=અંધકાર વડે,

રચિત (વા० રચ્)=રચેલ, ઉત્પન્ન કરેલ.

રચિતાપદં=ખડી કરી છે આપત્તિઓ જેણે એવા.

શ્લોકાર્થ

શ્રુત-દેવતાની સ્તુતિ—

“હે શ્રુતના ભંડારની સ્વામિની ! હે (સરસ્વતી) દેવી ! સર્વોત્તમ સાર વડે વ્યાપ્ત, તથા પાપને હાકી કાઢનારી એવી તું, મતિરૂપ અરણ્યની શ્રેણિને (ખાળીને ભસ્મી-ભૂત કરવામાં) દાવાનશ્વસમાન એવા તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકાર વડે ખડી કરી છે આપદાઓ જેણે એવા ભવ (-ભ્રમણ)રૂપ ભયોના સ્થાનને આદરપૂર્વક હરી લે.”—૮૦

૨૧ શ્રીનમિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીનમિનાથસ્ય સ્તુતિઃ—

વિપદાં શમનં શરણં

યામિ 'નર્મિ' દૂયમાનમનુજનતમ્ ।

સુખકુમુદૌઘવિકાશે

યામિનમિન્દૂયમાનમનુજનતમ્ ॥ ૮૧ ॥

—નીતિઃ

ટીકા

શરણં યામિ—ગચ્છામિ । દૂયમાનાશ્ચ તે મનુજાશ્ચ તૈર્નતમ્ । સુખાન્યેવ કુમુદાનિ તેષાં (ઓઘસ્તસ્ય) વિકાશે इन्दूयमानं—ચન્દ્રાયમાણમ્ । યામા—નિયમા અસ્ય સન્તીતિ (તં) યામિનમ્ । જનતાયા યોગ્યં અનુજનતમ્ ॥ ૮૧ ॥

અન્વયઃ

વિપદાં શમનં, દૂયમાન—મનુજ—નતં, સુખ—કુમુદ—ઓઘ—વિકાશે इन्दूयमानं, યામિનં અનુ—જનતં 'નર્મિ' શરણં યામિ ।

શીખરાર્થ

વિપદાં (મૂ० વિપદ્)=વિપત્તિઓના, કષ્ટોના.

શમનં (મૂ० શમન)=નાશ (૩૫).

યામિ (ધા० યા)=હું જાઉં છું.

નર્મિ (મૂ० નર્મિ)=નર્મિ (નાથ)ને.

દૂયમાન (ધા० દુ)=પીડાતો.

મનુજ=માનવ, મનુષ્ય.

નત (ધા० નમ્)=નમન કરાયેલા.

દૂયમાનમનુજનતં=પીડાતા મનુષ્યો વડે નમન કરાયેલા.

વિકાશ=વિકાસ, ખીલવણી.

સુખકુમુદૌઘવિકાશે=સુખરૂપ કુમુદના સમુદાયનો વિકાસ કરવામાં.

યામિનં (મૂ० યામિન્)=પ્રત—નિયમધારી પ્રતિ.

इन्दु=ચન્દ્ર.

इन्दूयमानं (મૂ० इन्दूयमान)=ચન્દ્રની જેમ આચરણ કરનારા.

અનુ=યોગ્યતાવાચક અવ્યય.

અનુજનતં=જન—સમાજને યોગ્ય.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનમિનાથની સ્તુતિ—

“વિપત્તિઓના વિનાશક, હૃદયની જોડે નમન કરાયેલા, સુખરૂપ કુમુદના

સમુદાયને વિકરવર કરવામાં ચન્દ્રતુલ્ય, પ્રત-નિયમને ધારણ કરનારા તેમજ બન-સમાજને(સેવકા) ચોથા એવા 'નમિ(નાથ)ને હું શરણે જાઉં છું. "—૮૧

સ્પષ્ટીકરણ

પદ-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદોનો પણ 'લતિ'ની દ્રોષ્ટિમાં અંતર્ભાવ ધાય છે, કેમકે એનાં ચરણોની રચના માત્રા ઉપર આધાર રાખે છે. આર્યાની માફક આ પદનાં પ્રથમ તેમજ તૃતીય ચરણમાં છાર છાર (૧૨) માત્રાઓ છે, બંધારે આનાં દ્વિતીય અને ચતુર્થ ચરણોમાં અઢાર અઢાર (૧૮) માત્રાઓ છે. આથી કહીને આ પદ ગીતિના નામથી ઓળખાય છે.

આ વાત ધ્યાનમાં ઉતરે તેટલા માટે આ પદનાં પહેલાં બે ચરણો વિચારીએ :

૧ ૧ ૬ ૧ ૧ ૬ ૧ ૧ ૬ ૬ ૧ ૧ ૬ ૬ ૧ ૬ ૧ ૧ ૧ ૧ ૬

યિ પ દાં શ મ નં શ ર જં, યા મિ ન મિ દુ ય મા ન મ નુ જ, ન તમ્

શ્રુત-બોધમાં 'ગીતિ'નું લક્ષણ નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યું છે:—

"આર્યાપૂર્વોર્ધસમં, દ્વિતીયમપિ યત્ર મયતિ હંસગતે ! !

છન્દોપિદક્ષદાનીં, ગીતિં તામમૃતવાણિ ! માપન્તે ॥"

અર્થાત્ છે હંસગમિની ! જે પદનાં પૂર્વોર્ધ તેમજ ઉત્તરાર્ધ આર્યાના પૂર્વોર્ધના સમાન હોય, તે પદને છે અમૃતસમાન (અધુર) વાણીવાણી (વનિતા) ! છન્દઃશાસ્ત્રનાં બહુકારો 'ગીતિ' કહે છે.

જિનેશ્વરાણાં પ્રાર્થના—

યૈર્ભવ્યજનં વ્રાતું

યેતે ભવતોઽજિનાસ્થિરહિતા યે ।

ઈશા નિદધતુ સુસ્યા-

યે તે ભવતો જિના સ્થિરહિતાયે ॥ ૮૨ ॥

—ગીતિ:

ટીકા

સંસારાત્ ભવ્યજનં વ્રાતું યેતે-પ્રવચ્ચઃ કૃતઃ । યે જિના અજિનં-પમં અસ્થિ વ તામ્યાં રહિતા વર્તન્તે । સુસ્યાયે-શોભનસ્યાનૈ નિદધતુ-સ્થાપયન્તુ । સ્થિરહિત આયો-લામો યસ્મિન્ ॥ ૮૨ ॥

અન્યથા:

યૈઃ મયતઃ મલ્ય-જનં વ્રાતું યેતે, યે (ચ) અજિન-અસ્થિ-રહિતાઃ ઈશાઃ, યે જિનાઃ સ્થિર-હિત-આયે સુ-સ્યાયે મયતઃ નિદધતુ ।

૧ આ વૈષ્ણવશાસ્ત્રનીવિકરણ સંસ્કૃતી સ્વરૂપ મંદિરી રતુનિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦૨૪૮)માંથી મળેલું.

શબ્દાર્થ

મન્યજનનં=સવ્ય જનને.

જાતું (ધાં જા)=મયાવવાને.

ચેતે (ધાં ચત)=પ્રયત્ન કરાવો.

મવતઃ (મૂં મવ)=સંસારથી.

અજિન=ચર્મ, ચામડું.

અસ્થિ=હાડકું.

અજિનાસ્થિરહિતાઃ=ચામડા અને હાડકાંથી રહિત.

દૈશાઃ (મૂં દૈશ)=ઈશ્વરો, મહાદેવો.

નિદમતુ (ધાં ધા)=સ્થાપો.

સ્થાય=સ્થાન.

સુસ્થાયે=શુભ સ્થાનમાં.

સ્થિર=નિશ્ચળ, કાયમ.

સ્થિરહિતાયે=કાયમનો કલ્યાણનો લાભ છે જેને વિષે એવા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોને પ્રાર્થના—

“ જેમણે સવ્ય જનોનું સવ (-બ્રમણ)થી રક્ષણ કરવાને પ્રયત્ન કર્યો, તથા વળી જેઓ ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત છે તેમજ ત્રૈલોક્યના સ્વામી છે, તે તીર્થંકરો કાયમનો કલ્યાણનો લાભ છે જેને વિષે એવા (મુક્તિરૂપી) શુભ સ્થાનમાં (હે સવ્યો!) તમને સ્થાપો.”—૮૨

સ્પષ્ટીકરણ

ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત એટલે શું?—

‘ઇશ’ શબ્દનો અર્થ ‘મહાદેવ’ પણ થાય છે. આથી કરીને શું વૃષભના વાહનવાળા, પાર્વતી નામની અર્ધાંગનાને ડાળા અંકમાં અને ગણપતિને જમણા અંકમાં એસાડનારા, હાથમાં ખટ્વાંગ, ત્રિશૂલ અને પિનાક રાખનારા, ગળામાં રૂદ્ર (ધ્રુવ)-મુક્ત બહેરનારા, ભસ્મ લગાવેલા દેહને વ્યાઘ્ર-ચર્મથી આચ્છાદિત કરનારા, પાંચ મુખવાળા, ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, લલાટને વિષે ચન્દ્ર રાખનારા, મસ્તક ઉપર ગંગાને ધારણ કરનારા, વિવિધ ભૂત-ગણોને વિદુર્વિત કરનારા તથા દિગમ્બરસ્વરૂપી તેમજ અષ્ટિનો સંહાર કરી પોતાના ‘રૂદ્ર’ એ નામને ચરિતાર્થ કરનારા એવા મહાદેવથી વૃષ (ધર્મ)ના પ્રરૂપક, સમ્યક્ દર્શન, જ્ઞાન અને આરિત્ર-રૂપી ત્રણ લોચનોથી યુક્ત, ભામંડલથી વિભૂષિત, ગણધરોથી અલંકૃત તથા ત્રૈલોક્યનો ઉદ્ધાર કરનારા નહિ કે સંહાર કરનારા એવા જિનેશ્વરની ભિન્નતા સૂચવવા ‘ચર્મ અને અસ્થિથી રહિત તેમજ સવ્ય જનોનું સવથી રક્ષણ કરનારા’ એમ કહેવામાં આવ્યું છે. નિર્વાણ પ્રાપ્ત કર્યા બાદ જિનેશ્વરો દેહ-રહિત અને એથી કરીને ચર્મ અને અસ્થિથી પણ રહિત અને છે તેથી આમ કહ્યું છે એમ માનવું વધારે યુક્તિ-યુક્ત હોય એમ લાગતું નથી.

ૐ ૐ ૐ ૐ

૧ ‘ઇશ’શબ્દના અર્થ સાદ તેમજ ‘મહાદેવ’ના સ્વરૂપ સાદ વિચારો આ શ્લોક:—

“ વિમ્બ પાથઃ કપદે સુરનગરનદીમિન્દુલેખાં લલાટે

નેત્રાન્તઃ કાલવહ્નિં ગરલમપિ મલે વ્યાઘ્રચર્માન્નમાને ।

પદ્માસ્યો વૈ ત્રિનેત્રો વૃષમગતિરતિર્વામમાગાર્ધવામઃ

સંદિશ્યાત્ સમ્પદં વઃ સહ સકલગુણૈરદ્ભુતાકાર દૈશઃ” ॥—સંબંધર

—સુભાષિતરત્નસાહસ્રાગર, પૃં ૯.

જિનશાસનસ્ય વિજયઃ—

જિનશાસનં વિજયતે

વિશદપ્રતિમાનવપ્રમદ્ગમવત્ ।

ત્રિજગદ્ ભવકાન્તારં

વિશદપ્રતિમાનવપ્રમં ગમવત્ ॥ ૮૩ ॥

—ગીતિઃ

ટીકા

વિશદપ્રતિમાનાનાં—બુદ્ધિવિશેષાણાં વપ્રાઃ—કેદારા ભદ્રાશ્ચ યસ્મિન્ । અવત્ ત્રિજગત્ । વિશત્—પ્રવિશત્ । કિં? સંસારારણ્યમ્ । અપ્રતિસ્પર્દિની મા-દીર્ઘચિત્તસ્ય નવા પ્રમાયસ્ય તત્, સમાહારઃ । ગમાઃ—સદૃશપાઠા વિચિન્તે યસ્મિન્ તત્ ॥ ૮૩ ॥

અન્વયઃ

વિશદ-પ્રતિમાન-વપ્ર-મદ્ગ્, મય-કાન્તારં વિશત્ ત્રિ-જગત્ અવત્, અપ્રતિ-મા-નવ-પ્રમં, ગમ-વત્ જિન-શાસનં વિજયતે ।

શીખરાર્થ

શાસન=શાસન, આરા.

જિનશાસનં=જૈન શાસન.

વિજયતે (ધાં જિ)=જયવંતું વર્તે છે.

પ્રતિમાન=નિર્મલ નૂતન વિકાસ પામતી બુદ્ધિ,

પ્રતિભા.

વપ્ર=ક્યારો.

મદ્ગ્=જલનિર્ગમ, નહેર.

વિશદપ્રતિમાનવપ્રમદ્ગ્=નિર્મલ પ્રતિભાના ક્યારા

તેમજ નહેરો છે જેને વિષે એવું.

અવત્ (ધાં અવ)=રક્ષણ કરનાર, બચાવનાર.

ત્રિજગત્=ત્રેલોક્યને.

મયકાન્તારં=સંસારરૂપી વનને.

વિશત્ (ધાં વિશ)=પ્રવેશ કરવું.

પ્રતિ=પ્રતિદેશતાવાચક અન્યથ.

મા=તેજ.

અપ્રતિમાનવપ્રમં=પ્રતિદેશતારહિત છે તેજ તેમજ

નવીન પ્રમા જેની એવું.

ગમ=આલાપક, સદૃશ પાઠ, આલાવો.

ગમવત્=આલાપકથી યુક્ત.

શ્લોકાર્થ

જિન-શાસનનો વિજય—

“ નિર્મલ પ્રતિભાના ક્યારાઓ અને નહેરો છે જેને વિષે એવા સંસારરૂપી અરણ્યમાં પ્રવેશ કરતા ત્રિજગતનું રક્ષણ કરનાર, તથા વળી અસાધારણ છે તેજ તેમજ નૂતન પ્રમા જેની એવું તથા વળી આલાપકથી યુક્ત એવું જૈન શાસન જયવંતું વર્તે છે. ”—૮૩

૧ અર્થ વિપ્રદક્ષિન્તનીયઃ । મા ચ નવપ્રમા ચેત્યનયોઃ સમાહારો માનવપ્રમં, અપ્રતિસ્પર્દિ માનવપ્રમં યસ્યેતિ સમાસઃ, અન્યથા મારાન્દસ્ય દ્રુસ્તતાપત્તિઃ ।

૨ આ શંબંધમાં બુદ્ધિ નેતુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૪૧).

સ્પષ્ટીકરણ

લા અને પ્રલામાં શું ફેર?—

એવો સહજ પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે શું લા અને પ્રલામાં કંઈ ફેર છે કે ભૂલથીજ આવો ઉદ્વેગ થઇ ગયો છે? આ પ્રશ્નનો વિચાર કરીએ તે પૂર્વે એ નિવેદન કરવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપિના ૪૩મા સૂત્રમાંના ‘જણં વિજણં’ પાઠ ઉપરથી ‘જય અને વિજયમાં ભિન્નતાનું સૂચન થાય છે.

આ ઉપરથી ભેદ શકાય છે કે લા અને પ્રલામાં ફરક હોવો ભેદએ અને ‘ગોળદીવદં’ ન્યાય પ્રમાણે તે એ છે કે ‘લા’ એટલે ‘તેજ’ અને ‘પ્રલા’ એટલે ‘વિશિષ્ટ તેજ.’

૫ ૫ ૫ ૫

અચ્છુષ્તાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સાઽચ્છુષ્તાઽવ્યાદ્ ગૌરી-

હ વાજિના યાતિ યા નમસ્યન્તી ।

દ્વૈષમસિકાર્મુકજિતા-

ઽહવા જિનાયાતિયાનમસ્યન્તી ॥ ૮૪ ॥ ૨૧ ॥

—ગીતિઃ

ટીકા

ગૌરી વર્ણેન । વાજિના-અશ્વેન યાતિ-ગચ્છતિ । યા નમસ્યન્તી-નમસ્કુર્વાણા જિનાય । દ્વૈષં અતિયાનં-અતિપ્રયાણં યા અસ્યન્તી-ક્ષિપન્તી । અસિકાર્મુકાભ્યાં જિતઃ સદ્ગામો યયા સા ॥ ૮૪ ॥

અન્વયઃ

યા અસિ-કાર્મુક-જિત-આહવા દ્વૈષં અતિ-યાનં અસ્યન્તી જિનાય નમસ્યન્તી ઇહ વાજિના યાતિ, સા ગૌરી ‘અચ્છુષ્તા’ અવ્યાત્ ।

શબ્દાર્થ

અચ્છુષ્તા=અચ્છુષ્મા (દેવી).

વાજિના (મૂ० વાજિન)=અશ્વ વડે, ઘોડા વડે.

યાતિ (ધા० યા)=જાય છે.

નમસ્યન્તી (ધા० નમ્)=પૂજતી, નમતી.

દ્વૈષં (મૂ० દ્વૈષ)=શત્રુના સંબંધી.

કાર્મુક=ધનુષ્ય.

આહવ=સંઘામ, યુદ્ધ.

અસિકાર્મુકજિતાહવા=ખડ્ગ અને ધનુષ્ય વડે
જીત્યાં છે યુદ્ધો જોણે એવી.

જિનાય (મૂ० જિન)=તીર્થંકરને.

યાન=પ્રયાણ.

અતિયાનં=મોટા પ્રયાણને.

અસ્યન્તી (ધા० અસ્)=દૂર ફેકતી.

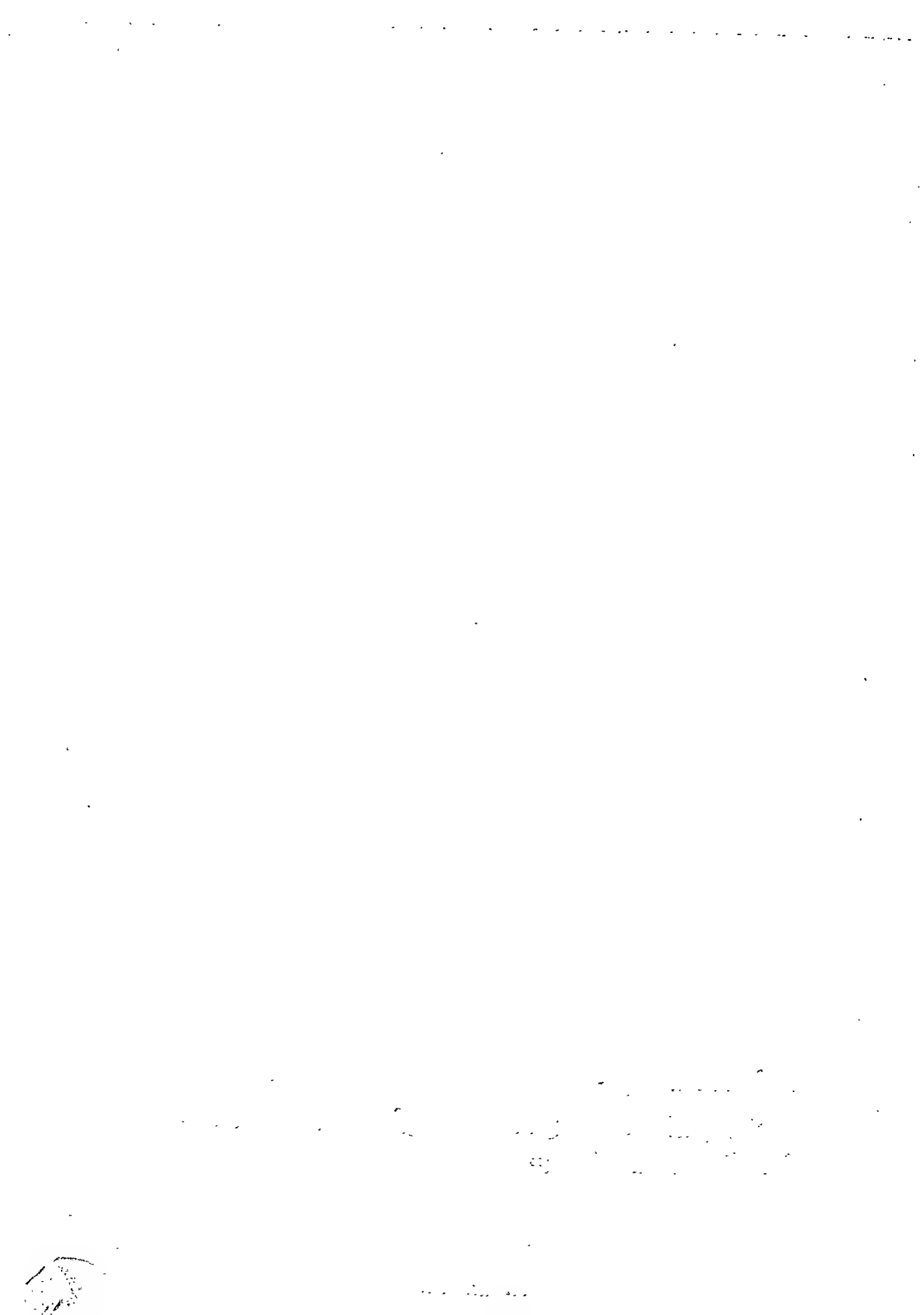
૧ જય અને વિજય વચ્ચે રહેલા તફાવતના સંબંધમાં જમ્બૂદ્વીપ-પ્રજ્ઞપિની શ્રીહીરસૂરિકૃત વૃત્તિમાં નીચે સુજબ ઉદ્વેગ મળી આવે છે:—

“ જયઃ સામાન્યત ઉપદ્રવાદિવિષયઃ, વિજયઃ સ એવ વિશિષ્ટતરઃ પ્રબલપરદલમર્દનસમુદ્ભવઃ.”

निर्याणकण्डिकायाम्—

“अच्छुप्तां तटिह्वणौ तुरगयाहनां चतुर्भुजां मङ्कषाणयुतदक्षिणकरां
गेष्टकालियुतग्रामकरां धेनि ।”

શ્લોકાર્થ

અચ્યુસા દેવીની સ્તુતિ—

“જેણે ખડ્ગ અને ધનુષ્ય વડે યુદ્ધોમાં જીત મેળવી છે તેમજ શત્રુ-વિષયક મહાપ્રયાણને દૂર ફેંકતી (અર્થાત્ તેના નાશ કરી તેને સ્તબ્ધ કરતી) થકી જિનને નમતી એવી જ (દેવી) આ જગત્માં અથ ઉપર સ્વારી કરે છે, તે ગૌરવર્ણી અચ્યુસા (દેવી) (હે ભવ્યો ! તમારું) રક્ષણ કરો.”—૮૪

સ્પષ્ટીકરણ

અચ્યુસા દેવીનું સ્વરૂપ—

‘પાપનો સ્પર્શ નથી જેને તે’ ‘અચ્યુસા’ એવા વ્યુત્પત્તિ-અર્થવાળી આ અચ્યુસા પણ એક વિદ્યા-દેવી છે. અચ્યુતા એનું નામાન્તર હોય એમ લાગે છે. આ અચ્યુસા દેવીનો વર્ણ સુવર્ણસમાન છે. તેના હાથમાં ધનુષ્ય, બાણ, ખડ્ગ અને દાલ (અથવા ભાથો) એ ચાર આયુધો છે. વિશેષમાં એને અથનું વાહન છે. તેનું સ્વરૂપ આચાર-દિનકર પ્રભાણે નીચે મુજબ છે:—

“સઘ્યપાણિધૃતકાર્મુકસ્ફપ-

ન્યસ્ફુરદ્વિદિશ્વલાઙ્ગધારિણી ।

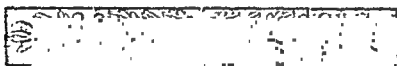
વિયુદ્ધામતનુરભ્યવાહના-

ડચ્છતિકા મગયતી દદાતુ શમ્ ॥”-૨થોદ્ધતા

—પૃષ્ઠ ૧૧૨.

નિર્વાણ-કલિકામાં પણ આ વિદ્યા-દેવી વિષે ઉલ્લેખ છે. ત્યાં કહ્યું છે કે—

“તથા અચ્યુતાં તદિદ્ર્ગાં તુરગવાહનાં ચતુર્મુજાં ચઙ્ગવાણયુતદક્ષિણકર્ણં ધનુઃશ્વેટકાન્ધિતયામ-હસ્તાં ચેતિ” અર્થાત્ અચ્યુસા દેવીનો વર્ણ વીજળાના જેવો છે અને ધોડો એ એનું વાહન છે. વળી તેને ચાર હાથ છે. તેમાં તે જમણા બે હાથમાં ખડ્ગ અને બાણ રાખે છે, ત્યારે ડાબા બે હાથમાં ધનુષ્ય અને જોટક ધારણ કરે છે.

૨૨ શ્રીનેમિજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીનેમિનાથાયાભ્યર્ચના—

ચિરપરિચિતલક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય સિદ્ધૌ રતારા-

દમરસદશમર્ત્યાવર્જિતાં દેહિ 'નેમે' !

ભવજલધિનિમજ્જન્તુનિર્વ્યાજવન્ધો !

દમરસદશમર્ત્યા વર્જિતાં દેહિને મે ॥ ૮૫ ॥

—માલિની

ટીકા

દેહો વિદ્યતે યસ્યાસૌ દેહી તસ્મૈ । મે-મહ્યમ્ । દમે-ઇન્દ્રિયદમે રસા-પ્રધાના દગ્-
દૃષ્ટિઃ સમ્યગ્દર્શનં તાં દેહિં । તાં ચિરપરિચિતાં લક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય-ત્યક્ત્વા મોક્ષે રત ! આમ-
ન્ત્રણમ્ । આરાત્-દૂરવર્તિનીમ્ । અમરૈઃ સદૃશાઃ-તુલ્યાઃ । કે ? વાસુદેવાદયો મર્ત્યાસ્તે
આવર્જિતા-અનુકૂલીકૃતા યયા સા તામ્ । ભવજલધિનિમજ્જન્તૂનાં નિર્વ્યાજો-માયારહિતો
વન્ધુઃ હે૦ । અર્ત્યા વર્જિતાં-દુઃસ્વવર્જિતાં, દૃષ્ટેર્વિશેષણમ્ ॥ ૮૫ ॥

અન્વયઃ

આરાત્ અમર-સદૃશ-મર્ત્ય-આવર્જિતાં ચિર-પરિચિત-લક્ષ્મીં પ્રોજ્ઞય સિદ્ધૌ રત ! 'નેમે' ! ભવ-
જલધિ-નિમજ્જત્-જન્તુ-નિર્વ્યાજ-વન્ધો ! દેહિને મે અર્ત્યા વર્જિતાં દમ-રસ-દશં દેહિ ।

શીખરાર્થ

ચિર=લાંબા સમયની.

પરિચિત (ધા૦ ચિ)=પરિચય પામેલી.

ચિરપરિચિતલક્ષ્મીં=લાંબા સમયના પરિચય વાળી
લક્ષ્મીને.

પ્રોજ્ઞય (ધા૦ ડજ્ઞ)=ત્યજ દઇને, ત્યાગ કરીને.

રત ! (મૂ૦ રત)=હે આસક્ત !

આરાત્=દૂરથી.

સદૃશ=તુલ્ય, જેવા.

મર્ત્ય=માનવ.

આવર્જિત (ધા૦ વર્જ)=અનુકૂલ કરેલ.

અમરસદૃશમર્ત્યાવર્જિતાં=દેવતુલ્ય માનવોને અનુકૂલ
કરેલ છે જેણે એવી.

દેહિ (ધા૦ દા)=તું અર્પણ કર.

નેમે ! (મૂ૦ નેમિ)=હે નેમિ(નાથ) !

જલધિ=સમુદ્ર.

નિમજ્જત્ (ધા૦ મસ્જ)=ડૂબતા.

જન્તુ=જીવ, પ્રાણી.

નિર્=અભાવવાચક અન્યથ.

વ્યાજ=કપટ.

નિર્વ્યાજ=નિષ્કપટી, સાચા.

ભવજલધિનિમજ્જન્તુનિર્વ્યાજવન્ધો ! =હે સંસારરૂપ
સમુદ્રમાં ડૂબી જતા જીવોના નિષ્કપટી મિત્ર !

દમ=ઇન્દ્રિય-દમન, સંયમ.

રસ=પ્રધાન.

દમરસદશં=દમનને વિષે પ્રધાન દૃષ્ટિને, સમ્યક્દષ્ટને.

અર્ત્યા (મૂ૦ અર્તિ)=પીડાથી.

વર્જિતાં (મૂ૦ વર્જિત)=રહિત.

દેહિને (મૂ૦ દેહિન્)=શરીરધારી.

મે (મૂ૦ અસ્મદ્)=મને.

શ્લોકાર્થ

શ્રીનેમિનાથને પ્રાર્થના—

“દેવતુલ્ય માનવોને (અર્થાત્ વાસુદેવાદિકાને) અનુકૂલ કરી લીધા છે જોણે એવી તેમજ લાંબા સમયના પરિચયવાળી લક્ષ્મીને દૂરથી સજી દૃઢને સુક્તિને વિષે આસક્ત બનેલા હે (ખાવીસમા તીર્થંકર) ! હે નેમિ(નાથ) ! હે સંસાર-સમુદ્રમાં ડૂબી જતા જીવોને (સહાય કરવામાં) નિષ્કપટી મિત્ર(સમાન) ! દેહધારી એવા મને પીડાથી રહિત એવી (ધન્નદ્રય-) દમનને વિષે પ્રધાન એવી દૃષ્ટિ (અર્થાત્ સમ્યક્ત્વ) તું અર્પણ કર. ”—૮૫

૫ ૫ ૫ ૫

જિનવરાણાં સ્તુતિઃ—

વિદધદિહ ચદાજ્ઞાં નિર્વૃતૌ શંમળીનાં

સુખનિરતનુતાનોઽનુત્તમાસ્તેઽમહાન્તઃ ।

દદતુ વિપુલભદ્રાં દ્રાગ્ જિનેન્દ્રાઃ શ્રિયં સ્વઃ—

સુખનિરતનુતા નોઽનુત્તમાસ્તે મહાન્તઃ ॥ ૮૬ ॥

—માલિની

ટીકા

યેપામાજ્ઞાં વિદધત્-કુર્વન્ નિર્વૃતૌ-મોક્ષે શં-સુખં તદેવ મળયસ્તેપાં સુખનિઃ-શોભ-
નખનિઃ સન્ । અતનુઃ-મહાન્ તાનો यस્ય સ વૃહત્પ્રમાણઃ સન્ આસ્તે-તિષ્ઠતિ । કથં ?
અનુત્તં-અપ્રેરિતમ્ । મહાનાં-ઉત્સવાનાં અન્તો ન વિદ્યતે यस્ય સઃ । સ્વર્ગસુખેષુ નિરતા-
આસક્તા ઇન્દ્રાદયસ્તૈર્નુતાઃ । અનુત્તમાઃ-પ્રધાનાઃ । મહાન્તો-મહાપુરુષાસ્તે જિનેન્દ્રાઃ ।
નઃ-અસમ્યમ્ ॥ ૮૬ ॥

અન્વયઃ

યદ્-આજ્ઞાં હદ વિદધત્ (પ્રાણી) શં-મળીનાં સુ-ખનિઃ (સન્) અ-તનુ-તાનઃ (સન્) નિર્વૃતૌ
અ-નુત્તં આસ્તે, અ-મહ-અન્તઃ (વર્તંતે ચ), તે સ્વર્ગ-સુખ-નિરત-નુતાઃ અનુત્તમાઃ મહાન્તઃ જિનેન્દ્રાઃ
નઃ વિપુલ-ભદ્રાં શ્રિયં દ્રાક્ દદતુ ।

૧ આ સંબંધમાં જુઓ વીર-લક્ષ્મીભર (૫૦ ૫).

૨ આ તીર્થંકરની સ્થૂલ રૂપરેખાં સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા (૫૦ ૨૫૮)માં આલેખવામાં આવી છે.

શીઠદાર્થ

વિદધત્ (ધાં ધા)=આચરણ કરનારો.

આજ્ઞા=શાસન, હુકમ.

યદાજ્ઞા=જેની આજ્ઞાને.

નિર્વૃત્તૌ (મૂં નિવૃત્તિ)=મોક્ષને વિષે.

શંમણીનાં (મૂં શંમણિ)=સુખરૂપ રતોની.

સ્વનિ=ખાણ.

સુસ્વનિ=શોભનીય ખાણ.

તનુ=અદ્ય.

અતનુતાનઃ=અનદ્ય છે વિસ્તાર જેનો એવો.

અનુત્તં=અપ્રેરિતપણે.

અમહાન્તઃ=અવિદ્યમાન છે ઉત્સવોનો અંત જેને વિષે એવા.

વિપુલ=વિશાળ.

મદ્ર=કલ્યાણ.

વિપુલમદ્રાં=વિશાળ છે કલ્યાણ જેમાં એવી.

જિનેન્દ્રાઃ (મૂં જિનેન્દ્ર)=જિનવરો.

સ્વર્=સ્વર્ગ.

નિ=અત્યંતવાચક અન્યથ.

રત=આસક્ત.

નુત (ધ્રાં નું)=સ્તુતિ કરાયેલા.

સ્વઃસુસ્વનિરતનુતાઃ=સ્વર્ગના સુખમાં અત્યંત આસક્ત એવા (દેવો) વડે સ્તુતિ કરાયેલા.

અનુત્તમાઃ (મૂં અનુત્તમ)=સર્વોત્તમ.

મહાન્તઃ (મૂં મહત્)=મોટા.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“જેમની આજ્ઞાનું અત્ર આચરણ કરનારો (અર્થાત્ જેમના આદેશ પ્રમાણે વર્તન કરનારો પ્રાણી) સુખરૂપ રતોની સુશોભિત ખાણ થયો થકા મોટા વિસ્તારવાળો (અર્થાત્ આછામાં આછી બત્રીસ આંગળની અવગાહનાવાળો) બની મોક્ષમાં અપ્રેરિતપણે રહે છે તેમજ અખંડિત મહોત્સવોને ભોગવે છે, તે, સ્વર્ગના સુખમાં રચી પચી રહેનારા (સુરો) વડે સ્તુતિ કરાયેલા એવા, વળી સર્વોત્તમ, તેમજ મહત્વશાળી એવા જિનવરો અમને અત્યંત કલ્યાણકારી લક્ષ્મી સત્વર અર્પો.”—૮૬

૫ ૫ ૫ ૫

જિનસિદ્ધાન્તસ્મરણમ્—

કૃતસુમતિબલર્હિધ્વસ્તરુમૃત્યુદોષં

પરમમૃતસમાનં માનસં પાતકાન્તમ્ ।

પ્રતિ દૃઢરુચિ કૃત્વા શાસનં જૈનચન્દ્રં

પરમમૃતસમાનં માનસં પાત કાન્તમ્ ॥ ૮૭ ॥

—માલિની

ટીકા

શાસનં માનસં પાત-રક્ષત્ત્વમ્ એવમ્ ઇતિ ક્રિયા । કિં કૃત્વા ? માનસં-ચિત્તં પ્રતિ દૃઢા રુચિ-ર્યસ્ય તત્ તીવ્રેચ્છં કૃત્વા કૃતાઃ શોભના મતિબલઃકૃદ્ધયો યેન તત્ એવંવિધં ચ તત્ ધ્વસ્ત-રુમૃત્યુદોષં ચ તત્ કર્મધારયઃ । પરમં-પ્રધાનં કૃતં-સત્યં ચ તત્ પરમત્વર્થ પાતકાના-મન્તો યસિન્સત્ ॥ ૮૭ ॥

અન્વયઃ

માનસં પ્રતિ દંઢ-રુચિ કૃત્વા, કૃત-સુમતિ-ચલ-ઋદ્ધિ-ધ્વસ્ત-રૂઝ્-મૃત્યુ-દોષ, અમૃત-સમાનં, પરં પાતકં-અન્તં, પરમે કૃત-સં-માનં કાન્તં જૈનચન્દ્રં શાસનં માનસં પાત ।

શબ્દાર્થ

ઋદ્ધિ=સંપત્તિ.

ધ્વસ્ત (ધા° ધ્વસ્)=નષ્ટ કરેલ.

મૃત્યુ=મરણ.

કૃતસુમતિચલઋદ્ધિધ્વસ્તરૂઝ્મૃત્યુદોષ=(અર્પણ) કર્યો છે સુશુદ્ધિ, સુપરાક્રમ અને સુસંપત્તિ જેણે એવા તેમજ નાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો જેણે એવા.

અમૃત=મુખા, અમૃત.

અમૃતસમાનં=અમૃતના જેવા.

માનસં (મૂ° માનસ)=મન.

પાતક=પાપ.

પાતકાન્તં=પાપનો અન્ત છે જેને વિષે એવા.

દંઢ=તીવ્ર.

રુચિ=અભિલાષા, ધૃષ્ટા.

દંઢરુચિ=તીવ્ર અભિલાષાવાળું.

કૃત્વા (ધા° કૃ)=કરીને.

શાસનં (મૂ° શાસન)=શાસનને.

જૈનચન્દ્રં=જિન-ચન્દ્રના સંબંધી.

માન=સંકાર, સંમાન.

કૃતસમાનં=સત્ય તેમજ સંમાનયુક્ત.

માનસં (મૂ° માનસ)=માનસ (સરોવર).

પાત (ધા° પા)=તમે રક્ષણ કરો.

કાન્તં (મૂ° કાન્ત)=મનોહર.

શ્લોકાર્થ

જિન-સિદ્ધાન્તર્થ રમરણ—

“(અર્પણ) કર્યો છે સુશુદ્ધિ, સુપરાક્રમ, અને સુસંપત્તિ જેણે એવા, તેમજ વિનાશ કર્યો છે રોગ અને મરણરૂપ દોષોનો [અથવા રોગ, મરણ અને અપરાધનો] જેણે એવા, વળી મુખાસમાન (પ્રીતિકર), તથા વળી પાપનો અત્યંત અંત આણનારા, તેમજ ઉત્કૃષ્ટ, સત્ય તથા સંમાનયુક્ત અને વળી મનોહર એવા જિન-ચન્દ્રવિષયક શાસનરૂપી માનસ સરોવરનું (હે લબ્ય જનો.) તમે મનમાં તીવ્ર ઉત્કણ્ઠા ધારણ કરીને (અર્થાત્ તીવ્ર અભિલાષાપૂર્વક) રક્ષણ કરો.—૮૭

અમ્વાદેવ્યાં: સ્તુતિ:—

જિનવચસિ કૃતાસ્થા સંશ્રિતા કમ્રમાઞ્

સમુદિતસુમનસ્કં દિવ્યસૌદામનીરુક્ ।

દિશતુ સતત‘મમ્વા’ ભૂતિપુષ્પાત્મકં ન:

સમુદિતસુમનસ્કં દિવ્યસૌ દામ નીરુક્ ॥ ૮૮ ॥ ૨૨ ॥

—માલિની

ટીકા

અસૌ અમ્વા દેવતા દિવિ-દેવલોકે । ભૂતયઃ-સમૃદ્ધય એવ પુષ્પાણિ આત્મા यस્ય તત્ । દામ-સ્રક્ । નઃ-અસ્મભ્યં દિશતુ । કમ્ન-કમનીયં આમ્ન-ચૂતં સંશ્રિતા । સમુદિતા-એકીભૂતાઃ સુમનસઃ-પુષ્પાણિ યસ્મિન્ દામ્નિ તત્ । દિવ્યા સૌદામની-વિદ્યુત્ તદ્વત્ રુક્-દીપ્તિર્યસ્યાઃ સા । સમુદિતાઃ-સહર્ષાઃ સુમનસઃ-સમ્યગ્દૃષ્ટયો યસ્મિન્ દામદાને તત્, इदं ક્રિયાવિશેષણમ્ । અપગતા રુજો-રોગા યસ્માદ્ દામ્નસ્તત્ ॥ ૮૮ ॥

અન્વયઃ

જિન-વચસિ કૃત-આસ્થા, કમ્ન આમ્ન સંશ્રિતા, દિવ્ય-સૌદામની-રુક્, અસૌ 'અમ્વા' સમુદિત-સુમનસ્કં, દિવિ ભૂતિ-પુષ્પ-આત્મકં, નિર્-રુગ દામ સ-મુદિત-સુ-મનસ્કં નઃ સતતં દિશતુ ।

શબ્દાર્થ

જિનવચસિ=તીર્થંકરના વચનમાં.

આસ્થા=શ્રદ્ધા, આઙીન.

કૃતાસ્થા=કરી છે શ્રદ્ધા જેણે એવી.

સંશ્રિતા (ધાં શ્રિ)=આશ્રય કરેલી, આશ્રીને રહેલી.

કમ્ન (મૂં કમ્)=મનોમોહક, કમનીય.

આમ્ન (મૂં આમ્)=આમ્રને, આંખાને.

સમુદિત (ધાં દ)=એકત્રિત કરેલ.

સુમનસ=પુષ્પ, હુસુમ.

સમુદિતસુમનસ્કં=એકત્રિત કરેલ છે હુસુમો જેને વિષે એવી.

સૌદામની=વિદ્યુત્, વીજળી.

દિવ્યસૌદામનીરુક્=દિવ્ય વીજળીના જેવી પ્રલા છે જેની એવી.

દિશતુ (ધાં દિશ)=અર્પો.

સતતં=સર્વદા, હમેશાં.

અમ્વા=અમ્બા (દેવી).

ભૂતિપુષ્પાત્મકં=આખાદીરૂપ ફૂલો છે જેનું એવી.

નઃ (મૂં અસ્મદ્)=અમને.

મુદિત=હર્ષ.

સમુદિત=હર્ષિત.

સુમનસ=સમ્યગ્દૃષ્ટિ.

સમુદિતસુમનસ્કં=સમ્યગ્દૃષ્ટિ હર્ષ પામે તેવી રીતે.

અસૌ (મૂં અદસ્)=આ.

દામ (મૂં દામન્)=માલા.

નીરુક્=નષ્ઠ થયો છે રોગ જેનાથી એવી.

શ્લોકાર્થ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ—

“ જિન-વચનને વિષે શ્રદ્ધાળુ એવી તથા મનોમોહક આમ્રને આશ્રય લીધેલી, દિવ્ય વિદ્યુતના જેવી પ્રલા છે જેની એવી આ અમ્બા (દેવી) એકત્રિત થયેલાં છે પુષ્પો જેમાં એવી, તેમજ સ્વર્ગવિષયક અભ્યુદયરૂપ હુસુમો છે સ્વરૂપ જેનું એવી તથા વળી નષ્ઠ થયા છે રોગો જેનાથી એવી માલા સમ્યગ્-દૃષ્ટિ આનંદ પામે તેવી રીતે અમને સર્વદા સમર્પો. ”—૮૮

સ્પષ્ટીકરણ

અમ્બા દેવીની સ્તુતિ પરત્વે વિચાર—

અત્યાર સુધી તો કવિરાજે શ્રુત-દેવતા અને વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ કરી છે, પરંતુ આ પદ્યમાં તો તેમણે શાસન-દેવીની સ્તુતિ કરી છે, કેમકે ‘અમ્બા’ એ તો બાવીસમા તીર્થંકર

निर्वाणकलिकायाम्—

“तस्मिन्नेव तीर्थे समुत्पन्नां कृष्णान्डीं (भगविकां) देवीं कनकवर्णां
सिंहवाहनां चतुर्भुजां भातुल्लिङ्गपादायुक्तदक्षिणकरां पुत्राङ्कुशान्वितवाम-
करां चेति ।”

શ્રીનેત્રિનાથની આસન-દેવીનું નામ છે. અત્ર પ્રશ્ન એ ઉપસ્થિત થાય છે કે આ કાવ્યમાં સોળે સોળ વિદ્યા-દેવીઓની સ્તુતિ પૂર્ણ કરવાની વાત તો કોરે મૂકી એકાએક કવીશ્વરે આસન-દેવતાની કેમ સ્તુતિ કરી છે ?

અરમ્ભા દેવીનું સ્વરૂપ—

અરમ્ભા દેવીના સંબંધમાં ઘણે સ્થલે ઉલ્લેખ મળી આવે છે. ઉદાહરણતઃ-સ્તવમાં એના સંબંધમાં કહ્યું છે કે—

“સિંહયાના હેમવર્ણા, સિંહચુરસુતાન્વિતા ।
કમ્પાન્નલુમ્બિભૃત્પાણિ-રત્રામ્યા સહુવિમ્બદ્વત્ ।”

—૧૩ મું પદ.

આચાર-દિનકરમાં નીચે સુજળ ઉલ્લેખ છે:—

“સિંહારુદા કનકતનુરુપ વેદબાહુશ્ચ વામે
હસ્તદન્દેઽકુશતનુમુચી વિમ્બતિ દક્ષિણેઽત્ર ।
પાદામ્રાલી સકલજગતાં રક્ષણેકાર્દ્રચિત્તા
દેવ્યમ્યા નઃ પ્રદિશતુ સમસ્તાવિષ્ણ્વસમાશુ ॥”

નિર્વાણ-દક્ષિણમાંથી પશુ આ દેવીના સંબંધી માહિતી મળી શકે છે, પરંતુ ત્યાં આ દેવીનું નામ ‘કૂમ્ભાણ્ડી’ હોવાનો ઉલ્લેખ છે. આ રહ્યો તે ઉલ્લેખ:—

“તસિન્નેવ તીર્થે સમુત્પન્નાં કૂમ્ભાણ્ડીં દેવીં કનકવર્ણાં સિંહવાહનાં માતુલિન્નપાશયુક્તાદક્ષિણ-
કર્ણં પુત્રાઘ્રાન્વિતવામકર્ણં ચેતિ.”

અર્થાત્-તેજ (ખાવીસમા તીર્થકરના) તીર્થને વિષે ઉત્પન્ન થયેલી કૂમ્ભાણ્ડી દેવીનો વર્ણ સુવર્ણના સમાન છે અને સિંહ એ એનું વાહન છે. એને ચાર હાથ છે. એના જમણા બે હાથ શીલેશ અને પાશથી અલંકૃત છે, જ્યારે એના ડાબા બે હાથ પુત્રો અને અંકુશ વડે વિભૂષિત છે. આ દેવીના પૂર્વ ભવની માહિતી અગ્નિબ્રહ્માદેવીકથનમાંથી મળી શકે તેમ હોવાથી અત્ર એ કથન અનુવાદસહિત નીચે સુજળ આપવામાં આવે છે:—

અમ્બિકાદેવીકલ્પ:

સિંરિવજ્જયંત(ગિરિ)સિંહરસેહરં મળમિઝળ નેમિઝિળં ।

કોહંદિદેવિકર્ણં, લિહામિ તુઝોવપસાઓ ॥—અજ્ઞા

અત્યંત ‘સુરદ્વા’વિસયે ઘનકળયસંપયજળસમિદ્ધં ‘કોઢીનારં’ નામ નગરં । તત્ત્વ ‘સોમો’ નામ તિદ્ધિ-
સમિદ્ધો હક્ષ્મપરાયણો વેયાગમપારાગમો ધંમણો હૃત્યા । તત્સ ધરિણી ‘અંબિણી’ નામ સદ્ગચસીલાલંકા-

૧ આ નામાન્તર છે એ વાતની અગ્નિબ્રહ્માદેવીકથન પશુ સાક્ષી પૂરે છે.

૨ છંદા—

શ્રી‘ઠજયન્ત’(ગિરિ)સિંહરસેહરં મળમ્ય ‘નેમિ’ઝિનમ્ ।

‘કોહિન્દ’ દેવીકર્ણં લિહામિ વૃદ્ધોપદેનાવ્ ॥

અગ્નિ ‘કોરાણ’વિષયે ઘનકળયસંપદાજનસમૃદ્ધં ‘કોઢીનારં’ નામ નગરમ્ । તત્ત્વ ‘સોમો’ નામ તિદ્ધિસમૃદ્ધઃ
પદ્મવર્ણપાદકો વેદાગમપરાગમો માહળઃ આસીત્ । તત્ત્વ ગૃહિણી ‘અગ્નિકા’ નામ સદ્ધર્મસીમાલંકારપૂર્ણાદિભા-

रभूसियंसरीरा आसि । तेसिं विसयसुहमणुहवंताणं उप्पन्ना दुवे पुत्ता-पढमो सिद्धो वीओ बुद्धुत्ति ।
 अन्नया समागए पिअरपक्खे भट्टसोमेणं निमंतिआ वंभणा सद्धदिणे । कत्थवि ते वेयमुच्चारन्ति, कत्थवि
 आढवन्ति पिण्डपयाणं, कत्थवि होमं करिंति वइसदेवं च । सम्पाडिआ सालि-दालि-वंजण-पक्कन्न-भेअ-
 खीर-खण्डपमुहा जेमणा । अवि(अंवि)णीए अ सासुआ ण्हाणं काउं पयट्ठा । तम्मि अवसरे एगो साहू
 मासोववासपारणए भिक्खट्ठा संपत्तो । तं पलोइत्ता हरिसभरनिम्भरपुलइअंगी उट्ठिआ अंविणी । पडि-
 लाभिओ तीए मुणिवरो भत्तिवहुमाणपुव्वं अहापवित्तेहिं भत्तपाणेहिं । जाव गहिअभिक्खो साहू वंलि-
 ओ ताव सासुआवि ण्हाऊण रसवईठाणमागया । न पिच्छइ पढमसिंहं । तओ तीए कुविआए पुट्ठा
 घहुआ । तीए जहट्टिए वुत्ते अंवाडिआ सा अज्जए-हा पावे किमेयं तए कयं ? अज्जवि देवया न
 पूइआ, अज्जवि न भुंजाविआ विप्पा, अज्जवि न भरिआइं पिंडाइं, अग्गसिहा तए किमत्थं साहुणो
 दिन्ना ? । तओ तीए भणिओ सब्बोवि वइअरो सोमभट्टस्स । तेण संरुट्ठेण अप्पच्छंदिअत्ति निक्का-
 लिआ गिहाओ । सा परिभवदूमिआ सिद्धं करंगुलीए धरित्ता वुद्धं च कडीए चडावित्ता चलिआ
 नयराओ वाहिं । पंथे तिसाभिभूएहिं दारएहिं जलं मग्गिआ । जाव सा अंसुजलपुन्नलोअणा संवुत्ता
 ताव पुरओ ठिअं सुक्कसरोवरं तिस्सा अणग्घेणं सीलमाहप्पेणं तक्खणं जलपूरिअं जायं । पाइआ
 दौन्नि सीअलं नीरं । तओ लुंहिएहिं भोजनं मग्गिआ वालएहिं । पुरओ सुक्कसहयारतरु तक्खणं
 फलिओ । दिन्नाइं फलाइं अंविणीए तेसिं, जाया ते सुत्था । जाव सा चूअच्छायाए वीसमइ ताव
 जं जायं तं निसामेह-जं तीए वालयाइं पढमं जेमाविआ तेसिं भुत्तुतरं पत्तलीओ तीए वाहिं उज्झि-
 आओ आसि, ताओ सीलमाहप्पाकंपिअमणाए सासणदेवयाए सोवन्नकच्चोलयरूवाओ कयाओ । जे
 अ उच्छिष्टसिक्खकणा भूमीए पडिआ ते मुत्तिआइं संपाइआइं । अग्गसिहा य सिहरेसु तहेव दंसिआ ।
 एअमच्चम्भुअं सासुए दट्ठूण निवेइअं 'सोम'विप्पस्स । सिद्धं(द्वं) च जहा-वच्छ ! सुलक्खणा पइव्वया

आसीत् । तयोर्विषयसुखमनुभवतोः उत्पन्नौ द्वौ पुत्रौ-प्रथमः 'सिद्धः' द्वितीयो 'बुद्ध' इति । अन्यदा समागते पितृपक्षे
 'सोम'भट्टेन निमन्त्रिताः ब्राह्मणाः श्राद्धदिने । कुत्रचित् ते घेदमुच्चारयन्ति, कुत्रचित् आरभन्ते पिण्डप्रदानं, कुत्रचित्
 होमं कुर्वन्ति वैश्वदेवं च । सम्पादितानि शालि-दालि-व्यञ्जन-पक्कान्न-भेद-क्षीर-खण्डप्रमुखानि जेमनानि । 'अम्बिका'-
 याश्च श्वश्रूः स्नानं कर्तुं प्रवृत्ता । तस्मिन्नवसरे एकः साधुः मासोपवासपारणके भिक्षार्थं संप्राप्तः । तं प्रलोक्य हर्षभर-
 निर्भरपुलकितार्त्ता उत्थिताः 'अम्बिका' । प्रतिलासितस्तया मुनिवरो भक्तिवहुमानपूर्वं यथाप्रवृत्तैर्भक्तपातैः । यावद् गृहीत-
 भिक्षः साधुः वलितः तावत् श्वश्रूरपि स्नात्वा रसवतीस्थानमागता । न प्रेक्षते प्रथमशिखाम् । ततस्तया कुपितया
 पृष्टा बधूः । तया यथास्थिते उक्ते तिरस्कृता सा आर्यया (श्वश्रवा)-हा पापे ! किमेतत् त्वया कृतं ? अद्यापि देवता
 न पूजिता, अद्यापि न भोजिता विप्राः, अद्यापि न भरिताः पिण्डाः, अग्रशिखां त्वया किमर्थं साधवे दत्ता ? । ततस्तया
 मंगितः सर्वोऽपि व्यतिकरः 'सोम'भट्टस्य । तेन संरुष्टेन आत्मच्छंदिकेति निष्कासिता गृहात्, सा परिभवदूना 'सिद्धं'
 कराङ्कुल्या धृत्वा 'बुद्ध' च कट्या आरोप्य चलित्ता नगराद् बहिः । पथि तृपाभिभूताभ्यां दारकाभ्यां जलं मार्गिता । यावत्
 सा अश्रुजलपूर्णलोचना संवृत्ता, तावत् पुरतः स्थितं शुक्कसरोवरं तस्याः अनर्घेण शीलमाहात्म्येन तत्क्षणं जलपूरितं
 जातम् । पायितौ द्वौ शीतलं नीरम् । ततः क्षुधिताभ्यां भोजनं मार्गिता बालकाभ्याम् । पुरतः शुक्कसहकारतरुः तत्-
 क्षणं फलितः । दत्तानि फलानि अम्बिकया तयोः, जातौ तौ सुखौ । यावत् सा चूतच्छायायां विश्रामयति तावद् यद् जातं
 तद् निशामयत-यत् तया बालकादयः प्रथमं जेमिताः, तेषां भुक्तोत्तरं पत्राल्यः तया बहिः उज्झिताः आसीरन्, ताः
 शीलमाहात्म्याकम्पितमनसा शासनदेवतया सौवर्णकच्चोलकरूपाः कृताः, (ये) उच्छिष्टसिक्खकणाः भूमौ पतिताः ते
 मौक्तिकानि संपादितानि अग्रशिखा च शिखरेषु दर्शिता । एतददभुतं श्वश्रवा इष्टा निवेदितं 'सोम'विप्रस्य, विष्टं च

य एसा बहू; ता पञ्चाणेहि एअं कुलहरंति जणणीपेरिओ पच्छायावानलडङ्गत्तमाणंसो गओ वहुयं वालेअं
 'सोम'भट्टो । तीए पिट्टओ आगच्छन्तं दिअवरं निअवरं दहूण दिसाओ पेलोइआओ । दिट्ठओ अग्गओ
 मग्गकूवओ । तओ जिणवरं मणे अणुसरिऊण सुपत्तदाणं अणुमोअंतीए अप्पा कूवमि झंपाविओ । सुह-
 ज्ञससाणेण पाणे पइऊण उप्पञ्जा'कोहंडविमाणे सोहम्मकप्पहिट्ठे चउहिं जोअणेहिं अंबीअदेवी नाम
 महड्डिआ देवी । विमाननामेणं कोहंडीवि भन्नइ । 'सोम'भट्टेणवि तीसे महासईए कूवे पठणं दहूं
 अप्पा तयेव झंपाविओ । सो अ मरिऊण तयेव जाओ देवो । अभिओगिअकम्मणा सिंहख्वं विउ-
 च्वित्ता त्रीए चैव वाहणं जाओ । अत्रे भणंति—'अंबिणी' 'रेवय'सिहराओ अप्पाणं झंपावित्ता तप्पिट्ठओ
 'सोम'भट्टेवि तहेव मओ । सेसं तं चैव । सा य भगवई । चउम्मुआ दाहिणहत्थेसु अंबलुंवि पासं च
 धारेइ, धामहत्थेसु पुण पुत्तं अंकुसं च धारेइ । उत्तकणयसवणं च वण्णमुव्वइ सरीरं । सिरि'नेमि'-
 नाहरस सासणदेवयत्ति निवसइ 'रेवइ'गिरिसिहरे । मउड-कुंडल-मुत्ताहलहार-रयणकंकण-नेउडांस-
 च्चंगीणाभरणरमणिजा पूरेइ सम्मदिट्ठीण मणोरहे, निवारैइ विगघसंधायं । तीए संतमंडलाइणि आ-
 रोहिताणं भविआणं दीपंति अणेगरूवाओ रिद्धिसिद्धीओ, न पह्वंति भूअ-पिसाय-साइणी-विंसम-
 ग्गहा, संपज्जंति पुत्त-कलत्त-मित्त-घण-धन्न-रज्ज-सिरिओ त्ति ।

अंबिआमंता इमे—

ययवीअसकुलकुल—जलहरिहयअंकंतपेआइ ।

पणइणिवायावसिओ, अंबिअदेवीइ अहमंतो ॥ १ ॥—अज्जा

धुवमुयणदेवि संवुद्धिपासअंकुसतिलोअपंचसरा ।

णहसिहिकुलकलअज्जासियमायपरपणामपयं ॥ २ ॥ ,,

वागुच्चमयं तिलोअं, पाससिणीहाउ तइअवन्नस्स ।

कुहंडअंबिआए, नमु त्ति आराहणामवो ॥ ३ ॥ ॥

यथा—वत्स ! सुलक्षणा पतिप्रता च एषा यथा; तस्मात् प्रत्यानय एतां कुलशृङ्गे इति जगतीप्रेरितः पश्चात्तपानलड-
 ङ्गमानमानसो गतो यथा कुलशृङ्गे 'सोम'भट्टः । तथा शृङ्गतः आगच्छन्तं द्विजवरं निजवरं दृष्ट्वा दत्ताः प्रलोकिताः,
 इष्टः अग्रतः सांगेक्षकः, ततो निजवरं मनसि अनुगृह्य सुपात्रदानं अनुमोदयन्त्या आत्मा कृपे प्रसिन्धुः । शुभाभ्य-
 धसानेन प्राणान् त्यक्त्वा उत्पन्ना 'कोहण्ड'विमाने सौधर्मकव्यस्याधस्तात् चतुर्विंशतैः 'अम्बिका'देवी नाम
 मर्द्धिका देवी । विमाननाम्ना कोहण्डी अपि अण्यते । 'सोम'भट्टेणपि तस्या महासत्याः कृपे पतनं दृष्ट्वा आत्मा
 तत्रैव संश्लिष्टः । स च शृङ्गा तत्रैव जातो देवः, अभियोगिककर्मणा सिंहख्वं विक्रमे-तस्या एव वाहनं
 जातः । अन्ये भगवन्ति—'अम्बिका' 'रेवत'सिहरात् आत्मानं शिल्वा तपश्रुतः 'सोम'भट्टोऽपि तथैव श्रुतः, सेपं
 रादेव । सा च भगवती चतुर्भुजा दक्षिणहस्तयोः आग्रलुम्बि पातं च धारयति, धामहस्तयोः पुनः पुत्रं अंकुसं
 च धारयति, उत्तकनकसवणं च वण्णमुव्वइति शरीरं, श्री'नेमि'नाथस्य दासनदेयता इति निवसति 'रेवत'गिरिसि-
 हरे, मुष्ट-कुण्डल-मुत्ताफलहार-नख-कुण्डल-मुत्तादिसर्वाङ्गीणाभरणरमणीया पूरयति सम्पररहीनां मणोरमान्, निवार-
 यति विगघसंधात् । तथा भगवन्मंडलादीनि आरुह्य भव्यानां दीपयन्ते अनेकरूपा ऋद्धिसिद्धिः, न प्रमथयन्ति भूतपि-
 ताश्चादिनीरिपमग्रहाः, संपचन्ते पुत्रकलत्रप्रिधनधान्यराज्यधिय इति । अम्बिकामग्रा इमे (आज्ञापात्रमायाव-
 त्त्वमस्यमायाचं न प्रतिस्तेहताः) ।

एवं अम्बेऽपि अंवादेवीमंता अप्पररक्खाविसया सुमरणजुग्गा मग्गखेमाइगोअरा य बहवो चिहंति । ते अ तहा मंडलाणि अ इत्थ न भणिआणि गंथवित्थरभएणंति गुरुमुहाओ नायज्जाणि ।

एअं अंवियदेवी—कृष्णं अविअप्पचित्तवित्तीणं ।

वायंतसुणंतानं, पुज्जंति समीहिआ अत्था ॥ १ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

અમ્બિકાદેવીકલ્પનો અનુવાદ.

શ્રીઉજ્જયન્ત (ગિરનાર) ગિરિના શિખર ઉપર મુકુટસમાન નેમિનાથ તીર્થકરને પ્રણામ કરીને વૃદ્ધના ઉપદેશથી કોહણિડે (અંખા) દેવીનો કલ્પ લખું છું. સૌરાષ્ટ્ર દેશમાં ધન, સુ-વર્ણ ઇલાદિ સંપત્તિ તેમજ જનો વડે સમૃદ્ધ એવું ‘કોડીનાર’ નામનું નગર છે. ત્યાં ઋદ્ધિ-શાળી, છ કર્મમાં તત્પર અને વેદ-શાસ્ત્રનો જાણકાર એવો સોમ નામનો પ્રાહ્મણ રહેતો હતો. મહાભૂદ્યવાળા શીલરૂપી અલંકારથી અલંકૃત એવા દેહવાળી તેને અંબિકા નામની પત્ની હતી. આ દંપતીને વિષયમુખ ભોગવતાં અનુક્રમે સિદ્ધ અને બુદ્ધ એ નામના બે પુત્રો થયા. અન્યદા ‘પિતૃ-પક્ષ’ આખું એટલે શ્રાદ્ધને દિને સોમભટ્ટે પ્રાહ્મણોને આમન્ત્રણ આપ્યું. કોઈક સ્થલે તેઓ વેદનું ઉચ્ચારણ કરતા હતા, તો કોઈક સ્થલે તેઓ પિણ્ડ આપવાનો આરંભ કરતા હતા, તો કોઈક સ્થલે હોમ તેમજ અગ્નિ કરતા હતા. શાલિ (લાત), દાળ, શાક, અનેક જાતનાં પકવાન, ખીર, ખાંડ વિગેરે જમણો તૈયાર કરવામાં આવ્યાં હતાં. રસોઈ તૈયાર થઈ એટલે અંબિકાની સાસુ જ્ઞાન કરવા ગઈ. એ સમયે એક સાધુ એક મહિનાના ઉપવાસના પારણા માટે લિક્ષાર્થે ત્યાં આવી પહોંચ્યા. તેને જોઈને હર્ષના સમૂહ વડે રોમાંચિત થયેલા દેહવાળી અંબિકા ઊભી થઈ અને તેણે ભક્તિ અને બહુમાનપૂર્વક શુદ્ધ ભોજન અને પાન વડે તે મુનિ-વરને પ્રતિલાલિત કર્યાં. લિક્ષા ગ્રહણ કરીને તે સાધુ આલ્યા ગયા, એટલે આ અંબિકાની સાસુ જ્ઞાન કરીને રસોડામાં આવી પહોંચી, પરંતુ ત્યાં (ભોજનના ઉપરની તરીકે) અગ્નિશિખા તેના જોવામાં આવી નહિ. તેથી તે ગુસ્સે થઈને પોતાની વહુને તેનું કારણ પૂછવા લાગી. ખરી હકીકત તેણે તેને કહી એટલે તેની સાસુએ તેનો તિરસ્કાર કરતાં કહ્યું કે—“અરે પાપિણી ! આ તે શું કર્યું ? હજી દેવોની પૂજા તો થઈ નથી, પ્રાહ્મણોને ભોજન પણ કરાવ્યું નથી, પિણ્ડો પણ ભર્યા નથી, તો પછી તે અગ્નિશિખા સાધુને કેમ આપી ?” ત્યાર બાદ તેણે આ સર્વ વૃત્તાન્ત પોતાના પુત્ર સોમભટ્ટને નિવેદન કર્યો. તે ક્રોધાયમાન થયો અને પોતાની પત્નીને સ્વચ્છંદી માનીને તેને ઘરમાંથી કાઢી મૂકી. આ સ્ત્રી પરાલવથી પીડિત થતાં તે પોતાના સિદ્ધ પુત્રને આંગળીએ લઈને અને ખીજા પુત્ર બુદ્ધને કેડે બેસાડીને નગરની બહાર ચાલી નીકળી. માર્ગમાં તેના બે પુત્રો તૃષાતુર થયા. એટલે તેમણે જલ માંગ્યું. આ સાંભળીને તે સ્ત્રીની આંખમાં પાણી ભરાઈ આવ્યાં. પરંતુ તત્કાલ તેની સામે રહેલું સુકું સરોવર તેના અમૂલ્ય શીલના પ્રભાવથી જલપૂર્ણ બની ગયું.

एवं अन्येऽपि अम्बिकादेवीमन्त्रा आत्मपररक्षाविषयाः स्मरणयोग्याः मार्गक्षेमादिगोचराश्च बहवः तिष्ठन्ति (सन्ति) ते च तथा मण्डलानि च अत्र न भणितानि ग्रन्थविस्तारभयेनेति गुरुमुखाद् ज्ञातव्यानि ।

एतं अम्बिकादेवीकल्पं अविकल्पचित्तवृत्तीनां ।

वाचयतां (च) शृण्वतां पूर्यन्ते समीहिता अर्थाः ॥ १ ॥

॥ इति अम्बिकादेवीकल्पः ॥

૧ ‘પિતૃ-પક્ષ’ એટલે ભાદ્રપદ (ભાદરવા) માસનો કૃષ્ણ પક્ષ; લોકોમાં આને ‘સરાધિયા’ કહેવામાં આવે છે.

એટલે તેણે પોતાના પુત્રોને તેના શીતલ જલનું પાન કરાવ્યું. ત્યાર બાદ ક્ષુધાતુર થયેલા એવા તે બાળકોએ ભોજન માંગ્યું, એટલે તત્કાલ સામે રહેલા સુકા આંખાના ઝાડ ઉપર કૂળ આવ્યાં. અં(ખ-કા)એ તે કૂળો લઈને બાળકોને આપ્યાં એટલે તેઓ સ્વસ્થ થયા. ત્યાર પછી તેઓ આંખાના ઝાડની છાયા નીચે આરામ લેવા લાગ્યાં. એટલામાં ત્યાં (સાસરામાં) એવો બનાવ બન્યો કે આ સ્ત્રીએ પોતાના બાળકોને પ્રથમ જમાડી તેનું ઉચ્છિષ્ટ તેમજ પત્રાવલી જે બહાર ફેંકી દીધાં હતાં, તેના આ સ્ત્રીના શીલના પ્રભાવથી આશ્ચર્યચકિત બનેલા શાસન-દેવતાએ સુવર્ણના કચોળા બનાવી દીધા અને જે ઉચ્છિષ્ટ સિદ્ધ કણો ભૂમિ ઉપર પડેલા હતા, તેના સુકતાકૂળ બનાવી દીધાં અને અગ્નિ-શિખા તો શિખરો જેવી દેખાય તેમ વિકુર્વી. આ પ્રમાણેનો અદ્ભુત બનાવ અંખિકાની સાસુએ જોયો એટલે તેણે પોતાના પુત્ર સોમભટ્ટને તે વાત નિવેદન કરી અને કહ્યું કે—“હે વત્સ! આ વહુ તો સુલક્ષણી અને પતિવ્રતા છે, વારતે તું એને આપણે ઘેર પાછી લઈ આવ.” આ પ્રમાણે પોતાની માતાના વચનથી પ્રેરાયેલો તેમજ પશ્ચાત્તાપરૂપી અગ્નિથી સંતપ્ત મનવાળો તે સોમભટ્ટ પોતાની પત્નીને પાછી વાળવા નીકળ્યો. પોતાના વર સોમભટ્ટ બ્રાહ્મણને પાછળ આવતો જોઈને અંખિકાએ દિશાઓ તરફ નજર ફેંકી. તેમ કરતાં અગ્ને એક માર્ગ-રૂપ તેના જોવામાં આવ્યો. જિનેશ્વરનું મનમાં ધ્યાન ધરીને સુપાત્ર-હાનનું અનુમોહન કરતી તેણે તે રૂપ (કુવા)માં અંખાપાત કર્યો. શુભ અર્ધવસાયપૂર્વક મરણ પામીને તે સૌધર્મ્ય કલ્પથી ચાર યોજન નીચે આવેલા કોહલકુટ નિમાનમાં અંખિકા નામની મહર્દિકા દેવી તરીકે ઉત્પન્ન થઈ. એ નિમાનનું નામ ‘કોહલકુટી’ હોવાથી એને કોહલકુટી પણ કહેવામાં આવે છે. સોમભટ્ટે પોતાની પત્ની મહા-સતીને કુવામાં પડેલી જોઈને પોતે પણ તેમાં પડતું મેલ્યું. તે પણ મરીને તે નિમાનમાં આભિ-યોગિક દેવ તરીકે ઉત્પન્ન થયો. પોતાના કર્મોત્તુસાર સિદ્ધરૂપ વિકુર્વીને તે અંખિકા દેવીનો વાહન થઈ રહ્યો (આ સંબંધમાં મત-ભેદ છે, કેમકે કેટલાક કહે છે કે દૈવત (ગિરનાર) ગિરિ ઉપરથી અંખિકાએ અંખલાવ્યું હતું અને તેની પાછળ તેના પતિએ પણ તેમ કહ્યું હતું).

આ ભગવતી અંખિકા દેવીને ચાર હાથ છે. તે જમણા બે હાથમાં આંખાની લટકતી ડાળ અને પાશ ધારણ કરે છે, જ્યારે ડાબા બે હાથમાં પુત્ર અને અંકુશ રાખે છે. તેના શરીરનો વર્ણ તપાવેલા સુવર્ણના જેવો છે. વળી તે નેમિનાથની શાસન-દેવી થઈને ગિરનાર ગિરિના શિખર ઉપર વસે છે. સુકુટ, કુષ્ઠકળ, મોતીનો હાર, રત્નનાં કંકણ, અંઝર ઇત્યાદિ આભૂષણોથી વિભૂષિત તે દેવી સમ્યગ્-દૃષ્ટિઓના મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે, વિષ્ણુ-સમુદાયનો વિનાશ કરે છે અને વળી મંત્ર-મંડલાદિકનું આરોહણ કરીને ભવ્ય પ્રાણીઓને તે અનેક પ્રકારની ઋદ્ધિ તેમજ સિદ્ધિ સમર્પે છે. એના પ્રભાવથી ભૂત, પિશાચ, શાકિની તેમજ દુષ્ટ ગ્રહ ઉપદ્રવ કરી શકતા નથી એટલુંજ નહિ, પણ પુત્ર, પત્ની, મિત્ર, ધન, ધાન્ય અને રાજ્ય-લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે. અંખિકા દેવીના મન્ત્રો મૂળમાં આપ્યા મુજબ છે (શુદ્ધ પ્રત ન મળવાથી તેમજ આમ્નાય ન હોવાથી મંત્રનો ઉદ્ધાર કર્યો નથી.)

આ પ્રમાણે બીજા પણ અંખિકા દેવીના મંત્રો છે અને તે પણ આત્મ-રક્ષા તથા પર-રક્ષા કરવામાં સમર્થ છે તેમજ સ્મરણ કરવા લાયક છે તેમજ માર્ગમાં શાન્તિદાયક છે. એ મન્ત્રો તેમજ મણ્ડલો ગ્રન્થ-જોરવના લખથી અત્ર આપ્યાં નથી, પરંતુ તે શુદ્ધપ્રથમથી જાણી લેવાં. આ અંખિકાદેવીકલ્પને ૧૪૨ ચિત્તપૂર્વક વાંચનારાના તેમજ સાંભળનારાના મનો-રથો પૂર્ણ થાય છે.

અંખિકાદેવીકલ્પ સમાપ્ત.

૨૩ શ્રીપાર્શ્વજિનસ્તુતયઃ

અથ શ્રીપાર્શ્વનાથાય પ્રણામઃ—

નમામિ જિન'પાર્શ્વ' ! તે શમિતવિગ્રહં વિગ્રહં

મહાનિઘનમેરુકે વરદ ! શાન્ત ! કૃત્સ્નાપિતમ્ ।

શુભૈસ્ત્રિભુવનશ્રિયાઃ સુરવરૈરનીચૈસ્તરા—

મહાનિઘનમેરુકેઽવરદશાન્તકૃત્ ! સ્નાપિતમ્ ॥ ૮૯ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

તે-તવ વિગ્રહં નમામિ । શમં નીતા વિગ્રહાઃ-કલહા યેન તત્ । મહાન્તો નિઘાઃ-સમારોહપરિણાહા નમેરવો-વૃક્ષવિશેષા યત્ર તસ્મિન્ । મેરોઃ કે-શિરસિ । અહાનયો-હાનિર-હિતા ઘના યત્ર તસ્મિન્ સ્નાપિતમ્ । કૈઃ ? સુરવરૈઃ-ઇન્દ્રૈઃ । અનીચૈસ્તરામ્ । ત્રિજગલ્લક્ષ્યાઃ શુભૈઃ-પુણ્યૈઃ આપિતં-લબ્ધમ્ । અવરા-અશોભના દશા-અવસ્થા તસ્યા અન્તં કરોતીતિ કૃત્ તસ્યામન્ત્રણમ્ ॥ ૮૯ ॥

અન્વયઃ

(હે) જિન-'પાર્શ્વ' ! વરદ ! શાન્ત ! કૃત્સ્ન ! અ-વર-દશા-અન્ત-કૃત્ ! તે શમિત-વિગ્રહં, મહા-નિઘ-નમેરુકે, અ-હાનિ-ઘન-મેરુ-કે અ-નીચૈઃ-તરાં સુર-વરૈઃ સ્નાપિતં, ત્રિ-ભુવન-શ્રિયાઃ શુભૈઃ આપિતં વિગ્રહં નમામિ ।

શબ્દાર્થ

પાર્શ્વ=પાર્શ્વ (નાથ), ત્રેવીસમા તીર્થંકર.

જિનપાર્શ્વ !=હે પાર્શ્વ જિન !

તે (મૂં યુષ્મદ્)=તારા.

વિગ્રહં=કલહ, લડાઈ.

શમિતવિગ્રહં=શાંત થયા છે કલહ જેનાથી એવા.

વિગ્રહં (મૂં વિગ્રહ)=દેહને, શરીરને.

નિઘ=જેની ઊંચાઈ, લંબાઈ સરખી હોય તે.

નમેરુ=એક જાતનું-ઝાડ, દિવ્ય વૃક્ષ.

મહાનિઘનમેરુકે=અત્યંત નિઘ છે નમેરુ વૃક્ષો જેને વિષે એવા.

વરદ ! (મૂં વરદ)=હે વરદાન દેનારા !

શાન્ત ! (મૂં શાન્ત)=હે શાન્ત !

કૃત્સ્ન ! (મૂં કૃત્સ્ન)=હે સંપૂર્ણ !

આપિતં (મૂં આપ્)=પ્રાપ્ત થયેલા.

શુભૈઃ (મૂં શુભ)=પુણ્યો વડે.

ત્રિ=ત્રણ.

ત્રિભુવનશ્રિયાઃ=ત્રેલોક્યની-લક્ષ્મીના.

સુરવરૈઃ (મૂં સુરવર)=ઇન્દ્રો દ્વારા.

નીચ=અધમ.

અનીચૈસ્તરાં=શ્રેષ્ઠ.

હાનિ=હાનિ.

ક=મસ્તક, શિખર.

અહાનિઘનમેરુકે=હાનિથી રહિત છે મેઘ જેને વિષે એવા મેઝના શિખર ઉપર.

દશા=અવસ્થા.

અવરદશાન્તકૃત્ !=હે નીચ અવસ્થાનો અંત આણનારા !

સ્નાપિતં (મૂં સ્નાપિત)=સ્નાન કરાવેલા.

શીખદાર્થ

મળ્હપ=માંડવો.

જલ=પાણી.

સુખૌઘજલમળ્હપાં=સુખ-સમૂહરૂપી જલમણ્હપ છે જેનો એવી.

દુરિતઘર્મમૂઢ્યઃ=પાપરૂપ તાપને ધારણ કરનારાને.

હિતાં (મૂં હિતા)=હિતકારી, કલ્યાણકારી.

શુભવ્યજનકાં=સુશોભિત પંખાવાળી.

ઇત (ધાં ઇ)=પ્રાપ્ત થયેલ.

પતાકા=ધ્વજ, વાવરો.

ઇતાઙ્કુશલસત્પતાકારિણઃ=પ્રાપ્ત થયાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ તેમજ ચક્ર જેમને એવા.

જિનેન્દ્રચરણેન્દ્રવઃ=જિનવરના ચરણરૂપી ચન્દ્રમાઓ.

પ્રવિતરન્તુ (ધાં વૃ)=અર્પો, વિતરણ કરો.

લક્ષ્મીં (મૂં લક્ષ્મી)=લક્ષ્મીને.

આશુ=જલદી.

કામિત=વાંછિત, અભીષ્ટ.

મવ્યજનકામિતાં=ભવ્ય જનોએ વાંછેલી.

કુશલ=સજ્જન, સાધુ.

કુશલસત્પતાકારિણઃ=સજ્જનોનું રૂડી રીતે રક્ષણ કરવા રૂપ ભાવને ઉત્પન્ન કરનારા.

શ્લોકાર્થ

જિનપતિઝાને પ્રાર્થના—

“પ્રાપ્ત થયાં છે અંકુશ, દેદીપ્યમાન ધ્વજ અને ચક્ર જેમને એવા તથા સજ્જનોનું રૂડી રીતે રક્ષણ કરનારા એવા જિનવરનાં ચરણરૂપ ચન્દ્રો સુખ-સમૂહરૂપ જલ-મણ્હપ (અર્થાત્ સ્નાન-ગૃહ) વાળી એવી, અને વળી (એથી કરીને તો) પાપરૂપ તાપથી તમ થયેલાને હિતકારી તેમજ સુશોભિત પંખાવાળી એવી તેમજ વળી ભવ્ય-જનોએ વાંછેલી એવી લક્ષ્મી (હે ભવ્યો! તમને) સદા શીઘ્ર સમર્પો.”—૯૦

❧ ❧ ❧ ❧

જિનમતસ્વરૂપમ્—

અશક્યનુતિકં હરેરપિ ભવાદ્રિનિર્ધા(ર્દા)રણે

સ્વરૂપમમલઙ્ગનં મનસિ કિન્નરૈરશ્ચિતમ્ ।

નયૈર્જિનપતેર્મતં જન ! શિવસ્પૃહશ્ચેદિતિ—

સ્વરૂપમમલં ઘનં મનસિ કિં ન રૈરં ચિતમ્ ? ॥ ૯૧ ॥

—પૃથ્વી

ટીકા

હે જન ! શિવસ્પૃહશ્ચેત્ ત્વમસિ તતો જિનમતં કિં ન મનસિ ?—કિં નાભ્યસ(સ્ય)સિ ? । હરેરપિ—ઇન્દ્રસ્યાપિ અશક્યા નુતિઃ—સ્તુતિર્યસ્ય તત્ । ભવાદ્રિનિર્ધા(ર્દા)રણે-વિદ્રાવણે । સ્વરૂપમં—વજ્રોપમમ્ । નૈવ લઙ્ગિતું શક્યતે પરવાદિભિઃ તદલઙ્ગનમ્ । મનસિ કિન્નરૈર્વ્યન્તરવિશેષૈરશ્ચિતમ્ । નયૈશ્ચિતં—વ્યાપ્તમ્ । ઇતિસ્વરૂપં યસ્ય અનન્તરોક્તરૂપં ઘનં નુપિલં પ્રત્યક્ષાદિભિઃ સા-દ્રવ્યં તદ્ દદાતીતિ રૈરમ્ ॥ ૯૧ ॥

અન્યથા:

(હે) જન ! ચેત્ (ત્વં) શિવ-સ્પૃહઃ (અસિ), (તર્હિ) હરેઃ અપિ અ-શક્ય-નુત્તિકં, મવ-અદ્રિ-નિર્દારણે સ્વર-ઉપમે, અ-લક્ષ્મને, રૈ-રં, નયૈઃ ચિતં, અમલં, ઘનં, કિન્નરૈઃ મનસિ અશ્વિતં હતિ-સ્વરૂપં જિન-પતેઃ મતં કિં ન મનસિ ? !

શબ્દાર્થ

અશક્ય=અસંભવિત.
નુત્તિ=સ્તુતિ.
અશક્યનુત્તિકં=અસંભવિત છે સ્તુતિ જેની એવા.
હરેઃ (મૂં હરિ)=ધન્દ્રને.
નિર્દારણ=ભેદનું.
મવાદ્રિનિર્દારણે=સંસારરૂપ પર્વતને ભેદવામાં.
સ્વરૂ=ધન્દ્રનું વજ્ર.
ઉપમા=ઉપમાન, સરખાપણું.
સ્વરૂપમે=ધન્દ્રના વજ્રની ઉપમા છે જેને એવા.
લક્ષ્મ=ઓર્ણગનું તે.
અલક્ષ્મ=અલંધનીય.
મનસિ (મૂં મનસ્)=ચિત્તમાં, મનમાં.
કિન્નરૈઃ (મૂં કિન્નર)=કિન્નરો વડે.
અશ્વિતં (મૂં અશિત)=પૂજિત.
નયૈઃ (મૂં નય)=નયો વડે.

પતિ=સ્વામી, નાથ.
જિનપતેઃ (મૂં જિનપતિ)=જિનેશ્વરના.
જન ! (મૂં જન)=હે લોક !
સ્પૃહા=પ્રેમ, અભિલાષા.
શિવસ્પૃહઃ=મોક્ષની અભિલાષા છે જેને એવો.
ચેત્=તે.
સ્વરૂપ=સ્વભાવ.
હતિસ્વરૂપં=આ પ્રમાણેનું સ્વરૂપ છે જેનું એવા.
મનસિ (વાં મન)=તું અભ્યાસ કરે છે.
કિં=કેમ.
રૈ=શક્તી.
રા=આપણું.
રૈં (મૂં રૈર)=શક્તીને સમર્પણ કરનારા.
ચિતં (વાં ચિ)=આત્મા.

શ્લોકાર્થ

જૈન શિદ્ધાન્તનું સ્વરૂપ—

“હે માનવ ! જે તું મોક્ષની અભિલાષા રાખતો હોય, તો ધન્દ્રને પણ અશક્ય છે સ્તુતિ (કરવી) જેની એવા, વળી સંસારરૂપ પર્વતનું વિદારણ કરવામાં ધન્દ્રના વજ્રના સમાન, તથા વળી (કુવાદીઓને પણ) અલંધનીય, લક્ષ્મીને સમર્પણ કરનારા, (નૈગમ આદિ વિવિધ) નયો વડે આત્મા, (પરસ્પર વિરોધાદિ દોષો નહિ હોવાને લીધે) નિર્મલ, (પ્રલક્ષાદિ પ્રમાણો વડે) ગહન તેમજ વળી ‘કિન્નરો વડે મનમાં વન્દન કરાવેલા એવા સ્વરૂપવાળા જિનેશ્વરના શિદ્ધાન્તનો તું કેમ અભ્યાસ કરતો નથી ?”—૯૧

૫ ૫ ૫ ૫

યક્ષરાજસ્ય સ્તુતિ:—

જિનાર્ચનરતઃ શ્રિતો મદકલં ન તુલ્યસ્યદં

દ્વિપં ન મનસા ઘનૈ રતિસમાનયક્ષીજનઃ ।

જયત્યલિલયક્ષરાટ્ પ્રયિતકીર્તિરત્યુન્નમદ્-

ત્રિપન્નમનસા ધનૈરતિસમાનયક્ષીજનઃ ॥ ૧૨ ॥ ૨૩ ॥

—પૃષ્ઠી:

ટીકા

શ્રિતો દ્વિપં-હસ્તિનમ્ । મદેન કલં-મનોહરમ્ । મનસા-ચેતસા ન નૈવ તુલ્યસ્યદં ?
 કિન્તુ મનસા તુલ્યઃ સ્યદો-વૈગો યસ્ય તમ્ । અત્યુન્નમન્ત્યો-મહત્યો વિપદસ્તાસાં નમને સાધ-
 નૈઃ-સમર્થૈઃ ધનૈઃ પ્રથિતા-વિસ્તૃતા કીર્તિર્યસ્ય સઃ । રતિસમાનો યક્ષીજનો યસ્ય સઃ । અતિ-
 ક્રાન્તાનિ સમાઃ-તુલ્યા દેવા અનયાઃ ક્ષીજનાનિ-અવ્યક્તશબ્દા યેન સઃ ॥ ૧૨ ॥

અન્વયઃ

જિન-અર્ચન-રતઃ, મદ-કલં, મનસા ન ન તુલ્ય-સ્યદં દ્વિપં શ્રિતઃ, રતિ-સમાન-યક્ષી-જનઃ,
 અતિ-ઉન્નમત્-વિપદ્-નમન-સાધનૈઃ ધનૈઃ પ્રથિત-કીર્તિઃ, અતિ-સમ-અનય-ક્ષીજનઃ અશ્વિલ-યક્ષ-
 રાટ્ જયતિ ।

શબ્દાર્થ

અર્ચન=પૂજન, પૂજા.
 રત (ધા० રમ્)=રાગી.
 જિનાર્ચનરતઃ=જિન-પૂજનો રાગી.
 શ્રિતઃ (ધા० શ્રિ)=આશ્રય લીધેલ.
 મદ=મદ, હાથીના હુંભસ્થલ પાસેથી ઝરતું બળ.
 કલ=મનોહર.
 મદકલં=મદ વડે મનોહર.
 સ્યદ=વેગ.
 તુલ્યસ્યદં=સમાન છે વેગ જેનો એવા.
 દ્વિપં (મૂ० દ્વિપ)=હુંબર, હાથી.
 મનસા (મૂ० મનસ્)=મનની સાથે.
 ધનૈઃ (મૂ० ધન)=લક્ષ્મી વડે, દોલત વડે.
 રતિ=હુંદર્પની પત્ની.
 યક્ષી=યક્ષની પત્ની.
 યક્ષીજનઃ=યક્ષનો સ્ત્રી-વર્ગ.
 રતિસમાનયક્ષીજનઃ=રતિના સમાન છે યક્ષનો સ્ત્રી-
 વર્ગ જેનો એવો.
 યક્ષ=એક ભતનો વ્યન્તર દેવ.

અશ્વિલયક્ષરાટ્=સમસ્ત યક્ષોનો રાજ.
 પ્રથિત (ધા० પ્રથ્)=(૧) પ્રસિદ્ધ થયેલ; (૨) વિસ્તાર પામેલ.
 કીર્તિ=યશ, આખર.
 પ્રથિતકીર્તિઃ=પ્રસિદ્ધ થયો છે અથવા વિસ્તાર પામ્યો છે યશ જેનો એવો.
 ઉન્નમત્ (ધા० નમ્)=ઉદય પામતી.
 નમન=નમાવી દેવું તે.
 સાધન=ઉપાય.
 અત્યુન્નમદ્વિપન્નમનસાધનૈઃ=અતિશય ઉદય પામતી આપત્તિઓનો નાશ કરવામાં સાધનભૂત.
 અતિ=ઉલ્લંઘનવાચક અવ્યય.
 અનય=અનીતિ.
 ક્ષીજન=અવ્યક્ત શબ્દ.
 અતિસમાનયક્ષીજનઃ=અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન (દેવતાઓ)નું, અનીતિઓનું અને અવ્યક્ત શબ્દોનું જેણે એવો.

શ્લોકાર્થ

યક્ષરાજની સ્તુતિ—

“ જિન-પૂજનો રાગી, વળી મદથી મનોહર તેમજ વળી મનની સાથે ખરેખરી કરનારા વેગને નહિ ધારણ કરનારા એમ નહિ (અર્થાત્ ચિત્તના જેવા વેગવાળા) એવા હુંબર ઉપર આશ્લ થનારા, તથા વળી રતિસમાન છે યક્ષીજન જેનો એવો, તેમજ અતિ ઉન્ન આપત્તિઓનો વિનાશ કરવામાં સાધનભૂત એવી લક્ષ્મી વડે પ્રસિદ્ધ થયો

છે [અથવા વિસ્તાર પામ્યો છે] યશ જનો એવો તેમજ અતિક્રમણ કર્યું છે સમાન (દેવોતું), અનીતિઓતું અને અન્યકત શબ્દતું જણે એવો સમસ્ત યક્ષનો રાજ વિજયી વર્તે છે.”—૯૨

સ્પષ્ટીકરણ

યક્ષરાજતું સ્વરૂપ—

આ યક્ષરાજ કંઈ શ્રીપાર્શ્વનાથના શાસન-દેવ હોય તેમ લાગતું નથી. કેમકે તે યક્ષને તો પાર્શ્વ અથવા વામનના નામથી ઓળખવામાં આવે છે અને તેનું વાહન તો કૂર્મ (કાચબો) છે. અન્ય કોઈ તીર્થકરના યક્ષના સંબંધી અત્ર સ્તુતિ કરવામાં આવી હોય, એ વાત તો ધનવા ભેગ નથી. તો પછી સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકાના ૭૬મા પદ્યની કવિવર ધનપાલ પ્રમુખ વિદ્વાનોએ લખેલી टीकाનુસાર આ યક્ષરાજનું નામ ‘કૃપદી’ હોવું ભેધએ.

२४ श्रीवीरजिनस्तुतयः

अथ श्रीवीरनाथस्य स्तुतिः—

न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातमुद्भूतमुद् भू-
रंहोरंहोभवानां भवति घनभयाभोगदानां गदानाम् ।

नन्ताऽनन्ताज्ञमेवं वदति यस्मिन् भासुराणां सुराणां

पाता पातात् स 'वीरः' कृतततमलिनज्ञानितान्तं नितान्तम् ॥९३॥

-स्रग्धरा (७, ७, ७)

टीका

स वीरः पातात् । भासुराणां सुराणां पाता-इन्द्रो यं वीरं एवं वदति । कथं ?
त्वा-भवन्तं नत्वा नन्ता-नम्रशीलः पुरुषः गदानां-रोगाणां भूः-अवस्थानं न भवति ।
अपवर्गं प्रति ऋजूनां गुरुगुणानां व्रातो यस्य तम् । उद्भूता मुद्-हर्षो यस्य सः, नन्तावि-
शेषणम् । अंहः-पापं तस्य रंहो-वेगस्तस्मिन् भवानां-उत्पन्नानाम् । घनभयस्याभोगो-वि-
स्तारः तं ददतीति घन्दाः तेषाम् । अनन्ता आज्ञा यस्य स तम् । कृतस्ततमलिनज्ञानि-
तायाः अन्तः-पर्यन्तो यस्मिन् क्षणे तत् क्रियाविशेषणम् ॥ ९३ ॥

अन्वयः

अपवर्ग-प्रगुण-गुरु-गुण-व्रातं, अनन्त-आज्ञं अन्-अघं त्वा नत्वा उद्भूत-मुद् नन्ता अंहस्-
रंहस्-भवानां घन-भय-आभोग-दानां गदानां भूः न भवति एवं यं (वीरं) भासुराणां सुराणां
पाता वदति स 'वीरः' कृत-तत-मलिन-ज्ञानिता-अन्तं नितान्तं पातात् ।

श्लोकार्थ

त्वा (मू० शुष्मद्)=तने.

प्रगुण=सरणतावाणुं, सरल.

व्रात=समूह.

अपवर्गप्रगुणगुरुगुणव्रातं=भोक्ष प्रति सरल तेभ्य

महान् ओवा गुणोना समूहश्च.

उद्भूत (धा० भू)=उत्पन्न थयेव.

मुद्=हर्ष.

उद्भूतमुद्=उत्पन्न थयो छे हर्ष नेने विषे ओवो.

भूः (मू० भू)=स्थान, भूमि.

रंहस्=वेग.

भव=उत्पत्ति.

अंहोरंहोभवानां=पापश्च वेगेने विषे उत्पन्न थयेवा.

आभोग=विस्तार.

घनभयाभोगदानां=अत्यंत लयना विस्तारने आपवा
वाणा.

गदानां (मू० गद)=रोगोना.

नन्ता (मू० नन्त)=नभन करनार.

अनन्त=निःसीम, अपार.

આત્રા=આદેશ.

અનન્તાર્થ=અનન્ત છે આશાઓ લેની એવા.

પર્યે=આ પ્રકારે.

પદ્ધતિ (ધાં પદ્)=કદે છે.

અનર્થ=અવિવશાન છે પાપ લેને વિષે એવા, પાપ-રહિત.

મામુરાણાં (મૂં મામુર)=દેહીધ્માન.

મુરાણાં (મૂં મુર)=દેવનાઓનો.

પાતા (મૂં પાત્)=પાતક.

પાતાત્ (ધાં પા)=રક્ષણ કરે.

વીરઃ (મૂં વીર)=વીર (ભગવાન).

મલિન=મેથ્.

પ્રાનિતા=પ્રાનિપણું.

છત્તવતમલિનપ્રાનિતાન્તં=કથોં છે વિસ્તારવાળા તે-મળ મલિન જ્ઞાનીપદ્માનો નાશ લેમાં એવી રીતે.

નિતાન્તં=અસન્ત.

સ્તોકાર્થ

શ્રીવીરપ્રભુની સ્તુતિ—

“ગોક્ષ (ગેળવવામાં સાધનભૂત એવા) સરસ તેમજ ગદ્યાનુ શુભોના સમુદાય-રૂપ, વળી અનન્ત છે આશા લેની એવા (અર્થાત્ શ્રદ્ધા કરવા યોગ્ય અનન્ત પદાર્થોનું જ્ઞાન કરાવનારા) તેમજ પાપ-રહિત એવા તને નમસ્કાર કરવાથી, ઉત્પન્ન થયો છે દુર્ધ લેને એવો નમન કરનારો (પ્રાણી) પાપરૂપ વેગને વિષે ઉત્પન્ન થયેલા તેમજ અત્યંત ભયનો વિસ્તાર કરનારા એવા રોગોનું સ્થાન થતો નથી, એમ લેને ઉદ્દેશીને દેહીધ્માન દેવાનો પાલક ગોત્રે છે, તે ‘વીર (ભગવાન) વિસ્તારવાળા મલિન જ્ઞાનીપદ્માનો નાશ કરવા પૂર્વક (હે ભગ્ને! તમારું) અસન્ત રક્ષણ કરો.”—૬૩

સ્પષ્ટીકરણ

પદ્ય-મીમાંસા—

આ તેમજ ત્યાર પછીનાં ત્રણ પદ્યો સાધારણ રીતે મોટા ગણાતાં અને આ કાવ્યનાં પીઠાં પદ્યોની અપેક્ષાએ તો સીધી મોટા ગણી શકાય તેવા ‘સમ્પરા’ વૃત્તમાં રચાયેલાં છે. આ વૃત્તનું તફાણુ એ છે કે—

“અન્વારો યત્ત ઘર્ણાઃ પ્રથમમલઘયઃ વણકઃ સત્તમોઽપિ

ઈં તઠ્ઠત્ પોઽદ્વાષી મૃગમક્ષુદિતે ! પોઽદ્વાન્ત્યો તથાઽન્ત્યો !

રમ્માલમ્મોદકાન્તે ! મુનિમુનિમુનિમિદંદયતે ચેદ્ પિરત્તો

ચાલે ! વર્ણઃ કવીન્દ્રેઃ મુત્તલુ ! નિગદિતા યગ્વરા સા પ્રસિદ્ધા ॥”

—શુભ ૨૭૦ ૪૨

આ ઉપરથી લેઈ શકાય છે કે-હે દરતૂંની સુવંશથી પ્રસન્ન થયેલી (પ્રમદા) ! જે વૃત્તમાં પ્રથમના ચાર વર્ણો તેમજ છઠ્ઠા અને સાતમા વર્ણો અને તેવી રીતે સોગમાની પૂર્વના બે (અર્થાત્ ચોદમા અને પંદરમા) વર્ણો તથા સોગમાની પછીના બે (અર્થાત્ ચત્તરમા અને અદારમા) વર્ણો તેમજ છેવટના બે (અર્થાત્ વીસમા અને એકવીસમા) વર્ણો રીર્ષ હોય અને બે તેમાં હે કદલીના સ્પર્શના સમાન જંઘાવાળી (તરૂંની) ! સાતમે, ચોદમે અને એકવીસમે અક્ષરે યતિ ધાને લિઘામ-સ્થાન હોય, તો હે બાવા ! હે સુન્દરી ! તે વૃત્તને પૂજનીય કવિસાહે ‘સમ્પરા’ એવા પ્રસિદ્ધ નામથી ઓળખાવે છે.

આ એકવીસ અક્ષરના સમવૃત્તમાં મ, ર, મ, ન, ય, ય અને ય એમ સાત ગણો છે. આથી કરીને તો એનું લક્ષણ વૃત્તરત્નાકરમાં એમ પણ બાંધવામાં આવ્યું છે કે—

“ઋગ્વેદ્યાનાં ત્રયેણ ત્રિમુનિયતિયુતા સ્વધરા કીર્તિતેયમ્”

આ વાત ધ્યાનમાં આવે તેટલા માટે આ પદ્યના પ્રથમ અરણ તરફ દૃષ્ટિપાત કરવો ઉચિત સમજાય છે.

નત્ વા નત્ । વા પ વહ । ગપ્ ર ગુ । ણ ગુ રુ । ગુ ણવ્ રા । ત મુદ્ મૂ । ત મુદ્ મૂ ।
મ ર મ ન ય ય ય

પદ્ય-ચમત્કાર—

આ પદ્યમાંના પ્રથમ અરણમાં જેમ પ્રથમના બે અક્ષરોની તેમજ અન્તના ત્રણ અક્ષરોની પુનરાવૃત્તિ દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે, તે હકીકત બાકીનાં અરણો પૈકી પણ જોઈ શકાય છે. વિશેષમાં આ પદ્યનાં ત્રણ પદ્યો પણ આ પ્રકારના શબ્દાલંકારથી શોભે છે એ વાત ભૂલવા જેવી નથી.

સ્પષ્ટીકરણ

મલિન જ્ઞાન—

આ પદ્યમાં ‘મલિન જ્ઞાનીપણાનો નાશ’ એમ જે ઉદ્દેશ કરવામાં આવ્યો છે તેમાં મલિન જ્ઞાનથી શું સમજવું એવો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે. આ પ્રશ્નનો ઉત્તર બે રીતે સંભવી શકે છે, કેમકે એક તો મલિન જ્ઞાનનો અર્થ અજ્ઞાન થાય છે અને બીજો અર્થ ‘છદ્મસ્થનું જ્ઞાન’ થાય છે. તેમાં અજ્ઞાનના ત્રણ પ્રકારો છે—(૧) મલ્યજ્ઞાન, (૨) શ્રુતાજ્ઞાન અને (૩) વિભંગ-જ્ઞાન. સામાન્ય રીતે એવો કોઈ સંસારી જીવ નથી કે જેને મતિ અને શ્રુત ન હોય. મતિ અને શ્રુત જ્ઞાનો પરત્વેની વિપરીતતા તે મલ્યજ્ઞાન અને શ્રુતાજ્ઞાન કહેવાય છે. ‘અવધિજ્ઞાનનો અસત્ય પ્રકાશ તે વિભંગજ્ઞાન છે. એ ધ્યાનમાં રાખવું કે સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત ન થાય ત્યાં સુધીનું જ્ઞાન તે ખરૂં જ્ઞાન નથી પણ તેને શાસ્ત્રકાર અજ્ઞાન કહે છે.

મલિન જ્ઞાનનો અર્થ ‘છદ્મસ્થનું જ્ઞાન’ (અર્થાત્ વધારેમાં વધારે બારમા ‘ગુણસ્થાનકે સુધી આરૂઢ થયેલાનું નહિ કે એ ગુણસ્થાનકથી આગળ વધેલાનું જ્ઞાન) એમ કરવાથી એ સમજી શકાય છે કે મલિન જ્ઞાનથી મતિ-જ્ઞાન, શ્રુત-જ્ઞાન, અવધિ-જ્ઞાન અને મનઃપર્યય-જ્ઞાન સમજવાં, કેમકે આ જ્ઞાનોનો પ્રાદુર્ભાવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ક્ષયોપશમથી નહિ કે આ-ત્મિક ક્ષયથી થતો હોવાથી તે જ્ઞાનવાળો જીવ જ્ઞાનાવરણીય કર્મરૂપી મલથી યુક્ત હોવાને લીધે તેનું જ્ઞાન મલિન છે. નિર્મલ જ્ઞાન તો કેવલજ્ઞાન જ છે, કેમકે તે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય

૧ છાદયતીતિ છદ્મ-કર્માભિષીયતે, છદ્મનિ તિષ્ઠતીતિ છદ્મસ્થઃ ।

૨ નરકમાં પણ કેટલાક જીવોને શુદ્ધ અવધિજ્ઞાન હોઈ શકે છે અને આ હકીકત ઉપાન્ય ભવમાં જે તીર્થંકરો પહેલી, બીજી કે ત્રીજી નરકમાં (આ સિવાયની બાકીની ચાર નરકોમાં આગલેજ ભવે તીર્થંકર તરીકે ઉત્પન્ન થનાર જીવ હોઈ શકે નહિ) હોય, તેને તો લાગૂ પડે છેજ.

૩ ‘ગુણસ્થાનક’ એ જૈનોનો પારિભાષિક શબ્દ છે. ‘ગુણસ્થાન’ એટલે આત્મિક ‘ગુણોના વિકાસનું સ્થલ.’ આનો વિકાસ ક્રમશઃ થાય છે. આત્માનો સંપૂર્ણ વિકાસ ચૌદમે સ્થાનકે થાય છે. આ ચૌદ સ્થાનકની માહિતી માટે જુઓ શ્રીમાન રત્નશેખરકૃત ‘ગુણસ્થાન-ક્રમારોહ,’ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત ‘યોગ-દૃષ્ટિસમુચ્ચય,’ શ્રીવિનયવિજયજીકૃત ‘લોકપ્રકાશ’ અને શ્રીનેમિચન્દ્રસૂરિકૃત ‘પ્રવચન-સારોદ્ધાર.’

તે પૂર્વે આત્મા સ્વપ્રદેશમાંથી પોતાના અનાદિકાળના શત્રુરૂપ જ્ઞાનાવરણીય કર્મને સદાને માટે દેશવટો દે છે અને આ પ્રમાણે આ શત્રુ દેશપાર થતાં આત્મા સર્વજ્ઞ બને છે.

આ ઉપરથી તો જેમ સૂચન થાય છે કે કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ મતિજ્ઞાનાદિક ચાર જ્ઞાનોનો સહભાવ સંભવતો નથી. આ વાતને વાચકવર્ય શ્રીઉમાસ્વામિ પણ ટેકો આપે છે, કેમકે તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રના પ્રથમ અધ્યાયના ૩૧મા સૂત્ર દ્વારા તેઓ કહે છે કે—

“ યકાદીનિ માજ્યાનિ યુગપદેકસિદ્ધા ચતુર્થ્યઃ ”

આ સંબંધમાં મત-લેહ ભોવામાં આવે છે અને તે એ છે કે જેમ સૂર્યનો પ્રકાશ થતાં તારા નક્ષત્રાદિકની પ્રભા તેમાં સમાઈ જાય છે, પરંતુ તેથી કંઈ તેનો નાશ થયેલો ગણાય નહિ, તેવી રીતે અથવા તો જેમ સર્વજ્ઞ થયા બાદ પાંચ દ્રવ્યેન્દ્રિયો રહેવા છતાં પણ જેમ સર્વજ્ઞ ભાવેન્દ્રિયથી સર્વ કાર્ય કરે છે તેમ કેવલજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા બાદ પણ જ્ઞાત્રીનાં ચાર જ્ઞાનો સંભવે છે; પછી ભલે તે અકિંચિત્કર રહે.

જો કે આ પ્રમાણે વિચાર કરતાં પાંચે જ્ઞાનોનો સહભાવ સંભવી શકે છે છતાં પણ એ ભૂલી જવું ભેદજો નહિ કે ક્ષાયિકભાવમાં વિચરનારા સર્વજ્ઞને ક્ષાયોપશમિક ભાવથી ઉત્પન્ન થતાં જ્ઞાનો કેમ સંભવે એ પ્રશ્ન જેવો ને તેવોજ ખડો રહે છે તેનું શું ?

આ સંબંધમાં અત્ર વિશેષ ઉઠાપોઠ ન કરતાં તેના જિજ્ઞાસુને ઉપર્યુક્ત સૂત્ર ઉપરના ભાષ્ય અને ટીકા તેમજ વિશેષાવશ્યક વિગેરે અન્થો તરફ દિષ્ટાપત કરવા ભલામણ કરવામાં આવે છે.

જિનેશ્વરાણાં સ્તુતિઃ—

યેઽમેયે મેરૂર્મૂર્ધન્યતુલફલવિધાસત્તરૂપાત્તરૂપાઃ

સક્ષુઃ સસ્તુલ્યજીર્યદ્દૃષ્ટપદિ સુરંજલૈઃ પ્રાસ્તમોહાસ્તમોહાઃ ।

જાતૌ જાતૌજસસ્તે યુતિચિતિજિતસત્કુન્દદન્તા દ્વદન્તા-

મધ્યામધ્યાનગમ્યાઃ પ્રશમમિહ જિનાઃ પાપદાનાં પદાનામ્ ॥ ૧૪ ॥

-સગ્ ૦-

ટીકા

યે જિના જાતૌ-જન્મનિ મેરૂર્મૂર્ધનિ સુરંજલૈઃ સક્ષુઃ-સ્નાપિતવન્તઃ । પાપદાનાં પદાનાં-સ્થાનાનાં પ્રદર્શન દદતુ-પ્રયચ્છન્તુ । અમેયે-નિષ્પ્રમાણે । કિંમૂતા જિનાઃ ? અતુલફલનાં વિધાનં વિધા તત્ત્વાં સત્તરૂપાં-શોભનતરૂપાં સંવન્ધિ ઉપાત્તં-પ્રાપ્તં રૂપં વૈસ્તે । સસ્તુલ્યો-જલૈઃ પ્રસવણાઃ અજીર્યન્ત્યઃ પ્રત્યગ્રાઃ દૃષ્ટપદઃ-શિલા યસ્મિન્ મેરૌ । પ્રાસ્તો મોહો વૈસ્તે । તમો જહતિ યે તે તમોહાઃ । જાતં ઓજો-બલં ચેપાં તે । યુતેઃ ચિતિઃ (યુતિઃ)

દ્યુતિચિત્યા દન્તાનાં સંવન્ધિન્યા જિતાનિ સત્કુન્દાનિ ચૈર્દન્તૈસ્તે । અધ્યામ-સ્પષ્ટં ચ તદ્
ધ્યાનં ચ તેન ગમ્યા-ગમનીયા યે તે ॥ ૬૪ ॥

અન્વયઃ

યે જાતૌ અ-મેયે સ-સ્તુતિ-અ-જીર્યત્-દ્વપદિ મેર-મૂર્ધનિ સુર-જલૈઃ સન્નુઃ, તે અતુલ-ફલ-
વિધા-સત્-તર-ઉપાત્ત-રૂપાઃ, પ્રાસ્ત-મોહાઃ, તમસ્-હાઃ, જાત-ઓજસઃ, દ્યુતિ-ચિતિ-જિત-સત્-
કુન્દ-દન્તાઃ અધ્યામ-ધ્યાન-ગમ્યાઃ જિનાઃ પાપદાનાં પદાનાં પ્રશમં દ્વદન્તામ્ ।

શીખ-દાર્થ

અમેયે (મૂં અમેય) = માપ-રહિત, અત્યંત મોટા.

મેરમૂર્ધનિ = મેરના શિખર ઉપર.

વિધા = વિધાન.

ઉપાત્ત (ધાં દા) = પ્રાપ્ત કરેલ, મેળવેલ.

અતુલફલવિધાસત્તરૂપાત્તરૂપાઃ = અનુપમ ફલનું વિ-
ધાન કરવામાં ઉત્તમ વૃક્ષ સંબંધી પ્રાપ્ત કર્યું છે
રૂપ જેમણે એવા.

સન્નુઃ (ધાં ન્ના) = જ્ઞાન કર્યું.

સ્તુતિ = ઝરવું, તે.

અજીર્યત્ = નહિ ખવાઈ ગયેલા.

દ્વપદ્ = પત્થર.

સત્કુલ્યજીર્યદ્વપદિ = જળના ધોધ વડે નથી ખવાઈ
ગયેલા પત્થરો જેને વિષે એવા.

સુરજલૈઃ = દેવના જલો વડે.

પ્રાસ્ત (ધાં અસ્) = દૂર ફેંટી દીધેલ.

પ્રાસ્તમોહાઃ = દૂર ફેંટી દીધો છે મોહ જેમણે એવા.

તમોહાઃ (મૂં તમોહ) = અંધકારનો નાશ કરનારા.

જાતૌ (મૂં જાતિ) = જન્મને વિષે.

જાત (ધાં જન્) = ઉત્પન્ન થયેલ.

જાતૌજસઃ = ઉત્પન્ન થયું છે બલ જેમને એવા.

ચિતિ = સમુદાય, કલાપ.

દન્ત = દાંત.

દ્યુતિચિતિજિતસત્કુન્દદન્તાઃ = તેજના સમૂહ વડે
જીત્યો છે સારા કુન્દને જેણે એવા દાંતવાળા.

દ્વદન્તામ્ (ધાં દ્વ) = અર્પો.

અધ્યામ = સ્પષ્ટ.

ધ્યાન = ધ્યાન, એક તાન.

ગમ્ય = પ્રાપ્ય, મળી શકે તેવા.

અધ્યામધ્યાનગમ્યાઃ = સ્પષ્ટ ધ્યાન વડે પ્રાપ્ય.

પ્રશમં (મૂં પ્રશમ) = નાશ.

પાપદાનાં (મૂં પાપદ્) = પાપ દેનારા, પાપ-જનક.

પદાનાં (મૂં પદ) = સ્થાનોની.

શ્લોકાર્થ

જિનેશ્વરોની સ્તુતિ—

“જેમણે માપ-રહિત તેમજ જલના ઝરવા વડે નથી ખવાઈ ગયેલા પત્થરો જેને
વિષે એવા મેર (પર્વત)ના શિખર ઉપર સુરોએ (લાવેલાં) જલ વડે પોતાના જન્મ-સમયે
સ્નાન કર્યું, તે તીર્થકરો કે જેમણે અનુપમ ફલ અર્પણ કરનારા એવા ઉત્તમ વૃક્ષના રૂપને
પ્રાપ્ત કર્યું છે, તથા વળી જેમણે મોહને પરાસ્ત કર્યો છે તેમજ (અજ્ઞાનરૂપી) અંધકારનો
વિનાશ કર્યો છે, તથા વળી જેમણે (અનંત વીર્યરૂપ) પરાક્રમ પ્રાપ્ત કર્યું છે, તેમજ જેમણે
દંતની કાન્તિના કલાપ વડે ઉત્તમ કુન્દ (કુસુમો)ને (પણ) પરાજિત કર્યો છે તેમજ
જેઓ સ્પષ્ટ (અર્થાત્ હીનતા અથવા શ્યામતાથી રહિત એવા) ધ્યાન વડે લલચે છે,
તે તીર્થપતિઓ પાપ-જનક સ્થાનોનો વિનાશ કરે.”—૯૪

जिनवचनविचारः—

दोषो दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु न्यायशस्या यशस्याः

प्रादुः प्रादुष्कृतार्थाः कृतनतिषु जयं सम्पराये परा ये ।

ते शान्तेशां नखांशुच्लुरितसुरशिरोराजिनानाजिनाना-

मारामा राद्धिलक्ष्म्या वचनविधिलवा वो दिशन्तां दिशं ताम् १५

-सग०

टीका

यो-युष्मभ्यं वचनविधिलवा दिशं-अवस्थां ददताम् । दोषा एव उरुसिन्धुः-बृह-
द्गद्दी तस्याः प्रतरणविधयस्तेषु दोषो-बाहवो ये, वचनविधिलवविशेषणम् । न्यायेन
शस्याः-स्तुत्याः । यशसि हिता यशस्या ये । कृता नतिर्येस्ते तेषु । प्रादुः-घृतवन्तो ये ।
कं ? जयम् । क ? सम्पराये-सद्ग्रामे । प्रादुष्कृताः-प्रकाशीकृताः अर्था येस्ते । पराः-प्रधा-
ना ये । शान्ता ईशा-जिनादयो यस्यां दिशि सा ताम् । नखानां अंशवो-दीप्तयस्तैः च्लुरि-
ताः-चिताः सुरशिरोराजयः-पङ्क्तयो येस्ते एवंविधाश्च नानाजिनाश्च तेषाम् । वचनविधि-
लवाः निर्वृत्तिलक्ष्म्या आरामा इत्यर्थः ॥ १५ ॥

अन्वयः

ये दोष-उरु-सिन्धु-प्रतरण-विधिषु दोषः, न्याय-शस्याः, यशस्याः, कृत-नतिषु सम्पराये जयं
प्रादुः, ते प्रादुष्कृत-अर्थाः पराः राद्धि-लक्ष्म्याः आरामाः, नख-अंशु-च्लुरित-सुर-शिरो-राजि-
नाना-जिनानां वचन-विधि-लवाः यः तां शान्त-ईशां दिशं दिशन्ताम् ।

शेषार्थ

दोषः (मू० दोष्)=दोस्तो.

सिन्धु=नदी.

प्रतरण=परितुं ते.

विधि=क्रिया.

दोषोरुसिन्धुप्रतरणविधिषु=अपराधक्षपी

नदीने तदी न/वा-नी क्रियायां.

न्याय=न्याय, नीति.

न्यायशस्याः=याये करिने अशंसा-पान.

यशस्याः (मू० यशस्य)=शीर्णिना साधनक्षपी.

प्रादुः (पा० दा)=प्रादुक्ष्य कथो.

प्रादुष्कृत (पा० कृ)=प्रकाशित करेव.

जयं=पराजयं.

विशेष

प्रादुष्कृतार्थाः=प्रकाशित कथां छे पदायां लेभले जेवा.

कृतनतिषु (मू० कृतनति)=कथां छे प्रवृत्त लेभले
जेवाने विधे.

जयं (मू० जय)=विजयने, इत्तेदने.

सम्पराये (मू० सम्पराय)=संश्रामने विधे.

पराः (मू० पर)=उपरा.

शान्त (पा० शम्)=शान्त.

ईश=ईश्वर, तीर्थेश्वर.

शान्तेशां=शान्त छे ईश्वरे जयां ते.

अंशु=किरण.

च्लुरित=आप्त.

शिरम्=शीर्ष, भस्त्र.

જિન=તીર્થંકર.

નચાંશુચ્છુરિતસુરશિરોરાજિનાનાજિનાનાં=નખનાં

કિરણોથી વ્યાપ્ત કરી છે દેવોના મસ્તકોની શ્રેણિને

જેમણે એવા વિવિધ તીર્થંકરોના.

આરામાઃ (મૂં આરામ)=ઉદ્યાનો, વાટિકાઓ, બગીચાઓ.

રાદ્ધિ=સિદ્ધિ, નિર્વૃત્તિ.

રાદ્ધિલક્ષ્મ્યાઃ=સિદ્ધિરૂપી સંપત્તિની.

વચન=વચન, વાણી.

લવ=લેશ, લાગ.

વચનવિધિલવાઃ=વચનની વિધિના અંશો.

દિશન્તાં (મૂં દિશ્)=અર્પો, બતાવો.

દિશં (મૂં દિશ્)=દિશાને.

શ્લોકાર્થ

જિન-વચનનો વિચાર—

“જે (વાઙ્મે) અપરાધરૂપ મહાનદીને તરી જવામાં હસ્ત (સમાન) છે (અર્થાત્ તે કાર્યમાં અવલમ્બનરૂપ છે), વળી જે ન્યાયે કરીને પ્રશંસનીય છે તેમજ કીર્તિના સાધનરૂપ છે, તથા વળી પ્રણામ કર્યો છે જેમણે એવા (જનો)ને સંચામમાં જેણે વિજય અર્પણ કર્યો છે, તે, પ્રકાશિત કર્યા છે પદાર્થો જેણે એવા તથા ઉત્તમ તેમજ નિર્વૃત્તિરૂપી લક્ષ્મીની વાટિકારૂપ એવા, નખની ધુતિ વડે વ્યાપ્ત કરી છે જેમણે સુરોના શીર્ષની શ્રેણિને એવા વિવિધ તીર્થંકરોના વચનની વિધિના અંશો તે દિશા કે જ્યાં ઈશ્વરો જ્ઞાંત (વીતરાગ) છે તે બતાવો.”—૯૫

❧ ❧ ❧ ❧

અમ્બાદેવ્યાઃ સ્તુતિઃ—

સિંહેઽસિં હેલયાઽલં જયતિ खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे

शुक्ले शुक्लेशनाशं दिशति शुभकृतौ पण्डितेऽखण्डिते खम् ।

याते या तेजसाऽऽढ्या तडिदिव जलदे भाति धीराऽतिधीरा-

पत्याऽऽपत्यापनीयान्मुदितसमपराङ्म्याधमं बाध'मम्बा'॥૧૬॥૨૪॥

—સર્ગ૦

વાધં-પીડાં અમ્બા દેવતા અપનીયાત્ । સમા-મધ્યમાઃ પરાઙ્મ્યા-ઉત્તમા અધમા-નિ-
કૃષ્ટાઃ, મુદિતાઃ સમપરાઙ્મ્યાધમા યસ્મિન્ વાધાપનયને તત્, ક્રિયાવિશેષણમિદમ્ । યા સિંહે
આરુઢા । અસિં-ખડ્ગં હેલયા જયતિ-અભિભવતિ । કૈઃ ? खरनखैः । વીતા નિષ્ઠાઃ-કેશાઃ
યસ્ય સ તસ્મિન્ । અતનિષ્ઠે-બૃહત્પ્રમાણે । શુક્લે-ધવલે । શુચઃ-શોકાશ્ચ ક્લેશાશ્ચ તેષાં
નાશં યા દિશતિ । કસ્યાં ? शुभकृतौ । પણ્ડિતે-નિપુણે કેનચિદપ્યખણ્ડિતે । खं-આકાશં
યાતે । एवंविशिष्टे સિંહેઽવસ્થિતા ભાતિ તેજસાઽઽધ્યા । કથં ? तडिदिव जलदे-વિદ્યુદિવ
મેઘે । धीरा-સત્ત્વવતી । અતીવ ધીરે અપત્યે યસ્યાઃ સા । आपत्य-આગત્ય । बाधमपनीया-
દિતિ સંવન્ધઃ ॥ ૧૬ ॥

॥ इति वप्पभट्टिसूरिकृतचतुर्विंशतिकाटीका ॥

અન્વયઃ

યા તેજસા આઢ્યા વીત-નિષ્ઠે અતનિષ્ઠે શુક્રે પળિડતે અ-અળિડતે અં યાતે સિંહે (અવસ્થિતા) જલદે તદિત્ત્વ ઇવ ભાતિ, સ્વર-જલ્લેઃ અસિં હેલયા અલં જયતિ, શુભ-કૃતૌ શુચ્-ક્રેશ-નાશં દિશતિ, સા ધીરા અતિ-ધીર-અપત્યા 'અમ્યા' આપત્ય વાઘં મુદિત-સમ-પરાઢ્ય-અધમં અપનીયાત્ ।

શીઠ-દાર્થ

સિંહે (મૂં સિંહ)=સિંહના ઉપર.
હેલયા (મૂં હેલા)=લીલાપૂર્વક.
સ્વર=તીક્ષ્ણ.
સ્વરજલ્લેઃ=તીક્ષ્ણ નખો વડે.
વીત (વાં હ)=વિશેષતઃ ગયેલ.
નિષ્ઠા=કલેશ.
વીતનિષ્ઠે=નષ્ટ થયો છે કલેશ જેનો એવી.
અતનિષ્ઠે (મૂં તનિષ્ઠ)=મોટા માપવાળા.
શુક્રે (મૂં શુક્ર)=ચેત, ધવલ.
શુચ્=શીઠ.
ક્રેશ=ખેડ.
શુક્રક્રેશનાશં=શીઠ અને ખેડના વિનાશને.
દિશતિ (વાં દિશ)=આપે છે.
કૃતિ=કાર્ય.
શુભકૃતૌ=શુભ કાર્યમાં.
પળિડતે (મૂં પળિડત)=આલાક.
અઅળિડતે (મૂં અઅળિડત)=અઅળિડત.
અં (મૂં અં)=આકાશ.

યાતે (મૂં યાત)=ગયેલ.
તેજસા (મૂં તેજસ્)=તેજ વડે.
આઢ્યા (મૂં આઢ્યા)=યુગ્મ, નિશિષ્ટ.
તદિત્ત્વ=વીજળી.
જલદે (મૂં જલદ)=મેઘને વિષે.
માતિ (વાં મા)=શોભે છે.
ધીરા (મૂં ધીર)=મજબૂતી.
અપત્ય=ખાળક.
અતિધીરાપત્યા=અત્યંત ધીર છે ખાળક જેનાં એવી.
આપત્ય (વાં પત્ય)=આવીને.
અપનીયાત્ (વાં ની)=દૂર કરો.
પરાઢ્ય=શ્રેષ્ઠ, ઉત્કૃષ્ટ.
અધમ=નીચ, નિકૃષ્ટ.
મુદિત (વાં મુદ્)=હર્ષિત.
મુદિતસમપરાઢ્યોધમં=સાધારણ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) ખુશી થાય તેવી રીતે.
વાઘં (મૂં વાઘ)=ધીડાને.

શ્લોકાર્થ

અમ્યા દેવીની સ્તુતિ—

“જે તેજ વડે યુક્ત છે તથા વળી નષ્ટ થયો છે કલેશ જેનો એવા તથા મહાન્ (અત્યંત પ્રૌઢ) તેમજ ચેત અને ચતુર તથા ક્રોધથી પણ પરાસવ નહિ પામેલ એવા આકાશમાં ગયેલા સિંહ ઉપર, જેમ મેઘને વિષે સૌદામિની શોભે છે, તેમ જ શોભે છે, તેમજ વળી જે તીક્ષ્ણ નખો વડે તરવારને લીલાપૂર્વક સર્વથા પરાજિત કરે છે, તથા વળી શુભ કાર્યને વિષે જે શીઠ અને ખેડનો વિનાશ કરે છે, તે સર્વવાળી તેમજ અત્યંત ધીર ખાળકવાળી અમ્યા (દેવી) (અત્ર) આવીને (હે ભવ્યો! તમારી) પીડાને મધ્યમ, ઉત્તમ તેમજ અધમ (વર્ગો) રાજ થાય તેવી રીતે દૂર કરે.”—૯૬

સ્પષ્ટીકરણ

મનુષ્યોર્તુ વર્ગીકરણ—

જેન શાસ્ત્રમાં જે અધમતમ, અધમ, વિમધ્યમ, મધ્યમ, ઉત્તમ અને ઉત્તમોત્તમ એમ મનુષ્યના છ પ્રકાર પાડવામાં આવ્યા છે (આ સંબંધી માહિતી માટે જુઓ મહાનિશીથ,

તત્ત્વાર્થાધિગમસૂત્રની સંબંધકારિકા અને શ્રીક્ષેમંકરકૃત પદ્યુપરચરિત્ર), તેનો સામાન્યતા ઉપર્યુક્ત ત્રણ પ્રકારોમાં અંતર્ભાવ થઇ શકતો હોવાથી અત્ર તેવો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

આ વાતની શ્રીમાન્ યશોવિજયજીએ રચેલી માર્ગદ્વાત્રિંશિકાનાં નિમ્ન-લિખિત પદ્યો સાક્ષી પૂરે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ તેના સ્વરૂપ ઉપર પણ પ્રકાશ પાડે છે.

“ગુણી ચ ગુણરાગી ચ, ગુણદ્વેષી ચ સાધુપુ ।

શ્રૂયન્તે વ્યક્તમુત્કૃષ્ટ-મધ્યમાધમવુદ્ધયઃ ॥

તે ચ ચારિત્રસમ્યક્ત્વ-મિથ્યાદર્શનભૂમયઃ ।

અતો દ્વયોઃ પ્રકૃત્યૈવ, વર્તિતવ્યં યથાવલમ્ ॥”

અર્થાત—(૧) ગુણવાન્, (૨) ગુણાનુરાગી અને (૩) સાધુ જનોના ગુણના દ્વેષી એવા ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્પષ્ટ રીતે સંલગાય છે. આ ત્રણને ‘ઉત્તમ’ ‘મધ્યમ’ અને ‘અધમ’ સમજવા. વળી તેઓ ચારિત્ર, સમ્યક્ત્વ અને મિથ્યાદર્શનની ભૂમિ ઉપર રહેલા છે (અર્થાત્ તેઓ અનુક્રમે ચારિત્રવાન્, સમ્યક્ત્વધારી અને મિથ્યાદષ્ટિ છે). વાસ્તે વિવેચી જને પ્રથમના જે પ્રકારના પંથમાં યથાશક્તિ વર્તન કરવું (એટલે કે ગુણ પ્રાપ્ત કરવા કમર કસવી અને વળી અન્યોના ગુણોનું અનુસોદન તો અવશ્ય કરવુંજ).

शब्द-कोषः

अ

अंशु (पुं०)=किरण.
 अंस (पुं०)=भस्म.
 अंहति (स्त्री०)=दान.
 अंहस् (न०)=पाप.
 अह (न०)=धन्निद्रय.
 अह (पुं०)=इन्द्राक्ष.
 अक्षम (वि०)=असम्भवं.
 अक्षण्डित (वि०)=संपूर्ण.
 अखिल (वि०)=समस्त, सर्व.
 अग (पुं०)=पर्वत.
 अगम (वि०)=दुर्गम.
 अग्रिम (वि०)=मुपय.
 अघ (न०)=पाप.
 अङ्कित (वि०)=वक्षित.
 अङ्कुदा (पुं०)=दायीने शिक यथावधानी आंकक.
 अङ्ग (न०)=देह.
 अङ्घ्रि (पुं०)=चरसु.
 अचर (वि०)=स्थायर, स्थिर रहनार.
 अच्युता (स्त्री०)=अच्युता (विद्या-देवी),
 अज (वि०)=नम-रहित.
 अजित (पुं०)=जैनोना द्वितीय तीर्थंकर,
 अजित (वि०)=नहि ह्यतेव.
 अजिन (न०)=आभय.
 अजेय (वि०)=नहि ह्यताय जेवो.
 अङ्ग (१०, व० गतिपूजनयोः)=(१) अङ्गुः (२) पूज्यं.
 अङ्गन (न०)=कावण.
 अङ्गसा (व०)=सत्वर, ७/वटी.
 अट्टा (स्त्री०)=गमन.
 अति (व०)=(१) अतिशयवाचक अन्यथ; (२)
 उल्लेखनवाचक-अन्यथ.
 अतिशय (पुं०)=अधिकपण्य.
 अतीय (व०)=अत्यंत, घण्ट्य.
 अतुल (वि०)=पुङ्गव.
 अत्र (व०)=अहिआ.

अदस् (स०)=जे.
 अद्रि (पुं०)=पर्वत.
 अघम (वि०)=नीय.
 अधिक (वि०)=अधिक.
 अध्याम (वि०)=स्पष्ट.
 अनङ्ग (पुं०)=काभदेव.
 अनन्त (वि०)=पार विनाया.
 अनन्तजित् (पुं०)=जैनोना चौदथा तीर्थंकर.
 अनागस् (वि०)=अपराध विनायु.
 अनाविल (वि०)=निर्मल.
 अनिशम् (व०)=सर्वदा.
 अनु (व०)=योग्यतावाचक अन्यथ.
 अनुत्तम (वि०)=सर्वोत्तम.
 अनुपम (वि०)=असाधारण, निरूपम.
 अनेक (वि०)=अनेक कुरतां वधारे.
 अन्त (पुं०)=(१) नाश; (२) छेदी.
 अन्तक (वि०)=विनाशक.
 अन्तर (वि०)=आन्तरिक.
 अन्य (वि०)=आधेनो.
 अन्यथ (पुं०)=संतति, प्रवाद.
 अप् (स्त्री०)=न/ण.
 अप (व०)=दूरवाचक अन्यथ.
 अपघन (पुं०)=अवयव.
 अपत्य (न०)=आणक.
 अपर (वि०)=अन्य.
 अपवर्ग (पुं०)=भोक्ष, निर्वाण.
 अपि (व०)=पण्य.
 अप्रतिचक्रा (स्त्री०)=अप्रतियक्षा (विद्या-देवी).
 अण (न०)=कण.
 अघि (पुं०)=समुद्र.
 अमिद्रोह (पुं०)=अपकार.
 अमिनन्दन (पुं०)=जैनोना शोध तीर्थंकर.
 अमिनन्दन (वि०)=आनंद आपनार.
 अमिपेक (पुं०)=अक्षिपेक.
 अभ्यधिक (वि०)=संपूर्ण.

अमत (वि०)=नहि मानेन.
 अमन्द (वि०)=रूप.
 अमर (पुं०)=देव.
 अमर्त्य (पुं०)=देव.
 अमल (वि०)=मेघ वगरुं.
 अमृत (न०)=अमृत.
 अमेय (वि०)=नहि मापी शक्य तेनो.
 अम्बा (स्त्री०)=अम्बा (शासन-देवी).
 अम्बु (न०)=जल.
 अम्बुज (न०)=कमल.
 अम्बुद (पुं०)=मेघ.
 अम्बुधर (पुं०)=मेघ.
 अम्भोज (न०)=कमल.
 अर (पुं०)=नैनोना अटारभा तीर्थकर.
 अरम् (अ०)=जलदी.
 अराति (पुं०)=शत्रु, दुश्मन.
 अरि (पुं०)=(१) दुश्मन; (२) पैतुं.
 अर्क (पुं०)=सूर्य.
 अर्गल (न०)=लौगल.
 अर्च (१०, क० पूजयाम्)=पूजयुं.
 अर्चन (न०)=पूज.
 अर्चा (स्त्री०)=(१) पूज; (२) शरीर.
 अर्ति (स्त्री०)=पीडा.
 अर्थ=पदार्थ.
 अर्पक (वि०)=आपनार.
 अर्यमन् (पुं०)=सूर्य.
 अलक (पुं०)=वाल, देश.
 अलम् (अ०)=अत्यंततावाचक अव्यय.
 अलङ्घन (वि०)=नहि ओलंगवा लायक.
 अलिन् (पुं०)=लभरो.
 अलीक (वि०)=असंय.
 अव (१, प० रक्षण-गति-कान्ति-प्रीति-वृद्धिषु)=रक्षण
 करुं.
 अवदात (वि०)=निर्भण.
 अवन (न०)=रक्षण, अयाव.
 अवम (न०)=पाप.
 अवान (वि०)=नहि करमाथ गयेलुं, तालुं.
 अव्याहत (वि०)=निर्बाधित.
 अशक्य (वि०)=असंभवित.
 अशुभ (वि०)=अशुभ.

अस् (२, प० भुवि)=छेयुं, थयुं.
 अस् (४, प० क्षेपणे)=छेयुं.
 अस (पुं०)=छेयुं ते.
 असत् (वि०)=अशुभ.
 असम (वि०)=निःपम.
 असमान (वि०)=निःपम.
 असङ्गता (स्त्री०)=निःसंगता.
 असि (पुं०)=तरेवार.
 असु (पुं०)=प्राण.
 असुमत् (वि०)=प्राणी.
 अस्त्र (न०)=अस्त्र.
 अस्थि (न०)=हड्ड.
 अस्मद् (स०)=प्रथम पुङ्गवाचक सर्वनाम.
 अहित (पुं०)=शत्रु.
 अहो (अ०)=अहो.

आ

आ (अ०)=मर्थादावाचक अव्यय.
 आगम (पुं०)=सिद्धान्त.
 आगस् (न०)=पाप.
 आजि (स्त्री०)=लडाध.
 आशा (स्त्री०)=आदेश.
 आढ्य (वि०)=युक्त.
 आत्मन् (पुं०)=जव.
 आदर (पुं०)=भंत.
 आदि (वि०)=शर्यात.
 आवि (स्त्री०)=मानसिक पीडा.
 आनक (पुं०)=हुंहुलि, नगाई.
 आनन (न०)=मुण.
 आनन्द (पुं०)=आनन्द, हर्ष.
 आप् (५, प० व्याप्तौ)=भेगवयुं.
 आप (न०)=जलनो समूह.
 आपद् (स्त्री०)=कष्ट.
 आपस् (न०)=जल.
 आभा (स्त्री०)=(१) कान्ति; (२) मणतापयुं.
 आभोग (पुं०)=विस्तार.
 आमर (वि०)=देव-संभंधी.
 आमोद (पुं०)=सुगंध.
 आम्र (पुं०)=आम्र.
 आय (पुं०)=दास.

आयति (स्त्री०)=भविष्यकाल.
आरम्भ (पुं०)=शुरुआत.
आरात् (थ०)=दूरथी.
आराम (पुं०)=आग.
आर्त (स्त्री०)=पीडित.
आर्हती (स्त्री०)=तीर्थंकरना संजोधी.
आलय (पुं०)=गृह.
आलि (स्त्री०)=श्रेणि, दार.
आवली (स्त्री०)=पंक्ति.
आशय (पुं०)=आशय, आधार.
आशु (थ०)=नरुद्धी.
आसु (२, आ० उपवेशने)=वेस्युं.
आसन (न०)=आसन.
आस्था (स्त्री०)=श्रद्धा, आशीर्ष.
आहव (न०)=क्षय.

इ

इ (२, प० गर्ता)=ननुं; उदि=उगनुं.
इति (थ०)=अभि.
इन्दु (पुं०)=युद्ध.
इन्द्र (पुं०)=(१) सुरपति; (२) युध्य.
इय (थ०)=नेम.
इह (थ०)=अहिआ.

ई

ईसु (१, आ० दर्शने)=ओनुं.
ईद (२, आ० स्तुती)=स्तुति करवी.
ईति (स्त्री०)=उपद्रव.
ईतिस्त (वि०)=अंगवशा उपलब्ध.
ईरण (न०)=प्रेरु.
ईदा (पुं०)=(१) स्वामी; (२) भद्रदिन; (३) तीर्थंकर.
ईशिनी (स्त्री०)=स्वामिनी.
ईश्वर (पुं०)=नाथ.
ईदित (न०)=वेष्टित.

उ

उग्र (वि०)=तीव्र.
उचित (वि०)=योग्य.
उद्येस (थ०)=उच्च प्रक्षार.
उज्ज्वल (वि०)=उज्ज्वल.
उज्जु (२, प० उत्तमं)=छोटी देव.

उत्कर (पुं०)=लग्नो.
उत्तम (वि०)=श्रेष्ठ.
उत्तारक (वि०)=तारनार.
उदक (न०)=नल.
उदधि (पुं०)=समुद्र.
उदन्वत् (पुं०)=दरियो.
उदय (पुं०)=उदय.
उदर (न०)=मध्य भाग.
उदित=(१) उद्येव; (२) उद्येव.
उदार (वि०)=मुध्य.
उद्भव (पुं०)=उत्पत्ति.
उद्यति (स्त्री०)=समृद्धि.
उपताप (पुं०)=संताप.
उपमा (स्त्री०)=संज्ञाभषु.
उपमान (न०)=उपमा.
उपरि (थ०)=उपर.
उपलम्भ (पुं०)=आक्षेप.
उपाय (पुं०)=उपाय.
उर (वि०)=विशाल.

ऊ

ऊजिम=सरलता.
ऊण (न०)=देवुं.
ऊत (न०)=सत्य.
ऊत (वि०)=अवस्था करवा क्षायक.
ऊद्धि (स्त्री०)=संपत्ति, वैभव.

ए

एकचा (थ०)=अेक रीते.
एधन (न०)=वृद्धि.
एनसु (न०)=पाप.
एय (थ०)=न.
एयम् (थ०)=आवी रीते.

ओ

ओय (पुं०)=समुद्र.
ओजसु (न०)=अण.

क

क (न०)=(१) नव; (२) भस्तक.
कज (न०)=कमल.
कण (पुं०)=अंश.
कयञ्चित् (थ०)=अच्छा भटनगै.

कनक (न०)=सोनुं.
 कमल (न०)=कमल.
 कम्प्र (वि०)=अस्थिर.
 कम्प्र (वि०)=मनोहर.
 कर (पुं०)=किरण.
 कर (वि०)=करनार.
 करण (न०)=ध्वनि.
 कराल (वि०)=अशुभ.
 कल (वि०)=मनोहर.
 कलश (पुं०)=कलश.
 कलुष (न०)=पाप.
 कवि (पुं०)=(१) काव्य रचयिता; (२) पंडित.
 कस् (१, ५० गतौ)=जुं; विकस्=विकास पाभुं.
 कानन (न०)=वन.
 कान्त (वि०)=मनोहर.
 कान्ता (स्त्री०)=स्त्री.
 कान्तार (न०)=वन.
 कान्ति (स्त्री०)=प्रभा, तेज.
 काम (पुं०)=कंदर्प, मदन.
 कामित (वि०)=वांछित, धृष्टिहीन.
 काय (पुं०, न०)=देह.
 कार (वि०)=करनार.
 कारिन् (वि०)=करनार.
 कार्मुक (न०)=धनुष्य.
 काल (पुं०)=यम.
 काली (स्त्री०)=काली (विद्या-देवी).
 किन्नर (पुं०)=ऐक जलनो व्यंतर देव.
 किम् (अ०)=शा भाटे.
 किम् (स०)=कोण.
 कीर्ति (स्त्री०)=आभर.
 कु (अ०)=भराभवायु शब्द.
 कुण्डिका (स्त्री०)=(१) कमण्डलु; (२) दाह करनारी.
 कुन्त (पुं०)=साधो.
 कुन्थु (पुं०)=जैनोना सत्तरमा तीर्थकर.
 कुन्द (न०)=भोगरानुं दुख.
 कुमत (न०)=दुष्ट सिद्धान्त.
 कुमुद (न०)=यन्त्रविकासी कमल.
 कुल (न०)=समुदाय.
 कुवादिन् (वि०)=भोटा तर्क विधायनार.
 कुश (न०)=जुं.

कुशल (वि०)=यतुर.
 कुशेशय (न०)=कमल.
 कुसुम (न०)=पुष्प, दूध.
 कुसुमवाण (पुं०)=कामदेव.
 कूप (पुं०)=कुपो.
 कु (८, ऊ० करणे)=करवुं.
 कुच्छ (न०)=कष्ट.
 कुत्त (वि०)=करनार.
 कृतान्त (पुं०)=(१) यम; (२) सिद्धान्त.
 कृति (स्त्री०)=कार्य.
 कृत्स्न (वि०)=संपूर्ण.
 कृश (वि०)=अल्प.
 कृशानु (पुं०)=अग्नि.
 केवल (न०)=केवलज्ञान.
 कोकनद (पुं०)=रत्न कमल, रातुं पोयणुं.
 कोप (पुं०)=क्रोध, गुस्सा.
 कोमल (वि०)=कमल.
 क्रम (पुं०)=चरण.
 क्लेश (पुं०)=प्रेम.
 क्षण (पुं०)=(१) भडोत्सव; (२) पण.
 क्षम (वि०)=समर्थ.
 क्षमा (स्त्री०)=माफी.
 क्षय (पुं०)=नाश.
 क्षामता (स्त्री०)=क्षीणपणुं.
 क्षिति (स्त्री०)=नाश.
 क्षीजन (न०)=अव्यक्त शब्द.

ख

ख (न०)=आकाश.
 खचित (वि०)=व्याप्त.
 खण्डिका (स्त्री०)=नाश करनारी.
 खनि (स्त्री०)=आणु.
 खर (वि०)=तीक्ष्ण.
 ख्याति (स्त्री०)=कीर्ति, आभर.

ग

गण (पुं०)=समुदाय.
 गद् (१, ५० व्यक्तायां वाचि)=कडेनुं.
 गद (पुं०)=रोग.
 गदा (स्त्री०)=गदा.
 गभीर (वि०)=उडी.
 गम् (१, ५० गतौ)=जुं.

गम (पुं०)=समान पाद, आवापक.
 गम्य (वि०)=भेगवी शक्य तेनो.
 गरुड (पुं०)=गरुड.
 गर्भ (पुं०)=मध्य भाग.
 गल् (१, प० भक्षणे घावे च)=पुं०.
 गान्धारी (स्त्री०)=गान्धारी (विद्या-देवी).
 गिद् (स्त्री०)=वाणी.
 गिरि (पुं०)=पर्वत.
 गीर्वाणता (स्त्री०)=देवपथुं.
 गुण (पुं०)=गुण.
 गुपित (वि०)=गहन.
 गुर (वि०)=भोक्तुं.
 गृह (न०)=घर.
 गो (स्त्री०)=वाणी.
 गोघा (स्त्री०)=अक्ष लतनो साध, घो.
 गौर (वि०)=धोतुं.
 गौरी (स्त्री०)=गौरी (विद्या-देवी).
 ग्राम (पुं०)=ग्राम.

घ

घण्टा (स्त्री०)=घंट.
 घन (पुं०)=भेघ.
 घन (वि०)=गाढ.
 घनाशनी (स्त्री०)=वज्र.
 घर्ष (पुं०)=ताप.
 घसर (वि०)=भक्षुशीघ्र.
 घातक (वि०)=हस्तुनार.

च

च (ण०)=अने.
 चन्द्र (पुं०)=चन्द्र.
 चन्द्रग्रह (पुं०)=अनोना आकाश तीर्थकर.
 चमू (स्त्री०)=वक्त्र, घेन.
 चर (वि०)=हावतु यावतु.
 चरण (न०)=पग.
 चामर (पुं०, न०)=चाभर.
 चाय (वि०)=भनोदर.
 चि (५, ऊ० चयने)=अक्षुं करतुं.
 चित्ति (स्त्री०)=समुदाय.
 चित्त (न०)=भन.
 चिर (वि०)=दात्रा काणतुं.

२२

चिरम् (ण०)=दात्रा काण सुधी.
 चेत् (ण०)=अने.
 चेतस् (न०)=भन.
 चोर (पुं०)=चोर.
 च्यु (१, आ० गतौ)=पुं०.

छ

छद् (पुं०)=पन, पादु.
 छवि (स्त्री०)=शोभा.
 छिद् (५, ऊ० द्विषीकरणे)=कापुं.
 छुरित (वि०)=प्राप्त.

ज

जगत् (स्त्री०)=दुनिया.
 जन् (४, आ० प्रादुर्भावे)=उत्पन्न भवतुं.
 जन (पुं०)=बोक्ष.
 जनता (स्त्री०)=बोक्ष.
 जननी (स्त्री०)=माता.
 जन्म (न०)=जन्म.
 जन्मन् (न०)=जन्म.
 जन्तु (पुं०)=जन्तु.
 जय (पुं०)=जय.
 जरय (वि०)=जती शक्य अने.
 जल (न०)=पानी.
 जलद् (पुं०)=भेघ.
 जलधि (पुं०)=समुद्र.
 जात (न०)=सम्पद.
 जाति (स्त्री०)=जन्म.
 जाल (न०)=सम्पद.
 जि (१, प० जये)=जयतुं.
 जिन (पुं०)=(१) तीर्थकर; (२) सामान्यकेवली.
 जीव (पुं०)=जन्तु, प्राणी.
 जुष् (६, आ० प्रीतिविवनयोः)=सेवतुं.
 जेय (वि०)=जयतु वा वापक.
 जैन (वि०)=जिन-संघंषी.
 ज्यायस् (वि०)=वधारे भोक्तुं.
 ज्यत् (१, प० दीप्तां)=जन्तु.
 ज्यलन (न०)=जन्म.
 ज्ञानिता (स्त्री०)=ज्ञानिपथुं.

ત

તઢિત્ (સ્ત્રી) = વીજળી .
 તત (વિ) = વિસ્તીર્ણ .
 તત્ત્વ (ન) = સાર .
 તદ્ (સ) = તે .
 તન્ (ઇ, ઙ) = વિસ્તાર કરવો .
 તનિષ્ઠ (વિ) = અત્યંત અદ્ય .
 તત્તુ (સ્ત્રી) = દેહ .
 તત્તુ (વિ) = અદ્ય .
 તમસ્ (ન) = (૧) અંધકાર; (૨) અજ્ઞાન .
 તમાલ (ન) = તમાલ વૃક્ષ .
 તરુ (પું) = વૃક્ષ, ઝાડ .
 તરુણ (વિ) = નૂતન .
 તલ (ન) = તળિયું .
 તાન (ન) = વિસ્તાર .
 તાપ (પું) = સંતાપ .
 તાપનીય (ન) = સોજું .
 તામરસ (ન) = કમળ .
 તામસ (વિ) = અજ્ઞાન સંબંધી .
 તાર (વિ) = તરી જનાર .
 તિમિર (ન) = અંધકાર .
 તીર્થ (ન) = (૧) ચતુર્વિંધ સંઘ; (૨) દ્વાદશાંગી;
 (૩) પ્રથમ ગણધર .
 તીર્થકૃત્ (પું) = તીર્થકર .
 તુ (અ) = પણ; (૨) વિશેષતાસૂચક શબ્દ .
 તુલ્ (૧, ઙ) = ઉન્માને = તોલવું .
 તુલ્ય (વિ) = સમાન .
 તૃપ્ (સ્ત્રી) = તરસ .
 તૃપા (સ્ત્રી) = તરસ .
 તૃ (૧, પ) = છવનતરણયોઃ = તરવું . પ્રવિતૃ = અર્પણ કરવું .
 તેજસ્ (ન) = પ્રભા, તેજ .
 તેજિન્ (વિ) = તેજસ્વી .
 તોપ (પું) = હાથ .
 ત્યજ્ (૧, પ) = હાનૌ = તથા દેવું .
 ત્રય (ન) = ત્રણનો સમુદાય .
 ત્રસ (પું) = ક્ષીન્નિદ્ર્યાદિક છવો .
 ત્રાણ (ન) = રક્ષણ .
 ત્રિ (વિ) = ત્રણ .
 ત્રિક (ન) = ત્રણનો સમુદાય .

ત્રિતય (ન) = ત્રણનો સમુદાય .

ત્રિદશ (પું) = ધુર .

ત્રિદશપ (પું) = ધુર-પતિ .

ત્રિભુવન (ન) = ત્રૈલોક્ય .

ત્રિલોકી (સ્ત્રી) = ત્રિભુવન .

ત્રૈ (૧, આ) = પાલને = રક્ષણ કરવું .

દ

દક્ષ (વિ) = ચતુર .

દદ્ (૧, આ) = દાને = આપવું .

દન્ત (પું) = દાંત .

દમ (પું) = ઉપશમ, ધન્નિદ્ર્ય-સંયમ .

દયા (સ્ત્રી) = કૃણા .

દર્પક (પું) = મદન .

દર્શન (ન) = દર્શન, અવલોકન .

દલ (ન) = પત્ર .

દવ (પું) = દાવાનલ .

દશા (સ્ત્રી) = સ્થિતિ, અવસ્થા .

દહ્ (૧, પ) = મસ્તીકરણે = બળવું .

દહન (ન) = બાળવું તે .

દા (૧, પ) = દાને = આપવું .

દા (૩, ઙ) = દાને = આપવું .

દાન (ન) = દાન .

દાનવ (પું) = અસુર .

દામન્ (ન) = (૧) દોરડું; (૨) માલો .

દાર (પું) = નારી, સ્ત્રી .

દારિદ્ર્ય (ન) = દરિદ્રતા, ગરીબાઈ .

દારુ (ન) = કાષ્ઠ, લાકડું .

દિવિજ (પું) = દેવ .

દિવ્ (સ્ત્રી) = સ્વર્ગ .

દિવ્ય (વિ) = સ્વર્ગ સંબંધી, સ્વર્ગીય .

દિશ્ (૬, ઙ) = અતિસર્જને = આપવું .

દિશ્ (સ્ત્રી) = દિશા .

દીન (વિ) = ગરીબ .

દુ (૫, પ) = ઉપતાપે = પીડા કરવી .

દુઃખ (ન) = પીડા .

દુરિત (ન) = પાપ .

દુર્લભ (વિ) = દુર્લભ .

દુષ્કૃત (ન) = પાપ .

दृढ (वि०)=मज्जित.
 दृष्ट (स्त्री०)=(१) दृष्टि; (२) नेत्र; (३) मत.
 दृष्ट (स्त्री०)=पश्यत.
 देव (पुं०)=(१) अमर, सुर; (२) परमेश्वर.
 देवता (स्त्री०)=(१) देवी; (२) देव.
 देवी (स्त्री०)=देवी.
 देहिन् (पुं०)=प्राप्ति.
 द्वैप (वि०)=शत्रु संबंधी.
 द्यो (४, प० अवयवजने)=अप्युक्तं करतुं.
 द्योस् (न०)=दाध.
 द्योप (पुं०)=द्वयपु.
 द्युति (स्त्री०)=प्रकाश.
 द्राक् (ज०)=अट.
 द्रुम (पुं०)=जोड.
 द्विप (पुं०)=द्वितीय.
 द्विप (पुं०)=शत्रु.
 ध
 धन (न०)=पैसो.
 धनु (पुं०)=धनुष्य.
 धरण (पुं०)=दक्षिण दिशाभां वसता नागकृभावेनो
 धर्म.
 धर्म (पुं०)=नैनीना पंढरभा तीर्थकर.
 धव (पुं०)=पति.
 धा (१, क० धाणपोषणयोर्दाने च)=धारयु करतुं.
 धातु (पुं०)=धातु.
 धान्य (न०)=अनाज.
 धामन् (न०)=शुद्ध.
 धारा (स्त्री०)=धारा.
 धी (स्त्री०)=मति.
 धीर (वि०)=अणुवात्.
 धु (५, क० कम्पने)=दृष्टावतुं.
 धृ (१, क० धारणे)=धारयु करतुं.
 धौत (वि०)=धोयतुं.
 ध्यान (न०)=ध्यान.
 ध्वंस (१, भा० धवर्षजने गती च)=नाश करवो.
 ध्वन् (१, प० ध्वन्द्वे)=अवाञ्च यवो.
 ध्वस्ति (स्त्री०)=नाश.
 न
 न (ध०)=नष्टि.
 नर (पुं०, न०)=नर.

नति (स्त्री०)=प्रलुभ.
 नन्तु (वि०)=नमन करनार.
 नन्द (१, प० सम्पद्यो)=मुशी धनुं.
 नन्द (पुं०)=(१) धर्म; (२) सम्पत्ति.
 नमस् (न०)=आकाश.
 नम् (१, प० प्रहृत्वे शब्दे च)=प्रलुभ करवो.
 नमस्त (न०)=नमावी हेतुं ते.
 नमस्त (ज०)=नमस्तकार.
 नमि (पुं०)=नैनीना ओकवीसभा तीर्थकर.
 नमेष्ट (पुं०)=ओक लतातुं द्विज वृक्ष.
 नम्र (वि०)=नमस्तकार करनार.
 नय (पुं०)=(१) ओकदेशीय यथार्थ आसिप्राय;
 (२) नीति.
 नर (पुं०)=मनुष्य.
 नय (वि०)=नवीन.
 नयन् (वि०)=नय.
 नय (४, प० अवयवजने)=नाश यवो.
 नहि (ध०)=नहि.
 नाफ (पुं०)=स्वर्ग.
 नाग (पुं०)=साध.
 नाना (वि०)=विविध.
 नासेय (पुं०)=नासि (नरेश)ना नन्दन, नैनीना
 प्रथम तीर्थकर.
 नाम (पुं०)=प्रलुभ.
 नामन् (न०)=नाम.
 नाश (पुं०)=अंत, विनाश.
 नाशन (वि०)=नाश करनार.
 नि (ज०)=अत्यंततावायक अव्यय.
 निघ (वि०)=सरणी क्षयाध अने दंभाधवातुं.
 निज (वि०)=पीतातुं.
 नित्यम् (ज०)=सर्वदा.
 निघन (न०)=नाश.
 निधि (पुं०)=संसार.
 निम् (वि०)=समान.
 नियतम् (ज०)=परिष्कार.
 निर (ज०)=अथाववायक अव्यय.
 निर्धारण (न०)=सेदुं ते.
 निर्वाण (न०)=(१) मोक्ष; (२) विनाश.
 निर्वृति (स्त्री०)=(१) मुक्ति, सिद्धि; (२) नाश.
 निर्व्याज (वि०)=निष्कपटी.

निवह (पुं०)=समुदाय.
 निशा (स्त्री०)=रात्रि.
 निशान्त (न०)=शुद्ध.
 निष्ठा (स्त्री०)=(१) छेवट; (२) कुक्षेय.
 नी (१, ऊ० प्रापणे)=दोस्वयं, लक्ष्मण्यं.
 नीच (वि०)=अधम.
 नीति (स्त्री०)=नीति.
 नील (वि०)=श्याम.
 नीलता (स्त्री०)=काशाश.
 नु (२, प० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 नुति (स्त्री०)=स्तुति.
 नुद् (६, ऊ० प्रेरणे)=प्रेरणा करवी.
 नू (६, प० स्तुतौ)=स्तुति करवी.
 नृ (पुं०)=मनुष्य.
 नेमि (पुं०)=जैनोना आवीसमा तीर्थंकर.
 नो (अ०)=नडि.
 नौ (स्त्री०)=वडाणु.
 न्याय (पुं०)=नीति.

प

पट्ट (वि०)=आलाङ्क.
 पट्ट (न०)=(१) पीठ; (२) राज-सिंहासन; (३)
 ढाल; (४) उत्तरीय वस्त्र.
 पण्डित (पुं०)=होशीयार.
 पत् (१, प० गतौ)=पडवुं.
 पत् (१०, ऊ० गतौ)=जवुं.
 पतन (न०)=पडवुं ते.
 पताका (स्त्री०)=ध्वज, वावरो.
 पति (पुं०)=स्वामी, नाथ.
 पतिता (स्त्री०)=स्वामीपणुं.
 पत्र (न०)=(१) पांअडी; (२) वाहन.
 पद (न०)=(१) स्थान; (२) वाक्यनो ओक भाग;
 (३) अक्षर.
 पद्धति (स्त्री०)=मार्ग.
 पद्म (पुं० न०)=कुम्भ.
 पद्मप्रभ (पुं०)=जैनोना छद्म तीर्थंकर.
 पर (वि०)=(१) तत्पर; (२) अन्य; (३) उत्तम.
 परम् (अ०)=अत्यंत.
 परम (वि०)=उत्तम.
 परमेश्वर (पुं०)=ईश्वर.

पराग (पुं०)=धूण.
 पराङ्मुख (वि०)=उत्तम.
 परिचित (वि०)=परिचयवाणुं.
 परिदाहिन् (वि०)=आणनार.
 परिपूज्य (वि०)=पूजवा लायक.
 परिपूर्ण (वि०)=पूरी दीधेल.
 पर्वत (पुं०)=पहाड.
 पर्वन् (न०)=मंडोत्सव.
 पवि (पुं०)=वज्र.
 पवित्र (वि०)=पावन.
 पांसु (पुं०)=रज.
 पा (२, प० रक्षणे)=रक्षण करवुं.
 पात (पुं०)=पतन, पडवुं ते.
 पातक (न०)=पाप.
 पातक (वि०)=पतनशील.
 पातृ (वि०)=पाणनार, रक्षक.
 पाद (पुं०)=अक्षर.
 पादप (पुं०)=आड.
 पाप (न०)=पाप.
 पार्श्व (पुं०)=जैनोना त्रेवीसमा तीर्थंकर.
 पावक (वि०)=पवित्र करनार.
 पारिजात (पुं०)=पारिजातक, ओक जातनुं कुदपवृक्ष.
 पालन (न०)=रक्षण.
 पावन (वि०)=पवित्र करनार.
 पीड (१०, ऊ० अवगाहने)=दुःखी थवुं.
 पीडा (स्त्री०)=दुःख.
 पुनर् (अ०)=वणी.
 पुरी (स्त्री०)=नगरी.
 पुरुषदत्ता (स्त्री०)=पुत्रपदत्ता (विद्या-देवी).
 पुस्तिका (स्त्री०)=(१) प्रतिमा; (२) पुस्तक.
 पुप् (४, प० पुष्टौ)=पोषण करवुं.
 पुष्प (न०)=कुल.
 पू (१, आ० पवने)=पवित्र करवुं.
 पूज (१०, ऊ० पूजयाम्)=पूजवुं.
 पूज्य (वि०)=पूजवा योग्य.
 पोत (पुं०)=नौका, छोडी.
 प्रगुण (वि०)=सरणतावाणुं.
 प्रज्ञप्ति (स्त्री०)=प्रज्ञप्ति (विद्या-देवी).
 प्रतरण (न०)=तरवुं ते.

प्रति (ख०)=(१) प्रत्ये; (२) प्रतिद्वयवाचक
अन्वय.
प्रतिमान (न०)=प्रतिष्ठा, नूतन विकास प्रामती
शुद्धि.
प्रतिमय (वि०)=संबंधर.
प्रय (१०, क० प्रख्याने)=प्रसिद्ध शत्रु, विस्तार
प्रामो.
प्रथन (न०)=प्रसिद्ध करतुं ते.
प्रदान (न०)=त्याग.
प्रपञ्चित (वि०)=विस्तारित.
प्रपा (स्त्री०)=नवाशय, परम.
प्रयल (वि०)=पराक्रमी.
प्रमलन (पुं०)=पवन.
प्रमा (स्त्री०)=कान्ति.
प्रमद (पुं०)=आनन्द.
प्रमाण (न०)=प्रमाण, यथार्थ ज्ञान.
प्रलय (पुं०)=नाश.
प्रशम (पुं०)=नाश.
प्रवृत्ति (स्त्री०)=नाश.
प्रादुस् (ख०)=प्रकाशवाचक अन्वय.
प्रिय (वि०)=छंद.
प्रियद्व (स्त्री०)=श्रेष्ठ ज्ञातुं आड.
फ
फण (पुं०)=क्षु.
फल (न०)=क्षु.
फलक (न०)=दास.
व
घत (ख०)=संतोषवाचक अन्वय.
घन्दिन् (पुं०)=साट.
घनु (पुं०)=मित्र.
घन्धुजीय (पुं०)=श्रेष्ठ ज्ञातुं पुष्प, जपोरीयुं.
घल (न०)=(१) सैन्य; (२) पराक्रम.
घट्ट (वि०)=घल.
घट्टघा (ख०)=घट्टी रीति.
घाण (पुं०)=आण.
घाघ (पुं०)=पीडा.
घाष्ट (पुं०)=दास.
घुघ (पुं०)=पण्डित.
घुम्ति (स्त्री०)=भक्ति.

घृहत् (वि०)=भोजन.
घोघ (पुं०)=विकास.
भ
भक्ति (स्त्री०)=सेवा.
भङ्ग (पुं०)=प्रकार.
भज्ज (१, क० सेवाम्)=क्षत्रपुं.
भद्र (न०)=उदयालु.
भय (न०)=भीड.
भर (पुं०)=समृद्ध.
भव (पुं०)=(१) संसार; (२) उत्पत्ति.
भवत् (स०)=आप.
भव्य (वि०)=भोज्ये ज्ञानार.
भस्मन् (न०)=राय.
भा (स्त्री०)=तेज.
भा (२, प० वीर्य)=प्रकाशपुं.
भाज्ज (वि०)=भोगवनार.
भाजन (न०)=पान.
भार (पुं०)=धारण करनार.
भारती (स्त्री०)=वाणी.
भास् (स्त्री०)=प्रकाश, कान्ति.
भास् (१, व्या० वीर्य)=प्रकाशपुं.
भासक (पुं०)=प्रकाशक.
भासुर (वि०)=देहीप्यमान.
भिद् (०, क० विदारणे)=भेदपुं.
भी (स्त्री०)=भय.
भीति (स्त्री०)=भय, भीड.
भुचन (न०)=जगत.
भू (१, प० सत्तायाम्)=क्षेत्र, शत्रु.
भू (स्त्री०)=पृथ्वी; (२) स्थान.
भूति (स्त्री०)=संपत्ति.
भूमि (स्त्री०)=(१) स्थल; (२) पृथ्वी.
भृ (२, क० धारणपोषणयोः)=धारण करतुं.
भृत् (वि०)=धारण करनार.
भृशम् (ख०)=अत्यंत.
भोग (पुं०)=विषय.
भ्रम् (१, प० चञ्चने)=समृद्ध.
म
मज्जन (न०)=आन, ज्ञानविरिद्ध.
मणि (पुं०)=रत्न.

મણ્ડપ (પું, નં) = માંડવો.
 મણ્ડલ (નં) = ચક્ર.
 મત (નં) = (૧) દર્શન; (૨) સિદ્ધાન્ત.
 મત (વિં) = અભીષ્ટ, ઇચ્છેલ.
 મતિ (સ્ત્રી) = બુદ્ધિ.
 મદ (પું) = હાથીના હુન્નસ્થલમાંથી ઝરતો પ્રવાહી
 પદાર્થ.
 મદન (પું) = કામદેવ.
 મનસ્ (નં) = મન, ચિત્ત.
 મનુજ (પું) = માનવ.
 મન્ત્રિ (પું) = પ્રધાન.
 મન્ત્રિન્ (પું) = પ્રધાન.
 મન્દ (વિં) = મન્દ.
 મન્દર (પું) = મેરૂ (પર્વત).
 મય (વિં) = પ્રચુરતાવાચક પ્રલય.
 મરુત્ (પું) = દેવ.
 મર્ત્ય (પું) = માનવ.
 મલ (પું) = મેલ.
 મલિન (વિં) = મેલું.
 મસ્જૂ (૬, પં શુદ્ધ) = ધૂબવું.
 મલ્હિ (પું) = જૈનોના ઓગણીસમા તીર્થંકર.
 મહ (પું) = ઉત્સવ.
 મહત્ (વિં) = વિશાળ.
 મહસ્ (નં) = પૂલ.
 મહાકાલી (સ્ત્રી) = મહાકાલી (વિદ્યા-દેવી).
 મહામાનસી (સ્ત્રી) = મહામાનસી (વિદ્યા-દેવી).
 મહિમન્ (પું) = મહિમા.
 મહિષી (સ્ત્રી) = ભેંસ.
 મહી (સ્ત્રી) = પૃથ્વી.
 મહીઘ્ર (પું) = મહીધર, પર્વત.
 મા (અં) = નહિ.
 માન (પું) = (૧) અભિમાન, અહંકાર; (૨) પૂલ.
 માનવી (સ્ત્રી) = માનવી (વિદ્યા-દેવી).
 માનસ (નં) = (૧) મન; (૨) માનસ (સરોવર).
 માનસી (સ્ત્રી) = માનસી (વિદ્યા-દેવી).
 માયા (સ્ત્રી) = કપટ.
 માર્ગ (પું) = રસ્તો.
 માલા (સ્ત્રી) = (૧) માળા; (૨) દાર.
 મુકુલ (પું, નં) = કળી, ખીલ્યા વિનાનું ફુલ.

મુક્ષર (વિં) = શબ્દાયમાન.
 મુચ્ (૬, જં મોક્ષણ) = છોડવું.
 મુદ્ (૧, આં હર્ષ) = હર્ષ પામવો.
 મુદ્ (સ્ત્રી) = હર્ષ, આનન્દ.
 મુદિત (નં) = હર્ષ.
 મુદિત (વિં) = બુધી.
 મુનિ (પું) = સાધુ.
 મુશલ (નં) = મુસળું, સાંભેલું.
 મૂર્ધન્ (નં) = મસ્તક.
 મૃગ (પું) = હરણ.
 મૃગપતિ (પું) = સિંહ.
 મૃત્યુ (પું) = મરણ.
 મેઘ (પું) = વાદળું.
 મેરુ (પું) = મેરૂ (પર્વત).
 મોક્ષ (પું) = નિર્વાણ.
 મોદ (પું) = હર્ષ.
 મોહ (પું) = અજ્ઞાન.
 મૌલિ (પું) = (૧) મસ્તક; (૨) મુકુટ.

ચ

ચક્ષ (પું) = એક જાતનો વ્યંતર દેવ.
 ચક્ષી (સ્ત્રી) = ચક્ષની પત્ની.
 ચત્ (૧, આં પ્રયત્ને) = પ્રયત્ન કરવો.
 ચતઃ (અં) = જેથી.
 ચત્ર (અં) = જ્યાં.
 ચથા (અં) = જેમ.
 ચદ્ (સં) = જે.
 ચદિ (અં) = જો.
 ચદીય (સં) = જેનું.
 ચમિન્ (વિં) = નિયમવાળું.
 ચશસ્ત્ર (નં) = શીર્તિ.
 ચશસ્ય (વિં) = શીર્તિવાળું.
 ચા (૨, પં પ્રાપ્તે) = જવું.
 ચાન (નં) = પ્રયાણ.
 ચામ (પું) = ત્રત.
 ચુગ (નં) = બેનું બેડકું.
 ચુગલ (નં) = બેનું બેડકું.
 ચુજ્ (૭, જં ચોગે) = બેડકું.
 ચુષ્પદ્ (સં) = દ્વિતીય પુરુષવાચક સર્વનામ.
 યોગિન્ (પું) = યોગી.
 યોગિત્ (સ્ત્રી) = યોગી.

र

रंहस् (न०)=वेग.
 रक्ष (१, प० पालने)=रक्षयु क२वुं.
 रच् (१०, क० प्रतिपत्ते)=रचयुं.
 रज्ज (१, क० रागे)=रागी थवुं.
 रञ्जन (न०)=राग.
 रत्त (वि०)=आसक्त, रागी.
 रत्त (न०)=सुभ.
 रत्ति (स्त्री०)=(१) सुभ; (२) क्षाभदेवनी पत्नी.
 रत्न (न०)=रेख.
 रम् (१, आ० क्रीडायां)=रमयुं.
 रय (पुं०)=धनि.
 रवि (पुं०)=सूर्य.
 रत्न (पुं०)=रेख.
 रहित (वि०)=रहित.
 रा (२, प० दाने)=आपयुं.
 राग (पुं०)=राग.
 राज (पुं०)=राज.
 राज (१, क० धीमौ)=प्रकाशयुं.
 राजन् (पुं०)=राज.
 राजि (स्त्री०)=श्रेष्ठि.
 राजिन् (वि०)=दीपावना२.
 राजी (स्त्री०)=श्रेष्ठि, क्षार.
 राजीव (न०)=क्षमण.
 राक्षि (स्त्री०)=निर्वाण.
 राशि (पुं०)=क्षमण.
 रिपु (पुं०)=दुश्मन.
 रच (स्त्री०)=कान्ति.
 रुचि (स्त्री०)=(१) शोभा; (२) आभिलाषा, धृष्ट.
 रुच (१, आ० धीमावसिप्रतीतो च)=प्रकाशयुं.
 रुज (१, प० मते)=सांगयुं.
 रुज (स्त्री०)=रोग.
 रुह (१, प० धीजन्मले प्राबुर्मावे च)=उभयुं. अधि-
 रुह=आ३६ थवुं. आरुह=आ३६ थवुं.
 रूप (न०)=स्वयं.
 रूपता (स्त्री०)=सौन्दर्य.
 रै (पुं०)=(१) सुवर्ण; (२) धन.
 रोचिस् (न०)=नेत्र.

रोहिणी (स्त्री०)=रोहिणी (विद्या-देवी).
 रौद्र (वि०)=वीर.

ल

लक्ष (१०, क० दर्शनाङ्कनयोः)=(१) ज्ञेयुं; (२) नि-
 शान क२वुं.
 लक्ष्मी (स्त्री०)=धक्ष्मी, धन.
 लङ्क (१०, क०, १, प० मापायां धीमौ धीमातिकमे च)
 =ओजंगयुं.
 लङ्घन (न०)=ओजंगयुं ते.
 लता (स्त्री०)=वेध.
 लघ (पुं०)=अंश.
 लस् (१, प० धीमौ)=शोभयुं.
 लाघव (न०)=क्षयुता.
 लाम (पुं०)=क्षाय.
 लालसा (स्त्री०)=धृष्ट.
 लालित (वि०)=स्नेहपूर्वक पाण्डव.
 ली (१, प० स्नेपणे)=ओजंगी जवुं.
 लोक (पुं०)=दुनिया.
 लोल (वि०)=क्षयुत.

व

वचन (न०)=वचन.
 वचस् (न०)=वचन.
 वज्र (न०)=वज्र.
 वज्रशृङ्खला (स्त्री०)=वज्रशृङ्खला (विद्या-देवी).
 वज्राकुशी (स्त्री०)=वज्राकुशी (विद्या-देवी).
 वज्राशनी (स्त्री०)=वज्र.
 वव (१, प० व्यप्यायां वाचि)=ओजयुं.
 वन (न०)=(१) वन; (२) वनग.
 वनिता (स्त्री०)=नारी.
 वन्द (१, आ० धमितादनस्तुत्योः)=नमन क२वुं.
 वन्द (वि०)=पूजवा लायक.
 वपुस् (न०)=देह.
 वय (पुं०)=कोट.
 वर (पुं०)=वरदान.
 वर (वि०)=श्रेष्ठ.
 वरद (वि०)=आहेदी श्रीज आपनार.
 वर्ग (पुं०)=समुदाय, समूह.
 वर्जित (वि०)=छोड़ी दीधेव.
 वर्ण (पुं०)=रंग.

વર્ય (વિ०)=પ્રધાન, સુખ્ય.
 વલક્ષ (વિ०)=ધવલ, સફેદ.
 વલય (નં)=મંડળ.
 વહ્નરી (સ્ત્રી०)=વેલ.
 વસ્ (૧, પં નિવાસે)=રહેવું.
 વસુ (નં)=નિધાન, ધન.
 વસ્તુ (નં)=પદાર્થ.
 વહ્ (૧, જં પ્રાપ્તે)=ધારણ કરવું.
 વા (અં)=અને.
 વાચ્ (સ્ત્રી०)=વાણી.
 વાજિન્ (પું)=ઘોડો.
 વાણી (સ્ત્રી०)=દેશના.
 વાદિન્ (વિ०)=વાદી.
 વાપી (સ્ત્રી०)=વાવ.
 વાર (પું)=સમૂહ.
 વારણ (પું)=(૧) હાથી; (૨) રોકવું તે.
 વારિ (નં)=જળ.
 વાસ (પું)=રહેઠાણ.
 વાસુપૂજ્ય (પું)=જૈનોના આરમા તીર્થંકર.
 વિ (અં)=વિયોગસૂચક અવ્યય.
 વિકાસ (પું)=ખીલવણી.
 વિઘાત (પું)=નાશ.
 વિગ્રહ (પું)=(૧) દેહ, શરીર; (૨) કલહ, લડાઈ.
 વિજય (પું)=જીત.
 વિદ્ (૨, પં જ્ઞાને)=જ્ઞાણુવું;
 વિદ્ (૭, આં વિચારણે)=વિચારવું.
 વિદ્રુમ (પું)=પરવાળું.
 વિઘ (પું)=પ્રકાર.
 વિધા (સ્ત્રી०)=વિધાન, કાર્ય.
 વિધિ (પું)=કાર્ય.
 વિવ્વંસ (પું)=નાશ.
 વિનય (પું)=વિનય.
 વિનીત (વિ०)=વિનયયુક્ત.
 વિપદ્ (સ્ત્રી०)=કષ્ટ.
 વિપુલ (વિ०)=વિશાળ.
 વિમેદન (નં)=નાશ.
 વિમલ (પું)=જૈનોના તેરમા તીર્થંકર.
 વિમલ (વિ०)=નિર્મળ.
 વિમલિત (વિ०)=નિર્મળ કરેલ.

વિશ્ (૬, પં પ્રવેશને)=પ્રવેશ કરવું.
 વિશદ્ (વિ०)=નિર્મળ.
 વિશાલ (વિ०)=વિસ્તીર્ણ.
 વિસર (પું)=સમૂહ.
 વિપ્રપ (નં)=સુવન.
 વિહગ (પું)=પક્ષી.
 વીજ્ (૧૦, જં વ્યજને)=પંખો નાખવો.
 વીત (વિ०)=ગયેલ.
 વીર (પું)=(૧) તીર્થંકર; (૨) જૈનોના ચોવીસમા તીર્થંકર.
 વૃ (૫, જં વરણે)=પસંદ કરવું.
 વૃજિન (નં)=પાપ.
 વૃદ્ધિ (સ્ત્રી०)=વધારો.
 વૃષ્ટિ (સ્ત્રી०)=વરસાદ.
 વૈ (અં)=(૧) નિશ્ચયવાચક અવ્યય; (૨) પાદ-પૂર્તિના અર્થમાં વપરાતો અવ્યય.
 વૈવુધ (વિ०)=દેવના સંબંધી.
 વૈમવ (નં)=સંપત્તિ.
 વૈર (નં)=દુશ્મનાવટ.
 વૈરોચ્યા (સ્ત્રી०)=વૈરોચ્યા (વિદ્યા-દેવી).
 વ્યજન (નં)=પંખો.
 વ્યાજ (પું)=કપટ.
 વ્યાસ (વિ०)=વ્યાપેલ.
 વ્યાહતિ (સ્ત્રી०)=નાશ.
 વ્રાત (નં)=સમૂહ.

શ

શંસ (૧, પં સ્તુતૌ દુર્ગતૌ ચ)=વખાણુ કરવા.
 શકુન્ત (પું)=પક્ષી.
 શક્તિ (સ્ત્રી०)=એક જાતનું આયુધ.
 શહ (પું)=શંખ.
 શચી (સ્ત્રી०)=કન્દ્રાણી.
 શત (નં)=સો.
 શતપત્ર (નં)=સો પાંખડીવાળું કમલ.
 શત્રુ (પું)=દુશ્મન.
 શમ્ (અં)=સુખવાચક અવ્યય.
 શમ્ (૪, પં દપશને)=શાંત થવું.
 શમ (પું)=શાંતિ.
 શમક (પું)=શાંત કરનાર.
 શમન (નં)=શાંતિ.

शम्भव (पुं०) = नैनोना नील तीर्थकर.
 शय (पुं०) = छात्र.
 शर (पुं०) = भाषु.
 शरण (न०) = शरण.
 शस्त्र (न०) = हथियार.
 शस्य (वि०) = प्रशंसा-पान.
 शान्त (वि०) = शान्त.
 शान्ति (पुं०) = नैनोना सोणमा तीर्थकर.
 शान्ति (स्त्री०) = मोक्ष.
 शासन (न०) = आशा.
 शिखण्डिन् (पुं०) = भोर.
 शित (वि०) = तीक्ष्ण.
 शिरस् (न०) = भस्त्रक.
 शिच (पुं०) = मोक्ष.
 शिच (न०) = कल्याण.
 शिच (वि०) = कल्याणकारी.
 शिशिर (वि०) = शीतल.
 शी (२, आ० स्त्रे) = सुबु.
 शीतल (पुं०) = नैनोना दशगा तीर्थकर.
 शुक्ल (वि०) = श्वेत.
 शुच (स्त्री०) = शोध.
 शुभ (वि०) = शुभ.
 शुक्लला (स्त्री०) = साङ्गल.
 शोखर (पुं०) = भुगट.
 शोधन (पुं०) = शोध करनार.
 श्याम (वि०) = काणो.
 श्रम (पुं०) = धाक.
 श्रि (१, क० सेवायाम्) = आश्रय लेनो.
 श्री (स्त्री०) = (१) मानवायक शोध; (२) लक्ष्मी.
 श्रीमत् (वि०) = श्रीयुत, धनिक.
 श्रु (१, प० धवने) = श्रुतजन्यु.
 श्रुत (न०) = श्रुत-ज्ञान.
 श्रेय (वि०) = आश्रय करवा लायक.
 श्रेयांस (पुं०) = नैनोना अग्यारगा तीर्थकर.

स

संवर (पुं०) = रोकण.
 संशय (पुं०) = संशय.
 संसद् (स्त्री०) = सभा.
 संसार (पुं०) = उगंण अवरथा.

सकल (वि०) = समस्त.
 सङ्कुल (वि०) = व्याप्त.
 सङ्गता (स्त्री०) = संगत.
 सङ्ग (पुं०) = समुदाय.
 सज (वि०) = तैयार.
 सजन (पुं०) = सङ्गन, सारे भाषुस.
 सञ्चय (पुं०) = समूह.
 सत् (वि०) = शैलनीय.
 सतत (वि०) = प्रतिक्षु.
 सततम् (न०) = अहोनिश, सवदा.
 सत्य (वि०) = सत्यु.
 सद् (१, प० विशरणत्वसादनेषु) = सांगयुं.
 सदा (थ०) = हमेशां.
 सदृश (वि०) = समान, तुल्य.
 सहण (पुं०) = सारे शुषु.
 सघ्न (न०) = गृह.
 संतमस (न०) = गाल अंधकार.
 सपदि (थ०) = अकस्मात्.
 सभा (स्त्री०) = सभा.
 सभाजन (पुं०) = सभ्य, सभानो भाषुस.
 सभाजन (न०) = परोपयोगत.
 सम (वि०) = (१) तुल्य; (२) साधारण.
 समग्र (वि०) = समस्त.
 समम् (थ०) = सत्ये.
 समय (पुं०) = सिद्धान्त.
 समवसरण (न०) = धर्म-देशनाजुं स्थल.
 समस्त (वि०) = सकल.
 समाधि (स्त्री०) = समाधि.
 समान (वि०) = तुल्य.
 समुदाय (पुं०) = समूह.
 समृद्धि (स्त्री०) = संपत्ति, वैभव.
 सम्पद् (स्त्री०) = " "
 सम्पराय (पुं०) = वडाप.
 सम्यग् (थ०) = उदी रीते.
 सरीसृप (पुं०) = सर्प.
 सरोज (न०) = कुमण.
 सलिल (न०) = नल.
 सरजू (१, क० गतौ) = सङ्गन थनुं.
 सह (थ०) = सहित.

સાધુ (પ, પ૦ સંસિદ્ધૌ)=સાધવું, સિદ્ધ કરવું.
 સાધન (ન૦)=ઉપાય.
 સામન્ (ન૦)=(૧) એક જાતની નીતિ; (૨) શાન્તિ.
 સામન્ત (પું૦)=નાયક.
 સાર (ન૦)=ઉત્કર્ષ.
 સાર (વિ૦)=સારભૂત, શ્રેષ્ઠ.
 સિંહ (પું૦)=સિંહ.
 સિત (વિ૦)=શ્વેત, ધવળ.
 સિદ્ધિ (સ્ત્રી૦)=મોક્ષ.
 સિન્ધુ (પું૦)=સમુદ્ર.
 સિન્ધુ (સ્ત્રી૦)=નદી.
 સીતા (સ્ત્રી૦)=ક્ષેત્ર-દેવતા.
 સીમન્ (સ્ત્રી૦)=હદ.
 સુ (અ૦)=શ્રેષ્ઠતાવાચક શબ્દ.
 સુખ (ન૦)=મુખ.
 સુપાત્ર (ન૦)=યોગ્ય પાત્ર.
 સુપાર્શ્વ (પું૦)=જૈનોના સાતમા તીર્થંકર.
 સુમતિ (પું૦)=જૈનોના પાંચમા તીર્થંકર.
 સુમનસ્ (ન૦)=પુષ્પ.
 સુમનસ્ (વિ૦)=સુન્દર મનવાળા.
 સુમેરુ (પું૦)=મેરુ (પર્વત).
 સુર (પું૦)=દેવ.
 સુરપ (પું૦)=ધન્વ.
 સુરમી (સ્ત્રી૦)=ગાય.
 સુવિધિ (પું૦)=જૈનોના નવમા તીર્થંકર.
 સુવ્રત (પું૦)=જૈનોના વીસમા તીર્થંકર.
 સુપમ (ન૦)=મુખ.
 સુનૃત (ન૦)=સત્ય.
 સૌખ્ય (ન૦)=મુખ.
 સૌદામિની (સ્ત્રી૦)=વીજળી.
 સૌધર્મ (પું૦)=સૌધર્મ (પ્રથમ દેવલોક).
 સૌવર્ણ (વિ૦)=કનકમય.
 સ્તવ (પું૦)=સ્તુતિ.
 સ્તુ (૨, જ૦ સ્તુતાં)=સ્તુતિ કરવી.
 સ્તુતિ (સ્ત્રી૦)=સ્તવન, પ્રશંસા.
 સ્થા (૧, પ૦ ગતિનિવૃત્તાં)=રહેવું.
 સ્થાન (ન૦)=પદ.
 સ્થાય (ન૦)=સ્થાન.

સ્થિર (વિ૦)=અચળ.
 સ્ના (૨, પ૦ શૌચે)=સ્નાન કરવું.
 સ્મૃતિ (સ્ત્રી૦)=ઝરવું તે.
 સ્પૃહા (સ્ત્રી૦)=ધૃત્તિ.
 સ્ફુર્ (૬, પ૦ સ્ફુરણે)=સ્ફુરવું.
 સ્મૃ (૧, પ૦ ચિન્તાયામ્)=ચાંદ કરવું.
 સ્મર (પું૦)=કામદેવ.
 સ્યદ (પું૦)=વેગ.
 સ્વર્ (ન૦)=સ્વર્ગ.
 સ્વરુ (પું૦)=ધન્વનું વજ્ર.
 સ્વરૂપ (ન૦)=સ્વભાવ.
 સ્વર્ગ (ન૦)=સ્વર્ગ.

હ

હતિ (સ્ત્રી૦)=નાશ.
 હન્ (૨, પ૦ હિંસાગત્યોઃ)=હિંસા કરવી, મારવું.
 હરિ (પું૦)=ધન્વ.
 હર્ષ (પું૦)=હરખ.
 હસ્ (૧, પ૦ હસને)=હસવું.
 હસ્ત (પું૦)=હાથ.
 હસ્તિન્ (પું૦)=હાથી.
 હા (૨, પ૦ ત્યાગે)=ત્યાગ દેવું.
 હાનિ (સ્ત્રી૦)=નાશ.
 હાસ (પું૦)=હાસ્ય.
 હિંસા (સ્ત્રી૦)=હિંસા.
 હિ (અ૦)=(૧) નિશ્ચયાત્મક અન્યય; (૨) પાદ-પૂર્તિના અર્થમાં વપરાતો અન્યય.
 હિત (ન૦)=કલ્યાણ.
 હિત (વિ૦)=કલ્યાણકારી.
 હિમ (ન૦)=શીતલ.
 હ (૧, પ૦ હરણે)=હરવું.
 હે (અ૦)=સંબોધનવાચક અન્યય.
 હેઠન (ન૦)=પતન.
 હેતિ (સ્ત્રી૦)=શસ્ત્ર, હથિયાર.
 હેતુ (પું૦)=કારણ.
 હેમ (ન૦)=મુવર્ણ.
 હેમન્ (ન૦)=મુવર્ણ.
 હેલા (સ્ત્રી૦)=તિરસ્કાર.
 હેલિ (પું૦)=ચૂર્ણ.

चतुर्विंशतिकापद्यानामकारादिवर्णक्रमः

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

अ (१०)

- २४ अप्यास्त या कनकदङ्क सितवारणेनं
४७ अनादिनिघनाऽरीना
११ अपेतनिघनं धनं युधजनस्य शान्तापदं
१३ अभयीकृतनीतिमञ्जनः
३० अवन्तु भवतो भवात् फलपषासकादर्पकाः
५५ अवन्त्यखिलविष्टपाथितसभाजनासूत्रता
३५ अवमसंतमसं ततमानयत्
११ अशक्यसुतिकं हरेरपि भवादिनिघां(दां)रणे
३२ अशिथियत याऽङ्गुर्न भूतगदाक्षमालाऽपवान्
६० अतिक्रमक्रमिन्नीकुण्डिकाहस्तिकाऽलं

आ (३)

- ४२ आनन्दितमप्यजनं
२८ आख्या गदङं हेमा-
२५ आशास्ते यः स्वैव युष्मा-

क (७)

- ७३ करोतु नो महिजिनः
३४ कलशकुन्तशकुन्तवराहित-
१७ कुर्वन्तुसुप्रभं जनं
५ कुसुमबाणचक्रभिरपीडित-
६ कृतपत्तोऽसुमतां कारणान्वयं
७ कृतगमस्वजगच्छुमयस्तुता
८७ कृतसुमतिबलर्द्धिस्वस्वदग्मसुदोवं

घ (१)

- ६८ घण्टेन्द्रवालं सफलाक्षमालं

च (१)

- ८५ चिरपरिचितदर्शनी प्रोज्झ्य सिद्धौ रताश-

छ (१)

- १९ छिन्ते भवपादशाम या

ज (११)

- ७९ जयति तत् समुदायमयं ह्मा-
३६ जयति सायतिसामरुदयिता
७७ जयति सुमत् ! भव्यशिखरिण्डना-
८८ जिनवचसि कृतास्या संथिता कर्ममार्गं

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

- ८३ जिनदासनं विजयते
७५ जिनस्य भारती तपो-
२६ जिनांही नौमि यौ लुष्टा-
९२ जिनाचनरतः धितो मदकलं न तुल्यसदं
७४ जैनं जन्म धियं स्वर्ग-
४३ जैनसुपमानरहितं
७१ जैन्यव्याद् धाक् सतां दत्त-

त (२)

- १६ तन्याऽङ्गमहादलाभया
७० त्रिलोकीं फलयन् पातु

द (२)

- २ दारिद्र्यमद्रिसमविग्रहतापनीय-
१५ दोषो दोषोदसिन्धुप्रतरणविधिषु न्यायशस्त्रा यदास्याः

ध (१)

- ६४ धत्ते गदाक्षमिह दक्षपतिताजनस्य

न (७)

- १३ न त्वा नत्वाऽपवर्गप्रयुगयुगुगुमातसुमृतसुदभू-
८९ नमामि जिनपार्थ ! ते क्षमितविग्रहं विमर्हं
९ नमो भुवनशेखरं दधति देवि ! ते यन्दिता-
१ नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजात-
४९ निजयद्दिग्विजितकमलं
५६ निजात्पलतयोमराल विशदयन्धुनीबाभया
५३ निरेति गदयद्गरीगुपिलजन्मकान्तरतः

प (५)

- ३९ पट्टरितिभिरौपव्याहताचर्यमेव
५९ परसमयरीपूणां संसदो दारहेती
५२ पविमुचलकरा लाभं
१८ पोतत्वं वै भवोदधा
७८ प्रतिजिनं क्रमवारिरुहाणि नः

भ (४)

- ५४ भवन्ति नं यदानता वरविषावजीकाननाः
२९ भवोद्भवतृपां यदां कृतशिवप्रपं चामरैः
६१ भव्यैः कथयिदतिदुःखगमीरवापे-
४० भ्रमति भुवि महिष्या याऽऽमहासिन्धु नाना-

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

य (१२)

- ६३ यच्छृण्वतोऽत्र जगतोऽपि समाऽधिकाऽरं
 ५८ यदुदयमधिगम्य व्यापदानन्दमञ्च-
 ३ यद्दोषदारुदहनेषु रतः कृशात्रुः
 ६२ यद्वाहवो वरपुत्रीपरमार्गलाभाः
 ३८ यमभिनवितुमुच्चैर्दिव्यराजीवचार-
 २७ यशो धत्ते न जातारि-
 ४४ या द्युतिविजिततमाला
 ४ यां द्वाग् भवन्ति सुरमन्त्रिसमा नमन्तः
 २२ ये मज्जनोदकपवित्रितमन्दरागा-
 ९४ येऽमेये मेरुमूर्धन्यतुलफलविधासत्तरूपात्तरूपाः
 ४६ ये स्नापिताः सुरचितै-
 ८२ यैर्भव्यजनं त्रातुं

र (१)

१४ रक्षन्त्यचरं त्रसं च ये

व (१०)

- ६७ वज्राशनीं दुष्कृतपर्वतानां
 २१ वर्णेन तुल्यरुचिसम्पदि विद्वमाणां
 ७६ वाग्देवी वरदीभूत-
 ५१ विजितवती सुरवं द्या-
 ८६ विदधदिह यदाज्ञां निर्वृतौ शंमणीनां
 ८१ विपदां शमनं शरणं
 ३३ विमलकोमलकोकनदच्छद-
 ४१ विमलितवहुतमसमलं

पद्याङ्कः पद्यप्रतीकम्

- ३७ विहरति भुवि यस्मिन् देवलोकोपमानः
 १५ व्याप्ताखिलविष्टपत्रया

श (६)

- २३ शच्यादिदिव्यवनिताधधवस्तुत ! त्व-
 ५० शमिताखिलरुजि नानां-
 १२ शराक्षधनुशङ्खमृन्निजयशोवलक्षा मता
 ७२ श्यामा नागास्त्रपत्रा वो
 ४५ श्रीमते वासुपूज्याय
 ८० श्रुतनिधीशिनि ! दुद्विबनावली-

स (११)

- ६६ संसाररूपः सुवृहन्नुदन्वा-
 २० संस्मरत रतां कुशेशये
 ५७ समवसरणभूमौ सज्जिताचौदयायां
 ३१ समस्तभुवनत्रयप्रथनसज्जनानापदः
 ८४ साऽच्छुप्ताऽव्याद् गौरी-
 ९६ सिंहेऽसिं हेल्याऽलं जयति खरनखैर्वीतनिष्ठेऽतनिष्ठे
 ९० सुखौघजलमण्डपां दुरितघर्मेभृश्या हितां
 ८ सुफणरत्नसरीसृपराजितां
 १० सुमेरुगिरिमूर्धनि ध्वनदनेकदिव्यानके
 ४८ सौवर्णपट्टा श्रीगौरी
 ६९ स्तुत तं येन निर्वृत्त्या-

ह (१)

- ६५ हन्तुं महामोहतमोऽक्षमाणा-

કં-પરિશિષ્ટમ્
શ્રીવપ્પમહિસૂરિભિર્વિરચિતં
॥ શારદા-સ્તોત્રમ્ ॥

કલમરાલવિહંગમવાહના
સિતદુકૂલવિભૂષણલેપના ।
પ્રણતભૂમિરુહામૃતસારિણી
પ્રવરદેહવિભાભરધારિણી ॥
અમૃતપૂર્ણકમળહારિણી
ત્રિદશદાનવમાનવસેવિતા ।
ભગવતી પરમૈવ સરસ્વતી

—દ્રુતવિલમ્બિતમ્

મમ પુનાતુ સદા નયનામ્બુજમ્ ॥૧-૨૥॥ —યુગ્મમ્

“ મનોહર હંસ પક્ષીરૂપ વાહનવાળી, ચેત વસ્ત્ર, અલંકાર અને લેપ (સુગંધી દ્રવ્ય) થી યુક્ત, પ્રણામ કરેલા (પ્રાણીઓ) રૂપી વૃક્ષોતું (સિંચન કરવામાં) અમૃતની નીક જેવી, ઉત્તમ શરીરની કાન્તિના સમૂહને ધારણ કરનારી, અમૃતથી ભરેલા એવા કમણ્ડલુ વડે મનોહર તેમજ દેવ, દાનવ અને માનવો વડે સેવિત એવી ઉત્તમ ભગવતી સરસ્વતી મારા નેત્ર-કમલને સર્વદા પવિત્ર કરે (અર્થાત્ મને દર્શન આપે) . ” —૧-૨

જિનપતિપ્રથિતાખિલવાઙ્માયી

ગણધરાનનમણ્ડપનર્તકી ।

ગુરુમુખામ્બુજલેલનહંસિકા

વિજયતે જગતિ શ્રુતદેવતા ॥ ૩ ॥ —દ્વય

“ જિનેશ્વરે પ્રસિદ્ધ કરેલા સમસ્ત સાહિત્યરૂપ, વળી ગણધરાના મુખરૂપ મણ્ડપને વિષે નૃત્ય કરનારી તેમજ શુદ્ધના વદન-કમલને વિષે હ્રીડા કરનારી હંસિકા એવી શ્રુત-દેવતા (સરસ્વતી) વિશ્વમાં વિજયી વર્તે છે . ” —૩

“ ૐ હ્રીં ક્લીં વ્લીં લાર પછી શ્રીં અને વળી લાર બાદ હ, સ, ક, લ અને હ્રીં તથા વળી લાર બાદ ૐ અને અન્તમાં નમઃ (અર્થાત્ ૐ હ્રીં ક્લીં વ્લીં શ્રીં હસકલહ્રીં ૐ નમઃ) એવો બપ જે બ્રહ્મચર્યપૂર્વક ઉત્તમ તપ કરીને હસ્ત-સમાન (અર્થાત્ નંદાવર્ત યા શંખાવર્ત) વિધિ વડે સાક્ષાત્ લાખ વાર બપે તેમજ ચન્દ્ર-મણ્ડલમાંથી બહાર નીકળી આવતી તથા વિશ્વને વિષે ચન્દ્ર-પ્રભા (ચાંદણી) જેવી એવી તને મનથી દેખે, તે મનુષ્ય દશાંશ (દશ હજાર બપ) પૂર્વક અગ્નિ-કુણ્ડમાં ધીનો હોમ કરીને પ્રખર પણ્ડિત અને. ”—૧૦

રે રે લક્ષણ-કાવ્ય-નાટક-કથા-ચમ્પૂસમાલોકને

કવાયાસં વિતનોપિ વાલિશ ! મુધા કિં નસ્રવક્રામ્બુજઃ ? ।

મક્તયાઽઽરાધય મન્ત્રરાજમહસાંઽનેનાનિશં આરતી

યેન ત્વં કવિતાવિતાનસવિતાંઽદ્વૈતપ્રબુદ્ધાયસે ॥ ૧૧ ॥ -શાર્દૂલ૦

“ હે બાળક ! નમ્ર વદન-કમલવાળો થઇને તું લક્ષણ, કાવ્ય, નાટક, કથા અને ચમ્પૂ બેવામાં શા માટે ફેગટ પ્રયાસ કરે છે ? આ મંત્રરાજરૂપ મહત્તી ભક્તિપૂર્વક તું પ્રતિદિન સરસ્વતીનું આરાધન કર કે જેથી તું કવિતા કરવામાં સૂર્યના સમાન પ્રતાપી થઇ અસાધારણ પણ્ડિત થાય. ”—૧૧.

ચન્દ્રચન્દ્રમુખી પ્રસિદ્ધમહિમા સ્વાચ્છન્દ્યરાજ્યપ્રદા

નાયાસેન સુરાસુરેશ્વરગૈરભ્યર્ચિતા ભક્તિઃ ।

દેવી સંસ્તુતવૈભવા મલયજાલેપાક્ષરૈર્જ્યુતિઃ

સા માં પાતુ સરસ્વતી ભગવતી ત્રૈલોક્યસંજીવિની ॥૧૨॥ -શાર્દૂલ૦

“ હાલતા ચન્દ્રના જેવા વદનવાળી, પ્રસિદ્ધ પ્રભાવવાળી, સ્વતંત્રતારૂપી રાજ્ય અર્પણ કરનારી, દેવ અને દાનવોના સ્વામીઓના સમૂહો વડે ભક્તિપૂર્વક અનાયાસે સ્તુતિ કરાયેલી, પ્રશંસા પામેલી સંપત્તિવાળી, મલયજ (ચન્દન)ના લેપરૂપી અંગના રંગની પ્રભાવાળી તેમજ (સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલરૂપી) ત્રિભુવનને સજીવન કરનારી એવી સુપ્રસિદ્ધ તે ભગવતી દેવી સરસ્વતી માં રક્ષણ કરો. ”—૧૨

૧ ‘૦જમ્’ इति क-पाठः । २ ‘०सा तेना०’ इति ख-ग-पाठः । ३ ‘०ता चेतः प्रबु०’ इति क-पाठः ।

૪ ‘रत्नद्युतिः’ इति ग-पाठः ।

સ્તવનમેતદનેકગુણાન્વિતં

પઠતિ યો ભવિકઃ પ્રમંનાઃ પ્રગે ।

સ સૈહસા મધુરૈર્વચનામૃતૈ-

ર્નૃપગણાનપિ રજ્જયતિ સ્ફુટમ્ ॥ ૧૩ ॥ -દ્રુત૦

“ જો બાળ્ય પ્રાણી પ્રકૃષ્ટિત ચિત્તપૂર્વક આ અનેક ગુણોથી યુક્ત સ્તોત્ર સવારના પહેારમાં બાણે છે, તે મધુર વચનરૂપ અમૃત વડે નૃપતિઓના સમૂહોને પણ એકદમ સ્પષ્ટ રીતે ખુશી કરે છે. ”—૧૩

॥ इति श्रीशारदास्तोत्रं वप्पभट्टिसुरिभिर्विरचितम् ॥

ख-परिशिष्टम्

ॐ नमो जिनाय ।

॥ श्रीवप्पभट्टिसूरिचरितम् ॥

गुर्जरदेशे पाटलिपुरे जितशयुराजा राज्यं करोति स्म । तत्र श्रीसिद्धसेननामा सूरि-
श्वरोऽस्ति स्म । स मोढेरकपुरमहास्थाने श्रीमहावीरनमस्कारकरणाय आगतः, श्रीमहा-
वीरं नत्वा तीर्थोपवासं कृत्वा चात्मारामरतो योगनिद्रया स्थितः सन् स्वप्नं ददर्श, यथा-
केशरिकिशोरको देवगृहोपरि क्रीडति । स्वप्नं लब्ध्वाऽजागरीत् । मङ्गल्यस्तवनान्यपाठीत् ।
प्रभाते च चैत्यं गतः । तत्र पट्टवार्षिको बाल एको बालांशुमालिसमद्युतिराजगाम ।

सूरिणा पृष्टः-भो अर्भक! कस्त्वम्? कुत आगतः? । तेनोक्तम्-पञ्चालदेशे द्रु(दु?)-
म्बावधीग्रामे थप्पाख्यः क्षत्रियः, तस्य भट्टिर्नाम सधर्मचारिणी, तयोः सूरपालनामा
पुत्रोऽहम् । मत्तातस्य बहवो भुजबलगर्विताः सपरिच्छदाः शत्रवः सन्ति, तान् सर्वान् हन्तुं
समर्थं चलन्नासम्; पित्रा निषिद्धः-वत्स! बालस्त्वं नास्मै कर्मणे प्रगल्भसे, अलमुद्यो-
गेन । ततोऽहं क्रुद्धः-किमनेन निरभिमानेन पित्राऽपि, यः स्वयमरीन् न निहन्ति
मामपि भ्रन्तं निवारयति? अपमानेन मातापितरावनापृच्छन्नात्रागतः । सूरिणा चिन्तितम्-
अहो दिव्यं रत्नम्! न मानवमात्रोऽयम् । “तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते” इति विमृश्य
बाल आलापितः-वत्स! अस्माकं पार्श्वे तिष्ठ निजगृहाधिकसुखेन । बालेनोक्तम्-महान्
प्रसादः, (स) स्वस्थानमानीतः, सहो हृष्टः । तद्रूपविलोकनेन दृष्टयस्तुष्टिं न मन्यन्ते,
पाठयित्वा विलोकितः, एकाहेन श्लोकसहस्रमध्यगीष्ट । गुरवस्तुष्टुः । रत्नानि पुण्यप्र-
करप्राप्यानि । धन्या वयम् । तेन बालकेनाप्यल्पदिनैर्लक्षणसाहित्यादीनि भूयांसि
शास्त्राणि पर्यशीलित, ततो गुरवो द्रम्बावधीग्रामे जग्मुः, बालस्य पितरौ आगतौ
बन्धितुं, गुरुमिरालापितौ-पुत्रा भवन्ति भूयांसोऽपि, किं तैः संसारावकरकृमिभिः? ।
अयं तु युवयोः पुत्रो व्रतमीहते । दीयतां नः, गृह्यतां धर्मम्(मंः), नष्टं मृतं सहन्ति(न्ते)
हि पितरौ निजतनयम्, श्लाघ्योऽयं भवतितीर्थः । पितृभ्यां उक्तम्-भगवन्! अयमेक एव
मत्कुलतन्तुः कथं दातुं शक्यते? । तावता सविधस्येन सूरपालेन उदितम्-अहं चारित्र्यं
गृह्णाम्येव । यतः-

“सा बुद्धिः प्रलयं प्रयातु कुलिशं तस्मिन् श्रुते पाल्यतां

वल्गन्तः प्रविशन्तु ते हुतमुजि ज्वालाकराले गुणाः ।

यैः सर्वैः शरदिन्दुकुन्दविशदैः प्राप्तैरपि प्राप्यते .

भूयोऽप्यत्र पुरन्धिरन्धनरकक्रोडाधिवासव्यथा ॥ १ ॥”-शाईल०

ततो ज्ञाततन्निश्चयाभ्यां मातापितृभ्यां जल्पितम्-भगवन्! गृहाण पात्रमेतत् । परं वप्पभट्टिरिति नाम अस्य कर्तव्यम् । गुरुभिर्भणितम्-अस्तु को दोषः?, पुण्यवन्तौ युवाम्, युवयोरयं लाभः सम्पन्नः । वप्पं भट्टिं च आपृच्छय सूरपालं गृहीत्वा सिद्धसेनाचार्याः मोढेरकं गताः ।

शताष्टके वत्सराणां, गते विक्रमकालतः ।

सप्ताधिके राधशुक्ल-तृतीयादिवसे गुरौ ॥ १ ॥-अनुष्टुप्

दीक्षा दत्ता । वप्पभट्टिरिति नाम विश्ववल्लभं जुघुषे । सङ्घप्रार्थनया तत्र चातुर्मासिकं कृतम् ॥

वहिर्भूमिगतस्य वप्पभट्टेर्महतीं वृष्टिमतनिष्ट घनः । कापि देवकुले स्थितः सः, तत्र देवकुले महाबौद्धः कोऽपि पुमानागतः । अत्र देवकुले प्रशस्तिकाव्यानि रसाढ्यानि गम्भीरार्थानि तेन वप्पभट्टिपार्श्वात् व्याख्यापितानि । ततः स वप्पभट्टिना समं वसतिमायातः, गुरुभिराशीर्भिरभिनन्दितः, आम्नायं पृष्टः । ततोऽसौ जगाद-भगवन्! कान्यकुब्जदेशे गोपालगिरिदुर्गनगरे यशोधर्मनृपतेः सुयशादेवीकुक्षिजन्मा नन्दनोऽहं, यौवने निर्गलो धनं लीलया व्ययन् पित्रा कुपितेन शिक्षितः-वत्स! धनार्जकस्य कृच्छ्रमस्यानव्ययी पुत्रो न वेत्ति, ततस्त्वं मितव्ययो भव । ततोऽहं कोपादिहागमम् । गुरवोऽप्यूचुः-किं ते नाम? । खटिकया भुवि लिखित्वा दर्शितं आम इति ।

“महाजनाचारपरम्परेदृशी

स्वनामादि (म साक्षात्) ब्रुवते न साधवः ।

अतोऽभिधातुं न तदुत्सहे पुन-

र्जनः किलाचारमुचं विगायति ॥ १ ॥”-उपेन्द्रवज्रा

तस्याश्रितत्वेन गुरवो हृष्टाः । चिन्तितं च तैः—

पूर्वं श्रीरामसैन्येऽसौ, दृष्टः पाण्मासिकः शिशुः ।

पीलुवृक्षमहाजाल्यां, वस्त्रान्दोलकमास्थितः ॥ १ ॥-अनु०

अचलच्छायया च पुण्यपुरुषो निर्णीतः । ततस्तज्जननी वन्यफलानि विचिन्वानाऽस्माभिर्भणिता-वत्से! का त्वम्? किं वा तव कुलम्? । साऽवादीन्निजं कुलम्-अहं राजपुत्री कन्यकुब्जेशयशोधर्मपत्नी सुयशानामाऽहं । अस्मिन् सुते गर्भस्थिते सति दृढकर्मणवशीकृतधवया वकुलप्रमाणया कृत्ययेव क्रूरया सपत्न्या मिथ्या परपुरुषदोषमारोप्य गृहान्निष्काशिता । अपमानेन श्वशुरकुलपितृकुले हित्वा भ्रमन्तीह समागता वनवृत्त्या जीवामि वालं च पालयामि । इदं श्रुत्वाऽस्माभिः प्रोक्ता-वत्से! अस्मच्चैत्यं समागच्छ, वत्सं

१ इदं पद्यं प्रभावकचरित्रे (पृ० १२९) अपि दृश्यते ।

२ असौहेस्तः प्रभावकचरित्रे (पृ० १३१) अपि, परन्तु तत्र शिशुस्थाने किलेति पाठः ।

प्रवर्धय । तथा तथा कृतम् । सपत्न्यापि बहुसपत्नीकृतमरणप्रयोगैर्ममार । सतो विशिष्ट-
 पुरुषैः कन्यकुञ्जे यशोधर्मा विज्ञप्तः—देव ! सुयशा राज्ञी निर्दोषाऽपि (त्वया निर्वा-
 सिता, सपुत्रा समानीयतां, राज्ञा तुष्टाऽऽनीता) । कदाचिद् विहरन्तो वयं तस्या देशं
 गताः । तथा पूर्वप्रतिपक्षं स्मरन्त्या वयं वन्दिताः, अनेनामनाम्ना तत्सुतेन भाव्यम् ।
 एवं चिरं विभाव्य सूरयस्तमूचुः—वत्स ! वस निश्चिन्तो निजेन सुहृदा यप्पभट्टिना समं
 अस्तत्सन्धिर्धा त्वम् । गृह्णान कलाः—लिखितं १ गणितं २ गीतं ३ नृत्यं ४ वाद्यं ५
 पठितं ६ व्याकरणं ७ छन्दो ८ ज्योतिषं ९ शिक्षा १० निरुक्तं ११ कात्यायनं १२
 निघण्टुः १३ पत्रच्छेद्यं १४ नखच्छेद्यं १५ रत्नपरीक्षा १६ आयुधाभ्यासः १७ गजारोहणं
 १८ तुरगारोहणं १९ तयोः शिक्षा २० मन्त्रवादः २१ यन्त्रवादः २२ रसवादः २३
 खन्यवादः २४ रसायनं २५ विज्ञानं २६ तर्कवादः २७ सिद्धान्तं २८ विषवादः २९ गारु-
 ढवादः ३० शकुनवादः ३१ वैद्यकवादः ३२ आचार्यविद्या ३३ आगमः ३४ प्रासाद-
 लक्षणं ३५ सामुद्रिकं ३६ स्मृतिः ३७ पुराणं ३८ इतिहासः ३९ वेदः ४० विधिः ४१
 विद्यानन्दवादः ४२ दर्शनसंस्कारः ४३ खेचरीकला ४४ अमरीकला ४५ इन्द्रजालं
 ४६ पातालसिद्धिः ४७ धूर्तशम्बलं ४८ गन्धर्ववादः ४९ वृक्षचिकित्सा ५० कृत्रिमम-
 णिकर्म ५१ सर्वकरणी ५२ यश्रीकर्म ५३ पणकर्म ५४ चित्रकर्म ५५ काष्ठघटनं ५६
 पाषाणकर्म ५७ लेप्यकर्म ५८ चर्मकर्म ५९ यन्त्रकरसवती ६० काव्यं ६१ अलंकारः
 ६२ हसितं ६३ संस्कृतं ६४ प्राकृतं ६५ पञ्चाचिकं ६६ अपभ्रंशः ६७ कपटं ६८ देश-
 भाषा ६९ धातुकर्म ७० प्रयोगोपायः ७१ केवलीविधिः ७२ । एताः सकलाः कलाः
 शिक्षितवान्, लक्षणतर्कादि परिचितवान्, यप्पभट्टिना साकमस्थिमज्जान्यायेन प्रीतिं
 वद्वान् । यतः—

“आपातगुर्वी क्षयिणी क्रमेण

इत्था पुरो वृद्धिमती च पश्चात् ।

दिनस्य पूर्वार्धपरार्धमिह

छायेव मैत्री खलसज्जनानाम् ॥ १ ॥”—उपजातिः

कियत्पि गते काले यशोधर्मनृपेणासाध्यव्याधिवाधितेन पट्टामिपेकार्थं आमकुमारा-
 ऽऽकारणाय प्रधानपुरुषाः प्रहिताः । अनिच्छन्नापि तैस्तत्र नीतः । पितुर्मिलितः, पित्राऽऽ-
 लिङ्गितः, सयाप्पगद्गदं उपालब्धश्च—

“धिग् वृत्ततां समुचितां धिगनाविलत्वं

धिक् कुन्दमुन्दरगुणग्रहणाग्रहत्वम् ।

धर्ककसीमि तव मांफिक ! येन वृद्धि-

वर्धनं तस्य कथमभ्युपयुज्यसे यत् ॥ १ ॥”—यसन्तविलका

अभिषिक्तश्च राज्ये । शिक्षितश्च प्रजापालनादौ । एतत् कृत्वा यशोधर्माऽऽर्हतं त्रिधा शुद्ध्या शरणं श्रयन् द्यां गतः । आमो राजा पितुरौर्ध्वदेहिकं कृतवान्, द्विजातिदीनलोकाय वित्तं दत्तवान् । लक्षद्वयमश्वानां, हस्तिनां रथानां च प्रत्येकं चतुर्दशशती, एका कोटी पदातीनां, एवं राज्यश्रीः श्रीआमस्य न्यायारामस्य । तथा(पि) वप्प(भट्टि)मित्रं विना पलालपूलप्रायं मन्यते स्म सः । ततो मित्रानयनाय प्रधानपुरुषानप्रैषीत् । तैस्तत्र गत्वा विज्ञप्तम्—श्रीवप्पभट्टे! आमराजः समुत्कण्ठयाऽऽह्वयति, आगम्यताम् । वप्पभट्टिना गुरुणां वदनकमलमवलोकितं, तैः सङ्गानुमत्या गीतार्थयतिभिः समं वप्प(भट्टि)मुनिः प्रहितः, आमस्य पुरं गोपालगिरिं प्राप । राजा सवलब्राह्मणः सम्मुखमगात् । प्रविश्य(वेश?) महमकार्षीत्, सौधमनैषीत्, अवोचत्—भगवन्! अर्धराज्यं गृहाण । तेनोक्तम्—अस्माकं निर्ग्रन्थानां सावद्येन राज्येन किं प्रयोजनम्? । यतः—

“अनेकयोनिसम्पाता-नन्तवाधाविधायिनी ।

अभिमानफलैवेयं, राज्यश्रीः साऽपि नश्वरी ॥ १ ॥”—अनु०

ततो राज्ञाऽसौ तुङ्गगृहे स्थापितः । प्रातः समागताय वप्पभट्टये नृपेण सिंहासनं मण्डापितम् । तेन गदितम्—उर्वीपते! आचार्यपदं विना सिंहासनं न युक्तम् । गुर्वाशातना भवेत् । ततो राज्ञा वप्पभट्टिः प्रधानसचिवैः सह गुर्वन्तिके प्रहितः, विज्ञप्तिका च दत्ता—यदि प्राणैः कार्यं तदा प्रसद्य सद्योऽयं महर्षिः सूरिपदे स्थाप्यः, (यतः) “योग्यं सुतं च शिष्यं च, नयन्ति गुरवः श्रियम्”, स्थापितमात्रश्चात्र शीघ्रं प्रेषणीयः, अन्यथाऽहं न भवामि, मा विलम्बताम् । अखण्डप्रयाणकैर्मोढेरकं प्राप्तः । प्रभो! राज्ञो विज्ञप्त्यर्था अनुसार्थाः, उचितज्ञा हि भवादृशाः ॥

अथ श्रीसिद्धसेनाचार्यैर्वप्पभट्टिः सूरिपदे स्थापितः । तदङ्गे श्रीः साक्षादिव सङ्गामन्ती दृष्टा । रहसि शिक्षा दत्ता—वत्स! तव राजसत्कारो भृशं भावी । ततश्च लक्ष्मीः प्रवत्स्यति । तत्र इन्द्रियजयो दुष्करः । त्वं ब्रह्मचारी महान् भवेः । “विकारहेतौ सति विक्रियन्ते, येषां न चेतांसि त एव धीराः ” अनेन महाव्रतेन महत्तरः स्फुरिष्यसि ।

“एकादशेऽधिके तत्र, जाते वर्षशताष्टके ।

विक्रमाख्येऽभवत् सूरिः, कृष्णचैत्राष्टमीदिने ॥ १ ॥”—अनु०

गुरुणा आमराजसमीपे प्रेषितः । तत्र प्राप्तः गोपालगिरेः प्रासुके वनोद्देशे स्थितः । राजा अभ्यागत्य महामहेन तं पुरीं प्रावीविशत् । श्रीवप्पभट्टिसूरिणा तत्र देशना क्लेशनाशिनी कृता—

१ तच्छ्रुत्वा श्रीवप्पभट्टिसूरिर्यदकरोत् तत् कथ्यते—

“भक्तं भक्तस्य लोकस्य, विकृतीश्चाखिला अपि ।

आजन्म नैव भोक्ष्येऽहं—ममुं नियममग्रहीत् ॥”—प्रभावक० (पृ० १३५)

२ ‘विक्रमात् सोऽभवत्’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० १३५) ।

“श्रीरियं प्रायशः पुंसा-मुपस्कारककारणम् ।

तामुपस्कुर्वते ये तु; रत्नसूतैरसौ रसा ॥ १ ॥”—अनु०

आमेन गुरुपदेशादेकोत्तरशतहस्तप्रमाणः प्रासादः कारितोः गोपगिरौ, अष्टादशभार-
प्रमाणं श्रीवर्धमानविम्बं तत्र निवेशयांभवूव, प्रतिष्ठां विभावयांचक्रे । तत्र चैत्ये मूलम-
ण्डपः सपादलक्षसौवर्णटङ्ककैर्निष्पन्नः इति वृद्धाः प्राहुः । आमः कुञ्जरारूढः सर्वद्व्या
चैत्यवन्दनाय याति, मिथ्यादृशां दृशो सैन्धवेन पूर्यते, सम्यग्दृशाममृतनैव । एवं प्रभाव-
वान् प्रातर्नृपोऽमूल्यमनघ्यं सिंहासनं सूरये निवेशापयति । तद् दृष्ट्वा विप्रैः क्रुधा ज्वलद्भिः
भूपो विज्ञप्तः—देव ! श्वेताम्बरा अमी शूद्राः, एभ्यः सिंहासनं किम् ? अधस्तात् परं हृसीयो
भवतु । मुहुर्मुहुस्तैरित्यं विज्ञप्त्या कदर्थ्यमानः पार्थिवो मूलसिंहासनं कोशगं कारयित्वाऽ-
न्यत् लघ्वारोपयत्, प्रत्यूपे सूरिन्द्रेण दृष्ट्वा रुष्टेनैव राज्ञोऽग्रे पठितम्—

“मर्दय मानमतङ्गजदर्पं, विनयशरीरविनाशनसर्पम् ।

क्षीणो दर्पाद् दशवदनोऽपि, यस्य न तुल्यो भुवने कोऽपि ॥ १ ॥”

इदं श्रुत्वा राज्ञा ह्रीणेन सदा भूयो मूलसिंहासनमनुज्ञातम् । अपराधः क्षामितः ॥
एकदा सपादकोटी हेन्नो दत्ता गुरुभ्यः । तैर्निरीहैः सा जीर्णोद्धारे ऋद्धियुक्तश्रायकपाशैर्
व्यथिता ॥

अन्यदा शुद्धान्ते प्रम्लानवदनां बल्लभां दृष्ट्वा प्रभोः पुरो गाथार्थं राजा प्राह—

“अजंयि सा परितप्यइ, कमलमुद्गी अण्णो पमाएणं ।”

“सुत्तविज्जेण तए, जीसे पच्छाइयं अंगं ॥ १ ॥”—आर्या

उत्तरार्धेन प्रभुणा प्रत्युत्तरं दत्तम् । राजा आत्मसंवादात् चमत्कृतः ॥

अभ्यदा प्रियां पदे पदे मन्दं सञ्चरन्तीं दृष्ट्वा गाथार्थं राजा जगाद—

“धौला चंकम्मंती, पए पए कीस कुणइ मुहभंगं ? ।”

“नूणं रमणपपसे, मेहलिया छिवइ नहपंती ॥ १ ॥”—आर्या

एतदूर्ध्वं समस्यया पूरितं गुरुणा । इदं श्रुत्वा राजा मुखं निश्वासाहतदर्पणसमं दधे
अमी मदन्तःपुरे कृतविप्लवा इति धिया, सञ्चाचार्यैः क्षणार्धेनावगतम्, चिन्तितं च—अहो !
विद्यागुणोऽपि दोषतां गतः—

“जलधेरपि कल्लोला-श्चापलानि कपेरपि ।

शक्यन्ते यत्नतो रोद्धुं, न पुनः प्रमुचेतसः ॥ १ ॥”—अनु०

राज्ञो सूरिः सङ्गमनापृच्छ राजद्वारकपाटसम्पुटतटे काव्यमेकं लिखित्वा पुराद्
बहिर्यया । तद्यथा—

१ अघाणि सा परितपयि, कमलमुद्गी आगमनः प्रमादेन ।

सुत्तविज्जेण तया, यस्याः प्रच्छादितमङ्गम् ॥ १ ॥

२ धौला चङ्काम्बली, पदे पदे कुतः कुतो मुपभङ्गम् ? ।

नूणं रमणप्रदेतो, मेसलया रट्टपते नपपदिः ॥ १ ॥

“यामः स्वस्ति तवास्तु रोहणगिरे ! मत्तः स्थितिं प्रच्युता
वर्तिष्यन्त इमे कथं कथमिति स्वप्नेऽपि मैवं कृथाः ।

श्रीमंस्ते मणयो वयं यदि भवलब्धप्रतिष्ठास्तदा

ते^१ शृङ्गारपरायणाः क्षितिभुजो मौलौ करिष्यन्ति नः ॥ १ ॥—शार्दूल०

रुचिरचरणारक्ताः सक्ताः सदैव हि सद्गतौ

परमकवयः काम्याः सौम्या वयं धवलच्छदाः ।

गुणपरिचयोद्धर्पाः सम्यग् गुणातिशयस्पृशः

क्षितिप ! तव भोऽभ्यर्णं तूर्णं सुमानसमाश्रिताः ॥ २ ॥”—हरिणी

दिनैः कतिपयैर्गौडदेशान्तर्विहरन् लक्षणावतीनाम्न्याः पुरो वहिरारामे समवासापीत् ।
तत्र पुरे धर्मो नाम राजा । स च गुणज्ञः । तस्य सभायां वाक्पतिनामा कविराजोऽस्ति ।
तेन सूरीणामागमनं लोकादवगतम् । ज्ञापितश्च राजा । राज्ञा प्रवेशमहः कारितः । पूर्वध्ये
सौधोपान्ते गुरुस्तुङ्गगृहे स्थितः । राजा नित्यं वन्दते । कवयो रञ्जिताश्च । प्रभावना प्रैध-
ते स्म यशश्च कुन्दशुभ्रम् ॥

इतश्च यदा वप्पभट्टिः कृतविहारः प्रातः श्रीआमपार्श्वं नायातः, तदा तेन सर्वत्राव-
लोकितः, न लब्धः । जातो विलक्षित आमः, ‘यामः स्वस्ति तव०’ इत्यादिकाव्यं दृष्टम् ।
वर्णा उपलक्षिताः । ध्रुवं स मां मुक्त्वाऽपगत एवेति निर्णीतम् ॥

अन्यदा वहिर्गतेन राज्ञा महाभुजङ्गमो दृष्टः । तं मुखे धृत्वा वाससाऽऽच्छाद्य सौधं
गतः, कविवृन्दाय समस्यामर्पितवान्—

“शस्त्रं शस्त्रं कृपिर्विद्या, अन्यो यो येन जीवति ।”

पूरिता सर्वैरपि, न तु नृपश्चमच्चकार हृदयाभिप्रायाकथनात् । तदा वप्पभट्टिं वाढं स्मृ-
तवान् । सा हृदयसंवादिनी गीस्तत्रैव । अथ पटहसवीवदत् । तत्रेदमजुघुपत्—यो मम
हृद्गतां समस्यां पूरयति तस्मै सुवर्णटङ्ककलक्षं ददामि । तदा गोपगिरेर्धूतकारः कश्चिद्
गौडदेशं गतः, स वप्पभट्टिसूरीणामग्रे तत्समस्यापादद्वयं कथितवान् । सूरीणा पश्चिमार्धं
पेठे—

“सुगृहीतं च कर्तव्यं, कृष्णसर्पमुखं यथा ॥ १ ॥”—अनु०

स हि भगवान् षड्विकृतित्यागी सिद्धसारस्वतो गगनगमनशक्त्या विविधतीर्थवन्दन-
शक्तियुक्तः तस्य कियदेतत् ? । स धूतकारस्तस्य पादद्वयं गोपगिरौ श्रीआमाय निवेदित-

१ ‘आमः!’ इत्यपि पाठः । २ ‘के’ इति पाठान्तरम् ।

३ अस्य पद्मस्येदं स्थानं न समीचीनं, काव्यमेकं लिखित्वेत्युल्लेखात्, अस्य प्रस्तावस्तु धर्मनृपदेशनासमय इति
प्रभावकचरित्रात् (पृ० १३९) प्रतिभाति ।

४ ‘सुमानससंमिताः’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० १३९) ।

वान् । राजा दध्यौ-अहो ! सुघटितत्वमर्थस्य । तं पप्रच्छ-केन केयं पूरिता समस्या ? ।
द्यूतकृदाह-लक्षणावत्यां वप्पभट्टिसूरिणा ज्ञानभूरिणा प्रापूरि । तस्योचितं दानं चक्रे ॥

अन्यदा राजा नगर्या वहिर्निर्ययौ । न्यग्रोधद्रुमाधः पान्थं मृतं ददर्श, शाखायां लम्ब-
मानं करपत्रमेकं विप्रुपां व्यूहं स्रवन्तं-गाथार्धं च विशिष्टे प्राणि लिखितं खटिन्याऽ-
प्रश्यत्-...

“तद्व्या मह निग्गमणे, पिथाइ थोरंसुएहिं जं रुन्नं ।”

तदपि समस्यापादद्वयं राज्ञा कविभ्यः कथितं, (किन्तु) न केनापि सुष्ठु प्रपूरितम् ।
राजा चिन्तयति स्म—

“वेदयानामिंव विद्यानां, मुखं कैः कैर्न चुम्बितम् ? ।

हृदयग्राहिणस्तासां, द्वित्राः सन्ति न सन्ति वा ॥ १ ॥”—अनु०

हृदयग्राही स एव मम मित्रं सूरिवरः, स एव दारोदरिको नृपेण उपसूरि प्रपि । सूरिणा
अक्षिनिमिषमात्रेण पूरिता समस्या—

“करपत्तयविंदू इय, निवडणेण तं अज्ज संभरियं ॥ १ ॥”

तत् पुनर्द्यूतकारात् श्रुत्वा राज्ञा ददोत्कण्ठितेन सूरैराह्वानाय वागिमनः सचिवाः
प्रहिताः । उपालम्भसहिता विज्ञप्तिश्च ददे । प्राप्तास्ते तत्र । दृष्टास्तैस्तत्र सूरयः, उपलक्ष्य
धन्दिताः, राजविज्ञप्तिर्दत्ता । तत्र लिखितं वाचितं गुरुभिः—

“न गङ्गां गाङ्गेयं सुयुवतिकपोलस्थलगतं

न वा शुक्तिं मुक्तामणिरुरसिजस्यात्र रसिकः ।

न कोटीरारूढः स्मरति च सवित्रीं मणिचय—

स्ततो मन्ये विश्वं स्वमुखनिरतं स्नेहविरतम् ॥ १ ॥”—शिलरिणी

“छायाकारणि सिरि धरिय अज्जविं भूमि पडंति ।

पत्तं इह पत्तत्तण तरुवर ! काइं करंति ॥ २ ॥”

...सचिवा-अप्यूचुः-स्वामिन् ! आमराजा निर्व्याजप्रीतिर्विज्ञपयति-समागम्यतां शीघ्रम् ।
अयं देशो वसन्तवर्तसितोद्यानलीलां लम्बनीयः, भगवद्वाग्रसलुब्धानामस्माकं इतरकवि-
वाग् न रोचते । (यतः)

१ उदा मम निर्गमने, प्रियया सूर्यभूमिर्गद रुदितम् ।

२ करपत्रकविन्दुनामिति, निपतनेन तद्वध संसृजतम् ॥ १ ॥

३ ‘जास्वादरसिकः’ इति पाठान्तरं प्रभावकचरित्रे (पृ० १४१) ।

४ ‘रारूढं स्मरति च सवित्रीं च सुमुखं’ इति प्रभावक-चरित्र-पाठः ।

५ छायाकारणात् शिरसि दृष्टानि अद्यापि भूमौ पतन्ति ।

प्राप्तमिह पत्रत्वं तद्वर ! किमु करोषि ? ॥

६ ‘पयह पट्ट पत्तत्तणं, वरत्तद ! काइं०’ इति पाठः उपदेश-रत्नाकरे (५० पत्राङ्के) ।

“कथासु ये लब्धरसाः कवीनां
ते नानुरज्यन्ति कथान्तरेषु ।
न ग्रन्थिपर्णप्रणयाश्चरन्ति

कस्तूरिकागन्धमृगास्तृणेषु ॥ १ ॥”—उपजातिः

तदाकर्ण्य स्नेहं दधौ, सूरिभिः सचिवाश्चोचिरे—श्रीआमो नृप उत्तमप्रज्ञ एवं
भाषणीयः—

“अस्माभिर्यदि वः कार्यं, तदा धर्मस्य भूपतेः ।

सभायां छन्नमागम्य, स्वयमापृच्छयतां द्रुतम् ॥ १ ॥”—अनु०

अस्माकमिति हि प्रतिज्ञाऽस्ति धर्मेण राज्ञा सह-स्वयमामः समेत्य त्वत्समक्षं यदा-
ऽस्मानाकारयति किल तदा तत्र यामः, नान्यथेति; प्रतिज्ञालोपश्च नोचितः सत्यवादिनां
प्रतिष्ठावताम् । ततो मन्त्रिण उपकन्यकुब्जेशमाजग्मुः । सूरिणा यदुक्तमुक्तम्, लेखश्चा-
दर्शितं । तत्र लिखितं यथा—

“विज्ज्ञेण विणावि गया, नरिंदभवणेषु हुंति गारविया ।

विंज्ञो न होइ वंज्ञो, गएहि बहुएहिवि गएहिं ॥ १ ॥—आर्या

माणससरह सुहाइं, जइवि न लब्धंति रायहंसेहिं ।

तहवि न तस्स तेण विणा, तीरुच्छंगा न सोहंति ॥ २ ॥—,,

परिसेसियहंसउलं—पि माणसं माणसं न सन्देहो ।

अन्नत्थवि जत्थ गया, हंसा विवया न भन्नंति ॥ ३ ॥—,,

हंसा जहिं गया तहिं, गया महिमण्डणा हवंति ।

छेहउ ताह महासर—ह जे हंसेहिं मुच्चन्ति ॥ ४ ॥—,,

मलयउ सचंदणुच्चिय, नइमुहहीरंतचंदणदुमोहो ।

पब्भट्टंपि हु मलया—उ चंदणं जाइ महयग्घं ॥ ५ ॥—,,

१ विन्ध्येन विनाऽपि गजा नरेन्द्रभुवनेषु भवन्ति गौरविताः ।

विन्ध्यो न भवति वन्ध्यो गतेषु बहुकेष्वपि गजेषु ॥ १ ॥

मानससरोवरस्य सुखानि यद्यपि न लभ्यन्ते राजहंसैः ।

तथापि न तस्य तैर्विना तीरोत्सङ्गा न शोभन्ते ॥ २ ॥

परिशेषितहंसकुलमपि मानसं मानसं न सन्देहः ।

अन्यत्रापि यत्र (कुत्र) गता हंसा विवयसो न भण्यन्ते ॥ ३ ॥

हंसा यत्र गतास्तत्र गता महीमण्डना भवन्ति ।

छेदस्तेषां महासरसां यानि हंसैर्मुच्यन्ते ॥ ४ ॥

मलयः सचन्दन एव नदीमुखहियमाणचन्दनद्रुमौघः ।

प्रभट्टमपि च मलयात् चन्दनं प्राप्नोति महार्घताम् ॥ ५ ॥

अग्रायन्ति महुयरा-ऽविकं कमलायराण मयरंदं ।
 कमलायरोवि दिट्ठो, सुओवि किं महुयरविहुणो ? ॥ ६ ॥
 इकेण कुच्छुहेणं, विणावि रयणायरुच्चिय समुदो ।
 कुच्छुहरयणपि उरे, जस्स ठियं सुच्चिय महग्घो ॥ ७ ॥
 तइ मुक्काणवि तरुवर !, फिट्ठइ पत्तत्तणं न पत्ताणं ।
 तुह पुण छाया जइ होई कहवि ता तेहि पत्तेहि ॥ ८ ॥
 जे केवि पइ महिगं-डलम्मि ते उच्छुदेहसारिच्छा ।
 सरसा जडाण मग्गे, विरसा पत्तेसु दीसन्ति ॥ ९ ॥
 संपई पहुणो पहुणो, पहुत्तणं किं चिरंतणपहुणं ? ।
 दोसगुणा गुणदोसा, एहिं कया न हु कया तेहि ॥ १० ॥

एतद् वाचयित्वा सौत्कण्ठं नृपः सारकतिपयपुरुषावृतोऽचालीत्, गौदावरीतीरग्राम-
 मैकमगमत्, तत्र खण्डदेवकुले वासमकार्पात् । देवकुलाधिष्ठात्री व्यन्तरी सौभाग्यमोहिता
 गङ्गेव भरतं मेजे । प्रभाते करभमारुह्य तां देवीमापृच्छय प्रभुपादान्तं प्राप, गाथार्थं पपाठ—

आप्रायन्ति मधुकरा अध्येकं कमलाकराणां मकरन्दम् ।
 कमलाकरोऽपि दटः क्षुतोऽपि किं मधुकरविहीनः ? ॥ ६ ॥
 एकेन कौस्तुभेन विनापि रसाकर एव समुदः ।
 कौस्तुभरत्नमपि उरसि यस्य स्थितं स एव महावैः ॥ ७ ॥
 इवा मुक्कानामपि तरुवर ! भद्रयति पत्राणां न पत्रत्वम् ।
 तव पुनइछाया यदि भवति कयमपि तैः पत्रैः ॥ ८ ॥
 ये केऽपि प्रभवो महीमण्डले ते इक्षुदेहसरसाः ।
 सरसा जडानां (जडानां) अध्ये विरसाः पत्रेषु (पत्रेषु) दृश्यन्ते ॥ ९ ॥
 सम्मति प्रभवः प्रभवः प्रभुवै किं चिरन्तनप्रभूणाम् ? ।
 दोषगुणा गुणदोषा एभिः कृता नैव कृतास्तैः ॥ १० ॥

१ प्रभावकचरित्रेऽपि इमाः सप्त गाथा इत्यन्ते, परन्तु तत्रागुदत्वाद् बहुधा पाठभिन्नता इति प्रतिभाति, अर्थ
 तु विदोषो यद् निम्नलिखिता गाथा सत्राधिकाः । तस्यैव तु प्राथमिका—

गमयमाणमुचंदशु भमररयणायक सेरि खंड ।
 जडउच्छुयु अप्पमट्टि किड सनुपगाहासंडु ॥
 खंडविणावि असंड मंडलोचेव पुण्णिमाचंदो ।
 हरसिरिगयं पि सोहइ ननेइ विमलं ससिरकंदम् ॥
 जड सन्वच्छमहच्चिय उयारिं सुमणाणि सम्बरवत्तार्ण ।
 वावेविय उंति गुणा यहु पत्तिया पावप् कोटिम् ॥
 अनयोर्गोपयैरेका तु 'तइ मुक्काणि०' इति गाथायाः पुरतः, अन्या तु सनुचरताः ।

२ एतत्स्थाने निम्न-लिखिता गाथा प्रभावकचरित्रे—

इय दन्नुपसीललं क्रियाण धायपडियवयण सोहाणा ।
 गुणवंतं क्षाण पहुणो पहुणो गुणवंतपा सुखा ॥

“अज्जवि सां सुमरिज्जइ की नेहो एगराईए ।”

सूरिहिं प्राह—

“गोलानइतीरे सुन्नदेउलंमि जंसि वासमिओ ॥ १ ॥”

इत्यन्योन्यं गाढमालिलिङ्गतुरुभौ । तत आस आह स—

“अद्य मे सफला प्रीति-रद्य मे सफला रतिः ।

अद्य मे सफलं जन्म, अद्य मे सफलं फलम् ॥ १ ॥”

रात्रौ इष्टगोष्ठी ववृते मधुसधुरा । ततः प्रभाते सूरि(णा) धर्माय आमस्य विशिष्टपुरुषा दर्शिताः । एते आमनृपनराः किलास्मानाह्वातुमायाता इति । सूरिमिरुक्तम्-आम ! आगम्य-ताम् । धर्मेण राज्ञा पृष्टं विशिष्टजनपार्श्वे-भो आमप्रधाननराः ! स भवतां स्वामी कीदृग्रूपः ? । तैर्निर्गदितम्-यादृगयं स्थगीधरस्तादृशोऽस्ति । प्रथमं मातुलिङ्गं करे धृत्वा आम आनीतोऽस्ति । सूरिणा पृष्टम्-भोः स्थगीधर ! तव करे किमेतत् ? । स्थगीधरभूतेन आमे-नोक्तम्-बीजउरा (द्वितीयो राट्) इति । क्षणार्धेन वार्तामध्ये सूरिभिः सूक्तमवतारितम्—
“तच्छीसीयलीमेलावा केहा, धणउत्तावली पिउमंदसिणेहा ।

विरहिं माणसु जेमरइ तसु कवण निहोरा कलि ए वत्तडी जणु जाणइ दोरा ॥ ११ ॥”

इत्यादि गोष्ठ्यां वर्तमानायां स्थगीधर श्रीआमराजश्चिद्रूपको मेलापकान्निःसृत्य पुराद् वहिः स्थाने स्थाने स्थापितैर्वाहनैः कियतीं भुवं प्रत्याक्रामत् तावता (सूरिभिर्धर्मनृपो गोपगिरिगमनाय पृष्टः, धर्मेण प्रतिज्ञा स्मारिता, सूरिभिः तत्पूर्तिः स्थगीधररूपेणामागम-नेनोक्ता, प्रधानजनः) पृष्टः । तैनोक्तम्-सत्यं सूरिवचः । हस्तौ दर्शितौ, राजा तेन वाक्सं-वादेन प्रीतः, “अज्जवि सा परितप्पइ” इत्यादि सर्वं सारस्वतविलसितमिति निरचैषीत् । शीघ्रं शीघ्रं गोपालगिरिं गतः, पताकातोरणमञ्चप्रतिमञ्चादिमहास्तत्रासनं, दिवसाः कल्पपि अतिक्रान्ताः । ततः श्रीसिद्धसेनसूरयो वार्धकेन पीडिता अनंशनं ग्रहीतुकामाः श्रीवप्प-भट्टिसूरीणामाकारणाय गीतार्थयुगलं प्रैषिषुः, तं गुरोर्लेखमदीदृशत् । तत्र लिखितं यथा—

“अध्यापितोऽसि पदवीमधिरोपितोऽसि

तत् किंचनापि कुरु वप्पभट्टे(टे) ! प्रयत्नात् ।

प्रायोपवेशनरथे विनिवेश्य येन

संप्रेषयस्वमरधाम नितान्तमस्मान् ॥ १ ॥”—वसन्तं०

१ अद्यापि सा स्मर्यते कः स्नेह एकरात्र्या ।

२ गोदावरीनदीतीरे शून्यदेवकुले यदसि वासमितः ॥ १ ॥

३ तसशीतलयोर्मेलापकः कीदृशः ? धनपुत्रबलिनोः प्रियमन्दस्नेहयोः ।

विरहे मनुष्यो यो म्रियते तस्य किं निष्कयणं ? कर्णे एषा वार्ता जनो जानाति दुर्लभम् ॥ १ ॥

४ ‘तच्छीसी अलामेलावा केहा णण उत्तावली प्रियमंदसिणेहाविरहिहिं ।

माणसु जं मरइ तसु कवण निहोरा कलिपवित्तडी जणु जाणइ दोरा ॥’ इति पाठः प्रभावकचरित्रे (पृ० १४४) ।

५ एतद्वायाया अर्थानां साष्टकं शतं व्याख्यातं वप्पभट्टिसूरिभिः, परन्तु न च सर्वेऽधुना लभ्यन्ते, अर्थचतुष्टयं तु प्रभावकचरित्रे दृश्यते ।

तद् दृष्ट्वा आमभूपतिमापृच्छ य मोदेरकं पुरं ब्रह्मशान्तिस्थापितधीरजिनमहोत्स-
वाढ्यं प्रापुः, ते गुरून् ववन्दिरे । गुरवोऽपि तान् वाढमालिङ्ग्य आलापयांवभूवुः—
वत्स ! गाढमुत्कण्ठितमस्माकं हृदयं, मुखकमलकमपि विस्मृतं, राजानुगमनमस्माकं दुःखा-
यासीत्, कारय साधनं, अनृणीभव । ततोऽन्त्याराधनाचतुःशरणगमनदुष्कृतगर्हासुकृ-
तानुमोदिना तीर्थमालावन्दनादिविधिना विधापिता, देवलोकललनानयनत्रिभागपात्रता-
मानशुः । शोक उच्छलितः । ततो वष्पभट्टिः श्रीमद्भोविन्दसूरये श्रीनक्षसूरये च गच्छ-
भारं समर्थ्य श्रीआमपार्श्वं समागतः, पूर्ववत् समस्यादिगोष्ठयः स्फुरन्ति ।

एकदा सूरिर्नृपसभायां चिरं पुस्तकाक्षरदत्तदृक् तस्या । तत्रैका नर्तकी नृत्यन्ती आसीद्
रूपदासीकृताप्सराः । सूरिर्दृग्नीलनिधारणाय तस्याः शुक्रपिच्छनीलवर्णायां नीलकशु-
लिकायां दृष्ट्वा निवेशयामास । आमस्तथा दृष्ट्वा मनसि पपाठ—

“सिद्धंततत्तपारं—गयाण जोगीण जोगजुत्ताणं ।

जइ ताणंपि मयच्छी, मणंमि ता सच्चिय पमाण ॥ १ ॥”—आर्य
आमो रात्रौ पुंवेपितां नर्तकीं सूरिवसतौ प्रैषीत् । तया सूरिणां विश्रामणाऽऽरब्धा ।
करस्पर्शेन ज्ञाता युवतिः । सूरिणाऽभिहिता—का त्वम् ? कस्मादिहागता ? अस्मासु
ब्रह्मव्रतनिधिषेपु वराकि ! भवत्याः कोऽवकाशः ? दात्याभिर्न चलति काश्चनाचलः ।
तयोक्तम्—भवद्भ्यः उपदेष्टुमागता—

“राष्ट्रे सारं वसुधा, वसुधायामपि पुरं पुरे सौधः ।

सौधे तल्पं तल्पे, वराङ्गनाऽनङ्गसर्वस्वम् ॥ १ ॥”—आर्य

इति । किञ्च—

“प्रियादर्शनमेवास्तु, किमन्यर्दर्शनान्तरैः ? ।

प्राप्यते येन निर्वाणं, सरागेणापि चेतसा ॥ २ ॥”—अनु०

श्रीआमेन प्रेषिताऽहं भवतां प्राणवल्लभा शुश्रूषार्थम् । ततः सूरिशक्रो वदति स्म—
अस्माकं ज्ञानदृक्प्राप्तद्रव्याणां नैव व्यामोहाय प्रगल्भसे—

“मलमूत्रादिपात्रेषु, गात्रेषु मृगचक्षुषाम् ।

रतिं करोति को नाम, सुधीर्वचोर्गृहेष्विय ? ॥ १ ॥”—अनु०

साऽपि निर्विकारं सूरिवरं निश्चित्य ध्वनचेता प्रातर्नृपतिसमीपं गता । पृच्छते राज्ञे
रात्रीयः सूरिवृत्तान्तः कवितस्तया । पापाणघटिता इव तव गुरवः । नवनीतपिण्डमयोऽशेषो
वराको लोकः । यावन्तः कपटप्रपञ्चा हाव-भाच-कटाक्षक्षेप-भुजाक्षेप-चुम्बन-नखदन्तक्षता-
दिविलासस्ते सर्वे आजन्मशिक्षितास्तत्र प्रयुक्ताः, पुनस्तिलतुपत्रिभागमपि मनोऽस्य नाचा-
लीत् । अनुरागं चलात्कार-कृत्कार-भीदर्शन-हत्यादानादिभिर्विभीषिकाभिरपि नाधुभत् ।
तदेव मन्ये महावज्रमयो न देवकन्याभिर्न विद्याधरीभिर्मनागङ्गनाभिश्चाल्येत, मानुषीणां

तु का कथा ? । अस्मिन् सूरौ धर्मस्थैर्ययुते नृपो विस्मयानन्दाभ्यां कदम्बमुकुलस्थूलरोमाञ्च-
कञ्चुकितगात्रः संवृत्तः । दध्यौ च गुरुं ध्याने प्रत्यक्षं कृत्वा—

“न्युञ्जते यामि वाक्यानां, दृशोर्याम्यवतारणम् ।

वैलिक्रियेह सौहार्दं, हृदाय हृदाय ते ॥ १ ॥”—अनु०

प्रातर्गुरवः समाजंग्मुः । राजा ह्रीणो न वदति किञ्चित् । सूरिभिर्वर्णितम्—राजन् !
मा लज्जिष्ठाः, महर्षीणां दूषणभूषणान्वेषणं राज्ञा कार्यम्, न दोषः । राज्ञोक्तम्—अलमतीत-
वृत्तान्तचर्यया । एतदहमुत्तम्भितभुजो ब्रुवे युष्मान् ब्रह्मधनान् समवलोक्य—

“धन्यास्त एव धवलायतलोचनानां

तारुण्यदर्पधनपीनपयोधराणाम् ।

क्षामोदरोपरि लसन्निवलीलतानां

दृष्ट्वाऽऽकृतिं विकृतिमेति मनो न येषाम् ॥ १ ॥”—वसन्त०

इत्युक्त्वा दण्डप्रणामेन प्रणनाम आमः ॥

अन्येद्युः राजा राजपथेन सञ्चरमाणो हालिकप्रियां एरण्डवृहत्पत्रसंवृत्तस्तनविस्तरां
एरण्डपत्राणि विचिन्वतीं गृहपार्श्वाल्यभागे दृष्ट्वा गाथार्धं योजितवान्—

“तैइवि वरनिगयदलो एरण्डो सोहइ व तरुगणाणं ।”

तत् सूरीणां पुरः समस्यात्वेन समर्थितवान् । सूरय ऊचुः—

“इत्थं घरे हलियवहू इदहमित्तथणी वसइ ।”

राजा विस्मितः—अहो सारं सारस्वतम् ॥

अन्यदा सायं प्रोषितभर्तृकां वासभवनं यान्तीं वक्रग्रीवां दीपकरां ददर्श । गाथार्धं प्रोचे—

“दिङ्गो वंक्रगीवा अदीवउपहियजायाए ।”

सूर्यग्रे पपाठ । सूरिर्गाथापूर्वार्धमुवाच—

“प्रियसंभरणप्रलुठितुअंसुधारानिवायभीयाए ॥ १ ॥”

इति । सूरिभूपौ सुखेन कालं गमयतौ धर्मपरौ ॥

अन्यदा धर्मनृपेण ग्रहितः आमनृपस्य पार्श्वे दूत एत्यावोचत्—राजन् ! तव विचक्ष-
णतया धर्मनृपः संतुष्टः, पुनः स आह—भवद्भिर्वयं छलिताः, यतो भवद्भ्यो गृहमागतेभ्यो
नास्माभिर्महानल्पोऽपि सत्कारः कृतः । अधुना शृणुत—अस्मद्राज्ये वर्धनकुञ्जरो नाम
महावादी बौद्धदर्शनो विदेशादागतस्तेन सह संवादं जिघृक्षुः यः कोऽपि वो राज्ये

१ ‘वाक्याय दृग्भ्यां याम्यवतारणे’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १५२) ।

२ ‘वैलिक्रिये सौहार्दहृदाय हृदाय च’ इति पाठान्तरं प्रभावक-चरित्रे (पृ० १५२) ।

३ तदपि वरनिर्गतदल एरण्डः शोभते एव तत्क्षणेण ।

४ अत्र (पश्चात्) गृहे हालिकवधूः एतावन्मात्रसन्ना वसति ।

५ दृष्टावक्रग्रीवा.....

६ प्रियसंभरणप्रलुठिताशुधारानिपातभीत्या ।

वादी भवति स आनीयताम् । अस्माकं भवद्भिः सह चिरं वैरम् । यः कोऽपि वादी
जयी भविष्यति तत्प्रभुरपरस्य राज्यं ग्रहीष्यति । मम वादिना यदा जितं तदा त्वदीयं
राज्यं मया ग्राह्यम् । यदि तव वादिना जितं तदा मदीयं राज्यं त्वया ग्राह्यम् । अयं
पणः वागयुद्धमेवास्तु, किं मानवकदर्धनेन ? । आमेनोक्तम्—दूत ! त्वया यदुक्तं
तद् धर्मेण कथापितं अथवा स्वतुण्डकण्ठनिमात्रेणोक्तम् ? । यदि मे तव प्रभुः सप्ताङ्गं
राज्यं वादे जिते समर्पयिष्यति इदं सत्यं तदा वयं वादिनमामग्न्यागच्छामः । दूते-
नोक्तम्—कारणवशात् युधिष्ठिरेणापि द्रोणपर्वण्यसत्यं भाषितम् । मत्प्रभुस्तु कारणेऽपि
न मिथ्या भाषते । आमेन दूतः प्रैषि, उक्तदिनोपरि वष्पभट्टिं गृहीत्वा अर्धपथे
उक्तस्थाने अगमत् । धर्मभूपतिरपि वर्धनकुञ्जरं वादीन्द्रमादाय तत्राजगाम । परमा-
रवंशानरेन्द्रमहाकविवाक्पतिनामानं स्वसेवकं सहादाय समानिन्ये । उचितप्रदेशे आवा-
सान् दापयामास । ततो वादिप्रतिवादिनौ पक्षप्रतिपक्षपरिग्रहेण वादमारेभाते । सभ्याः
क्रौंतुकाक्षिताः पश्यन्ति । द्वावप्यसामान्यप्रतिभां ज्ञा च । वादे षण्मासां गताः । द्वयोर्मध्ये
कोऽपि न हारयति, कोऽपि न जयते । आमेन सूरयः प्रोक्ताः—सर्वाङ्गराजकार्याणां प्रत्यूहः
स्वात् (तस्मात्) निर्जीयतामसौ शीघ्रम् । सूरिणा भणितम्—प्रभाते निग्रहीष्यामि, मा स
यो भ्रान्तिरभूत् । रात्रौ सूरिश्वरेण मन्त्रशक्त्या मण्डले हारार्धहारमणिकुण्डलमण्डि-
ताङ्गी दीप्ताङ्गरागवसना दिव्यकुसुमपरिमललुलितभवनोदरा भगवती भारती साक्षादागता
चतुर्दशभिः काव्यैः साद्यस्कैर्दिव्यैः स्तुता । देव्या उक्तम्—वत्स ! केन कारणेन स्मृता ? ।
सूरिवरेण भणितम्—षण्मासा वादे लप्ताः, तथा कुरु यथा वादे निरुत्तरीभवति । वाग्देव्या
गदितम्—वत्स ! अहं अनेन प्राक् सप्तभवानाराधिता, मयाऽत्र भवेऽस्मै अक्षयवचना
गुटिका दत्ता । तत्प्रभावाच्चकिनिधिधनमिव नास्य वचो ज्ञायते । सूरिणोक्तम्—त्वं देवि !
जैनशासनविरोधिनी येन मे जयश्रियं न दत्ते ? । भारत्यूचे—वत्स ! जयोपायं ब्रुवे, त्वया
प्रातर्वादारम्भे सर्वे वदनशौचं कारणीयाः पार्षद्याः, गण्डूपं कुर्वतस्तस्य वदनाच्च गुटिका
ममेच्छया पतिष्यति, तदा त्वया जेष्यति(ते), एकं तु याचे—मे स्तुतेः चतुर्दशं काव्यं कस्या-
प्यग्रे न प्रकाश्यम्, तत्पठने हि मया ध्रुवं प्रत्यक्षया भाव्यम्, कियतां प्रत्यक्षा भवामि ?
क्रेदोनालम् । एवमुक्त्वा देवी विद्युज्ज्ञाङ्गारलीलया तिरोदधे । सूरिभिर्निशि परमाप्तः शिष्य
एको वाक्पतिराजसमीपे प्रतिहित्योदितम्, यथा सूरयो वदन्ति—त्वं राजन् ! विद्यानि-
धिः, अस्माकं लक्षणावतीपुरीपरिचितचरः, तदाज्वादीः—भगवन् ! निरीहा भवन्तः, कां
भवद्भक्तिं दर्शयामि ? । तदा वयं अवोचामः—अवसरे कामपि भक्तिं कारयिष्यामः । भवद्भि-
र्भणितं तथाऽस्तु । इदानीं सोऽयसरोऽत्र समायातः । वाक्पतिना सूरिशिष्यः (भणितः)—
किं सूरयः समादिशन्ति मे ? आदिष्टं कर्यं ध्रुवम् । शिष्यो न्यवेदयत्—राजन् ! गुरवः
समादिशन्ति—प्रातः धर्माभ्योः सदःस्थयोः सतोस्त्वया वाच्यं यथा वदनशौचं पिना
भारती न प्रसीदति, तस्माद् वादिप्रतिवादिसभ्यसभ्येयाः सर्वे शौचं कुर्वन्तु, एतावति कृते

भवतां नः सर्वस्नेहः कृत एव । वाक्पतिना तदङ्गीकृतम् । शिष्येणोपगुरुं गत्वा तत् सत्य-
तिज्ञातं कथितम् । तुष्टा गुरवः । प्रत्यूपं उदयति भगवति गभस्तिमालिनि लाक्षालिप्त इव
प्राचीमुखे राजानौ सभायामगाताम् । वाक्पतिना सर्वे वदनशौचं कारिताः, बौद्धवादी-
न्द्रोऽपि, तस्य वदनकमलाद् विगलिता गुटिका पतद्गृहे, वप्पभट्टिशिष्यैः पतद्गृहो जनैः
दूरे कारितः । गुटिका सूरिन्द्रसात् जाता । बौद्धो गुटिकाहीनः सूरिणा पार्थेन कर्ण इव
दिव्यशक्तिमुक्तो निःशङ्कं वाक्पृषक्तैर्हतोः निरुत्तरीकृतो राहुग्रस्तश्चन्द्र इव हिमानीविलुप्त-
रुपण्ड इव भृशं नैस्तेजसं भेजे । तदा श्रीवप्पभट्टेर्निर्विवादं चादिकुञ्जरकेसरीति विरुद्रं
स्वैः परैश्च दत्तम् । धर्मेण सप्ताङ्गं राज्यं आसाय दत्तम् । लाहीदं, धर्माद्धि राज्यं लभते, का
चर्चा ? आमेन गृहीतं, तदा सूरिणा आसः प्रोक्तः—राजन् ! पुना राज्यं धर्माय देहि ।
महीदानमिदं शोभते च ते । राजस्थापनाचार्याश्च यूयम् । पारम्पर्येण श्रीरामेण वनस्थे-
नापि सुग्रीवविभीषणौ राजीकृतौ । त्वमप्येदं युगीननृपेषु तत्तुल्यः । एतद्वचनसमकालमेव
आमेन गाम्भीर्योदार्यधाम्ना धर्माय तद्राज्यं प्रत्यर्पि, स परिधापितः । मत्ता ये दन्तिनस्ते
शतं, तुङ्गास्तुरङ्गाः सहस्रं सद्रथा (प्लवाः) रथाः शतं वादित्राणि इति प्रादायि । ततः स्वं
स्वं स्थानं गताः सर्वे । सूरिभूपौ यशोधवलितसप्तभुवनौ गोपगिरौ महावीरमवन्दिपाताम् ;
तदा सूरिकृतं वीरस्तवनम्—“शान्तो वेपः शमसुखफली”त्यादिकाव्यैकदेशमयं, अद्यापि
सङ्गे पठ्यते । सङ्गेन प्रभुर्वचन्दे तुष्टुवे च—

“रवेरेवोदयः श्लाघ्यः, कोऽन्येषामुदयग्रहः ? ।

न तमांसि न तेजांसि, यस्मिन्नभ्युदिते सति ॥ १ ॥”

अन्यदा स्वपरसमयसूक्तैः प्रबोध्य राजा प्रभुभिर्मद्यमांसादिसप्तव्यसननियमं ग्राहितः,
सम्यक्त्वमूलैकादशव्रतनिरतश्च श्रावकः कृतः । द्वादशं व्रतं चातिथिसंविभागरूपं प्रथमचर-
मजिननृपाणां निषिद्धं सिद्धान्ते ॥

एकदा लक्षणावत्यां बौद्धो वर्धनकुञ्जरो धर्मनृपमाह सगद्गदम्—अहं वप्पभट्टिना
जितस्तन्मे न दूषणम् । वप्पभट्टिर्हि भारती नररूपा प्रज्ञामयपिण्डः गीःपुत्रः, तन्न
दुनोति, तत् तु दुनोति यत् तव सभ्येनासौ वाक्पतिराजेन सूरिकृतभेदात् मम मुखशौ-
चोपायेन गुटीं हारयामास । एतावदभिधाय स तारं तारं रुरोद, स निवारितः क्षमापेन
रोदनात् । उक्तं च येन नश्चिरसेवकोऽनेकसमराङ्गणलब्धजयप्रतिष्ठो महाप्रबन्धकविः
पराभवितुं न रोचते । क्षमस्वेदमस्यागः । ततो बौद्धो जोषं स्थितः ॥

इतरेद्युर्यशोधर्मनाम्ना समीपदेशस्थेन वलवता भूपेन लक्षणावतीमेत्यरणे धर्मनृपो व्या-
पादितः, राज्यं जगृहे । वाक्पतिरपि वन्दीकृतः । तेन कारागृहस्थेन गौडवधसंज्ञं प्राकृतं
महाकाव्यं रचयित्वा यशोधर्माय राजेन्द्राय दर्शितम् । तेन गुणविशेषविदा ससत्कारं
वन्दिर्मुक्तः क्षमितश्च (यतः) “विद्वान् सर्वत्र पूज्यते” । ततो वाक्पतिर्वप्पभट्टिसमीपं गतः ।

इयोस्तयोर्मैत्री पूर्वमेवासीत्, तदानीं विशेषतोऽवृष्टत् । तेन चावपतिना सह महवि-
जयाख्यं प्राकृतं महाकाव्यं वद्धम्, आमाय दर्शितम् । आमो हैमटङ्ककं लक्षमसै-
व्य(शि)श्रियत् ।

“कियती पञ्चसहस्री, कियती लक्षा च कोटिरपि कियती ? ।

औदार्योन्नतमनसां, रत्नवती वसुमती कियती ? ॥ १ ॥”—आर्य

अपरेद्युः प्रभुः श्रीआमेन पृष्टः—भगवन् ! यूयं विद्यया तपसा च लोके लब्धपरमलेखाः,
किमन्योऽपि कोऽपि क्वाप्यास्ते यो भवतस्तुलालेशमवाप्नोति ? । वप्पभट्टिरभाणीत्—अव-
निपते ! मम गुरुवान्धवौ गोविन्दाचार्यनक्षसूरी सर्वैर्गुणैर्मदधिकौ गुर्जरधरायां, (श्रुत्वा
राजा तत्र सूरिपार्श्वे गतः प्रच्छन्नः, सूरिश्च प्रसंगागतान्) कामाक्तान् रागवादान् पञ्चव-
यश्नासीत् । राजा श्रुतं तत् सर्वं, अरुचिरुत्पन्ना । अहो ! वयं कामिनोऽपि नैतान्
भावान् विद्मः, अयं तु वेत्ति सम्यक्, तस्मादवश्यं नित्यं योपित्सङ्गी, किमस्य प्रणामेन ? ।
अकृतनतिरेव उत्थाय राजा गोपगिरिमगात् । चिराद् दृष्टः क्षमाप इति रणरणकाक्रान्त-
स्वान्ता गुरवो वन्दापयितुर्मयरुः । राजा निरादरो न वन्दते तथा । एवं कतिपयानि
दिनानि गतानि । एकदा गुरुभिः पप्रच्छे—राजन् ! यथा पुराऽभूस्त्वं तथेदानीं भक्तो
नासि, किमस्माकं दोषः कोऽपि ? । राजा स्माह—सूरिवर ! भवादृशा अपि कुपान्नश्लाघां
कुर्वते, किमुच्यते ? । सूरिरुचे—कथम् ? आमः प्राह—यौ भवद्भिः स्वौ गुरुवान्धवौ स्तुतौ
तत्र गत्वा एको नक्षसूरिनामा दृष्टः शृङ्गारकथाव्याख्यानलम्पटस्तपोहीनो लोहतरण्डतुल्यो
मज्जयति च भवाद्यौ, तस्मान्न किञ्चिदेतत् । सूरयो मपीमलिनवदनाः स्वां वसतिमगुः ।
तत्रोपविश्य द्वौ साधू मोदेर(क)पुरं प्रहितां तत्पार्श्वे, तत्र कथापितम्—आमः अकृत-
प्रणामो भवत्पार्श्वदागतः, एवमेवं युवां निन्दति, तत् कर्तव्यं येनासौ भवत्स्वन्येष्वपि
श्रवणेष्ववज्ञावान्न जायेत । सर्वं तत्रत्यं ज्ञात्वा तौ ह्यपि गुटिकया वर्णस्वरपरावर्तं कृत्वा
वेषधरी गोपगिरिमीयतुः । श्रीश्रमभध्वजप्रवन्धनाटकं नवं ववन्धतुः । नटान् शिक्षया-
मासतुः । आमराजं अवसरं यथाचतुः । राजा अवसरो दत्तः । मिलिताः सामाजिकाः
तत्र तद्रसभावज्ञाः । ताभ्यां तन्नाटकं दर्शयितुमारेभे । भरतवाहुचलिसमरावसरोऽभि-
धीयते, तदा व्यूहरचनाशस्त्रद(ज्ञ?)लङ्कारवीरवर्णनाभट्टकोलाहलाभ्योत्थापनझलरिङ्गणझण-
त्कारादि ताभ्यां वर्णितुमारब्धं धारारूढश्च रसोऽजातारीतं, अजान्तरे नक्षसूरिगोविन्दा-
चार्यौ स्वरूपमुद्रे प्रकाश्य आहतुः—राजन् ! भट्टा भट्टाः ! शृणुत कथायुद्धमिदं, न तु
साक्षात्, अलं सम्ब्रमेण, इत्युक्त्वा लज्जिता विसिताश्च ते राजाद्याः संवृत्याकारमस्युः ।

१ ‘मद्महोविज’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (४० १११) ।

२ तस्य वर्णनं प्रभावक-चरित्रे (४० ११२)—

“तद्यात्रैवमनीभूय, चकपं क्षुरिकां निजाम् ।

मारिमारीति दग्धेन, नदन् सिंह इव कुपा ॥ १ ॥”

तदा गोविन्दाचार्यनन्नसूरिभ्यां भूयोऽप्यभाणि-किल शृङ्गारानुभविनो वयं इति तं सम्यक् व्याख्यातुं विद्मः, किं समराजिरमपि भवद्वत् प्रविष्टाः स्मः? कुरङ्गा इव शस्त्रे दृष्टेऽपि विभिन्नाः, आवाल्याद् गृहीतव्रताः परे भीरवः स्मः, परं भारतीप्रभाववचनशक्त्या रसान् सर्वान् जीवद्भू(पा)निव दर्शयामः । मोढेरके ये ते वात्स्यायनभावव्याख्याता(र)ः ते वयं नन्नसूरयः, इमे च गोविन्दाचार्याः, भवतां तदा मृषा विकल्पः समजनि । राजा सद्यो ललज्जे, तौ सूरौ क्षमयामास, आनर्चं वप्पभट्टिं च । तौ कतिचिद् दिनानि उपराजं स्थित्वा वप्पभट्टयनुज्ञया पुनर्मोढेरकपुरमगाताम् । गतः समयः कियानपि ॥

अन्यदा गाथकवृन्दमागतं तन्मध्ये वालिकैका सतालं नीलोत्पललोचना मृगाङ्गमुखी किन्नरस्वरा विदुषी गायति । तां दृष्ट्वा मदनशरजर्ज(रः स्म)रोत्कटज्वरो गलितविवेको गत-प्रायशौचधर्माभिनिवेशः कान्यकुब्जेशः पद्यद्वयं प्रभुप्रत्यक्षमपाठीत्—

“वक्त्रं पूर्णशशी सुधाऽधरलता दन्ता मणिश्रेणयः

कान्तिः श्रीर्गमनं गजः परिमलस्ते पारिजातद्रुमाः ।

वाणी कामदुधा कटाक्षलहरी सा कालकूटच्छटा

तत् किं चन्द्रमुखि ! त्वदर्थममरैरामन्थि दुग्धाम्बुधिः ? ॥ १ ॥—शार्दूल०

जन्मस्थानं न खलु विमलं वर्णनीयो न वर्णो

दूरे शोभा वपुषि निहिता पङ्कशङ्कां तनोति ।

विश्वप्रार्थ्यः सकलसुरभिद्रव्यगर्वापहारी

नो जानीमः परिमलगुणो वैस्तुकस्तूरिकायाः ॥ २ ॥”—मन्दाक्रान्ता

सूरिभिश्चिन्तितम्—अहो ! महतामपि कीदृग् मतिविपर्यासः—

“भस्त्रा काचन भूरिरन्ध्रविगलत्तन्मलक्लेदिनी

सा संस्कारशतैः क्षणार्धमधुरां बाह्यामुपैति द्युतिम् ।

अन्तस्तत्त्वरसोर्मिधौतमतयोऽप्येतां तु कान्ताधियाऽऽ-

श्लिष्यन्ति स्तवने नमन्ति चतुराः कस्यात्र पूत्कुर्महे ? ॥ १ ॥”—शार्दूल०

उत्थिता च सभा । त्रिमिर्दिनैर्भूषेन पुर्या बहिः सौधं कारितं मातङ्गीसहितोऽत्र वत्स्यामि इति धिया । तदवगतं वप्पभट्टिसूरिभिः । ध्यानप्रत्यक्षं हि तेषां जगद्भूतम् । ततोऽसौ कुकर्मणा नरकं मा यासीदिति कृपया तैर्निष्पद्यमाने सौधे भारपट्टे निशि खटिकया बोधि-दानि पद्यानि लिखितानि । यथा—

१ ‘तत् कालकूटं विपं’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे (पृ० १६४) ।

२ ‘दुग्धोदधिः’ इति प्रभावक-चरित्र-पाठः ।

३ ‘कस्तु कस्तू’ इति पाठ उपदेश-रत्नाकरे (पत्रं ५७) ।

४ ‘स्तवते’ इति उपदेश-रत्नाकर-पाठः ।

“शौचं (शैत्यं) नाम गुणस्तवैव तदनु स्वाभाविकी स्वच्छता
किं द्रूमः शुचितां भवन्त्यन्ति शुचयः सङ्गेन यस्यापरे ।

किञ्चातः परमुच्यते स्तुतिपदं त्वं जीवितं देहिनां
त्वं चेन्नीचपथेन गच्छसि पयः ! कस्त्वां निरोद्धुं क्षमः ? ॥ १ ॥—शार्दूल०

सद्वृत्तसद्गुणमहार्घ्यमहार्हकान्त !
कान्ताधनस्तनतटोचितचारुमूर्ते ! ।

आः पामरीकठिनकण्ठविलग्नभग्न !

हा हार ! हारितमहो भवता गुणित्वम् ॥ २ ॥—वसन्ततिलका

मौयंगीसत्तमणसस्त मेयणी तहय भुजमाणस्त ।

आमिडइ तुज्झ नायावलोक ! य को भट्टधम्मस्स ? ॥ ३ ॥—आर्या

उप्पहजायाइ असोहई य फलपुप्फपत्तरहियाए ।

बोरीइ पयं दिंसो भो भो पामर ! हसिज्जहसे ॥ ४ ॥

जीयं जलबिन्दुसमं, संपत्तीओ तरंगलोलाओ ।

मुमिण्यसमं च पिम्मं, जं जाणह तं करिज्जासु ॥ ५ ॥

लज्जिज्जइ जेण जणे, मयलिज्जइ नियकुलकमो जेण ।

कंठस्थिएवि जीवे, न हु तं कारिंति सप्पुरिसा ॥ ६ ॥”

प्रातरमूनि पद्यानि स्वयं आमो ददर्श, वर्णान् कवित्वगतिं चोपलक्षयामास । अहो !
गुरुणां मयि कृपा । अहो मम पापाभिमुखतेति ललज्ज, दध्यौ च सांकल्पिकं मद(ह)जन-
गमीसंगमास्पदं पापं मयाऽऽचरितम् । भारितोऽहं, क यामि ? करोमि किं ? कथं गुरोर्मुखं
दर्शयामि ? किं किं तपः समाचरामि ? किं तीर्थं सेवे ? ऊर्ध्वमुखं गृहीत्वा गच्छामि, दाखे-

१ ‘शौचं’ इति प्रभावक-चरित्रे । २ ‘व्रजन्ति शुचयः’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे, उपदेश-रत्नाकरे
तु ‘भवन्ति शुचयस्त्वसङ्गताऽप्ये यतः’ इति पाठः । ३ ‘किं वाऽतः परमस्ति ते’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे ।
४ ‘निरोद्धुं’ इति पाठः प्रभावक-चरित्रे । ५ ‘मूर्तिः’ इति पाठस्तु प्रभावक-चरित्रे ।

१ छाया—

मातङ्गीसक्तमनसो मेदनीं तथा च भुजमानसम् ।

आभ्रदयते तव ‘नायावलोक !’ य को भट्टधम्मस्स ? ॥ ३ ॥

उत्पद्यताया अशोभन्त्याश्च फलपुष्परहितायाः ।

बदयोः पदं ददानो भो भो पामर ! हसिष्यसे ॥ ४ ॥

जीवितं जलबिन्दुसमं, सम्पत्तयस्तरङ्गलोलाः ।

स्वप्नसमं च मेम, यत् जानासि तथा कुद ॥ ५ ॥

लज्जयते येन जने, मलिनीक्रियते निजकुलकमो येन ।

कंठस्थितेऽपि जीवे, न हि तत् कुर्वन्ति सप्पुरयाः ॥ ६ ॥

—इदं पद्यपदकं प्रभावक-चरित्रे श्रीवृष्णमहोत्तरिचरिते—इदयते, परन्तु चतुर्नृत्तयोर्योः पद्यवोर्विनिमयः
पाठान्तरमित्रता च ।

णात्मानं घातयामि । एवं ह्यु(दल?)वलायमानोऽनुचरानादिदेश-अग्निं प्रगुणयत । प्रगुणित-
स्तैरग्निः । समागताः श्रीवप्पभट्टिसूरयः । मिलितं चातुर्वर्ण्यम्, उक्तं तदधम् । यावत् सहसा
कृशानुं प्रविशत्यामस्तावद् बाहू धृत्वा सूरिभिरुक्तः—राजन् ! शुद्धोऽसि, मा स्म खिद्येथाः ।
त्वया हि संकल्पमात्रेण तत् पापं कृतं न साक्षात्, संकल्पेनाग्निमपि प्रविष्टोऽसि, चिरं धर्मं कुरु ।

“मनसा मानसं कर्म, वचसा वाचिकं तथा ।

कायेन कायिकं कर्म, निस्तरन्ति मनीषिणः ॥ १ ॥”—अनु०

इति वचनात् । विसृष्टोऽग्निः । जीवितो राजा । तुष्टो लोकः । प्रीतः सूरिः ॥

समयान्तरे वाक्पतिराजो मथुरां ययौ । तत्र श्रीपादस्त्रिदण्डी जज्ञे, स तल्लोका-
दवगम्य आमः सूरिन् वभाषे—भवद्भिरहमपि श्रावकः कृतः । दिव्या वाणी वः प्रसन्नैव ।
जानामि वः शक्तिं परेषां(रमां?) यदि वाक्पतिमपि आर्हतां दीक्षां ग्राह्यथाः । आचार्यैः प्र-
तिज्ञा चक्रे—तदा मे विद्या प्रमाणं यदि वाक्पतिं स्वशिष्यं श्वेताम्बरं कुर्वे । वाक्पतिस्तु क्रा-
स्तीत्युच्यताम्, राज्ञोक्तम्—मथुरायां विद्यते । सूरयो मथुरायां गता बहुभिः श्रीआमास-
नरैः सह, वराहमिहिराख्ये प्रासादे ध्यानस्थं वाक्पतिमद्राक्षुः । गत्वा तत्पृष्ठस्थैः सूरिभिः
भूरिस्वरेण आशीर्वादाः पठितुमारेभिरे—

“सन्ध्यां यत् प्रणिपत्य लोकपुरतो वद्धाञ्जलिर्याचसे

धत्से यच्च नदीं विलज्ज ! शिरसा तच्चापि सोढं मया ।

श्रीर्जाताऽम्बुधिमन्थने यदि हरेः कस्माद् विषं भक्षितं ?

मा स्त्रीलम्पट ! मा स्पृशेत्यभिहितो गौर्या हरः पातु वः ॥ १ ॥—शार्दूल०

एकं ध्याननिमीलनान्मुकुलितं चक्षुर्द्वितीयं पुनः

पार्वत्या विपुले नितम्बफलके शृङ्गारभारालसम् ।

अन्यद् दूरविकृष्टकामदहनक्रोधानलोदीपितं

शम्भोर्भिन्नरसं समाधिसमये नेत्रत्रयं पातु वः ॥ २ ॥—शार्दूल०

रामो नाम बभूव हुं तदवला सीतेति हुं तां पितु-

र्वाचा पञ्चवटीवने विचरतस्तस्याहरद् रावणः ।

निद्रार्थं जननीकथामिति हरेर्हुंकारिणः शृण्वतः

पूर्वं स्मर्तुरवन्तु कोपकुटिलभ्रूभङ्गुरा दृष्टयः ॥ ३ ॥—शार्दूल०

उत्तिष्ठन्त्या रतान्ते भरमुरगपतौ पाणिनैकेन धृ(कृ)त्वा

कृ(धृ)त्वा चान्येन वासो विगलितकवरीभारमसे वहन्त्याः ।

सद्यस्तत्कायकान्तिद्विगुणितसुरतप्रीतिना शौरिणा वः

शय्यामालिङ्ग्य नीतं वपुरलसलसद्बाहु लक्ष्म्याः पुनातु ॥ ४ ॥”—स्रग्धरा

एवं बहु पेठे । वाक्पतिर्ध्यानं विसृज्य संमुखीभूय सूरीनाह—हे वष्पभट्टिमिश्राः । यूयं किमस्मत्पुरः शृङ्गाररौद्राङ्गं पद्यपाठं कुरुध्वम् ? । वष्पभट्टयः प्राहुः । भवन्तः (सांख्याः)

“सांख्या निरीश्वराः केचित्, केचिदीश्वरदेवताः ।

सर्वेषामपि तेषां स्यात्, तत्त्वानां पञ्चविंशतिः ॥ १ ॥”—अनु०

इति ज्ञात्वा त्वदभिमतदेवाशिषः पठन्तः स्म, (अपरञ्च) वष्पभट्टयो जगदुः—किं तर्हि रुद्रादयो मुक्तिदातारो न भवन्तीति मनुष्ये ? वाक्पतिः प्राह—एवं संभाव्यते, वष्पभट्टयो वभापिरे—यो मुक्तिदानक्षमस्तं शृणु पठामि—

“मदेन मानेन मनोभवेन

क्रोधेन लोभेन च संमदेन ।

पराजितानां प्रसभं सुराणां

वृथैव सांख्यजुरुजा परेषाम् ॥ १ ॥—उपजातिः

(अयोगव्यवच्छेदद्वारविशिकायां श्लो० २५)

जं दिङ्मै करुणातरंगियं पु(फु)डा एयस्स सोमं(स्मं) मुहं

आयारो पसमायरो परियरो सन्तो पसन्ना तणू ।

तं मत्ते जरजम्मनिज्जरहरो (मञ्जुहरणो) देवाहिदेवो जिणो

देवाणं अवराण दीसह जओ नेयं सरूयं जए ॥ २ ॥”—शार्दूल०

इत्यादि बहु पेठे । वाक्पतिराह—स जिनः कास्ते ? । सूरिः—स्वरूपतो मुक्तौ, मूर्ति(त)स्तु जिनायतने । वाक्पतिर्ब्रूते—प्रभो ! दर्शय । ततः प्रभुरपि आमनरेन्द्रकारितप्रासादे तं निनाय, स्वयं प्रतिष्ठितं श्रीपार्श्वनाथमदीदृशत् । शान्तं कान्तं निरञ्जनरूपं दृष्ट्वा प्रबुद्धो वभाण—“अयं निरञ्जनो देव आकारेणैव लक्ष्यते” । तदा वष्पभट्टिसूरिमिदं वगुरुधर्मतत्त्वान्युक्तानि । रञ्जितः स मिथ्यात्वविषमुत्सृज्य जैनपिः श्वेताम्बरोऽभवत्, जिनमवन्दिष्ट, अपाठीञ्च—

“मैयनाहिसुरहिणं, इमिणा किंकरफलं नडाळे णं ।

इच्छामि अहं जिणवर !, पणाम किण कलुसियं काज्जं ? ॥ १ ॥—आर्या

१ भवन्तः सांख्या इति भवदभिमतदेवाशिषः पठन्तः स्म, यथारुचि हि श्रोतुः सुरः पठनीयं, वाक्पतिः—वष्पभट्टयः तथापि सुमुखो वयमांसं निघनं ज्ञात्वा इहं परमग्रहाद्यातुमायाताः स्म, इति उपदेशरक्षाकरे (पत्रं ५९)

२ छाया—

यद् इष्टिः करुणातरङ्गितपु(स्कु)डा एतस्य सौम्यं मुखम्

आकारः प्रशमाकरः परिकरः शान्तः प्रसन्ना तणूः ।

तद् मन्ये जराजन्मनिज्जरहरोः (मञ्जुहरणः) देवाधिदेवो जिनो

देवानामपरेषां इक्ष्यते यतो नैतत् स्वरूपं जगति ॥

३ छाया—

शृगनामिसुरमितेन अनेन किङ्करफलं लडाटे ।

इच्छामि अहं जिनवर ! प्रणामं कयं कलुषितं कर्तुम् ? ॥

दोवि गिहत्था धडहड, वच्चइ को किर कस्सवि पत्त भणिज्जइ ? ।

सारंभे सारंभं पुज्जइ, कदम कदमेण किमु सुव्वभ(ज्ज)इ ? ॥ २ ॥”-आर्या

अत्यासन्ने आयुषि मथुराचातुर्वर्ण्यस्य आमनृपसचिवलोकस्य च प्रत्यक्षं अष्टादश पाप-
स्थानानि त्याजितो नमस्कारं पञ्चपरमेष्ठिमयं श्रावितो जीवेषु क्षामणां कारितो वाक्पतिः
सुखेन त्यक्ततनुर्दिवमगमत् । तत् सर्व प्रधानैरपि अन्यैरपि प्रथमं ज्ञापितो नृपः, पश्चाद्
वप्प्रभट्टिर्गोपगिरिं गतः । राजा तुष्टुवे । सूरिभिरुक्तम्—

“आलोकवन्तः सन्त्येव, भूयांसो भास्करादयः ।

कलावानेव तुङ्गाद्रा-वर्ककर्मणि कर्मठः ॥ १ ॥”-अनु०

एकदा च राज्ञा सूरिः पृष्टः—किं कारणं येनाहं ज्ञातजैनतत्त्वोऽप्यन्तरान्तरा तापसधर्मे
रतिं वध्नामि । सूरिराह—प्रातर्वक्ष्यामः, प्रातरायाताः प्रोचुः—राजन् ! अस्माभिः भारतीव-
चसा प्राग्भवो ज्ञातः, त्वं कालिञ्जरगिरेस्तीरे शालिनामा तपस्वी शालद्रुमाधोभागे द्व्युप-
वासान्तरितभोजनरूपो बहूनि वर्षाणि तस्थौ । स मृत्वा त्वमुत्पन्नः, तस्यातिदीर्घतरा जटा-
स्तत्रैव लतान्तरिता अद्यापि सन्ति । तदाकर्ण्य स्वनरास्तत्र प्रहिता राज्ञा, तैर्जटा आ-
नीताः । सूरिवाक्संवादो दृष्टः, भूपतिः सूरीणां पादौ विलग्न्य तस्थौ, परमार्हतो बभूव ॥

अन्यदा सौधोपरितलस्थेनामेन कापि गृहे भिक्षार्थं प्रविष्टो मुनिर्दृष्टः । तत्र युवतिरेका
कामार्ता गृहागतं मुनिं परब्रह्मैकचित्तं रिरमयिषुः कपाटसंपुटं ददौ (बहुप्रार्थनेऽपि न क्षुब्ध-
स्तदा नूपुरे तत्पदोर्वबन्ध, तद् दृष्ट्वा सूरये समस्या दत्ता)—

“कैमाडसासज्ज (कामाडराएऽज्ज) वरंगणाए, अब्भत्थिओ जुव्वणगव्वियाए ।”

सूरि पुरः प्राह—

“न मन्नियं तेण जिइंदिण्णं, सनेउरो पव्वइयस्स पाओ ॥ १ ॥”-उप०

अन्यदिने प्रोषितभर्तृकाया गृहे भिक्षुः कश्चिद् भिक्षार्थी प्रविष्टः । राज्ञा सौधाग्रस्थेन
दृष्टः, तया भिक्षोः पारणायात्रमानीतं उपरि काकैर्भक्षितम् । मुनिकस्य दृष्टिस्तस्या नाभौ
स्थिता, तस्यास्तु दृष्टिस्तन्मुखकमले स्थिता । आत्मः सूरये समस्यामार्पयत्—

“भिक्षारो पिच्छइ नाहिमण्डलं सावि तस्स मुहकमलं”

१ छाया—

द्वावपि गृहस्थौ निरपेक्षौ व्रजतः कः किल कस्यापि पात्रं भण्यते ? ।

सारम्भः सारम्भं पूजयति कर्दमः कर्दमेन किं शुध्यते ? ॥

२ छाया—

कामादुरयाऽद्य वराङ्गनयाऽभ्यर्थितो यौवनगर्वितया ।

न मतं तेन जितेन्द्रियेण, सनूपुरः प्रव्रजितस्य पादः ॥

३ छाया—

भिक्षाचरः पश्यति नाभिमण्डलं साऽपि तस्य मुखकमलम् ।

सूरिराह—

“दुण्हं पि क्वालचटुयं च काया विलुम्पति ॥ १ ॥”

इति । आमः श्रुत्वा चमत्कृतः । अहो ! सर्वज्ञपुत्रका एते ॥

अन्यदा कोऽपि चित्रकूट भूपरूपं लिखितोपभृपं गतः । चप्पभट्टिना श्लाघिता तत्कला । नृपात् तेन टङ्ककल्लं लेभे । लेप्यमयविम्बचतुष्टयं कारितम् । एकं मथुरायां एकं मोहोरकवसतिकायां [अणहिलपुरे] एकं गोपगिरौ एकं सतारकाख्यपुरे । तत्र तत्र प्रतिष्ठाभायनाः कारिताः । अन्यदपि बह्वकारि ॥

अथामगृहे पुत्रो जातः सुलक्षणः । सोत्सवं तस्य दुन्दुक इति नाम प्रतिष्ठितम् । सोऽपि युवत्वे तैस्तैर्गुणैः पप्रथे । एकदा समुद्रसेनभूपाधिष्ठितं राजगिरिनामकं दुर्गं आमो रुरोध । अमितं सैन्यं कुहालादिसामग्री भैरवादयो यन्त्रभेदाः कृताः । प्राकारोऽतिबलेन प्रपातयितुमारेमे, नापतत् । आमः खिन्नः, तेन सूरयः पृष्टाः । अयमभ्रंलिहः प्राकारः कदाऽस्मामिर्गृहीष्यते ? । सूरिर्वभाण—तव पुत्रपुत्रो भोजनामा अमुं प्राकारं दृक्पातमात्रेण पातयिष्यति, अन्यो नैव । आमस्त्यक्कारम्भः प्राकाराद् बहिर्द्वादशाब्दीमस्थात् । शत्रुदेशमात्मसाच्चक्रे । दुन्दुकगृहे पुत्रो जातस्तस्य भोज इति नाम ददौ । स जातमात्रो पर्यङ्किकान्यस्तो दुर्गद्वाराग्रमानीतः प्रधानः, तद्दृक्प्रपातमात्रेण प्राकारः खण्डशो विशीर्णः । समुद्रसेनभूपो धर्मद्वारेण निःसृतः । आमो राजगिरिमविशत्, प्रजाभारो नारोपितः । अक्रूरा हि जैनराजर्षयः दयापरास्ते, रात्रौ आमाय राजगिर्यधिष्ठायकेन आभणितम्—राजन् ! यदि त्वमत्र स्थास्यसि तदा तव लोकं हनिष्यामि । आमः प्रत्युचे—लोकेन हतेन किं ते फलं ? यदि हनिष्यसि तदा मामेव घातय । एतन्निर्भयमामवचः श्रुत्वा तुष्टो व्यन्तर उवाच—प्रीतोऽस्मि ते सत्त्वेन, याचस्व किंचित्, राज्ञोचे—न किमपि न्यूनं, केवलं कदा मे मृत्युः ? ब्रूहीदम् । व्यन्तर उवाच—पणमासावशेषे आयुषि वक्ष्यामि, पुनराययौ सः, राज्ञोक्तं कियन्मे आयुः, व्यन्तरो वदति—देव !

“गङ्गान्तर्मगधे तीर्थे, नाया वै तरतः सतः ।

मकाराद्यक्षरग्रामो—पकण्डे मृत्युरस्ति ते ॥ १ ॥”—अनु०

पणमासान्त इति विद्याः, पानीयान्निर्गच्छन्तं धूमं यदा द्रक्ष्यसि तदा मृत्युर्ज्ञातव्यः । साधना च कार्या पारलौकिकी इति गदित्वा ततो देवो गतः । राजा प्रातः सूरिपार्श्वं गतः । सूरिरुवाच—राजन् ! यद् व्यन्तरेण त्वग्रे कथितं आयुःप्रमाणं तत् तयैव, धर्मपाथेयं गृहीयाः । तदाकर्ण्य भूपस्तुतोप विसिम्भिये च । अहो ज्ञानमथवा विस्मयः एव कः ? शूरः तेजस्वी, इन्दुराहादकः, गङ्गाम्भः पावनं, जैना ज्ञानिन इति ॥

दिनद्वये गते सूरिः श्रीआमस्य पुरः प्रसङ्गेन श्रीनेमिनाथस्याशीर्वादं पपाठ—

१ छाया—

ह्यप्यपि क्वालचटुयं च काया विलुम्पति ॥

“लावण्यामृतसारसारणिसमा सा भोगभूः स्नेहला

सा लक्ष्मीः स नवोद्गमस्तरुणिमा सा द्वारिका तज्जलम् ।

ते गोविन्द-शिवा-समुद्रविजयप्रायाः प्रियाः प्रेरकाः

यो जीवेषु कृपानिधिर्व्यधित नोद्वाहः स नेमिः श्रियै ॥ १ ॥—शार्दूल०

भूयः—

मग्नैः कुटुम्बजम्बाले, यैर्मिथ्याकार्यजर्जरैः ।

नोज्जयन्ते नतो नेमि—स्ते चेज्जीवन्ति के मृताः ? ॥ २ ॥”—अनु०

रैवतकीर्थमहिमा सूरिभिर्व्याख्याय तथा पल्लवितो यथा भूमिमाहत्योत्थाय परिकरं बद्ध्वा सरभसं भूपः प्रतिशुश्राव—रैवतके नेमिमवन्दित्वा मया न भोक्तव्यं इति, लोकैर्निषिद्धः, मा मा, दूरे रैवतको गिरिः, मृदवो भवादृशाः । राजाऽऽह—प्रतिज्ञातं मे न चलति । ततः सह सूरिणा आसः सारसैन्यो रैवतकायाचालीत् । स स्तम्भतीर्थं यावद् गतः तत्र हत्तापेन व्याकुलितोऽपि प्राणसन्देहं प्राप्तोऽपि नाहारमग्रहीत् । भीतो लोकः खिन्नः सूरिः, मन्त्रशक्त्या कूष्माण्डीं शक्तिं साक्षादानिनाय, तदग्रे कथयामास—तत् कुरु येन राजा जेमति जीवति । तद्वचनात् कूष्माण्डी विम्बमेकं महत् शिरसा विभ्रती गगनेनामसविधं गता । ऊचे च—वत्स ! अहमम्बिका तव सत्त्वेन तुष्टा । गगने आगच्छन्तीं मां त्वं साक्षादद्राक्षीः, मयेदं रैवतकदेशभूतदेवलोकशिखरान्नेमिनाथविम्बमानीतं, इदं वन्दस्व, अस्मिन् वन्दिते मूलनेमिः वन्दित एवेति कुरु पारणकम् । सूरिभिरपि तत् समर्थितम्, लोकेन स्थापितं तद् विम्बं वन्दित्वा राज्ञा ग्रासग्रहणं (कृतम्) । अद्यापि तद् विम्बं स्तम्भतीर्थे पूज्यते । उज्जयन्त इति प्रसिद्धं तत् तीर्थं, हृद्यातोद्यानि ध्यानयन्नाम्नो विमलगिरिं ऋषभध्वजं सोत्साहो वन्दित्वा यावद् रैवताद्रिं गतः तावत् तीर्थं दिगम्बरै रुद्धम्, श्वेताम्बरसङ्घः प्रवेष्टुं न लभते । आमेन तत् ज्ञात्वा ऊचे—युद्धं कृत्वा निष्पटान् हत्वा नेमिं नमिष्यामि, तावत् तद्दिगम्बरभक्ता एकादश राजानस्तत्र मिलिताः, सर्वे युद्धैकतानाः । तदा वप्पभट्टिः—स्थिरैः स्थेयं, एवं भूपं प्रतिबोध्य वप्पभट्टिरुपदिगम्बरं उपतद्भूपं च नरं प्रहित्यावभाण—इदं तीर्थं सद्योऽम्बिका दत्ते यस्य तस्य पक्षस्य सत्कमिति मन्ये, तैरुक्तं—युक्तं युक्तमेतत् । ततो वप्पभट्टिना सुराष्ट्र-वास्तव्यानां श्वेताम्बरीयाणां दिगम्बरीयाणां च श्रावकाणां शतशः कन्या मेलिताः पञ्च-सप्तवार्षिकाः, मिलिताः सभ्याः, वप्पभट्टिना अम्बादेवीपार्श्वात् कथापितं—यदि सर्वाः श्वेताम्बरश्रावककन्यका “उज्जिन्तसेलसिहरे” इति गाथां पठिष्यन्ति तदा श्वेताम्बरीयं तीर्थं, पक्षान्तरे तु दैगम्बरीयं इति । तद् आनीता श्वेताम्बरवालिकाः, सर्वाभिः श्वेताम्बर-पक्षश्रावकवालिकाभिः पठिता सा गाथा, अपरासु तु नैकयाऽपि; ततो जातं श्वेताम्बरसाङ्गं रैवतकं तीर्थम् । अम्बिकाया खस्थया पुष्पवृष्टिः श्वेताम्बरेषु कृता । ततो दिक्पटा नष्ट्वा महाराष्ट्रादिदक्षिणदेशानगमन् । राज्ञाऽन्यैरपि सर्वसङ्घैश्चिरात् तत्र मिलितैर्नेमिस्तत्र नेमे,

वित्तं ददे, प्रभासे चन्द्रप्रभः प्रणेमे, वन्दिमोक्षः सर्वत्रापि कारितः, आमस्य भुक्तौ तदा गुर्जरादिदेशाः, तीर्थादीनां चिरं पूजोपयोगिनो हृदा (हृष्टा?) घाघाटाः प्रहृष्टाः । एवं कार्याणि कृत्वा सूरिन्पौ गोपगिरिं प्राविशताम् । सहपूजादिमहास्तत्र नवनवाः । प्राप्तप्राये काले दुन्दुको राज्ये प्रतिष्ठितः, आपृष्टः सः, लोकोऽपि क्षमितः, अनृणो देशः कृतः । सह सूरिणा नावारूढो गङ्गासरिचिरे तीर्थं मागधं गतः । तत्र जले धूमं दृष्टवान् तदा सूरिन्द्रं क्षमयन् संसारमसारं विदग्धनशनमगृहीत समाधिस्थः । श्रीविक्रमकालाद् अष्टशतवर्षेषु नवत्यधि-केषु च्यतीतेषु भाद्रपदशुक्लपञ्चम्यां पञ्चपरमेष्ठिनः सरन् राजा दिवमध्यघ्नात् । सूरयस्तत्त्वज्ञा अपि तदा रुरुदुः । चिरप्रीतिमोहो दुर्जय एव । सेवकास्तु चक्रन्दुः—हा शरणागतरक्षावञ्च-कुमार ! हा राजस्यापनादाशरथे ! हा अश्वदमननल ! हा सत्यवाग्युधिष्ठिर ! हा महा- (हेम) दानकर्ण ! हा मज्जजैनतत्त्वश्रेणिक ! हा सूरिसेवासम्प्रते ! हा अनृणीकरणविक्र-मादित्य ! हा वीरविद्यासातचाहन ! अस्मान् विहाय क्व गतोऽसि ? दर्शयैकदाऽस्मभ्यमा-त्मानं, मैकाकिनो मुञ्च । एवं विलपन्तस्ते सूरिभिः प्रतिबोधिताः—भो भो सत्यं दैवेन पापेन

“आलब्धा कामधेनुः सरसकिसलयश्चान्दनधूर्णितो हा

छिन्नो मन्दारशाखी फलकुसुमभृतः खण्डितः कल्पवृक्षः ।

दग्धः कर्पूरखण्डो घनहतिदलित मेघमाणिक्यमाला

मिश्रः कुम्भः सुधायाः कमलकुचलयैः केलिहोमः कृतोऽयम् ॥ १ ॥”—सर्ग०

तथा मा शोचत शोचत, यतः—

“पूर्वाह्णे प्रतिबोध्य पङ्कजवनान्युत्सृज्य नैशं तमः

कृत्वा चन्द्रमसं प्रकाशरहितं निस्तेजसं तेजसा ।

मध्याह्णे सरितां जलं प्रसृमरेरापीय दीप्तैः करैः

सायाह्णे रविरस्तमेति विवशः किं नाम शोच्यं भवेत् ? ॥ १ ॥”—शार्दूल०

इति लोकं निःशोकं कृत्वा लोकेन सह सूरिगोपगिरिमगात् ।

सूरिभिः दुन्दुको नाम राजा आमशोकेन जात्यमुक्ताफलस्थूलानि अश्रूणि समुत्तिरन् हिमम्लानदीनवदनः समुल्लसच्चिन्ताचान्तस्वान्तो बभाषे—राजन् ! कोऽयं महत्तस्तव पितृशोकः ? स हि चतुर्वर्गं संसाध्य कृतकृत्यो बभूव, यशोमयेन देहेन च आचन्द्रार्कं जीवन्नेव (आस्ते) । सुपुण्यलक्ष्मीकीर्तिलक्ष्म्या चेति द्वे नरस्योपकारिण्यौ बल्लभे ।

“पुण्यलक्ष्म्याश्च कीर्तेश्च, विचारयत चारुताम् ।

स्वामिना सह यात्येका, परा तिष्ठति पृष्ठतः ॥ १ ॥”—अनु०

अन्योऽपि कोऽप्येवंविधो भवतु इत्येवंविधाभिर्वाग्भिर्दुन्दुकराजं सूरिराजो निशोकम-कार्पीत् । दुन्दुकः शनैः शनैः परमार्हतोऽभूत् । राजकार्याण्यकार्पीत् । त्रिवर्गं समासेविष्ट । एवं वर्तमाने काले दुन्दुकश्चतुष्पथेऽगच्छत्, कण्टिकां नाम गणिकामुदाररूपां [चिद्रूपां]

युवजनमृगवागुरां मदनमायामयीमालोकिष्ट, तां शुद्धान्तस्त्रीमकार्षीत् । तथा दुन्दुकस्तथा वशीकृतो यथा यदेव सा वदति तत् सत्यम्, यदेव सा करोति तदेव हितं मनुते । सा तु कर्मणकारिणी वाक्पटुः सर्वं राज्यं ग्रसति हिमानीव चित्रं, भोजमातरं पद्मां नाम अन्या अपि राज्ञीरन्वयवतीर्विनयवतीर्लावण्यवतीस्तृणाय मनुते ॥

एकदा कलाकेलिर्नाम ज्योतिषिको निशि विसृष्टे सेवकजने दुन्दुकराज्यं विजनं दृष्ट्वाऽवादीत्-देव ! वयं भवत्सेवकत्वेन सुखिनः श्रीशाः, अतो यथातथं ब्रूमः । अयं ते भोजनामा तनयो भाग्याधिकस्त्वां हत्वा तव राज्ये निवेश्यते, यथार्हं स्वयं कुर्वीथाः । राजा तदवधार्य वज्राहत इव क्षणं मौनी तस्थौ । ज्यौतिषिकं विससर्ज । सा वार्ता भोजजननीसहचर्या दास्यैकया विपुलस्तम्भान्तरितया श्रुता भोजमात्रे च उक्ता, सा पुत्रमारणाद् विभाय । राजाऽपि कण्टिकागृहमगात् । साऽपि राजानं सचिन्तमालोक्या-भाणीत्-देव ! अद्य कथं म्लानवदनः ? । राजाऽऽह स्म-किं क्रियते ? विधिः कुपितः, पुत्रान्मे मृत्युर्ज्ञानिना दृष्टप्रत्ययशतेनोक्तः । कण्टिका वदति स्म-का चिन्ता ? मारय पुत्रम् । सुतमपि निर्दलयन्ति राज्यलुब्धाः, सुतो न सुतः, सुतरूपेण शत्रुरेव सः । तद्वचनात् दुन्दुकः सुतं जिघांसयामास । यावता घातयिष्यति तावता भोजमात्रा पाटलीपुरे स्वभ्रातृणां शूराणां राज्यश्रीस्वयंवरमण्डपानां स्नेहलानां धर्मज्ञानामग्रे प्रच्छन्न-लेखेन ज्ञापितं यथा—एवं एवं भवतां भागिनेयो विनक्ष्यति, राजा रुष्टः, आगत्य एनं गृहीत्वा गच्छत, रक्षत जीववत्, मा स्माहं भवत्सु जीवत्सु निष्पुत्राऽभूवमिति । तेऽध्यागच्छन्, दुन्दुकमनमन्, उत्सवमिषेण भागिनेयं भोजं गृहीत्वा पाटलिपुरमगमन्, तत्र तमपीपठन्, अलीललन्, शस्त्राभ्यासमचीकरन् । यावन्नवमं वर्षं तत्र तस्य पञ्चाष्टदिनैः कतिभिरप्यूर्नमतिक्रामति स्म, कण्टिका दुन्दुकं विज्ञपयति स्म—देव ! पुत्ररूपः शत्रुस्ते मातृशाले वर्धते, नखच्छेद्यं परशुच्छेद्यं मा कुरु, अत्रानीय छन्नं यमसदनं नय । राजाऽऽह—सत्यमेतत् । ततो दूतमुखेन दुन्दुको भोजं तन्मातुलपार्श्वेऽयाचीत् । ते भोजं नार्पयन्ति । पुनः पुनः प्राह, दूतान् दुन्दुकः ग्रहिणोति । भोजमातुलाः प्राहुः—राजन् ! वयं तव भावं विद्धः । नार्पयामः । विधर्मपात्रमसौ । अन्योऽपि शरणागतो रक्ष्यः क्षत्रियैः, किं पुनरीदृग् भगिनीपुत्रः ? बलात्कारं ब्रूषे चेद् युद्धाय प्रगुणीभूयाः । वयं भगिनीपतये चमत्कारं दर्शयिष्यामः । तद्वतैरागत्योक्तः दुन्दुकः कुपितोऽपि तान् हन्तुं न क्षमः । भोजोऽपि तैः पितुर्दुष्टत्वं ज्ञापितः कवचहर उपपितृ नैति । ततो दुन्दुकेन वप्पभट्टिसूरयः प्रार्थिताः—यूयं गत्वा भोजं सुतमनुनीयानयत, मानयत माम् । अनिच्छन्तोऽपि तत्सैनिकैः सह पाटलीपुत्रं चेलुः । अर्धमार्गं संप्राप्ताः । स्थित्वा विमृष्टं ज्ञानदृशा-भोजस्तावन्मम वचसा नृपसमीपं नैष्यति, आनीयते वा यथा तथा तदाऽऽनीतोऽपि पित्रा हन्येत, वाग्लङ्घने राजाऽपि क्रुद्धो मां हन्ति, तस्माद् 'इतो व्याघ्र इतो दुस्तटी'ति न्यायः प्राप्तः, साम्प्रतं च

ममायुः दिनद्वयमवशिष्यते, तस्मादनशनं शरणमिति विमृश्यासन्नस्था यतयो भाषिताः—
नन्नसूरिगोविन्दाचार्या प्रति हितं ब्रूयात् । श्रावकेभ्योऽपि मिथ्या दुष्कृतं ब्रूयात् ।
परस्परममत्सरतामाद्रियध्वम्, क्रियाः पालयत, बालवृद्धान् लालयत । न वयं युष्मदीयाः,
न यूयमस्मदीयाः । सम्बन्धाः कृत्रिमाः सर्वे । इति शिक्षयित्वाऽनशनस्थाः शमताम्रपन्नाः ।

“अर्हत्स्त्रिजगद्वन्द्वान्, सिद्धान् विध्वस्तवन्धनान् ।

साधूंश्च जैनधर्मं च, प्रपद्ये शरणं त्रिधा ॥ १ ॥—अनु०

महाप्रतानि पञ्चैव, पष्ठकं रात्रिभोजनम् ।

विराधितानि यत् तत्र, मिथ्यादुष्कृतमस्तु मे ॥ २ ॥”—अनु०

इति शुवाणा आसीना अदीनाः कालमकार्षुः । श्रीवृष्णभट्टिसूरीणां श्रीविक्रमादित्या-
दष्टशतवर्षेषु (सं० ८००) गतेषु भाद्रपदशुक्लतृतीयायां रविदिने हस्तक्षेपे जन्म, पञ्चन-
वत्यधिकेषु (सं० ८९५) गतेषु स्वर्गारोहणं, तदैव मोढेरके नन्नसूरीणामग्रे भारत्योक्तं—
भवद्गुरव (रुचान्धवा ?) ईशानदेवलोकं गताः । तत्र बाढं शोकः प्रससार ।

“शास्त्रज्ञाः सुवचोऽन्यिता बहुजनस्थाधारतामागताः

सद्गुत्ताः स्वपरोपकारनिरता दाक्षिण्यरत्नाकराः ।

सर्वस्याभिमता गुणैः परिवृता भूमण्डनाः सज्जनाः

धातः ! किं न कृतास्त्वया गतधिया कल्पान्तदीर्घायुषः ? ॥ १ ॥”—शार्दूल०

गृहैस्तु प्रबोधो दत्तः—

“हित्वा जीर्णं नवं देहं, लभते भो पुनर्नवम् ।

कृतपुण्यस्य मर्त्यस्य, मृत्युरेव रसायनम् ॥ १ ॥”—अनु०

इति ॥

दुन्दुकेन सूरिभिः सह ग्रहिताः सैनिकास्ते व्यावृत्य दुन्दुकपार्श्वं गताः । सोऽपि पश्चा-
त्तापानलेन दन्दद्वयते स्म । भोजेनापि समातुलेन सूरिशिष्याणामन्येषामपि लोकानां
मुखादवगतं यत् सूरय एवमर्थं तव पार्श्वं नाजग्मुः—मा स्मायमस्मदुपरोधशङ्काधुब्धचित्तः
पितुः पार्श्वगतो मर्तेति कृपां दधुः । तदेतदाकर्ण्य भोजस्तथा पीडितो यथा वज्रपातेना-
पीड्यते, पितुरन्तिकं नागादसौ । एकदा मालिकः कश्चित् पूर्वमामराजभृत्यो विदेशे
भ्रमित्वा भोजान्तिकमाययौ पाटलीपुरे । तेनोक्तम्—देव ! त्वमस्मत्स्वामिकुलप्रदीपः,
मया विदेशे सद्गुरोर्मुखाद् विद्यैका लब्धा मातुलिङ्गी नाम, ययाऽभिमन्त्रितेन मातुलिङ्गेन
हताः करिहरिप्राया अपि वलिनो ध्विन्यन्ते, मानवानां तु का कथा ? देव ! गृहाण त्वम् ।
भोजेन सा तस्माददत्ता, प्रमाणिता, सत्या, चिन्तितकृत् । मालिको दानमानाभ्यां
भोजेन रक्षितः । मातुलाः सर्वे भोजेन विद्याशक्तिं प्रकाशय तोषिताः । ते ऊचुः—यदीयं ते
शक्तिस्तदा प्राभृतमिषेण मातुलिङ्गानि गृहीत्वा अस्माभिः सह पितुः समीपं व्रज । पितरं
निपात्य राज्यं गृहाण । तद् रुच्ये भोजाय, चलितो बहुमातुलिङ्गशाली सन्, गतः पितु-

द्वारं, कथापितं च-तात ! त्वं पूज्योऽहं शिशुः, त्वत्तो मरणं वा राज्यं वा सर्वं रम्यं मे । राजा संतुष्टः, अहो विनीतः सुत आयातु इति विमृश्य आहूतो भोजः, सोऽपि ततो मध्यमागतः, एकासनस्थौ कण्टिकाराजौ मातुलिङ्गेन जघान, सम्यग् विद्या नान्यथा । उपविष्टो दुन्दुकराज्ये भोजः । तन्मातुला अतुल्यं तोषं दधुः । माता पद्मा प्रससाद । दुन्दुकेन धनहरणग्रासोद्दालादिना दूनचरा राजन्यकाः पुनर्जातमात्मानं मेनिरे । महाजनो जिजीव, वर्णाः सर्वे उन्मेदुः । संसारसरोऽम्भोजं भोजं कमला भेजे । दोर्वलात् परिच्छदवलाच्च जगज्जिगाय ॥

अथ कृतज्ञतया मोढेर(क)पुरे नन्नसूरये विज्ञप्तिं दत्त्वा उत्तमनरानप्रैपीत् । ते गतास्तत्र, विज्ञप्तिर्दर्शिता, तैस्तत्र वाचिता नन्नसूरिगोविन्दाचार्याद्यैर्यथा—स्वस्ति श्रीमोढेरे परमगुरुश्रीनन्नसूरिगोविन्दसूरिपादान् गोपगिरिदुर्गात् श्रीभोजः परमजैनो विज्ञापयति यथा—इह तावत् प्रज्ञागङ्गाहिमाद्रयः सामाचारीनारीसौभाग्यवर्धनमकरध्वजाः क्षितिपतिसदः-कुमुदिनीश्वेतदीधितयो भारतीधर्मपुत्राः श्रीवप्पभट्टिसूरयस्त्रिदिवलोकलोचनलेह्यललित-पुण्यलावण्यतामादधिरे, तत्स्थाने सम्प्रति दीर्घायुपो यूयं स्थ । दृष्ट्वैतां विज्ञप्तिं प्रमाणेनात्र पादा अवधार्याः, (तद्) दृष्ट्वा भक्तिरहस्यं सूरयः ससङ्गाः सुतरां जहर्षुः, सङ्गानुमत्या गोविन्दाचार्यं मोढेरके मुक्त्वा श्रीनन्नसूरयो गोपगिरिमसरन् । भोजः पादचारेण ससैन्यः संमुखमायातः, गुरोः प्रादोदकं पपौ । उल्लसत्तृष्णो गिरं शुश्राव । स्थानस्थानमिलितजनहृदयसंघट्टचूरितहारिहारमौक्तिकधवलितराजपथं पुरं निनाय, सिंहासने निवेशयामास (तान्) । ततः मङ्गलं चकार नान्दीध्वनिः उत्सवाः नर्तनं आनन्दः तदानन्दमयो बभूव, तदादेशान् शुश्राव, तद्भक्तानात्मवद् अदर्शत्, मन्तुयुक्तान् विपवदीक्षांचके । तदुपदेशाज्जिनमण्डितां मेदिनीं विदधे । दुन्दुकस्य तादृग् मरणं स्मृत्वा कुपथेषु न रेमे । मथुराशत्रुञ्जयादिषु यात्रां चकार । एकादशव्रतानुचरणपूर्वं राजर्षेर्यशांसि उद्धार, चिरं राज्यं चकार । इत्येवं गोपगिरौ भोजो धर्मं लालयामास, प्रजाः पालयामास, उदियाय च । अन्यैरपि पुण्यपुरुषैरेवं भाव्यम् ? ॥

॥ इति श्रीवप्पभट्टिसूरिचरित्रं समाप्तम् ॥

१ प्रतिप्रान्तेऽयमुल्लेखः—

महोपाध्यायश्रीसकलचन्द्रशिष्यमहोपाध्यायश्रीशान्तिचन्द्रशिष्यगणिरतिचन्द्रेण लिपीकृतं (उद्देपुरात् सार्धक्रोशे) देवालीनगरे । ग्रन्थार्थं ५५९ वप्पभट्टिचरित्रम् ॥ ॥ शुभं भवतु ॥ संवत् १६५१ वृषे (वर्षे) ॥

२ इदं चरित्रं श्रीराजशेखरसूरिप्रणीतचतुर्विंशतिप्रबन्धस्यैकतमः प्रबन्ध इति मुद्रितपुस्तकदर्शनेन तदनुवादावलोकनेन च प्रतिभाति ।

पाठान्तराणि

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१	१४	तस्यामन्नणे	तस्यामन्नणम्
१	१४	कचित् डः	कचित् डप्रत्ययः
१	१६	०नान्त्यस्य लोपः	०नान्त्यस्वरलोपः
१	१६	०दिकः पापवर्गो	०दिकवर्गो
१	१७	तस्यामन्नणे	तस्यामन्नणम्
६	११	नयरे	नेन्द्रे
८	१२	रतः	रतः—सक्तः
९	३०	भवर्णात् पातु	भवर्णात् नुः—पुरुषस्य पातु
९	३१	मध्यवर्तिनं	मध्ये वर्तिनं
१२	५-६		तृतीयचतुर्थचरणयोः पूर्वापरीभावः
१२	९	स जिनाजितः	जिनाजितः सः
१२	१०	त्रिजगद्भिः	त्रिजगद्भिरपि
१३	२५	शरणा०	चरणा०
१४	२	किंविधान्	किंविशिष्टान्
१४	३	शेषाद्विभाषा	शेषाद्वा
१७	४	यया	यया सा
१८	१०	अमरहितया	अश्रमया—अमरहितया
२४	२	शान्ता	विद्वज्जनस्य धर्मं, शान्ता
२५	१५	कृताखिलजगज्जनाहित०	समस्तजगतां कृताऽहित०
२५	२०	सुरमिखिता	सुरमिखिता—गोखिता
२५	२१	विमर्षाति	विभ्रती
३४	१०	समीरम्	वायुम्
३५	१८	निवहः	निवहस्तीर्थकृतम्
३५	१८	भवोदधौ	भवोदधौ—संसारसमुद्रे
३५	२०	वितरतु	वितरतु—विस्तारयतु
३६	१८	अतीव शिवा	अतिशयेन शिवा—कल्याणी शिवदेवतत्वात्
३७	१०	फनकच्छर्वि	फनकरुषि
४३	१७	अहिता—वैरिणः	अहिता एव वैरिणः

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
४३	१८	बहुप्रकारैः	बहुधा-बहुप्रकारैः
४५	७	नित्यं सौख्यं	अतिसौख्यं
४५	९	भवत्येव चेति	भवत्येवेति
५२	२३	यस्मिन्	यस्मिस्तम्
५४	४	घातका	घातुका
५४	१०	घातकानां	घातुकानां
६४	९	अतीष्टा	अभीष्टा
८७	७	पद्मं हस्ते यस्याः सा	अस्य स्थानं 'हस्तिकाय'पदस्य पूर्वं
९२	१६	यस्याः	यस्यां
९४	१३	घस्मरः	स एव विशिष्टो घस्मरः
९९	६	यया	यया सा
१००	१०	सा	०
१०३	२७	तुशब्दश्चार्थे	तुशब्दः पुनःशब्दार्थे
१०९	२१	जगता	बाहुभ्यो जगता
११७	३०	गुरुत्सवानां	उत्सवानां
१२९	९	अरहितापश्चासौ	अरहिता-अत्यक्ता आपो-जलं येन सोऽरहितापश्चासौ
१३१	१६	वर्धने	वर्धमाने
१३२	२५	टीकान्तरम्—श्रुतं-ज्ञानं तस्य निधिः तद्विषयं ईशितुं शीलं यस्याः सा तथोक्ता तत्संबोधनं हे श्रुतनिधीशिनि स्वामिनि ! बुद्धिरेव वनावली तस्या द्रवो बुद्धि-वनावलीद्रवस्तं बुद्धिवनावलीद्रवं अज्ञानलक्षणम् । तथा भवः-संसारस्तस्माद्भियो-भयानि तासां पदं-स्थानं हे देवि ! आदरात्-प्रयत्नात् समैतत् सर्वं हर-अपनयेति सम्बन्धः । तथा अवमं-पापं नुदति-प्रेरयति या सा तत्संबोधनं अवमनुत् । किंभूतं पदम् ? 'रचितापदं' रचिता-विहिता आपद् येन तत् तथोक्तम् । केन हेतुभूतेन ? तमसा-अज्ञानेन । किंविशिष्टेन तमसा ? 'अनुत्तमसारचिता' अनुत्तमं-अनिकृष्टं पाराहिकं यद् वस्तु तस्य सारः अनुत्तम-सारस्तं चिनोति-वृद्धिं नयतीति अनुत्तमसारचित् तेन । कदाचिदिदं विशेषणं भगवत्याः क्रियते । हे देवि ! किंविशिष्टा त्वम् ? । न विद्यते उत्तमा उत्कृष्टा यस्याः सा 'अनुत्तमा' । सारो-बलं तेन चिता-व्याप्ता सारचिता । सा अनुत्तमा सारचितेति गतार्थम् ॥ ८० ॥	

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	मूलपाठः	पाठान्तरम्
१३७	८	अवत्	अवत्—रक्षत्
१४०	१०	तां	त्वं
१४१	२०	नुताः	नुताः—स्तुताः
१४२	३०	पात—रक्षत इति क्रिया	पात—अपितु पिवत
१५०	१०	यत्र तस्मिन्	यस्मिन्
१५०	१२	अवरा	अहानयो—हानिरहिता घना यत्र । अवरा
१५२	२०	निर्धा(दा)रणे	निर्दारणे
१६०		स्पष्टं	निर्मलम्
१६२	२३	फाव्यान्तेऽयमुद्देशः—	

इति श्रीचतुर्विंशतिजिनस्तुतयः कृता वप्पभट्टिसूरिभिः ॥

१८७	५	पाटलिपुरे	पाटलापुरनगरे
१८७	६	नमस्कारकरणाय	नमस्करणाय
"	७	मोढेरकपुर०	मोढेरपुर०
"	७	चात्माराम०	रात्रावात्माराम०
"	९	प्रभाते च	प्रातः
"	१०	द्रु(ड)	डु
"	१२	सपरिच्छदाः	प्रचुरपरिच्छदाः
"	१२	हन्तुं	हन्तुमहं
"	१५	०प्रागतः	०त्र समागतः
"	१७	आलापितः—वत्स !	आलेपे—वत्सक !
"	१८	०यस्तुष्टिं न मन्यन्ते	०यस्तुष्टिं न तन्वते
"	१९	करप्राप्यानि	चयप्राप्यानि
"	१९	लक्षणसाहित्यादीनि	लक्षणवर्कसाहित्यादीनि
"	२०	आगतौ	वन्दितुमागतौ
"	२३	भवतितीर्षुः	भवं तितीर्षुः
"	२४	मत्कुलतन्तुः	नः कुलतन्तुः
"	२४	उदितम्	गदितम्

* एकस्मिन्नेव पृष्ठे इयन्ति पाठान्तराणि मधोपलब्धानि श्रीहेमचन्द्राचार्यप्रन्यावस्थां विंशतितमाङ्के ग्रन्थे मुद्रिष्याद् श्रीरामदेवरसुरिहस्तचमुषिचितिप्रबन्धात् । अत इदं कार्यं कियत्परिश्रमजन्यं सम्मानाति विद्वानेव । ततोऽऽहः परं प्रायः संदिग्धस्थलेषु पाठान्तराणि मया दीयन्ते ।

पृष्ठम् पङ्क्तिः मूलपाठः

पाठान्तरम्

१८७ २६ बुद्धिः प्रलयं

बुद्धिर्विषयं

१८८ १३ यशोधर्मं

यशोधर्मं

१८८ १८ खनामादि (ग साक्षान्) मुखते

खनाम नामाददत्ते

१८९-९० (त्वया निर्वासिता, स-
पुत्रा समानीयतां, राक्ष-
तुष्टाऽऽनीता)

तदा देवेन सपत्नीवपसा निष्कासिता सा प्रत्यानीयता ।
राक्षसा सा समीभमानासिता सपुत्रा गौरविता च ।

१९६ १६-१८ (सूरिभिर्धर्मं नृपो गोप-
निरिगमनाय पृष्टः, ध-
र्मेण प्रतिष्ठा साविता,
सूरिभिस्तत्पुंसिः स्वामीध-
ररूपेणामागमनेनोत्ता,
प्रधानजनः)

सूरीश्वरो विलम्पाय महारक्ष्यं कानपि कथामनीकयन् ।
रसावतारः स कोऽपि जानो यो रम्भाविहोचमाप्रवृण्णीय-
कोऽपि दुर्लभः । आमो राजाऽमूर्त्यं कङ्कणं महज्जके मुखत्वा
वेश्यागृहे उपित आसीन् । सा तु लज्जयापतयारम्भी ।
एकं कङ्कणमामो राजद्वारे शुभ्रजगाम । अपराधे राक्षः
पाशाद् वप्पभट्टिसूरिनिर्मुक्तत्वापितम्—देव ! गोपमिरावा-
मपार्थं यामः, अनुशां शीयताम् । धर्मेण भजितम्—भव-
तामपि दाणी विनष्टते, भवद्भिर्भजितमभून्—यदा तव
दृष्टौ आसः समेत्यास्मानादयति, तदा यामो नार्थाक् ।
तन् किं विस्मृतम् ? । जिह्मे किं वो हे साः ? । आचार्या
जगद्गुरुः—धीधर्मदेव ! मम प्रतिष्ठा पूर्णा । राजाऽऽह—क-
थम् ? । सूरिर्वदति—आमो राजाऽत्र स्वयमागतमव दृष्टौ ।
राजाऽऽह—कथं शायते ? । सूरिः—यदा भवद्भिः पृष्टं—
भवतां स्वामी कीदृशः ? विशिष्टैस्त्वदा भणितम्—सगिकाध-
ररूपः, तथा 'श्रीजउरा' शब्दोऽपि विमृश्यताम्, 'शेरा'
शब्दोऽपि यो मयोक्तोऽभून्, तस्मान् प्रतिष्ठा पूर्णा मे ।
अत्रान्तरे केनापि राजद्वारादामकङ्कणं नृपधर्महस्ते
दत्तमामनामाङ्कितम् । द्वितीयं वेश्याया दत्तम् । तद् दृष्ट्वा
नष्टसर्वस्वस्तद्व(?)न श्व शुशोच—धिङ् मां यन्मया शत्रुः
स्वगृहमायातो नार्थितो न च साधितः । धर्मेण मुक्तलिताः
सूरयः पुरः कापि स्थितेनामेन सह जग्गुः । मार्गे ग-
च्छता आमेन पुलीन्द्र एको जलाशयमध्ये जलं छगलव-
न्मुखेन पिबन् दृष्टः । आमराजेन सूरीणाममे एत्योक्तम्—
“पसु जिम पुलिन्द उ पउ पीयइ पंधिउ कवणिण कारणिण”

पृष्ठम् पङ्क्तिः मूलपाठः

पाठान्तरम्

१९६ २४ वप्पभट्टे (टे)। प्रयत्नात्

१९९ २९ (भणितः)

१३ सद्रया (द्रवाः)

२०१ ३ व्यशि(श्रि)यत्

२०१ ८-९ (धृत्वा० प्रसङ्गगतान्)
कामाक्तान् रागवादान्

२०१ २५ शस्त्रज्ञा(ज्ञा)

२०३ १८ सांकल्पिकं मद(ह)जनं—

२०४ १ घातयामि । एवं दृ(टल)

२०४ १० परेपां(रमां)

२०६ १६-१७ (बहुप्रार्थनेऽपि० दत्ता)

२०६ १८ कमाडसासज्ज

२०८ १८ (कृतम्)

सूरिमिरभाणि—“कर वेवि करंविक्क कञ्जलिणं मुत्तु-
अंसु निवारणिण” । राहा प्रत्ययार्थं स समाकार्य० ।

वत्सक ! वप्पभट्टे !

पृष्ठः

सवरूया

व्यशिश्रणत्

मोढेरकपुरे स्तः । गुणोत्कण्ठयाऽमितसैन्य आमस्तत्र गतः ।
तदा नञ्सूरिर्व्याख्यानेऽवसरायांवान् यात्स्यांथनोकान्
कामाद्गभावान्

शस्त्रज्ञा०

सांकल्पिकमिदं जनं—

अथवा ह्यातम्—सर्वजनसमर्थं पापमुद्गीर्य काष्ठानि भक्ष-
यामि । एवं टल०

परमरेखां ।

मुनिर्नेच्छति ताम् । तया मुनये पादतलप्रहारे दीयमाने
नृपुर् मुनिवरचरणे प्रविष्टं काकतालीयन्यायेन अन्धवर्त्त-
कीन्यायाथ । राजा तद् दृष्ट्वा सूरये संमत्सौ ददौ

कवाडमासज्ज

चक्रे

स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची

(स्पष्टीकरणसाधनीभूतग्रन्थानां सूची)

जैनग्रन्थाः

कर्तारः

सिद्धहेमशब्दानुशासनम्

कलिकालसर्वज्ञश्रीहेमचन्द्रसूरिः

अभिधानचिन्तामणिः

”

त्रिपष्टिशलाकापुरुषचरित्रम्

”

अयोगव्यवच्छेदद्वात्रिंशिका

”

स्तुतिचतुर्विंशतिका

श्रीशोभनमुनीश्वरः

श्रीचतुर्विंशतिजिनानन्दस्तुतयः

मुनिवर्यश्रीमेरुविजयः

स्तोत्ररत्नाकरस्य द्वितीयो विभागः

प्रकाशचित्री-श्रीयशोविजयजैनग्रन्थमाला

भक्तामरस्तोत्रम्

श्रीमानतुङ्गसूरिः

न्यायकुसुमाञ्जलिः

न्यायविशारद-न्यायतीर्थ-मुनिश्रीन्यायविजयः

अध्यात्मतत्त्वालोकः

”

स्थानाङ्गम्

गणधरः

तत्त्वार्थाधिगमसूत्रम्

वाचकवर्यश्रीउमास्वातिः

आचारदिनकरः

श्रीवर्धमानसूरिः

निर्वाणकलिका

श्रीपादलिप्तसूरिः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिः

गणधरः

जम्बूद्वीपप्रज्ञप्तिवृत्तिः

जगद्गुरुश्रीविजयहीरसूरिः

प्रवचनसारोद्धारः

श्रीनेमिचन्द्रसूरिः

विचारसारप्रकरणम्

श्रीप्रद्युम्नसूरिः

नयरहस्यम्

न्यायविशारद-न्यायाचार्य-महामहोपाध्याय-

श्रीयशोविजयः

”

ऐन्द्रस्तुतिः

”

मार्गद्वात्रिंशद्द्वात्रिंशिका

प्रमाणनयतत्त्वालोकालङ्कारः

श्रीवादिदेवसूरिः

सप्तभङ्गीतरङ्गिणी

श्रीविमलदासः

सप्तभङ्गीप्रकरणम्

धर्मकल्पद्रुमः

आगमिकश्रीउदयधर्मगणिः

जैनग्रन्थाः

सुप्रोधिका (कल्पसूत्रवृत्तिः)

शान्तसुधारसः

लोकप्रकाशः

इन्द्रियपराजयशतकम्

सिन्दूरप्रकरः

वीरमत्तामरम्

विशेषावश्यकम्

नन्दीसूत्रम्

वज्रयन्तस्तवः

शुणस्यानक्रमारोहः

योगदृष्टिसमुच्चयः

महानिशीयम्

पटपुरुषचरित्रम्

प्रभावकचरित्रम्

उपदेशरत्नाकरः

श्रीपाल राजनो राज

अजैनसंस्कृतग्रन्थाः

सुत्तरत्नाकरः

सुतबोधः

सृष्ट्यकटिकम्

वैराग्यशतकम्

कर्तारः

उपाध्यायश्रीविनयविजयः

”

”

श्रीसोमप्रभसूरिः

उपाध्यायश्रीधर्मवर्धनगणिः

क्षमाश्रमणश्रीजिनभद्रगणिः

क्षमाश्रमणश्रीदेववाचकसूरिः

श्रीरत्नशेखरसूरिः

श्रीहरिभद्रसूरिः

गणधरः

श्रीक्षेमङ्करसूरिः

श्रीचन्द्रप्रभसूरिः

श्रीमुनिसुन्दरसूरिः

उपाध्याय विनयविजयथ

कर्तारः

श्रीभट्टकेदारः

महाकविश्रीकालिदासः

श्रीशूद्रककविः

महर्षिश्रीभर्तृहरिः

समासविग्रहः ।

१—नम्राश्च ते इन्द्राश्च नम्रेन्द्राः 'कर्मधारयः', नम्रेन्द्राणां मौलयः नम्रे० 'तत्पुरुषः', नम्रेन्द्रमौलिभ्यो गलिता नम्रे० 'तत्पुरुषः', पारिजातानां मालाः पारिजातमालाः 'तत्पुरुषः', उत्तमाश्च ताः पारिजातमालाश्च उत्तम० 'कर्मधारयः', नम्रेन्द्रमौलिगलिताश्च ता उत्तमपारिजातमालाश्च नम्रे० 'कर्मधारयः', नम्रेन्द्रमौलिगलितोत्तमपारिजातमालाभिरर्चितौ क्रमौ यस्य स नम्रे० 'बहुव्रीहिः', तत्संबोधनं नम्रे० । अरीणां जातं अरिजातं 'तत्पुरुषः', अपगतं अरिजातं यस्य स अपारि० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० अपा० । नाभेरपत्यं पुमान् नाभेयः, तत्सं० नाभेय ! । भुवनानां त्रिकं भुवन० 'तत्पुरुषः', भुवनत्रिकं पातीति भुवन० 'उपपद'समासः, तत्सं० भुवन० । अपवर्गं दत्ते इति अपवर्गदायी 'उपपद'समासः, तत्सं० अप० । जयतीति जिनः, तत्सं० जिन ! । मदन आदौ यस्य स मदनादिकः 'बहुव्रीहिः', पापानां वर्गः पापवर्गः 'तत्पुरुषः', मदनादिकश्चासौ पापवर्गः मदना० 'कर्मधारयः', अस्तौ मदनादिकपापवर्गो येन सः अस्त० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० अस्त० ॥

२—अद्रिणा समः अद्रि०, 'तत्पुरुषः', अद्रिसमो विग्रहो यस्य सः अद्रि० 'बहुव्रीहिः', तापनीयस्य राशिः तापनीयराशिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रहश्चासौ तापनीयराशिः अद्रि० 'कर्मधारयः', प्रदानस्य विधिः प्रदानविधिः 'तत्पुरुषः', अद्रिसमविग्रहतापनीयराशेः प्रदानविधिः अद्रि० 'तत्पुरुषः', तेन अद्रि० । दुःखमेव शत्रुः दुःख० 'कर्मधारयः' । जन्मास्ति येषां ते जन्मवन्तः, तेषां जन्म० । जिनेषु वराः जिनवराः 'तत्पुरुषः' ॥

३—दोषा एव दारूणि दोषदारूणि 'कर्मधारयः', दोषदारूणां दहनानि दोष० 'तत्पुरुषः', तेषु दोष० । मेघाज्जायते इति मेघजा 'उपपद'समासः । जिनस्य इदं जैनं, तत् जैनम् । अधानां जालं अघ० 'तत्पुरुषः', तत् अघ० ॥

४—सुराणां मन्त्रिणः सुरमन्त्रिणः 'तत्पुरुषः', सुरमन्त्रिभिः समाः सुर० 'तत्पुरुषः' । नास्ति धीर्येषां ते अधियः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति समानो यस्य सः असमानः 'बहुव्रीहिः', तं असमानम् । वाचो देवता वाग्देवता 'तत्पुरुषः' । कुत्सिता वादिनः कुवादिनः 'कर्मधारयः', कुवादिनां कुलं कुवादि० 'तत्पुरुषः', हतं कुवादिकुलं यया सा हत० 'बहुव्रीहिः' । भव एव ऋणं भवर्णं 'कर्मधारयः', तस्माद् भवर्णात् । विकसन्ति च तानि मुकुलानि च विकसन्मुकुलानि 'कर्मधारयः', कुन्दानां विकसन्मुकुलानि कुन्द० 'तत्पुरुषः', कुन्दविकसन्मुकुलानां आभा यस्य स कुन्द० 'कर्मधारयः', कुन्दविकसन्मुकुलाभो वर्णो यस्याः सा कुन्द० 'बहुव्रीहिः' ॥

५—कुसुमं वाणौ यस्य स कुसुम० 'बहुव्रीहिः', कुसुमवाणस्य ध्वजः कुसुम० 'तत्पुरुषः', तामिः कुसुम० । न पीडितः अपीडितः 'नञ्त्तत्पुरुषः' । सकलश्चासौ लोकः सकल० 'कर्मधारयः', तं सकल० । वृजिनं एव आजिः वृजिना० 'कर्मधारयः', तस्याः वृजिना० । न जितः अजितः, जिनश्चासौ अजितश्च जिनाजितः 'कर्मधारयः' ॥

६—शरणानामन्वयः शरणा० 'तत्पुरुषः', तं शरणा० । तीर्यं कुर्वन्तीति तीर्यकृतः 'उपपद'समासः, सकलाश्च ते तीर्यकृतश्च सकल० 'कर्मधारयः', तेषां सकल० । सुरैः कृतं सुरकृतं 'तत्पुरुषः', अम्बुजानि एव गर्भं अम्बुज० 'कर्मधारयः', सुरकृतं च तद् अम्बुजगर्भं च सुर० 'कर्मधारयः', सुरकृताम्बुजगर्भमेव निशान्तं येषां ते सुर० 'बहुव्रीहिः', तान् सुर० । रविणा समा रवि० 'तत्पुरुषः', तान् रवि० । अघं एव निशा अघ० 'कर्मधारयः', अघनिशाया अन्तकाः अघ० 'तत्पुरुषः', तान् अघ० ॥

७—समस्तं च तद् जगत् च समस्त० 'कर्मधारयः', शुभा चासौ वस्तुता च शुभ० 'कर्मधारयः', समस्तजगतः शुभवस्तुता समस्त० 'तत्पुरुषः', कृता समस्तजगच्छुभवस्तुता यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः' । कुवादिनां गणः कुवादि० 'तत्पुरुषः', जितः कुवादигणो यया सा जित० 'बहुव्रीहिः' । अस्तो भवो येस्ते अस्त० 'बहुव्रीहिः', अस्तभवेः स्तुता अस्त० 'तत्पुरुषः' । परिपूर्णं नभो यया सा परिपूर्णनभाः 'बहुव्रीहिः' । नरश्च मरुतश्च नृमरुत् 'समाहारद्वन्द्वः', तस्मै नृमरुते । जिनस्य भारती जिनभारती 'तत्पुरुषः' ॥

८—शुभाश्च ते फणाश्च सुफणाः 'प्रादि'समासः, सुफणेषु रत्नानि येषां ते सुफणरत्नाः 'बहुव्रीहिः', सुफणरत्नाश्च ते सरीसृपाश्च सुफण० 'कर्मधारयः', सुफणरत्नसरीसृपैः राजिता सुफण० 'तत्पुरुषः', तां सुफण० । रिपूणां बलं रिपुबलं 'तत्पुरुषः', रिपुबलस्य प्रहतिः रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्यां रिपु० । न पराजिता अपराजिता 'नञ्त्तत्पुरुषः', तां अपरा०, अथवा अपरैः अजिता अपराजिता 'तत्पुरुषः', तां अपरा० । अग्रिमा चासौ योषिच्च अग्रिम० 'कर्मधारयः', धरणस्य अग्रिमयोपित् धरणा० 'तत्पुरुषः', तां धरणा० । जिनानां गृहाणि जिनगृहाणि 'तत्पुरुषः', तेषु जिन० । नास्ति श्रमो यस्याः सा अश्रमा 'बहुव्रीहिः', तया अश्रमया ॥

९—भुवनानां श्रेखरः भुवनश्रेखरः 'तत्पुरुषः', तं भुवन० । वन्देर्भावो वन्दिता, तां वन्दिताम् । इतिश्चान्तां स्तुतिश्च इतिस्तुतिः 'कर्मधारयः', इतिस्तुत्यां परा इतिस्तुतिपरा 'तत्पुरुषः' । त्रिदशान् पान्तीति त्रिदश० 'उपपद'समासः, त्रिदशपानां आवली त्रिदश० 'तत्पुरुषः' । यस्यायं यदीयः, यदीयस्य जननी यदीयजननी 'तत्पुरुषः', तां यदीय० । जिनानां ज्ञेशः जिनेशः 'तत्पुरुषः', तं जिनेशम् । निहन्तुं मनो येषां ते निह-

न्तुमनसः 'बहुव्रीहिः' । नास्ति उपमा यस्य तद् अनुपमं 'बहुव्रीहिः', अनुपमं वैभवं यस्य सः अनुपम० 'बहुव्रीहिः', तं अनुपम० । शं भवति अनेनेति शम्भवः, तं शम्भवम् ॥

१०—शुभश्चासौ मेरुश्च सुमेरुः 'प्रादि'समासः, सुमेरुश्चासौ गिरिश्च सुमेरु० 'कर्मधारयः', सुमेरुगिरेर्मूर्धा सुमेरु० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुमेरु० । दिव्याश्च ते आनकाश्च दिव्या० 'कर्मधारयः', अनेके च ते दिव्यानकाश्च अनेक० 'कर्मधारयः', ध्वनन्तः अनेकदिव्यानका यस्मिन् स ध्वनद० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् ध्वनद० । अतिशयिता भव्या अतिभव्याः 'प्रादि'समासः । जगतां त्रितयं जग० 'तत्पुरुषः', जगत्रितयस्य पावनो जग० 'तत्पुरुषः' । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां अभिषेको जिन० । न कोमलं अकोमलं 'नञ्त्तत्पुरुषः', घनं च तद् अकोमलं च घनाकोमलं 'कर्मधारयः', तद् घना० ॥

११—अपेतं निधनं यस्य सः अपेत० 'बहुव्रीहिः', तं अपेत० । बुधश्चासौ जनश्च बुध० 'कर्मधारयः', तस्य बुध० । शान्ता आपदो येन स शान्ता० 'बहुव्रीहिः', तं शान्ता० । प्रमाणानि च नयाश्च प्रमाणनयाः 'इतरेतरद्वन्द्वः', प्रमाणनयैः सङ्कुलः प्रमाण० 'तत्पुरुषः', तं प्रमाण० । न सत् असत् 'नञ्त्तत्पुरुषः', असद् दृशं येषां ते असद्दृशः 'बहुव्रीहिः', तेषां अस० । तापं ददातीति तापदः 'उपपद'समासः, तं तापदम् । जिनेषु वरा जिनवराः 'तत्पुरुषः', जिनवराणां आगमः जिनवरागमः 'तत्पुरुषः', तं जिन० । महती सम्पद् यस्मिन् स महासम्पत् 'बहुव्रीहिः', तं महा० । सुखं आत्मा यस्य तत् सुखात्मकं 'बहुव्रीहिः', तत् सुखा० । कामश्च हासश्च कामहासौ 'इतरेतरद्वन्द्वः', विगतौ कामहासौ यस्मिन् तद् विगत० 'बहुव्रीहिः', तद् विगत० ॥

१२—शरश्च अक्षश्च धनुश्च शङ्खश्च शरा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शराक्षधनुशङ्खान् विभंतीति शरा० 'उपपद'समासः । निजं च तद् यशश्च निजयशः 'कर्मधारयः', निजयशं इव वलक्षं निज० 'मध्यमपदलोपि'समासः । अखिलं च तद् जगत् च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलजगतो जना अखिल० 'तत्पुरुषः', न हिताः अहिताः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनानां अहिता अखिल० 'तत्पुरुषः', महान्ति च तानि वलानि च महावलानि 'कर्मधारयः', अखिलजगज्जनाहितानां महावलानि अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलजगज्जनाहितमहावलानां क्षामता अखिल० 'तत्पुरुषः', कृता अखिलजगज्जनाहितमहावलक्षामता यथा सा कृताखिल० 'बहुव्रीहिः' । विनीता चासौ जनता च विनीत० 'कर्मधारयः', विपद् एव द्विपाः विपद्द्विपाः 'कर्मधारयः' विनीतजनताया विपद्द्विपाः विनीत० 'तत्पुरुषः', विनीतजनताविपद्द्विपानां समृद्धिः विनीत० 'तत्पुरुषः', विनीतजनताविपद्द्विपसमृद्धेः अभिद्रोहिणी विनीत० 'तत्पुरुषः' । सुरभौ स्थिता सुरभि० 'तत्पुरुषः' । महीं धारयन्तीति

महीध्राः 'उपपद'समासः, रिपव एव महीध्राः रिपु० 'कर्मधारयः', रिपुमहीध्रान् भिनत्तीति रिपु० 'उपपद'समासः ॥

१३—भीतिमांश्चासौ जनश्च भीति० 'कर्मधारयः', अभयीकृतो भीतिमज्जनो येन सः अभयी० 'बहुव्रीहिः' । सुरान् पान्तीति सुरपाः 'उपपद'समासः, सुरपैः कृतं सुर० 'तत्पुरुषः', न तुला अतुला 'नञ्जतत्पुरुषः', अतुला चासौ भूतिश्च अतुल० 'कर्मधारयः', अतुलभूत्या मज्जनं अतुल० 'तत्पुरुषः', सुरपट्टं अतुलभूतिमज्जनं यस्य स सुरप० 'बहुव्रीहिः' । भव्यानां मनांसि भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमनसां अभिनन्दनः भव्य० 'तत्पुरुषः' । शिवं ददातीति शिवदः 'उपपद'समासः ॥

१४—न चरतीति अचरः 'नञ्जतत्पुरुषः', तं अचरम् । कृताः चरणा यैः ते कृत० 'बहुव्रीहिः' । शतपत्राणां सशयः शत० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् शत० । अपवर्गस्य उपायः अप० 'तत्पुरुषः', अपवर्गोपायस्य शोधनाः अप० 'तत्पुरुषः' । यश एव धनं येषां ते यशोधनाः 'बहुव्रीहिः' ॥

१५—विष्टपानां त्रयं विष्टप० 'तत्पुरुषः', अखिलं च तद् विष्टपत्रयं च अखिल० 'कर्मधारयः', व्याप्तं अखिलविष्टपत्रयं यया सा व्याप्ता० 'बहुव्रीहिः' । पदानां चमूः पद० 'तत्पुरुषः', तथा पद० । पुष्टानि च तानि पत्राणि च पुष्ट० 'कर्मधारयः', नया एव पुष्टपत्राणि यस्याः सा नय० 'बहुव्रीहिः', तथा नय० । जिनेः उदिता जिनोदिता 'तत्पुरुषः' ॥

१६—महच्च तद् दलं च महादलं 'कर्मधारयः', अब्जस्य महादलं अब्ज० 'तत्पुरुषः', अब्जमहादलयद् आभा यस्याः सा अब्ज० 'बहुव्रीहिः', तथा अब्ज० । न तुलः अतुलः 'नञ्जतत्पुरुषः', मोदस्य लाभो मोद० 'तत्पुरुषः', अतुलो मोदलाभो यया सा अतुल० 'बहुव्रीहिः', तथा अतुल० । महान् शिखण्डी यस्याः सा महा० 'बहुव्रीहिः' । रिपूणां राशिः रिपु० 'तत्पुरुषः', रिपुराशेः खण्डिका रिपु० 'तत्पुरुषः' ॥

१७—उरुः प्रभा यस्य स उरु० 'बहुव्रीहिः', तं उरु० । अनङ्ग एव तरुः अनङ्ग० 'कर्मधारयः', अनङ्गतरोः प्रभङ्गनः अनङ्ग० 'तत्पुरुषः', तं अनङ्ग० । महश्च दया च महोदये 'इतरेतरद्वन्द्वः', सत्या महोदये यस्य स सन्म० 'बहुव्रीहिः', तं सन्म० । शोभना मतिर्यस्य स सुमतिः, सुमतिश्चासौ जिनश्च सुमति० 'कर्मधारयः', तं सुमति० । महान्श्चासौ उदयश्च महोदयः 'कर्मधारयः', विकसन् महोदयो यस्य स विकस० 'बहुव्रीहिः', तं विकस० ॥

१८—भय एव उदधिः भवोदधिः 'कर्मधारयः', तस्मिन् भवो० । गुरु वैभवं यस्य स गुरु० 'बहुव्रीहिः' । तमसोऽयं तामसः, न तामसः अतामसः 'नञ्जतत्पुरुषः', तं अतामसम् । तीर्थं कुर्वन्तीति तीर्थ० 'उपपद'समासः, तेषां तीर्थ० । न संवरो यस्य सः असं० 'बहुव्रीहिः', तं असं० ॥

१९—भवे वासो भव० 'तत्पुरुषः', भववास एव दाम भव० 'कर्मधारयः', तद् भव० । जिनानां याग जिन० 'तत्पुरुषः' । अतिशायिनी शिवा अतिशिवा 'प्रादि'स-

सासः । न सङ्गता अस० 'नञ्त्तत्पुरुषः', तां अस० । कामस्य सङ्गता काम० 'तत्पुरुषः', च्युता कामसङ्गता यस्याः सा च्युत० 'बहुव्रीहिः', तां च्युत० ॥

२०—कुशे शेते इति कुशेशयं 'उपपद'समासः, तस्मिन् कुशे० । कनकवत् छवि-
र्यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः', तां कनक० । दुरितानां (अङ्कुश इव) अङ्कुशः दुरि०
'तत्पुरुषः', तस्मिन् दुरि० । अहिता एव अद्रयः अहिता० 'कर्मधारयः', अहिताद्रीन्
हन्तीति अहि० 'उपपद'समासः, वज्रस्य शृङ्खला वज्र० 'तत्पुरुषः', अहिताद्रिघ्नी चासौ
वज्रशृङ्खला च अहिता० 'कर्मधारयः', तां अहिता० । वज्रमयी शृङ्खला यस्याः सा वज्र० ॥

२१—रुचीनां सम्पद् रुचि० 'तत्पुरुषः', तुल्या रुचिसम्पद् यस्य स तुल्य० 'बहु-
व्रीहिः', तस्मिन् तुल्य० । पुष्पाणां उत्कराः पुष्पो० 'तत्पुरुषः', तैः पुष्पो० । सुराणां गणः
सुर० 'तत्पुरुषः', तेन सुर० । प्रमदो गर्भं यथा स्यात् तथा प्रमद० 'अव्ययीभावः' । न
जायते इति अजः 'नञ्त्तत्पुरुषः', तस्मिन् अजे । यशसि हितो यशस्वः, तस्मिन् यशस्ये ।
पद्मस्येव प्रभा यस्य स पद्म० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् पद्म० । न जेयः अजेयः 'नञ्त्तत्पुरुषः',
अजेयश्चासौ शस्यश्च अजेयशस्यः 'कर्मधारयः', तस्मिन् अजेय० ॥

२२—मज्जनस्य उदकं मज्ज० 'तत्पुरुषः', मज्जनोदकेन पवित्रितः मज्ज० 'तत्पुरुषः',
मन्दरश्चासौ अगश्च मन्द० 'कर्मधारयः', मज्जनोदकपवित्रितः मन्दरागो यैस्ते मज्ज० 'बहु-
व्रीहिः' । मन्दो रागो येषां ते मन्द० 'बहुव्रीहिः' । घर्मस्य उदयः घर्मो० 'तत्पुरुषः', अवधौ
पतनं अविध० 'तत्पुरुषः', घर्मोदयश्च अविधपतनं च घर्मो० 'समाहारद्वन्द्वः', तस्मिन्
घर्मो० । वनस्य राजिः वन० 'तत्पुरुषः', वनराजिश्च नावश्च वनराजिनावः 'इतरेतरद्वन्द्वः' ।
देवैः सहिताः सदेवाः 'बहुव्रीहिः', सदेवाश्च नराश्च सदेव० 'इतरेतरद्वन्द्वः' नन्दिताः
सदेवनरा यैस्ते नन्दित० 'बहुव्रीहिः' ॥

२३—शची आदौ यासां ताः शच्यादयः 'बहुव्रीहिः', दिव्याश्च ता वनिताश्च दिव्य०
'कर्मधारयः', शच्यादयश्च ता दिव्यवनिताश्च शच्या० 'कर्मधारयः', शच्यादिदिव्यवनितानां
ओघः शच्या० 'तत्पुरुषः', शच्यादिदिव्यवनितौघस्य धवाः शच्यादि० 'तत्पुरुषः',
शच्यादिदिव्यवनितौघधवैः स्तुतः शच्यादि० 'तत्पुरुषः', तत्सं० शच्यादि० । न व्याहतं
अव्या० 'नञ्त्तत्पुरुषः', अव्याहतं च तद् उदितं च अव्या० 'कर्मधारयः', विधां अन-
तिक्रम्य यथा० 'अव्ययीभावः', वस्तूनां तत्त्वं वस्तुतत्त्वं 'तत्पुरुषः', यथाविधं च तद्
वस्तुतत्त्वं यथाविध० 'कर्मधारयः', अव्याहतोदितं यथाविधवस्तुतत्त्वं येन तद् अव्या०
'बहुव्रीहिः', तत्सं० अव्या० । जिनेषु जिनानां वा इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां मतं जिने० 'तत्पुरुषः', तत्सं० जिने० । न कम्प्राः अकम्प्राः 'नञ्त्तत्पुरुषः', नित्यं
अकम्प्रा देहिनो यस्मिन् तत् नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत् नित्य० । जन्म आदौ यासां ता
जन्मा० 'बहुव्रीहिः', अनन्ताश्च ता विपदश्च अनन्त० 'कर्मधारयः', जन्मादयश्च ता
अनन्तविपदश्च जन्मा० 'कर्मधारयः', तासां जन्मा० ॥

२४—कनकरुद् रगु यस्याः सा कनकरुक् 'बहुव्रीहिः' । वारणानां ईशः वारणेक्षः 'तत्पुरुषः', सितश्चासौ वारणेक्षश्च सित० 'कर्मधारयः', तं सित० । चञ्चमयं अङ्कुशं यस्याः सा वज्राङ्कुशी । न हिताः अहिताः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अहितानां वारणं अहित० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् अहित० । वज्रं च अङ्कुशश्च वज्राङ्कुशं 'समाहारद्वन्द्वः', तद् वज्रा० ॥

२५—ख्यातेः भाजनं यः स ख्याति० 'बहुव्रीहिः' । शोभनौ पार्श्वौ यस्य स सुपार्श्वः, श्रिया युक्तः सुपार्श्वः श्रीसुपार्श्वः 'मध्यमपदलोपी' समासः, तत्सं० श्री० । नित्यं सौख्यं यस्य स नित्य० 'बहुव्रीहिः', तत्सं० नित्य० । अतिशायिनी भा यस्य सः अतिभाः 'बहुव्रीहिः' ॥

२६—जिनानां अंही जिनांही 'तत्पुरुषः', तौ जिनांही । अमराणां संसद् अमर० 'तत्पुरुषः', आनता चासौ अमरसंसच्च आनता० 'कर्मधारयः', तया आनता० । दिव्यं च तत् सौवर्णं च दिव्य० 'कर्मधारयः', अवानं च तत् तामरसं च अवान० 'कर्मधारयः', दिव्यसौवर्णं च तद् अवानतामरसं च दिव्य० 'कर्मधारयः', तद् दिव्य० ॥

२७—अरीणां शमनं अरि० 'तत्पुरुषः', जातं अरिशमनं यस्याः सा जाता० 'बहुव्रीहिः' । न आविलाः अनाविलाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', सन्तश्च ते नयाश्च सन्नयाः 'कर्मधारयः', अनाविलाः सन्नया यस्यां सा अना० 'बहुव्रीहिः' ॥

२८—हेम्न इव आभा यस्याः सा हेमाभा 'बहुव्रीहिः' । न समा असमा 'नञ्त्तत्पुरुषः' । नाशिता अरयो येस्तानि नाशिता० 'बहुव्रीहिः', तैः नाशिता० । शितानि च तानि अरीणि च शिता० 'कर्मधारयः', तैः शिता० ॥

२९—भवाद् उद्भवा भवोद्भवा 'तत्पुरुषः', भवोद्भवा तृड् येषां ते भवो० 'बहुव्रीहिः', तेषां भवो० । शिवमेव प्रपा शिव० 'कर्मधारयः', कृता शिवप्रपा येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', तं कृत० । हर्षेण सहितं यथा स्यात् तथा सहर्ष 'अव्ययीभावः' । वपुषः प्रपञ्चः वपुःप्रपञ्चः 'तत्पुरुषः', वरो वपुःप्रपञ्चोऽयेषां ते वर० 'बहुव्रीहिः', वरवपुःप्रपञ्चाश्च ते अमराश्च वर० 'कर्मधारयः', तैः वर० । प्रभाया वलयं प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयस्य कान्तता प्रभा० 'तत्पुरुषः', प्रभावलयकान्ततया अपहसिता प्रभा० 'तत्पुरुषः', चन्द्रस्य प्रभा चन्द्र० 'तत्पुरुषः', उर्वी चासौ चन्द्रप्रभा च उरु० 'कर्मधारयः', प्रभावलयकान्ततापहसिता उरुचन्द्रप्रभा येन स प्रभा० 'बहुव्रीहिः', तं प्रभा० । परमश्चासौ ईश्वरश्च परमे० 'कर्मधारयः', तं परमे० । विनयेन चारु यथा स्यात् तथा विनय० 'अव्ययीभावः' । चन्द्रस्यैव प्रभा यस्य स चन्द्रप्रभा, तं चन्द्र० ॥

३०—कलुषस्य वासो यस्मिन् स कलुषवासकः 'बहुव्रीहिः', तस्मात् कलुष० । सुखानां अतिशयः सुखा० 'तत्पुरुषः', सुखातिशय एव सम्पदः सुखा० 'कर्मधारयः', तासां सुखा० ।

भुवनानां भासकाः भुवन० 'तत्पुरुषः', न विद्यते दर्पको येषां ते अदर्पकाः 'बहुव्रीहिः', भुवनभासकाश्च ते अदर्पकाश्च भुवन० 'कर्मधारयः' । विलीनो मलो यस्मात् तद् विलीन० 'बहुव्रीहिः', विलीनमलं च तत् केवलं च विलीन० 'कर्मधारयः', न तुलः अतुलः 'नञ्-तत्पुरुषः', अतुलश्चासौ विकासश्च अतुल० 'कर्मधारयः', विलीनमलकेवलस्य अतुलविकासः विलीन० 'तत्पुरुषः', विलीनमलकेवलतुलविकासं विभ्रति ते विलीन० 'उपपद'-समासः । शोभनं च तद् वचश्च सुवचः 'कर्मधारयः', तेन सुवचसा । सभां राजितुं शीलं यस्य तत् सभा० 'बहुव्रीहिः', तेन सभा० ॥

३१—भुवनानां त्रयं भुवन० 'तत्पुरुषः', समस्तं च तद् भुवनत्रयं च समस्त० 'कर्मधारयः', समस्तभुवनत्रयस्य प्रथमं समस्त० 'तत्पुरुषः', समस्तभुवनत्रयप्रथमे सज्जानि समस्त० 'तत्पुरुषः', नाना च तानि पदानि च नानापदानि 'कर्मधारयः', समस्तभुवनत्रयप्रथमसज्जानि नानापदानि यस्मिन् स समस्त० 'बहुव्रीहिः' । सन्तश्च ते जनाश्च सज्जनाः 'कर्मधारयः', तान् सज्जनान् । समुल्लसिता भङ्गा यस्मिन् स समु० 'बहुव्रीहिः', तं समु० । न विद्यते मलो यस्मिन् सः अमलः 'बहुव्रीहिः', तं अमलम् । न गम्यते इति अगमः, तं अगमम् । स्फुरन्तश्च ते नयाश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयैः निवारिताः स्फुर० 'तत्पुरुषः', न सन्तः असन्तः 'नञ्-तत्पुरुषः', असन्तश्च ते उपलम्भाश्च असदु० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारिता असदुपालम्भा यस्य स स्फुर० 'बहुव्रीहिः', जैनश्चासौ आगमश्च जैना० 'कर्मधारयः', स्फुरन्नयनिवारितासदुपालम्भश्चासौ जैनागमश्च स्फुर० 'कर्मधारयः', तं स्फुर० ॥

३२—गदा च अक्षमाला च गदा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', धृते गदाक्षमाले यया सा धृत० 'बहुव्रीहिः' । भयानां शमः भय० 'तत्पुरुषः', भयशमे क्षमा भय० 'तत्पुरुषः' । न विद्यते लाघवं यस्याः सा अलाघवा 'बहुव्रीहिः' । घनं च तद् अञ्जनं च घना० 'कर्मधारयः', घनाञ्जनेन समा घना० 'तत्पुरुषः', घनाञ्जनसमा प्रभा यस्याः सा घना० । घातकानां आली घात० 'तत्पुरुषः', घातकाल्याः ईहितं घात० 'तत्पुरुषः', विहतं घातकालीहितं यस्मिन् तद् विहत० 'बहुव्रीहिः', तद् विहत० । न विद्यते तुला यस्य तद् अतुलं 'बहुव्रीहिः', तद् अतुलम् ॥

३३—विमलं च तत् कोमलं च विमल० 'कर्मधारयः', विमलकोमलं च तत् कौकनदं च विमल० 'कर्मधारयः', विमलकोमलकौकनदस्य च्छदः विमल० 'तत्पुरुषः', विमलकोमलकौकनदच्छदस्य च्छविः विमल० 'तत्पुरुषः', विमलकोमलकौकनदच्छदच्छविं हरतीति विमल० 'उपपद' समासः, तौ विमल० । अमराणां इमे आमराः, तैः आमरैः । सततं नूता सततनूता 'प्रादि'समासः, सततनूता तनुर्ययोः तौ सतत० 'बहुव्रीहिः', तौ सतत० । अमतस्य हेठनं अमत० 'तत्पुरुषः', अमतहेठने लालसाः अमत० 'तत्पुरुषः', तत्सं० अमत० ॥

३४—शकुन्तेषु वरः शकु० 'तत्पुरुषः', कलशश्च कुन्तश्च शकुन्तवरश्च कलश० 'इतरद्वन्द्वः', कलशकुन्तशकुन्तवरैः अङ्कितानि कलश० 'तत्पुरुषः', क्रमाणां तलानि क्रम० 'तत्पुरुषः', कलशकुन्तशकुन्तवराङ्कितानि क्रमतलानि येषां ते कलश० 'बहुव्रीहिः' । मतस्य लाभः मत० 'तत्पुरुषः', मतलाभं कुर्वन्तीति मत० 'उपपद'समासः । विशेषेण गतः विगतः 'प्रादि'समासः, विगतो रागो येषां ते विगत० 'बहुव्रीहिः', अतिशयेन विगतरागाः विगत० । न विद्यते अन्तो यस्य तद् अनन्तं 'बहुव्रीहिः', तद् अनन्तम् । न विद्यते अङ्गं यस्य सः अनङ्गः 'बहुव्रीहिः', अनङ्गं जयन्तीति अनङ्ग० 'उपपद'समासः ॥

३५—अवमानि एव सन्तमसं अव० 'कर्मधारयः', तद् अव० । आगमानां रोचिषः आगम० 'तत्पुरुषः', तेषां आगम० । पावनं च पालनं च पावन० 'समाहारद्वन्द्वः', भुवनस्य पावनपालनं भुवन० 'तत्पुरुषः', तद् भुवन० । जिनानां मतं जिन० 'तत्पुरुषः', तत् जिन० ॥

३६—आयत्या सहितं सायति 'बहुव्रीहिः', सायति च तत् साम च सायति० 'कर्मधारयः', सायतिसाम करोतीति सायति० 'उपपद'समासः । शोभनश्चासौ तरुश्च सुतरुः 'कर्मधारयः', तेन सुतरुणा । तरुणं च तद् अञ्जं च तरुणा० 'कर्मधारयः', तरुणाञ्जेन समा तरुणा० 'तत्पुरुषः', तरुणाञ्जसमा द्युतिर्यस्याः सा तरुणा० 'बहुव्रीहिः' । कजे गता कज० 'तत्पुरुषः' । मुदा सहितं समुद् 'बहुव्रीहिः' तेन समुदा । अतिशयेन मता अति० 'प्रादि'समासः ॥

३७—देवानां लोकः देव० 'तत्पुरुषः', देवलोकस्य उपमानं यस्य स देव० 'बहुव्रीहिः' । नराणां लोकः नर० 'तत्पुरुषः' । कोपश्च मानश्च कोपमानौ 'इतरेतरद्वन्द्वः', न विद्येते कोपमानौ यस्य सः अकोप० 'बहुव्रीहिः' । सलिलानां धारा सलिल० 'तत्पुरुषः', ऋजिर्नैव सलिलधारा ऋजिम० 'कर्मधारयः', ऋजिमसलिलधारया धौतः ऋजिम० 'तत्पुरुषः', मायैव परागः माया० 'कर्मधारयः', ऋजिमसलिलधौतः मायापरागो यस्य स ऋजिम० 'बहुव्रीहिः' । भवस्य भीतिः भव० 'तत्पुरुषः', तस्याः भव० । अपगतो रागो यस्य सः अप० 'बहुव्रीहिः' ॥

३८—दिव्यानि च तानि राजीवानि च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यराजीवानां वारः दिव्य० 'तत्पुरुषः', चरणमेव सरोजं चरण० 'कर्मधारयः', दिव्यराजीववारे स्थितं दिव्य० 'तत्पुरुषः', दिव्यराजीववारस्थितं चरणसरोजं यस्य स दिव्य० 'बहुव्रीहिः', तं दिव्य० । भव्यानां राजी भव्य० 'तत्पुरुषः' । जिनेषु वरा जिन० 'तत्पुरुषः', जिनवराणां विसरः जिन० 'तत्पुरुषः', तं जिन० । पापानां विध्वंसः पाप० 'तत्पुरुषः', पापविध्वंसे दक्षः पाप० 'तत्पुरुषः', तं पाप० । सन्ति अक्षाणि यस्य स सदक्षः 'बहुव्रीहिः', तं सदक्षम् ॥

३९—अरय एव तिमिराणि अरि० 'कर्मधारयः', अरितिमिराणां ओघः अरि० 'तत्पुरुषः', अरितिमिरोघस्य व्याहृतिः अरि० 'तत्पुरुषः', तस्यां अरि० । बहवो विधा येषां

तानि बहुविधानि 'बहुव्रीहिः', बहुविधानि च तानि जन्मानि च बहु० 'कर्मधारयः', बहु-
विधजन्मनां व्रातः बहु० 'तत्पुरुषः', बहुविधजन्मव्राताज्जायते इति बहु० 'उपपद'समासः,
बहुविधजन्मव्रातजं च तद् एनश्च बहु० 'कर्मधारयः', बहुविधजन्मव्रातजैनसः कृतोऽन्तो
येन स बहु० 'बहुव्रीहिः' । कुत्सितं च तद् मतं च कुमतं 'कर्मधारयः', कुमतस्य विधातः
कुमत० 'तत्पुरुषः', कृतः कुमतविधातो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

४०—महांश्चासौ सिन्धुश्च महा० 'कर्मधारयः', महासिन्धुं मर्यादीकृत्य आमहा० 'अव्य-
यीभावः' । नाना च ते कृताश्च नाना० 'कर्मधारयः', जिनानां गृहाणि जिन० 'तत्पुरुषः',
जिनगृहाणां मालाः जिन० 'तत्पुरुषः', सन्तश्च महाश्च सन्महाः 'कर्मधारयः', जिनगृहमा-
लासु सन्महाः जिन० 'तत्पुरुषः', नानाकृता जिनगृहमालासन्महा यया सा नाना० 'बहु-
व्रीहिः' कनकस्येव निभा यस्याः सा कनक० 'बहुव्रीहिः', वपुषः श्रीः वपुःश्रीः 'तत्पुरुषः',
कनकनिभा वपुःश्रीर्यस्याः सा कनक० । साधिता आया यया सा साधि० 'बहुव्रीहिः' ।
पुरुषेषु दत्तं यस्याः सा पुरुषदत्ता । आधेर्भावः आधिता, आधितया सहिता साधिता 'बहु-
व्रीहिः', तस्याः साधि० ॥

४१—मलेन सहिताः समलाः 'बहुव्रीहिः', बहुतमाश्च समलाश्च बहु० 'कर्मधारयः',
विमलिता बहुतमसमला येन स विमलित० 'बहुव्रीहिः', तं विमलित० । प्रभाणां मण्डलं
प्रभा० 'तत्पुरुषः', स्फुरत् च तत् प्रभामण्डलं च स्फुर० 'कर्मधारयः', स्फुरत्प्रभामण्ड-
लेन अस्तं स्फुर० 'तत्पुरुषः', स्फुरत्प्रभामण्डलास्तं सन्तमसं येन स स्फुर० 'बहुव्रीहिः',
तं स्फुर० । सकला चासौ श्रीश्च सकल० 'कर्मधारयः', सकलश्रिया श्रेयौ सकल०
'तत्पुरुषः', सकलश्रीश्रेयौ असौ यस्य स सकल० 'बहुव्रीहिः', तं सकल० । जिनानां
ईश्वरः जिने० 'तत्पुरुषः', तं जिने० ॥

४२—भव्याश्च ते जनाः भव्य० 'कर्मधारयः', आनन्दिता भव्यजना येन तद् आन०
'बहुव्रीहिः', तद् आन० । धनं च तद् अर्थं च घना० 'कर्मधारयः', घनाधमेव धर्मः
घना० 'कर्मधारयः', घनाधधर्मेण आर्ताः घना० 'तत्पुरुषः', शिशिरं च तत् शुभं च
शिशिर० 'कर्मधारयः', शिशिरशुभं च तद् व्यजनं च शिशिर० 'कर्मधारयः', घनाधधर्मा-
र्तानां शिशिरशुभव्यजनं घना० 'तत्पुरुषः', तद् घना० । जिनाश्च ते देवाश्च जिन०
'कर्मधारयः', क्रमयोः युगलं क्रम० 'तत्पुरुषः', जिनदेवानां क्रमयुगलं जिन० 'तत्पुरुषः',
तत् जिन० । सन्तश्च ते गुणाश्च सद्० 'कर्मधारयः', तैः सद्गुणैः । न जिनत् अजिनत्
'नञ्तत्पुरुषः', तद् अजि० ॥

४३—जिनस्य इदं जैनं, तत् जैनम् । उपमानेन रहितं उपमान० 'तत्पुरुषः', तद् उप-
मान० । जगतः त्राणं जग० 'तत्पुरुषः', जगत्राणस्य कारि जग० 'तत्पुरुषः', तत् जग० ।
न हितं अहितं 'नञ्तत्पुरुषः', तद् अहितम् । सन् चासौ महिमा च सन्म० 'कर्मधारयः'
सन्महिमानं करोतीति सन्म० 'उपपद'समासः तत् सन्म० । महान्ति च तानि कुमुदानि

च महा० 'कर्मधारयः', भव्या एव महाकुमुदानि भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यमहाकुमुदानां
बोधः भव्य० 'तत्पुरुषः', भव्यमहाकुमुदबोधस्य जन्म भव्य० 'तत्पुरुषः', हिमाः करा
यस्य स हिम० 'बहुव्रीहिः', भव्यमहाकुमुदबोधजन्मनि हिमकरः भव्य० 'तत्पुरुषः',
तं भव्य० ॥

४४—द्युत्या विजितः द्युति० 'तत्पुरुषः', द्युतिविजितः तमालो यया सा द्युति० ।
पविश्च फलं च घण्टा च अक्षश्च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', पविफलघण्टाक्षान् विभर्ताति
पवि० 'उपपद'समासः । लसन्ती चासौ तता च लस० 'कर्मधारयः', लसत्तता माला
यस्याः सा लस० 'बहुव्रीहिः' । नरि तिष्ठतीति नृस्था 'उपपद'समासः । न मर्त्या अमर्त्याः
'नञ्त्तत्पुरुषः', अमर्त्यानां सामन्ता अमर्त्य० 'तत्पुरुषः', अमर्त्यसामन्तैः जुता अमर्त्य०
'तत्पुरुषः' ॥

४५—देवानां पूज्यः देव० तत्पुरुषः ॥

४६—सुष्ठु रुचितानि सुरुचितानि 'प्रादि'समासः, तैः सुरु० । दानवानां अरयः
दान० 'तत्पुरुषः', तैः दान० ॥

४७—अदिश्च निधनं च आदि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', न विद्येते आदिनिधने यस्याः
सा अनादि० 'बहुव्रीहिः' । न दीना अदीना 'नञ्त्तत्पुरुषः' । अतिशयेन प्रददातीति
अति० 'उपपद'समासः । मतेः प्रदानं मति० 'तत्पुरुषः', तत् मति० । न नमतीति अनमा
'नञ्त्तत्पुरुषः' । जिनानां इन्द्राः जिनेन्द्राः 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्राणां वाक् जिने० ॥

४८—सुवर्णस्य अयं सौवर्णः, सौवर्णः पट्टो यस्याः सा सौवर्ण० 'बहुव्रीहिः' । श्रीवद्
गौरी श्रीगौरी 'कर्मधारयः' । श्रिया सहिता गौरी श्रीगौरी 'मध्यमपदलोपी'समासः । पद्मं
हस्ते यस्याः सा पद्महस्तिका, अथवा पद्मयद् हस्तौ यस्याः सा पद्म० 'बहुव्रीहिः' । हस्तिनः
इव कायो यस्याः सा हस्ति० 'बहुव्रीहिः' । महती गोधा (वाहनं) यस्याः सा महागोधा
'बहुव्रीहिः' । आगसः धाम आगो० 'तत्पुरुषः', आगोधास्रः ध्वस्तिः आगो० 'तत्पुरुषः',
तस्य आगो० ॥

४९—निजश्चासौ महिमा च निज० 'कर्मधारयः', निजमहिम्ना विजितं कमलं येन
तत् निज० 'बहुव्रीहिः', तत् निज० । प्रमदस्य भरः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरेण
आनघाः प्रमद० 'तत्पुरुषः', प्रमदभरानघाश्च ते देवाश्च प्रमद० 'कर्मधारयः', प्रमदभ-
रानघदेवैः पूजितकं प्रमद० 'तत्पुरुषः', तत् प्रमद० । धाम युनक्तीति धाम० 'उपपद'-
समासः, तत् धाम० । न लङ्घनीया अलङ्घ० 'नञ्त्तत्पुरुषः', गुणानां सम्पद् गुण० 'तत्पु-
रुषः', अलङ्घनीया गुणसम्पद् यस्य तत् अलङ्घ० 'बहुव्रीहिः', तत् अलङ्घ० । क्रमयोर्यु-
गलं क्रम० 'तत्पुरुषः', तत् क्रम० ॥

५०—अखिलाश्च ता रुजश्च अखिल० 'कर्मधारयः', शमिता अखिलरुजो येन

तत् शमिता० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् शमिता० । नाना च तानि अम्भोजानि च नाना० 'कर्मधारयः', नानाम्भोजानां उदरं नाना० 'तत्पुरुषः', नानाम्भोजोदरे लालितं नाना० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् नाना० । अतिशयेन चारु यथा स्यात् तथा अति० 'अव्ययीभावः' । चरणयोर्युगं चरण० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् चरण० । दिवि जायन्ते इति दिवि० 'उपपद'-समासः, दिविजैः नतं दिवि० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् दिवि० । दुःखेन लभ्यते इति दुर्लभं, तस्मिन् दुर्लभे ॥

५१—शोभनो रवो यस्य स सुरवः 'बहुव्रीहिः', तं सु० । अम्बु ददातीति अम्बुदः 'उपपद'समासः तं अम्बु० । सुरैः वन्द्या सुर० 'तत्पुरुषः' ॥

५२—पविश्च मुशलं च पवि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', पविमुशले करयोर्यस्याः सा पवि० 'बहुव्रीहिः', । अतिशयेन कराला अति० 'प्रादि'समासः, अतिकराला आभा यस्य तत् अति० 'बहुव्रीहिः', तत् अति० । रागेण अन्धाः रागा० 'तत्पुरुषः', रागान्धाश्च ते अरयश्च रागा० 'कर्मधारयः', रागान्धारीणां ईरणं रागा० 'तत्पुरुषः', रागान्धारीरणं करोतीति रागा० 'उपपद'समासः । नीला चासौ प्रभा च नील० 'कर्मधारयः', नीलप्रभाणां उत्करो नील० 'तत्पुरुषः', नीलप्रभोत्करो यस्यां सा नील० 'बहुव्रीहिः' ॥

५३—गदा एव वल्लर्यः गदा० 'कर्मधारयः', गदावल्लरीभिः गुपिलं गदा० 'तत्पुरुषः', गदावल्लरीगुपिलं च तत् जन्म च गदा० 'कर्मधारयः', गदावल्लरीगुपिलजन्म एव कान्तारं गदा० 'कर्मधारयः', तस्माद् गदा० । न ईप्सितं अनी० 'नञ्जत्तत्पुरुषः', अनीप्सितं च तद् उपनतं च अनी० 'कर्मधारयः', दिव्याश्च ताः कान्ताश्च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यकान्तानां रतं दिव्य० 'तत्पुरुषः', अनीप्सितोपनतं दिव्यकान्तारतं यस्य स अनी० । अनन्तान् (कर्माशान्) जयतीति अनन्तजित् । अभिमतस्य आयः अभि० 'तत्पुरुषः', अभिमतायं ददातीति अभि० 'उपपद'समासः । समस्तानि च तानि जगन्ति च समस्त० 'कर्मधारयः', समस्तजगतां अंहांसि समस्त० 'तत्पुरुषः', तेषां समस्त० । आपदां ओघः आप० 'तत्पुरुषः', कृतः आपदोघो येन स कृत० 'बहुव्रीहिः', कृतापदोघश्चासौ स्मरश्च कृता० 'कर्मधारयः', हतः कृतापदोघस्मरो येन स हत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५४—यान् आनताः यदानताः 'तत्पुरुषः' । वरश्चासौ विधिश्च वर० 'कर्मधारयः', तस्मिन् वर० । अलीकं आनने येषां ते अलीका० 'बहुव्रीहिः' । श्रुतं एव ज्वलनः श्रुत० 'कर्मधारयः', श्रुतज्वलनेन भस्मसात्कृतं श्रुत० 'तत्पुरुषः', भवानां आवली भवा० 'तत्पुरुषः', भवावली एव काननं भवा० 'कर्मधारयः', श्रुतज्वलनभस्मसात्कृतं भवावलीकाननं यैः ते श्रुत० 'बहुव्रीहिः' । बृहन्ति च तानि दुरितानि च बृह० 'कर्मधारयः', जगति बृहद्दुरितानि जग० 'तत्पुरुषः', प्रपञ्चितानि च तानि जगद्बृहद्दुरितानि च प्रपञ्चित० 'कर्मधारयः', प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितानि एव कूपः प्रपञ्चित० 'कर्मधारयः', प्रपञ्चितजगद्बृहद्दुरितकूपं तरन्तीति प्रपञ्चित० 'उपपद'समासः । न विद्यते उपमा यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः' ;

अनुपमा चासौ रूपता च अनु० 'कर्मधारयः', अनुपमरूपतया राजते इति अनु० 'उपपद'समासः, तेन अनु० ॥

५५—अखिलं च तद् विष्टपं च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपे आश्रिता अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रिता चासौ सभा च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलविष्टपाश्रितसभायां जनाः अखिल० 'तत्पुरुषः', अखिलविष्टपाश्रितसभाजनानां असवः अखिल० 'तत्पुरुषः', तान् अखिल० । अमराश्च योगिनश्च अमर० 'इतरेतरद्वन्द्वः', तैः अमर० । कृतं सभाजनं यस्याः सा कृत० 'बहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रैः गदिता जिने० 'तत्पुरुषः' । नयाः आदौ येषां ते नया० 'बहुव्रीहिः', नयादयः एव वसूनि नया० 'कर्मधारयः', नयादिवसूनि पातीति नया० 'उपपद'समासः । रिपूणां विभेदनं रिपु० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् रिपु० । शोभनानि च तानि पात्राणि सुपात्राणि 'कर्मधारयः', सुपात्राणां गीर्वाणता सुपात्र० 'तत्पुरुषः' कृता सुपात्रगीर्वाणता यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः' ॥

५६—निजं च तद् अङ्गं च निजा० 'कर्मधारयः', निजाङ्गं एव लता निजा० 'तत्पुरुषः', तया निजा० । विशदश्चासौ वन्धुजीवश्च विशद० 'कर्मधारयः', विशदवन्धुजीवस्येव आभा यस्याः सा विशद० 'बहुव्रीहिः', तया विशद० । सितं अङ्गं यस्य स सिता० 'बहुव्रीहिः', सिताङ्गो विहगो यस्याः सा सिता० 'बहुव्रीहिः' । न नमन्तः अनमन्तः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अनमन्तश्च ते अवन्धुजीवाश्च अनम० 'कर्मधारयः', हताः अनमदवन्धुजीवाः यया सा हता० 'बहुव्रीहिः' । न विद्यते भयं यस्याः सा अभया 'बहुव्रीहिः' । ज्वलन् चासौ ज्वलनश्च ज्वल० 'कर्मधारयः', ज्वलज्वलन एव हेतिः यस्याः सा ज्वल० 'बहुव्रीहिः' । तापं ददातीति ताप० 'उपपद'समासः, तं ताप० । शुभश्चासौ अतिशयश्च शुभा० 'कर्मधारयः', शुभातिशय एव धान्यं शुभा० 'तत्पुरुषः', शुभातिशयधान्यस्य वृद्धिः शुभा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते उपमानं यस्याः सा अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुपमाना चासौ सीता च अनु० 'कर्मधारयः', शुभातिशयधान्यवृद्धौ अनुपमानसीता शुभा० 'तत्पुरुषः' ॥

५७—समवसरणस्य भूमिः सम० 'तत्पुरुषः', तस्यां सम० । अर्चायाः उदयः अर्चो० 'तत्पुरुषः', सज्जितः अर्चोदयो यस्यां सा सज्जि० 'बहुव्रीहिः', तस्यां सज्जि० । सता जिता सज्जिता 'तत्पुरुषः', सज्जिता अर्चा यस्य स० सज्जि० 'बहुव्रीहिः' । उद्यद् रागो यस्मिन् स उद्य० 'बहुव्रीहिः', उद्यद्भागश्चासौ सौधर्मश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्भागसौधर्मस्य नामः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्भागसौधर्मनामेन अर्चितः उद्य० 'तत्पुरुषः', उद्यद्भागसौधर्मनामार्चितश्चासौ हरिश्च उद्य० 'कर्मधारयः', उद्यद्भागसौधर्मनामार्चितहरेः परिपूज्यः उद्य० 'तत्पुरुषः' ॥

५८—येषां उदयः यदु० 'तत्पुरुषः', तं यदु० । विगता आपद् यस्मात् तत् व्या० 'बहुव्रीहिः' । उपरता हिंसा यस्मात् तत् उप० । उरुश्चासौ श्रीश्च उरु० 'कर्मधारयः',

उरुश्रिया तेजि उरु० 'तत्पुरुषः', तत् उरु० । नाना आशया यस्मिन् तत् नाना० 'बहु-
ब्रीहिः', तत् नाना० । प्रतिगतं भयं यस्मात् स प्रति० 'बहुब्रीहिः', तं प्रति० ॥

५९—पराश्च समयाश्च पर० 'कर्मधारयः', परसमया एव रिपवः पर० 'तत्पुरुषः',
तेषां पर० । दारे हेतुः दार० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् दार० । विततश्चासौ मोहश्च वितत०
'कर्मधारयः', विततमोहस्य असः वितत० 'तत्पुरुषः', विहितो विततमोहासो यस्मिन्
तत् यथा स्यात् तथा विहित० 'अव्ययीभावः' । उदारा हेतवो यस्मिन् तत् उदार०
'बहुब्रीहिः', तस्मिन् उदार० । जिनानां वचः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् जिन० । आपदां
हतिः आप० 'तत्पुरुषः', तस्यां आप० । सत्या नीतिर्यस्य तत् सत्य० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन्
सत्य० । दिविजाश्च मनुजाश्च दिविजमनुजाः 'इतरेतरद्वन्द्वः', दिविजमनुजानां लक्ष्मीः
दिविज० 'तत्पुरुषः', दिविजमनुजलक्ष्म्याः पद्धतिर्यस्मिन् तद् दिविज० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन्
दिविज० । न विद्यन्ते ईतयो यस्मिन् तत् अनीति 'बहुब्रीहिः', तस्मिन् अनीतौ ॥

६०—श्रिया युक्ता कुण्डिका श्री० 'मध्यमपदलोपी'समासः, असिश्च फलकं च
मणिश्च श्रीकुण्डिका च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', असिफलकमणिश्रीकुण्डिकाः हस्तेषु
यस्याः सा असि० 'बहुब्रीहिः' । प्रवलाश्च ते रिपवश्च प्रवल० 'कर्मधारयः', प्रवलरिपव एव
वनानि प्रवल० 'तत्पुरुषः', तेषां प्रवल० । हस्तिनां कालः हस्ति० 'तत्पुरुषः', तं हस्ति० ।
शोभना तडित् सुतडित् 'प्रादि'समासः, सुतडितः इव आभा यस्याः सा सुतडि० 'बहु-
ब्रीहिः', न विद्यते साम येषां ते असामानः 'बहुब्रीहिः', असाम्नः हन्तीति असामहा
'उपपद'समासः । मानस्य सीमा मान० 'तत्पुरुषः' ॥

६१—अतिशायीनि दुःखानि अति० 'प्रादि'समासः, गभीरा चासौ वापिश्च गभीर०
'कर्मधारयः', अति दुःखानि एव गभीरवापिः अति० 'तत्पुरुषः', अतिदुःखगभीरवाप्याः
उत्तारकः अति० 'तत्पुरुषः' । न विद्यते भीर्यस्य सः अभीः 'बहुब्रीहिः' । अवमस्य हानिः
अवम० 'तत्पुरुषः', विहिता अवमहानिर्येन स विहितावम० 'बहुब्रीहिः', विहितावमहानि-
श्चासौ शान्तश्च विहिता० 'कर्मधारयः', तं विहिता० । परमा चासौ शान्तिश्च परम०
'कर्मधारयः', महच्च तत् निशान्तं च महा० 'कर्मधारयः', परमशान्तौ महानिशान्तं यस्य
स परम० 'बहुब्रीहिः', तं परम० ॥

६२—येषां बाहवो यद्वा० 'तत्पुरुषः' । वरा चासौ पुरी च वर० 'कर्मधारयः',
परमं च तद् अर्गलं च परमा० 'कर्मधारयः', वरपुर्याः परमार्गलं वर० 'तत्पुरुषः',
वरपुरीपरमार्गलेन आभाः वर० 'तत्पुरुषः' । परश्चासौ मार्गश्च पर० 'कर्मधारयः', परमा-
र्गस्य लाभाः पर० 'तत्पुरुषः' । विबुधस्य अयं वैबुधः, वैबुधश्चासौ राट् च वैबुध० 'कर्म-
धारयः', तुलितो वैबुधराट् यया सा तुलित० 'बहुब्रीहिः', तस्यां तुलित० । अघं एव दवः
अघ० 'तत्पुरुषः', अम्बु धरन्तीति अम्बु० 'उपपद'समासः, अघदवे अम्बुधराः अघ०
'तत्पुरुषः' ॥

६३—न उपतापि अनु० 'नञ्त्तत्पुरुषः' । समाधिं करोतीति समाधि० 'उपपद'-
समासः । जिनस्य इदं जैनं, जैनं च तद् वचः जैन० 'कर्मधारयः' । रसा आदौ येषां ते
रसा० 'बहुव्रीहिः', रसादयश्च ते भोगाश्च रसा० 'कर्मधारयः', अतिशायितानि लोलानि
अति० 'प्रादि'समासः, रसादिभोगेषु अतिलोलानि रसा० 'तत्पुरुषः', रसादिभोगातिलोलानि
च तानि करणानि च रसा० 'कर्मधारयः', न नवा अनवाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अनवाश्च
ते चोराश्च अनव० 'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानि एव अनवचोराः रसा०
'कर्मधारयः', रसादिभोगातिलोलकरणानां सादि रसा० 'तत्पुरुषः' ॥

६४—गदा च अक्षश्च गदा० 'समाहारद्वन्द्वः', तद् गदा० । दृशि पतितं दृक्०
'तत्पुरुषः', दृक्पतितं च तद् अञ्जनं च दृक्० 'कर्मधारयः', तस्य दृक्० । आमोदेन
लौटाः आमोद० 'तत्पुरुषः', मुखराश्च ते उपरिपातुकाश्च मुखरो० 'कर्मधारयः', आमोद-
लौटाश्च ते मुखरोपरिपातुकाश्च आमोद० 'कर्मधारयः', आमोदलोलमुखरोपरिपातुका
अलिनो यस्मिन् स आमोद० । यस्याः आसनं यदा० 'तत्पुरुषः' ॥

६५—महान् चासौ मोहश्च महा० 'कर्मधारयः', महामोह एव तमः महा० 'कर्म-
धारयः', तत् महा० । न क्षमाः अक्षमाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', तेषां अक्ष० । अतिशायि कृच्छ्रं
अति० 'प्रादि'समासः, तस्मात् अति० । शिवतायाः पदं शिवता० 'तत्पुरुषः', तस्मिन्
शिवता० ॥

६६—संसारो रूपं यस्य स संसार० 'बहुव्रीहिः' । सुषु बृहन् सुबृहन् 'प्रादि'समासः ।
पीडानां निवहः पीडा० 'तत्पुरुषः', तं पीडा० । येषां दर्शनं यद् 'तत्पुरुषः', तस्माद् यद् ॥

६७—दुष्कृतानि एव पर्वताः दुष्कृत० 'कर्मधारयः', तेषां दुष्कृत० । निर्वाणस्य
दानं निर्वाण० 'तत्पुरुषः', तस्मात् निर्वाण० । पर्वणां तानः पर्व० 'तत्पुरुषः', कृतः पर्व-
तानो यया सा कृत० 'बहुव्रीहिः', तां कृत० । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिने-
न्द्राणां याणी जिने० 'तत्पुरुषः', तां जिने० । न वदन्ति (परयादिनः) यस्यां सा अवदा
'बहुव्रीहिः', न तनिष्ठा अतनिष्ठा 'नञ्त्तत्पुरुषः', अवदा चासौ अतनिष्ठा च अवदा०
'कर्मधारयः', तां अवदा० । सुषु अवदाता स्वयं 'प्रादिसमासः', स्ववदासौ निष्ठो यस्याः
सा स्वयं 'बहुव्रीहिः' ॥

६८—इन्द्रस्य शस्त्रं इन्द्र० 'तत्पुरुषः', घण्टा च इन्द्रशस्त्रं च घण्टे० 'समाहारद्वन्द्वः',
तद् घण्टे० । फलं च अक्षमाला च फला० 'इतरेतरद्वन्द्वः', फलाक्षमालाभ्यां सहितं
सफला० 'बहुव्रीहिः', तत् सफला० । नरि तिष्ठतीति नृस्या 'उपपद'समासः । तमालस्य
इव कान्ता तमाल० 'मध्यमपदलोपि'समासः । न समाः असमाः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अल-
कानां अन्ताः अलका० 'तत्पुरुषः', असमा अलकान्ता यस्याः सा असमा० 'बहुव्रीहिः' ॥

६९—नयं रञ्जनं यासां ताः नव० 'बहुव्रीहिः', ताः नव० । जिनेषु वरः जिन०
'तत्पुरुषः', तं जिन० ॥

७०—सन्ति मनांसि येषां ते सङ्गनसः 'बहुव्रीहिः', सङ्गनसः एव पादपा यस्यां सा

सद्म० 'बहुव्रीहिः', तां सद्म० । जिनानां ओघो जिनौघः 'तत्पुरुषः' । श्रीः सद्म यस्य स श्री० 'बहुव्रीहिः', तस्य श्री० । पादानां पांसवः पाद० 'तत्पुरुषः' ॥

७१—मानश्च नन्दश्च मान० 'इतरेतरद्वन्द्वः', दत्तौ माननन्दौ यया सा दत्त० 'बहुव्रीहिः' । दानवा आदौ येषां ते दानवा० 'बहुव्रीहिः', तैः दान० ॥

७२—अस्त्रं च पत्रं च अस्त्र० 'इतरेतरद्वन्द्वः', नागा एव अस्त्रपत्रे यस्याः सा नागा० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयेन उग्रं अत्युग्रं 'प्रादि'समासः, अत्युग्रं वैरं यस्य सः अत्यु० 'बहुव्रीहिः' । अद्यायाः आरम्भः अद्या० 'तत्पुरुषः', तस्यां अद्या० ॥

७३—मल्लिश्वासौ जिनश्च मल्लि० 'कर्मधारयः' । प्रियङ्गोरिव रुचिर्यस्य स प्रियङ्गु० 'बहुव्रीहिः' ॥

७४—स्वर्गस्य समाः स्वर्ग० 'तत्पुरुषः', स्वर्गसमा ग्रामा यस्मिन् तत् स्वर्ग० 'बहुव्रीहिः' । क्षणान् ददातीति क्षणदं 'उपपद'समासः । मेरोः शिरः मेरु० 'तत्पुरुषः', तस्य मेरु० । न मन्दा अमन्दाः 'नञ्'तत्पुरुषः, समग्राश्च अमन्दाश्च समग्रा० 'कर्मधारयः', समग्रामन्दा धातवो यस्मिन् तत् समग्रा० 'बहुव्रीहिः', तस्य समग्रा० ॥

७५—तम एव वनं तमो० 'कर्मधारयः', तमोवनं एव अगाः तमो० 'कर्मधारयः', तमोवनागानां सङ्घः तमो० 'तत्पुरुषः', तमोवनागसङ्घस्य नाशनी तमो० 'तत्पुरुषः', तां तमो० । न विद्यते आगः यस्याः सा अनागाः 'बहुव्रीहिः', तां अना० ॥

७६—वाचः (अधिष्ठायिका) देवी वाग्० 'तत्पुरुषः' । वरदीभूता पुस्तिका यस्याः सा वरदी० 'बहुव्रीहिः' । आपद् एव मलं आप० 'कर्मधारयः', आपद्मलस्य क्षितिः आप० 'तत्पुरुषः', तस्यां आप० । पुस्तिका च पद्मं च पुस्तिकापद्मे 'इतरेतरद्वन्द्वः', पुस्तिकापद्माभ्यां लक्षितौ पुस्तिका० 'तत्पुरुषः', तौ पुस्तिका० ॥

७७—शोभनं व्रतं यस्य स सुव्रतः 'बहुव्रीहिः', तत्सं० सुव्रत ! । भव्या एव शिखण्डिनः भव्य० 'कर्मधारयः', तेषां भव्य० । न रहितं अरहितं 'नञ्'तत्पुरुषः, अरहितं आपं यस्मिन् सः अरहिता० 'बहुव्रीहिः', अरहितापश्चासौ घनश्च अरहिता० 'कर्मधारयः', तत्सं० अरहिता० । अञ्जनस्य इव नीलता अञ्जन० 'मध्यमपदलोपि'समासः, तां अञ्जन० । अमरेभ्यो हितानि अमर० 'तत्पुरुषः', अमरहितानि अपघनानि यस्याः सा अमर० 'बहुव्रीहिः', तां अमर० । जननी एव लता जननी० 'कर्मधारयः' । तां जननी० ॥

७८—जिने जिने प्रतिजिनं 'अव्ययीभावः' । वारिणि रुहन्तीति वारिरुहाणि 'उपपद'समासः, क्रमाणां अधो वारिरुहाणि क्रमवारि० 'मध्यमपदलोपि'समासः । सुखेन चित्तानि सुख० 'तत्पुरुषः' । नखानां प्रभा नख० 'तत्पुरुषः', सुष्ठु खचित्तानि सुख० 'प्रादि'समासः, नखप्रभया सुखचित्तानि नख० 'तत्पुरुषः', ॥

७९—अतिक्रान्तः कविं अतिकविः 'प्रादि'समासः । वलं च प्रभा च मतिश्च वल-

प्रभा० 'इतरेतरद्वन्द्वः'; विशाला वलप्रभामतयो यस्य स विशाल० 'बहुव्रीहिः', विशाल-
वलप्रभामतिकश्चासौ वीरश्च विशाल० 'कर्मधारयः', विशालवलमतिकवीरस्य मतं विशा-
ल० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् विशाल० ॥

८०—श्रुतानां निधिः श्रुत० 'तत्पुरुषः', श्रुतनिधेः ईशिनी श्रुत० 'तत्पुरुषः', तत्सं०
श्रुत० । बुद्धय एव यनानि बुद्धि० 'कर्मधारयः', बुद्धिवनानां आवली बुद्धि० 'तत्पुरुषः',
बुद्धिचनायल्यां दव इव बुद्धि० 'कर्मधारयः', तद् बुद्धि० । न विद्यते सत्तमं यस्मात्
तत् अनु० 'बहुव्रीहिः', अनुत्तमं च तत् सारं च अनु० 'कर्मधारयः', अनुत्तमसारेण
चिता अनु० 'तत्पुरुषः' । भवानां भियः भव० 'तत्पुरुषः', तासां भव० । अवमं नुदतीति
अवम० 'उपपद'समासः । रचिता आपदो येन तद् रचिता० 'बहुव्रीहिः', तद् रचिता० ॥

८१—दूयमानाश्च ते मनुजाश्च दूय० 'कर्मधारयः', दूयमानमनुजैः नतः दूय०
'तत्पुरुषः', तं दूय० । सुखानि एव कुमुदानि सुख० 'कर्मधारयः', सुखकुमुदानां ओघः
सुख० 'तत्पुरुषः', सुखकुमुदाघस्य विकाशः सुख० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् सुख० । जनतायाः
अनु अनुजनतम् 'अव्ययीभावः' ॥

८२—भव्यश्चासौ जनश्च भव्य० 'कर्मधारयः', तं भव्य० । अजिनं च अस्थि च
अजिना० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अजिनास्थिभ्यां रहिताः अजिना० 'बहुव्रीहिः' । शोभनः
स्यायः (?) सुस्यायः 'प्रादि'समासः' तस्मिन् सुस्याये । स्थिरं हितं यस्मिन् स स्थिर० 'बहु-
व्रीहिः' स्थिरहित आयो यस्मिन् स स्थिर० 'बहुव्रीहिः'; तस्मिन् स्थिर० ॥

८३—जिनस्य शासनं जिन० 'तत्पुरुषः' । विशदानि च तानि प्रतिभानानि च
विशद० 'कर्मधारयः', वप्राश्च भङ्गाश्च वप्र० 'इतरेतरद्वन्द्वः', विशदप्रतिभानानां वप्रभङ्गा
यस्मिन् तद् विशद० 'बहुव्रीहिः' । त्रयाणां जगतां समाहारः त्रिजगत् 'द्विगु'समासः,
तत् त्रिजगत् । भव एव कान्तारं भव० 'कर्मधारयः', तद् भव० । नवा चासौ प्रभा च
नय० 'कर्मधारयः', भा च नयप्रभा च भानवप्रभं 'समाहारद्वन्द्वः', अप्रतिस्पष्टं भानव-
प्रभं यस्य तद् अप्रति० 'बहुव्रीहिः' ॥

८४—असिश्च कार्मुकं च असि० 'इतरेतरद्वन्द्वः', असिकार्मुकाम्यां जितं असि०
'तत्पुरुषः', असिकार्मुकजितं आह्वं यया सा असि० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयितं यानं
अति० 'प्रादि'समासः, तद् अति० ॥

८५—चिरं परिचिता चिर० 'प्रादि'समासः, चिरपरिचिता चासौ लक्ष्मीश्च चिर०
'कर्मधारयः', तां चिर० । अमरैः सदृशाः अमर० 'तत्पुरुषः', अमरसदृशाश्च ते मर्त्याश्च
अमर० 'कर्मधारयः', अमरसदृशमर्त्या आवर्जिता यया सा अमर० 'बहुव्रीहिः', तां अमर० ।
भव एव जलधिः भव० 'कर्मधारयः', भवजलधा निमज्जन्तः भव० 'तत्पुरुषः', भवजलधि-
निमज्जन्तश्च ते जन्तयश्च भव० 'कर्मधारयः', निर्गतो व्याजो यस्मात् स निर्व्याजः 'बहु-

ब्रीहिः', निर्व्याजश्चासौ बन्धुश्च निर्व्याज० 'कर्मधारयः', भवजलधिनिमज्जन्तूनां निर्व्याजबन्धुः भव० 'तत्पुरुषः', तत्सं० भव० । रसा चासौ दृक् च रस० 'कर्मधारयः', दमे रसदृग् दम० 'तत्पुरुषः', तां दम० ॥

८६—येषां आज्ञा यदा० 'तत्पुरुषः', तां यदा० । शं एव मणयः शंम० 'कर्मधारयः', तेषां शंम० । शोभना खनिः सु० 'प्रादि'समासः । न तनुः अतनुः 'नञ्त्तत्पुरुषः', अतनुः तानो यस्य सः अतनु० 'बहुब्रीहिः' । न नुत्तं यथा स्यात् तथा अनुत्तं 'अव्ययीभावः' । महानां अन्तो महा० 'तत्पुरुषः', न विद्यते महान्तो यस्य सः अमहा० 'बहुब्रीहिः' । विपुलं भद्रं यस्मिन् सा विपुल० 'बहुब्रीहिः', तां विपुल० । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः' । स्वरः सुखानि स्वःसु० 'तत्पुरुषः', स्वःसुखेषु निरताः स्वःसु० 'तत्पुरुषः', स्वःसुखनिरतैः नुताः स्वःसु० 'तत्पुरुषः' । न उत्तमा येभ्यः ते अनु० 'बहुब्रीहिः' ॥

८७—मतिश्च बलं च ऋद्धिश्च मति० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शोभना मतिवलर्द्धयः सुमति० 'प्रादि'समासः, कृताः सुमतिवलर्द्धयः येन तत् कृत० 'बहुब्रीहिः', मृत्योः दोषः मृत्यु० 'तत्पुरुषः', रुक् च मृत्युदोषश्च रुग्० 'इतरेतरद्वन्द्वः', ध्वस्तौ रुग्मृत्युदोषौ येन तद् ध्वस्त० 'बहुब्रीहिः', कृतसुमतिवलर्द्धिं च ध्वस्तरुग्मृत्युदोषं च कृत० 'कर्मधारयः', तत् कृत० । अमृतेन समानं अमृत० 'तत्पुरुषः', तद् अमृत० । पातकानां अन्तो यस्मिन् तत् पातका० 'बहुब्रीहिः', तत् पातका० । दृढा रुचिर्यस्य तद् दृढ० 'बहुब्रीहिः', तद् दृढ० । जिनेषु चन्द्रः जिन० 'तत्पुरुषः', जिनचन्द्रस्य इदं जैन०, तत् जैन० । मानेन सहितं समानं 'बहुब्रीहिः', ऋतं च तत् समानं च ऋत० 'कर्मधारयः', तद् ऋत० ॥

८८—जिनानां वचः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् जिन० । कृता आस्था यया सा कृता० 'बहुब्रीहिः' । समुदितानि सुमनांसि यस्मिन् तत् समु० 'बहुब्रीहिः', तत् समु० । दिव्या चासौ सौदामनी च दिव्य० 'कर्मधारयः', दिव्यसौदामन्या इव रुग् यस्याः सा दिव्य० 'बहुब्रीहिः' । भूतय एव पुष्पाणि भूति० 'कर्मधारयः', भूतिपुष्पाणि आत्मा यस्य तद् भूति० 'बहुब्रीहिः', तद् भूति० । शोभनं मनो येषां ते सुमनसः 'बहुब्रीहिः', समुदिताः सुमनसो यस्मिन् तद् यथा स्यात् तथा समुदित० 'अव्ययीभावः' । निर्गता रुग् यस्मात् तत् नीरुक् 'बहुब्रीहिः', तत् नीरुक् ॥

८९—जिनश्चासौ पार्श्वश्च जिन० 'कर्मधारयः', तत्सं० जिन० । शमिता विग्रहा येन स शमित० 'बहुब्रीहिः', तं शमित० । महान्तश्च निघाश्च महा० 'कर्मधारयः', महानिघा नमेरवा यस्मिन् तत् महा० 'बहुब्रीहिः', तस्मिन् महा० । वरं ददातीति वरदः 'उपपद'-समासः, तत्सं० वर० । त्रयाणां भुवनानां समाहारः त्रिभुवनं 'द्विगु'समासः, त्रिभुवनस्य श्रीः त्रिभु० 'तत्पुरुषः', तस्याः त्रिभु० । सुरेषु वराः सुर० 'तत्पुरुषः', तैः सुर० । न विद्यते हानिर्येषु ते अहा० 'बहुब्रीहिः', अहानयो घना यस्मिन् तत् अहानि० 'बहुब्रीहिः', मेरोः

कं मेरु० 'तत्पुरुषः', अहानिघनं च तद् मेरुकं च अहानि० 'कर्मधारयः', तस्मिन् अहानि० । न घरा अवरा 'नञ्तत्पुरुषः', अवरा चासौ दशा च अवर० 'कर्मधारयः', अवरदशायाः अन्तः अवर० 'तत्पुरुषः', करोतीति कृत्, अवरदशान्तस्य कृत् अवर० 'तत्पुरुषः', तत्सं० अवर० ॥

९०—सुखानां ओषः सुखौघः 'तत्पुरुषः', जलानां मण्डपः जल० 'तत्पुरुषः', सुखौघ एव जलमण्डपो यस्याः सा सुखौ० 'बहुव्रीहिः', तां सुखौ० । दुरितानि एव घर्मः दुरित० 'कर्मधारयः', दुरितघर्मं विभ्रतीति दुरित० 'उपपद'समासः, तेभ्यो दुरित० । शुभं व्यजनं यस्याः सा शुभ० 'बहुव्रीहिः', तां शुभ० । लसन्ती चासौ पताका च लसत्० 'कर्मधारयः', अङ्कुशश्च लसत्पताका च अरि च अङ्कुश० 'इतरेतरद्वन्द्वः', इतानि अङ्कुशलसत्पताकारिणि यैः ते इता० 'बहुव्रीहिः' । जिनेषु इन्द्राः जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्राणां चरणा जिने० 'तत्पुरुषः', जिनेन्द्रचरणा एव इन्दवः जिने० 'कर्मधारयः' । भव्याश्च ते जनाश्च भव्य० 'कर्मधारयः', भव्यजनैः कामिता भव्य० 'तत्पुरुषः', तां भव्य० । सता पातीति सत्पः 'उपपद'समासः, सत्पस्य भावः सत्पता 'तत्पुरुषः', कुशलानां सत्पता कुशल० 'तत्पुरुषः', कुशलसत्पतां कुर्वन्तीति कुशल० 'उपपद'समासः ॥

९१—न शक्या अश० 'नञ्तत्पुरुषः', अशक्या नुतिर्यस्य तद् अश० 'बहुव्रीहिः', तद् अश० । भव एव अद्रिः भवा० 'कर्मधारयः', भवाद्रेः निर्दारणं भवा० 'तत्पुरुषः', तस्मिन् भवा० । स्वरोः उपमा यस्य तत् स्वरू० 'बहुव्रीहिः', तत् स्वरू० । न विद्यते लङ्घनं यस्य तद् अल० 'बहुव्रीहिः', तद् अल० । जिनानां पतिः जिन० 'तत्पुरुषः', तस्य जिन० । शिवस्य स्पृहा यस्यास्ति स शिव० 'बहुव्रीहिः' । इति स्वरूपं यस्य तद् इति० 'बहुव्रीहिः', तद् इति० । न विद्यते मलो यस्मिन् तद् अमलं 'बहुव्रीहिः', तद् अमलम् । रायं ददातीति रैरं 'उपपद'समासः, तद् रैरम् ॥

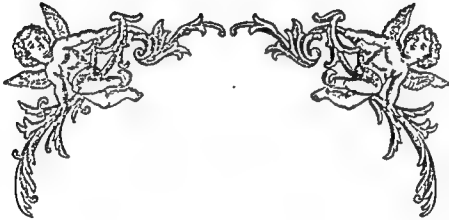
९२—जिनानां अर्चनं जिना० 'तत्पुरुषः', जिनार्चने रतः जिना० 'तत्पुरुषः' । मदेन कलः मद० 'तत्पुरुषः', तं मद० । तुल्यः स्यदो यस्य स तुल्य० 'बहुव्रीहिः', तं तुल्य० । रतिना समानो रति० 'तत्पुरुषः', यक्षीणां जनः यक्षी० 'तत्पुरुषः', रतिसमानो यक्षीजो यस्य स रति० 'बहुव्रीहिः' । अखिलाश्च ते यक्षाश्च अखिल० 'कर्मधारयः', अखिलयक्षाणां राट् अखिल० 'तत्पुरुषः' । प्रथिता कीर्तिर्यस्य स प्रथित० 'बहुव्रीहिः' । अतिशयेन उन्नमन्त्यः अत्यु० 'प्रादि'समासः, अत्युन्नमन्त्यश्च ता विपदश्च अत्यु० 'कर्मधारयः', अत्युन्नमद्विपदां नमनं अत्यु० 'तत्पुरुषः', अत्युन्नमद्विपन्नमने साधनानि अत्यु० 'तत्पुरुषः', तैः अत्यु० । न विद्यन्ते नया येषु ते अनयाः 'बहुव्रीहिः', समाश्च अनयाश्च क्षीजनानि च समा० 'इतरेतरद्वन्द्वः', अतिक्रान्तानि समानयक्षीजनानि येन सः अति० 'बहुव्रीहिः' ॥

९३—प्रगुणाश्च गुरवश्च प्रगुण० 'कर्मधारयः', प्रगुणगुरवश्च ते गुणाश्च प्रगुण० 'कर्मधारयः', प्रगुणगुरुगुणानां व्रातः प्रगुण० 'तत्पुरुषः', अपवर्गं प्रति प्रगुणगुरुगुण-
व्रातो यस्य सः अप० 'बहुव्रीहिः', तं अप० । उद्भूता मुद् यस्य स उद्भूत० 'बहुव्रीहिः' ।
अंहसो रंहः अंहो० 'तत्पुरुषः', अंहोरंहसि भवाः अंहो० 'तत्पुरुषः', तेषां अंहो० । घनं
च तद् भयं च घन० 'कर्मधारयः', घनभयस्य आभोगः घन० 'तत्पुरुषः', घनभयाभोगं
ददतीति घन० 'उपपद'समासः, तेषां घन० । अनन्ता आज्ञा यस्य सः अनन्त० 'बहु-
व्रीहिः', तं अनन्ता० । न विद्यते अधो यस्य सः अनघः 'बहुव्रीहिः', तं अन० । ततां
चासौ मलिना च तत० 'कर्मधारयः', ततमलिना चासौ ज्ञानिता च तत० 'कर्मधारयः',
ततमलिनज्ञानिताया अन्तः तत० 'तत्पुरुषः', कृतः ततमलिनज्ञानितान्तो यस्मिन् तद्
यथा स्यात् तथा कृत० 'अव्ययीभावः' ॥

९४—न मेयः अमेयः 'नञ्तत्पुरुषः', तस्मिन् अमेये । मेरोः मूर्धा मेरु० 'तत्पु-
रुषः', तस्मिन् मेरु० । न विद्यते तुला येषां तानि अतुलानि 'बहुव्रीहिः', अतुलानि च
फलानि च अतुल० 'कर्मधारयः', अतुलफलानां विधा अतुल० 'तत्पुरुषः', सन्तश्च ते तर-
वश्च सत्तरवः 'कर्मधारयः', सत्तरूणां उपात्तं रूपं यैस्ते सत्तरू० 'बहुव्रीहिः', अतुलफलवि-
धायां सत्तरूपात्तरूपाः अतुल० 'बहुव्रीहिः' । स्तुत्या सहिताः सस्तु० 'बहुव्रीहिः', न जी-
र्यन्त्यः अजी० 'नञ्तत्पुरुषः', सस्तुत्यश्च अजीर्यन्त्यश्च सस्तु० 'कर्मधारयः', सस्तुत्यजी-
र्यन्त्यो दृषदो यस्मिन् स सस्तु० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् । सुराणां जलानि सुर० 'तत्पुरुषः',
तै० सुर० । प्रास्ता मोहा यैस्ते प्रास्त० 'बहुव्रीहिः' । तमो घ्नन्तीति तमो० 'उपपद'-
समासः । जातं ओजः येषु ते जातौ० 'बहुव्रीहिः' । द्युतेः चितिः द्युति० 'तत्पुरुषः', सत्
च तत् कुन्दं च सत्कुन्दं 'कर्मधारयः', द्युतिचित्या जितं सत्कुन्दं यैः ते द्युति० 'बहु-
व्रीहिः', द्युतिचितिजितसत्कुन्दा दन्ता येषां ते द्युति० 'बहुव्रीहिः' । अध्यामं च तद्
ध्यानं च अध्याम० 'कर्मधारयः', अध्यामध्यानेन गम्या अध्याम० 'बहुव्रीहिः' । पापं
ददतीति पाप० 'उपपद'समासः, तेषां पाप० ॥

९५—उरुश्चासौ सिन्धुश्च उरु० 'कर्मधारयः', दोषा एव उरुसिन्धुः दोषो० 'कर्म-
धारयः', दोषोरुसिन्धोः प्रतरणं दोषो० 'तत्पुरुषः', दोषोरुसिन्धुप्रतरणस्य विधयः दोषो०
'तत्पुरुषः', तेषु दोषो० । न्यायेन शस्याः न्याय० 'तत्पुरुषः' । प्रादुष्कृताः अर्थाः यैस्ते
प्रादु० । कृता नतियैस्ते कृत० 'बहुव्रीहिः', तेषु कृत० । शान्ता ईशा यस्यां सा शान्ते०
'बहुव्रीहिः', तां शान्ते० । नखानां अंशवः नखां० 'तत्पुरुषः', नखांशुभिः छुरिताः नखां०
'तत्पुरुषः' । सुराणां शिरांसि सुर० 'तत्पुरुषः', सुरशिरसां राजयः सुर० 'तत्पुरुषः',
नखांशुच्छुरिताः सुरशिरोराजयः यैस्ते नखां० 'बहुव्रीहिः', नाना च जिनाश्च नाना० 'कर्म-
धारयः', नखांशुच्छुरितसुरशिरोराजयश्च नानाजिनाश्च नखां० 'कर्मधारयः', तेषां नखां० ।
राद्धेः लक्ष्मीः राद्धि० 'तत्पुरुषः', तस्याः राद्धि० । वचनानां विधयः वचन० 'तत्पुरुषः',
वचनविधीनां लवाः वचन० 'तत्पुरुषः' ॥

९६—खराश्च ते नखाश्च खर० 'कर्मधारयः', तैः खर० । वीता निष्ठा यस्य स वीत० 'बहुव्रीहिः', तस्मिन् वीत० । न तनिष्ठः अत० 'नञ्त्तत्पुरुषः', तस्मिन् अत० । शुचश्च क्लेशश्च शुक्० 'इतरेतरद्वन्द्वः', शुक्क्लेशानां नाशः शुक्० 'तत्पुरुषः', तं शुक्० । शुभा चास्तौ कृतिश्च शुभ० 'कर्मधारयः', तस्यां शुभ० । अतीव घीरे अति० 'प्रादि'समासः, अतिघीरे अपत्ये यस्याः सा अति० 'बहुव्रीहिः' । समाश्च परार्द्धाश्च अधमाश्च सम० 'इतरेतरद्वन्द्वः', मुदिताः समपरार्द्धाधमा यथा स्यात् तथा 'अव्ययीभावः' ॥

શુદ્ધિપત્રમ્

પૃષ્ઠમ્	પક્ષિ:	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
૪	૭	શ્રીચન્દ્રપ્રભસૂરિકૃત	શ્રીપ્રભાચન્દ્રસૂરિકૃત
૧૨	૨૩	વગા	વકા
૧૩	૧૨	જોડે	જોડે (માનસ સરોવરથી દૂર રહેલા)
૧૪	૮-૯	હાલ સ્વામીઓ છે તે (પણ) સ- મર્થ છે, તો પછી ધણા કાળના સ્વા- મીઓની પ્રભુતા (ની વાતજ) શી !	હાલના રાજાઓ જો સ્વામી છે તો પૂર્વના રાજાઓનું સ્વામીપણું ક્યાં ?
૧૫	૨૭	શત્રુ પ્રાપ્ત થયો છે	શત્રુનાં પત્રો છે.
૧૭	૩	પયદ્વૈ	પયદ્વૈ
૧૮	૨૩	એમ	૦
૧૯	૫	વિશાળ	દીર્ઘ
૨૨	૨૭	આયુષ્ય	ગતિનામ
૨૩	૨૫	સોનેયા	સોનેયા
૨૩	૩૨	શ્રીહેમચન્દ્રચાર્યે	શ્રીહેમચન્દ્રાચાર્યે
૨૬	૫	શિખરિણી	મન્દાકાન્તા
૨૬ ૧૭-૧૮		એમ જાણનારા તેમજ	એવી છતાં
૨૭	૧૩	તારો ગુણ	તારોજ ગુણ
૨૭	૧૫	(અપવિત્ર વસ્તુઓ)	અપવિત્ર (વસ્તુઓ)
૨૮	૨	ન્યાય-દર્શનનું આ કેવું આચરણ છે ?	ન્યાયને જોનારો અભડાય છે-બ્રહ્ થાય છે
૩૦	૧	તું	૦
૩૦	૩	પરંતુ જો	વળી
૩૦	૩	તો	અને
૩૩	૧૭	તુઙ્ગાદ્રાવર્કકર્મણિ	તુ ગ્રાવદ્રાવર્કકર્મણિ
૩૩	૧૮	જાંચા ગિરિ ઉપર	૦
૩૬	૨૦	અને જીવોને વિષે કશ્ચાનિધિ હતા એવા	તોપણ જીવોને વિષે કશ્ચાનિધિ એવા
૩૭	૨૦	સૌરાષ્ટ્ર	સૌરાષ્ટ્ર
૩૮	૧	ગિર	ગિરિ

પ્રથમ્	પદ્ધિઃ	અશુદ્ધમ્	શુદ્ધમ્
૩૮	૧૭	સાક્કાન્તિર્યા	સક્કાન્તિર્યા
૩૮	૨૨	સુવર્ણુનું	સુવર્ણુનું
૩૯	૧૮	પ્રકાશ વિનાના	૦
૩૯	૧૯	(બનેલા એવા) ચન્દ્રને (પોતાના) ચન્દ્રને પોતાના તેજ વડે પ્રકાશ તેજ વડે વિનાનો નિસ્તેજ બનાવી	
૪૨	૨	છ	સાત
૪૨	૧૩	કૌટિક	કોટિક
૪૭	૧	અપ્પભટ્ટિસુરિજનું જીવન- વૃત્તાન્ત	કાન્થ-મીમાંસા
૪૭	૧૫	તેમની માતાએજ	તેમનીજ માતાએ
૩	૨૫	નિર્ણય	નિર્ણય
૪	૩૦	ચાર ગણો છે	ચાર ગણો છે અને છેલ્લા બે વર્ણો ગુરુ છે.
૮	૧૩	ચત્ ।	ચત્
૧૮	૧૦	શ્રમ-રહિતયા	શ્રમરહિતયા
૧૯	૧૮	કુમારરાજાઃ	કુમારરાજસ્ય
૨૩	૬	ધા૦ ધા	ધા૦ ધૂ
૨૩	૭	શબ્દ	શબ્દ, તદ્વિતનો પ્રસય.
૨૪	૯	ઘર	ઘર
૨૫	૪	સંપત્તિયુક્ત	સંપત્તિશ્ચ
૨૫	૧૯	૦પ્યસ્તિ	૦પ્યસ્તિ ।
૨૬	૨૩	માનવોના	માનવોના શત્રુઓના
૨૯	૧૭	સંખ્યાવાલી	સંખ્યાવાળી
૩૦	૮	શત્રુપત્ર	શત્રુપત્ર
૪૦	૩૦	ધર્મ	ધર્મ
૪૧	૩૨	મન્દાર	મન્દર
૫૬	૨૦	હરહ્ર (ધા૦)	હર (ધા૦ હ્ર)
૫૭	૨૯	જિતાઃ	જિતઃ
૬૦	૧૯	કાસો	કાસી
૬૦	૩૩	રાજીમતીરાગમતિઃ કટ્ટં (?)	રાજીમત્યાં રાગમતિરકાર્પીત્
૬૨	૧૫	માગમપિ	માગં પિ

पृष्ठम्	पङ्क्तिः	अशुद्धम्
६३	२	नयत्-
८०	१६	भूण इपे
१०६	१९	हा । सा
११२	५	पद्ये
१३६	१७	करीने शुं
१४९	१७	'डाहृडुडी'
१५१	१२	हिता
१५७	३५	२८४
१६५	३७	संपूर्ण
१८७	५	जितशत्रुराजा
१९०	४	भट्टि
१९३	२२	पत्तत्तण
१९३	३०	पतन्ति
१९३	३१	प्राप्तमिहपत्रत्वं
१९४	३२	प्राप्नोति महार्घताम्
१९५	१८	पत्राणां न पत्रत्वं
१९५	१९	कथमपि
१९७	३	राधनाचंतुः
१९७	४	मोदिना
१९८	१०	०दरोपरि लस०
१९९	२०	ज्ञायते
२००	२६	च-
२०३	२७	फलपुष्पपरहितायाः
२१०	९	सहचर्या

शुद्धम्
नयत्
भूण विमानभां गेसीने
हा सा ।
पद्ये
करीने
'डाहृडुडु'
हितां
२८५
संपूर्ण
जितशत्रू राजा
भट्टि
पत्तत्तण
पतति
पत्रमिह पतनशीलं
याति महार्घम्
पत्रत्वं न पत्राणाम्
कथमपि तावत्
राधना चतुः
मो(दना)दिना
०दरोपरिलस०
हीयते (?)
च-
फलपुष्पपत्ररहितायाः
सहचर्या

શ્રીઆગમોદય સમિતિ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

પ્રત્યાંક	અન્યું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	૩. આં, પા.
૧	શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીમુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીહરિભદ્રચરિત્રની ટીકા સહિત.	૨-૪-૦
૨	શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૦-૦
૩	શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૩	૩-૮-૦
૪	શ્રીઆવશ્યકસૂત્ર ભાગ ૪	૧-૦-૦
૫	શ્રીઆચારાંગ ભાગ ૧ શ્રીમુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીશીલાંકાચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૬	શ્રીઆચારાંગ ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૨-૪-૦
૭	શ્રીઓપપાતિકસૂત્ર શ્રીઅભયદેવચરિત્રની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮-૯-૧૦-૧૧	શ્રીપરમાણુ, નિગોદ, પુદ્ગલ અને બંધ છત્રીસી.	૦-૬-૦
૧૨	શ્રીભગવતીસૂત્ર ભાગ ૧ શ્રીમુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવચરિત્રની ટીકા સાથે.	૩-૪-૦
૧૩	શ્રીભગવતીસૂત્ર ભાગ ૨ ઉપર પ્રમાણે.	૩-૨-૦
૧૪	શ્રીભગવતીસૂત્ર ભાગ ૩	૩-૪-૦
૧૫	શ્રીસમવાયાંગ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૦-૦
૧૬	શ્રીઅનંદીસૂત્ર શ્રીદેવવાચકગણિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૨-૨-૦
૧૭	શ્રીઓધનિર્યુક્તિ શ્રીમુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામી અને શ્રીદ્રોણાચાર્યની ટીકા સાથે.	૩-૦-૦
૧૮	શ્રીમુત્રકૃતાંગ શ્રીધર્માચાર્યકૃત, શ્રીશીલાંકાચાર્યની ટીકા સાથે.	૨-૧૨-૦
૧૯	શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીશ્યામાચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સાથે.	૩-૧૪-૦
૨૦	શ્રીપ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૧	શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીમુધર્માસ્વામીકૃત, શ્રીઅભયદેવચરિત્રની ટીકા સાથે.	૨-૧૨-૦
૨૨	શ્રીસ્થાનાંગસૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) ઉપર પ્રમાણે.	૪-૦-૦
૨૩	શ્રીઅંતકૃદશાદિ ત્રણ ચત્રો, શ્રીઅભયદેવચરિત્રની ટીકા સાથે.	૧-૦-૦

અન્યથાંક	અન્યથું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૨૪	*સૂર્યપ્રજ્ઞાપિ શ્રીમલયગિરિની દીકા સાથે.	૩-૮-૦
૨૫	*જ્ઞાતધર્મીગકથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત, શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૧-૧૨-૦
૨૬	*મશ્નવ્યાકરણ ઉપર પ્રમાણે.	૧-૧૨-૦
૨૭	*સાધુસામાચારીપ્રકરણ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	(વિના મૂલ્યે)
૨૮	*ઉપાસકદશા શ્રીઅભયદેવસૂરિની દીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૨૯, ૩૦, ૩૧, ૩૨.	(૧) અષ્ટક પ્રકરણ તથા (૨) પદ્દર્શનસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિ અને અન્ય મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦
૩૩	નિરયાવલીસૂત્ર શ્રીશ્રીચંદ્રસૂરિની દીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૩૪	વિશેષાવશ્યકગાથાનો અકારાદિકમ.	૦-૫-૦
૩૫	વિચારસારપ્રકરણ શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિકૃત, શ્રીમાણિક્યસાગરે રચેલી છાયા સાથે.	૦-૮-૦
૩૬	ગચ્છાચારપયત્ના શ્રીવાનરઋષિની દીકા સાથે.	૦-૬-૦
૩૭	ધર્મખિંદુપ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની દીકા સાથે.	૦-૧૨-૦
૩૮	વિશેષાવશ્યક ભાગ ૧ શ્રીજિનભદ્રગણિકૃત, ભાષાન્તરકર્તા મી. ચુનીલાલ હકમચંદ	૨-૦-૦
૩૯	જૈન ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) મી. વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૧-૦-૦
૪૦	યોગ ફિલોસોફી . " "	૦-૧૪-૦
૪૧	કર્મ ફિલોસોફી " "	૦-૧૨-૦
૪૨	રાયપસેણીસૂત્ર શ્રીમલયગિરિની દીકા સાથે.	૧-૮-૦
૪૩	અનુયોગદ્વાર સ્થવિરકૃત.	૨-૪-૦
૪૪	નંદીસૂત્ર (બીજી વાર)	૨-૪-૦
૪૫	વીરભક્તામર ઉપાધ્યાય શ્રીધર્મવર્ધનગણિકૃત સટીક તથા નેમિ-ભક્તામર શ્રીભાવપ્રભસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૩-૦-૦
૪૬	ચતુર્વિંશતિકા શ્રીઅપ્પભટ્ટિસૂરિકૃત સટીક, ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦
૪૭	સ્તુતિચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીધનપાલ કવીશ્વરકૃત દીકા તથા પૂર્વમુનિવર્યકૃત અવચૂરિ સહિત.	૬-૦-૦
૦-૦-૦	ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.	૬-૦-૦

છપાય છે.

- ૧ પંચસંગ્રહ.
- ૨ વિશેષાવશ્યક ભાગ ૨.
- ૩ આચારપ્રદીપ.
- ૪ આવશ્યક શ્રીમદ્વિજયગિરિચરિત્ર દીકા સાથે.
- ૫ નન્દીઆદિનો અકારાદિક્રમ.
- ૬ ચતુર્વિંશતિજિનનાનન્દસ્તુતિ શ્રીમેદ્વિજયગણિકૃત, સ્વોપજ દીકા સહિત.
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૭ શ્રીધર્મસિંહચરિત્ર સરસ્વતીભક્તામર સદીક, શ્રીલક્ષ્મીવિમલમુનિરાજકૃત
શાન્તિ-ભક્તામર સદીક તથા શ્રીલાલવિનયગણિકૃત પાર્શ્વભક્તામર,
ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૮ ધનપાલ-પંચાશિકા શ્રીમદ્ભાનન્દચરિત્ર તેમજ શ્રીહિમચન્દ્રગણિકૃત દીકા
સહિત. ભાષાન્તરકર્તા પ્રો. હી. ર. કાપડિયા.
- ૯ ભક્તામરસ્તોત્ર શ્રીમાનનુંગચરિત્ર, શ્રીગુણાકરચરિત્ર, ઉપાધ્યાય શ્રીમેધ-
વિજય તેમજ શ્રીકનકકુશલગણિકૃત દીકા સાથે
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૦ જૈનધર્મવરસ્તોત્ર શ્રીભાવપ્રભચરિત્ર, સ્વોપજ દીકા સાથે.
(સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૧ લીંબડી આદિ ભંડારની પ્રતિઓનું સૂચી-પત્ર.
- ૧૨ લોકપ્રકાશ ગુજરાતી ભાષાન્તર સહિત.
- ૧૩ છવસમાસ.
- ૧૪ મગ્ગજ્યાદિ કુલકો.
- ૧૫ સ્તુતિ-ચતુર્વિંશતિકા શ્રીશોભનમુનિરાજકૃત, શ્રીજયવિજય પ્રમુખ
આર મુનીશ્વરની દીકા સાથે. (સંશોધક-પ્રો. હી. ર. કાપડિયા).
- ૧૬ ભવભાવના.

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું:—લાયબ્રેરીઅન,

શ્રીઆગમોદય સમિતિ,

દેવચંદ લાલભાઈ ધર્મશાળા.

ખડેખા ચકલો, ગોપીપુરા.

મુદ્રત (હિન્દુસ્તાન).

શેઠ દેવચંદ લાલભાઈ જૈન પુસ્તકોદ્ધાર ફંડ તરફથી પ્રસિદ્ધ થયેલા ગ્રન્થોની યાદી.

ગ્રન્થાંક	ગ્રન્થનું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૧	*શ્રીવીતરાગસ્તોત્ર શ્રીહેમચંદ્રાચાર્યકૃત, શ્રીપ્રભાચંદ્રસૂરિએ રચેલી તેમજ મુનિશ્રીવિશાલરાજના શિષ્યે રચેલી ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૨	*શ્રમણપ્રતિક્રમણસૂત્રવૃત્તિ પૂર્વમુનિવર્યકૃત.	૦-૧-૬
૩	*સ્યાદ્વાદભાષા શ્રીશુભવિજયગણિકૃત.	૦-૧-૦
૪	*શ્રીપાક્ષિક સૂત્ર, ખામણા અને પાક્ષિક સૂત્ર ઉપર શ્રીયશોદેવસૂરિકૃત ટીકા સહિત.	૦-૬-૦
૫	*અધ્યાત્મમતપરીક્ષા મહામહોપાધ્યાય શ્રીયશોવિજયકૃત સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૬	*શ્રીષોડક પ્રકરણ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય અને શ્રીયશોભદ્રની ટીકા સાથે.	૦-૬-૦
૭	*શ્રીકલ્પદ્રુમ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીવિનયવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૮	*વંદારવૃત્તિ, શ્રીદેવેન્દ્રની ટીકા સાથે.	૦-૮-૦
૯	*દાનકલ્પદ્રુમ (ધના-ચરિત્ર) શ્રીનિનકીર્તિસૂરિકૃત.	૦-૬-૦
૧૦	*યોગ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૧	*જલ્પકલ્પલતા મુનિશ્રીરત્નમંડણકૃત.	૦-૩-૦
૧૨	*યોગદષ્ટિસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, સ્વોપજ્ઞ ટીકા સાથે.	૦-૩-૦
૧૩	*કર્મ ફિલોસોફી (અંગ્રેજીમાં) શ્રીયુત વીરચંદ રાધવજી ગાંધીકૃત.	૦-૫-૦
૧૪	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌક્તિક ૧ લું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ)	૦-૧૦-૦
૧૫	*શ્રીધર્મપરીક્ષા પંડિત પદ્મસાગરકૃત.	૦-૫-૦
૧૬	*શાસ્ત્રવાર્તાસમુચ્ચય શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીયશોવિજય ઉપાધ્યાયની ટીકા સહિત.	૦-૨-૦
૧૭	*કર્મપ્રકૃતિ શ્રીશિવશર્માચાર્યકૃત, શ્રીમલયગિરિસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૪-૦
૧૮	*કલ્પસૂત્ર શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત, શ્રીકલિકાચાર્યની કથા સહિત.	૦-૮-૦
૧૯	*પંચપ્રતિક્રમણ સૂત્ર પ્રાચીન મુનિરાજકૃત.	૦-૪-૦

* આ નિશાનીવાળાં પુસ્તકો સીલકમાં નથી.

અનંક	અન્યું નામ, તેના કર્તા વિગેરે.	રૂ. આ. પા.
૨૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૨ બું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૧	*ઉપદેશરત્નાકર, શ્રીમુનિમુદ્રસૂરિકૃત.	૧-૪-૦
૨૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૩ બું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૨૩	*ચતુર્વિંશતિજિનાનંદસ્તુતિ શ્રીમેદ્વિજયગણિકૃત સ્વોપત્ત ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૨૪	*પદ્યુરૂપચરિત્ર મુનિશ્રીશંકરગણિકૃત.	૦-૨-૦
૨૫	*સ્થૂલભદ્રચરિત્ર શ્રીજયાનંદસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૬	*શ્રીધર્મસંગ્રહ ભાગ ૧ શ્રીમાનવિજય ઉપાધ્યાયકૃત.	૧-૦-૦
૨૭	*સંગ્રહણી સૂત્ર શ્રીચંદ્રસૂરિકૃત, શ્રીદેવભદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૧૨-૦
૨૮	*સમ્યક્ત્વપરીક્ષા (ઉપદેશ રાતક) શ્રીવિષ્ણુવિમલસૂરિકૃત.	૦-૨-૦
૨૯	*લલિતવિસ્તારા (ચૈલવંદન સૂત્ર) શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમુનિચંદ્રસૂરિની ટીકા સહિત.	૦-૮-૦
૩૦	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૪ બું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦
૩૧	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (પૂર્વાર્ધ) શ્રીદેવચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૦-૧૦-૦
૩૨	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૫ બું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૦-૦
૩૩	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૧ શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયિત અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૫-૦
૩૪	*મલયમુંદરીચરિત્ર શ્રીજયતિલકસૂરિકૃત,	૦-૭-૦
૩૫	*સમ્યક્ત્વસમ્પત્તિ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીસંપતિલકાર્યાર્ચની ટીકા સહિત.	૧-૦-૦
૩૬	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૨, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયિત તથા શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૨-૦
૩૭	*અનુયોગદ્વાર સૂત્ર (ઉત્તરાર્ધ) શ્રીદેવચંદ્રસૂરિકૃત ટીકા સાથે.	૧-૦-૦
૩૮	*ગુણસ્થાનકમારોહ શ્રીરત્નશેખરસૂરિકૃત, સ્વોપત્ત ટીકા સાથે.	૦-૨-૦
૩૯	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૧ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિની ટીકા સહિત.	૧-૮-૦
૪૦	*ધર્મકલ્પદ્રુમ શ્રીઉદયધર્મગણિકૃત.	૧-૦-૦
૪૧	*ઉત્તરાધ્યયન ભાગ ૩, શ્રીભદ્રબાહુસ્વામીકૃત નિર્ણયિત અને શ્રીશાંતિસૂરિની ટીકા સહિત.	૧-૧૪-૦
૪૨	*ધર્મસંગ્રહણી ભાગ ૨ શ્રીહરિભદ્રસૂરિકૃત, શ્રીમલયગિરિ આચાર્યની ટીકા સહિત.	૧-૪-૦
૪૩	*આનંદ કાવ્ય મહોદધિ મૌકિક ૬ હું (ગુજરાતી કાવ્યોનો સંગ્રહ).	૦-૧૨-૦